یاسنجان سادق چوغلان

باهادرنامه

5

مملکه‌یه‌ر نشریاتی · بیبیجاك

ISBN 978-7-105-11011-7

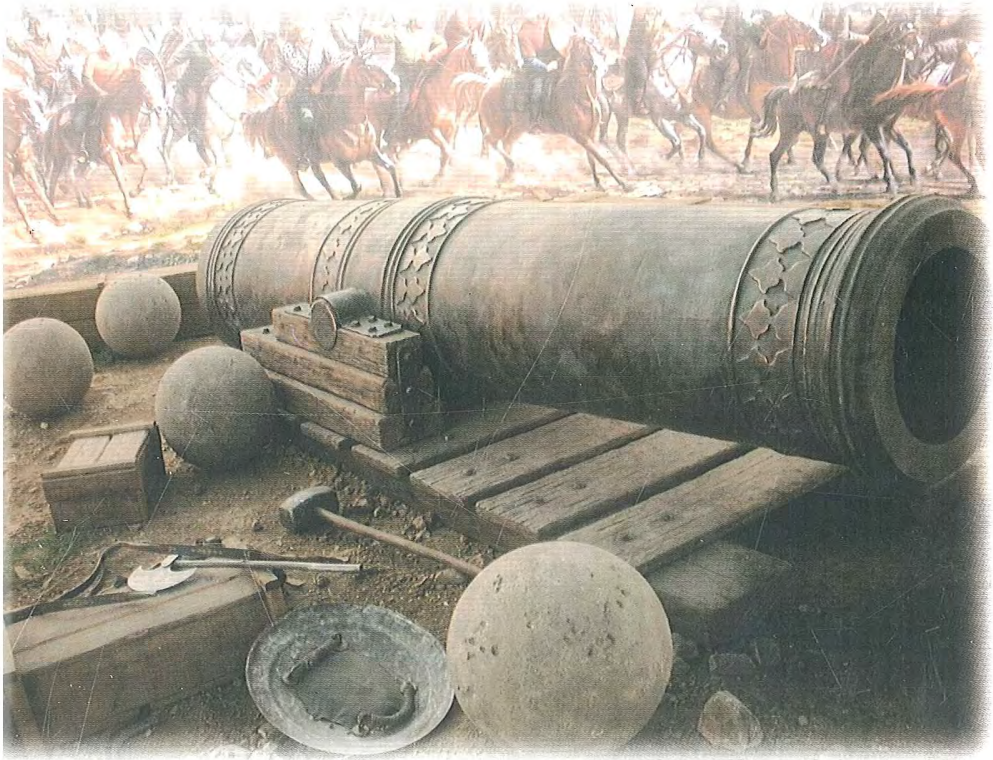
9 787105 110117 >

定价：45.00元

يانستجان سادتق جوئالان

5

مىللەتلەر نەشرىياتى

ياسنجان سادىق چوغلان

باهادىرنامه

(تاريخي رومان)

5

مىللەتلەر نەشرىياتى

یاسنجان سادیق چوغلان ◆ 2005 ـ یل

95

بۇخارا، ئاش ۋاقتى مەھەل.

ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي سىمىلداپ يېغىۋاتقان باھار يامغۇرى بۇخارا كوچىلىرىنى پاتقاق قىلىۋەتكەنىدى. ئوسال ھاۋا ـ نىڭ سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، كوچا ـ كويلاردا ئادەملەر تولىمۇ شالاڭ ئىدى. باشقا كۈنلەردە بۇنداق ۋاقىتتا ئىككى ـ ئۈچ تونۇر نان چىقىرىپ بولىدىغان ناۋايلارمۇ ئەمدىلەتتىن ئېرىنچەكلىك بىلەن تونۇرلىرىغا ئوت يېقىشقانىدى. ئەتىگەنده ئىش ـ روزغار ئىزدەپ ئۆيلىرىدىن چىقىشقان مەدىكار ـ ھاجەتمەنلەر تونۇر ئەتراپىدا ئوت ئىسسىنغاچ، كوچىدىن بىرە ـ بىرە ئۆتۈپ قالىدىغان ئات ـ ئۇلاغلىق سۆلەتلىك كىشىلەرگە تەمەگەرلىك بىلەن قاراپ قويۇشاتتى. ئەمدىلەتتىن ئېچىلىشقا باشلىغان ئاشپۇزۇلار ـ دىن تارىغان كۆيۈپ پىشقان پىياز، گۆشلەرنىڭ مەززىلىك ھىدى ئۇلارنىڭ ئىشتىھاسىنى قوزغايتتى.

شۇ ئەسنادا ناۋايخانىدىن ئانچە يىراق بولمىغان دوقمۇشتىكى باھاۋۇدۇن باي تەكىيخانىسى[1]دىن نەسىللىك تۇركمەن ئايغىرىغا مىنىۋالغان، سۆلەتلىك كىيىنگەن بىر يىگىت چىقىپ كەلدى. ئۇ ـ نىڭغا سوڭدىشىپلا يوغان ئىككى ساندۇق ئارتىلغان قېچىرنى يېتىلىۋالغان ئىككى نەپەر مۇلازىم كۆرۈندى. تونۇرنى چۆرىدەپ ئوت ئىسسىنىۋاتقان مەدىكارلار تۇرقىدىن يا سودىگەرگە، ياكى سەپاھلارغا ئوخشىمايدىغان بۇ يىگىتكە شۇنداقلا قاراپ قويۇپ، ئۇ ـ نىڭدىن ئۆزلىرىگە قىلغۇدەك خىزمەت چىقمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى ـ دە،باشلىرىنى يەنە تونلىرىنىڭ ياقىسىغا قىمداپ تۇ ـ

① تەكىيخانا ـــ مېھمانخانا.

نۇردىكى ئوتقا نەزەرىنى ئاغدۇرۇشتى. تونۇر ئاقىرىپ بولغۇچە شاگىرت ـ نىمكارلىرى بىلەن ئۆرلىگەن خېمىرغا پېتىر يېگۈ-زۇش ئۈچۈن تونۇرنىڭ سۇپىسىدىكى پەشتاختىدا خېمىر چەي-لەۋاتقان ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى قارامتۇل كەلگەن كوسا ناۋاي ئىككى كۈندىن بېرى دەل مۇشۇ ۋاقىتتا تەكىيخانىدىن چىقىپ، بىرەر ـ ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىن كېيىن روھى چۈشكەن ھالدا يەنە قايتىپ كېلىدىغان بۇ يىگىتكە ئېتىبارسىز قاراپ قو-يۇپ ئۆز ئىشىغا مەشغۇل بولۇۋەردى. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇلار بەگزا-دىلەرگە خاس سۆلەتلىك كىيىنگەن بۇ يىگىتنىڭ دەشتى قىپچاق دالاسىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى قۇدرەتلىك ھۆكۈمدارى سۇلتان ئوبۇل-خەيرىخانىنىڭ نەۋرىسى خانزادە مۇھەممەد شەيبانىخان ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈشمەيتتى.

ئات ئۈستىدە روھى چۈشكۈن ئولتۇرغان مۇھەممەد شەيبا-نىخانىنىڭ قامەتلىك گەۋدىسى ئېغىر غەم تاغلىرى ئاستىدا مىجە-لىپ كەتكەندەك مۈكچىيىپ قالغان، تۇرۇلگەن قوشۇمىلىرى ئاس-تىدىكى ئىشەنچىنى يوقاتقان كۆزلىرى تولىمۇ بىچارە ئىدى. ئىك-كى كۈندىن بېرى باھاۋۇدۇن باي تەكىيخانىسى بىلەن بۇخارا ئە-مىر مەھكىمىسى ئارىلىقىدا تولا قاتنىغان ئەقىللىق تۇركمەن ئاي-غىرى ئىگىسىنى جورۇتماي ئۆز يولىنى تېپىپ ئېرەنسىزلىك بە-لەن يورغىلاپ كېتىپ باراتتى. ئات ئۈستىدە يەڭگىل چايقىلىپ كېتىپ بارغان مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ ئۇمىدسىز خىياللىرى-نىڭ باش ـ ئاخىرى يوق ئىدى.

«... بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان مېنى بۇگۈنمۇ قوبۇل قىلماي قالارمۇ؟ قوبۇلغا ئىجازەت بەرمەسلىكىنىڭ سەۋەبى نېمىكىن؟ مىرزا مەجىد تارخان جانابلىرى مېنى بۇياقتا يولغا سالغاندا تولىمۇ ئىشەنچلىك گەپ قىلغان ئەمەسمىدى ياكى ماڭا ئاشۇنداق دەپ قويۇپ مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانغا يازغان مەكتۇپىغا باشقىچە گەپ قىستۇرۇپ قويغانمىدۇ ـ يا؟ ئۆزۈمدىن كېتىپتۇ. مەكتۇپ قولۇمدا بولغاندىكىن ئېچىپ كۆرۈپ باقسام بولماسمە-

دى. مىرزا مەجىد تارخان جانابلىرىغا نىسبەتەن ئارتۇقچە گۇمانىم بولمىغاندىكىن ئېچىپ ئوقۇپ بېقىشنى لايىق كۆرمەپتىمەن. مەكتۇپنىڭ پېچىتى بۇزۇلۇپ كەتسە چاندۇرماي ئەسلىگە كەلتۇر ـ گىلى بولاتتى ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ھۆكۈمەت ئالاقىسى بولمىغاندىكىن مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانمۇ مەكتۇپنىڭ پېچىتىنىڭ بۇزۇلغان ـ بۇزۇلمىغانلىقىغا سەپسېلىپ يۈرمەس بولغىيتتى، يا ـ كى ئول مەكتۇپ تېخىچە مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان جانابلىرىنىڭ قولىغا تەگمىگەنمىدۇ ـ يا؟ ھەرقانچە بولسىمۇ ھۆدەيچى بەگ خەت ـ ئالاقە ئىشلىرىغا ئۇنچە سۈسلۇق قىلماس. ھەي... بۇرنا ـ كۇنىلا ھۆدەيچى بەگكە قۇرۇق مەكتۇپنى تۇتقۇزۇپ قويماي ئاز ـ تولا تاپان ھەققى بەرسەم بوپتىكەن. ھېلىمۇ ياخشى تۇنۇگۇن ئەق ـ لىمنى جورۇپ ئۇنىڭغا ئون سەر كۈمۈش ھەدىيە قىلدىم. بەلكىم ئەمدى كەينىگە سۆرىمەس. شانۇ شەۋكىتى ئون سەككىز مىڭ ئا ـ لەمگە پۇر كەتكەن سۇلتان ئوبۇلخەيرىخاندەك بۇيۇك خاقانلىڭ نەۋرىسى تۇرۇقلۇق ئاشۇنداق چەررەندىلەرگە يالۇۇرىدىغان كۇنگە قالدىم دېسە. بۇ نېمىدېگەن ئېغىر خورلۇق ـ ھەا ئەسلىدە ئول بۇخارا ئەمىرى بولمىش مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان نام ـ شەرىپىم ـ نى ئاڭلاپ ئىستىقبالىمغا چىقىشى، ئېتىمنىڭ ئۈزەڭگىسىگە سۆ ـ يۈشى كېرەك ئىدىغۇ؟ خەپ ـ خەپ... بوپتۇ، بۇ خورلۇقلارغا ھا ـ زىرچە چىداي. ئول كۇنلەرمۇ كېلىپ قالار. ۋاقتى كەلگەندە جەز ـ نەتماكان بابائى بۇزرۇكنىڭ سەلتەنەتىنى ۋەيران قىلغان ئەغيار ـ لىرىمدىن قىساس ئېلىپ ئابا ـ ئەجدادلىرىمنىڭ شۆھرەتلىك سەلتەنەتىنى قايتا تىكلىمەيدىغان بولسام شاھ بەخت[1] بولماي كې ـ تەي...»

ھەئە، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىدىن ئايرىلىپ دەشتى قىپچاق دالاسىدا مۆكۈپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان، سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئاجىز پە ـ لىلداۋاتقان قىساس ئوتلىرى يۇرىكىدە قايتىدىن يېلىنجىغان مۇ ـ

① شاھ بەخت (بەختلىك پادىشاھ) ـــ شەيبانىخانىنىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى.

ھەممەد شەيبانىخان قىساسكارلىق بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، بوۋىسى سۇلتان ئوبۇلخەيرىخاننىڭ بەگ ـ تۆرىلىرىنى ئەتراپىغا توپلاپ، يوقالغان تەخت ـ سەلتەنەتىنى قايتا تىكلەپ، ئەجدادلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى قايتىدىن نامايان قىلىشقا بەل باغلىدى. ئۇنىڭ بۇ چاقىرىقىغا خېلى كۆپ بەگ ـ تۆرىلەر ئاۋاز قوشقان بولسىمۇ، لېكىن بوۋىسى ئوبۇلخەيرىخاننىڭ بۇيۇك سەركەردىسى بۇرگە سۇلتان ئاۋاز قوشمىدى. ئاۋاز قوشمىدىلا ئەمەس، ئۇنى قىلچىلىك مەنسىتمىدى. سىر دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدىكى كەڭرى زېمىنىنى مۇستەقىل باشقۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇرگە سۇلتان بۇ ياش خانزادىگە بەيئەت قىلىشتىن باش تارتقانىدى.

مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ بۇرگە سۇلتانىنى باش ئەگدۈرمەي تۇرۇپ كۆڭلىگە پۈككەن بۇيۇك ئارمانلىرىنى رويابقا چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پەقەت بۇرگە سۇلتانىنى باش ئەگدۈرگەندىلا ئاندىن دەشتى قىپچاق دالاسىدىكى تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن قوۋمنى بىر تۇغ ئاستىغا توپلاپ، ئاكا ـ ئۇكا قازاق سۇلتانلاردىن سەلتەنەتنى تارتىۋالالايتتى، ئەجداد دۈشمەنلىرىدىن قىساس ئالالايتتى. ئەمما بۇرگە سۇلتان ئۇنىڭ ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلەن قويغان تەكلىپىنى قوپاللىق بىلەن رەت قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنى كۆزىگىمۇ ئىلىپ قويمىدى. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان ئوبۇلخەيرىخان ئۇنى ئۆزىنىڭ ئون بىر ئوغلى بىلەن بىر قاتاردا قويۇپ ئەتىۋارلىغان ۋە سەلتەنەتنىڭ مۇھىم لەشكىرىي ھوقۇقىنى ئۇنىڭغا بەرگەنىدى. بىراق، سۇلتان ئوبۇلخەيرىخاننىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭلا كېرەي ۋە جانىبېكخاندىن ئىبارەت ئاكا ـ ئۇكا قازاق خانزادىلىرى ئىسيان كۆتۈرگەندە بۇرگە سۇلتان ئۇلارغا قارشى تۇرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، بۇ ئىسيانغا ھامىي بولۇپ، سۇلتان ئوبۇلخەيرىخاننىڭ ئوغۇللىرىغا قارشى تىغ كۆتۈردى ۋە سىر دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدىكى زېمىنىنى ئوڭچە ئىگىلەپ ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىغانىدى. ئاۋا ـ ئەجدادلىرىنىڭ سەلتەنەتىنى زاۋال تاپقۇزغان بۇ ئېچىنىشلىق پاجىئەدىن تولۇق خەۋەردار مۇھەممەد شەيبا-

نىخان بۇرگە سۇلتاننىڭ بۇ تۈزكورلارچە رىياكارلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇنداقلا دادىسى شاھ بۇداغ ئوغلانىنىڭ ئۆلۈمىنىمۇ بۇرگە سۇلتاندىن كۆرەتتى. چۈنكى، بۇرگە سۇلتاننىڭ ساتقىنلىقى سەۋەبىدىن دادىسى ئاكا ـ ئۇكا قازاق سۇلتانلىرى بىلەن بولغان جەڭدە قاتتىق مەغلۇپ بولغانىدى. كېيىن دەشتى قىپچاق دالاسىدا تۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمىغان تاغىسى بۇرۇج ئوغلانىنى قارا توقاي قىشلىقىدا سۇلتان يۇنۇسخان ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭمۇ باش سەۋەبكارى بۇرگە سۇلتان ئىدى. شەيبانىخان مۇشۇ قىساسىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاقلاشماقچى بولغانىدى. ئۇنىڭ بۇرگە سۇلتانغا باغلىغان ئۇمىدى پۈتۈنلەي يوققا چىققاندا بولسا قەلبىدىكى ئاداۋەت، قىساس ئوتى قايتىدىن لاۋۇلدىدى. بۇرگە سۇلتاننى يوقاتماي تۇرۇپ دەشتى قىپچاق دالاسىدىكى ئۆزبېك قوۋمىنى تولۇق ئۈيۈشتۇرالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتتى. ئەمما، مەقسىتىنى ھېچكىمگە بىلىندۇرمىدى. كۆچ توپلاپ يوشۇرۇن تەييارلىقتا كىرىشتى.

بۇرگە سۇلتان بولسا پۈتۈنلەي ۋەيران بولغان سۇلتان ئوبۇلخەيرخان ئەۋلادىنىڭ ئۆزىگە دۈشمەنلىك قىلىشىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن نەزەردە خام سويما سانىلىدىغان مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ قىساسكارلىق يوشۇرۇنغان دوستلۇق سالىمىغا ئالدىنىپ بەخرامان يۇرۇۋەردى. ئاردىدىن بىر ياز كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۆتۈپ كەتتى. دەشتى قىپچاق سەھراسىدا قىش پەسلى باشلاندى. گەرچە مۇدھىش قىش جاندىن ئۆتىدىغان سوغۇقى بىلەن ھەممە مەۋجۇداتنى مۇزلاتقان بولسىمۇ، لېكىن مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ قەلبىدىكى قىساس ۋە سەلتەنەت ئوتى بارغانسېرى يېلىنجىماقتا ئىدى. ئۇ قىشلىق ئوۋ ئوۋلاش باھانىسى بىلەن سىر دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىدىكى بۇرگە سۇلتاننىڭ تەسەررۇپىدىكى زېمىنغا ئاستا ـ ئاستا يېقىنلاشتى ۋە ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى بۇرگە سۇلتاننىڭ ھوزۇرىغا دوستلۇق ئەلچىسى سۈپىتىدە يوللاپ بەردى. پۈتۈنلەي بىخۇدلاشقان بۇرگە سۇلـ

تان بولسا ئۇنىڭدىن قىلچىلىك گۇمانلانمىدى. بەلكى مۇھەممەد شەيبانىخان ئەۋەتىپ بەرگەن ئوۋ نېمەتلىرىنى كۆرۈپ كۆڭلىدە ئوۋ ـ شىكار ھەۋىسى قوزغالدى. مۇھەممەد شەيبانىخانىڭ كۆڭ-لىنىمۇ دەل مۇشۇ ئىدى.

ـــ خانزادەمگە مەلۇم بولغاي، بۇرگە سۈلتان شىكارغا چىق-تى.

ئايغاقچىسىنىڭ يەتكۈزگەن بۇ خەۋىرى مۇھەممەد شەيبان-خاننى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى.

ـــ ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ھازىر نەدە؟

ـــ ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. دەريانىڭ قولتۇقىدىكى قويۇق ئورمانلىققا چېدىر ـ بارگاھلىرىنى جايلاشتۇردى.

ـــ قانچىلىك نۆكىرى بىلەن چىقىپتۇ؟

ـــ نۆكەرلىرى ئەتمالىم يۈزچە چىقار.

مۇھەممەد شەيبانىخان ئايغاقچىسىنى چىقىپ ئارام ئېلىشقا بۇيرۇدى.

«قۇدرەتلىك تەڭرىم قىساس ئېلىشىمغا پۇرسەت بەرگەن ئوخشايدۇ. شۇنداق پۇختا ھەرىكەت قىلايكى، ئول بۇرگە دېگەن بەتبەخت تۇيمايلا قالسۇن...»

ئاۋۋال ئاخشامدا لەپىلدەپ ياغقان قار سىر دەريا-سى ساھىلىدىكى قويۇق ئورمانلىقنى ئاپئاق لىباس بىلەن چۈمكىگەنىدى. مۇھەممەد شەيبانىخانىڭ ئاران ئۈچ يۈز نۆكىرى بار ئىدى. شۇ-ڭىمۇ بۇرگە سۈلتانغا ئوچۇق ـ ئاشكارا ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنال-مايى پۇرسەت كۆتكەنىدى. تۈن تەڭ بولغاندا ئاشۇ ئۈچ يۈز نۆكىرى بىلەن شەپە چىقارماي كېلىپ بۇرگە سۈلتانىنىڭ بارگاھىنى ئو-زۇكنىڭ كۆزىدەك قورشۇالدى.

ـــ سىلەرگە ئوت ئارقىلىق بەلگە بېرىمەن. بەلگىنى كۆرگەن-لىرىمان تەڭلا ھۇجۇم قوزغاڭلار. بۇرگە سۈلتانىنىڭ بىرمۇ نۆكىرى ئامان قالمىسۇن.

مۇھەممەد شەيبانىخان بەش نۆكىرىنى ئەگەشتۇرۇپ بارگاھ-

نىڭ قاشاسىدىن شەپە چىقارماي ئارتىلىپ كىردى. كېچىدە يىرتـ
قۇچ ھايۋانلارنىڭ ھۇجۇمىدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن ياسالغان
بارگاھ قاشاسى ئانچە ئېگىز ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاۋا
سوغۇق ھەم لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان بولغاچقا قاراۋۇللار ئوت
ئىسسىنىش ئۈچۈن ئىسسىق چېدىرلىرىغا كىرىۋېلىشقانىدى.

مۇھەممەد شەيبانىخان بۇرگە سۇلتانىنىڭ چېدىرىغا ئاسانلا
يېقىنلاشتى. چېدىرنىڭ ئىشىكى ئېچىدىن تاقالمىغانىدى. ئىككى
تال قارا چىراغ چېدىرنىڭ ئېچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئا ـ
تەشدانغا لىقلاپ سېلىنغان ياغاچ كۆمۈرى يېلىنجاپ كۆيۈپ چې ـ
دىرنىڭ ئېچىنى ئىسسىتىۋەتكەنىدى. تولىمۇ ئېگىز بوي ـ بەس ـ
تى، كۆچتۈڭگۇرلىكى ۋە جەڭ مەيدانىدىكى شىجائىتى بىلەن پۈت ـ
كۈل دەشتى قىپچاق دالاسىدا باھادىرلىقنىڭ تىمسالى ئاتالغان
بۇرگە سۇلتان شۇ دەقىقىدە بېشىغا ئەجەل قىلىچىنىڭ يېقىنلاش ـ
قانلىقىدىن بىخەۋەر خورەكنى دۆڭ تارتقىنىچە بەخىرامان ئۇخلاۋا ـ
تاتتى. ئۇنىڭ تۆت نەپەر خاس مەھرىمىمۇ خوجىسىنىڭ خورىكىگە
ئەسىر بولۇپ شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. مۇھەممەد شەيبانىخان
نۆكەرلىرى بىلەن كۆز ئىشارىسى قىلىشۇالغاندىن كېيىن،
ئۇخلاۋاتقانلارنىڭ بوينىغا بۆرىدەك چەبدەسلىك بىلەن ئېتىلىپ
بېرىپ قىلىچ ئۇردى. بۇرگە سۇلتان بىلەن تۆت مەھرىمى تىغ
زەربىسىنىڭ ئازابىنى تۇزۇك ھېس قىلمايلا ئۇ ئالەمگە سەپەر
قىلدى. دەقىقە ئۆتمەي بارگاھتىن ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى. شۇ
ھامان مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈپ تۇرغان نۆكەر ـ
لىرى بارگاھقا ئېتىلىپ كىردى.

بۇ قىرغىندا بۇرگە سۇلتانىنىڭ بىرمۇ نۆكىرى ئامان قالمـ
دى. بۇ ئىشلارنى مۇژەپپەقىيەتلىك تاماملىغان مۇھەممەد شەيبا ـ
نىخان ئۈچ يۈز نەپەر نۆكىرى بىلەن كېچىلەپ يول يۈرۈپ بۇرگە
سۇلتانىنىڭ كۆچمە ئوردىسىغا يېتىپ كەلدى ـ دە، تۇيۇقسىز ھۇ ـ
جۇم قىلىپ بۇرگە سۇلتانىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىدىن تارتىپ
خىزمەتكارلىرىغىچە پۈتۈنلەي قىرىپ تاشلىدى. ئاندىن كېيىنـ

لىپ ئەكەلگەن بۇرگە سۇلتاننىڭ بېشىنى كۆچمە ئوردىنىڭ دەرۋازىسىغا ئاسقۇزدى.

بىر كېچىدىلا يۈز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك ۋەقەدىن قاتتىق چۆچۈگەن بۇرگە سۇلتاننىڭ سەركەردىلىرى مۇھەممەد شەيبانى خانىنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ ئۇنىڭغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

مۇھەممەد شەيبانخان مانا مۇشۇ مۇۋەپپەقىيىتىدىن كېيىن خېلىلا كۆچەيدى. دەشتى قىپچاق دالاسىدىكى بەگ ـ تۆرىلەرگە گېپىنى خېلىلا ئۆتكۈزەلەيدىغان بولدى. لېكىن شۇنداقتىمۇ مەرھۇم بوۋىسى سۇلتان ئوبۇلخەيرخاننىڭ سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈنچە ئاسان ئەمەس ئىدى. چۈنكى، دەشتى قىپچاق دالاسىنىڭ كۆپ قىسمى يەنىلا ئەشەددىي رەقىبلىرى جانىبېكخان بىلەن كېرەيخاندىن ئىبارەت قازاق سۇلتانلىرىنىڭ ئىلكىدە ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلارغا كونا رەقىبلىرىدىن بولمىش سەمەرقەنت ھۆكۈمدارى سۇلتان ئەھمەد مىرزا، ئەندىجان ھۆكۈمدارى ئۆمەر شەيخ مىرزا، مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئوغۇنغا تەختكە چىققان سۇلتان مەھمۇدخانلار كۈچلۈك ھامىي بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئاشۇ سۇلتانلارغىمۇ تەڭ تاقابىل تۇرۇشى، ئۇلارنىڭمۇ تەخت ـ سەلتەنەتىنى گۈمران قىلىشى كېرەك ئىدى. قەلبىگە بۇيۇك ئارمانلارنى پۈككەن، كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۈچۈن ئەڭ پارلاق يوللارنى ئىزدەۋاتقان مۇھەممەد شەيبانخان ھەرگىزمۇ دەشتى قىپچاق دالاسىنى ئىلكىگە ئېلىش بىلەن بولدى قىلمايتتى. ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى نىشانى ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان، پەرغانە ۋە بىپايان موغۇلىستانغا ھۆكۈمدار بولۇش ئىدى.

ئۇ ئەڭ ئاۋۋال نەزەرىنى زېمىن دەۋاسى قىلىشىپ ئەپ ئۆتەمەيۋاتقان تۆمۇرىيلەر خانزادىلىرىگە مەركەزلەشتۈرگەنىدى.

«... گەرچە ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن چوڭ خانزادە سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئاتا تەختىگە پاسىبان بولغان بولسىمۇ، خۇراسانىنى نەۋرە قېرىندىشى بولمىش سۇلتان ھۈسەيىن

بايقاراغا تارتتۇرۇپ قويۇپ ھىراتتەك كاتتا شەھەردىن قۇرۇق قالـ
دى. ئۇنىڭ ھۇسەيىن بايقارا ھاكىمىيىتىنى ئىلاجسىز ئېتىراپ
قىلىشى سەلتەنەت كۆچىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقىنىڭ بېشارىتى. بۇ ـ
نى ئاز دەپ ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن ئەپ ئۆتمەي زېمىن
دەۋاسى قىلىپ تاشكەنتنى قېيىنئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخانغا بې ـ
رىپ قويۇپ ئولتۇردى. شۇنداقتىمۇ ئول ئاغا ـ ئىنىلەر ئەپ ئە ـ
مەس. ئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن تەختكە
چىققان سۇلتان مەھمۇدخان بولسا سەلتەنەت ئىشلىرىغا تولىمۇ
خام. ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن ئىشەنچلىك مەلۇماتلىرىدىن قا ـ
رىغاندا، سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئول قېيىنئىنىسىدىن تاشكەنتنى
تارتىۋېلىش كويىغا چۈشۈپتۇدەك. ئۇلارنىڭ ئارىسى ئىلگىرى ـ
كېيىن بولسۇن ھامان بۇزۇلىدۇ. بۇ كاۋاكتىن چوقۇم پايدىلىنـ
شىم، ئاشۇ كۈچلۈك رەقىبلىرىمنى بىرىنىڭ قولى بىلەن بىرىنى
جايلىشىم كېرەك. ئۇلارنى يوقاتسامىلا كېرەيخان، جانىبەكخان قا ـ
تارلىق قازاق سۇلتانلىرى ھامىيسىز قالىدۇ. ئول چاغدا ئۇلارنى
يوقاتمىقىم ئاسانغا توختايدۇ. ماۋەرائۇننەھر، پەرغانە ۋادىسىنى
ئىلكىمگە ئېلىۋالسام، خۇراسان بىلەن يىراق موغۇلىستان ھامان
ئىلكىمگە ئۆتمەي قالمايدۇ...»

مۇھەممەد شەيبانىخان بۇ ئارزۇسىنى پىر ئۇستازى ۋە ئە ـ
قىلدارى شەيخ مەنسۇرغا بىلدۈردى.

ــ بەندەكىم ئۆز ئەھۋالىنى ياخشىلاشقا تىرىشقاي. زامانىڭ
ياردىمىنى ۋە بەخت ـ ئامەتنىڭ كېلىشىنى ساقلاپ تۇرۇش باھا ـ
دىرلارنىڭ پەزىلىتى ئەمەس. ئى خانزادەم، كاتتا ئىشلارنى رويابقا
چىقىرىشنى مەقسەت قىلغان ئىكەنلا، ئەلۋەتتە شۇ ئىشنىڭ كو ـ
يىدا بولماقلىرى زۆرۈردۇر. ئەمما كى غالىب رەقىبنىڭ ئاجىزلىق
تەرىپىنى بىلۈۋېلىپلا ئالدىراپ شادلانماسلىق كېرەك. چۈنكى،
سىلىگە ئاجىز بىلىنگەن بىلەن رەقىبلىرى باشقىچە تەدبىر تۇزۇپ
قويغان بولۇشى ھەم مۇمكىن. شۇڭا سەۋرلىك بولۇش، مۇلاھىزە ـ
لىك ئىش كۆرۈش، ئالدىراقسانلىق قىلماسلىق، يەنى يەتتە ئۆلچەپ

بىر كەسمەكلىك كاتتا ئىشلارنى رويابقا چىقىرىشنىڭ رىسالىسى. دۇر. گەرچە ئەشەددىي رەقىبلىرى بولمىش ئول ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا ـ ئاداۋەت بولسىمۇ، لېكىن ئىلكىدە يەنە تۇمەن. مىڭ لەشكىرى، مۇستەھكەم سېپىللار مۇداپىئە قىلىپ تۇرغان شەھەرلىرى، جېنىنى پىدا قىلىپ قوللايدىغان ئاۋام ـ رەئىيەتلە. رى، لەشكەرلىرىگە يىللاپ تەمىنات قىلالايدىغان خەزىنە، ئوزۇق ـ تۇلۇكى باردۇر. قارىماققا ئۇلار ئاداۋەتلەشكەندەك قىلغان بىلەن، بىرىنىڭ زېمىنىغا باستۇرۇپ كىرسىلە يەنە بىرى ھامان يارەمدە بولىدۇ. چۇنكى ئۇلار قان ـ قېرىنداشلاردۇر. باشلىرىغا كۇلپەت چۇشكەندە نىزا ـ ئاداۋەتلىرىنى چۆرۈپ تاشلىشىدۇ. شۇڭا بۇيۇك ئىشلارنى ئالدىرىماي، پەم بىلەن، بىراقلا ئوتتۇرىسىدىن ئەمەس، چەت تەرەپلىرىدىن باشلاش كېرەك. مىسالەن دېمەكچىمەنكى، سە. لى نەزەرلىرىنى سەمەرقەنتكە تىكىۋالماي، ئۇنىڭ چەت ـ چۆرە. سىدىكى زېمىنغا ئاغدۇرغايلا، پىلە قۇرتىمۇ ئۇجمە يوپۇرمىقىنى ئوتتۇرىسىدىن ئەمەس، چەت ـ چۆرىسىدىن يەيدۇ، ئاخىرىدا ئې. سىل يىپەك توقۇيدىغان غوزەك چىقىرىدۇ.

دەسلىپىدە سۇلتان ئوبۇلخەيرىخاننىڭ ئوردىسىدا، ئوبۇلخەي. رىخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن شەيبانىخاننىڭ دادىسى شاھ بۇداغ ئوغلانىڭ ئوردىسىدا شەيخۇلئىسلاملىق مەرتىۋىسى بىلەن ئە. قىلدارلىق قىلىپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ كەلگەن شەيخ مەنسۇرنىڭ قورسىقىدا ھېيلىسى جىق ئىدى. شەيبانىخانىن. مۇ ئۆسمۇرلۇك دەۋرىدىن باشلاپ بىر قوللۇق تەربىيەلىگەنىدى. شۇڭا شەيبانىخاننىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئىخلاسى، ئەقىدىسى چوڭقۇر ئىدى. ھەرقانداق قىيىن مەسىلىگە يولۇقسا ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالاتتى.

شەيخ مەنسۇرنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولغان شەيبانىخان تىز. لىنىپ ئولتۇرغىنىچە بېشىنى ئەگدى:

ـــ بۇزرۇكۋارىم ئۆگۈت ـ نەسىھەتلىرىنى ئايىمىغايلا.

شەيخ مەنسۇر بىر پەس كۆزىنى يۇمۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن

سورىدى:

ــ خانزادەمنىڭ ماۋەرائۇننەھرنىڭ سەرھەد[1]لىرىنى تىنچىتقۇچى سەركەردىسى مىرزا مەجىد تارخان بىلەن خېلى يېقىن بۇرادەرچىلىكى بارغۇ دەيمەن؟

ــ شۇنداق، ــ دېدى شەيبانىخان بېشىنى لىڭشىتىپ، ــ لېكىن ئانچە چوڭقۇر دوستلۇقمىمز يوق.

ــ ھېچقىسى يوق. مۇشۇنىڭ ئۆزى كۇپايە. مىرزا مەجىد تارخان مەرھۇم بۇسەيىت سۇلتان[2]نىڭ ئەتىۋارلىق، ياراملىق سەركەردىسى ئىدى. مەرھۇم ئاتىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنى تېخىمۇ ئەتىۋارلاپ ئىشلەتتى. سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا پۈتكۈل خۇراسانىنى تەسەررۇپىغا ئېلىپ ھىراتقا تەختگاھىنى تىكلىگەندىن كېيىن، نېسىۋىسىگە شۇكۇر قىلماي سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىشىدىن ۋايىم يېگەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا مەجىد تارخانغا بىر تۇمەن خىللانغان ئاتلىق لەشكەر بېرىپ، خۇراسان پاسىلىدىكى جايلارنى ساقلاشقا ئەۋەتتى. دېمەكچىمەنكى سەمەرقەنت ماۋەرائۇننەھرنىڭ ئوتتۇرىسى بولسا، ئول پاسىلىدىكى جايلار چەت ــ چۆرىسىدۇر. ناۋادا خانزادەم ئوتتۇرىسىدىن ئەمەس چۆرىسىدىن ئىش باشلاشنى راۋا كۆرسىلە، ئول مىرزا مەجىد تارخانغا دىققەت ئېتىبارلىرىنى بەرگەيلا.

ــ بۇزرۇكۋارىمنىڭ مۇددىئاسى كۆڭلۇمگە مۇنۇ ئايىقتىكى ئاشتەكلا ئايان بولدى، ــ دېدى شەيبانىخان پىر ئۇستازى شەيخ مەنسۇرنىڭ گېپىنىڭ تېگىگە تولۇق يېتىپ.

ئۇ بۇرگە سۇلتانىنىڭ خەزىنىسىدىن غەنىيمەت ئالغان قىمەت باھالىق بۇيۇملار، ئالتۇن ــ كۈمۈش، ئۇنچە ــ مەرۋايىتلارنىڭ بىر قىسمىنى نۆكەرلىرىگە ئۆلەشتۇرۇپ بېرىپ، قالغىنىنى بىر قانچە تۆگىگە ئارتتى ــ دە، ئۇدۇل شىمالغا ــ مىرزا مەجىد تارخانىنىڭ قارارگاھىغا قاراپ يول ئالدى.

① سەرھەد ــ چېگرا.

② بۇسەيىت سۇلتان ــ سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ سەلتەنەت نامى.

مىرزا مەجىد تارخان مۇھەممەد شەيبانىخاننى زور ھۆرمەت ـ ئىززەت بىلەن كۈتۈۋالدى. سوۋغا قىلغان ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىنى رەھمەت ـ ھەشقاللا دەپ قوبۇل قىلدى. ئەمما شەيبانىخانىنىڭ ئۆز قول ئاستىدىكى چېگرانى قوغدىغۇچى قوشۇنغا قېتىلىپ خىزمەت قىلىش مۇددىئاسىنى بىلگىنىدە بىر ئاز ئويلىنىپ قالدى. ئۇ شەيبانىخانىنىڭ بۇرگە سۆلتانىنى ئۆلتۈرۈپ، ئوردىسىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغانلىقىدىن ئاللىبۇرۇن خەۋەر تاپقانىدى. ئۇنىڭچە بولغاندا، بۇرگە سۆلتاندەك كۈچلۈك سەركەردىنى يوقاتقان مۇھەممەد شەيبانىخان دەشتى قىپچاق دالاسىنىڭ ھەقىقىي تەڭداشسىز ئەركىسى ھېسابلىناتتى. ئاشۇنداق تۇرۇقلۇق شۇنچە ئۇزاق يول بېسىپ كېلىپ قول ئاستىدا ئاددىي سەرۋاز بولۇشنى تەلەپ قىلىشى ئۇنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويغانىدى.

«بىرەر مۇددىئاسى بولمىسا شۇنچە يىراق يەردىن دەرگاھىمغا كەلمەس ئىدى. ئۇنىڭ زادى قانداق مەقسىتى باردۇ؟ ئۇ نېمىلا بولمىسۇن بىر خانزادە، يەنە كېلىپ بۇرگە سۆلتانىنى ئۆلتۈرۈپ سىر دەريا ۋادىسىنىڭ يۇقىرىقى قىسمىدىكى زېمىنلارغا ئىگە بولغانكەن، ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىسا بولۇۋېرەتتى. ئەمما، قېشىمغا كېلىپ نۆكەر بولۇشنى ئىلتىماس قىلىۋاتىدۇ. قانداق قىلسام بولۇر زادى؟ رەت قىلىۋېتەي دېسەم، ئوتتۇرىمىزدا خېلى يامان ئەمەس بۇرادەرچىلىك بار. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاز سوۋغا ـ سالام بىلەن كەلمەپتۇ. ماقۇل دەي دېسەم، مەقسەت ـ مۇددىئاسى قاراڭغۇ. سورىساممۇ راست گەپ قىلماسلىقى مۇمكىن. بۇ ئىشتىن سۆلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى خەۋەر تاپسىمۇ چوقۇم رەنجىيدۇ. بەلكىم ساداقىتىمدىن گۇمانلىنىشى، ئوردىدىكى رەقىبلىرىم مېنى دەشتى قىپچاقنىڭ لاماكان خانزادىسى بىلەن بىرلىشۋېلىپ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلماقچى، دەپ پىتنە قىلىشى، خان ئالىيلىرىغا چېقىشتۇرۇشى مۇمكىن. ئول چاغدا ئۆزۈمنى ئاقلىمىقىم بەسىي مۇشكۈلگە توختايدۇ. لېكىن ئۇنى ھازىر مۇشۇنداقلا قايتۇرۇۋەتسەم نامەردلىك قىلغان بولىمەن. مۇڭا

پىق بىر ئامال تاپسام بولاتتى...»

مىرزا مەجىد تارخان بىر قانچە كۈن ئويلانغاندىن كېيىن ئاخىر كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان، زىخمۇ كۆيمەيدىغان بىر ئامال تاپتى.

ــ ئەسلىدە خانزادەمگە سەرۇازلىق ئەمەس سەركەردىلىك بەلكىم ئۆزۈمنىڭ ئەمرىكەبىرلىك مەرتىۋەمنى بېرىۋەتكۈم بار ئىدى. ئەسلىدىمۇ خانزادەمگە بۇ مەرتىۋىمۇ تۆۋەن كېلەتتى. مىڭ ئەپسۇس، زامانىنىڭ چاقى تەتۈر چۆرگىلەپ ياقىلار ئېتەك، ئېتەكلەر ياقا بولغان بول زامانىدا ئاشۇنداق ئىزگۈ ئارمانلارنى يېسەكمۇ شۇنىڭغا تۇشلۇق دەرمانىمىز يوقتۇر، ــ دېدى مىرزا مەجىد تارخان تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزرە قويۇپ، ــ سەلتەنەت يوسۇنى، لەشكىرىي ياساق جانابلىرىغمۇ سىر ئەمەس. كەمىنلىرى گەرچە ئوردا لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرى بولسىممۇ ھازىر چېگرانى ساقلاۋاتقانلىقىم ئۈچۈن لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئىشلىرىغا قولۇم يەتمەيدۇ. لەشكىرىي تۈزۈك بويىچە سەرۇازدىن يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىلەرنى بىز تەۋسىيە قىلساقمۇ، يەنىلا خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىق ـ پەرمانى بىلەن ئەمەلىيلىشىدۇ، ھەمدە لەشكىرىي دىۋان مىرزىسى رويخەتكە ئېلىپ، مائاش ـ تەمىناتىنى خەزىنىدىن ئەۋەتىپ بېرىدۇ. شول تاپتا جانابلىرىنى سەرۇازلىقتەك تۆۋەن دەرىجىلىك سىپاھىلىققىمۇ سايە قىلالمىغىنىمدىن تولىمۇ ئەپسۇسلىنىۋاتىمەن.

مىرزا مەجىد تارخان گېپىنى توختىتىپ شەيبانىخانغا خىتابلىق بىلەن قارىدى. شۇ دەقىقىدە شەيبانىخانىنىڭ ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى چىرمىۋالغاندى. ئۇنىڭ پەقەت سەمەرقەنت ھۆكۈمدارى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ لەشكەرلىرى سېپىگە قېتىلىۋالسىلا، قالدى ئىشلارنى مەقسەت ـ مۇددىئاسى بويىچە ئاستا ـ ئاستا بىر باشقا ئېلىپ چىقىشقا ئىشەنچى بار ئىدى. ئەپسۇس، شۇنچىۋالا ئىشەنگەن مىرزا مەجىد تارخان ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسىنى كۆپۈككە ئايلاندۇرۇۋاتاتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ شەيبانىخانىنىڭ يېلىنىشقا غۇرۇرى يول قويمىدى. مىرزا مەجىد

تارخان يەنە ئېغىز ئاچتى.

ـــ مەگەركى بېرىشنى لايىق كۆرسىلە، بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان جانابلىرىغا تونۇشتۇرۇپ قويايلى.

شەيبانىخاننىڭ قەلبىدىكى ئۆچەي ـ ئۆچەي دەپ قالغان ئۇ ـ مىد شامى قايتا پىلىلدىدى. مىرزا مەجىد تارخان ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

ـــ بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان جانابلىرى بىلەن كەمىنلىرى يېقىن دوست ـ ئاشنالاردىنمىز ھەمدە ھەر ئىككىلىمىز سەمەرقەنت مۇرشىدلىرىنىڭ پېشۋاسى، تەڭرىنىڭ دوستى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىگە بىللە قول بېرىپ مۇرىت بولغان قىيامەتلىك يارەنلەردىنمىز. ئۇشبۇ سەۋەبتىن تۆۋەنچىلىك بىلەن يازغان ئىلتىماسىمىزنى ھەرگىز يەردە قويماس دەپ ئويلايمىز. بۇخارا بۇيۇك ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنىڭ كاتتا شەھەرلىرىدىن بولغاچقا، سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان جانابلىرىغا بۇخارانىڭ مۇتلەق ھاكىم ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى ئىنئام قىلغان. ئۇشبۇ سەۋەبتىن بۇخارا ئەمىرى ئوردىنىڭ ئىجازىتىنى ئالمايمۇ خالىغان كىشىگە خاھى لەشكەربي، خاھى مۇلكىي مەرتىۋە ئىنئام قىلالايدۇ. خانزادە ئالىيلىرى بۇخاراغا بېرىپ مەيلى يۇقىرى، مەيلى تۆۋەن بىرەر لەشكەربي مەنسەپ تۇتۇپ قالسىلا، ئۇزاق ئۆتمەي چېگرادىكى خانلىق لەشكەرلەرنى ئالماشتۇرۇش باھانىسى بىلەن سىلىنى بۇخارادىن يېنىمغا ئەپكېلىۋالالايتتىم. ئول چاغدا بۇ ئىش ئوردا يوسۇنغىمۇ، لەشكەربي تۇزۇككىمۇ مۇخالىپ كەلمىگەن، كەمىنلىرىنىڭ تىلمۇ قىسىلمىغان بولاتتى.

چەت ـ چۆرىسى ھېسابلانغان چېگرادىن ئاستا ـ ئاستا ئوتتۇرا قىسمىغا ـــ شەھەرگە يېقىنلىشىشنى كۆڭلىگە پۈككەن شەيبانىخانغا بىراقلا بۇخارادەك كاتتا شەھەرگە جايلىشىش، يەنە كېلىپ يۇقىرى لەشكەربي مەرتىۋە تۇتۇش بەكمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئىش ئىدى.

ــ كەمىنلىرىنىڭ ئەمىركەبىر جانابلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇ-
رۇشىغا سەركەشلىك قىلىشقا ھەددى ئەمەس، ــ دېدى ئۇ ئىچكى
ھاياجىنىنى بېسىپ تۇرۇپ.

مىرزا مەجىد تارخان شۇ يەردىلا بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابـ
دۇلئەلى تارخانغا قارىتىپ بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ شەيبانىخانغا
تۇتقۇزدى.

ــ بۇخارا ئەمىرى ئۇشبۇ مەكتۇپنى كۆرسە خانزادەمگە
لەشكىرىي دېۋاندىن سەركەردىلىك مەرتىۋىسى بېرىدۇ.

ــ ئىنشائاللاھ، ئىيتقانلىرى كەلسۇن، ــ دېدى شەيبانىخان
خەتنى ئېھتىرام بىلەن ئېلىپ.

ئۇ شۇ ھامانلا مىرزا مەجىد تارخان بىلەن خوشلىشىپ دەر-
ھال بۇخاراغا قاراپ يول ئالدى...

بىر خىل رېتىمدا يورغىلاپ كېتىپ بارغان ئاتنىڭ تۇيۇق-
سىز توختاپ قېلىشى مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ
قويدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، شۇنداقلا قاراپ ئۆزىنىڭ بۇخارا ئە-
مىر مەھكىمىسى ئالدىغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلىپ دەرھال ئاتـ
تىن چۈشتى. ئۇنىڭغىچە كەينىدىن يۈك ئارتىلغان قېچىرنى يە-
تىلەپ كېلىۋاتقان خىزمەتكار يىگىتلەردىن بىرى يۈگۈرۈپ كېلىپ
ئاتنىڭ چۈلۈۋىرىنى قولىغا ئالدى.

ــ مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرۇڭلار، ــ دېدى ئۇ خىزمەتكارلـ
رىغا.

مەھكىمە دەرۋازىسىغا قاراپ كېتىپ بارغان مۇھەممەد شەيبا-
نىخانىنىڭ خىيالىدا تولىمۇ دېلىغۇلچىلىق ئىچىدە ئىدى.

«ھېلىقى ھۆدەيچى مەكتۇپنى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانغا تاپ-
شۇرالىغانمىدۇ؟ ياكى بۇگۈنمۇ ئامال قىلالمىدىم، ئەمىر جانابلىرى
قوبۇلغا چىقمىدى، ئەتە يەنە بىر كېلىپ باقسىلا، دەپ تىلىنى
چاينارمۇ؟ بۇنداق خورلۇققا ئۇچرىشىمنى بىلگەن بولسام... بۇل-
دىلا، ئەمدى پۇشايمان قىلماي، بىر خاپىلىقنىڭ كەينىدە بىر خۇ-
شاللىق بار دېيىشىدەكەن. خۇشاللىق بولىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر.

ئاشۇ ھۆدەيچىدەك بىر چۈپرەندىنىڭ كۆزىگە تىلەمچىدەك تەلمۈ-رۈپ قالغىنىمنى دېسە. ئى، قۇدرەتلىك ئىگەم، ئىشلىرىمنى ئۆ-زۈڭ ئاسان قىلغايسەن. ئۆزۈڭگە خار قىلساڭمۇ بەندەڭگە خار قىلماسسەن...»

دەرۋازىدىكى قاراۋۇللار بەگزادە سۈپەت، سۆلەتلىك كىيىنگەن شەيبانىخاننى ئىككى كۈندىن بېرى كۆرۈۋېرىپ تونۇدىمۇ ئەيتا-ۋۇر، گەپ سورىمايلا كىرگۈزۈۋەتتى.

ـــ ھارمىغايلا، ـــ دېدى ھۆدەيچى بەگ ئوتتۇز ئىككى چە-شىنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ ھىجايغىنىچە سالام بېرىپ، ـــ ئە-مىر جانابلىرىغا مەكتۇپىنى تېخى بايىلا تاپشۇرالىدىم. مېھمان كەلگەن ھامان ئۇدۇل ھۇزۇرۇمغا باشلاپ كىر، دەپ ئىجازەت بەر-گەنىدى. قېنى سارايغا مەرھەمەت قىلسىلا.

شەيبانىخان يەڭگىل بىر نەپەس ئالدى. ھۆدەيچىگە ئەگىشىپ بىر نەچچە قەدەم چامداپ بولۇپ، بۇخارا ئەمىرىگە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلىرىنىڭ قەسىر دەرۋازىسى ئالدىدا قېپقالغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ دەرھال كەينىگە يانىدى.

مىرزا مەجىد تارخان بۇخارا ئەمىرىگە يازغان خېتىدە نېمە ئۈچۈندۇر مۇھەممەد شەيبانىخانىڭ دەشتى قىپچاق دالاسىنىڭ ھۆكۈمدارى مەرھۇم سۇلتان ئوبۇلخەيرىخانىنىڭ نەۋرىسى ئىكەنلە-كىدەك سالاھىيىتىنى ئەسكەرتمەي، يېقىن بۇرادىرىم دەپلا تونۇش-تۇرغان. مۇمكىن بولسا لەشكىرىي دىۋاندىن مۇۋاپىق خىزمەت بېرىشنى ئالاھىدە تاپىلىغاندى.

كۆرۈشۈش يوسۇنلىرى تاماملانغاندىن كېيىن بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانىڭ قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، گەپ ـ سۆزلىرى جايىدا، قائىدە ـ يوسۇنلۇق، تۇرقىدىن ئېسىلزادىلىك چىقىپ تۇرغان مۇھەممەد شەيبانىخاندىن كۆرە، كۆرۈشۈش سوۋ-غىسى سۈپىتىدە تارتۇق قىلىپ ئېلىپ كېلىنگەن ئىككى ساندۇق ئالتۇن ـ كۈمۈش، جاۋاھىراتلار بەكرەك دىققىتىنى تارتتى.

كەلگۈسى ئىستىقبالى، مۇددىئا ـ مەقسىتى ئۈچۈن پارلاق

يول ئېچىشنى كۆزلىگەن مۇھەممەد شەيبانىخان بىساتىدىكى قىمـ
مەت باھالىق مال ـ دۇنيالىرىنى بىراقلا دوغا تىككەندى. ئۇنىڭـ
غا دەسلەپتە سالقىن مۇئامىلە قىلغان مىرزا ئابدۇلـئەلى تارخـان
خىزمەتكارلار كۆتـۈرۈپ كىرگەن ئىككى ساندۇق پىشكەشلەرنـى
كۆرۈپ چىرايىغا ۋىللىدە كۈلكە يۈگۈرتتى. ئېھتىرام بىلەن قـول
باغلاپ تۇرغان شەيبانىخانغا تۆر تەرەپتىكى كۆرسىدىن ئولتۇرۇشقا
جاي كۆرسەتتى ۋە ھە دېگەندە مىرزا مەجىد تارخانىنى تىلغا ئېلىپ
دوستلۇق، بۇرادەرچىلىكتىن گەپ سالتتى.

ــ بىلمىدىم، جانابلىرى دەرگاھىمىزغا تەنھا كەلدىمىكىن؟ ــ سورىدى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان ئەسلىي مەقسەتكە كۆچۈپ.

ــ يوقسۇ، ــ جاۋاب بەردى شەيبانىخان دەس ئورنىدىن تـۇـ رۇپ، ــ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىم بار. ئۇنىڭدىن باشقا كەمىنىلـ رىگە ئەگىشىپ كەلگەن ئۇچ يۈز نۆكىرىمۇ بار. ئـۇلارمۇ ئەمىر جانابلىرىغا جانلىرىنى تەسەددۇق قىلىشنى خالايدۇ.

ــ تولا ئوبدان، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلئـەلى تارخان، ــ ئـەـ مىر كەبىر مىرزا مەجىد تارخـان جانابلـىرى مۇبارەك مـەكتۇپىـدا ئۆزلىرىنى لەشكىرىي دىۋانىمىزنىڭ خىزمىتىگە تونـۇشتۇرغانـ كەن. ھازىرچە چىنداۋۇل[1] سەركەردىنىڭ ئورۇنـباسارلىـقىغا مـۇـ ئەككەل بولـغاچ تۇرسـلا. قالدىسـنى مۇڭاپـىق ئورۇن ھازىـرلاپ ئاندىن مەرتىۋىلىرىنى ئۆستۇرىمەن.

ــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھىممىتىگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا، ــ دېدى شەيبانىخان ئېگىلىپ تۇرۇپ.

ــ ھېلىقى ئـۇچ يۈز نۆكەرلـىرىنى چـىنداۋۇللارغـا قېتـىپ ئۆزلىرى جوڭقۇرسىلا، ــ دېدى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان.

بۇخارا ئەمىرىنىڭ بۇ پەرمانى مۇھەممەد شەيبانىخان ئۇچـۇن ھاياجانلىق بىر سوۋغات بولدى.

«ئى قۇدرەتلىك تەڭرىم. ھىممىتىڭگە تەشەككـۇر. ھەر نېمـە بولسا ئول ساداقەتمەن نۆكەرلىرىمدىن ئايرىلىپ قالمىدىم...»

① چىنداۋۇل ــ تىڭشىڭچىلار، جېسەكچىلەر.

ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ غېمى ئاشۇ ئوچ يۇز نۆكىرىدە ئىدى. ئۇ بۇخارا ئەمىرىنىڭ بىر بۇيرۇق بىلەن ئاشۇ نۆكەرلىرىنى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تاپشۇرۇپ بېرىشىدىن تولىمۇ ۋايىم يېگەنىدى. ناۋادا ئۇلار بۇخارا لەشكەرلىرى ئارىسىغا چېچىۋېتىلگەن بولسا شەيبانىخان پەي ـ قاناتلىرى يۇڭدىلىپ كەتكەن بۇركۇتكە ئايلىنىپ قالاتتى. شۇ تاپىتا ئۇ مال ـ دۇنياغا ئامراق، ھاكاۋۇر، لېكىن ئەخمەق كۆرۈنمىدىغان بۇخارا ئەمىرىنىڭ قانداق قىلىپ كۆڭلىنى ئوتۇش، ئاندىن كېيىنكى قەدەمنى قانداق بېسىش ھەققىدە چوت سوقۇۋاتاتتى.

96

سەمەرقەنت.

ئېگىز بويلۇق، قويۇق ساقاللىق، قىزىل يۈزلۈك، تەمبەل كەلگەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا كېچىچە ئۇخلىماي ئىچكەن شارابىنىڭ تەسىرىدە قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغىنىچە چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ تەختكە يۆلەنگەن گەۋدىسى بىرئاز مۈكچىيىپ قالغان بولۇپ، شۇنداقلا قارىغان كىشىگە ئۇخلاپ قالغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. تۆۋەندە قول باغلاپ تۇرۇشقان ئەمىر ـ بەگلەر خانىنىڭ تېزرەك بىر قارارغا كېلىپ پەرمان بېرىشىنى كۈتۈپ تاقىتى تاق بولۇشقانىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قۇلاق تۆۋىدە پىر ئۇستازى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ: «تاشكەنتكە لەشكەر تارتىشلىرى زىنھار مۇناسىپ ئەمەستۇر. سىلى ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم قېيىنئاتىلىرى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بىلەن لەۋزە قىلىشقان، لەۋزىلىرىدە تۇرۇشلىرى كېرەك. پەقەت بولمىسا قېيىنئىنىلىرى سۇلتان

مەھمۇدخان ئالىيلىرى بىلەن قايتا سۆلھى تۈزۈشۈپ ئۆتكەيلا. ئۇلاردىن سىلىگە تەشۈش يەتكۈدەك ھەرىكەت ئۆتۈلگىنى يوق. شۇڭا سىلى ئۇلارغا تەشۈش يەتكۈزمەي قېرىنداشلىق مېھىرلىرىنى بىلدۇرگەيلا ۋە ئىنىلىرى ئۆمەر شەيخ مىرزىغىمۇ تەسەللى بەرگەيلا. بىھۇدە قىرغىنچىلىق ئاۋامنىڭ تىنچلىقىنى، سەلتەنىتىنىڭ ئاسايىشلىقىنى بۇزىدۇ. زىنھار ئالدىراقسانلىق قىلمىغايلا» دېگەن سۆزلىرى توختىماي جاراڭلايتتى. شۇ سەۋەبتىن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ تاشكەنتكە لەشكەر تارتىش تەكلىپىگە دەمالىلىققا جاۋاب بېرەلمەي دېلىغۇل بولۇپ قالغانىدى.

ئۆرە تۇرۇۋېرىپ پۇتى تېلىپ كەتتىمۇ ياكى خانىنىڭ دىققىتىنى چالغىتماقچى بولدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئوردا ئىشكىئاغىسى ئابدۇلكەرىم ئەشرىت قەستەن قاتتىق يۆتىلىپ قويىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئاستا كۆزىنى ئېچىپ قەددىنى رۇسلىدى.

ـــ تېزرەك بىر قارارغا كەلگەيلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى پېشقەدەم ئەمىر دەرۋىش مۇھەممەد تارخان مەيدىسىگىچە چۈشۈپ تۇرغان ئاپئاق ساقىلىنى تىترەتكىنىچە، سارايىنىڭ جەمجىتلىقىنى بۇزۇپ، ـــ سەۋر ـ تاقەتىنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. ئۇز ۋاقتىدا سۇلھىگە كېلىپ مەرھۇم قېينىئاتىلىرى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ تاشكەنتتە تۇرۇشىغا يول قويغانلىرى خاتا بولغانىدى. مانا ئەمدى ياخشىلىققا يامانلىق يېنىپ ئىنىلىرى ئۆمەر شەيخ مىرزەمۇ تەس كۈنگە قاپتۇ. يەنە سۈكۈت قىلساق دادىسىنىڭ ئورنىغا تەختكە چىققان ئول سۇلتان مەھمۇدخان بۇنىڭ بىلەن بولدى قىلىدىغاندەك قىلمايدۇ. ۋاقتىدا ئەدەپلەپ قويمىساق ئەتە ـ ئۆگۈن ئالىيلىرىغا سەمەرقەنت شەھرىنىمۇ بوشتىپ بەر، دېيىشتىن يانمايدىغاندەك قىلىدۇ.

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئانا تەرەپ تاغىسى بولغان دەرۋىش مۇھەممەد تارخان مەيلى ياش، مەيلى ھۆرمەت جەھەتتە بولىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەردىن چوڭ ئىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا تەختكە چىققاندىن بېرى ئوردا ئىشلىرىنى شۇنىڭ

مەسلىھەتى بىلەن بىرتەرەپ قىلىشقا ئادەتلەنگەنىدى.

ــ ئەلھەق، دەرۋىش مۇھەممەد تارخان جانابلىرى گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىلدى، ــ دېدى ئوردا ئىشكئاغىسى ئابدۇلكەرىم ئەشرىت گېلىنى قىرىپ قويۇپ، ــ ئانھەزرىتىم ئۇرۇق - تۇغ-قاندارچىلىقنىڭ يوز - خاتىرىسىنى قىلىپ يەنە سۇكوت قىلسىلا، سۇلتان مەھمۇدخان بۇنى چۈشەنمەي بىزنى قورقۇنچاقلىققا جورۇپ قالمىغىيدى دەپ ئەنسىرەيمەن.

ــ پاسىبانىم ئۆز ۋاقتىدا سۇلھىنى مەرھۇم قېينىئاتىلىرى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بىلەن تۇزگەن ئىدىلە، ــ دېدى لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئورۇنباسار ئەمىرى دەرۋىش بەگ سۆز قىستۇرۇپ، ــ ئەمما ھازىر ئول زاتى مۇبارەك بەندىچىلىك قىلىپ، تەخت ئىگىسى ئالماشتى. شول سەۋەبتىن سۇلھىنىڭمۇ كۆچى قالدى. ئەمدىلىكتە ھېچكىمنىڭ پاسىبانىمىزنى ئەھدۇ پەيمانغا ۋاپاسىزلىق قىلدى دەپ ئەيىبلىشىگە ھەققى يوقتۇر. ئۇنىڭ ئۇسۇتىگە سۇلتان مەھمۇدخان ئەشتە قەلئەسىدىكى ئەندىجان لەشكەر-لىرىنى پۈتۈنلەي قىرغىن قىلىپ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ مەرتىۋىسىگمۇ رىئايە قىلمىدى. دېمەك، ئاتىسى تۇزگەن سۇلھىنى ئوغلى بۇزدى.

ــ كىم بىلىدۇ، يەنە سۇكوت قىلساق ئەتە - ئۆگۈن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىمۇ ئەندىجاندىن قوغلاپ چىقىرامدۇ تېخى.

ــ سۇلتان مەھمۇدخان تاشكەنتتە تۇرۇۋېرىدىغان بولسا بىزگە چوڭ خەۋپ بولىدۇ، ئەڭ ياخشىسى ئۇنى ئاتا مىراس زېمىنى بولغان موغۇلىستانغا كەتكۈزۈۋەتكىنىمىز تۈزۈك.

ئەمىر - سەركەردىلەرنىڭ تۇشمۇتۇشتىن ئېيتقان سۆزلىرى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى ئاخىر زۇۋانغا كەلتۈردى:

ــ پەرمان! ــ دېدى ئۇ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ــ لەشكەرىي دىۋان تاشكەنت يۇرۇشىگە ھازىرلانغاي. بۇخارا ئەمىرزا ئابدۇلئەلى تارخانغا دەرھال يارلىق ماڭدۇرۇلغاي. يارلىقنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامان تەسەررۇپىدىكى لەشكەرلىرىنى ئېلىپ تاش-

كەنتكە قاراپ يولغا چىققاي!

ـــ ئەمىركەبىر مىرزا مەجىد تارخانغا يارلىق ئەۋەتمەيمىزمۇ ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان.

ـــ شىمالدىكى چېگرانى ساقلاشمۇ تاشكەنت يۇرۇشىگە ئوخشاش مۇھىم، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا قەتئىيلىك بىلەن، ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ نىيەت ـ ئىقبالى ھازىرچە بىزگە قارىغۇ. تەسەررۇپىمىزدىكى ھەممە سەركەردە ـ لەشكەر ـ لەرنى تاشكەنت يۇرۇشىگە ئاتلاندۇرساق ئارقا تەرىپىمىز مۇداپىئەسىز قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئىشىنى ئىلكىمىزدە بار سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەنمۇ بىرتەرەپ قىلىش قا تامامەن چامىمىز يېتىدۇ.

ـــ قۇدرەتلىك پاسىبانىمىز دانادۇرا! ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر باش ئېگىپ.

※ ※ ※

تاشكەنتنى يەنە ئۇرۇش ۋەھىمىسى باستى.

سەمەرقەنتتىن يولغا چىققان سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن بۇخارادىن يولغا چىققان مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانىنىڭ قوشۇنى يولدا ئۇچرىشىپ قوشۇلغاندىن كېيىن، تاشكەنت شەھىرىگە يېقىنلاشماقتا ئىدى. نەچچە تۈمەن كىشىلىك جازا يۇرۇش قىلغۇچى بۇ زور قوشۇنىنىڭ باش ـ ئاخىرىغا كۆز يەتمەيتتى. ئاتلارنىڭ تۇيقى، پىيادىلەرنىڭ ئاياغ ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلار خۇددى تاشكەنتكە قاباھەتلىك قارا بوران باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

تاغىسى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان، بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان، ئوردا ئىشىكئاغىسى مىرزا ئابدۇلكەرىم ئەشرەت، دەرۋىش بەگ، باقى تارخان، سەئىد يۈسۈپ ئاغلاقچى، قارا كۆلنىڭ ھاكىمى سۇلتان ھۈسەيىن ئارغۇن، قۇلى مۇھەممەد

بوغدا قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىپ بارغان سۆلتان ئەھمەد مىرزا تولىمۇ سالماق كۆرۈنەتتى. يەزەك، چىنداۋۇللارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتلىرىغا ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمەيتتى. باشلاپ ماڭغان زور قوشۇنى بىلەن تاشكەنتنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئېلىش ئىشەنچى چوڭ ئىدى.

«... خانزادە سۆلتان مەھمۇدخان ئەقلى ـ ھوشىنى تېپىپ تاشكەنتنى قارشىلىقسىز، چىرايلىقچە تاپشۇرسا ئۇنىڭ قېيىنئىنىلىق ھەم سۆلتانلىق مەرتىۋىسىگە ھۆرمەت قىلىپ، ئاتا مىراس زېمىنىغا چىرايلىقچە يولغا سېلىپ قويىمەن. ناۋادا گەدەنكەشلىك قىلىمەن دېسە، ئۇمۇ ئۆزىنىڭ مەيلى. يوز ـ خاتىر قىلمىدى دەپ رەنجىمىسۇن. يەزەك، چىنداۋۇللارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا بويۇنتاۋلىق يولىنى تۇتقاندەك قىلىدۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپ تاشكەنتنى قايتۇرۇۋېلىش مۇمكىن ئەمەس ئوخشايدۇ...»

سۆلتان ئەھمەد مىرزا سەمەرقەنتتىن يولغا چىقىش ئالدىدا خانىش مېھرىنىگار خېنىمنىڭ تۆۋەنچىلىك بىلەن قىلغان ئىلتىماسىنى ئېسىگە ئالدى.

«... سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئاجىزلىرىنىڭ ئارىلىشىش ھەققى يوق، شۇنداقتىمۇ ئانھەزرىتىمدىن ئەقىلسىز ئىنىم سۆلتان مەھمۇدخانغا تۇغقاندارچىلىق مېھرىلىرىنى ئايىماسلىقلىرىنى تۆۋەندە چىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن. مەرھۇم خان ئاتامنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن...»

گەرچە مېھرىنىگار خېنىمنىڭ نەسەبى ھەرەمدىكى باشقا خانىشلاردىن يۇقىرى بولسىمۇ، تۇغمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ سۆلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنىڭغا تازا كۆڭۈل بېرەلمىگەنىدى. باشقا خانىشلارنىڭ قەسىرىگە كىرگەندەك ئۇنىڭ قەسىرىگە ئانچە كۆپ كىرمەيتتى. كەم سۆز، بەزمە ـ باراۋەتلەرگە ئانچە زوقى يوق خانىش مېھرىنىگار خېنىم كۈنلىرىنى قەسىردىكى خىلۋەت ھۇجرىسىدا قۇرئان تىلاۋەت قىلىش، يىراقتىكى ئانىسى، ئىنى ـ سى-

كىللىرىنى سېغىنىش بىلەن ئۆتكۈزەتتى؛ باشقا خانىشلار بىلەن ـ مۇ، سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئاغىچا ـ ئا ـ يىملىرى بىلەنمۇ ئانچە كۆپ بېرىش ـ كېلىش قىلمايتتى؛ ھە ـ رەمدىكى كۈنداشلىرى بىلەن تۆر، ئۈستۈنلۈك تالاشمايتتى؛ ئايىغى چىقماس غەيۋەت ـ شىكايەتلەرگە قېتىلمايتتى؛ سۇلتان ئەھمەد مىرزا ناگان ـ ناگاندا قەسىرىگە يوقلاپ كەلسە ئىللىق چىراي قارشى ئالاتتى؛ ئاشپەزلىرىگە مىرزا ئەڭ ياخشى كۆرۈدىغان غىزالارنى ئەتكۈزۈپ كۈتۈۋالاتتى، ئەمما داستىخانغا شارابنى زىنھار يېقىن كەلتۈرمەيتتى؛ باشقا خانىش ـ بانۇلارغا ئوخشاش پات ـ پات يوقلاپ كەلمىدىڭ دەپ باتىنمايتتى؛ كۈنداشلىرى بولمىش باشقا خانىش ـ توقاللارنىڭ ئۈستىدىنمۇ داتلىمايتتى؛ خەرج ـ خىراجەت، كىيىم ـ كېچەك، زىبۇزىننەت غەلۋىسى قىلمايتتى؛ كۆڭۈلنى غەش قىلمىدىغان سۆزلەرنىمۇ قىلمايتتى؛ مىرزىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش ئۈچۈن زىيادە ناز ـ كەرەشمىلەرنىمۇ قىلىپ كەتمەيتتى. شۇ سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر شارابخور، ئىشقىۋاز سۇلتان ئەھمەد مىرزا خانىش مېھرىنىگار خېنىمدىن خېلىلا تەپ تارتاتتى. شاراب ئىچكەن ۋاقىتلىرىدا ئۇنىڭ قەسىرىگە پەقەتلا كەلمەيتتى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

«تولىمۇ ئەپسۇس. كەچۈرسىلە خانىش ئايىم، دېگەنلىرىدەك قىلالمايدىغان بولدۇم. رەھمەتلىك قېيىنئاتام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىدىغان بولدى. ئۇنداق قىلماي دېسەممۇ ماڭا نېمە ئامال. تاجۇ تەخت، سەلتەنەت ئىشلىرى دېگەن مۇشۇنداق بولىدىكەن. بۇنىڭغا ئىلاجىم يوق. ھە راست، قېيىنئا ـ نام خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىملەر ھازىر تاش ـ كەنتتىمىدۇ ياكى ئەندىجاندىمىدۇ؟ ئايىغاقچىلار ئۇلارنى ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخاندىن يامانلاپ ئەندىجانغا كېتىپتۇ دەپ مەلۇمات بېرىۋىدى. ئۇلار نېمىشقا سەمەرقەنتكە كېلىشنى خالىمىدىكىن؟ دېمىسىمۇ مەن ئۇلارغا ئىنىم ئۆمەر شەيخ مىرزىغا ئوخشاش كۈيۈ ـ

ئوغۇللۇقنى يەتكۈزەلمىدىم، ئەھۋال سوراپ تۇرالمىدىم. ئەسلىدە قېيىنئاتام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنى بىرەر قېتىم بولسىمۇ سەمەرقەنتكە تەكلىپ قىلىشىم كېرەك ئىدى. شۇنداق، مەندىن قېيىنئاتىسىنىڭ ئۆلۈم پەتىسىگە كەلمىدى دەپ رەنجىگەن گەپ. ئەڭ ياخشىسى ھازىر ئۇلارنىڭ تاشكەنتتە بولمىغىنى ياخشى. ناۋادا ئۇلار ئالدىمغا چىقىپ تۇرۇۋالسا تاشكەنتكە ھۈجۈم قىلمەقسەم تەسكە توختايدۇ. ئىلگىرىمۇ بىر نەچچە نۆۋەت تاشكەنتكە لەشكەر تارتقىنىمدا ئىنىم ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇستاتلىق قىلىپ قېيىنئاتام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنى ئالدىمغا چىقىرىپ قويغانىدى. بەلكىم بۇ نۆۋەت ئۇنداق بولماس. شۇنداق، قېيىنئەنىم سۇلتان مەھمۇدخاندا ئۇنچىلىك ئەقىل ــ پاراسەت يوق. ئۇنىڭ ئاق ــ قارىنى، ئاقىۋىتىنى ئويلاشمايلا ئۆمەر شەيخ مىرزىنى رەنجىتىشىمۇ ئاشۇنداق پاراسەتسىزلىكىدىن بولغان. ئەمدى ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ ئۇنىڭغا كۆمەكلەشمەيدۇ. ئاۋۋال تاشكەنتنى قولۇمغا ئېلىۋالاي. قېيىنئانىلىرىمغا لايىقىدا چۈشەندۈرۈپ كۆڭۈل قويۇۋالارمەن. نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇلارنىڭ بىر يۇرەك پارىسى مېنىڭ نىكاھىمدا ئەمەسمۇ، مەندىن رەنجىدى دېگەندىمۇ ئادەتە ساقلاپ يۇرمەس...»

ــ لەشكەرلەرنى بىرەر كۈن ئارام ئالدۇرۇۋالمىزمۇ ياكى بىراقلا تېگىش قىلمىزمۇ؟

دەرۋىش مۇھەممەد تارخانىڭ تۇيۇقسىز سورىغان بۇ سوئالى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

ــ ۋاقتى كەلگەندە بىر گەپ بولار، ــ دېدى ئۇ مۇجمەلالا قىلىپ.

※ ※ ※

ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ زور قوشۇن بىلەن كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان مەھمۇدخان

چىر دەريانسىنى مۇداپىئە قورغىنى قىلىپ قارارگاھ قۇرۇپ جەڭگە ھازىرلىق كۆرۈپ بولغانىدى. گەرچە ھازىر كەلكۈن مەزگىلى بولـمىسىمۇ، دەريا سۇيى خېلىلا ئۇلۇغ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە دەريـانىڭ تاشكەنت تەۋەسىدىكى بۆلۈكى چوڭقۇر جىلغا بولۇپ ئاقاتتى. شۇڭا چىر دەريانسى تاشكەنت شەھىرى ئۈچۈن تەبىئىي مۇداپىئە خەندىكى ئىدى. ئەلۋەتتە، تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ تىككەن قارارگاھلىرىنىڭمۇ سانى يوق ئىدى.

بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ چىنداۋۇل لەشكەرلەرگە سەركەردە بولۇپ كەلگەن مۇھەممەد شەيبانىخان يول بويى ئۆز ۋەزىپىسىنى پۈختىلىق بىلەن ئورۇنداپ، چىنداۋۇللار يەتكۈزگەن مەلۇماتلارنى ۋاقتىدا يەتكۈزۈپ كېلىۋاتاتتى. بۇگۈن قول ئاستىدىكى سەردۇازلارنى بۇيرۇمايى شەخسەن ئۆزى ياۋ ئەھۋالىنى تېڭ ـ تىكلاشقا باش بولۇپ چىققانىدى. ئۇ جىلغىنىڭ قارشى قىرغىقىدىكى تاشكەنت لەشكەر لىرىنىڭ قارارگاھىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەپلىك يەر شارائىتىنى تاللىغىنىغا كۆڭلىدە قايىل بولماي تۇرالمىدى.

«ئاھ خۇدا! سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ تەدبىرنى كىم كۆرسەتكەندۇ؟ قارارگاھىنى تولىمۇ ئەپلىك يەرگە قۇرۇپتۇ. بۇنداق قارارگاھنى ھېلىغۇ بىر نەچچە تۈمەن ئىكەن، ئوننەچچە تۈمەن لەشكەر بىلەنمۇ ۋەيران قىلماق ئاسان ئەمەس. مەن تېخى ئۇنى شەھەرگە بېكىنىۋېلىپ ياتارمىكىن دەپتىكەنمەن. نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇنىڭ ئوردىسىدا لەشكىرىي ئىشلارغا پۇختا ئەقىلدارلار يەنە بار ئىكەن. ناۋادا ئۇ چىر دەريانسىنىڭ سۈيىنى قايدۇرۇۋېلىپ، ۋاقتى كەلگەندە بىراقلا قويۇۋەتكەن بولسا سەمەرقەنت لەشكەر لىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى سۇغا غەرق بولماي قالمايدۇ. بىلمىدىم، ئۇلار بۇ تەدبىرنىمۇ ئويلاشقانمىدۇ؟ ئىشقىلىپ تەڭرى ئىگەم سۇلتان مەھمۇدخانىنى يۆلەۋاتقان ئوخشايدۇ...»

تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىنى، قارارگاھلارنىڭ ئو

رۇنلاشتۇرۇلۇشىنى، جەڭ قىلىش ئۈچۈن تاللىغان يەر شارائىتـ-
نى تەپسىلىي كۆزەتكەن شەيبانىخاننىڭ جازا يۈرۈشى قىلىپ كەل-
گەن سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ غەلىبىسىگە بولغان ئىشەنچى
ئاستا ـ ئاستا سۇسلىشىشقا باشلىدى. ئەمما نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭ-
لىدە ئازراقمۇ تەشۋىش، ۋەھىمە يوق ئىدى. چۈنكى ئۇ سەمەرقەنت
قوشۇنىنىڭ غەلىبە ـ مەغلۇبىيىتىگە پەقەتلا قىزىقمايتتى.

«بۇ لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ نۇسرەت ـ مەغلۇبىيىتىنىڭ مەز-
دەك كىچىككىنە چىنداۋۇل بەگ بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بار. غە-
لىبە قىلسا سۇلتان ئەھمەد مىرزا تېخىمۇ كۆرەڭلەيدۇ، ئىلگىرى-
كىدىن تېخىمۇ كۈچلىنىدۇ. ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا بىلەن
ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتلەر كۆتۈرۈلۈپ، قېرىنداشلىق مېھرى
ئەسلىگە كېلىدۇ. ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ مەرتىۋىسى ئۆسە-
دۇ. مېنىڭ كۆرسەتكەن تۆھپەم ھەرگىز كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ. مەن
سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ نەزەردە ئاددىي بىر سەرۋاز، خالاس.
ئۇنىڭغا تەدبىر كۆرسىتىش سالاھىيىتىم يوق. پەقەت كۆرگەنلە-
رىمنى، ئويلىغان تەدبىرىمنى بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى
تارخانغىلا دېيەلەيمەن. ئول مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان بولسا بۇنى
ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە ئايلاندۇرۇپ، خانغا مەلۇم قىلىدۇ.
ئاخىرقى ھېسابتا تۆھپە، مەرتىۋە ئۇنىڭ بولىدۇ. نەچچە ئايدىن
بېرى شۇنچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ سەركەردىلىك مەرتىۋە-
سىگە ئېرىشەلمىدىم. بۇنداق ئەھۋالدا كۆڭلۈمگە پۈككەن ئازرۇ ـ
ئارمانلىرىمنى قاچان ئەمەلگە ئاشۇرالايمەن؟ ئەڭ ياخشىسى كارىم
بولمىسۇن. ئىككى قوشۇن ئۇزاقراق تىركەشسە كۈچى ئاجىزلايـ-
دۇ، ھالسىرايدۇ، سەركەردە ـ سەرۋازلىرىدىن ئايرىلىدۇ. لەشكەر-
لىرى بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈشىدۇ. شۇ چاغدا دەشتى قىپ-
چاقتىكى ئىنىم مەھمۇدخانغا خەۋەر بېرىپ باشقىچىرەك يول تۇتـ-
مايمەنمۇ، ياكى بولمىسا...»

شەيبانىخان تۇيۇقسىز كاللىسىغا كەلگەن بۇ خىيالدىن چۆ-
چۈپ كەتتى، ئەتراپىغا خەۋپسىرەپ قارىدى. يېنىدا ئۆزىنىڭ ئـ-

شەنچلىك نۆكەرلىرىدىن باشقا ھېچكىم يوق ئىدى. بولغان تەقدىرىمۇ كاللىسىغا كەلگەن خىيالىنى بىلدۈرۈشى ناتايىن ئىدى.

«شۇنداق قىلايمۇ ـ يا؟ ئول چاغدا سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئىشەنچىگە، ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكىلى، يۇقىرى مەرتىۋە ـ ئىمتىيازغا ئىگە بولغىلى بولاتتى. بىراق سۇلتان مەھمۇدخاننى ئىشەندۈرگىلى بولارمۇ؟ مەسلىھەتمىنى ئاڭلارمۇ؟...»

ئۇ زىددىيەتلىك خىياللار ئىلكىدە ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا بۇرىدى. كاللىسىدا تۈيۇقسىز پەيدا بولغان بۇ خىيال يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىلايتتى، ئارامىنى بۇزاتتى، ۋەسۋەسىگە سالاتتى. ئۇمىد ـ ئۇمىدسىزلىك ئارىلاشقان ئەبجەش بىر خام خىيال ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغانىدى.

«ياق، كۆمسەم پىشارمۇ، ياقسام پىشارمۇ؟ دەپ ئولتۇرسام بولمايدۇ. دەرھال بىر قارارغا كېلىشىم كېرەك. پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويسام ئۆمۈرلۈك پۇشايمانغا قېلىشىم مۇمكىن. نېمىلا بولمىسۇن سۇلتان مەھمۇدخانىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقاي. بەلكىم ئىشىم ئوڭغا تارتىپ قالار. مەن بىلەن كۆرۈشۈشنى رەت قىلىپ قالسىمۇ، كۆرسەتكەن تەدبىرىمگە قوشۇلمىسىمۇ ھېچقىسى يوق. بۇنى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ھەرگىز بىلمەيدۇ...»

بىر قارارغا كەلگەن شەيبانىخان خىلىلا يەڭگىللەپ قالدى. ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان زىددىيەت تۇمانلىرى تارقاپ، ھاياجانلىق بىر تۇيغۇدىن مەنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

«بۇ ئىشلارنى شۇنداق پۇختا بىرتەرەپ قىلايكى، مەقسەت ـ مۇددىئايىمنى ئىنس ـ جىن تۇيماي قالسۇن. ھەئە، ئالدىرماسلىق كېرەك. ئاۋۋال سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ جازا يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇنى بېتىپ كەلسۇن. سۇلتان مەھمۇدخان بۇ سان ـ ساناق ـ سىز ياۋ لەشكەرلىرىنى كۆرسە ۋەھىمىگە چۈشمەي قالمايدۇ. شۇنداق، ئاۋۋال يۈرىكىدە ۋەھىمە پەيدا بولسۇن، غەلىبە ـ نۇسرەتكە ئىشەنچ قىلالماي غەمگە چۆكسۇن. شۇ چاغدا ئاندىن ئۇنىڭ دەرگاھىغا ئىشەنچلىك نۆكىرىمدىن بىرىنى ئەۋەتىپ يۈرىكىگە

قول سېلىپ كۆرەي. ئىشەنچىم كامىلكى، مەن بىلەن كۆرۈشۈشكە چوقۇم ئالدىرايدۇ. كۆرسەتكەن تەدبىر، مەسلىھەتىمگە قۇلاق سالـماي قالمايدۇ...»

※ ※ ※

دەھشەتلىك كەلكۈندەك، شىددەتلىك قارا بورانـدەك باستۇرۇپ كەلگەن سەمەرقەنت لەشكەرلىرى تاشكەنتنىڭ بوسۇغىسىدا — چىر دەرياسىدىن شەكىللەنگەن چوڭقۇر جىلغا لېۋىدە توسۇلـۇپ قالدى.

شەيبانىخاننىڭ پەرزى توغرا چىققانىدى. چوڭقۇر جىلغا تەـ بىئىي توسۇق بولۇپ ئايرىپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككىلا قوشۇن بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ قالغاچقا، ھېچقايسى تەـ رەپ ئالدىن ھۇجۇم قىلىشقا تەۋەككۈل قىلالمىدى. پۇرسەتنى غەـ نىيمەت بىلگەن شەيبانىخان ئىشەنچلىك نۆكىرىنى يوشۇرۇن ئەۋەـ تىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا كۆرۈشۈش مۇددىئاسىنى بىلدۈردى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا ھە دېگەندە جىلغىدىن ئۆتۈپ ھۇجـۇم قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. ئۇنىڭ ئامالسىزلىقىدىن پايدىلىنىپ تـۇـ يۇقسىز زەربە بېرىپ چېكىنىدۇرىمەن، دەپ خام خىيال قىلىپ خاـ تىرجەم ئولتۇرغان سۇلتان مەھمـۇدخان باستـۇرۇپ كەلگەن سەـ مەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ ساننىڭ مۆلچىرىدىكىدىن نەچچە ھەسسە كۆپلىكىنى كۆرۈپ خىلىلا ۋەھىمىگە چۈشتى. ھە دېگەندە قاراملىق قىلىشقا پېتىنالمىدى. يېنىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەـ رى بولسا ئۇنىڭدىن بەكرەك ھودۇقۇپ تەشۋىشكە چـۈشكەنىدى. ئۇلارنىڭ ئەسلىدىنلا لەشكىرىي ئىشلاردا تەجرىبىسى كەم بولغاچـ قا، سۇلتان مەھمۇدخانغا تۇزۇك بىرەر تەدبىرمۇ كۆرسىتەلمىدى. ئورۇنسىز پىتىنلەرگە ئىشىنىپ، ئاشۇ خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ سۆيىقەستىگە ھامىي بولۇپ، مەرھۇم دادىسى سۇلتان يۇنۇسخان بىلەن ئۇزۇن مەزگىل مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلغان، مول

تەدبىرلىك پىشقەدەم ئەمىرلەرنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن سۇلتان مەھ-
مۇدخان شۇ كۈنلەردە يار ـ يۆلەكسىز، مۇشاۋىرسىز قالغانىدى.
يارنىڭ لېۋىگە ياساتقان كۆزىتىش مۇنارىدىن قارشى قىرغاقتىكى
ياۋ قارارگاھىغا ھەر قېتىم نەزەر تاشلىغىنىدا ۋۇجۇدىنى ئۇمىد-
سىزلىك، ئەندىشە، تەشۋىش تۇمانلىرى چىرمىۋالاتتى. ئۇ گەپ
سوراپ قېلىشىدىن، تەدبىر كۆرسىتىشكە دەۋەت قىلىشىدىن
ۋايىم يەپ باشلىرىنى تونلىرىنىڭ ياقىسىغا تىقىۋېلىشقىنىچە
يەرگە قاراپ تۇرۇۋالغان ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگە ئاللىقانداق بىر
ئۇمىد بىلەن نەزەر تاشلايىتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ھودۇقۇش، تەش-
ۋىش تۇيغۇلىرى چىقىپ تۇرغان بىچارە تۇرقىغا قاراپ قاتتىق ئۇ-
مىدسىزلىنەتتى. ئۆزىنى گويا ئاشۇ سان ـ ساناقسىز ياۋنىڭ ئا-
رىسىدا تەنھا قالغاندەك سېزەتتى. دېمىسىمۇ جان قايغۇسىغا
چۈشكەن ئاشۇ بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلىرى يوقىلاڭ بى-
ھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىشقانىدى. پەقەت
مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزىلا ئۇنىڭدىن بىر قەدەم نېرى بولماي
تۇرۇۋاتاتتى. پات ـ پات ئايغاقچىلار ئارقىلىق ياۋ ئەھۋالىدىن ئې-
رىشكەن مەلۇماتلارنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈپ ئاللىقانداق بىر تەدبىرلەر
ھەققىدە باش قاتۇراتتى. تەسەللى بېرىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇن-
دۇرۇشقا، خاتىرجەم قىلىشقا، ئىشەنچىنى تۇرغۇزۇشقا تىرىشاتتى.
ھەئە، جىلغىنىڭ لېۋىگە قارارگاھ قۇرۇشمۇ مۇھەممەد ھۇسەيىن
مىرزىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بولغان ۋە ئۆزى قارارگاھ قۇرۇشقا
بىر قوللۇق قوماندانلىق قىلغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئە-
مىر ـ سەركەردىلىرى ئارىسىدا ئەڭ ئالدىراش ئادەممۇ مۇھەممەد
ھۇسەيىن مىرزا ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن
ئۇزاقراق پاراڭلىشىشقىمۇ ۋاقتى يەتمەيتتى. ھە دېسە ئىنىسى
سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى قارارگاھلارنى تەكشۈرۈشكە، سەرۋاز ـ
لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە، زاپاس جەڭ قورالـ-
رى، ئوزۇق ـ تۇلۇكلەرنىڭ تەقلىنىش ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈرۈش-
كە، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ كېلىشكە ماڭدۇرۇپ

تۇراتتى. ھېلىقى لاپ ئۇرۇشقا ئامراق، خۇشامەتچى، پۇتى كۆيگەن توخۇدەك ئۇيان ــ بۇيان مېڭىپ يۈرگەن ئەمىرلەرنىڭ بولسا كالـ لىلىرى قۇپقۇرۇق ئىدى؛ لەشكەرلەرگە قىر كۆرسىتىپ، سۆلەت بىلەن يۈرگەندەك قىلغان بىلەن، ئەمەلىيەتتە ياۋ قارارگاھى تەـ رەپكە تىكىلىپ قارىغۇدەكمۇ جۈرئىتى يوق ئىدى.

باش ـ ئاخىرى يوق چىگىش خىياللارغا ئەسىر بولۇپ ئولـ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانىنى ئىجازەت سوراپ ئالدىغا كەلگەن چېدىرنىڭ باش مەھرىمى ئېسىگە كەلتۈردى.

ــ ئادالەتپاناھىمغا مەلۇم بولغاي. قۇر بېگى[1] قوبۇلغا ئىجازەت سورايدۇ.

ــ نېمە ئىشى بارکەن؟ ــ كەيپى ئۇچقان ھالدا سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ــ مۇددىئاسىنى بىلمىدىم. ئانھەزرىتىمگە يەتكۈزىدىغان تەـ خىرسىز مەلۇمات بار دەيدۇ.

ــ ئىجازەت!

ھايال ئۆتمەي قۇربېگى پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كىرىپ كەلدى.

ــ خوش! ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قاپىقىنى تۇرۇپ.

ــ ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. ئۆزىنى سەمەرقەنت ھۆـ كۈمدارىنىڭ چىنداۋۇلى دەۋالغان بىر بىگانە[2]: «سەركەردەمنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن خۇپىيانە كەلدىم. پەقەت خان ئالىيلىرىغىلا يەتـ كۈزىدىغان مەلۇمات بار» دەيدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخان بۇ خەۋەرگە بىردىنلا قىزىقىپ قالدى:

ــ ئۆزى قېنى؟

ــ ئىجازەتلىرىنى كۈتۈۋاتىدۇ.

ــ باشلاپ كىرسۇنلار.

قۇربېگى كۆزى پۇتۇنلەي تېڭىۋېتىلگەن ئوتتۇرا ياشلار چا ـ

① قۇر بېگى ــ مۇھاپىزەتچىلەر بېگى.

② بىگانە ــ يات كىشى، ناتونۇش كىشى.

مىسىدىكى يوچۇن كىشىنى چېدىرغا باشلاپ كىرىپ، كۆزىدىكى تېكىتقىنى يېشىۋەتتى. ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانغا دەررۇ سالام قىلىپ، كېلىش مۇددىئاسىنى قىسقىلا بىلدۈردى.

ـــ سەركەردەڭ كىم بولىدۇ؟ ـــ سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان دەرگۇمان بولۇپ.

ـــ مۇبارەك ئات ـ جونى مۇھەممەد شەيبانىخاندۇر. مەرھۇم سۇلتان ئوبۇلخەيرخان ئالىيلىرىنىڭ نەۋرىسىدۇر. ھازىر بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانىنىڭ قول ئاستىدا چىنداۋۇل سەركەردىدۇر.

غەم ـ تەشۋىشتە ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان يوچۇن كىشىنىڭ جاۋابىغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى. گەرچە ئۇ سۇلتان ئوبۇلخەيرخانىنىڭ نامىنى ئانچە ـ مۇنچە ئاڭلىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىلەن ئاتا ـ بوۋىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت ـ قىساسلار ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. ئەينى يىلى دادىسى سۇلتان يۇنۇسخان سەيھۇن دەرياسى بويىدىكى قارا توقايدا كاللىسىنى ئالغان بۇرۇج ئوغلانىنىڭ ھازىر ئۆزبىگە ئاللىقانداق بىر مەقسەت بىلەن ياردەم قىلماقچى بولۇپ خەۋەرچى ئەۋەتكەن مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ تاغىسى ئىكەنلىكىنىمۇ پەقەتلا بىلمەيتتى. شۇنداق، تەختكە ئولتۇرغاندىن بېرى ئۇ بەزمە ـ باراۋەت، كەيپ ـ ساپا، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن بولۇپ كېتىپ، خېلى نۇرغۇن ئىشلارنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

ـــ ئادالەتپاناھ ئالىيلىرى ناۋادا سەركەردە بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىختىيار قىلسىلا بۇگۈن كېچە تۇن نىسپىدە ھۇزۇرلىرىغا زىيارەتكە كەلمەكچى. قالدى مۇددىئاسىنى ئۆزىدىن تەپسىلىي سوراپ بىلگەيلا.

سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ ئىش ئاللىقانداق بىر ياخشىلىقتىن بېشارەتتەك تۇيۇلدى. شۇڭا ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا جاۋاب بېرىۋەتتى:

ـــ ئۇنداق بولسا بېرىپ جاۋابىمنى يەتكۈزگىن. ئۇنى بۇگۈن

كېچە تۇن نىسپىدە ساقلايمەن. ئەگەر ئول سەمەرقەنت ھۆكۈمدا-رىغا خىزمەت كۆرسىتىش تەمەسىدە تېرىقچىلىك ھىيلە ئىشلە-تىشنى نىيەت قىلغان بولسا ۋاقتىدا نىيىتىدىن يېنىۋالسۇن. بولمىسا كاللىسىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان قۇربېگىگە قارىدى، ـــ ئۇنى يولغا سېلىپ قويسۇنلار.

قۇربېگى خەۋەرچىنىڭ كۆزىنى يەنە قايتىدىن پۇختىلاپ تاڭدى، ئاندىن قولىدىن يېتىلەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

جەڭ مەزگىلىدە ياۋ قارارگاھىنىڭ ئەھۋالىنى تېڭلاش ئۈچۈن خەۋەرچى ياكى ئەلچىلىك سىياقىدا كېلىپ ئاخبارات ئۆگىلەيدىغان ئىش بار ئىدى. شۇڭا ئاشۇنداق سالاھىيەت بىلەن كەلگەنلەرنىڭ كۆزى تېڭىپ قويۇلاتتى.

※ ※ ※

تۇن نىسپى.

سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا قاتارلىق بىر قانچە كاتتا ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەن ئۇن ـ تىنسىز ئول-تۇراتتى.

ـــ ئول مۇھەممەد شەيبانىخان قانداقسىگە سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىغا نۆكەر بولۇپ قالغاندۇ؟

مۇگدەپ ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىغا قاراپ قويۇپ جاۋاب بەرمىدى. ئۇيقۇ بېسىۋالغاچقىمۇ ئەيـ-تاۋۇر، ئۇنىڭ بۇ مەسىلىنى ئويلىغۇدەك ھەپسىلىسى يوق ئىدى.

ـــ ئۇ خاھى بىز، خاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇچۇن ئور-تاق دۇشمەندۇر، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا يەنە جىم-جىتلىقنى بۇزۇپ، ـــ ئۇنىڭ بۇنداق نىيەتكە كېلىشىدە چوقۇم بىر يوشۇرۇن مۇددىئاسى بار.

ئۇنىڭ مۇلاھىزىسىگە ھېچكىم جاۋاب قاتمىدى. باشقا چاغدا ئاغزى بېسىلماي سۆزلەيدىغان ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمىرلەر شۇ

تاپتا ئۆزلىرى سەر چېدىردا يوقىتىڭ جەمجىت ئولتۇرۇشاتتى. سۇلتان مەھمۇدخانغا يەر تېگىدىن يوشۇرۇن قاراپ قويۇشاتتى.

چېدىرنىڭ سىرتىدا ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى. ھايال ئۆتمەي قۇربېگى كۆزى مەھكەم تېڭىلغان مۇھەممەد شەيبانىخاننى چېدىرغا باشلاپ كىردى.

كۆزى يېشىۋېتىلگەن شەيبانىخان تۆردىكى يولۋاس تېرىسىنىڭ ئۈستىدە سۇر ــ ھەيۋە بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا قول باغلىغىنىچە قەددىنى ئېگىپ سالام بەردى. تۆت تال ئاسما شامداندىكى شامىلار يوغان چېدىرنىڭ ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى.

سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنىڭ سالامىنى ئىلىك ئېلىپ بىرئاز قىمىرلاپ قويدى:

ــ خوش، گەپنى قىسقا قىلسىلا، ــ دېدى قاپىقىنى تۇرۇپ.

شەيبانىخان دەيدىغان گەپلىرىنى كۆڭلىدە پىشۇرۇۋالغانىدى. شۇڭا تەمتىرىمەيلا، تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى.

ــ ئەتە ناشتىدىن كېيىن سەمەرقەنت لەشكەرلىرى ھۇجۇم باشلىماقچى. كەمىنلىرى جانابى ئادالەتپاناھىمنىڭ غەلىبە نۇسرىتى ئۈچۈن خالىس خىزمەت قىلىشنى لايىق تېپىپ، ھۇزۇرلىرىغا ئەرزىمەس بىر تەدبىرىمنى تۆھپە ھېسابىدا ئېلىپ، تاۋۇق[1] نىڭكىدىنمۇ كىچىك يۇرىكىمنى يولۋاسنىڭكىدەك قىلىپ، ئەرزىمەس بېشىمنى قولتۇقۇمغا قىسقىنىمچە كېلىشكە جۇرئەت قىلدىم.

ــ خوش، بىزگە تۆھپە قىلماقچى بولغان ئول تەدبىرلىرى قانداقكىن؟ ــ سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان.

دېمەكچى بولغان گېپىگە سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ قىزىقىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان شەيبانىخان باشقىچە جانلاندى:

ــ تەدبىر شولكى، ئەتە جەڭ باشلانغاندا ئالىيلىرىنىڭ باھادىر سەركەردىلىرى باشقا تەرەپنىڭ مۇداپىئەسىنى چىڭىتىپ، پە-

① تاۋۇق ــ توخۇ.

قەت بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخانىنىڭ قوشۇنى تەرەپكە زورلۇق بىلەن باستۇرۇپ بارغاي. كەمىنىلىرى دەل ئول بۇخارا ئەمىرىنىڭ سەرۇازلىرىدىن بولىمەن. تاشكەنت باھادىرلىرىنىڭ باستۇرۇقىنى كۆرگەن ھامان كەمىنىلىرى نۆكەرلىرىم بىلەن دەرھال چېكىنىپ، قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئوزۇق ـ تۇلۇك قارارگاھىغا ئوت قويۇپ قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىمەن. ئول چاغدا پۇتكۇل سەمەرقەنت قوشۇنى ئارقا تەرىپىمىزدە بۆكتۇرمە بار ئىكەن، ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۇچراپتىمىز دەپ ئويلاپ پاتىپاراق بولۇپ جاسارىتى سۇنىدۇ. ئوتنى كۆرگەن ھامان ئالىيـ ـلىرىنىڭ باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرى پۇتكۇل سەپ بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەي. ئول چاغدا قالايمىقان بولۇپ، جەڭ سېپى بۇ ـ زۇلغان زور قوشۇن بىر ـ بىرىدىن خەۋەر ئالالماي قېچىشقا باشلايدۇ ۋە بىر ـ بىرىنى دەسسەپ ـ چەيلەپ ئوڭ ـ سولىنى پەرق ئېتەلمەي قالىدۇ. غەلىبە ـ نۇسرەت پەرىشتىسى ئالىيلىرىـ ـغا قۇچاق ئاچىدۇ.

ھاياجانلانغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ چىرايىغا ۋاللىدە كۇلـ ـكە يۇگۇردى. شۇ تاپتا ئۇ ئاللىقاچان غەلىبە قازىنىپ بولغانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى.

ـــ ئۆزلىرى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئەمەس، بۇخارا ئەمىرىنىڭ قول ئاستىدىكى ئاددىي سەرۇازلاردىن تۇرۇۋ ـ لۇق، ئەتە ئۇلارنىڭ ھۇجۇم باشلايدىغانلىقىنى قانداق بىلدىلە؟ ـــ كۆڭلىدىكى گۇمانىنى يوشۇرمايلا سورىدى مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا.

شەيبانىخان ئۇنىڭ كۆزلىرىگە دادىل قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ ئەمىر جانابلىرى راست ئېيتتىلا. كەمىنىلىرى بۇخارا ئەمىرىنىڭ ئىلكىدىكى ئاددىي سەرۇازمەن. ئەمما نەزەرلىرىدىن ساقىت قالمىسۇنلاركى، چىنداۋۇللارنىڭ قۇلىقى ئۇزۇن، كۆزى ئۆتكۇر، ئايىغى چاققان بولۇشى كېرەك. كەمىنىلىرىدە بول سۇ ـ

پەتلەر تولۇق تېپىلدۇ. گەرچە سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا كىچىككىنە سەرۋاز ھېسابلانساموۇ، ئەمما بۇخارا ئەمىرىنىڭ ئالدىدا ھەر ھالدا چىنداۋۇل بېگى ــ سەركەردىمەن. مىسالەن، ھازىر جانابى ئانھەزرىتىمنىڭ مۇبارەك ھۇزۇرىدا ئەتىكى جەڭ ئۇچۇن كېڭەش بولدى دەيلى. ئېنىقكى، جانابى ئەمىرلەر بۇ قارارنى چوقۇم ھازىرلا قول ئاستىدىكى سەركەردىلىرىگە يەتكۈزۈپ ئەتىكى جەڭنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرۈشىدۇ. كەمىنلىرىمۇ بۇخارا ئەمىرىنىڭ بۇنداق پەرمانىنى ئاڭلاشتىن مۇستەسنا ئەمەستۇرمەن.

شەيبانىخاننىڭ ئورۇنلۇق جاۋابى مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزىنىڭ كۆڭلىگە سايە تاشلاپ تۇرغان گۇماننى تارقىتىۋەتكەندەك بولدى. ئۇ قايىللىق بىلەن بېشىنى لىڭشىتقاندىن كېيىن يەنە سورىدى:

ــ بۇخارا ئەمىرىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشكەن سەركەردە تۇرۇقلۇق، ئۆز پاسىبانى بولمىش سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا جانپىدالىق كۆرسەتمەي، جانابى پاسىبانىمىزنىڭ دەرگاھىغا ئۇمىد باغلىشىنىڭ بائىسىنى بىلىپ باقساق بولۇرمۇ؟

ــ بۇنىڭ سەۋەبى تولىمۇ ئاددىي، ئەمىر جانابلىرى، ــ دېدى شەيبانىخان تەمكىنلىك بىلەن، ــ كەمىنلىرى بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن ئەھۋال تەكشۈلاش ئۈچۇن ئاساسلىق قوشۇندىن يېرىم كۇن ئاۋۋال يېتىپ كەلگەنىدىم. قارىغۇدەك بولسام چىر سۇيىدىن ھاسىل بولغان جىلغىنىڭ قارشى قىرغىقىغا تىكىلگەن تاشكەنت لەشكەرلىرىنىڭ سان ـ ساناقسىز قارارگاھى دىققىتىمنى تارتتى. قارارگاھلارنىڭ بەجايىكى جەڭ سېپىدەك ئەتراپلىق، تەرتىپلىك ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى دېمەيلا قويساي، چىر سۇيى ۋە چوڭقۇر جىلغىدىن ئىبارەت ئەپلىك يەر شارائىتىدىن پايدىلىنالمىغانلىقىنىڭ ئۆزىلا بولغۇسى جەڭ ئۇچۇن يېرىم غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەنلىك ھېسابلىنىدۇ. كەمىنلىرى مۇشۇلارنى كۆزىتىپ ئادالەتپاناھ سۇلتان ئالىيلە-

رىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە قايىل بولماي تۇرالمىدىم.

ــ بۇ مېنىڭ ئەمەس، ئەمىر لەشكەر مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرى، ــ دېدى شەيبانىخاننىڭ ماختىشىدىن ھاياجانلانغان سۇلتان مەھمۇدخان راست گەپنى قىلىپ.

ــ ئەمىر جانابلىرى ھەقىقەتەن پاراسەتلىك ئىكەن، ــ دېدى شەيبانىخان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا قايىللىق بىلەن قاراپ قويۇپ، ــ ئەنە شۇلارنى مۇلاھىزە قىلغاندىن كېيىن بۇ قېتىمقى جەڭدە غەلىبە ـ نۇسرەتنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى تەرەپكە يۈزلىنىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەندىم. ئويلاپ باقسىلا ئەمىر لەشكەر جانابلىرى، غەلىبە ـ نۇسرەتنىڭ قايسى تەرەپكە مەنسۇپ بولىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇقلۇق قانداقمۇ بەخىرامان يۈرەلەيمەن. مەغلۇپ سۇلتانغا سەركەردە بولغاندىن كۆرە غالىب سۇلتانغا نۆكەر بولغان مىڭ ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟ جانابى يېگانە قۇدرەت ئىگەسى: «كۆڭلىنى زىكرىمدىن غەپلەتتە قالدۇرغان ئادەمگە ئەگەشمىگىن» دېگەن. شۇڭا كەمىنلىرى كېچىكىپ بولسىمۇ جانابى ئالەمپاناھنىڭ پېشىغا ئېسىلىشنى تاللىدىم. بەلكىم كەمىنلىرىنىڭ بۇ تاللىشىنى جانابى ئەمىرلەر ئۆز خوجىسىغا ئاسىيلىق قىلىش دەپ بىلۇر. ئەمما كەمىنلىرى ھەرگىز ئۇنداق دەپ قارىمايمەن. چۈنكى، ئىككى ھۆكۈمدار ئوتتۇرىسىدا تېخى ھايات ـ ماماتلىق جېڭى باشلانغىنى يوق. ئەگەر ئۇرۇش باشلانغاندا جەڭ ۋەزىيىتىگە قاراپ ئاندىن بۇ تەرەپكە كەلگەن بولسام ئاسىيلىق، تۆزكورلۇق سانىلاتتى. شۇڭا ئۆزۈمنى ئاقىلانىلىك قىلدىم دەپ قارايمەن.

ئارىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى.

ــ بىز ئۆزلىرىنى بۈرگە سۇلتانىنى ئۆلتۈرۈپ، سىر دەريا-سىنىڭ يۇقىرىقى ئېقىمىدىكى زېمىنلارنى ئىلكىگە ئاپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدۇق. قانداقسىگە سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا نۆكەر بولۇشنى خالاپ قالدىلىكىن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە مەرھۇم سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ئالىيلىرى بىلەن مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ

ئەجدادلىرى بولمىش سۇلتان ئوبۇلخەيرخان ئالىيلىرى ئوتتۇرد-
سىدا نىزا ـ ئاداۋەتلەرنىڭ بولغىنى خەلقئالەمگە سىر ئەمەستۇر.
شۇنداق تۇرۇقلۇق ياغىغا خىزمەت قىلىشنى ئىختىيار قىلىپلا.
بۇنىڭدىن ئەلۋەتتە گۇمانلىنىشقا ھەقلىقمىز.

شەيبانىخان مۇشۇنداق بىر سوئالنىڭ سورىلىپ قېلىشىنى ئاللىقاچان پەرەز قىلغانىدى. شۇڭا بىر دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ ئەمىر لەشكەر جانابلىرى ھەقىقەتەن ئوچۇق ـ يورۇق كىشىكەنلا. بۇرگە سۇلتانىنى ئۆلتۈرۈپ، زېمىنلىرىنى ئىلكىمگە ئالغىنىم راست. لېكىن ئىلكىمدە ساداقەتمەن نۆكەرلىرىم ئاز بولغاچقا، بۇرگە سۇلتانىنىڭ سەركەردىلىرى كەمىنلىرىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتتى. ھەتتا ئول پاسبانىنىڭ قىساسىنى ئېلىش كويىدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەردە تۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك تاپالمىدىم. ئوچۇقىنى ئېيتسام، قەستكە ئۇچراپ كاللامدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىدىم. ئاتا ـ بابىلىرىمىز ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەرگە كەلسەك، ئېيتقانلىرى بەرھەقتۇر. ئەمما بۇ ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتتۇر، خالاس. بۇ ئاداۋەتلەرنى ئۇلار ئاللىقاچان ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئۇ دۇنياغا ئېلىپ كېتىشتى. كىشىلەر كونا قىساسلىرىنىڭ كويىدىلا يۇرۇيدىغان بولسا بۇل دۇنيا ھەر كۇنى دېگۈدەك قان تۆكۈلۈشتىن خالىي بولمىغان بولاتتى. ھەر كىم ئۆز قىلمىشىنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ. ئەجدادلارنىڭ قىلمىشىغا ئەۋلادلار جاۋابكار بولماسلىقى كېرەك. شۇنداقلا قىساسكارلىق، ئاداۋەتخورلۇق مۇسۇلماندارچىلىققا مۇخالىپتۇر. جانابى رەسۇل سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئوچ كۇندىن ئارتۇق ئاداۋەت ساقلىغۇچىلار ئۇممەتىلىرىمدىن ئەمەستۇر» دېگەنىكەن. دېمەكچىمەنكى: ھەرقانداق ئېغىر ئاداۋەت بىر كۆڭلەكنى يۇيۇپ ئاپتاپتا قۇرۇتقانچىلىك ۋاقىتتا كۆڭۈلدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى كېرەك. شۇڭا ئاتا ـ بابىلارنىڭ ئاداۋىتىنى كۆڭلىمدە ساقلاپ جانابى رەسۇللاللانىڭ شاپائىتىدىن مەھرۇم قېلىشىمىز.

نى زىنھار خالمايمەن. بۇخارا ئەمىرىنى پاناھ تارتىپ سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا نۆكەر بولۇشۇم ئاتا مىراس زېمىندا جان ساقلاشقا ئامالسىز قالغانلىقىمدىن بولغان. كەمىنلىرى كىچىكىمدىن باشلاپ ھەممەتلىك ئاتامنىڭ تەربىيەسىدە لەشكىرىي ئىلىم، جازىبازلىق ماھارىتى ئۆگەنگەنمەن. قولۇمدا ئۇنىڭدىن باشقا ھۇنىرىم يوق. بولغان بولسا ئىدى، بىر خىلۋەتتە ئارامخۇدا جېنىمنى باقاتتىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە كىچىكىمدىن سىپاھىلىققا تولمۇ ھەۋەس قىلاتتىم، ــ شەيبانخان بىر نەچچە دەقىقە توختىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى خۇلاسىلىدى، ــ كەمىنىلىرى سوئاللىرىغا شۇنچىلىك چۈشەنچە بېرەلەيمەن. ئاخىرىدا دەيدىغىنىم، جانابى ئالەمپاناھ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا ساداقىتىمنى بىلدۈرگۈم كەلدى. ئىشىنىش ـ ئىشەنمەسلىك يەنىلا ئىختىيارلىرىدا، ئەمدى قايتاي. ئۇزۇن تۇرۇپ قالسام يوقلۇقۇم سېزىلىپ قالىدۇ.

ئۇيقۇسىراپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخانغا دەرھال ئىجازەت بەردى. ئۇ شەيبانخانىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىگە پۈتۈنلەي قايىل بولغانىدى.

ــ ئىجازەت، ئۇنداق بولسا ئەتە كۆرۈشەيلى.

ــ جانابى خانىمىزغا يەنە بىر مەسلىھەتىم بار ئىدى، ــ دېدى شەيبانخان ئارقىسىغا ئىككى قەدەم مېڭىپ بولۇپ، ــ بەلكىم ھازىر دېسەممۇ كېچىكمەسمەن دەپ ئويلايمەن.

ــ خوش، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ــ ئەگەر ماقۇل كەلسە ھازىرلا لەشكەرلەرنى بۇيرۇپ چىر سۈيىنى يۇقارى تەرەپتىن قايدۇرغان بولسىلا. ئەتە قىر ـ چاپ ئەۋجىگە چىققاندا قايدۇرغان سۇنى ئېچىۋەتسەك جىلغىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە سەپ تۈزگەن سەمەرقەنت لەشكەرلىرى پۈتۈنلەي سۇغا غەرق بولغان بولاتتى.

ــ بىز ئاللىقاچان...

ــ بىز ئاللىقاچان بۇ تەدبىرنى ئويلاشقان، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا ئالدىراپ ئېغىز ئاچقان سەركەردىنىڭ ئاغزى-

دىن گەپنى تارتىۋېلىپ، ـــ لېكىن ئانچە كۆڭۈلشىمىگەن ئىكەنـ
مىز. ئەمدىلىكتە ئىش باشلىساق بەكمۇ كېچىكىپ قالغان بولـ
مىز. ئورۇنلۇق مەسلىھەتلىرىگە كۆپ رەھمەت. سەركەردە ـ لەشـ
كەرلىرىمىز چىر سۈيىسىزمۇ ياۋ لەشكەرلىرىنى مەغلۇپ قىلالايـ
دۇ.

ـــ ئاللاھ ئىگەم تېخىمۇ كۆپ كۈچ ـ جاسارەت ئاتا قىلـ
غاي، ـــ دېدى مۇھەممەد شەيبانىخان.

قۇربېگى ئۇنىڭ كۆزىنى پۈختىلاپ تېڭىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ـــ ھازىرچە شەيبانىخانىڭ ساداقىتىگە بىرنېمە دېمەك تەس، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ، ـــ شۇڭا چىر سۈيىنى توغان ياساپ قايدۇرغان ئىشىمىزنى ئاشكارىلىمىغىنىمىز ئەۋزەل.

ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ سۆزىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي تەسـ
تىقلاشتى:

ـــ بەرھەق.

ـــ ئەينى مۇددىئا.

ـــ تاس قاپتۇق سىرنى ئاشكارىلاپ قويغىلى.

ـــ ئەتىكى جەڭدە ئول شەيبانىخانىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش كۆرىمىزمۇ؟

سۇلتان مەھمۇدخان دەمالىلىقا بىرنېمە دېمەي مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىغا قارىدى.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمىز، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا ئىشەنچ بىلەن، ـــ شەيبانىخانىڭ كۆرسەتكەن بۇ تەدبىرىـ
نىڭ بىزگە ھېچقانداق زىيىنى يوق. ئەتە ئۇ راستىنلا دېگىنىگە ئەمەل قىلىپ، ياۋ قوشۇنىنىڭ ئارقا سېپىنى ئوت قويۇپ قالايمىـ
قان قىلسا تېخى ياخشى. ئول چاغدا يالغان سۆزلىمىگىنىنى ئىسـ
پاتلىغان بولىدۇ. ناۋادا ئۇنداق قىلمىسا، بۇنىڭمۇ ھېچ ۋەقەسى يوق. ئۇنىڭسىزمۇ ياۋنى چوقۇم يېڭەلەيمىز. جەڭدە قولىمىزغا تـ

رىك چۈشۈپ قالسا بۇ يالغانچىلىقى ئۈچۈن تېرىسىنى شۇلۇۋالماي قويمايمەن. ئەتىكى جەڭدە ئەڭ مۇھىمى توغاندىكى لەشكەرلەرگە بەلگە بېرىشتۇر، ئۇلار بەلگىمىزنى كۆرگەن ھامان توغاننى ئېچىۋەتسۇن. ۋاھ، چىر دەريا سى سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ جەستى بىلەن تولۇپ كېتىدىغان بولدى ـ دە؟!

ـــ چىر سۈيىنى قانغۇچە بىر ئىچىۋالىدۇ دېسىلە، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا، ئاندىن باشقا ئەمىرلەرگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، ـــ ئەمىسە گەپ شۇنداق بولسۇن. دەرھال ئۆز قارارگاھلىرىڭلارغا قايتىپ ئەتىكى جەڭنىڭ ھازىرلىقىغا كىرىشىڭلار. ئىشلاردىن زىنھار بىخۇدلۇق كۆرۈلمەگەي.

ـــ باش ئۈستىگە!

ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بەردى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەر، شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن شەپەق نۇرىدا چىر دەريا سىنىڭ سۈيى قان رەڭگىگە كىرگەندى. تۈيۇقسىز سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ چۇقان ـ سۇرەن سېلىپ، نەرە تارتىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈشى بىلەن ئۇچ كۈندىن بېرى ئىككى قوشۇننىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇنسىز ھەمله قىلىشىدىن تىمتاسلىققا چۆمگەن دەريا ۋادىسى قاتتىق لەرزىگە كەلدى.

جىلغىنىڭ ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارىدا جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا بۇخارا قوشۇننىڭ تۇغىنى كۆرۈپ بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىۋالدى.

ـــ سەركەردە قاسىم ئىلچى بەگ بىلەن سەركەردە ھوشۇر سالى مىرزا بۇخارا لەشكەرلىرىنىڭ سېپىگە ھۇجۇمغا ئۆتسۇن، ـــ

دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا تاۋاچى بەگكە قاراپ.

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ تاۋاچى بەگ پەرمان يەتكۈزۈش ئۈ ـ چۈن دەرھال مۇناردىن چۈشۈپ كەتتى.

ئۇزاق ئۆتمەي بۇخارا لەشكەرلىرىنىڭ جەڭ سېپى قالايمە ـ قانلىشىشقا باشلىدى.

شۇ دەقىقىدە جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا تۈن نىسپىدە نۇرغۇن ۋەدىلەرنى بېرىپ كەتكەن شەيبانىخانىنىڭ ھەربىكەتكە ئۆتۈشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. ئالاھەزەل بىر چۆگۈن چاي قاينـ مىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە تۈيۇقسىز سەمەرقەنت قوشۇنىنىڭ ئار ـ قا تەرىپىدىن ئاسمانپەلەك ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى. شۇ ھامان سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ جەڭ سېپى قالايمقانلىشىشقا باشـ لىدى.

ـــ شەيبانىخان راستىنلا ۋەدىسىدە تۇرۇپتۇ، ـــ دېدى سۇلـ تان مەھمۇدخان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ ئەمدى دەرھال بەلگە بېـ رەيلى. لەشكەرلەر توغانىنى ئېچىپ قايغان سۇنى قويۇۋەتسۇن! ئاتـ لىقلار ھۈجۇمغا ئۆتۈپ ياۋ لەشكەرلىرىنى ئىمكان بار جىلغىنىڭ ئاياغ تەرىپىگە قىستاپ بارسۇن!

خانىنىڭ يېنىدىكى پەرمانچى بەگ قولىدىكى پەرمان بايرىقىنى ئالدىغا ئۇچ قېتىم، ئوڭ ـ سولغا ئىككى قېتىم شىلتىپ، ئاندىن تولۇق بىر ئايلاندۇردى. بۇ ئاتلىق قوشۇنىنىڭ ھۈجۇمغا ئۆتۈشىگە بېرىلگەن پەرمان بەلگىسى ئىدى. شۇ ھامان بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكەر سەپ بويىچە ھۈجۇمغا ئۆتتى. ئارقا تەرىپىدىكى قالايمـ قانچىلىق، تۈيۇقسىز ئاسمان ـ پەلەككە كۆتۈرۈلگەن ئوت، ئالدى تەرىپىدىن ئاتلىق ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۈجۇمى سەـ مەرقەنت لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي تەمتىرىتىپ قويغانىدى. ئۇلار يا ئالدىغا مېڭىشنى، يا كەينىگە چېكىنىشنى بىلمەي بىر پەس تەـ ڭىرقاپ قالغاندىن كېيىن جان قايغۇسىدا جىلغىنىڭ تۆۋەن تەرـ پىگە چېكىنىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن جەڭ سېپى پۈتۈنلەي

بۇزۇلدى.

ھەئە، مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئاللىقاچان چىر دەريا سىـ
ـنىڭ يۇقىرىقى قىسمىغا ۋاقىتلىق تۇغان سالدۇرۇپ ھەپتىدىن بېرى سۇ قايدۇرغان ۋە قايدۇرغان سۇنى ئۇدۇل جىلغا تەرەپكە ئاقتۇرماي، چىر دەريا سىنىڭ قۇرۇپ كەتكەن كۇنا ئېقىنىغا باشلاش تەدبىرىنى تۇزۇپ قويغانىدى. تۇمەنلىگەن لەشكەرلەر بىلەن پۇقرالار بىر ھەپتە ئىچىدە دەريانىڭ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىدىغان توغانىنى دەريانىڭ ئىككى چاقىرىم يۇقىرىقى تەرىپىگە ياساپ، ئاستا ـ ئاستا ئېگىپ، سۇنى دەريانىڭ نەچچە يىلدىن بېرى تاشـ
ـلىنىپ قالغان ئەسلىي قىنى تەرەپكە توغرىلاپ قويغانىدى. بۇنىڭـ
ـدىن خەۋەرسىز قالغان سەمەرقەنت لەشكەرلىرى دەل مۇشۇ كونا دەريا قىنىغا قارارگاھ تىككەنىدى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىن كېيىن تۇيۇقسىز شىددەت بىلەن ئېقىپ كەلگەن ھەيۋەتلىك سۇ خۇددى دەھشەتلىك كەلكۇندەك ئۇـ
ـدۇل سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ ئۇستىگىلا باستۇرۇپ كەلدى ـ ده، ئۇلارنى ئات ـ ئۇلاغلىرى بىلەن ئېقىتىپ چوڭقۇر جىلغىغا يالماپ ئەكىرىپ كەتتى. نەچچە تۇمەن لەشكەرنىڭ كۆپىنچىسى جىلغا سۈيىدە غەرق بولدى.

بۇ جەڭدە زور ئىشەنچ بىلەن لەشكەر تارتىپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا شۇنداق پاجىئەلىك مەغلۇبىيەت يۈزلەندىكى، ئۇ كۆتۈلمىگەن قالايمىقانچىلىق، ئوت ۋە سۇدىن ئىبارەت ئىككى ئاـ
ـپەتنىڭ دەھشىتىدىن ئەس ـ ھوشىنى پۈتۈنلەي يوقاتتى. يەنە بىر دەم قاراپ تۇرسا ئوتتا كۆيۈپ ياكى سۇدا ئېقىپ ئۆلىدىغانىدەك ئالاقزادە بولۇپ ئېتىنىڭ بېشىنى سەمەرقەنت تەرەپكە توغرىلاپ ئاچچىق قامچا سالدى. ئۇنىڭ قاچقىنىنى كۆرگەن باشقا سەركەرـ
ـدىلەرمۇ دەمبەسقەدەم ئەگەشتى. بۇ جەڭدە بۇخارا ئەمىرى مىرزا ئابدۇلئەلى تارخان، دەرۋىش بەگ، قۇلى مۇھەممەد بۇغرا، ئابدۇلـ
ـكەرىم ئەشرىت... قاتارلىق سەركەردىلەر ھەيۋەتلىك چىر دەريا سىـ
ـنىڭ سۈيىگە غەرق بولدى.

97

خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشاننىڭ ھەم ھەيۋەتلىك، ھەم ھەشەمەتلىك خانىقاسى بۇگۈن سەمەرقەنت ھۆكۈمدارى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر، باشقىچە سۇرلۇك تۈس ئالغانىدى. خانىقادىكى يۈزلىگەن مۇرىت ــ مۇخلىسلار ئادەتتىكىدىن بەكرەك ئەدەپ ساقلىشىپ، قاتتىقراق تىنىشتىنمۇ ئېھتىيات قىلىشىپ، باشلىرىنى ساڭگىلاتقىنىچە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشاتتى.

خانىقانىڭ مېھرابىدا كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە كىندىكىگە چۈشكەن ئاپئاق ساقىلىنىڭ ئۈچىنى ئوڭ قولىنىڭ ئىنچىكە قۇۋۋەتسىز بارمىقى بىلەن تىنىمسىز ئويناپ ئولتۇرغان ئىشان قارىماققا ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۆزرە ــ تەكەللۇپقا تولغان ئەرز ــ شىكايەتلىرىگە قۇلاق سېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. تاشكەنت يۇرۇشىدىن قاتتىق مەغلۇبىيەت بىلەن قېچىپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا ھۆرمەتلىك بۇزرۇكۇار ئىنا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ گەدەنكەشلىكى، ئىنسابسىزلىقى ئۈستىدىن ھەدەپ شىكايەت قىلىۋاتاتتى. شۇ تاپتا بۇ پاجىئەلىك جەڭ ئەھۋالىدىن ئاللىقاچان خەۋەر تېپىپ بولغان ئىشاننىڭ قۇلىقىغا سەمەرقەنت ھۆكۈمدارىنىڭ شىكايەتلىرى كىرمەيتتى.

«بۇزرۇكۋارنىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق سالمىغان مۇرشىدنىڭ ئەھۋالى ئەنە ئاشۇنداق بەتتەر بولىدۇ...»

ئىشان سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئاداۋەت بىلەن قىيا قاراپ قويۇپ تىلىنىڭ ئۈچىغا كەلگەن گەپنى يۇتۇۋەتتى:

ــ بىز سۇلتان ئالىيلىرىنى ئاگاھلاندۇرغانمىز، ــ دېدى

ئۇ تەئەددى بىلەن.

ـــ بەرھەق، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا تۆۋەنچىلىك بىلەن بېشىنى ئېگىپ، ـــ شول چاغدا كۆڭلىمىزنى تەكەببۇرلۇق تۇمانلىرى غۇۋالاشتۇرۇپ قويغانىكەن. ئەمدىلىكتە پۈشايماندىن ئۆزگە جاۋابىمىز يوقتۇر. بۇزرۇكۋارىمىز ئەپۇ خەزىنىسىنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ، كەمىنە ئەقىلسىز مۇرتىنىڭ تەكەببۇرلۇقىنى كەچۈرۈۋەتكەي ھەمدە مۇشكۈلدىن قۇتۇلۇشىغا رەھنەما بولغاي.

شۇنداق. سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاشكەنتكە يۈرۈش قىلماقچى بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشان خەلىپىسى مەۋلانە مۇھەممەد قازىنى ئوردىغا ماڭدۇرۇپ: «سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ تاشكەنتكە يۈرۈش قىلىشى مۇناسىپ ئەمەس. مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى بىلەن تۈزگەن سۇلھىگە ئەمەل قىلىپ، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سۇلھى قىلىشىپ ئۆتكەي. ئۇلاردىن سۇلتان ئالىيلىرىغا تەشۋىش يەتمىگەندەكىن، ئالىيلىرىنىڭ ئۇلارغا تەشۋىش يەتكۈزۈشى لايىق ئەمەس» دەپ سۆز ئەۋەتكەن بولسىمۇ، سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئىشان پىرىنىڭ نەسىھەتىگە قۇلاق سېلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، تاشكەنت يۈرۈشىگە ئاتلىنىش ۋاقتىدا ئىشان پىرىنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ دۇئا ـ ئىجازەت ئېلىشنىمۇ ئۇنتۇغانىدى. شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى تاشكەنت شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىدىكى چىر دەريا جىلغىسىدا تەسۆرلىگۈسىز تالاپەت يەتكۈزۈپ مەغلۇپ قىلغان سۇلتان مەھمۇدخان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ زور ئىشەنچ بىلەن سەمەرقەنتكە قاراپ كېلىۋاتاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئىلكىدە ياۋغا تاقابىل تۇرغۇدەك تۇزۇك لەشكىرى قالمىغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ساراسىمىگە چۈشۈپ پىر بۇزرۇكى خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىغا مەدەت تىلەپ كەلگەنىدى.

ئىشان ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ مۇكچىيىپ كەتكەن بەستىگە ئېچىنىش بىلەن نەزەر تاشلىدى. ئۇنىڭغا مۇشۇنىڭ ئۆزى كۇپايە ئىدى. ماۋەرائۇننەھر ھۆ-

كۈمدارىنىڭ ئالدىدا تىزلانغىنىچە شۇمشىيىپ ئولتۇرۇشى، ئۇنىڭ شۆھرىتىنى تېخىمۇ ئاشۇراتتى. شۇڭا ئۇ سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا يەنە ئاداۋەت ساقلاشنى راۋا كۆرمىدى، گېلىنى قىرىپ خانىقانىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزدى.

ـــ قولىدىن كەتكەن نەرسىنى خاپىلىق ۋە غەمكىنلىك بىلەن قايتۇرۇۋالغىلى بولماس. ھەر كىم ئىش قىلىشتىن ئاۋۋال ئاقىۋىتىنى ئويلىشى، ئېھتىياتچان بولمىقى زۆرۈردۇر. ئەيىب ـ نۇقسانىنى تونۇغۇچىلارنىڭ ئۆزرىسىنى قوبۇل قىلىپ، ھىدايەت يولىغا باشلاش بىزلەركىم سۇلۇك پېشۋالىرىنىڭ پەزىلىتىدۇر. مۇشكۈلنى ئاسان قىلىش كويىدا دەرگاھىمىزغا كەلگەن ھەربىر مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىمىزنىڭ غەم ـ قايغۇ كوچىسىدا سەرسان بولغان قوللىرىغا ئۈمىد گۈللىرىنى تۇتقۇزۇش پىر بۇزرۇكلەرنىڭ ۋاجىباتلىرىدىندۇر. جانابى خان ئالىيلىرى زىنھار تەشۋىشلەنمەگەيلا، ئايىغىمدىن شامال ئۆتۈشۈپلا تۇرىدىكەن، سەمەرقەنتكە يۈز ـ لەنگەن ئول ئاپەتنى دەپئى قىلىپ، ئەزىز باشلىرىنى غەم ـ ئەندىشىلەردىن خالاس قىلغايمەن.

ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا چوڭ سۆزلەپ سۇلتان ئەھمەد مىرزا ۋەدە بېرىۋاتقان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ كۆز ئالدىدىن ئوزاقى يىلى تاشكەنتكە بارغاندا خانزادە مەھمۇدخان بىلەن كۆرۈشكەن ئەھۋال لىپ قىلىپ ئۆتتى.

ھەئە، شۇ چاغدا بىر ـ بىرىگە قىلىچ تەڭلىشىپ تۇرغان قېينىئاتا، كۈيۈئوغۇل، ئاغا ـ ئىنىدىن ئىبارەت ئۈچ ھۆكۈمدارنى بىر پارچە كىگىزنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغۇزۇپ سۇلھىگە ئەكېلىپ تاشكەنتنى پاجىئەلىك قىرغىندىن ساقلاپ قالغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ تەكلىپى بىلەن تاشكەنتتە بىر نەچچە ئاي تۇرۇپ قالغان ۋە بۇ جەريانىدا پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ سۆلۈك تەرغىباتى ئېلىپ بارغانىدى.

بىر كۈنى ئۇ خانىقادا ۋەز ـ تەرغىباتلىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا بىر نەچچە سوپى ـ دەرۋىشلەر خانزادە مەھمۇدخان

ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ قالدى:

ــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ھەقىقەتەن ئېسىل پەزىلەتلىك پادىشاھ. ئەمما خانزادىسى مەھمۇدخان بولسا ئاجايىپ تەكەببۇر ھەم چوڭچى ئادەم بولدى. ئۇنىڭ ئالدىدا نە چوڭلارنىڭ ھۆرمىتى، نە كىچىكلەرنىڭ ئىززىتى يوقتۇر.

ــ بەرھەق. ئول خانزادە خان ئاتىسىدىن باشقا ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدۇ.

ــ تاشكەنت كوچىسىدىن خۇددى بەيگە مەيدانىدا ماڭغانىدەك ئات چاپتۇرۇپ ئۆتىدۇ.

ــ ئېتىنىڭ ئايىغىدا دەسسىلىپ كېتىپ بارغىنى ئادەممۇ، ھايۋانمۇ زىنھار كارى يوقتۇر.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان خانزادە مەھمۇدخان بىلەن بىر قانچە قېتىم تەرەپبالالا كۆرۈشۈپ قالغانىدى. دادىسى ئەۋلىيا، پىر ئەزەم بىلىپ ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيدىغان بۇ سۇلۇك پېشۋاسىغا خانزادە ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىگەنىدى. مۇرىتلىرىنىڭ شىكايەتلىرى ئىشان ئۇچۇن ئانچە يېڭىلىق ئەمەس ئىدى. ئۇ گېپىنى قىرىپ قويۇپ ۋەزمىن ئاھاڭدا ئېغىز ئاچتى:

ــ ئۆزىنى كۇچلۇك چاغلاپ ئۆزگىلەرنى خار كۆرگەن، قۇدرەت دەۋاسى قىلغان كىشى تەكىرىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى بىلمەس. كىشىنىڭ ئۆز خىيالىدىكى كۇچلۇكلۇكى خۇددى شامال ئۇچۇرغان تۇپراقتا ئوخشايدۇ. دۇنيا ھادىسىلەر دۇنياسىدۇر. غەپلەت ئۇنىڭغا كۆڭۈل باغلىتىدۇ. ئالەم ئۆمۈرگە ئوخشاش بىۋاپادۇر. ئۇنىڭ راھىتىگە ئىشىنىپ كېتىش، مەنسەپ ــ مەرتىۋىسىگە تايىنىپ ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، تەكەببۇرلۇق قىلىش خاتادۇر. ھېلىغۇ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىدەك دىيانەتلىك پادىشاھنىڭ شاھزادىسىكەن، كاتتا بىر ئەلنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنداق تەكەببۇرلارنى ئېتىكىدە تۇپا توشۇتقۇزمەن. تەكەببۇرلۇق ۋە چوڭچىلىق پەقەت يېگانە تەكرىگىلا خاستۇر. بەندىنىڭ بەندىگە تەكەببۇرلۇق قىلىشقا ھەققى يوقتۇر. بۇ دېگەن گۇناھى كەبىردۇر.

ئول خانزادىنىڭ تەكەببۇرلۇق قىلغۇدەك نېمىسى بار؟ ئى سائادەت-مەن تەرىقەت ئەھلى سەۋر قىلغايسىزلەر. سەۋر ئەڭ گۈزەل پەزىلەتتۇر. سەۋرلىك كىشىنىڭ مۇرادى ھاسىل بولغاي. مەن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆزەتتىم، كۆردۈم، ھېس قىلدىم. گەرچە خانزادە ئاشۇنداق تەكەببۇر، چوڭچى بولسىمۇ، ھامان ئول بەتخۇيىنى تاشلاپ، ھىدايەت يولىغا ماڭىدۇ. قاراپ تۇرۇڭلار، بۇ سۆزۈمنىڭ دەلىلىنى كۆرۈپ قالسىلەر.

خانزادە مەھمۇدخان ئۇستىدىن شىكايەت قىلىشقان سوپى ـ دەرۋىشلەر باشلىرىنى ئېگىشىپ پىر بۇزرۇكنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى:

ـــ ھەق، ئىشان پىرىمىز جانابى تەكرىنىڭ دوستىدۇر. كەشپۇ كارامەتلىرى ھەر نە كىشىنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىدىن ھەر قاچان بېشارەت بېرۇر.

شۇ ئەسنادا مەۋلانە مۇھەممەد قازى خانزادە مەھمۇدخاننى خانىقاغا باشلاپ كىرىپ كەلدى.

مەھمۇدخان بوسۇغىدا تۇرۇپ ئاۋۋال ئىشانغا، ئاندىن ئولتۇرغان جامائەتكە سالام بەردى ۋە ئىشاننىڭ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىشىنى كۈتۈپ قول باغلىغىنچە ئۆرە تۇردى. ئۇنىڭ بۇ قەدەر ھۆرمەت ـ تەۋازۇ بىلەن ئەدەپ ساقلاپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ، تېخى ھېلىلا دادخورلۇق قىلغان سوپى ـ دەرۋىشلەر ھەيران قالدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. قېنى جاي ئالسىلا خانزادەم.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان خانزادە مەھمۇدخاننىڭ سالامىنى ئىلىك ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ يېنىدا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلمىدى.

ـــ ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ھەممىتىگە ھەشقاللا.

خانزادە مەھمۇدخان شۇنداق دېگىنىچە بوسۇغا تۈۋىدىكى بوش ئورۇنغىلا يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان خانزادىگە ئاڭلىتىش ئۈچۈنمۇ ئەيتا-ۋۇر گېپىنى قىرىپ قويۇپ يەنە ۋەز باشلىدى:

ـــ ئى ئەھلى ئۇممەتلەر، ئى ساداقەتمەن تەرىقەت ئەھلى، ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭلارکى، ئىنسان گۈرۈھىنىڭ يارىتىلىشىدىکى غەرەز پۈتکۈل ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى بولغان تەڭرىنىڭ مۇھەببەتىدىن ئىبارەتتۇر. بەندە بۇ ئالەمدىن کەتکەندە پاك ۋە مۇقەددەس تەڭرىنىڭ دوستلۇق ۋە مۇھەببىتىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ئېلىپ کەتسە، بۇنىڭدىن ئۇلۇغ ۋە شەرەپلىك دەۋلەت بولماس. ئىنسانىڭ کۆڭلى زېمىنغا ئوخشاش بولۇپ، بۇ زېمىن گۈناھ ئەخلەتلىرىدىن پاك بولغاندىلا ئاندىن تەڭرى مۇھەببىتىنىڭ ئۇرۇقىنى تېرىشقا لايىقلاشقان بولىدۇ. دېمەك، جانابى ئەھدىيەت ھۆزۈرىغا يېتىشکە ئىشتىياق باغلىغان تەلەپکارلار کۆڭۈل مەيدانىنى گۈناھنىڭ خەس ـ خەشەکلىرىدىن پاکلىسۇن. کۆڭۈلگە تەئەللۇق تۆۋرت گۈناھ باردۇر؛ ئۇنىڭ بىرىنچىسى، تەڭرىتائالاھقا شېرىك کەلتۈرۈش؛ ئىككىنچىسى، خۇدايىتائالاھنىڭ رەھمىتىدىن نائۈمىد بولۇش؛ ئۈچىنچىسى، خۇدايىتائالاھنىڭ غەزىپىدىن خاتىرجەم بولۇش؛ تۆرتىنچىسى، گۈناھنى ھالال دەپ بىلىش. تىلغا تەئەللۇق تۆرت گۈناھ باردۇر. ئۇلار: يالغان ئېيتىش ۋە يالغان قەسەم قىلىش، ھەق ـ ناھەقنى ئايرىماسلىق، ئىپپەتلىك کىشىگە تۆھمەت قىلىش، سېھر ـ ئەپسۇن قىلىش؛ قولغا تەئەللۇق ئىککى گۈناھ باردۇر. ئۇلار: ئوغرىلىق قىلىش، ناھەق قان تۆکۈش؛ قورساققا تەئەللۇق ئۈچ گۈناھ باردۇر. ئۇلار: ھاراق ئىچىش، يېتىمنىڭ ھەققىنى يەۋېلىش، سۈدخورلۇق[1] قىلىش؛ خاس ئورۇندىکى ئەزاغا تەئەللۇق ئۈچ گۈناھ باردۇر. ئۇلار: زىنا قىلىش، لەۋۋاتە[2] قىلىش، بەچچىۋازلىق قىلىش. بۇلاردىن باشقا ئاتا ـ ئانىسىغا ئازار بېرىش، ئۇلارنىڭ تەلەپ ـ ھاجەتلىرىنى بەجا کەلتۈرمەسلىك، پىر ـ بۇزرۇکىغا ئىخلاس قىلماسلىق، سەرکەشلىك قىلىش، ئۆزىنى ئۇلۇغۋار تۇتۇۋېلىپ تەکەببۇرلۇق قىلىش، خالايىقنى کۆزگە ئىلماسلىق، مېھر ـ شەپقەت، خەير ـ ئېھساندىن يىراق تۇرۇشمۇ

① سۈدخورلۇق ـــ جازانىخورلۇق.

② لەۋۋاتە ـــ ھايۋانلار بىلەن جىنسىي مۇناسىۋەت ئۆتکۈزۈش.

گۈناھى كەبىر جۈملىسىدىندۇر...

ئىشان خېلى ئۇزاق سۆزلىگەندىن كېيىن پەنجىرىدىن سىرتقا قاراپ قويۇپ سورىدى:

ـــ ناماز ئەسىرنىڭ ۋاقتى بولۇپ قالدىمۇ قانداق؟

ـــ شۇنداق پىرىم، ـــ دېدى ئولتۇرغانلار.

ـــ ئامىن، ـــ دېدى ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.

دۇئادىن كېيىن خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ناماز ئوقۇش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى. شۇ ھامان جامائەتمۇ دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇ-رۇشتى. مېھرابنىڭ يېنىدا ئاتەشدان بار ئىدى. بىرەرىنىڭ تونـ-نىڭ پېشى تېگىپ كەتتىمۇ ياكى تونىنىڭ پېشى يەلپۈتتىمۇ ئەيتا-ۋۇر ئاتەشداندىكى چوغدىن چاچرىغان بىر تال ئۇچقۇن ئىشاننىڭ يۈزىگە چاچرىدى.

ـــ ئاتەشداندىكى چوغنى توپا بىلەن كۆمۈۋېتىڭلار، ـــ دېدى ئىشان مەڭزىنى سىلاپ تۇرۇپ.

ـــ بۇ خىزمەتكە مېنى بۇيرۇشسىلا تەقسىرلىرىم، ـــ دېدى ئىشىك تۈۋىدە تۇرغان خانزادە مەھمۇدخان توپا ئەكىرىش ئۈچۈن سىرتقا مېڭىشقا تەمشىلگەن بىر نەچچەيلەننى تۇسۇۋېلىپ، ـــ مۇشۇ باھانىدە ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ئاستانىسىنىڭ تۈپرىقىنى توشۇش بەختىگە ئېرىشۈالاي.

خانزادە گېپىنى تۈگىتىپلا ئالدىراپ سىرتقا ماڭدى.

جامائەت ھەيرانلىق بىلەن بىر ـ بىرىگە، ئاندىن قايىللىق بىلەن خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانغا قاراشتى. شۇ تاپتا ئۇلار پىر بۇز-رۇكنىڭ تېخى بايىلا: «... ھېلىغۇ بىر خانزادىكەن، كاتتا بىر ئەل-نىڭ ھۆكۈمدارى بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇنداق تەكەببۇرلارنى ئېتە-كىدە توپا توشۇتقۇزىمەن» دېگەن سۆزىنى ئېسىگە ئېلىشقانىدى.

ھايال ئۆتمەي خانىقاغا كىرىپ كەلگەن خانزادە مەھمۇدخان زەرباپ تونىنىڭ ئېتىكىگە ئۇسۇپ كىرگەن توپىنى ئاتەشداندىكى چوغنىڭ ئۈستىگە تۆكتى ۋە ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولدى.

بۇ ئىشلارنى خىيالىدىن بىر قۇر ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن،

سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقان سۇلتان مەھمۇدخانغا گېپىنى ئۆتكۈزەلمىگە ئىشەنچ قىلغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ئالدىغا يالۋۇرۇپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا خاتىرجەم ھالدا ۋەدە بېرىۋاتاتتى.

ـــ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ دوستىدۇر. ئاسان قىلالمايدىغان ھېچبىر مۇشكۈلاتى يوقتۇر، ـــ دېدى ئىشانىنىڭ ۋەدىسىدىن ھاياجانلانغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا.

شۇ ھامان خانىقادا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانغا بېغىشلانغان مەدھىيەلەر تۇشمۇتۇشتىن ياڭراشقا باشلىدى:

ـــ ھەزرىتى پىرىمىز مۆمىنلەرنىڭ سايىۋانىدۇر.

ـــ بارچە مۇشكۈلات زىمىستان بولسا، ئىشان پىرىمىزنىڭ كارامىتى ئۇنى ئىللىتىدىغان ئاپتاپتۇر.

ـــ ھېچكىمنىڭ پىرىمىزنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماسلىققا ھەددى ئەمەستۇر.

ـــ پىرىمنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەمرى.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ بىر ـ ئىككى قېتىم گېپىنى قىرىپ قويۇشى بىلەن ئۇنىڭغا بەس ـ بەستە مەدھىيە ياغدۇرۇۋاتقانلار بىردىنلا جىم بولدى. ئىشان بۇ زىيادە مەدھىيىلەرنى ياقتۇرمىغاندەك قىلاتتى.

ـــ تەقۋادارلىق قېيىن، گۇناھكارلىق ئۇنىڭدىنمۇ قېيىن، ـــ دەپ ئېغىز ئاچتى ئىشان مۇرتلىرىغا سالقىن نەزەردە تەكشى قاراپ قويۇپ، ـــ چۈنكى تەكەببۇرلۇق ۋە كىبىر، شەھۋەت، ھاياسىزلىق، ھاماقەتلىك، زۇلۇم، ھەسەت، ئاداۋەتنىڭ ئاقىۋىتى پالاكەتتۇر. ئول پالاكەتلەردىن ساقلانغانلارنىڭ بولسا يولۇققان قېيىنچىلىقلارنى يېنىكلىتىش، مۇشكۈلاتلارنى ئاسانلاشتۇرۇشقا كېپىللىك قىلىدىغان بىر يۇرۇش قوغدىغۇچىلىرى باردۇر. گۇناھ ۋە ھارامدىن ساقلانغانلار بۇ دۇنيادا ياخشى مەدھىيىلەرگە ئېرىشكىنىدەك، ئاخىرەتتىمۇ تۇگىمەس ئەجرىلەرگە ئىگە بولغۇسى. ھەربىر قەدىمنى پىر بۇزرۇكلەرنىڭ نامىنى زىكرى قىلىپ باس-

قوڭچىلار، ھەربىر ئىش ـ ئەمەللەرنى پىر بۇزرۇكلەرنىڭ كېڭەش ـ مەسلىھەتى بىلەن ئاتقۇرغۇچىلار ۋە ئەۋلىيا ـ ماشايىخلارنىڭ دە ـ ۋەتلىرىگە قۇلاق يۇپۇرمىغانلار ھېچقاچان پۇشايمان لوقمىسىنى تېتىماس. ئى ئەھلى تەرىقەتلەر، ئى سائادەت يولىنى تۇتقۇچى مۇ ـ رىتلىرىم، ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، ئىنسان نەپسى دېگەن شۇنچە ـ لىك قىزىق تونۇركى ئۇنىڭدىن مەززىلىك، يۇمشاق نان ـ توقاچ، سامسىلارنى پىشۇرۇپ يېيىشكە زىنھار ئالدىرىمىغايسىلەر. ئۇنداق قىلمايدىكەنسىلەر، ياكى نېنىڭلار كۆيىدۇ، ياكى قولۇڭلار كۆيىدۇ. دېمەكچىمەنكى، ھەر كىشى ئەڭ ئاۋۋال نەپسى بىلەن ئېلىشقاي. ئەڭ شېرىن، ئەڭ لەززەتلىك نېمەت ئاخىرەتتە. ئېھتىيات ۋە پاراسەت ئەھلىلىرى كۆزلىرىنى ھەرقاچان ھىدايەت يولىدىن ئۈز ـ مەيدۇ. گۇمانلىق ۋە يامان ئويلارنى پەيدا قىلىدىغان ئىش ـ ئەمەل ـ لەردىن ساقلىنىدۇ ۋە قاچىدۇ...

شۇ تاپتا قېيىنئىنىسى سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ۋەھىمىسى ـ دىن قۇتۇلۇش ئۈمىدىنى پۈتۈنلەي بۇزرۇكۇارى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانغا باغلىغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىگە پۈتكۈل زېھنى بىلەن قۇلاق سالماقتا ئىدى.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ۋەز تەبلىغىنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كېيىن، ئۆزىگە چەكسىز ئۈمىد باغلاپ، تەل ـ مۇرۇپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى خانىقانىڭ ئارقا تە ـ رىپىدىكى باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان خلۋەتخانىسىغا باشلە ـ دى.

※ ※ ※

تاشكەنت.

سۇلتان ئەھمەد مىرزىنى زور تالاپەتكە ئۇچرىتىپ نۇسرەت قازانغان سۇلتان مەھمۇدخان شۇ كۈنلەردە بىرتەرەپتىن شەيبانە ـ خانىنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىشقا تەي ـ

يارلانسا، بىرتەرەپتىن ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ غەلىبە-
نى قۇتلۇقلاپ تۇرگەن تۇرلۇك بەزمە سورۇنلىرىدا شاراب ئىچىپ،
ئىشقۇازلىق قىلىپ خۇددىي بىلمەي قالغانىدى. شەيبانىخان ھازىر
ئۇنىڭ ئەڭ ئەتىۋارلىق، ئەڭ يېقىن سەركەردىسىگە ئايلانغانىدى.
سۇلتان مەھمۇدخان ئاشۇ بەزمە ـ باراۋەتلەردە شەيبانىخانغا يېنە-
دىن ئورۇن بېرەتتى. شۇ كۈنلەردە مەرھۇم دادىسى سۇلتان يۈ-
نۇسخاننىڭ دىلكەشى، ئۆزىگە ھەم ئۇستاز، ھەم ئاتا يوللۇق پىش-
قەدەم ئەمىرى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنىڭ ئۆلۈم مۇسىبىتىمۇ
ئۇنىڭ بۇ ئويۇن ـ تاماشىلىرىغا پەقەتلا تەسىر كۆرسىتەلمىگەنە-
دى.

ھەئە، تاشكەنتتىكى ئاشۇ جەڭدىن كېيىن كېسىلى بارغاد-
سېرى ئېغىرلىشىپ كەتكەن مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا ئاچچىق،
ھەسرەت يۈتۈپ ژاپات بولغانىدى. مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاڭلىغان
سۇلتان مەھمۇدخان بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى يىغىپ
مىرزا قەسرىگە بېرىپ ئۆلۈم پاتىھەسى قىلدى. ئاتىسىنىڭ ئۆ-
لۈمىگە ھازا ئېچىپ ئولتۇرغان دوستى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا
بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا تەسەللى بەردى. ئەمما مەيىت
نامىزىدىن يېنىپلا ئۇدۇل ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمىرلەر تۇزگەن
بەزمە سورۇنىغا يۈگۈردى. دادىسى سۇلتان يۈنۇسخاننىڭ ئۆلۈمە-
گىمۇ ئۇزاقراق قارىلىق تۇتۇشقا تاقەت قىلالمىغان ياش سۇلتاد-
نىڭ بۇ قىلىقىدىن كىممۇ ئاغرىنسۇن؟

مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىر-
زىلارنىڭ دادىسىنىڭ ئاخىرەت ئىشلىرى بىلەن ئوردىغا كېلەلمە-
گەنلىكى ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمىرلەر بىلەن شەيبانىخان ئۈچۈن
تېپىلغۇسىز پۇرسەت بولدى. چۈنكى، مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا
ئوردىدا بولسا ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخانغا مەقسەت ـ مۇددىئالىرد-
نى خالىغانچە دېيەلمەيتتى. دېيەلىگەن تەقدىردىمۇ سۇلتان مەھ-
مۇدخان مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن قارار
چىقىراتتى. چۈنكى، ئوردىنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقى مۇھەممەد ھۇ-

سەيىن مىرزىنىڭ قولىدا ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن مۇ-ھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر دوستلۇقتىن بارلىق ئوردا ئەھلى خەۋەردار ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار خانغا مۇھەم-مەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ يامان گېپىنى قىلىشقا پېتىنالمايتتى. خانىنىڭ يېنىدا مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا بولمىغاچقا، ئۇلار گويا تېرىلىرى كېڭەيگەندەك بولۇپ قېلىشقانىدى. شۇڭا ئۇلار بۇ قې-تىمقى جەڭنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىر-زىنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرۈش، ئىقتىدارىنى كەمسۇندۇرۇش ئۈچۈن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىدا مۇھەممەد شەيبانىخانىنى كۆككە كۆتۈرەتتى، ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختايتتى. ئەجىر ـ تۆھ-پىنى ئۇنىڭغا تەئەللۇق قىلىشقا ئۇرۇناتتى.

ـــ شەيبانىخان جانابلىرى ھەقىقەتەن لەشكىرىي ئىلىمدە كامالەتكە يەتكەن سەركەردە ئىكەن.

ـــ شۇنى دېسىلە، شەيبانىخان جانابلىرىنىڭ تەدبىرى بول-مىغان بولسا لەكمىڭلىغان سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنى مەغلۇپ قىلىشىمىز تەسكە توختايتتى.

ـــ شەيبانىخان جانابلىرى قىبلىگاھىمىزغا بولغان ساداقە-تىنى ھەقدادىغا يەتكۈزدى.

ـــ لەشكىرىي پاراسەت دەپ مانا مۇشۇنى دەيمىز.

ـــ جاسارىتىمۇ ئاندىن زىيادە ئىكەن.

ـــ يوقسۇ، يوقسۇ، ـــ دەيتتى شەيبانىخان كەمتەرلىك قىل-غان بولۇپ، نۆۋىتى كەلگەندە ئۇلارنى ماختاپ، ـــ جانابى ئەمىر-لەر زىيادە ماختىۋەتتى. ھەربىرلىرىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ھەم شىر مەسەللىك جاسارىتى بولمىغان بولسا ئول قۇدرەتلىك ياۋغا تاقابىل تۇرماق بەسىي مۇشكۈل ئىدى. ھەممىدىن خان ئالىيلىرى ھالقىلىق پەيتتە ئۆز بىلەن ئۆزگىنىڭ ئەھۋالىنى ئاقىللارچە مۆلچەرلەپ دانا قارار چىقاردى. ئانھەزرىتىم جاھان سۇلتانلىرى-نىڭ سۇلتانى بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەن. كەمىنلىرى گەرچە كال-تە پەم ئادەم بولسامۇ، ئاخىرقى ھېسابتا پاسىبان تاللاشتا ئې-

زىقمىغىنىمدىن تولىمۇ مەمنۇنمەن.

ـــ ئارى، ـــ دېيىشتى ھېلىقى خۇشامەتچى ئەمرلەر، ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىز جاسارەت ئەھلىنىڭلا ئەمەس، ئەقىل ـ پاراسەت ئەھلىنىڭمۇ يېگانە سەركەردىسى. ئەلمىساقتىن تارتىپ تا ھازىرغىچە جانابى قىبلىگاھىمىزدەك دانىشمەن ھۆكۈمدار بۇ ئىقلىمدا تېخى تۇرمىغان.

ـــ لەھەڭگە كۆل، يولۇاسقا ئورمان زىنھار خوپ كەلمەس، ـــ دەپ ئوتقۇيرۇقلۇق قىلغاچ ئەسلىي مۇددىئاسىغا يېقىنلىشىشقا باشلىدى مۇھەممەد شەيبانىخان، ـــ گەرچە ئانھەزرىتىمنىڭ تەسەررۇپىدا ماۋلايسۇيە، تۇرپان، قامىل، ئىلى ـ ئالمالىق، تۇرـ كىستان ۋە تاشكەنتتەك كاتتا شەھەرلەر بولسىمۇ، ئەمما ھازىرقى شانۇ شەۋكىتىگە يەنىلا تارلىق قىلۇر. شۇڭلاشقا غەلىبە ـ نۇسرەتىمىزدىن قانائەتلىنىپ قالماي، دەرھال ماۋەرائۇننەھر ۋادىسىغا لەشكەر تارتىپ سەمەرقەنت تەختگاھىنى قولىمىزغا ئالمىقىمىز تولىمۇ زۆرۈردۇر. شول تاپتا سەركەردە ـ لەشكەرلىرىدىن تامامى دېگۈدەك ئايرىلىپ قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇرۇشقىدەك رەغدى قالمىدى. مۇشۇ پۇرسەتتە يۇرۇش قىلساق سەمەرقەنتنى ئالدىمىزدىكى مۇنۇ قەدەھنى ئالغاندەك ئاسانلا ئالالايمىز ـ دە، بۇـ يۇك سەلتەنەت تەختىنى سەمەرقەنتكە بەرقارار قىلىپ، قىبلىگاـ ھىمىزنى ماۋەرائۇننەھرنىڭمۇ يېگانە ھۆكۈمرانىغا ئايلاندۇرالايـ مىز. ئاندىن ئىككىنچى قەدەمدە خۇراسانىنى، ئۇچىنچى قەدەمدە دەشتى قىپچاق دالاسىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلەپ يانقان كەـ رەي، جانىبەكخاندىن ئىبارەت ئاغا ـ ئىنى قازاق سۇلتانلىرىنىڭ تەسەررۇپىنى ئىلكىمىزگە ئالساق، جانابى قىبلىگاھىمىز ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى تەڭداشسىز تاجۇ تەخت ئىگىسىگە ئايلانـ غۇسى.

شاراب كەيپىدىن خۇددىنى يوقاتقان سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ سۆزلەر تەسىرلىگۈسىز ھاياجان بېغىشلىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى ئاللىقاچان ئاشۇ زېمىن ـ مەملىكەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانىغا ئايلانغانـ

دەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى.

ـــ تەييارلىقلار پۈختا بولسۇن. يېنىمدا تەڭداشسىز باھادىر سەركەردىلىرىم تۇرغان يەردە نېمىدىن غەم قىلاتتىم. ئاللاھ خالىسا سەمەرقەنتكە پات يېقىندا لەشكەر تارتىمىز، ـــ دېدى ئۇ كەيپىلىكتە كالۋالاشقان تىلىنى چاينap.

بىر ئايغا يەتمىگەن مۇشۇ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە سۇلتان مەھمۇدخاننى پۈتۈنلەي چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان خۇشامەتچى ئەمىرلەر ئوردىسىنىڭ مۇھىم دېۋان ـ مەھكىمىلىرىگە يېقىنلىرىنى خىزمەتكە تەۋسىيە قىلىپ، بۇنىڭ بەدىلىگە شەخسىي خەزىنىلىرىنى ئالتۇن ـ كۈمۈشكە تولدۇرۇپ ئۇلگۈرگەنىدى. لەشكىرىي دېۋاندا سەركەردىلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن مۇھەممەد شەيبانى خان بولسا ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن ئۇچ يۈز خاس نۆكىرىنىڭ سانى ئاللىقاچان ئۇچ مىڭدىن ئاشۇرۇپ، لەشكىرىي دېۋانىنى ئاساسەن ئىلكىگە ئېلىپ بولغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بولسا نە ئورىدىنىڭ، نە لەشكىرىي دېۋانىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرى خىيالىغا كىرمەيتتى. ئەتىگەنلىرى قوبۇلغا خالىسا چىقاتتى، خالىمىسا چىقمايتتى. تۇرلۇك مەلۇماتلارنى شاھىنشىنغا چىقماي خاس ھۇجرىسىدىلا چالا ـ بۇلا كۆرۈپ، ئاشۇ خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ بىرتەرەپ قىلىشىغا بۇيرۇيتتى. پەرمان ـ يارلىقلارغىمۇ بەزمە ـ زىياپەت سورۇنلىرىدا ئىمزا قويىاتتى.

بۇگۈن سۇلتان مەھمۇدخان ئورنىدىن تۇرغاندا كۈن ئاللىقاچان چاشگاھ ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. كېچىچە ئىچكەن شارابنىڭ تەسىرىدىن بېشى لوقۇلداپ ئاغرىۋاتاتتى. داستىخانغا كەلتۇرۇلگەن ناشتىلىقلارغا ئىشتىھاسىز نەزەر تاشلىدى.

ـــ دوغاپ كەلتۇر. خويمۇ ئۇسساپ كەتتىم، ـــ دېدى ئۇ پەگادا قول باغلاپ تۇرغان بىكاۋۇل بەگكە قاراپ.

ـــ ناشتىغا دوغاپ ئىچسىلە سوغۇقلىرى ئېشىپ ئەزىز تەنلىرى زەئىپلىشىپ قالارمىكىن. مۇنۇ قىرغاۋۇل شورپىسىنى قىزىق ئىچىپ بەرسىلە مىزاجلىرى تەڭشىلەتتى.

سۇلتان مەھمۇدخان بىكاۋۇل بەگكە سەت گۆلەيدى. قورقۇپ كەتكەن بىكاۋۇل بەگ دەرھال گۇرۇچتەك ئۇششاق چوقۇلغان مۇز دانچىلىرىغا قىتىق ئارىلاشتۇرۇپ بىر چىنە دوغاپ تەييارلاتقۇزدى. دوغاپنى گۇپۇلدىتىپ ئىچكەن سۇلتان مەھمۇدخان قىزىپ تۇرغان يۇرىكى ياشىرىپ، خىلىلا راھەتلەندى.

ـــ ناۋات شىرنىسى ئارىلاشتۇرۇپ يەنە بىر چىنە دوغاپ كەلتۇر، ـــ دېدى ئۇ بىكاۋۇل بەگكە.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ ئەسەبلىرىنى ئاخشام ئىچكەن شاراب چىگىۋاپتۇ. دوغاپنىڭ ئورنىغا بىر ئاپقۇر مۇزدەك شاراب ئىچسىلە تولۇق يېشىلىپ كېتەتتىلە، ـــ دېدى داستىخانىنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرغان قارا دىۋان ئەمىرى مىرزا نىغمەت پاشا خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن ھىجىيىپ.

بۇگۇن خانىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن شەھەر سىرتىدىكى دەريا بويىغا جايلاشقان ھاۋالىق بېغىدا سورۇن تەييارلىغان مىرزا نىغمەت پاشا ئەتىگەندىلا ئوردىغا كېلىپ كۇتۇپ تۇرغانىدى.

شارابنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ خۇمارى يەنە قوزغالدى، ئاغزىغا سۇ يىغىلىپ گېلى قىمىلدىدى. شۇنداق، ئۇ كۇندە شاراب ئىچمىسە تۇرالمايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانىدى. بۇنى سەزگەن خۇشامەتچى ئەمىرلەر نۆۋەت بىلەن سورۇن تۈزۈپ تۇراتتى.

ـــ شۇنداق قىلايمۇ ـ يا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ.

قېرى بىكاۋۇل بەگ خانىنىڭ ناشتىدا يەنە شاراب ئىچىشىنى توسماقچى بولدى ـ يۇ، ئەمما جۇرئەت قىلالمىدى. يەرنىڭ تېگىدىن مىرزا نىغمەت پاشاغا نارازلىق بىلەن قاراپ قويۇپ خانىنىڭ خاس شارابچىسىنى شاراب قۇيۇشقا بۇيرۇدى.

ـــ مەلۇم بولغاي!

سۇلتان مەھمۇدخان بىمەزگىل كىرىپ كەلگەن ھۆدەيچى بەگكە خۇشياقمىغان ھالدا نەزەرىنى ئاغدۇردى:

ــ نېمە ئىش؟

ــ مەۋلانە مۇھەممەد قازى ھەزرەتلىرى كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىدۇ.

مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ سۇلتان مەھمۇدخان بىردىنلا ئېسىنى يىغدى. ئەينى يىلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن سۇلتان يۇنۇسخان ۋە ئۆمەر شەيخ مىرزا ئوتتۇرىسىدىكى يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان جەڭنى توختاتىپ، ئۇلارنى سۇلھى تۈزۈشكە كۆندۈرگەن خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان بىر مەزگىل تاشكەنتتە تۇرغاندىن كېيىن سەمەرقەنتكە قايتاشىدا سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ تەلىپى بويىچە مەۋلانە مۇھەممەد قازىنى تاشكەنتتە قالدۇرۇپ قويغانىدى. سۇلتان يۇنۇسخان مەۋلانە مۇھەممەد قازىغا ئالاھىدە ئىززەت كۆرسىتىپ، خانزادە مەھمۇدخاننى ئۇنىڭدىن سۇلۇك تەلىماتلىرىنى ئۆگىنىشكە بۇيرۇغانىدى. ئۇنىڭسىزمۇ خانزادە مەھمۇدخان كۆپ قىرلىق بىلىمگە ئىگە ھەم ناتىق مەۋلانە مۇھەممەد قازى بىلەن ئاللىقاچان يېقىنلىشىپ بولغان. ئۇنىڭ ۋاستىسى بىلەن سۇلۇك پېشۋاسى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغانىدى. شۇ سەۋەبتىن سۇلتان مەھمۇدخان مەۋلانە مۇھەممەد قازىنى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننى ھۆرمەتلىگەندەك ھۆرمەتلەيتتى. ھەر دائىم ئىسمىنى ئاتاشقا توغرا كەلسە پىرىم، بۇزرۇكۋارىم دەپ تىلغا ئالاتتى.

ــ پىرىمىز سەمەرقەنتكە كەتكىلى خېلى بولغانىدى، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان چىرايىغا تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ، ــ مۇبارەك قەدىمى دەرگاھىمىزغا يەنە يېتىپتۇ ــ دە، بۇزرۇكۋارىمىز تاشكەنتكە قاچان كەپتۇ؟

ھۆدەيچى بەگ قول باغلىغىنىچە جاۋاب بەردى:

ــ ئاخشام كەلگەن چېغى. ئوردىغا بامداتتىن كېيىن كىرگەن.

ــ مۇشۇ ۋاق بولغۇچە نېمىشقا خەۋەر قىلمىدىڭ؟ ــ دېدى ئۇ تېرىكىپ، ــ ئىشان پىرىمىزنى ساقلىتىپ خويمۇ ئەدەپسىز

لىك قىپتۇق مانا.

ــ قىبلىگاھىمىزنىڭ شەرىن ئۈيقۇسىغا دەخلى يەتكۈزۈشكە پېتىنالمىدۇق، ــ دېدى ھۆددەيچى بەگ ئەيىبكارلىق بىلەن بەشىنى ئېگىپ.

ــ دەرھال باشلاپ كىر.

ئۇ دەرھال كەينىگە يانغان ھۆددەيچى بەگنى چاقىرىپ توختىتىۋالدى.

ــ ئىشان پىرىمنى يەنە ماڭغۇزسام ئەدەپسىزلىك بولغۇدەك، ئالدىغىلا چىقاي.

ئۇ شارابچى پەتنۇستا ئىككى قوللاپ تەڭلىگەن ھېقىق جامىدىكى شارابقا قارىماي قويماستىن، دەرھال ئورنىدىن تۇردى ــ دە، دەستار پېچىنىڭ يارىدىمىدە شاھانە تون ــ سەرپايىلىرىنى كىيىپ جابدۇنۇپ ئالدىراپ سىرتقا قاراپ ماڭدى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، بۇزرۇكۋارىمنىڭ مۇبارەك قەدىمگە مەرھابا.

سۇلتان مەھمۇدخان مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ ئالدىغا ئىلدام كېلىپ ئاۋۋال قوش قوللاپ كۆرۈشتى، ئاندىن تونىنىڭ پېشىنى تاۋاپ قىلىپ كۆزىگە سۈرتتى.

ــ مۇبارەك پايە ــ قەدەملىرىنىڭ دەرگاھىمىزغا يەتكىنىدىن مەھرەملەر ۋاقتىدا خەۋەر بەرمەي، ساقلىتىپ قويۇپتىمەن. بىئەدەپلىكىمنى كەچۈرگەيلا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ــ يوقسۇ، خان ئالىيلىرى سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش تۇرسىلا. بۇنچىلىك كۈتۈشنى قانداقمۇ ئەيىبكە بۇيرۇغىلى بولسۇن، ــ مەۋلانە مۇھەممەد قازى بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ــ ئالىيلىرىنىڭ غەلىبە ــ نۇسرىتىنى ۋاقتىدا قۇتلۇقلىيالمىدىم.

ــ جانابى پىر بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ دۇئاسىنىڭ شاراپىتىدە غەنىملەرنىڭ شىكەستىدىن غالىب كەلدۇك، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كېرىلگەن ھالدا، ــ چۈش مەھەل بولاي دەپ قاپتۇ.

غىزالانغاچ مۇلاقاتتا بولساق قانداق دەيدىلا بۇزرۇكۇارىم؟

ـــ تولا ئويدان، كەمىنىلىرىمۇ جانابى ئانھەزرىتىم بىلەن خاس مۇلاقاتتا بولسام دېگەن ئارزۇدىمەن.

خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن سەمەرقەنتتىن ئالدىراپ يېتىپ كەلگەن مەۋلانە مۇھەممەد قازى شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن پىنھان سۆھبەتلىشىشكە ئالدىراپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ: «جانابى ئانھەزرىتىم بىلەن خاس مۇلاقاتتا بولسام دېگەن ئارزۇدىمەن» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە ئۇرغۇ بىلەن ئېيتتى.

سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنى ئوردا بېغىدىكى كۆلنىڭ بويىغا جايلاشقان سالاسۇنلۇق راۋاققا باشلاپ داستىخان سالغۇزدى. مەۋلانا نىگە سالام بېرىشنى باھانە قىلىپ ئىلگىرى ـ كېيىن يېتىپ كەلگەن نىغمەت پاشا، مۇھەممەد شەيبانىخان قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى مەۋلانە مۇھەممەد قازى بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ بولۇپ قايتۇرۇۋەتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا ساداقەتمەن قېرى بىكاۋۇل بەگلا قول باغلاپ تۇراتتى.

ئۇلار داستىخاندىكى تۇرلۇك نازۇ نېمەتلەردىن ئالسىلا ـ باقسىلا دېيىشىپ تاللاپ يېگەندىن كېيىن، دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن دەملەنگەن خۇش پۇراق چايدىن ئوتلىغاچ رەسمىي سۆھبەتكە چۈشتى.

ـــ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز خان ئالىيلىرىغا كۆپتىن ـ كۆپ دۇئايى سالام يوللىدى، ـــ دېدى مەۋلانە مۇھەممەد قازى سۆھبەتنى ئەسلىي مۇددىئاسىغا يېقىنلاشتۇرۇشقا تىرىشىپ ۋە قويۇندىن بىر تىزىق كەھرىۋا تەسۋىنى ئېلىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا قوش قولىلاپ تەڭلىدى، ـــ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز نەچچەن يىلدىن بېرى تۇتقان ئۇشبۇ تەۋەررۈك تەسۋىنى ئالىيلىرىغا يادكار قىلدى.

ـــ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىزنىڭ ھەممىتىگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇ تەسۋىنى قوش قوللاپ ئېلىپ ئاۋۋال پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ تاۋاپ قىلدى، ئاندىن سۆيدى.

پۈتكۈل ماۋەرائۈننەھەر ۋادىسىدا تەرىقەت سۈلۈكىنىڭ پىشۋاسى سانىلىدىغان خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۈللا ئىشانىنىڭ تەسۋى ئىنئام قىلىشى، يەنە كېلىپ ئۈزۈن يىل يېنىدىن ئايرىماي كەلگەن تەۋەررۈك تەسۋىنى ئىنئام قىلىشى سۈلتان مەھمۇدخاننى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. چۈنكى تەرىقەت پىرلىرى ئادەتتە مۇرىتلىرىغا ھاسا ئىنئام قىلاتتى. مۇبارەك ھاسىغا ئېرىشىش مۇرىتلارنىڭ دەرىجىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، بۇ مۇرىت ـ مۇخلىسلار ئۈچۈن ئاسان ئېرىشكىلى بولمايدىغان كاتتا شەرەپ سانىلاتتى. تەسۋى بولسا ئىشانلىق ئېرشادنامىسى بىلەن باراۋەر ئىدى. مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ ۋاستىسى بىلەن خوجا ئەبەيدۈللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان ۋە تەرىقەت ئىلمىدىن خېلى ئەتراپلىق تەلىم ئالغان سۈلتان مەھمۇدخان بۇنى ئوبدان بىلەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ تەسۋىنى كۆرۈپ قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى.

سۈلتان مەھمۇدخاننىڭ چىراي ئىپادىسىنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ تۇرغان مەۋلانە مۇھەممەد قازى پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ئەسلىي مۇددىئاسىغا كۆچتى:

ــ ھەزرىتى ئىشان پىرىم كەمىنىلىرىنى سۈلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇرىغا ئەۋەتىپ ئۇنى نىيىتىدىن يېنىشقا كۆپ نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن تاشكەنتكە قىلىنغان جازا يۇرۇشىنى توسۇپ قېلىشقا مۇۋەپپەق بولالمايلا تولىمۇ رەنجىگەنىدى. ھەر نېمە بولسا يېگانە قۇدرەت ئىگىسى پاختىنىڭ ئىچىدە ئوت ساقلايدىغان كارامىتى بىلەن ئانھەزرىتىمنى ئەزىز ۋە مۇمتاز[1] قىلدى.

ــ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز بىلەن جانابى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ دوستلۇقى كەمىنە مۇرىتلىرىنىڭ جەڭدە غالىب كېلىشىمگە سەۋەب بولىدى، ــ دېدى سۈلتان مەھمۇدخان خوشاللىقىنى يوشۇرماي.

ــ كەمىنىلىرى ئۇشبۇ ياققا مېڭىشتىن بىر كۈن مۇقەددەم

① مۇمتاز ــ باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇرغۇچى، ئىمتىيازلىق.

ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز بىلەن خىلۋەتخانىسىدا مۇلاقاتتا بولـ
دۇم، ـــ دەپ گەپ باشلىدى مەۋلانە مۇھەممەد قازى، ـــ ھەزرىتـى
ئىشان پىرىمىز شۇنداق دېدىكى: «ئى مەۋلانە، بۇگۈن كېچە جىمـ
كى مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىمىنىڭ تەلىپىنى جانابى ھۆسنى مۇتلەقـ
كە يەتكۈزۈش مۇددىئاسىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرغانىدىم، بىردىنلا
كۆزۈم شېرىن بىر ئۇيقۇغا ئەسىر بولغاندەك بولدى. ئۇخلاپ قالـ
دىممىكىن دېسەم تولىمۇ سەگەك ئىكەنلىكىم ئۆزۈمگە ئايان. ئەمـ
ما كۆز ئالدىمدا خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك بىر مەنزىرە زاھىر
بولدى. قارىغۇدەك بولسام، تاشكەنت تەرەپتىن سەمەرقەنت ئۇزرە
تۇمەنلىگەن باھادىرلار سەپ ـ سەپ بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ
مىنگەن ئاتلىرىنىڭ كىشنىشى پۈتكۈل جاھاننى بىر ئاپتۇ. بۇلار
كىم بولغىنىدى ئەمدى دەپ قارىغۇدەك بولسام، ئول باھادىرلار سەـ
پىنىڭ ئەڭ ئالدىدا سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى كېلىۋاتقۇـ
دەك. ئەمما مىنگەن ئېتى تولىمۇ ئورۇق، قىرچاڭغۇ. خان ئالىيـ
لىرىنىڭ چىرايىمۇ سولغۇن. خان ئالىيلىرى نېمانچە قىرچاڭغۇ
ئاتقا مىنىۋالغاندۇ، ئۆزىمۇ سولغۇن كۆرۈنىدۇ دەپ سىنچىلاپ قا
رىغۇدەك بولسام، خان ئالىيلىرىنىڭ يۈز ـ كۆزى قىپقىزىل قانغا
بويىلىپ كېتىپتۇ. توۋلاپ ئەھۋال سوراي دەپ تۇرۇشۇمغا ئەتراپـ
نى بىردىنلا قارا بۇلۇت قاپلاپ ئالىيلىرى بىلەن تۇمەنىمىڭ باھا
دىرلىرى تۇيۇقسىز غايىب بولۇپ كەتتى. دەرھال ئېسىمنى يىغقۇـ
دەك بولسام ئۆزۈم يالغۇز ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپتىمەن. بۇنىڭ چۈـ
شۈم ياكى كۆرگەن كەشپۇ كارامىتىم ئىكەنلىكىگە جەزىم قىلالماي
تولىمۇ بىئارام بولدۇم. ئەمما بۇنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيـ
لىرى ئۇچۇن ياخشىلىقتىن بېشارەت ئەمەسلىكى يادىمدىن كەچـ
تى. شۇنىڭ بىلەن ئالىيلىرىغا يۈزلەنگەن بالا ـ قازانى دەپئى قىـ
لىش ئۇچۇن دۇرۇت ئوقۇپ كېچىنى تاڭغا ئولىدىم. مانا شۇ تاپتا
ئۆزلىرىنى دەرگاھىمغا چاقىرتىپ تۇرۇپتىمەن» دېدى. قارىغۇدەك
بولسام، ھەزرىتى ئىشان پىرىمىزنىڭ چىرايىنى تولىمۇ پەرىشاـ
لىق چۇلغۇۋاپتۇ. ئى پىر بۇزرۇك، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى

ئۆزلىرىگە قول بەرگەن زامانىمىز سۇلتانلىرىنىڭ باھادىرىدۇر. ئول ئالەمپاناھ يۇزلەنگەن بالا ـ قازانى كارامەتلىرى بىلەن دەپئى قىلغايلا دېدىم. ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز: «ئى مەۋلانە، كەمنە تو-لمۇ يىراقتىمەن. پەمىچە، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بۇ قېتىمقى نۇسرىتىدىن كېيىن سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا تەيىيارلىنىۋاتقان بولۇشى چوقۇم. ئەگەر شۇنداق بولسا، كېچىدىن كۆرگەنلىرىم خان ئالىيلىرىغا يۇزلەنگۈسى بالا ـ قازانىڭ بېشا-رىتىدۇر. ئول بالا ـ قازانىڭ ئالدىنى ئالمىز دەيدىكەنمىز، خان ئالىيلىرىنى بۇ نىيىتىدىن ياندۇرمىقىمىز زۆرۈر. سەمەرقەنت سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ ھىدايەت مەنزىلى ئەمەس بەل-كىم ھالاكەت مەنزىلىدۇر. سىلى دەرھال تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقسىلا ـ دە، خان ئالىيلىرىغا نەسىھەت، كالامىمىزنى يەتكۈز-سىلە، گەرچە ھازىر سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بىلەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت پەيدا بولغان بول-سىمۇ، ئۇلار يەنىلا ئۇرۇق ـ تۇغقان، قېرىنداشلاردۇر. ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىنى ئەپۇ قىلىش، ھۆرمەتلەش يولى بار. ئوتتۇرىسىدكى ئاداۋەت ئوتىنى زىنھار ئۇلغايتمىغاي. بولمىسا ھەر ئىككىلا خا-نىڭ سەلتەنەت ـ تەختىگە زور بالايىئاپەت يۇزلەنگۈسى. بولۇپمۇ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى قىلچىلىك يەڭگىلتەكلىك قىل-ماي، مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرى، سائادەتمەن مۇرشىدىمىز سۇل-تان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ۋەدە ـ قەسەملىرىگە رىئايە قىلىپ ئەل ـ يۇرتنى، تەخت ـ سەلتەنەتنى بالا ـ قازادىن ساقلىغاي، ھەم شۇنىمۇ خان ئالىيلىرىنىڭ سەمىگە سالسىلىكى، ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى تۇغقاندارچىلىق ئىمارىتىنى قې-رىنداشلىق ئۇلى بىلەن مۇستەھكەملەش ئۇچۇن مەرھۇم سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ پەرزەنتلىرى بولمىش ئۇچ ئەمىرزادىنى ئۆزىگە كۇيۇئوغۇل قىلىپ ئاتا ـ بالا بولۇشقان ئەردى. كېيىن بۇ ئاتا ـ بالىلىقنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈش مۇددىئاسىدا سۇلتان مەھ-مۇدخان ئالىيلىرىغا سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ مەلىكىسى قارا-

كۆز بېگىمنى سوراتقان بولسىمۇ، بۇ ئىش رويابقا چىقماي ئارماندا كەتتى. ئەمدىلىكتە بۇ ئىشنى بىز رويابقا چىقىرايلى. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بۇ ئاتا مۇددىئاسىنى مۇھىم بىلىپ، بىز ـ نىڭ پىرلىق مەرتىۋىمىزگە رىئايە قىلىپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشنىڭ ئورنىغا توي كارۋىنى تارتىپ، مەلىكە قاراكۆز بېگىمنى نىكاھىغا ئېلىپ، سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى بىلەن ئاتا ـ بالا بولۇشقاي. شول چاغدىلا خان ئالىيلىرى بېشىغا سايە تاشلاپ تۇرغان بالا ـ قازادىن قۇتۇلدۇ. تەخت ـ سەلتەنەتى روناق تاپىدۇ» دەپ مۇددىئاسىنى بىلدۈردى. بىلمىدىم، جانابى ئانھەزرىتىم ھەزرەتى ئىشان پىرىمىزنىڭ بول نەسىھەتىگە نېمە دەيدىكىن؟

سۇلتان مەھمۇدخان مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ دەسلەپكى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ۋەھىمىگە چۈشكەن بولسا، كېيىنكى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خىيالىغا يەتكىللەپ قالدى. ئۆز ۋاقتىدا دادىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ مەلىكە قاراكۆز بېگىمنى كىيىن قىلىۋېلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ، مەرھۇم مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى سەمەرقەنتكە ئەلچىلىككە ئەۋەتكىنىدىن خەۋىرى بار ئىدى. كېيىن بۇ توي ئىشنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ رەت قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ ئەپسۇسلانغان، كۆڭلىدە ئاداۋەت پەيدا بولغانىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىشىمۇ يەنە بىرتەرەپ ـ تىن مەلىكە قاراكۆز بېگىمنىڭ ۋەسلىگە يېتىش تەشنالىقى مۇ ـ ھىم سەۋەب بولۇپ قالغانىدى. مانا ئەمدىلىكتە بۇ ئىشنى پىر بۇزرۇكى خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ئارىغا سېلىۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ـ نىڭ كۆز ئالدىغا سەمەرقەنت بىلەن قاراكۆز بېگىم زاھىر بولدى. بىرى كاتتا شەھەر، يەنە بىرى زامانىسىنىڭ تەڭداشسىز گۈزىلى ئىدى. بىراق، ئۇ پەقەت بىرىنىلا تاللىيالايتتى. بىرىنى تاللىسا يەنە بىرىدىن مەھرۇم قالاتتى. لەشكەر تارتىپ بېرىپ ھەر ئىككىلىسىگە ئېرىشىش ئارزۇسىنى ھەزرىتى ئىشان پىر بۇزرۇكى بىر كېچىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ كۆڭلىگە ئايان بولغان بېشارەت ئار ـ قىلىق كۆپۈككە ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇ خاھى ھەزرىتى خوجا ئە ـ

بەيدۇللا ئىشان بولسۇن، خاھى ئالدىدىكى مۇنۇ خۇش چىراي، پە-
رىشتە سۈپەت ئۇستازى مەۋلانە مۇھەممەد قازى بولسۇن ھەر ئىك-
كىلىسىنىڭ سۆزلىرىنى بەكمۇ مۇقەددەس بىلەتتى. پۈتكۈل ما-
ۋەرائۇننەھر ۋادىسىدا «ئەۋلىيا»، «تەڭرىنىڭ دوستى» دەپ تەرىپ-
لىنىدىغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ كۆڭلىگە ئايان بولغان بالا ــ
قازا بېشارىتى ئۇنى قاتتىق ۋەھىمىگە سېلىپ قويغانىدى. شۇڭا
ئۇ ئاللىقاچان سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشتىن ۋاز كېچىپ بولغا-
نىدى. سەمەرقەنت گۈزىلى ــ مەلىكە قاراكۆز بېگىمنى نىكاھىغا
ئېلىش ئىشى ئۇنىڭ كۆڭلىگە خېلىلا تەسەللى بولدى. ۋۇجۇدىغا
ۋەھىمە پەيدا قىلغان تەشۋىشلەرنى بىردىنلا تارتىۋەتتى.

ــ كەمىنە مۇرتلىرىنىڭ ھەزرىتى پىر بۇزرۇكلەرنىڭ نەسە-
ھەتىنى ئاڭلىماسلىققا نېمە ھەددى، ــ دېدى ئۇ تەۋازۇ بىلەن بېشە-
نى ئېگىپ، ــ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز ماقۇل كۆرگەن ئىشلارنى
رويابقا چىقىرىشقا ھەرقاچان تەييارمىز. كەمىنە مۇرتلىرى غەيبە-
تىن بىخەۋەردۇر. بۇنى تەڭرى، تەڭرىنىڭ رەسۇلى ۋە تەڭرىنىڭ زې-
مىنىدىكى سايىسى بولمىش جانابى پىر بۇزرۇكلەر بىلىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئاسانلا ماقۇل كەلگىنىدىن ھايا-
جانلانغان مەۋلانە مۇھەممەد قازىنىڭ چىرايىدا مەمنۇنىيەت كۇ-
كىسى جىلۋىلەندى:

ــ جانابى ئانھەزرىتىمىنىڭ بۇ قارارىدىن ھەزرىتى ئىشان
پىرىمىز مىڭ مەراتىبە رازى بولۇر. پىر رىزاسى خۇدا رىزاسى ئە-
مەسمۇ؟! ئى قۇدرەتلىك ئالەمپاناھا! ئىبادەت، يەنى بەندىچىلىك
قىلماقنىڭ ھەقىقىي مەنىسى ئاجىزلىق، شىكەستىلىك ۋە ھاجەتـ
مەنلىكتىن ئىبارەتدۇركى، ئۇ خۇدايىتائالاھنىڭ ئۇلۇغلۇقىغا،
پىر بۇزرۇكلەرنىڭ ھەقلىقىغا بولغان ئىشەنچنى كۆڭۈللەرگە سا-
لىدۇ. بۇنداق سائادەتنىڭ پەيدا بولۇشى مۇھەببەتكە سەۋەب بولـ-
دۇ. مۇھەببەت دېمەكلىك ۋەتەن، يۇرت، قېرىنداشلىق، سەلتەنـەت
ۋە ئۆمۇرلۇك ھەمراھ ــ خاتۇن مۇھەببىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
جانابى خان ئالىيلىرىغا سىر قالمىسۇنكى، ھەزرىتى ئىشان پىرد-

مىز ھەرقاچان كەمتەرلىك بىلەن كۆرگەن كەشپۇ كارامەتلىرىنى چۈش بىلەن بايان قىلىدۇ. گەر پىرىمىز يىراقتا بولسىمۇ، ھەر ـ قاچان ئالىيلىرىنىڭ غېمىنى يەپ، نىيەت ـ ئىقبالىلىرى ئۈچۈن باش قاتۇرغان، ئۇنىڭغا مۇشۇ جاۋابلىرىنىڭ ئۆزى كۈپايىدۇر. خوش، كەمىنىلىرى قايتاي. سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى تە ـ رىپىدىكى ئىشلارنى ھەزرىتى ئىشان پىرىمىزغا قويۇپ بەرگەيلا ھەمدە مۇمكىن بولسا ئىشەنچلىك ئەمىرلەردىن بىرىنى كەمىنە ـ لىرىگە ئەلچى ھېسابىدا قوشۇپ بەرگەيلا.

ـــ ئەلچىلىككە كەمىنىلىرىنىڭ يېقىن ئاشىناسى مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزىدىن باشقىسى بىكار، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئويلانغان ھالدا، ـــ لېكىن، ئۇ ھازىر ھازىدار. بول ئىشقا بۇيرۇ ـ ماق سەل بىئەپ.

ـــ نېمە دېدىلە ئالىيلىرى؟ ـــ دەپ سورىدى مەۋلانە مۇ ـ ھەممەد قازى چۆچۈپ، ـــ ئەمىر مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا قازا قىلىپ كەتتىمۇ؟

ـــ شۇنداق پىرىم، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قايغۇرغان ھالدا.

ـــ ئەسلىدە بۇگۈنلا سەمەرقەنتكە قايتىپ ھەزرىتى ئىشان پىرىمىز تاپشۇرغان ۋەزىپىنىڭ جاۋابىنى بالدۇرراق يەتكۈزەي دې ـ ۋىدىم. ئەمدى ئەتە ماڭسام بولغۇدەك، ھازىر مەرھۇمنىڭ قەبرە ـ سىنى زىيارەت قىلىپ، ئەمىرزادىلىرىگە تەسەللى بېرىپ كېلەي.

ـــ پىرىمغا ھەمراھ بولۇپ بىللە باراي، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ئۇلار تاڭغا قىسقىلا دۇئا قىلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

※ ※ ※

ئەتىسى مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا مەۋلانە مۇھەممەد قازىغا ھەمراھ بولۇپ قىرىق تۆگىلىك سوۋغا ـ سالام بىلەن سەمەرقەنت ـ كە ئەلچىلىككە ماڭدى.

شۇنداق قىلىپ خوجا ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشان سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ سەمەرقەنتكە قىلىدىغان لەشكىرىي يۈرۈشىنى مۇ-ۋەپپەقىيەتلىك توسۇپ قالدى ۋە مەلىكە قاراكۆز بېگىمنى سۇلتان مەھمۇدخانغا نىكاھلاپ بېرىش ئارقىلىق ئىككى ھۆكۈمدار ئوتتۇ-رىسىدىكى ئۆچ ـ ئادا‌ۋەتنى ۋاقىتلىق پەسەيتتى.

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ قولى بىلەن سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش پىلانىنىڭ كۈتمىگەندە سۇغا چىلاشقانلىقىنى كۆرگەن مۇھەممەد شەيبانىخان ئاچچىقىنى زەھەر يۇتقاندەك يۇتۇشقا مەج-بۇر بولدى ۋە شۇنداقتىمۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، چېگرىدا يۇز بەرگەن كىچىككىنە ئىشلارنى كۆپتۈرۈپ مەلۇم قىلىپ، يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ سۇلتان مەھمۇدخاننى دەشتى قىپچاق دالاسى بىلەن تۇركىستان ئارىلىقىدا تۇرۇۋاتقان قازاق خانلىرىدىن كېرەي ۋە جانىبېكخانلارغا قارشى لەشكەر تارتىشقا كۆندۈردى ـ دە، ئالدىراپ ـ تېنەپ بىر تۇمەن لەشكەرنى ئېلىپ تاشكەنتتىن يۈرۈپ كەتتى.

98

كۆز ئوتتۇرى بولۇپ قالغان بولسىمۇ، شەرقىي تەڭرىتاغ ئېتىكىگە جايلاشقان نوم[1] چۆللۈكىدىكى چاكاندا، چۈچۈكبۇيا، يۇلغۇن، قومۇشلار تېخىچىلا يېشىل لىباسلىرىنى يەشمىگەنىدى. ئاندا ـ ساندا كۆزگە چېلىقىدىغان توغراقلارنىڭ يوپۇرماقلىرى ئالتۇندەك جۇلالايتتى. چۆللۈك قۇياش تەپتىدە تونۇردەك قىزىپ كەتكەن بولۇپ، ھوشۇرمەت بۇلىقى[2]دىن يولغا چىققان ئالاچە-

① نوم ـــ ئاراتۇرۇك ناھىيە تەۋەسى.
② ھوشۇرمەت بۇلىقى ـــ تاشقى موڭغۇلىيە تەۋەسىدە.

خان ـــ سۇلتان ئەخمەدخاننىڭ ئاتلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئىسسىققا چىدىماي يامغۇر تىلەيتتى. لەشكەرلەر ھوشۇرمەت بۇلـ ـقىدىن قوزغىلىدىغان چاغدا تۇلۇم ـ چاناشلىرىغا قاچىلىۋالغان سۇلارنى ئاساسەن ئىچىپ تۇگەتكەنىدى. تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇ ـ يقىدىن كۆتۇرۇلگەن ئاچچىق چاڭ ـ توزانلار لەشكەرلەرنىڭ ئاغ ـ زى ـ بۇرنىغا كىرىپ ئۇسسۇزلۇقنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەنـ ـدى. كۇز پەسلىنىڭ ئاخىرلىشىشىغا ئەگىشىپ نوم چۆللۇكىدىكى دەريا ـ ئېقىنلارنىڭ سۇلىرى سوغۇلۇپ قۇرۇپ كەتكەنـدى. شۇنداقتىمۇ گاھى بىر كۇنلۇك، گاھى يېرىم كۇنلۇك دائىرىدە جىقى يىگىرمە ـ ئوتتۇز تۇتۇن، ئېزى بەش ـ ئون تۇتۇن ئاھالـ ـدىن تەشكىللەنگەن يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم دېھقانچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىغان يۇرت ـ مەھەللىلەر بار ئىدى. سۇمۇ مۇ ـ شۇ مەھەللىلەردىن تېپىلاتتى. چۇنكى، بۇ مەھەللىلەردە كىچىك ـ رەك بىرەر ئېقىن ياكى بۇلاق بولاتتى. شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەد ـ خان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن دالاينى بۇلاق[1] مەھەللىسىگە قاش قارايغىچە يېتىۋېلىشنى كۆزلەپ كېتىۋاتاتتى. دالاينى بۇلاقتا يېتىۋالسىلا باي[2]غا، بايدىن ئاراتۇرۇككە بېرىشتا ئانچە قىينىلىپ كەتمەيتتى. چۇنكى بۇ ئارىلىقتا ئاداق[3]، تۇراق، بۇلاق[4]، سۇچـ ـبۇلاق[5] قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك يۇرت ـ مەھەللىلەر بار ئىدى. لەشكەرلەرنى ئارام ئالدۇرۇشتىمۇ، ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرۇشتىمۇ قىينالمايتتى.

ـــ ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالمىلا ئالىيلىرى.

سۇلتان ئەھمەدخان نۆكەر بېشى ئۇزاتقان چاناشقا قولىنى ئۇزىتىشقا تەمشىلىپ يەنە توختىۋالدى:

ـــ ئۇسسىمىدىم. سۇنى ئىمكان بار تېجەڭلار، زىيادە چاڭقاپ كەتكەن لەشكەرلەر ئاۋۇال گېلىنى نەمدىۋالغاي، ـــ دېدى ئۇ قـۇ ـرۇپ گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ.

نۆكەر بېشى پەرماننى يەتكۇزۇش ئۇچۇن ئېتىنىڭ بېشىنى

①②③④⑤ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاراتۇرۇك ناھىيەسى تەۋەسىدىكى يۇرتلار.

دەرھال ئارقىغا بۇرىدى.

شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخان قاتتىق ئۇسساپ كەتكەنىدى. بىراق، لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ چاناشلىرىدىكى سۇ-لىرىنى ئىچىپ تۈگەتكەنلىكى ئۈنىڭغا ئايان ئىدى. قېرىشقانىدەك ئىككى كۈندىن بېرى ھاۋا باشقىچە قىزىپ كەتتى. يولدا بىرەر كىچىكرەك ئېقىن ياكى بۇلاق ئۇچرىمايۋاتاتتى. لەشكەرلەر ئاچ-لىقتىن ئەمەس، ئۇسسۇزلۇقتىن قىينىلىۋاتاتتى.

«لەشكەرلەر دالايىن بۇلاققا بېرىۋالغۇچە بەرداشلىق بېرەلمىسە بولاتتى. ناۋادا ئىسسىق ئۆتۈپ كەتسە ئەھۋال تېخىمۇ چاتاق بولىدۇ. قالماقلار بىلەن قىلغان شۇنچە دەھشەتلىك جەڭلەردە ئامان قېلىپ ئەمدىلىكتە ئۇسسۇزلۇقتىن قىرىلىپ كېتەرمۇ؟ ئى ياراتقان قۇدرەتلىك ئىگەم، ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن. شاپائىتىڭ يامغۇرۇڭنى ئايىمىغايسەن...»

شۇ كۈنلەردە ئۆز ئىلكىدىكى زېمىنغا باستۇرۇپ كىرگەن موڭغۇللارغا غەلىبىلىك جازا يۈرۈشى قىلغان سۇلتان ئەھمەدخان شىددەتلىك زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي تەرەپ ـ تەرەپكە پەتىراپ كەتكەن موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى داۋاملىق قوغلاپ زەربە بېرىشكە رايى بارماي، ئىچكىرىلەپ كىرگەن موڭغۇل دالاسىدىن قايتىپ كېلىۋاتاتتى.

«ئەمدى ئول قالماقلارنىڭ قايتا تەشكىللىنىپ تەسەررۇپەمىزغا تەئەررۇز قىلغۇدەك رەغدى قالمىدى. قايتا ئېسىنى يىغىپ كۈچىيىشىگىمۇ بىر نەچچە يىل ۋاقىت كېتىدۇ. موڭغۇل دالاسىغا لەشكەر تۇرغۇزماي خاتا قىلمىغاندىمەن ـ ھە؟! شۇنداق، نەدە لەشكەر تۇرغۇزۇشۇم مۇمكىن؟ ئول قالماقلارنىڭ مۇقىم شەھەر، قىشلاقلىرى يوق. يايلاق، سۇ قوغلىشىپ كۆچۈپلا يۈرۈيدۇ. شۇڭا لەشكەر تۇرغۇزۇش ئاۋارىچىلىق...»

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئاستىدىكى نەسىلىك ئاراتۇرۇك ئايغىرى خۇددى ئىگىسىنىڭ خىيالىنى بىلىپ قالغاندەك دالايىن بۇلاققا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن تېز ـ تېز تىزگىن سىيـ

رىيتتى. گەرچە موڭغۇللارنى تولۇق تارمار قىلغان بولسىمۇ، نەـ
مىشقىدۇر بۇ جەڭ غەلىبىسىدىن سۈلتان ئەھمەدخان ئانچە خۇشال
ئەمەستەك قىلاتتى. ئۆزىنى تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا يالغۇز، غېرىب ھېس
قىلاتتى. بۇنداق ۋاقىتتا مەرھۇم دادىسىنى، ئىككى خانىش ئانەـ
سىنى، ئاكىسىنى، ئىگىچى ـ سىڭىللىرىنى، پەرزەنتلىرىنى سەـ
غىنىپ كېتەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ خىيالىغا مەرھۇم دادىسى سۆلـ
تان يۇنۇسخان كىرىۋالغانىدى. دادىسىنىڭ تاشكەنتكە مېڭىش
ئالدىدا قىلغان سۆزلىرى قۇلاق تۆۋىده توختىماي جاراڭلايتتى.

«قەدىرلىك ئوغلۇم، تاشكەنتكە دەرھال يېتىپ بارمىسام
ئىككى يېزىنلىرى پەرغانە ۋادىسىنى قانغا بويايدىغان ئوخشايدۇ.
چوڭ يېزىنلىرى سۈلتان ئەھمەد مىرزا ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرـ
زىدىن تاشكەنتنى تارتىۋېلىش نىيىتىدىن تېخىچە يانمىغانىدەك
قىلىدۇ. ئەسلىده ئول ئاغا ـ ئىنى سۈلتانلار سېنىڭ ـ مېنىڭ
دېيىشمەي بىر ـ بىرىگە يول قويۇپ، قېرىنداشلىق مېھرىنى
ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن سەلتەنەت سۈرگەن
بولسا ماڭمۇ ئاز ـ تولا ئارامچىلىق بولاتتى. ئول ئىككىسىنى
بىر نەچچە قېتىم ياراشتۇرغانمۇ بولدۇم. لېكىن پەقەتلا كار قىلـ
مىدى. ئۇلارنى ياراشتۇرۇش ئۈچۈن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بىر ئۇـ
رۇنۇپ كۆرەي دەۋاتىمەن. ئىنسانىنىڭ نەپسى مال ـ دۇنيا، زېمىنغا
پەقەتلا تويمايدىكەن. گەرچە ئۆلگەنده ئاران ئىككى ماڭدام چوڭـ
لۇقتىكى لەھەتته ياتىدىغانلىقىنى بىلسە تۇرسىمۇ، يەنىلا شۆھـ
رەتپەرەسلىكى، شەيتانى نەپسى غالىب كېلىدىكەن. مەنمۇ ئۆز
ۋاقتىدا مەرھۇم خان تاغىلىرى ئىسىان بۇغاخان بىلەن تەخت ـ
سەلتەنەت تالىشىپ جىق ياغىلىق قىلغانىكەنمەن. ئەسلىده ئىنـ
سانغا لازىملىقى مال ـ دۇنيا، زېمىن، تاجۇ تەخت ئەمەس، ھەقـ
قىي قېرىنداشلىق مېھرى، ئىنساپ ـ دىيانەت ئىكەن. بۇ ھەقـ
قەتنى مانا ئەمدى ئىككى پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىغىلى تۇرغاندا تو ـ
لىمۇ كېچىكىپ ھېس قىلدىم. ئىككى كۆيۈئوغلۇم ئوتتۇرىسىدـ
كى ئاداۋەت ھەر قېتىم كۆچەيگەنده يۈرىكىمنى پۈشايمان ھېسلـ

رى تىلغايدۇ. ئەگەر بارلىق ئىنسانلار ئۆزئارا يول قويۇشۇپ، ئۆز-
ئارا ھەمدەمدە بولۇپ، بىر ـ بىرىنى ئەپۇ قىلىشىپ، بۇرادەرلىك-
نى، قېرىنداشلىقنى، مېھىر ـ مۇھەببەتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ
ياشىغان بولسا، پۈتكۈل زېمىندا پەرىلەت تىكلىنىپ، تىنچلىق،
ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن بولاردى. يارانقان ئىگىسىگە يۈز
مىڭ قەتلە شۈكرىكىم، ئاغىلىرى بىلەن سىلىدىن تولىمۇ خاتىر-
جەمەن. تا بۈگۈنگىچە ئاغا ـ ئىنى ئىككىلىرى بىرەر قېتىممۇ
ئۇرۇش ـ تالاش قىلىشمىدىلا. بىرلىرىگە ئاغىلىق ھۆرمەت، بىر-
لىرىگە ئىنىلىق ئىززەت كۆرسىتىپ تولىمۇ ئىناق ئۆتۈشتىلە.
بۈنىڭدىن كېيىنمۇ قېرىنداشلىق مېھرىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ
ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈشسىلە. گەرچە ياشلىرى كىچىك بولسىمۇ
سەلتەنەت، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئوبدانلا پىشىپ قالدىلا. شۇ-
ڭىمۇ ئىختىيارلىقىمىزدىكى زېمىنلارنىڭ بۇ تەرىپىدىكى ئىشلار-
نى سىلىگە خاتىرجەم تاپشۇرۇپ يولغا چىقماقچى بولۇۋاتىمەن.
ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەرگە، ئاۋام ـ رەئىيەتكە
شەپقەتلىك بولسىلا. ئۆزلىرىدىن چوڭلارنى ئاتا، ئاغا ئورنىدا
ھۆرمەت قىلسىلا. ئەدلى ـ ئادالەتنى ھەرقاچان ئەسلىرىدىن چى-
قارمىسىلا. تەخت ـ سەلتەنەت ئەدلى ـ ئادالەت، مېھىر ـ شەپقەت
بىلەن رونىق تاپىدۇ، رەئىيەت زالىمدىن ۋابادىن قاچقاندەك قاچى-
دۇ ۋە ئۇنىڭ يامان نامىنى، بەتخۇي، قەبىھلىكىنى دۇنيانىڭ
ھەممە تەرىپىگە تارىتىدۇ. دانا ـ ئادىللارنىڭ ياخشى پەرىلىتىنى،
ئەدلى ـ ئادالىتىنى داستان قىلىپ ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا يەتكۈزى-
دۇ. يامانلىق، ئادالەتسىزلىك بىلەن سەلتەنەت سۈرگەن ھۆكۈمدار
ئۇرۇن ئۆتمەي، تەخت ئۇلىنى ئۆز قولى بىلەن كولايدۇ. سەلتەنە-
تىنى زاۋال تاپقۇزىدۇ، ئادەم نەۋقىرانلىقىدا جاھان مەئىشەتلىرىگە
ئاسانلا ھېرىسمەن بولۇپ قالىدۇ. مەئىشەتكە قانچە ھېرىس قىلسا
سەلتەنەت قانۇنى شۇنچە تېز ئىزىدىن چىقىدۇ. ئۇنىڭدىن يامان
نىيەتلىكلەر تېزلا پايدىلىنىپ كېتىدۇ. شۇڭا مەئىشەت، راھەت-
لەرگە بېرىلمەسلىكلىرى، مەپتۇن بولماسلىقلىرى، ئۇنى ئادە-

مىيلىك پەزىلەت، سەلتەنەت قانۇنى بىلەن چەكلەپ تۇرۇشلىرى كېرەك...»

سۇلتان ئەھمەدخان دادىسىنىڭ بۇ نەسىھەتلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى.

«بۇنىڭ جەننەتماكان پەدەرىمنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئۇگۇت ـ نەسىھەتى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانكەنمەن. قايتا دىدار ـ لىشالمايدىغانلىقىمىزنى كۆڭلى تۇيغان بولغىيمىدى...»

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئۆپكىسى قازاندەك ئىسىلىپ كۆز ـ لىرىگە غىل ـ غىل ياش كەلدى. كۆز يېشىنى چانقىغا سىڭدۇ ـ رۇۋېتىشكە ئۇرۇنۇپ ئاسمانغا قارىۋالدى. سۇپسۇزۇك ئاسماندا بىر توپ ياۋا غاز قاتار سەپ تۈزۈپ ئۇچۇپ كېتىپ باراتتى.

ھەئە، سۇلتان ئەھمەدخان دادىسىنىڭ مۇبارەك يۈزىنى ئا ـ خىرقى قېتىم كۆرۈۋالالمىغانلىقى، قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ رازىلە ـ شۋالالمىغانلىقى، نەسىھەتلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلىۋالالمـ ـ ىغانلىقى، ئاخىرقى قېتىم يېنىدا ھەمراھ بولۇپ يېتىۋالالمىغانلە ـ قى ئۇچۇن ئەپسۇسلىناتتى. دەرھال تاشكەنتكە بېرىپ دادىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاشنى، تاۋاپ قىلىشنى، ئانىسى، ئاكىسى، ئا ـ چىلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. دادىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن تارتىپ ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرىنى تولا ئەسلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. تۇرپان تەختگاھىغا مۇستەقىل پا ـ سىبان بولغاندىن كېيىن ئۆزىگە قارشى چىققان ئارلات، قالۇچى قوۋمىنىڭ سۇيىقەست، ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇپ، سەلتەنەتنى مۇستەھكەملىگەن بولسىمۇ، بىراق ئاراتۇرۇك، بارسكۆلنى بە ـ سىۋالغان موڭغۇللارنىڭ قومۇلغا قەدەمىمۇقەدەم قىستاپ كېلىشى ئۇنىڭ تاشكەنتكە بېرىش يولىنى توسۇپ قويدى. ئىككى ئانىسـ ـنى ـــ چوڭ خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم، ئۆز ئانىسى ـــ كىچىك خانىش شاھ بېگىم، ئاكا ۋە ئاچا ـ سىڭىللىرىغا ئايرىم ـ ئايرىم مەكتۇپ يېزىپ، سۇۋغا ـ سالاملارنى ئەۋەتىپ تەسەللى بەردى. دادىسىنىڭ ئۆلۈم پەتىسىگە بارالمىغانلىقى ئۇچۇن ئەپۇ سورىدى.

دادىسىنىڭ ئورنىغا خانلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخاننى قۇتلۇقلىدى ۋە ئۇنىڭغا بولغان ساداقىتىنى ئىزھار قىلدى. تەسەررۇپىغا باستۇرۇپ كىرگەن موڭغۇللارنى جازالاپ، ئەل ـ يۇرتنى خاتىرجەم قىلغاندىن كېيىن سالامغا بارىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ يادىدىن دادىسى تاشكەنتكە كەتكەندىن كېيىن يۇز بەرگەن بىر تالاي ئىشلار بىر ـ بىرلەپ كېچىشكە باشلىدى.

سۇلتان يۇنۇسخان تاشكەنتكە كەتكەندىن كېيىن، ئارلات ۋە قالۇچى قوۋمىدىن بولغان بىر قىسىم پىشقەدەم ئەمىرلەر ياش خانزادىنى كۆزگە ئىلماي ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن بىرتەرەپ قىلىشقا كىرىشكەنىدى. ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ يول باشچىسى قارا دۇغان ئەمىرى مىرزا ئەلى جوراس ئىدى. ئۇ ئوردىنىڭ چوڭ ـ كىچىك ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى بىلگەنچە بىرتەرەپ قىلاتتى. بىر ئىشنى قىلىپ بولۇپ ئاندىن سۇلتان ئەھمەدخاننى ۋاقىپلاندۇراتتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن نارازى بولسىمۇ، پىشقەدەم ئەمىرنىڭ يۇز ـ خاتىرىسىنى قىلىپ بىرنېمە دېيىشكە ئالدىرىمىدى. ئەمما ئۇنىڭ يول قويغىنىنى مىرزا ئەلى جوراس پەقەتلا بىلمىدى. بەلكىم بارغانسېرى ھەددىدىن ئېشىشقا باشلىدى. بارا ـ بارا ئۆزىنىڭ ئوردىدا قورچاق خان بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئەھمەدخان مىرزا ئەلى جوراسنىڭ ھوقۇقىنى چەكلەپ، ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش قارارىغا كەلدى ـ دە، ئىشەنچلىك سەركەردىسى ـــ لەشكىرىي دۇاننىڭ ئەمىرى سۇتئەمگەن باھادىرنى مەخپىي كېڭەشكە چاقىردى.

ـــ ۋاپاسىزلارنى قەدىرلىسەڭ كۆپ ئۆتمەي سېنى دەرد ـ ئەلەمدە قويار، دەيدۇ ئاقىللار، ـــ دېدى سۇتئەمگەن باھادىر سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قورساق كۆپۈكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئېغىز ئېچىپ، ـــ ئەسلى مىرزا ئەلى جوراس ئالىيلىرىنىڭ خانلىق مەر-

تۇنسىگە رىئايە قىلىپ ئۆزىنى سورىشى، قارا دۇاننىڭ ئەمرىلىك مەرتۇنسىگە شۇكۇر ـ قانائەت قىلىشى كېرەك ئىدى. ھېلىمۇ كۆپ سۇكۇت قىلدىلا. ئەمدىلىكتە ئوردىدىكى بۇ باشباشتاقلىققا چەك قويۇش نىيىتىگە كەلگەنلىرى تولىمۇ ئوبدان بولۇپتۇ. يەنە سۇكۇت قىلۇەرسىلە سەلتەنەت ئىشلىرى ئىزىدىن چىقىشى، چوڭ قالايمىقانچىلىق يۈز بېرىشى مۇمكىن. ھېلىمۇ ئوردا ئىچى ـ سىرتىدا خان ئىككى بولۇپ قالدى، دەيدىغان پىتنىلەر كۆپىيىپ قالدى. گەرچە بۇ ئىشلاردىن ئالىيلىرىنى خېلى بالدۇرلا ئاگاھلاندۇرۇشنى ئويلىغان بولسامۇ، كەمىنلىرىنى چېقىمچىكەن دەپ پەزىلىتىمدىن گۇمانلىنىپ قېلىشلىرىدىن ۋايىم يەپ، ئالدىراپ ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمىغانىدىم.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ساداقىتىدىن ئەزەلدىن گۇمانلانغان ئەمەسمەن، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ مەرھۇم جەننەتماكان خان ئاتام تاشكەنتكە مېڭىش ئالدىدا جانابلىرىنى لەشكىرىي دۇاننىڭ ئەمرلىكىگە تەينىلىشىدىمۇ شول ساداقەتلىرىنى كۆزدە تۇتقانلىقىدىن خەۋىرىم بار. ئوردىدىكى باشباشتاقلىقلارنى تۈزەپ، ئىشلارنى ئىزىغا سېلىۋېلىشىم ئۈچۈن مەسلىھەت، تەدبىرلىرىنى ئايىمغايلا.

ـــ پاسىبانىم ئۈچۈن بۇ ئەرزىمەس جېنىم تەسەددۇق بولغاي، ـــ دېدى سۇتئەمگەن باھادىر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ ئالىيلىرى بۇ ئىشقا نىيەت باغلىغانكەن، دەرھال ھەرىكەتكە كېلىگەيلا. مەسلىھەتىم شولكى، ئاگاھ ئوردىدىكى مىرزا ئەلى جوراسنىڭ يېقىنلىرىنىڭ مەنسەپ ـ مەرتۇنسىنى تۆۋەنلىتىشلىرى، ئۇلارنى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرمەكلىكلىرى زۆرۇر ـ دۇر.

قەتئىي نىيەتكە كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخان مىرزا ئەلى جوراس بىلەن زىيادە يېقىنچىلىقى بار بىر قانچە ئەمىرلەرنىڭ مەنسىپىنى تۆۋەنلەتتى. مىرزا ئەلى جوراس باشباشتاقلىق بىلەن مەنسەپكە تەينىلىگەن ياكى مەنسىپىنى ئۆستۇرگەن ئەمىرلەرنىڭ

مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلىدى ۋە ئوردىدىن قوغلاپ چىقاردى.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ تۇيۇقسىز جاكارلىغان بۇ پەرمانى بىلەن چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۆزىنى ئاسماندىن يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك ھېس قىلىپ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن مىرزا ئەلى جوراس بولسا دەرىدىنى ئىچىگە يۇتۇپ لام ـ جىم دېمىدى. ئەمما، ئەتىسىدىن باشلاپ بىتاپ بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئوردىغا چىقماي قويدى.

سۇلتان ئەھمەدخان بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمىدى. ھەر قايسى دۆلەت ـ مەھكىمىلەرنىڭ ھېسابات ئىشىنى قايتىدىن تەكشۈرتۈپ، خىيانەت قىلغان، پارا ئالغانلارنى قاتتىق جازالىدى. مىرزا ئەلى جوراسنىڭ قۇتراتقۇلۇقى بىلەن بىتاپ بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ ئوردىغا چىققىلى ئۇنىمىغان ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسىنى مەنسەپتىن قالدۇردى. ئەلۆەتتە مىرزا ئەلى جوراسمۇ بۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلالمىدى.

سۇلتان ئەھمەدخاننى ئوردا ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىشقا مادارى يەتمەي ئالدىمغا يالۇۋۇپ كېلىدۇ، دەپ خام ـ خىيال قىلىپ ئولتۇرغان مىرزا ئەلى جوراس مەنسەپتىن قالدۇرۇلغانلىق پەرمانىنى ئاڭلاپ قاتتىق غەزەپلەندى. ئوردىدىكى يېقىنلىرىنى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرگىنىنى ئاز دەپ ئۆزىنى مەنسەپتىن قالدۇرۇشى ئۇنىڭ سۇلتان ئەھمەدخانغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى قوزغاپ قويغانىدى. لېكىن لەشكىرىي دۆاننىڭ ئەمىرى ـــ سەركەردە سۈتئەمگەن باھادىر سۇلتان ئەھمەدخاننى قوللاپ تۇرغاچقا ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى.

جازاغا تېگىشلىكلىرىنى جازالاپ، ئىشەنچلىك، ئىقتىدارلىق، ساداقەتمەن ئەمىرلەرنى مەنسەپكە تەينىلەپ، ھۆكۈمدارلارغا خاس سۈر ـ ھەيۋىسىنى راسا بىر كۆرسىتىپ، ئوردىدىكى نوپۇزىنى تىكلىۋالغان سۇلتان ئەھمەدخان سەلتەنەت ئىشلىرىنى بىر قۇر ئىزغا سېلىۋالغاندىن كېيىن كۆڭلى خېلى ئارام تېپىپ قالغانىدى. شۇڭلاشقا ئۇ سۈتئەمگەن باھادىر بىلەن بىللە تۇرپان

شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى شىكارگاھلارغا چىقىپ پات ـ پات ئوۋ ئوۋلاپ كېلەتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ مىرزا ئەلى جوراس باشلىق مەنسەپتىن قالدۇرۇلغان ئەمىرلەرنىڭ خۇپىيانە بېرىش ـ كېلىش قىلىشىپ ئاللىقانداق بىر سۇيىقەستلەرنى پىلانلاۋاتقىنىنى خىيال لىغمۇ كەلتۈرمەيتتى.

بۇ قېتىم لەمجىن[1] تەرەپكە شىكارغا چىققان سۇلتان ئەھمەدخانغا يىلپىز ئوۋلاش ھەۋىسى چۈشۈپ قالغانىدى. تەجرىبىلىك قۇشچى، ئىزچىلار بىلەن ئۈدا ئۈچ كېچە ئۇخلىماي ئىز ـ ئىزلاپ ئاران تەستە بىر چىشى يىلپىز ئوۋلىيالىدى. بىراق بۇ ئوۋ غەنىيىتىگە ئانچە رازى بولمىدى. چۈنكى، ئوۋغا چىقىشتىن ئاۋۋال ھېچ بولمىغاندا ئەركەك يىلپىزدىن ئىككىنى ئوۋلاشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

ــ ئوردىدىن ئۇزاق ۋاقىت ئايرىلىپ كەتسىلە ياخشى ئەمەس ئالىيلىرى، ــ دېدى سۇتئەمگەن باھادىر سۇلتان ئەھمەدخانىنى شەھەرگە قايتىشقا ئۇندەپ، ــ ھازىرچە ئوردىغا قايتىپ تۇرايلى. بىر مەزگىل ئۆتكۈزۈپ يەنە شىكار قىلارمىز. پەممىچە، لەمجىن تەرەپلەرگە قارىغاندا ئايغىر بۇلاق تاغلىرىدا يىلپىز كۆپ ئۇچرايدۇ. ئەركەك يىلپىزنى شۇ تەرەپتىن ئوۋلارمىز.

ــ زېرىككەن بولسىلا ئۆزلە قايتىپ تۇرسىلا، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان جاھىللىق بىلەن، ــ بايا ئىزچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ئۇلار يېڭىدىن ئەركەك يىلپىزنىڭ ئىزىنى بايقىغاندەك قىلىدۇ. بۇگۈن ئاخشام چوقۇم ئوۋلىيالايمىز.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ لەمجىنگە كەلگىنىگە ئىككى ھەپتە بولاي دەپ قالغانىدى. يىلپىز ئوۋلاش ھەۋىسى كۈچىيىپ كەتكەچكىمۇ كۈندە ئوۋلاپ تۇرغان بۆكەن، ئارقارلارغا ئانچە رازى ئەمەس ئىدى. ئىزچىلار كۈندۈزلىرى ئىز ـ ئىزلاپ ئوۋ دائىرىسىنى بەلگىلەيتتى.

ئادەم كۆپ بولسا يىلپىزنى ئوركۈتۈپ قويۇپ ئوۋلىماق

① لەمجىن ــ پىچان ناھىيەسى تەۋەسىدە.

تەسكە توختايدۇ دەپ ئويلىغان سۇلتان ئەھمەدخان بۇگۈن ئەگەشـ
تۇرۇپ چىققان بەشيۇز نۆكىرىدىن ئەللىك نۆكىرىنى ئېلىپ چېـ
دىرنى ئاقدۆڭ[1]گە يۆتكىگەنىدى. ئۇنى تۇرپانغا قايتىشقا كۆنـدۇـ
رەلمىگەن سۇتئەمگەن باھادىرمۇ ئىلاجسىز خانغا ئەگىشىپ ئـاقـ
دۆڭگە كېلىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ــ ئالىيلىرى، نەچچە كۈندىن بېرى ئۇيقۇدىن بىدار قېلىپ كۆپ چارچاپ كەتتىلە، ــ دېدى قۇشبېگى[2]، ــ بۇگۈن بۇرۇنراق يېتىپ ئارام ئالغايلا. تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا ئاندىن ھەركەتلـ
نەيلى. ئاللاھ خالىسا بۇگۈن كېچە ئەركەك يىلپىز ئۆۋلاش نېسىپ بولۇپ قالۇر.

يىلپىز كېچىدە ھەركەت قىلىدىغان بولغاچقا سۇلتان ئەھـ
مەدخان نەچچە كۈندىن بېرى تۈزۈك ئۇخلىمىغانىدى. شۇڭا قـۇش
بېگىنىڭ تەكلىپىنى توغرا تاپتى.

ــ شۇنداق قىلايلى، ــ دېدى ئۇ، ــ تۈنقاتارلار[3]دىن باشقا نۆكەرلەرمۇ ئۇخلىۋالسۇن.

گەرچە كۈز پەسلى بولسىمۇ، كېچىنىڭ سوغۇقى جاندىن ئۆ
تەتتى. چېدىرنىڭ ئىچىگە ئوتنى بولدى دېگۈچە قالاپ، قېلىن يې
پىنىپ ياتقان نۆكەرلەر نەچچە كۈندىن بېرى ئۇيقۇسىز قالغاچقـ
مۇ، يېتىپلا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ چېدىرى ئەتراپىدا كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان تۈنقاتارلارمۇ گۈلخانىنى چۆ
رىدەپ ئولتۇرۇپ ئاۋۇال ئاخشامدىلا مۇگدەشكە چۈشكەنىدى. ئۇلار بىر توپ قارا كۆلەڭگىلەرنىڭ شەپە چىقارماي ماڭغىنىچە سۇلتـان ئەھمەدخانىنىڭ چېدىرىغا يېقىنلىشىۋاتقىنىنى پەقەتلا سەزمىدى. قارا كۆلەڭگىلەر خانىنىڭ چېدىرىغا تۇساغلۇسىزلا يېقىنلاشتى. بىر ــ بىرى بىلەن ئىما ــ ئىشارەت قىلىشقاندىن كېيىن چېدىر
نىڭ ئىچىگە كىردى. چېدىرنىڭ ئىچى يېلىنجاپ تۇرغان چوغنىڭ

① ئاقدۆڭ ــ پىچان ناھىيەسى تەۋەسىدە.
② قۇشبېگى ــ شىكارغا مەسئۇل بەگ، ئوۋچىلارنى باشقۇرىدۇ.
③ تۈنقاتارلار ــ كېچىلىك مۇھاپىزەتچىلەر.

يورۇقىدا غۇۋا يوروپ تۇراتتى. سۇلتان ئەھمەدخان غەرق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. پەگا تەرەپتىكى گىلەمدە تۆت نۆكەر ئوڭ ـ تەتۇر يېـ تىشقىنىچە پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى. چېدىرغا كىرگەن قارا كـۆـ لەڭگىلەر سۇلتان ئەھمەدخاننى نىشانغا ئېلىپ ئاستا قەدەم باسـ تى. تۇيۇقسىز بىرى مىس ئاپتۇۋۇغا پۇتلىشىپ كەتتى. ئاپتـۇۋۇـ نىڭ يېنىدا دەستىلەكلىك تۆت دانە كۈمۈش پىيالە بار ئىدى. ئاپـ تۇۋۇا دەل كۈمۈش پىيالە تەرەپكە يىقىلدى ـ دە، ئۇنىڭدىن چىققان جاراڭلىغان ئاۋاز چېدىرنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇۋەتتى. شۇ ھامان سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن تۆت نۆكەر چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭغىچە ھېلىقى قارا كۆلەڭگىلەر ئىككى نۆكەرنى قىلىچلاپ ئۆلگۈردى. بۇ چاغدا سۇلتان ئەھمەدخانمۇ قولىغا قىلىچىنى ئېـ لىپ بولغانىدى. چېدىرنىڭ ئىچىدە بىر مەيدان ھايات ـ ماماتلىق جەڭ باشلىنىپ كەتتى. خان چېدىرىدىن ئاڭلانغان شەپە سىرتتىـ كىلەرنىمۇ ئويغىتىۋەتكەنىدى. ھۇجۇمغا ئۆچرىغانلىقىنى سەزگەن تۈتقاتارلار قوللىرىدىكى تەبىلۋازنى چېلىپ باشقا چېدىرلىكىلەرنى ئويغاتتى. ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن قارا كۆلەڭگىلەر يۇزدىن ئاشاتـ تى. ئۇلار ئىمكان بار سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ چېدىرىنى نىشانلاپ ھۇجۇم قىلىۋاتاتتى.

ـــ مەن بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن، خان ئالىيلىرىنى قوغداڭلار!

سۈتئەمگەن باھادىر ئەتراپىدىكى نۆكەرلەرگە بۇيرۇق بەرگەچ قارا كۆلەڭگىلەرگە زەرب بىلەن قىلىچ چاپاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ياۋـ نىڭ ئون نەچچە ئادىمىنىڭ ئارىسىدا قالغانىدى. تۇيۇقسىز دولـ سىغا تەگكەن قىلىچ زەربىسىدىن سۈتئەمگەن باھادىر دەلدۇگۇنۇپ كەتتى. قەددىنى رۇسلاپ بولغۇچە يەنە بىر قىلىچ دەل بوينىغا زەرب بىلەن ئۇرۇلدى...

دەھشەتلىك جەڭ بىر چۆگۈن چاي قايىنىمچىلىك داۋام قىلدى. سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن نۆكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمىگەن دۈشمەنلەرنىڭ ھايات قالغانلىرى جېنىنى ئېلىپ قاچقىنىچە تۇن

قوينىدا غايىب بولدى.

سۇتئەمگەن باھادىرنىڭ قازا قىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ قاچقانلارنى قوغلاشقا رايى بارمىدى.

ـــ ئەيتە! كىمنىڭ پەرمانى بىلەن كېلىشتىڭ؟ ئاتامانىڭ كىم؟!

ئېغىر يارىلانغان ئەسىر سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراشقا جۇرئەت قىلالماي دىر ـ دىر تىترەيتتى. يارا ئېغىزىدىن قان كۆپ ئېقىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ماغدۇرسىزلىنىپ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى.

ـــ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ئالىيلىرى.

ـــ جاۋاب بەر مەلئۇن! سېنى كىم ئەۋەتتى؟

ـــ مىرزا ئەلى جوراس...

ئەسىر گېپىنىڭ ئاياغىنى دېيىشكە ئۇلگۇرەلمەي جان ئۈزدى. سۇلتان ئەھمەدخانغا مۇشۇنچىلىك جاۋابنىڭ ئۆزى كۇپايە ئىدى.

«مىرزا ئەلى جوراس؟ ئەسلىدە مېنى ئاشۇ قېرى توڭگۇز قەستلىگەنكەن ـ دە. ئويلىمىغانكەنمەن. مەرھۇم سۇتئەمگەن باھادىر بىر نەچچە قېتىم ئېھتىيات قىلىشىمنى ئەسكەرتكەن بولسىمۇ، پەرۋا قىلماپتىمەن ئەمەسمۇ. ئۇنىڭ بىر شۇملۇقنى كۆڭلى تۇيۇپ ئىككى كۈندىن بېرى ئوردىغا قايتىشقا تەۋسىيە قىلغانكەن ـ دە. ئەمدى دەرھال ئوردىغا قايتاي. خەپ مىرزا ئەلى جوراس! ھەرقانچە نارازى بولساڭمۇ بۇنچىلىك سۇيىقەست قىلماسلىقىڭ كېرەك ئىدى. ئۆزۈڭگە قىلدىڭ...»

ـــ تۆتىكلار قېنىپ مەرھۇم سۇتئەمگەن باھادىرنىڭ مېيىتىنى ئېلىپ شەھەرگە كىرىكلار. قالغانلىرىكلار مەن بىلەن يۈرۈكلار. چېدىر ـ بارگاھلار بىلەن كارىكلار بولمىسۇن.

سۇلتان ئەھمەدخان توقۇپ تەييارلانغان ئېتىغا مىنىپ تۇرپانغا قاراپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.

ئەۋەتكەن كاللا كېسەرلىرىنىڭ خۇش خەۋىرىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان مىرزا ئەلى جوراس ئالدىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان

سۇلتان ئەھمەدخاننى كۆرۈپ تامدەك تاتىرىپ كەتتى. لەۋلىرى تىترەپ، زۇۋانى گەپكە كەلمىدى. پۈتۈن ئەزايىنى قارا تەر باستى، پۈت ـ قولىدا جان قالمىدى.

ـــ ئالدىلىرىغا تىرىك كېلىشمىنى ئويلىمىغان بولغىيدىلە جانابى ئەمىرا! ـــ دېدى ئۇ مىرزا ئەلى جوراسقا نەشتەردەك تىكىلىپ، ـــ ئەپسۇس، كاللامنى كېسىپ كېلىشكە ئۇۋەتكەن قاتىللىرى ئۆزىنىڭ كاللىسىدىن ئايرىلىپ قالدى.

مىرزا ئەلى جوراس پالاققىدە يىقىلىپ يەر قاسىدى:

ـــ ئازماس ئاللاھ، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى.

سۇلتان ئەھمەدخان چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە جاۋاب بەردى:

ـــ بىر قوشۇق قانلىرىدىن كەچسەم مەرھۇم سەركەردە سۇدئەمگەن باھادىرنىڭ قىساسىنى كىمدىن ئالىمەن؟

مىرزا ئەلى جوراستىن قايتا زۇۋان چىقمىدى.

ـــ كېلىڭلار! ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان نۆكەرلىرىگە قاراپ، ـــ مۇنۇ ئاسىي مەلئۇننى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلاڭلار. جەددى ـ جەمەتى تىرىك قالمىسۇن!

سۇلتان ئەھمەدخان پەرمانىنى چۈشۈرۈپ بولۇپ مىرزا ئەلى جوراس قەسىرىدىن يېنىپ چىقتى. شۇ ھامان قەسىردىن ئاڭلانغان قىيا ـ چىيا ئاۋازلىرى پۈتكۈل تۇرپان شەھىرىگە ئاڭلاندى.

سۇلتان ئەھمەدخان بۇ قېتىملىق سۇيىقەستكە قاتناشقان بارلىق ئەمىرلەرنى جەددى ـ جەمەتى بىلەن قوشۇپ قىرىپ تاشلىدى. مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن ئۇنىڭ مۇتلەق نوپۇزى تىكلىنىپ، ھېچكىم ئۇنىڭ بىلەن قارشىلىشىشقا پېتىنالمىدى.

ئىككىنچى يىلى ئاراتۇرۇك، بارسكۆل تەرەپلەرگە بېسىپ كىرگەن موڭغۇللارنىڭ پاراكەندىچىلىكى ھەققىدە مەلۇمات كېلىشكە باشلىدى. ئۇ موڭغۇللارغا قارشى جازا يۈرۈشى قىلىشقا ئالدىراپ كەتمىدى. تەۋەلىكىدىكى يۇرتلارنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىگە پەرمان ئۇۋەتىپ لەشكەر، ئوزۇق ـ تۇلۇك، ئات ـ ئۇلاغ، قورال ـ

ياراغ تەييارلاشقا كىرىشتى. مانا مۇشۇ ئىشلار بىلەن بىر يىل تېزلا ئۆتۈپ كەتتى.

پۇختا تەييارلىق كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئاۋۋال بارسكۆل تەۋەسىگە بېسىپ كىرگەن موغۇللارغا جازا يۇرۇشى قىلدى. ئۇ موغۇللارنى چېگرادىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىش بىلەن بولدى قىلمىدى. موغۇل دالاسىدا لەشكەرلىرىنىڭ ئات تۇيىقى تەگكەنلىكى زېمىننى رەھىمسىزلەرچە قانغا بويىدى. دەھشەتلىك قىرغىنچىلىقتا ئۇچرىغان موغۇللار سۇلتان ئەھمەدخانغا «ئالاچەخان»①، دەپ لەقەم قويدى.

مانا بۇ يىل ئاراتۇرۇك تەۋەسىنى موغۇللاردىن تازىلاپ نۇسرەت بىلەن قايتىۋاتاتتى.

كۈن ئۆلتۈراي دەپ قالغان بولسىمۇ، چۆللۈك تېخىچىلا ئىسسىق ئىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئەمدىلىكتە ئۇسسۇزلۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي قالغانىدى. پات ـ پات لەۋلىرىنى يالايتتى. تامغاقلىرى پۈتۈنلەي قۇرۇپ كەتكەنىدى. كۆز ئالدىغا تۇرپاندىكى سۈپسۈزۈك، مۇزدەك كارىز سۈيى كېلىۋېلىپ، تەشنالىقنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى. ئۇ ياندىشىپ كېلىۋاتقان نۆكەر بېشىغا قارىدى:

ــ سۇ بارمۇ؟

ــ بار ئالىيلىرى.

نۆكەر بېشى نەقىشلىك چاناشنى قوش قوللاپ ئۇزاتتى. سۇلتان ئەھمەدخان چاناشنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ سۇدىن ئىككى يۇتۇم ئىچىپ توختىۋالدى. چاناشتىكى سۇنىڭ ھەممىسىنى ئىچىۋەتسىمۇ ئۇسسۇزلۇقى قانمايدىغاندەك قىلاتتى. ئىسسىپ ئىلمان بولۇپ قالغان سۇ ئۇنىڭغا تولىمۇ لەززەتلىك تېتىپ كەتكەنىدى.

ــ باشقا نۆكەرلەرمۇ گېلىنى نەمدىۋالسۇن، ــ دېدى ئۇ چاناشنى نۆكەر بېشىغا بېرىۋېتىپ.

«جەننەتماكان پەدەرىمنىڭ يۈزىنى ھامىنى كۆرەلمىدىم. ئەمدى تاشكەنتكە بېرىشقا ئالدىرىماي، گەرچە تەسەررۇپۇمدىكى جايلارنى موغۇللاردىن خالاس قىلغان بولساممۇ، ماڭلايسۆيە ۋادى-

① ئالاچە ــ موغۇل تىلىدا «قاتىل» دېگەن مەنىدە.

سى تېخىچىلا مىرزا ئاببابەكرى دېگەن ئاسىي مۇناپىقنىڭ ئىلكىدە تۇرماقتا. ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم خان ئاتام ماڭلايسۆيەنى ئۇنىڭ چاڭگىلىدىن خالاس قىلىشقا كۆپ قېتىم نىيەت قىلغان بولسىمۇ، مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتەلمەي تولىمۇ ھەسرەت چەككەنىدى. ماڭلايسۆيەنى ئىلكىمگە ئالماي تۇرۇپ تاشكەنتكە بارغىنىمنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟ بۇ بۇيۇك مەقسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرماي تۇرۇپ تاشكەنتكە بارساممۇ جەننەتماكان ئاتامنىڭ روھى خۇش بولماسلىقى مۇمكىن. ئاللاھ خالىسا كېلەر يىلى ماڭلايسۆيەگە لەشكەر تارتىپ نۇسرەت قازانغاندىن كېيىن ئاندىن تاشكەنت سەپىرىنى ئويلىشارمەن... شۇ چاغدا خاتۇن ـ بالىلىرىمنى ئېلىپ بېرىپ خان ئانىلىرىمغا، خان ئاكامغا سالام بېرەرمەن. راست، ئۇلار تېخى پەرزەنتلىرىم بىلەن دىدارلىشىپ باقمىدى. ئۇچىنچى خانزادەم سەئىدخان تىلى چىققاندىن بېرى تاشكەنتنىڭ، بۇۋا ـ مومىلىرىنىڭ غەلۋىسىنى قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئاجايىپ بىر بالا بولدى دېسە ئۇ. غەلىتە ـ غەلىتە سوئاللارنى سوراپ تۇرۇۋالىدۇ تېخى. چوڭ بولسا قانداقراق ئادەم بولاركىن. ئىشقىلىپ تەڭرىتائاللاھ ئۆمرىنى بەرگەي...»

شۇ تاپتا ۋۇجۇدى ئىشەنچكە تولغان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ۋۇجۇدىنى پەرزەنت ئىشقى چۇلغىۋالغانىدى.

99

تاشكەنت.

بۇ يىل كۆز ياخشى كەلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ ياكى سۆيۈملۈك خانىشى قاراكۆز بېگىم بىلەن كۆپرەك بىللە بولۇشنى ئىستىدىمۇ ئەيتاۋۇر، تومۇزدىن باشلاپ شەھەرنىڭ سىرتىدىكى ھاۋالىق چاي

ھاربىغىغا چىقىۋالغان سۇلتان مەھمۇدخان ئوردىغا قايتىشنى خە-
يالىغىمۇ كەلتۈرمەي كۈنلىرىنى بەزمە ـ زىياپەتلەر بىلەن ئۆتكۈ-
زۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ قاراكۆز بېگىمگە كۆڭلى چۈشۈپ قالغانىدى.
شەھەردە تۇرسا ئوردا ئىشلىرى ئاز كەلگەندەك ھەرەمدىكى خا-
نىش ـ بانۇلىرى بىر ـ بىرىنىڭ ئۇستىدىن داتلاپ بېشىنى ئاغ-
رىتاتتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قاراكۆز بېگىمنىلا ئېلىپ شە-
ھەرنىڭ سىرتىغا چىقىپ كەتكىنىنى بىلگەن خانىشلار دەسلەپتە
غوۋغا كۆتۈرۈپ باقتى. ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا چاپارمەن ئەۋەتىپ
باغ سەيلىسى قىلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈشتى، ئەمما سۇلتان
مەھمۇدخان ھېچقايسىسىنىڭ تەلىپىگە جاۋاب قايتۇرمىدى. ئۇلار
كۈتكىنىدەك جاۋابقا ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن ئاردىدىكى رەشىك ـ
ئاداۋەتلىرىنى قايرىپ قويۇپ، چوڭ خانىشنى ئارىغا سالدى.

شۇ كۈنلەردە بارلىق ئىشتىياقى بىلەن قاراكۆز بېگىمگە
باغلىنىپ قالغان سۇلتان مەھمۇدخان باشقا خانىش ـ بانۇلىرىنى
پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

چوڭ خانىش ئۆزىنىڭ شاھ ئەۋلادىلىق سالاھىيىتىنى پەش
قىلىپ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ شەھەر سىرتىدىكى كۆچمە ئوردە-
سىغا كەلگەنمۇ بولدى. بىراق، سۇلتان مەھمۇدخان قىلچىلىك
يۈز ـ خاتىر قىلماي، بىر بۈيرۇق بىلەن ئۇنى ھەرەمگە قايتۇرۇ-
ۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن خانىشلارنىڭ غوۋغاسى بېسىققان بولدى.

ئوردا ئىشلىرىنى ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن دوستى مۇھەممەد
ھۈسەيىن مىرزىغا تاشلاپ بېرىپ خاتىرجەم بولغان سۇلتان مەھ-
مۇدخان كۈنلىرىنى قاراكۆز بېگىم بىلەن مۇھەببەتنىڭ شېرىن
دەملىرىگە چۆكۈپ ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

سەمەرقەنتتىكى خانلىق مەدرىسەسىدە زامانىسىنىڭ كاتتا
ئۆلىمالىرىنىڭ تەربىيەسىگە نائىل بولغان قاراكۆز بېگىم، خوجا
ناسىرىددىن ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ ئارىغا چۈشۈپ سۇلھى قىلىشى
بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانغا ياتلىق بولۇپ، تاشكەنتكە كەلگەن

ۋاقىتتا قىرىق تۆگىلىك قىز مەلى قاتاردا بىر نەچچە سانداۋۇق كىتابنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. ئەنە ئاشۇ كىتابلارنىڭ ئارد-سىدا ھېراتتىكى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ ئوردىسىدا مۆ-ھۈردار بولۇپ ياشاۋاتقان بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ بىر نەچچە پارچە كىتابىمۇ بار ئىدى. ھەئە، قاراكۆز بېگىمنىڭ شېئىر يېزىشقا ئالاھىدە ھەۋىسى بار ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ھەۋىسى ئەسلىدىنلا شېئىر يېزىشقا ھەۋەس قىلىدىغان، خۇشى تۇتۇپ قالغاندا ئانچە ـ مۇنچە شېئىر يېزىپ قويىدىغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ شېئىرد-يەتكە بولغان ھەۋىسىنى قايتىدىن قوزغاپ قويغانىدى. ھەر كۈنى شاراب ئىچىپ، ساز ئاڭلاشتىن، رەققاسلارنىڭ ئۇسسۇلىنى كۆ-رۈپ، ئوردا قىزىقچىلىرىنىڭ لەتىپىلىرىنى ئاڭلاشتىن زېرىككەن سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراكۆز بېگىمنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن شېئىر ئوقۇش، شىر كەيپ ھالەتتە ئانچە ـ مۇنچە شېئىر يېزىش باشقىچە مەنىلىك، يېڭىلىق تۇيۇلغانىدى. زامانىسىنىڭ كاتتا شا-ئىرلىرىنىڭ نۇرغۇن نەزمىلىرىنى يادقا بىلىدىغان قاراكۆز بېگىم ھەر كۈنى دېگۈدەك شېئىر يادلاپ بېرەتتى. سۇلتان مەھمۇدخان بولسا بىردە مەلىكىنىڭ يېقىملىق ئاۋازىغا، بىردە پاساھەتلىك مىسرالارغا ئەسىر بولۇپ، ھاياجانلىق ھېسلارغا چۆمەتتى. ئۆزىگە يارىغان غەزەللەرنى مەلىكىگە قايتا ـ قايتا ئوقۇتۇپ ئاڭلايتتى. گاھىدا بىرەر مىسرانىڭ مەنىسىگە تەبىر بېرىپ مۇنازىرىلەشسە، گاھىدا ئۆزىچە تەخمىس يېزىپ باقاتتى.

بۇگۈن ناشتىدىن كېيىن تۇيۇقسىز كەلگەن ئىلھامنىڭ تۇرتكىسىدە قولىغا قەلەم ئالغان سۇلتان مەھمۇدخان يازغان غە-زىلىنىڭ ئاخىرىنى كۆڭلىدىكىدەك چۈشۈرەلمەي خېلىلا زورۇق-تى. قاراكۆز بېگىم ئۇنىڭ دىققىتىنى چاچماسلىق ئۈچۈن قولـ-دىكى «دىۋان سەككاكى» نى ئىچىدە ئوقۇۋاتاتتى.

ـــ شاراب!

گېلى قۇرۇپ كەتكەن سۇلتان مەھمۇدخان يېنىدىكى خىيال

سۇرۇپ تۇرۇپ قالغان مەھرىمگە گۆلەيدى.

مەھرەم چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى ـ دە، شىرەنىڭ بىر بۇرجەكىدكى قۇرۇقدىلىپ قالغان ھېقىق جامغا شاراب قۇيدى. سۇلتان مەھمۇدخان شارابنى ھۇزۇرلىنىپ سۈمۈرگەندىن كېيىن نەزەرىنى بىر ياقتا ئولتۇرغان قاراكۆز بېگىمگە ئاغدۇردى. شۇ تاپتا قارا-كۆز بېگىم بارلىق ئەس ـ يادى بىلەن قولىدىكى كىتابقا بېرىلىپ كەتكەنىدى.

ـــ مەلىكەمنى شۇنچىلىك مەپتۇن قىلىۋالغان سەككاكى ھەزرىتىمنىڭ قايسى غەزىلىكىن؟

قاراكۆز بېگىم كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ تاتلىققىنە كۇ-لۇمسىرىدى:

ـــ ئانھەزرىتىم ئاڭلاشنى خالامدىكىن؟

سۇلتان مەھمۇدخان مەلىكىگە ئوتلۇق تىكىلىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ مېڭ جان بىلەن.

قاراكۆز بېگىم نەزەرىنى كىتابقا قايتا يۆتكىدى ـ دە، شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

كۆرۈپ گۈلدەك يۈزۈڭ جان پارە ـ پارە،
جىگەر ھەم قىلدى ئول جان پارە ـ پارە.
جانىم كۆرگەن جەفانىڭ مىڭدە بىرىن،
بولۇر گەر كۆرسە سەندەل[1] پارە ـ پارە.
كۆلەردە كۆرسە ئاغزى بىرلە تىشىن،
بولۇر گۈلنارى خەندان پارە ـ پارە.
نى تاڭ مۇندا ئۆزىن چاك ئەتسە غۇنچە،
ئانىڭدىن بولدى چەندان پارە ـ پارە.
باغىر قان قىلدى ئەرىندىنۇ[2] بولدى.

① سەندەل ـــ تۆمۇرچىنىڭ سەندىلى.
② ئەرىندۇ ـــ لەۋ، كالپۇك.

كۆزۈمدە لەئلۇ ــ مارجان پارە ــ پارە.
ساقاقىن① كىش② ياقاسى ئۆپكەندىن،
جانىم چاكۇ گىريان③ پارە ــ پارە.
كۆڭۈل سەككاكىدەك جان بىرلە رازى،
جىگەرنى قىلسا ئول جان پارە ــ پارە.

قاراكۆز مەلىكە شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ «قانداقكەن؟» دېگەندەك قىلىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا مەنىلىك قاراپ قويدى.

ــ سەككاكى ھەزرىتىمنىڭ يۇرىكىنى پارە ــ پارە ئەيلىگەن ئول گۈلسەنەم ھەرقانچە لاتاپەتلىك بولسىمۇ يەنىلا سىلىنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كۈلۈپ، ــ ھېلىمۇ خۇدا ساقلاپتۇ، ناۋادا سەككاكى ھەزرەتلىرى سىلىنىڭ ئاي جامالىرىنى كۆرگەن بولسا شۇ ھامان جان تەسلىم قىلارىكەن. ئول چاغدا بۇنداق پاساھەتلىك شېئىرنى يېزىش ئول ھەزرەتكە نېسىپ بولمايتتى.

ــ يالغان ئېيتمىسىلا.

ــ قانداق دەيدىلا مەلىكەم؟

ــ سەككاكى ھەزرەتلىرىنى مېنىڭ جامالىمنى كۆرسە شول ھامان جان تەسلىم قىلاتتى دەيدىلا ــ يۇ، ئەمما سىلى ھېچنېمە بولمىدىلىغۇ ئەمىسە؟ شۇڭا دەيمەن، بىر بولسا مېنىڭ جامالىمغا بەرگەن تەرىپلىرى يالغان، بىر بولسا ماڭا بولغان ئىشقلىرى يالغان.

قاراكۆز بېگىم شۇ گەپنى قىلىپ بولۇپ ۋىلىققىدە كۈلۈۋەتتى.

ــ سىلىگە گەپ تېپىپ بەرمەك ھەقىقەتەن تەس ئىكەن، ــ

① ساقاقىن ــ ئېڭىكىنى.
② كىش ــ جۇۋا.
③ گىريان ــ يېغلىغۇچى، يېغا.

دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ۋە قاراكۆز بېگىمنىڭ قولىنى ئەكېلىپ كۆكرىكىگە ياقتى، ـــ ھېس قىلالمىدىمۇ، يۈرىكىمنىڭ قۇيىاشـتەك تەپتىنى، ھېلىمۇ تەلىيىمگە ۋىسالىلىرىغا يېتەلمىدىم. شۇ ۋەجدىن ھايات ياشاۋاتىمەن. سىلىدىن ئايرىلىپ قالغان كۈنۈم بۇ يۈرەكمۇ شۇ ھامان سوقۇشتىن توختايدۇ.

ـــ ئاللاھ ئىگەم پاناھىدا ساقلىسۇن. ئاغزىلىرىنى ئۇشۇشۇتـمىسلە ھەزرىتىم، ـــ ئۇ شەرەدىكى قەغەز ـ قەلەمگە لاپپىدە قاراپ قويۇپ سورىدى، ـــ نەزىلىرى پۈتۈپ قالدىمۇ؟

ـــ ئايىغىنى چۇشۇرەلمەيۋاتىمەن. ئەسلىدە سىلىگە بولغان ئىشقىمنى مۇشۇ نەزمەم ئارقىلىق ئىزھار قىلاي دېگەنىدىم. ئەپسۇس، بۇگۈن بولمايدىغان ئوخشايدۇ. زورۇقۇم كەلمىدى. شۇنداقتىمۇ نەۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ بىر غەزىلى ئارقىلىق كۆڭلۈمنى بىلدۇرەي.

ـــ نەزم نەۋايى ھەزرىتىمنىڭ بولغىنى بىلەن، ئىشق خىتابى ئانھەزرىتىمنىڭدۇر. قېنى مەرھەمەت قىلغايلا.

سۇلتان مەھمۇدخان بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن نەزمنى ئوقۇشقا باشلىدى:

كىمگە يەتكەي ئىشقى دەردۇ داغىدىن ئافەت ئاڭا،
داغى مۇھرى سەلتەنەتتۇر، دەرد ئېرۇز سىھھەت[1] ئاڭا.
ئىشق كويى تۇفراغى بىر كىمىيادۇركىم ئېرۇر،
يۈز قۇياش ئىكسىرچە، بەلكىم فۇزۇن[2] قىممەت ئاڭا.
ئىشق دەيرى[3] بەزمىنىڭ سىنغان سافالى ئىچرە مەي،
كىم ئىچۇر جەمشىدى جامىن تانلاماس ھىممەت ئاڭا.

① سىھھەت ـــ سالامەتلىك، ساقلىق.
② فۇزۇن ـــ زىيادە، كۆپ، ئارتۇق.
③ دەيرى ـــ مەيخانا.

ھەر چۇ بولغان تارىدۇر ئەفلاك① قەسرىغە كەمەند،
ئولكى بولسا ئىشق ئەسكى شالىدىن كىشۋەت ئاڭا.
چۇن تۇشەر ئاشتى تەنىغە ئىشق ئوتىنىڭ شۇئلەسى② ،
ئۇيلە شاھدۇركىم، ئېرۇر زەر بەفتىدىن خىلئەت③ ئاڭا.
ھەر شەرەر ئول شۇئلەدىن بىر بەرق ئېرۇركىم كۇل قىلۇر،
لەمئەدىن④ يۇز شاھ تەختۇ تاجىنى ھىرقەت⑤ ئاڭا.
ئىشق ئوتى باشىغە تۇشكەنكىم ئول ئۆيدىن چىقسا دۇد،
شاھ زەررىن تاج ئىلە چاترىغە⑥ نى ھاجەت ئاڭا.
تاجۇ دۆلەت بەرسە ئىشق ئوتىدىن ئالىپ بىر شەرەر⑦ .
بۇكى ئۆرتەر ئۆزلۈكىن، يەتمەسمۇ بۇ دەۋلەت ئاڭا.
ساقىيا بىر بادە⑧ تۇت دەۋزەخ ئوتىدەك ھىرقەتى،
لېك⑨ جەننەت كەۋسەردەك لېۋن ئىلە سەفۋەت ئاڭا.
تا ئىچىپ دەۋزەخكە ھەم كىرسەم سىرىشكىم⑩ سەيلىدىن⑪ ،
قالماغاي خەلق⑫ ئۆرتەمەكدە شىددەتۇ ھىددەت⑬ ئاڭا.
ئەي نەۋايى، نەزمىڭ ئەسرۇ سادە ئېردى، قويدى يۇز.
شاھى ئىسلاھىدىن ئانچە زىب ئىلە زىننەت ئاڭا.

---

① ئەفلاك ـــ ئاسمان ـ پەلەك.
② شۇئلەسى ـــ ئوت ـ يالقۇنى.
③ خىلئەت ـــ تۇن.
④ لەمئەدىن ـــ شولىدىن، نۇرىدىن.
⑤ ھىرقەت ـــ كۆيدۈرۈش.
⑥ چاترىغە ـــ شاھانە چېدىر.
⑦ شەرەر ـــ ئۇچقۇن.
⑧ بادە ـــ مەي، شاراب.
⑨ لېك ـــ ئەمما، لېكىن.
⑩ سىرىشكىم ـــ كۆز ياش.
⑪ سەيلىدىن ـــ كەلكۈندىن، سەلدىن.
⑫ خەلق ـــ ئەمما.
⑬ ھىددەت ـــ ئۆتكۈر، تېز.

نەزمنى ئاڭلاپ قاراكۆز بېگىم ھاياجانلانغان ھالدا كۆزىگە ياش ئالدى:

ــ ئانھەزرىتىمنىڭ كەمىنە ئاجىزەسىگە شۇقەدەر ئەقىدە باغلاپ ئەتىۋارلىغىنىغا، كۆڭۈل تەختىدىن ئورۇن بېرىپ سۆيگۈ ئاتا قىلغىنىغا مىڭ ــ مىڭ ھەشقاللا، ھەزرىتىمنىڭ ئىشق ــ پىراقى مىسالى چوغ بولسا، كەمىنىنىڭ ئىشق ــ پىراقى مىسالى گۈلخاندۇر. ئىشقىنىڭ دەلىلى كۆيۈش ۋە ئېرىمەكتۇر. پەرۋانىغا كۆيمەك ۋە ئۆرتەنمەك ئادەت. بۇلبۇلغا ھەرقاچان قىزىلگۈل ئىشقىدا ناله ــ زار ۋە پەرياد چېكىشتىن ئۆزگە ئىمكان يوقتۇر. ئاڭا ھەزرىتىم كەمىنە ئاجىزەلىرىنى ئاشۇ پىداكار پەرۋانە ياكى سادا قەتمەن بۇلبۇل دەپ بىلگەيلا.

شۇ دەقىقىدە سۇلتان مەھمۇدخانمۇ ھاياجانلىنىپ كەتكەندى. ئۇ ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشقا تەمشىلىپ تۇرۇشىغا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كەلگەن خاس مەھرەم ئېگىلىپ سالام بەردى:

ــ قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي.

سۇلتان مەھمۇدخان بىمەھەل كېلىپ كەيپىنى ئۇچۇرغان خاس مەھرەمگە ئالايدى:

ــ نېمە گەپ؟

ــ ۋالىدەئى مېھرىبانلار قەدەم تەشرىپ قىلدى.

ئانىلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ سۇلتان مەھمۇدخان بەكمۇ تاساددىپىيلىق ھېس قىلدى.

«ئۇلار ئەندىجاندا ئەمەسمىدى، قانداقسىگە...»

ئۇ خىيالىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا رەغدى بارماي ئالدىراپ سورىدى:

ــ خان ئانىلىرىم ھازىر نەدە؟

ــ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتىدۇ، ــ خاس مەھرەم قويۇق دەل ــ دەرەخلەر ئارىسىدىكى تار باغ يولىغا بويۇنداپ قارىۋېتىپ داۋام قىلدى، ــ كېلىپ قالدى ئەنە.

سۇلتان مەھمۇدخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ مەھرەمنىڭ يار-

دىمىنى كۈتمەيلا بېشىغا گۆھەردىن كۆز قويۇلغان سەللىسىنى كىيدى. ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن كەمىرىنى زەرياپ تونـ ـنىڭ ئۈستىدىن باغلىدى. يارىشىملىق كىيىنىپ ئولتۇرغان قارا ـ كۆز بېگىمۇ قېيىنئانىلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئۈستىبېشىنى قايتىدىن تۈزەشتۈرۈپ ئۇلگۈردى. ئۇنىڭغىچە چوڭ خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن كىچىك خانىش شاھ بېگىم يېتىپ كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم. ۋالىدەئى مېھرىبانلىرىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

سۈلتان مەھمۇدخان سۈپىدىن پەسكە چۈشۈپ ئىككى ئانـ ـسىغا قول باغلاپ تۇرۇپ سالام بەردى. مەلىكە قاراكۆز بېگىم ئىلدام كېلىپ ئاۋۋال ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن، ئاندىن شاھ بېگىم بىلەن قۇچاقلىشىپ، مەڭزىنى ـ مەڭزىگە يېقىپ كۆرۈشـ ـتى.

ئىككى خانىش سۈپىغا چىقىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلدى، ئاندىن سۈلتان مەھمۇدخان بىلەن قاراكۆز بېگىمگە ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.

گەرچە سۈلتان مەھمۇدخانىنى كىچىك خانىش شاھ بېگىم تۇغقان بولسىمۇ، ئىسان دۆلەت خېنىم چوڭ خانىش بولغاچقا ئالاھىدە ھۆرمەتلىنەتتى. ئەزەلدىن ئىگىچە ـ سىكىللاردەك ئۆتكەن بۇ ئىككى خانىش بىر ـ بىرىنى بەكمۇ ھۆرمەتلىشەتتى. شۇ سەـ ـۋەبتىنمۇ تا ھازىرغىچە ئوردىدىكى خېلى كۆپ ئەمىر ـ بەگلەر سۈلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئىككى ئوغۇل، بەش قىز جەمئىي يەتتە پەرزەنتىدىن قايسىسىنىڭ قايسى خانىشتىن تۇغۇلغانلىقىنى ئېـ ـنىق ئايرىيالمايتتى.

ـــ ۋالىدەئى مېھرىبانلىرىمنى يول ماڭدۇرۇپ قويۇپتىمەن. خەۋەر بېرىۋەتكەن بولۇشسىلا ئالدىلىرىغا باراتتىم ئەمەسمۇ، ـــ دېدى ئىككى ئانىسىنىڭ تەرەپبال كېلىشىدىن سەل بىئەپلىك ھېس قىلغان سۈلتان مەھمۇدخان.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ ئەندىجانغا بېرىشقا چولىسى تەگمـ ـ

گەچكە تاشكەنتكە كېلىشكىمۇ ۋاقتى چىقماسمىكىن دەپ قالۋ-
تۇق، ـــ دېدى خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم تەنە قىلىپ.
سۇلتان مەھمۇدخان ئەيىبكارلارچە بېشىنى ئەگدى.
ھەئە، ھېلىقى سۇخەنچى ئەمىرلەرنىڭ كۇشكۇرتۇشى بىلەن ئەشتە قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىپ، قەلئەدىكى ئەندىجان لەشكەرلەرنى تامامى دېگۈدەك قىرىپ تاشلىغان سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن يېزىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئوتتۇرىسىدا قاتتىق ئاداۋەت پەيدا بولغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى خانىش تاشكەنت بىلەن ئەندىجان ئوتتۇرىسىدا خېلى قاتىراپمۇ ئوغلى بىلەن كۈيۈئوغلى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ ئاداۋەتنى تۈگىتىشكە ئامال قىلالمىدى. ئۇنىڭچە چوڭ كۈيۈئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا سەمەرقەنتتىن زور قوشۇن تارتىپ كېلىپ قاتتىق يېڭىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئوغلى بىلەن كۈيۈئوغۇللىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەتلەر تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. ھېلىمۇ ياخشى، خوجا ئەبەيدۇللا ئىشانىنىڭ ئارىغا چۈشۈشى سەۋەبىدىن قاراكۆز بېگىم بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بېشى باغلىنىپ، چوڭ كۈيۈئوغلى بىلەن ئوغلى ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت پەسەيگەن بولسىمۇ، كىچىك كۈيۈئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزا قېيىنئىنىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن تېخىچىلا خاپا ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخان ئىككى ئانىسىنىڭ زورى بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن ئەپۇ سوراپ خەت يازغانىدى، ئەمما ئۆمەر شەيخ مىرزا جاۋاب خەت يازمىدى. پەيلىدىن سۇلتان مەھمۇدخاننى مەڭگۈ ئەپۇ قىلمايدىغاندەك قىلاتتى. سۇلتان مەھمۇدخاننى ئەندىجانغا بېرىپ ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن ئۆز ئاغزى بىلەن ئەپۇ سوراشقا كۆندۈرەلمىگەن ئىككى خانىش مەسلىھەتلىشىپ، ئاۋۋال ئۆزلىرى ئەندىجانغا بارىدىغان، ئاندىن ئاغرىپ قالغان بولۇپ سۇلتان مەھمۇد خاننى ئەندىجانغا كېلىشكە مەجبۇرلايدىغانغا قارار قىلىشتى. لېكىن، بۇ چارىمۇ كار قىلمىدى. پۇتۇن ئەس ـ يادى قاراكۆز بېگىمگە باغلىنىپ قالغان سۇلتان مەھمۇدخان ئانىلىرىنىڭ سالاھەتلىكىدىن ئانچە ۋايىم يېپ ئەنسىرەپ كەتمىگەن، ئۇلارنىڭ:

«ئەندىجاندىن ئاغرىپ قالدۇق» دەپ ئەۋەتكەن خەۋىرىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانىدى.

ـــ ئوردىنىمۇ، ھەرەمنىمۇ تاشلاپ تۇرۇۋالغۇدەك قانچىلىك ئېسىل باغكىن دەپتىكەنمەن، ھەقىقەتەن ئېسىللىقى بار ئىكەن، ـــ دېدى شاھ بېگىم ئاغرىنغان ھالدا، ـــ ئالتە ئاي يازدىن بېرى خان ئالىيلىرىنىڭ مەيلىنى تارتىۋالغىنى يالغۇز مۇشۇ باغلا ئەمەستۇر بەلكىم.

قېيىنئانىسىنىڭ ئۆزىگە دارىتىملاۋاتقانلىقىنى سەزگەن مەلىكە قاراكۆز بېگىم ۋىللىدە قىزارغىنىچە بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەن سالدى.

ـــ ئەل ئارىسىدا خان ئالىيلىرى ھەرىمىنى تەرك ئېتىپتۇ، دېگەندەك پىتنىلەر تارقىلىپتۇ. بۇ دېگەن خانلار ئۇچۇن بەسىي ئېغىر ھاقارەت، ـــ ئىسان دۆلەت خېنىم لام ـ جىم دېمەي بېشىنى ئەگكەن پېتى ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئىچى ئاغرىپ قالدىمۇ ياكى بۇ يەردە تەنبىھ بېرىشنى لايىق كۆرمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، گېپىنى توختىتىپ دەس ئورنىدىن تۇردى، ـــ بولدى، بۇ يەردە كۆپ سۆزلىمەي، يۈرسىلە كېلىن قىزىم، ھەرەمگە قايتايلى.

ـــ ئالدىرىمىغايلا ۋالىدە، ئاۋۋال بىر پىيالە چاي ئىچىپ...

شاھ بېگىم ئوغلىنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى:

ـــ بىزگە ھاردۇق چېيى بەرگىلىرى بولسا ھەرەملىرىدە بەرسىلە.

قاراكۆز بېگىم سۇلتان مەھمۇدخانغا يەرنىڭ تېگىدىن قاراپ قويۇپ قېيىنئانىلىرىغا ئەگەشتى.

سۇلتان مەھمۇدخان يەنە ئېغىز ئاچسا ئانىلىرىنى تېخىمۇ قاتتىق رەنجىتىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ لام ـ جىم دېمىدى.

ئىككى خانىش قاراكۆز بېگىمنى ئۆزلىرىنىڭ مەپىلىرىگە سالدى ـ دە، ئوغلىغا قاراپمۇ قويماي تاشكەنت تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ـــ دەرھال مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىغا پەرمانىمنى يەتـ

كۆز، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان نۆكىرىگە قاراپ، ــ بارلىق ئوردا ئەھلى خانىش ئانىلىرىمىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقسۇن.

ــ باش ئۇستىگە!

نۆكەر ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كۆزدىن غايىب بولدى.

ــ ئاختىچى قېنى؟ ئېتىمنى ئەكەلمەي نەگە يوقالدى ئۇ كالۋا!

بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ئاختىچى[1] يۈگۈرۈپ بېرىپ ئېگەر ـ جابدۇقلىرىغا ئالتۇن ـ كۈمۈش، دۇررى ـ گۆھەرلەردىن زىننەت بېرىلگەن ئاتنى يېتىلەپ كەلدى.

ــ ئانھەزرىتىمگە مەكتۇپ بار.

ئاتقا مىنىشكە تەمشىلىپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، كۈمۈش ئۇزەڭگىگە دەسسەپلا ئاتقا مىندى ـ دە، قول باغلاپ تۇرغان ھۆدەيچى بەگدىن سورىدى :

ــ كىمدىن كەپتۇ؟

ــ سەرھەد[2]لەرنى قورۇقدىغۇچى سەركەردە مۇھەممەد شەيبانىنخان جانابلىرىدىن.

ــ ئوردىغا بارغاندا كۆرەي، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئانچە قىزىقمىغان ھالدا.

ھەئە، سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشۈالغان مۇ ـ ھەممەد شەيبانىخان چېگرانى تىنچىتقۇچى سەركەردىلىك مەرتە ـ ۋىسىگە ئېرىشىپ تۇركىستان تەرەپتىكى قازاق سۇلتانلىرى بىلەن تىركىشۈاتاتتى ۋە پات ـ پات مەلۇمات يوللاپ بىرتەرەپتىن قازاق سۇلتانلىرىنى چېقىشتۇرسا، بىرتەرەپتىن ئۆزىنىڭ چېگرىنى قوغداش جەريانىدا تارتىۋاتقان جاپاسىنى پەش قىلاتتى. يەنە بىرتە ـ رەپتىن تىل ياغلىمىچىلىق قىلىپ سۇلتان مەھمۇدخاننى ماختاپ ئۇچۇراتتى. ئاستىرتىن ئۇنى ئۆمەر شەيخ مىرزىدىن پەخەس بو ـ

① ئاختىچى ــ مەخسۇس خانىنىڭ ئېتىنى توقۇش، تەييارلاشقا مەسئۇل خىزمەتكار.

② سەرھەد ــ چېگرا.

لۇشقا ئاگاھلاندۇرۇپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئاداۋەت ئوتىنى ئۆلـ
ـغايىتىشقا تىرىشاتتى. ئەلۋەتتە ئۇنىڭ يازغان خەتلىرىنىڭ خېلى
ئۇنۇمى بار ئىدى. مۇھەممەد شەيبانىخاننىڭ ئاشۇنداق ئوتقۇيروقـ
لۇق قىلىشىدىنمۇ ئەيتاۋۇر سۇلتان مەھمۇدخان يېزىسى ئۆمەر
شەيخ مىرزا بىلەن يارىشىۋېلىش ئۈچۈن كۆكتىلىدىن ئەپۇ
سوراش نىيىتىگە كەلمىگەنىدى.

ئانىلىرى مەجبۇرىي ئېلىپ كەتكەن قاراكۆز بېگىمدىن بىرـ
ـدەملىك ئايرىلىشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن سۇلتان مەھمۇدخان
ئۇلارغا يېتىشۋېلىش ئۈچۈن ئېتىغا قامچا سالدى. ئاچچىق قامچا
زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن تۈركمەن تۇلپىرى قاتتىق بىر
كىشنىۋېتىپ ئۈچقاندەك چېپىپ كەتتى.

100

چاتقال تاغلىرىدىن ئەسكەن كۈز شامىلىنىڭ تەسىرىدە سارـ
ـغايغان يوپۇرماقلار تۆكۈلۈپ دەل ـ دەرەخلەر يالىڭاچلىنىشقا باشـ
ـلىغانىدى. بارغانسېرى سەمرىپ چاسا شەكىلگە كىرىپ قالغان
ئايجامال ئاغىچا پۇتىنى سەندەل[1]گە تىققىنىچە خىيال سۈرۈپ
ئولتۇراتتى. ھۇجرىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى دېرىزىنىڭ نەقىشـ
ـلىك قاپاقلىرى شامال تەسىرىدە بىردە ئېچىلىپ، بىردە يېپىلىپ
تاراق ـ تۇرۇق ئاۋاز چىقىراتتى. ئەمما بۇ ئاۋاز ئۇنىڭ خىيالىغا
قىلچىلىك دەخلى يەتكۈزەلمىگەنىدى.

«... رەھمەتلىك مۇرەببىم ئەجەب تېز كېتىپ قالدى. تۆرت
ئوغۇل پەرزەنتىم تۇرۇپ يالغۇز قېلىشىمنى ئويلىمىغانىكەنمەن.

① سەندەل ـــ ئىچىگە چوغ سېلىپ، ئۇستىنى يېپىپ قويۇپ ئىسسىنىـ
ـدىغان چويۇن ئەسۋاب.

تۆرت ئوغلى بار ئانىنىڭ ئەتراپىدا ھېچبولمىغاندا كېلىن، نەۋرە-لىرى بولىدىغان. لېكىن بۇ كاتتا قەسىردە ئۆزۈم يالغۇز غېرىب-سىنىپ ئولتۇرۇپتىمەن. قېشىمدا نە ھەمراھ بولۇپ ھال ـ مۇڭ بولىدىغان كېلىن، نە تاتلىق قىلىقلىرى بىلەن كۆڭلۈمنى خۇش قىلىدىغان نەۋرەم يوق. قېرىغاندا نېمە كۈن بۇ...»

يېقىندىن بېرى ئايجامال ئاغىچا بارغانسېرى غېرىبسىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. مېھماندارچىلىق، توي ـ تۆكۈنلەردە ئاغىچا ـ ئايىملارنىڭ كېلىن ـ نەۋرىلىرى ھەققىدىكى ئاغرىنىش ـ خۇشلۇقلىرىنى ئاڭلىسا ئۇنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى. ئۇ بۇ پاراڭلارغا قېتىلالماي كۆڭلى يېرىم بولۇپ بالدۇرلا قايتىپ كېلەتتى ـ دە، ئۆزى يالغۇز ئۆزۈندىن ـ ئۇزۇن خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى. تۇنۇگۈنمۇ ئۇ قايسىبىر ئاغىچىنىڭ خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمنىڭ شەرىپىگە ھازىرلىغان مېھماندارچىلىقىغا كەيپى چاغ بېرىپ، دىلخەستە ھالەتتە شۇمشىيىپ قايتىپ كەلدى.

مېھماندارچىلىقتا ئاۋۋال سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن قاراكۆز بېگىمنىڭ پارىڭى بولۇندى. ئىككى خانىش قاراكۆز بېگىمنى بىر ھازا ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى. ئاندىن كېيىن پاراڭ كېلىن، كۈيۈئوغۇل، نەۋرىلەر ئۈستىگە يۆتكەلدى. باشقا ئاغىچا ـ ئايىملارمۇ گەپ ئارىلىقىدا كېلىنلىرىنىڭ غەيۋىتىنى، ئۇلارنى قانداق باشقۇرۇپ ئەدەپلىگەنلىكىنى، ئوغۇل ياكى نەۋرىلىرىنى ئۆيلىمەكچى بولۇپ كىملەر بىلەن قۇدىلاشماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى، بولغۇسى كېلىنلىرىنىڭ چىرايى، پەزىلىتىنى، قىزلىرى ۋە نەۋرە قىزلىرىغا قايسى بەگ ـ تۆرە قەسىرىدىن ئەلچى كەلگەنلىكىنى سۆزلەشتى. پەقەت ئايجامال ئاغىچىلا باشتىن ـ ئاخىر بۇ پاراڭلارغا ئارىلاشماي ئولتۇردى.

ـــ ئەمىرزادىلەرنىڭ توي ئىشىمۇ يېقىنلىشىپ قالغاندۇ ھەقاچان؟

خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان سوئالى

خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان ئايجامال ئاغىچىنى تەمتىرىتىپ قويدى.

ـ ھە... بۇ...

ئۇ خانىشقا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي دۇدۇقلىدى. خۇددى يارىسى تاتىلانغاندەك يۇرىكى ئېچىشتى. ئىككى ئوغلىغا تېخىچىلا كېلىن دېتلىمىغىنىدىن خىجىل بولدى.

خانىشنىڭ بۇ سوئالى ئايجامال ئاغىچىنىڭ ئىككى ئەمىرزادىسىنى كۆيۈئوغۇل قىلىۋېلىش تەمەسىدە يۇرگەن ئاغىچا ـ ئايىملارغا گەپ كوچىلاشقا پۇرسەت يارىتىپ بەردى.

ـ مەرھۇم سەر ئەمىرنىڭ يىلى توشۇپمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى ئەمىرزادىلەرنى ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق قىلىش ئىشغا تۇتۇنسىلا.

ـ تېزرەك كېلىن ئەكىرىپ نەۋرە كۆرمەمدىلا.

ـ ئەمىرزادىلەرنىڭ كۆڭلىگە پۈككىنى بارمىكەن ـ يا؟

ـ ئاغىچا ئايىمنى كاشىغەردىن كېلىن ئەكىلەرمىش، دەپ ئاڭلىدۇق.

ـ ياقەي، تۇرپاندىن كېلىن ئەكىلەرمىش، دەپ ئاڭلىغان.

ـ ئۇنچە يىراقتا كۆز تىكمىسىلىمۇ تاشكەنتتىن كېلىن تېپىلاتتى.

ـ بىلمىدۇق، تاشكەنت گۈزەللىرىگە ئەمىرزادىلەرنىڭ مەيلى يوقمىكىن؟

ـ ئەمىرزادىلەرنىڭمۇ دىمىقى ئۇنچە ئۇستۇن ئەمەستەك قىلىدۇ.

ـ چوڭ ئەمىرزادە بىلەن خان ئالىيلىرى خۇددى ئاغا ـ ئىنىلەردەك يېقىن ئۆتىدىكەن دېسە.

ـ نېمىلا دېگەن بىلەن ئىككى ئەمىرزادە ھەم ئىستېداتلىق، ھەم ۋاپادار يىگىتلەردىن بولدى.

ـ ئۇلارغا قاراپ كۆيۈئوغۇل قىلىۋالغۇسى كېلىدۇ كىشىنىڭ.

ئايجامال ئاغىچا ئۇلارغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي ئوڭايسىز ئەھۋالدا قالدى.

ـــ ئەمىرزادىلەرنىڭ توي ئىشىنى ئەمدى كەينىگە تارتماسلا، ـــ دېدى خانىش شاھ بېگىم.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم، ـــ تاشكەنت تەۋەسىدە قىز سوراپ كىمنىڭ ئىشىكىنى قاقسىلا ھەرگىز ياق دېمەيدۇ.

خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ بۇ گېپى تۇنۇگۈندىن بېرى ئايجامال ئاغىچىنىڭ كاللىسىدىن نېرى كەتمىدى. قەسىرگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ توختىماي مۇشۇ توغرۇلۇق خىيال سۈردى.

«خانىش ئايىمنىڭ بۇ گېپىدە بىرەر مەنا بارمىكىن؟ شۇنداق، قىز سوراپ كىمنىڭلا ئىشىكىنى قاقسام ياق دېمەيدۇ. راست، خانىش ئايىمنىڭمۇ تېخى ياتلىق بولمىغان ئىككى مەلىكىسى بار. ناۋادا ئۇلارنى ئەمىرزادىلىرىمگە سورىسام قانداق بولار؟ ھېلىقى گەپنى ئاشۇ مەلىكىلىرىگە ئىشارە قىلىپ دېگەندىمۇ ـ ياۋ؟ ئەمىرزادىلىرىمنىڭ دادىسى بىلەن مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرى ھايات بولغان بولسىغۇ بۇ ئىشلارغا مېنىڭ باش قاتۇرۇشۇمنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. بىر پۇرسەتنى تېپىپ ئاستا پۇرىتىپ باقايمۇ ـ ياۋ؟ ھە، ئاۋۋال چوڭ ئەمىرزادەم مۇھەممەد ھۈسەين مىرزىدىن گەپ ئېلىپ بېقىپ، ئاندىن بىر قارارغا كېلەي. قىزى بار ئۆي خان كۆۋرۈكى، دەپتىكەن. ئۇنىڭدىن بايمۇ، گادايمۇ ئۆتىدۇ. ئەمىرزادىلىرىمنىڭمۇ خان ـ سۇلتانلارغا كۇيۇئوغۇل بولغۇچىلىكى بار...»

ئايجامال ئاغىچا ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

«مىرزا ئاباباكرى خانغا ئاسىيلىق قىلىپ ماڭلايسۆيەنى ئىگىلىۋالمىغان بولسا، ئىنىلىرىنىڭ ئىشىغا ئاتا ئورنىدا ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. ئۆمەر مىرزا سەمەرقەنتكە بىر بېرىۋالغىنىچە ئىككىنچىلەپ قارىسىنى كۆرسەتمىدى...»

ئايجامال ئاغىچا مەرھۇم سانىز مىرزىدىن بولغان ئىككى ئوغلىنى ئېسىگە ئالسا ئىچى ئاچچىق ھەسرەتكە تولاتتى. ئەينى يىلى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بىلەن قەشقەرگە بارغىنىدا ئوغلى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈيىقتا تۇرسۇن، خۇددى جىنايەتچىگە مۇئامىلە قىلغاندەك ئىككىيلەننى بىر يىل-غىچە زىندانغا سالغىنىنى ئويلىسا يۈرىكى مۇزلايتتى. ئاشۇ ۋاپا-سىز، رەھىمسىز ئوغلىنىڭ سەۋەبىدىن كۆزى ئەما قىلىنغان ئىككىنچى ئوغلى ئۆمەر مىرزىنى ئېسىگە ئالسا ۋۇجۇدىنى پۈشايـ-مان، خىجالەت تۈيغۇلىرى چىرماپ يۈرىكى ئېچىشاتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ سەمەرقەنتتە تۇرۇۋاتقان ئوغلى ئۆمەر مىرزىغا بىر نەچچە قېتىم خەت يېزىپ كەچۈرۈم سورىدى. ئەمما بىر پارچىمۇ جاۋاب خەت تاپشۇرۇپ ئالالمىدى، سەمەرقەنتكە بېرىپ ئۆمەر مىرزىنى كۆرۈپ كېلىشكە نىيەت قىلغان بولسىمۇ، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا: «بىكار ئاۋارە بولىلا، ئەگ ياخشىسى بارماي قويسىلا. ئۆمەر مىرزا سىلى بىلەن ھەرگىز كۆرۈشمەيدۇ. بىلىپ تۇرۇپ دىلخەستىلىكلىرىنى كۆپەيتىۋالمىسىلا» دەپ ئالدىنى توسۇغانـ-دى.

«ھەي ئىسىت، شۇ چاغدا نېمىشقىمۇ بارمىغان بولغىيتتىم. ئۆمەر مىرزا مەن بىلەن كۆرۈشۈشنى رەت قىلغان تەقدىردىمۇ چىرايىنى كۆرۈۋالاتتىم ئەمەسمۇ. بەلكىم مەن بىلەن كۆرۈشۈشنى رەت قىلماسمۇ بولغىيتتى. نېمىلا دېگەن بىلەن مەن ئۇنىڭ ئانـ-سى ئەمەسمۇ؟ ئەمدى باراي دېسەم يىراق سەپەرگە تاۋىم يار بەر-مەيدۇ. مېنى كەچۈرسىلە ئوغلۇم. ئاشۇ چاغدا ئاغىلىرى ئاتابەكرى مىرزىغا ئاشۇ خەتنى يازمىغان بولسام سىلى بۇ ئاقىۋەتكە قالمايتـ-تىلە. ھەممىسى ئاغىلىرىنىڭ سەۋەنلىكى، ئاغىلىرىنىڭ كۆڭلـ-نىڭ بۇنچىلىك قارىلىقىنى ئويلىمىغانىكەنمەن. قايسى بىر ئانا ئوغلىنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن باش قاتۇرمىسۇن. ياخشى نىيىتىم يامان نەتىجە بەردى...»

ھۇجرىغا كىرىپ كەلگەن خىزمەتكار ئايال ئايجامال ئاغىچـ-

نىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى.

ــ مەلۇم بولغاي، چوڭ ئەمىرزادەم كەلدى.

ــ باشلاپ كىرسىلە، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا كۆز چاناق-لىرىدىكى ياشنى روملىنىڭ ئۇچى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئانا. ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

ئايجامال ئاغىچا بوي ـ بەستى دادىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىنى تارتقان ئوغلىغا مېھرى بىلەن قارىدى.

ــ كەلسىلە، ــ دېدى ئۇ سەل قىمىرلاپ قويۇپ، ــ ئەمىرزادەمنىڭ يادىدا مەنمۇ بارىكەنمەن ـ ھە!

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئانىسىنىڭ نېمە سەۋەبتىن قېيداپ قالغانلىقىنى بىلەلمەي بېشىنى ئەگدى:

ــ سىلىنى قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي ئانا، ــ دېدى ژىللىدە قىزىرىپ، ــ ئوردا ئىشلىرى بىلەن ئالدىراش بولۇپ قېلىپ ئالدىرىغا ژاقتىدا سالامغا كېلەلمىدىم. جانابى خان ئالىيلىرى...

ــ بولدى چۈشەندۈرمىسىلە. ئوردا ئىشلىرى بىلەن ئالدىراشلىقلىرىنى بىلىمەن، ــ دېدى ئايجامال ئاغىچا چىرايىغا سۈس كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ــ كەلسىلە، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرسىلا.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئولتۇرۇشقا تەمشىلىپ بولۇپ ئېھتىيات بىلەن سورىدى:

ــ بىرەر زۆرۈر ئىش بارمىدى ئانا؟

ــ زۆرۈر ئىشىم بولمىسا سىلى بىلەن مۇڭداشسام بولماما-مدىكەن؟ ــ ئايجامال ئاغىچا يەنە قاپىقىنى تۇردى، ــ چاقىرتماسام كېلىپ قويايمۇ دېمەيدىلا. ئەمدى قارىلىرىنى كۆرسىتىپلا يەنە نەگە ئالدىرايدىلا.

تەكتسىلىقتا قالغان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئالدىراش چۈشەندۈردى:

ــ خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەھدىلىشىپ قويغا-

نىدىم. ۋاقتىدا بارمىسام ئالىيلىرىغا جاۋاب بېرەلمەيمەن.

ئايجامال ئاغىچا ئوغلىنى يېنىدا تۇتۇپ قالالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ــ خان ئالىيلىرىمۇ زە... ــ دېدى ئۇ غۇدۇراپ، لېكىن گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا قول باغلىغىنىچە لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ئۇ خېلىدىن بېرى ئانىسى بىلەن قانغۇدەك بىر مۇڭدىشىپ باقمىغىنىنى ئېسىگە ئېلىپ قاتتىق خجالەت تارتىۋاتاتتى.

ــ بوپتۇ بارسىلا، ــ دېدى ئانا ئوغلىنىڭ يادائىغۇ چىرايىغا مېھرى بىلەن قاراپ، ــ ئەتىگىچە يېنىمدا ئۇزاقراق تۇرغۇدەك بولۇپ كەلسىلە. مەسلىھەتلىرىگە سالىدىغان مۇھىم ئىش بار. ئىنىلىرى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغىمۇ دەپ قويسىلا، قېشىمغا پات ـ پات كېلىپ تۇرسۇن. بارچە خالايىق ئايجامال ئاغىچىنىڭ ئىككى ئەمىرزادىسى بار، دەپ ماڭا ھەۋەس قىلىشىدۇ. ئەمما ھال ـ مۇڭ بولاي دېسەم بىرىمۇ يوق. ئوردا ئىشلىرى دېگەن قىلسا ـ قىلسا توگىمەيدۇ.

ــ ماقۇل ئانا. سىلىمۇ ئۆزلىرىنى ئاسرىسىلا. سىلىنى يالغۇز تاشلاپ قويغىنىمغا تولىمۇ خجىلمەن.

ــ شۇنى بىلسىلە بولدى. ھېچ بولمىسا يېنىمدا ھەمراھ بولىدىغان كېلىنىم بولسىمۇ بۇنچە يالغۇزلۇق تارتمايتتىم.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئانىسىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلمەگەن بولۇپ ئىجازەت سورىدى :

ــ مەن ماڭاي ئەمىسە.

ــ خۇدايىمغا ئامانەت. ياراتقان ئاللاھ ئىگەم تېخىمۇ ئەزىز قىلار.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئانىسىغا سالام بەجا كەلتۈردى ـ دە، ئالدىراش سىرتقا ماڭدى.

※ ※ ※

ئوردىغا قاراپ كېتىپ بارغان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ قۇلىقىدا ئانىسىنىڭ: «ھېچ بولمىسا يېنىمدا ھەمراھ بولىدىغان كىشىنىم بولسىمۇ بۇنچە يالغۇزچىلىق تارتمايتتىم» دېگەن سۆزلىرى توختىماي جاراڭلايتتى. ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان نۆكەرلىرى ئۇنىڭ خىيالغا چۆكۈپ كەتكىنىنى كۆرۈپ خىيالىنى چالغىتىشقا پېتىنالمىدى.

«ھېلىمۇ ئانام كۆپ سەۋر ـ تاقەت قىلدى. شۇنچە يوغان قەسىرده يالغۇز ئولتۇرۇپ ئەلۋەتته غېرىبسىنىدۇ ـ ده، نېمانچە ئۆزۈمنى ئازابلايمەن. ھېچ بولمىسا كۆڭۈل سىرىمنى ئاشكارىلىسامۇ خېلىلا يەڭگىللەپ قالاتتىم ئەمەسمۇ؟ ئەمدى يەنە ئىككىلىنىپ يۈرمەي. بۇ يارامسىزلىقىمنى بىلىپ قالسا مەلىكە خۇبنىگار خېنىم قاتتىق ئۈمىدسىزلىنىدۇ. ھەر قېتىم يازغان خېتىده مېنى رىغبەتلەندۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. مۇشۇ ئىشتا ئەجەب بىر قورقۇنچاقلىق قىلدىما...»

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ھەر قېتىم ئانىسىنىڭ ئاشۇنداق ۋايسىشىلىرىنى ئاڭلىغىنىدا ۋە ياكى ھەرەمنىڭ قاتمۇقات ئېغىز سېپىللىرى ئىچىده ئۆزىگە تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنى سېغىنىش ئىلكىده خىيال قىلغىنىدا ئۆزىنى توختىماي ئەيىبلەيتتى. كۆڭۈل سىرىنى ياكى ئانىسىغا ياكى دوستى سۇلتان مەھمۇدخانغا بىلدۈرەلمەي جىلە بولاتتى. ئىشق ئوتىدا پۈچۈلىناتتى.

«ئانامنىڭ رەنجىشىمۇ ھەق. ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولىدىغان ۋاقتىمدىن ئاللىقاچان ئۆتۈپ كەتتىم. مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنىڭ گېپىنى ئاۋۋال ئانامغا ئېيتقىنىم تۈزۈكمىدۇ ياكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا ئېيتقىنىم تۈزۈكمىدۇ؟ ئىشقىلىپ ئەمدى ئىككى تايىن بولۇپ يۈرۈۋەرمەي. قايىسىغا ئاۋۋال دېيىشكە

پۇرسەت بولسا شۇنىڭغا دەي. ھەي ئىسىت، بۇگۈن ئانام بىلەن ئوبدان مۇڭدىشىدىغان پۇرسەت ئىكەندۇق...»

سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن كۆرۈشىدىغان ئىشنى ئېسىگە ئالغان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئېتىغا يەڭگىل قامچا سالدى.

ھەئە، ئۇ سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەھد قىلىپ قويغانىدى. گەرچە خانىنىڭ ۋاقىتقا ئانچە رىئايە قىلىپ كەتمەيدىغانلىقىنى بىلسىمۇ، ئەمما بۇرۇنراق بېرىپ خانىنى ساقلىماقچى بولدى. ئەزەلدىن ئوردا يوسۇنى شۇنداق. ئەمىر بولغۇچى خانىنى ساقلايدۇ. خانىنىڭ دەل ۋاقتىدا كېلىش ـ كەلمەسلىكى باشقا گەپ.

ئۇ شاھنىشىنىنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى ئادالەت سارىيىدا سۇلتان مەھمۇدخاننى بىر ئاش پىشىم ساقلىدى. خانىنىڭ خاس كۈتۈپخانىسىغا يانداش جايلاشقان ئادالەت سارىيىدا ئوردىنىڭ مۇھىم لەشكىرىي ئىشلىرى مەخپىي كېڭەش قىلىناتتى. شۇڭا بۇ يەرگە مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىدىن باشقا ھەرقانداق ئەمىر ـ سەركەردە خاندىن ئىجازەتسىز كىرەلمەيتتى. سۇلتان مەھمۇدخان تەختكە چىققاندىن كېيىن، يېقىن دوستى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا ئۆزى بىلەن ئىجازەتسىز كۆرۈشۈش ھەم كۈتۈپخانا، ئادالەت سارىيى ۋە ھەرەمنىڭ سىرتىغا جايلاشقان ھۈجرىسىغا ئىجازەتسىز كىرىشكە ئالاھىدە ئىمتىياز بەرگەنىدى. بۇ ھۈجرىسىنىڭ يېنىغا مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغىمۇ ھۈجرا راسلىتىپ بىرگەنىدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۇ سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ھۈجرىداش ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخان گاھى كۈنلىرى تەڭ كېچە بىلەن ھەرەمدىن ھۈجرىسىغا قايتىپ چىقاتتى. شۇ سەۋەبتىن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئۇنى ھۈجرىسىدا يالغۇز قالمىسۇن دەپ ھەر كۈنى ئوردا سىرتىدىكى قەسىرىگە قايتماي ئاشۇ ھۈجرىسىدا قونۇپ قالاتتى. سۇلتان مەھمۇدخان قاراكۆز بېگىمگە ئۆيلەنگەندىن بېرى ئاساسەن ھۈجرىدا قونمايتتى. بۇنى ئاز دەپ ئوردا ئىشلىرىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا تاشلاپ قويدى. دەسلەپكى

چاغلاردا خان ئالىيلىرى ھۇجرىغا كەلسە يالغۇز قالمۇ دەپ قەسىرگە قايتمىغان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئەمدىلىكتە ئوردا ئىشلىرىدىن بىكار بولالماي كەچ قالاتتى ـ دە، ھېرىپ ـ چارچىغان ۋاقتىدا قەسىرگە قايتىپ يۇرمەي ئاشۇ ھۇجرىدىلا قونۇپ قالىدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئانىسى ئايجامال ئاغىچا بىلەن پات ـ پات كۆرۈشۈشكە ۋاقىت چىقىرالمايتتى.

※ ※ ※

سىرتتىن كېلىۋاتقان ئاياغ شەپىسىنى ئاڭلاپ سۇلتان مەھمۇدخانىڭ يېنىپ كەلگەنلىكىنى پەملىگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا دەس ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭغىچە بوسۇغىدا سۇلتان مەھمۇدخانىڭ خام سېمىز گەۋدىسى كۆرۈندى.

ـــ قىبلىگاھىمغا ئېھتىرام بولغاي! ـــ دېدى ئۇ قول باغلىغىنىچە سالام بەجا كەلتۈرۈپ.

ـــ ئىككىمىز خاس قالغان ۋاقىتتا قائىدە ـ يوسۇنغا ئېتىبار قىلمايلى دەپ نەچچە قېتىم دەيمەن ساڭا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان رەنجىگەندەك قىلىپ.

ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى، كۆنۈپ قاپتىمەن.

ـــ مانا ـ مانا، ئەسكەرتىپ تۇرسامۇ يەنە جۆيلۈگىلى تۇر ـ دۇڭ، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان تېرىكىپ، ـــ كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى دېمەي، كەچۈرگىن ئاداش، ئەمدى دەققەت قىلاي دېمەمسەن مۇنداق.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى:

ـــ ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن باشقا ئەمىر ـ بەگلەر ئاڭلاپ قالىدىغان بولسا، خان ئالىيلىرىغا ھۆرمەت قىلمىدى دەپ پىتنە قىلىشقىلى ئاران تۇرۇشىدۇ.

ـــ كارىڭ نېمە، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان، ـــ ئۇلار مەن تۇغۇل سايەمگىمۇ قەدەمدە بىر تەزىم قىلىشقىنى بىلەن، كۆڭلىدە

مېنى قانچىلىك ھۆرمەتلەيدۇ، خۇدايىم ئۆزى بىلىدۇ. ھە، خېلى ساقلاپ قالدىڭغۇ دەيمەن.

ـــ ئىككى ئاش پىشىم بولدى. بەكلا ھايال بولۇپ قالدىڭغۇ؟

ـــ نېمىسىنى دەيسەن ئاداش. شۇ خاتۇنلارنىڭ كاشىلىسى بولمامدۇ. بۇ دورەم خان ئانىلىرىم ئەندىجاندىن بۆرە جۇۋۇسىنى كىيىپلا كەلگەندەك قىلىدۇ. ئۇلار قاراكۆز بېگىمنى قەسىرىگە ئەكىرىۋالغىنىنى ئاز دەپ، مېنى باشقا خانىش ـ بانۇلىرىمغا ھەمراھ بولۇشقا بۇيرۇدى. كۆڭلۈمگە ئايان، مېنى ئۇلارغا ئاشۇ كۈنلەمچى خاتۇنلىرىم چېقىشتۇرۇپ ئەرز قىلغان گەپ. ئۇلار كىمدىن پەتىۋا ئالدىكىن، ئەر كىشى ھالال مەزلۇمنىڭ ھەرىمىنى ئالتە ئايغىچە تەرك ئەتسە نىكاھى ئۈزۈلۈپ كېتىدۇ، پالاكەت باسىدۇ، ئىشلىرى ئىلگىرى باسمايدۇ، دەپ بېشىمنى ئوچاق ئېتىشتى. ئىلاجسىز ھەرەمدىن چىقالماي ئاشۇ خاتۇنلىرىمنىڭ قەسىرى ئارىسىدا قاتىراپ يۈرىمەن.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بالىلارچە داتلىشىنى ئاڭلاپ ئۆزىنى توتۇۋالالماي تېلىقىپ كۈلۈپ كەتتى.

ـــ كۈلە، قانغۇچە كۈلۈۋال ئاداش، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان بوغۇلۇپ، ـــ ئىككى ئېغىز تەسەللى بېرەر دېسەم، ساڭا ئويۇن بولدى ـ دە، قاراكۆز بېگىمنىڭ جامالىنى كۆرمىگىلىمۇ مانا بۇگۈن توپتوغرا ئون كۈن بولدى.

ـــ نېمىشقا ئەمدى؟ ـــ ئەجەبلىنىپ سورىدى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا.

ـــ يەنە شۇ خان ئانىلىرىمنىڭ توسقۇنلۇقى بولمامدۇ. قارا-كۆز بېگىمنى دەپ باشقا خاتۇنلىرىڭ بىلەن كارىڭ بولماپتۇ. بۇ ئۇلارغا ئادالەتسىزلىك بولىدۇ. كونا ئاغچىلىرىڭنى رازى قىلماي تۇرۇپ قاراكۆز بېگىمنى كۆرۈشنى خام خىيال قىلما، دەپ قارا-كۆز بېگىمنى يانلىرىدىن بىر قەدەم نېرى قىلىشمايۋاتىدۇ. قارا-كۆز بېگىممۇ ھايا قىلىپ مەن بىلەن كۆرۈشمەيۋاتىدۇ. بۇنىڭغىمۇ ماقۇل دەپ ئول كۈنلەمچى ئاغچىلارنىڭ قەسىرىگە بارسام ئۇلار-

نىڭ ھالىنى دېمەسەن تېخى. قېشىمىزغا ئۆز ئىختىيارلىرى بىلەن كەلمىدىلە ـ يەي، خان ئانىلىرىمىز بۇيرۇمىغان بولسا، قارا-كۆز بېگىمنى سىلىدىن مەجبۇرىي ئايرىۋالمىغان بولسا، قەسىر-مىزگە ھەرگىز قەدەم باسمايتتىلە ـ يەي دەپ باتناپلا تۇرۇشىدۇ. ئۇلارنى بەزلەپ، ئالداپ بولالمايۋاتىمەن ئاداش.

ـــ بۇنى ئۇۋالچىلىق دېسەڭ جايىدا بولماس ئاداش، خۇداغا شۈكۈر قىلسام بولغۇدەك. ساڭا قارىغاندا مەندەك بىچارە بويتاقنىڭ ھال ـ ئەھۋالى ياخشىراقكەن.

سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ چىرايىدىكى مەسخىرىنى كۆرۈپ بىردىنلا تەرىنى تۇردى:

ـــ تېخى ماڭا ھېسداشلىق قىلىتۇاتامدىكىن دېسەم، ئەسلىدە مەسخىرە قىلىۋېتىپسەن ـ دە.

ـــ يوقسۇ، مەسخىرە قىلمىدىم. ھەددىمۇ؟

ـــ ئەمىسە ئۆزۈڭنىڭ بويتاقلىقىڭدىن داتلاۋېتىپسەن ـ دە؟

ـــ دېمىسەڭمۇ مەن بويتاققۇ؟

ـــ مۇددىئايىڭ ئايان بولدى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ سېنىڭ بويتاقلىقىڭنى ئويلىمايلا ھال ئېيتىپ كېتىپتىمەن. خاتۇن خەقنىڭ غوۋغاسىنى بويتاقلار نەدىن بىلسۇن؟

ـــ خاتا چۈشەنمە ئاداش. سېنى ھەرگىز مەسخىرە قىلمىدىم، ئەمما قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلەلمىگىنىم راست. قانداق قىلسام دەردىڭگە دەرمان بولارمەنكىن تاڭ.

ـــ بۇ سۆزلىرىڭ بىھۇدە. مەنمۇ خىلىدىن بېرى ئوردا ئىشلىرىنى ساڭىلا تاشلاپ قويدۇم. ئىككىمىزگىمۇ پۇخادىن چىققۇدەك ھال ـ مۇڭ بولۇشمىغىلى خېلى ۋاقىت بولۇپ قاپتۇ. ئۆزۈمىنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقىنى دەپ سېنى ئېسىمدىن چىقىرىپتىمەن. كۆڭۈل مەيلىمنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغان قاراكۆز بېگىمنىڭ ئىشق ـ مۇھەببىتىنى دېمىگەندىمۇ كەتخۇدالىقنىڭ تەقەززاسى بىلەن ھەرەمگە كىرىپ باشقا خاتۇنلىرىمغا ھەمراھ بولۇشۇمغا

توغرا كېلىدۇ. سەن بولساڭ ھۇجرىدا يالغۇز قېلىۋاتسەن، گويا ـ كى قونالغۇدا قونىدىغانلارنىڭ سىياقىدا قېلىۋاتسەن. بۇ دوستـ لۇق ئەھدىگە خىلاپتۇر.

ـــ ھەرگىز ئۇنداق دېمە. دوستلۇق دېگەن ئەنە ئاشۇنداق ساداقەت، ئەقىدە بىلەن ماقامىغا يېتىدۇ.

ـــ ئوردا ئىشلىرى بىلەن بەنت بولۇپ كېتىپ ئۆز ئىشىڭغا ۋاقىت چىقىرالمىغىنىڭ راست. مەن ھەر كۈنى ھەرەمدە ئاغىچا ـ بانۇلىرىمنىڭ قۇچىقىدا لەززەتلىنىپ ياتقىنىمدا سېنىڭ بۇ ھۇجرىدا يالغۇز ياتىدىغىنىڭنى ئويلىشىم كېرەك ئىدى. سەنمۇ ئۆيلىنىشىڭ، گۈزەل مەھبۇبىنىڭ قۇچىقىدا راھەتلىنىشىڭ، ئەر ـ ئايالىلىق لەززىتىدىن ھۇزۇر سۈرۈشۈڭ كېرەك ئىدى. ئاللاھ خا ـ لىسا بۇ ئىشقا بۈگۈندىن ئېتىبارەن باش قاتۇرىمەن.

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەستايىدىل جاۋابىدىن مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا خىجىلا ئوڭايسىزلاندى.

ـــ ھە راست، مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار دېۋىدـ دىڭ، ـــ سورىدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ـــ تاس قاپتىمەن مۇھىم ئىشنى ئۇنتۇپ قالغىلى، ـــ مۇ ـ ھەممەد ھۇسەيىن مىرزا قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ سۇل ـ تان مەھمۇدخانغا تەڭلىدى، ـــ قازاق سۇلتانلىرىدىن كەلگەن مەكتۇپ ئىكەن. ئاۋۋال كۆرۈپ باق.

سۇلتان مەھمۇدخان خەتنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

يۈكسەك سەلتەنەت ئىگىسى ئۇە تاجدارى، ئەدلى ـ ئادالەتنىڭ ھامىيسى، دوستلۇق، ياخشىلىق، مەردلىك تەخـ تىنىڭ ساھىبى جانابى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، ئۇشبۇ كۈنلەردە بىر توپ لەشكەر ـ لەر تەسەررۇپىمىزغا پات ـ پات باستۇرۇپ كىرىپ ئەل ـ ئۇلۇسلىرىمىزغا ئىغۋاگەرچىلىك قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن

ئاۋام ــ رەئىيەتنىڭ مالۇ جېنىغا زىيان ــ زەخمەت يېتىپ، سەلتەنەتىمىز خاتىرجەمسىزلەنمەكتە. ئايغاقچىلىرىمىزدىن ئول ئىغۋاگەرلەرنىڭ باشچىسى مۇھەممەد شەيبانىخان ئىدى. كەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتى بىلەن سەر-ھەدلەرنى قورۇقدىغۇچى سەركەردىلىك مەرتىۋىسىگە نائىل بولغانلىقىنى بىلدۇك.

خان ئالىيلىرىغا قاراڭغۇ بولمىسا كېرەك، ئۆز ۋاقتىدا ئول مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ بۇزرۇك بابىسى بول-مىش سۇلتان ئوبۇلخەيرخان بىزنىڭ بابائى بۇزرۇكلىرى-مىزنىڭ تەسەررۇپىغا يولسىزلارچە تەئەررۇز قىلىپ، تەخت ــ سەلتەنەتنى ۋەيران قىلىپ، ئۇلارنى جەلائى ۋەتەن[1] بولۇشقا مەجبۇرلىغانىدى. خۇداغا يۇزمىڭ قەتلە شۇكۇركى، شول چاغدا مەرھۇم خان تاغلىرى سۇلتان ئىسان بۇغاخان ئالىيلىرى قېرىنداشلىق، دوستلۇقنى ئەلا بىلىپ، ئول بۇزرۇك خان ئاتلىرىمىزغا ھىممەت قولىنى سۇنۇپ، ئۆز تەسەررۇپىدىن ۋاقىتلىق ماكان ھەدىيە قىلغانىكەن. كېيىنكى ۋاقىتلاردا رەھمەتلىك ئاتىلىرى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىمۇ ئىنىسىنىڭ يەتكۈزگەن مېھىر ــ شەپقىتىنى تېخىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ، بىزگە شەپقەت ــ مەرھەمىتىنى ئايىماي كەلدى ۋە بەلكى بىزنى ئۆز قېرىنداشى قاتارىدا كۆردى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە خان ئالىيلىرى ئول ئاتا دۈشمىنىمىز بولمىش ئوبۇلخەيرخانىنىڭ نەۋرىسى مۇ-ھەممەد شەيبانىخانغا پەرۋىش قىلغانىنى ئاز دەپ، بېھىساب لەشكەر بىلەن تۈركىستانغا ئەۋەتىپ بىزنىڭ مۇقابىلىمىز-گە قويۇپلا. ئەلۋەتتە ھەربىر سەلتەنەت ساھىبى ئۆز ھۇدۇد-لىرىنى باھادىر سەركەردە ــ لەشكەرلىرى بىلەن قورۇقدە-مىقى زۆرۈر. بۇ ھەم ئاۋامنىڭ خاتىرجەملىكى، ھەم تەخت ــ

① جەلائى ۋەتەن ــ ۋەتەنسىزلىك، سەرسانلىق.

سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈندۇر. ئەمما كى ئول مۇ-ھەممەد شەيبانىخان بولسا سەرھەددىكى قورۇقچىلىقنى قىلماي، ھەدىسە تەسەررۇپىمنزغا لەشكەر ئەۋەتىپ ئاۋام ـ رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، ھەتتا قەتلىئام قىلىپ توختىماي پاراكەندە قىلىۋاتىدۇ. بۇ بىز ئۈچۈن چىدىغۇسىز ھاقارەتتۇر. گەرچە بىزدە ئۇلارنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك جاسارەت ھەم لەشكىرىي كۈچ بولسىمۇ، يەنىلا سەگ[1]نى ئۇرساڭ ئىگىسىگە باق، دېگەن تەمسىل بويىچە ئاۋۋال ئۆز-لىرىگە ئەھۋالىمىزنى بايان قىلماقنى لايىق تاپتۇق. بەلكىم ئارىلىق يىراق بولغاچقا بۇ ئەھۋاللاردىن بىخەۋەر بولۇشلە-رى ياكى ئول شەيبانىخان قىلمىشىنى يوشۇرغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئالىيلىرىنىڭ ئۇشبۇ ئەھۋالىلارنى ۋاقتىدا تەھقىقلەپ كۆرۈپ، تەدبىر قوللىنىشلىرىنى تەلەپ قىلە-مىز.

شۇنىمۇ سەمىلىرىگە سېلىشنى لايىق تاپتۇقكى، ئول شەيبانىخاننىڭ بابىسى بولمىش ئوبۇلخەيرخان ئۆز ۋاقتىدا بىزنىڭ ئاتىمىزغىلا ئەمەس، سىلىنىڭ ئاتىلىرىغىمۇ رە-قىبلىك قىلىچىنى دېۋەيلىگەن ۋە شۇ سەۋەبلىك ئول شەي-بانىخاننىڭ تاغىسى بۇرۇج ئوغلان سەيھۇن دەرياسىنىڭ بو-يىدىكى قارا توقاي قىشلىقىدا جەننەتماكان ئاتىلىرى سۇلە-تان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ئادالەت قىلىچىدا ئۆلۈم شەر-بىتىنى تېتىغانىدى. بەلكىم سىلى مەردلىكنى ئەلا بىلىپ، ئاداۋەتنى ئونتۇپ كەتكەن بولۇشلىرى مۇمكىن. ئەمما، شەيبانىخاننىڭ ئول قىساسىنى ئونتۇپ كېتىشى ناتايىن. شۇڭا، بەسىي ئېھتىيات قىلغايلا. دانىشمەنلەر ئېيتىدۇلەر-كى: ياماناڭلارغا ياخشىلىق ۋە كەرەم ـــ ياخشىلارغا زەرەر ۋە ئەلەمدۇر. مۇشۇككە رىئايەت[2]، كەپتەرگە ئاپەتتۇر. تۇلكە-

① سەگ ـــ ئىت.

② رىئايەت ـــ ئېتىبار قىلماق.

نىڭ تەرىپىنى ئېلىش تاۋۇق تۇخۇمىنى قۇرۇتۇۋېتىش دې-
مەكتۇر.
دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۇشمەن كۈلدۈرۈپ، دې-
تىكەن. مۇشۇنچىلىك بايان ئەيلەي. خان ئالىيلىرى ئەقىل ـ
پاراسەتتە كامالەت ساھىبدۇر. ئادالەتلىك ھۆكۈم چىقىرە-
دىغانلىقلىرىغا ئىشەنچىمىز كاملدۇر.
ئىنشائاللاھ، دۆلەت ـ دۇنيالىرى، سەلتەنەت ـ تە-
سەررۇپلىرى مەئمۇر بولغاي.
نامە تامام ۋەسسالام.»

سۇلتان مەھمۇدخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ بىر پەس خىيال سۈرگەندىن كېيىن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزە-دىن سورىدى:

ـــ سەن بۇ مەكتۇپقا قانداق قارايسەن؟

ـــ مۇھەممەد شەيبانىخان ھوقۇق دائىرىسىدىن چەتنەپ كې-تىپتۇ.

ـــ كېيىنكى ھۆكۈم چىقىرىۋەتكىچۇ قانداق؟

ـــ مەكتۇپتا ئېنىق تۇرمامدۇ ئەنە، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈ-سەيىن مىرزا.

ـــ بۇ دېگەن قازاق سۇلتانلىرىنىڭ شىكايىتى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان پەرۋاسىزلىق بىلەن، ـــ ھەركىم بىراۋنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلسا ياخشى گېپىنى قىلماس.

ـــ سەنچە ئۇلار تۆھمەت قىلغانمىدۇ؟

ـــ ئېھتىمال. ئول قازاق سۇلتانلىرىنىڭ باشقىچە غەرىزى باردۇ، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ قورسە-قىدا جىن بولمىسا سەرھەدكە لەشكەر تۇرغۇزغىنىمىزغا بۇنچىلىك ئالاقزادە بولۇپ كېتەرمىدى. مېنىڭ قولۇمدىمۇ مۇھەممەد شەيبا-نىخانىنىڭ خېتى بار. ئۇنىڭدا دېيىلىشىچە، ئول قازاق سۇلتانلىرى

ئاللىقانداق لەشكىرىي يۈرۈش ئۈچۈن ھازىرلىق كۆرۈۋاتقانمىش. ئۇلار ئىگىچىلىرىنىڭ كۆيۈلىرى بولمىش سۇلتان ئەھمەد مىرزا، ئۆمەر شەيخ مىرزىلار بىلەن خۇپيانە خەت ـ ئالاقە قىلىشۋاتقانمىش. كىم بىلىدۇ، قەستى تاشكەنتتىمۇ تېخى.

ـــ دەلىل ـ ئىسپاتى بارمىكەن؟ شەيبانىخانىنىڭ بىر پارچە خېتىگە ئىشىنىپ ئالدىراپ ھۆكۈم چىقارما.

ـــ راست دەيسەن. بىر پارچە خەتكە قاراپ ھۆكۈم چىقىرىش ئالدىراقسانلىق بولۇر. شۇڭا سەنمۇ قازاق سۇلتانلىرىنىڭ مۇنۇ بىر پارچە خېتىگە ئالدىراپ ئىشىنىپ كەتمە ئاداش.

ـــ لېكىن، قازاق سۇلتانلىرىنىڭ سەلتەنەتىمىزگە بولغان دوستلۇقى سىناقتىن ئۆتكەن، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا قايىل بولماي، ـــ ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان ئەھمەد مىرزا بولسا ساڭا ھەم يېزنە، ھەم قېينىنئاتا. ئۆمەر شەيخ مىرزىنى ئۆز ئاغاڭ قاتارىدا كۆرسەڭمۇ ئەرزىيدۇ. مۇھەممەد شەيبانىخانغا كەل ـ سەك...

ـــ شۇنداق، شەيبانىخانغا ئالدىراپ ئىشەنمەسلىكىم كېرەك. چۈنكى ئوتتۇرىمىزدا ئاتا ـ بۇزرۇكلىرىمىزدىن قالغان قىساس، ئاداۋەت بار. ئەمما ساڭىمۇ ئايان، ئۇنىڭ ساداقىتىنىمۇ سىنىقىمىزدىن ئۆتمىگەن دېيەلمەيمىز. ئۇنىڭ سەۋەبىدىن ئوزاقى يىلى جانابى قېينىنئاتام سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ لەكمىڭ كىشىلىك لەشكىرىنىڭ ھۇجۇمىنى ئوڭۇشلۇق مەغلۇپ قىلالمىدۇق. بولمىسا ئىككىمىز بۇ چاغقا قايسى كۈنلەرگە مۇپتىلا بولاردۇق.

سۇلتان مەھمۇدخان ئاشۇ قېتىملىق جەڭنىڭ نۇسرىتىنى ھە دېسىلا شەيبانىخانىنىڭ سەۋەبىدىن قولغا كەلگەن دەيتتى. بۇنداق چاغدا مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا: «ئول چاغدا شەيبانىخان بولمىسىمۇ جەڭدە نۇسرەت قازىنالايتۇق» دېمەكچى بولاتتى ـ يۇ، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئۆزىنى شەيبانىخاندىن ئەجىر ـ تۆھ ـ پە تالاشتى دەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەت لام ـ جىم دېمەيتتى. خاز ـ نى بۇنداق خاتا تۈيغۇغا مىرزا نىغمەت پاشا قاتارلىق خۇشامەتچى

ئەمرلەرنىڭ كەلتۈرۈپ قويغانلىقىنى ھەرگىز بىلمەيتتى. ئۇ سۇلتان مەھمۇدخاننى ئاسانلىقچە قايىل قىلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، يەنە سۆكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئارىنى بىر ھازا جىمجىتلىق باستى.

ـــ بولدى بۇ گەپلەرنى قويۇپ تۇرايلى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئارىدىكى سۆكۈتنى بۇزۇپ، ـــ سەنمۇ گېپىڭدە چىڭ تۇرۇۋالما، ئاۋۋال ئايغاقچى ئەۋەتىپ تەھقىقلەپ ئاندىن قارار چىقىرايلى، قانداق دېدىم؟

ـــ بۇ گېپىڭمۇ ئورۇنلۇق، ـــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا، ـــ ئەمما ھەر ھالدا مۇھەممەد شەيبانىخاننى بەك مەيلىگە قويۇۋەتمىگىنىمىز تۈزۈك. ھازىر ئۇنىڭ ئىلكىدە بىر تۈمەن خىللانغان لەشكەر بار. ئاڭلىشىمچە، دەشتى قىپچاقتىكى ئىنىسى مەھمۇدخانىنىڭ ئىلكىدىمۇ خېلى كۆپ لەشكەر بارمىش. ناۋادا ئالا كۆڭۈللۈك قىلىدىغان بولسا، بۇ لەشكەرلەر بىلەن بىزگە خېلى چوڭ پاراكەندىچىلىك تېپىپ بېرەلەيدۇ. تىزگىنىنى تارتىپ تۇرغان ياخشى.

ـــ يۇرە باغى ئېرەمگە بېرىپ شاراب ئىچكەچ مۇڭدىشايلى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ تەكلىپىگە ئىنكاس بىلدۈرمەي.

ـــ بۈگۈن ھەرەمگە بارمامسەن؟

ـــ ئالدىرىشىم يوق. بارساممۇ يەنە شۇ خاتۇنلارنىڭ كىشىنى بىزار قىلىدىغان كوت ـ كوتلىرى. ھەممىسى مېنىڭ قەسىرىمدىن چىقمايسەن، باشقا ئاغىچىلارنىڭ قەسىرىگە بارمايسەن، دەيدۇ. ھەرقانچە قىلساممۇ ئۇلارنى رازى قىلىپ بولالمايمەن. ئەدەپلەپ قويماي دېسەم خان ئائىلىرىنىڭ بالاسىغا قالىمەن. ئۇلار قاراكۆز بېگىمنى كوزىر قىلىپ ئەدىپىمنى بەرمەكچى. بولدىلا، بۇ باش ئاغرىقلىرىمنى ھەرقانچە سۆزلەپ بەرسەممۇ چۈشەنمەيسەن. سەنمۇ ئۆيلەنگەندىن كېيىن ئاندىن بىلىپ قالارسەن.

ـــ مەن ئۆيلەنسەممۇ پەقەت بىرلا ئايالغا ئۆيلىنىمەن. ھەر-

گىزمۇ ساڭا ئوخشاش بىرمۇنچە خاتۇننى ھەرەمگە ئەكىرىۋېلىپ باش ئاغرىقى تاپمايمەن.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا گەپنى تۈگىتىپ خىرىلداپ كۈلىدى. ھەئە، ئۇ خاننى قەستەن تېرىكتۈرۈۋاتاتتى.

ـــ ۋاقتى كەلگەندە كۆرەرمەن. تۇنجى خاتۇن بىلەن بىرەر يىل بىللە بولغاندىن كېيىن يەنە يېڭىسىغا كۆزۈڭ چۈشمىسە مانا مەن. ئەمەلىيەتتە خاتۇن كۆپ بولسا باش ئاغرىقى بولغان بىلەن كۆڭۈل خۇشى تەرەپلىرىمۇ بار بۇرادەر.

ئۇلار چاقچاقلاشقاچ ئادالەت سارىيىدىن چىقىپ باغى ئېرەمگە قاراپ مېڭىشتى.

101

تېرەكلەر پوتلا تاشلاپ، ئۆرۈك، بادامىلار چېچەكلەپ، گۈل ـ گىياھلار بىخ سۈرۈپ نوروز بايرىمىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىدىن شەپە بېرەتتى. تاشكەنت شەھىرى ئاللىقاچان بايرام تۈسىگە كىرىپ بولغانىدى. ئۆي ـ ھويلا ئارام‌لىرىنى تازىلاپ، كۆمگەن ئۇزۇم تەكلىرىنى ئېچىپ باراڭغا ئېلىپلا، ھويلىلىرىدىكى گۈل ـ لۈك ـ باغچىلىرىنى پەرۋىشلەپ ئولگۇرگەن شەھەر ئاھالىسى كوچا دوقمۇشىدىكى، مەسچىت ئالدىدىكى سەينالارغا سارغايدى ـ ئىلەڭگۈچلىرىنى باغلاپ، كۆل بويى، بۇلاقبېشى، بېدىلىكلەرگە، باغلارغا داش قازانلارنى ئېسىپ نوروز ئېشى پىشۇرۇشقا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئەلۋەتتە بۇ تەييارلىقلارنى ئاددىي شەھەر ئاھالىسى يۇرت ـ مەھەللە بويىچە بىرلىشىپ قىلسا، سودىگەرلەر، باي ـ تۆرىلەر قەسىرلىرىنىڭ ئالدىدا، باغلىرىدا خىزمەتكارلىرىنى جورۇپ ئۆز ئالدىغا قىلىۋاتاتتى. دارۋازلار دار باغلاش بىلەن ئاۋارە

ئىدى. سېرىكچىلەر، سېھىرگەرلەر، مەددىاھ ـ ۋائىزلار ئاللىقاچان كوچا ـ رەستىلەرگە چىقىۋېلىشقانىدى. يىگىتلەر نوروز بايرىمىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان بەيگە، ئوغلاق تارتىشىش ئۇچۇن تاللىغان ئاتلىرىنى يۇيۇپ ـ تاراش، ئېگەر ـ جابدۇقلىرىغا قوڭغۇراق، مونچاق، رەڭدار پۆپۈك قاتارلىق بېزەكلەرنى ئېسىش بىلەن ئالدىراش ئىدى. قىز ـ جۇۋانلار بولسا بايراملىق كىيىملەرنى تەييارلاش ھەلەكچىلىكىدە ئىدى. ئومۇمەن، قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئاللىقاچان ئويغىنىپ بولغان تاشكەنت شەھىرى باھار تۇسىگە كىرىپ بولغانىدى.

ئوردىدىن چىقىپ قەسىرىگە كېتىپ بارغان مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىنى نوروز پەيزىدىنمۇ ئۆتە بىر خۇشاللىق چىرمىۋالغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ كۆزىگە كوچا ـ رەستىلەردىكى ھەممە نەرسە باشقىچە پېقىملىق، گۈزەل كۆرۈنەتتى. باغلاردا ئۆرۈك، بادام، ئالما ـ ئامۇت دەرەخلىرى ئەمدىلا چېچەكلەشكە باشلىغان بولسا، ئۇنىڭ كۆڭۈل گۈلزارلىقىدىكى سۆيگۈ گۈللىرى بەرق ئۇرۇپ ئېچىلىپ رەڭدار تۇسكە كىرگەنىدى. ئۆزىنى ئات ئۇستىدە ئەمەس، بۇلۇتلار ئۇستىدە لەيلەپ كېتىپ بارغاندەك سېزەتتى.

«بۇ چۇشۇم ئەمەستۇر ـ ھە؟...»

ئۇ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان نۆكەرلىرىگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ مەڭزىنى ئاستا چىمداپ باقتى.

«ھەئە، چۇشۇم ئەمەسكەن...»

ئۇنىڭ ئاستىدىكى نەسىللىك تۇركمەن ئايغىرى جەزبىلىك يورغىلايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قەسىرىگە تېزرەك يېتىپ بېرىپ ئانىسىغا ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىۋاتقان خۇش خەۋەرنى يەتكۈزگۈسى بولسىمۇ، ئەمما ئاتقا قامچا سېلىشقا ياكى ئاتنى ئۆتۈكىنىڭ ئۆكچىسى بىلەن بېقىنداشقا رايى بارمىدى.

«بۇ خەۋەرنى ئانام ئاڭلىسا خۇشاللىقىدىن نېمە بولۇپ كېتەر ـ ھە؟! ھېلىمۇ ئول بۇزرۇكۋارمىنى كۆپ تەقەززا قىلىۋەتتىم. ئۆيگە كېلىن ئەكىرىش، نەۋرە كۆرۈش ئارزۇسىدا يۈرىكى سەكپارە بولۇپ كەتكەنىدى. سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن، دېگەن شۇ

بولسا كېرەك. خۇدايىم ئاخىر مۇرادىمغا يەتكۈزىدىغان بولدى. مە ـ لىكە خۇبنىگار خېنىم بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغانمىدۇ؟... ئۇمۇ ئاللىقا ـ چان ئاڭلاپ بولدى ھەقىچان. ئارىلىقىمىز شۇنچە يېقىنۇ، لېكىن دىدارلاشمىغىنىمىزغا خېلى بولدى. قانداقراق تۇردىكىن؟ ئۇمۇ مەن بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراۋاتقاندۇ ھەقاچان...»

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا خۇددى كۆرەلەيدىغاندەك ئارقـ ـسىغا بۇرۇلۇپ ھەرەم تەرەپكە بويۇنداپ قارىدى ـ دە، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان نۆكەرلىرىنىڭ پىخىلداپ كۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ۋىللىدە قىزاردى.

ـــ ھەرەمنىڭ تاملىرى ئېگىز ھەم قېلىن. شۇنداق قارىسىلا مەلىكەمنى كۆرەلمەيدىلا سەر ئەمىر، ـــ دېدى ئۇنىڭغا ياندىشىپ دېگۈدەك كېلىۋاتقان نۆكەر بېشى چاقچاق قىلىپ، ـــ ئەڭ ياخ ـ شىسى مەلىكىنى ھازىرچە كۆڭۈل كۆزلىرى بىلەن كۆرسىلە.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى:

ـــ ئەجەب سەزگۈردە سەن. بىر قاراپلا ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالالايسەن.

ـــ تەسىمتى ئەمىسە. كۆزلىرى ھەممىنى ئاشكارىلاپ قو ـ يۇۋاتسا. شۇ تاپتا توي مەرىكىلىرىنىڭ بۇگۈنلا ئۆتكۈزۈلۈشىنى ئارزۇ قىلىۋاتقانلىقلىرىنمۇ بىلىمەن.

باشقا نۆكەرلەرمۇ تۈشمۈتۈشتىن چاقچاق قىلىشقا باشلىدى.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا نۆكەرلىرىنىڭ چاقچاقلىرىغا جاۋاب قايتۇرمىدى. ۋۇجۇدىنى تاتلىق بىر خىيال غىدىقلايتتى. خىيال كەپتىرى ھەرەمگە ـــ مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنىڭ قېشىغا ئۇچۇپ كەتكەنىدى.

※ ※ ※

شۇنداق، مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ ئىككى ـ ئۈچ يىل ـ دىن بېرى مەلىكە خۇبنىگار خېنىمغا كۆيۈپ يۇرگىنىدىن پەقەت

مۇشۇ نۆكەرلىرىلا خەۋەردار ئىدى.

سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن كىچىكىدىن ئاداش ـ ئاغىنە بولۇپ بىللە ئويناپ چوڭ بولغاچقىمۇ، مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنى خۇددى خانزادىگە ئوخشاشلا ئۆز ھەمشىرىسىدەك كۆرەتتى. خانلىق مەدرىسىدىمۇ بىللە ساۋاق ئالغانىدى. كېيىنچە يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ مەلىكىنى ھەرەمدىن سىرتقا چىقارماس بولدى. ئۇلار ئىلگىرىكىدەك كۇندە ئەمەس، ئايدىمۇ كۆرۈشەلمەيدىغان بولدى. پەقەت ئوردىدا بىرە ـ بىرە ئۆتكۈزۈلىدىغان، ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ بالا ـ ۋاقىلىرى ئىشتىراك قىلىدىغان زىياپەتلەردىلا ئۇچرىشالايتتى. سۇلتان يۇنۇسخان قازا قىلغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ دادىسىنىڭ ئورنىغا خانلىق تەختىگە چىققان سۇلتان مەھمۇدخان بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ كۇشكۇرتۇشى بىلەن بۇيانقۇلى باھادىر قاتارلىق پېشقەدەم ئەمىرلەرنى قەتلى قىلىپ، ئەشتە قەلئەسىدىكى ئەندىجان لەشكەرلىرىنى قىرغىن قىلغاندىن كېيىن، خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم يامانلاپ ئەندىجانغا ـــ كۇيۇئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قېشىغا كەتتى. مەلىكە خوپنىگار خېنىممۇ ئانىلىرىغا ئەگىشىپ ئەندىجانغا كېتىشكە مەجبۇر بولغانىدى. بۇ چاغدا مەلىكىگە ئاللىقاچان ئاشىق بولۇپ قالغان مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ جۇدالىق ئازابىغا بەرداشلىق بېرىشكە مەجبۇر بولدى. سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئارىسى بۇزۇلغان بولغاچقا، ئەندىجان بىلەن تاشكەنت ئارىلىقىدا ھۆكۈمەت ئالاقىسى توختىغانىدى. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئەندىجانغا بېرىشقا، ئىشق ئوتى يۇرىكىنى كۆيدۈرگەن مەھبۇبىنى كۆرۈپ كېلىشكە ھېچقانداق باھانە ـ سەۋەبى يوق ئىدى. مۇھەممەد ھۇسەيىن مىرزا ئوردا ئىشلىرىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ كۆيۈك ئازابىنى يەڭگىللىتىشكە مەجبۇر بولدى. سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئۆمەر شەيخ مىرزىنى ياراشتۇرۇش ئۈچۈن كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرىمۇ بىكارغا كەتتى. مەلىكىگە كۆڭۈل سىرىنى ئىزھار قىلىپ خەت يازغۇسى كېلەتتى، لېكىن پېتىنالـ

مايتتى. ئاخىر ئىككى خانىش ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ گۇ-ناھىدىن ئۆتۈپ تاشكەنتكە قايتىپ كەلدى. ئەلۋەتتە، مەلىكە خۇب-ىنىگار خېنىمۇ ئانىلىرى بىلەن بىللە كەلگەندى. ئوردا ئەمىرى سالاھىيىتى بىلەن خان ئانىلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا چىققان مۇ-ھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەيتتى. كۆزىنى مەلـ-كىدىن ئۈزەلمەيلا قالغانىدى.

ـــ ھاكۆھقىپ تۇرىسەنغۇ؟ ئەھۋال سوراپ قويايمۇ دېمەي.

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلـەل-مەي دۈدۈقلىدى، گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتتى.

ھەم شوخ، ھەم ئوچۇق سۆزلۈك مەلىكە مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا بىلەن كىچىكىدىن بىللە چوڭ بولغاچقىمۇ ياكى ئۇنى ئـد-نىسىنىڭ دوستى دەپ بىلگەچكىمۇ «سەن»لەيتتى.

ـــ مېنى تونۇيالماي قالدىڭمۇ ياكى تارتىنچاق بولۇپ كەت-تىڭمۇ؟ بىر نەچچە يىل ئىچىدە بويۇك ئۆسۈپ تۆگىدەك بولۇپ كېتىپتۇ بولمىسا.

ـــ ئەمدى ئەندىجانغا كەتمەيدىغانلا مەلىكە؟

ئۇنىڭ تۇلۇمدىن توقماق چىققانىدەك سورىغان سوئالىدىن مەلىكە ۋىلىقلاپ كۈلۈۋەتتى:

ـــ ۋاي - ۋۇي، ئىچىمنى پۇشۇرۇپ سىلىلىمەي، بۇرۇنقـ-دەك سەنلەۋېرە، ـــ دېدى مەلىكە كۈلكىسىنى توختىتىپ، ـــ ھەرقانچە بولسىمۇ ئاياندىن كېلىپ مايانىدىن كەتمەسمەن. دېگىنە، مېنى سېغىنىدىڭمۇ؟

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ يۈرىكى سېلىپ كەتتى. ئۆ-زىگە مەدەت بېرىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ سېغىنمايدىغانغا تاشمىتى بۇ يۈرەك؟

ـــ مەنمۇ سېغىندىم. سېنىمۇ، دوستلىرىمنىمۇ، تاشكەنـ-تىمۇ سېغىندىم. ئەمدى ئانام ئەندىجانغا كەتسىمۇ مەن كەتمەيمەن.

شۇ تاپتا ئۇ مەلىكە بىلەن ئۇزاقراق سۆزلىشىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. بىراق، چوڭلارنىڭ سالام - سەھەتلىرى ئاخىرلـ-

شىپ، خانىشلار مەپگە چىقىشقانىدى. مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا شەھەرگە كىرگىچە مەلىكە چىقىقان مەپىدىن ئايرىلماي ماڭىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئايدا بىرەر قېتىم ئۆتكۈزۈلىدىغان ئوردا زىياپەتلىرىدە ئۇچرىشىپ تۇردى. مەلىكە دېگىنىنى قىلىپ، ئانا-لىرى بىلەن ئەندىجانغا قايتماي تاشكەنتتە تۇرۇپ قالدى. مۇھەم-مەد ھۈسەيىن مىرزىغا مەلىكە بىلەن پات ـ پات ئۇچرىشىپ تۇ-رۇش تولىمۇ تەس ئىدى. تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالغاندا خالىيراق يەردە پاراڭلىشىشقا پۇرسەت ئىزدەيتتى. ئەمما، ئۇنداق قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كېنىزەكلىرى مەلىكىدىن بىر قەدەممۇ نېرى كەتمەيتتى. ئۇنىڭ يۇرىكىدىكى ئىشق ئوتى بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتكەنىدى.

يوشۇرۇن كۆيۈك ئازابىغا چىدىمىغان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئاخىر مەكتۇپ ئارقىلىق مەلىكىگە يۇرەك سىرلىرىنى ئاشكارىلىدى ھەمدە مەلىكىدىنمۇ كۈتكىنىدىن ئارتۇق جاۋابقا ئې-رىشتى. شۇنىڭدىن بېرى ئۇلار پات ـ پات بىر ـ بىرىگە مەكتۇپ چىقارتىپ تۇرىدىغان بولدى.

※ ※ ※

بۈگۈن ئوردىغا ژاقچىراق چىققان سۇلتان مەھمۇدخان ئە-مىرلەرنىڭ سالامىنى قوبۇل قىلىپ بولغاندىن كېيىن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىدىن باشقا ئەمىرلەرنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بەر-دى.

ـــ دوستلۇق، بۇرادەرچىلىك دېگەن مۇشۇنداق بولامدۇ ئادە-شىم؟ ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان رەنجىگەن قىياپەتتە.

ـــ قانداق دەيسەن؟

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ كۆزىگە قارىدى. ئۆزىدىن قانداق سەۋەنلىك ئۆتكەنلىكىنى بىلەلمەي ھە-دۇقتى.

ـــ سېنى يېقىن دوستۇم دەپ بىلىپ تا مۇشۇ كەمگىچە سىر يوشۇرماي كەپتىمەن. بىراق سەن بولساڭ ئۇنداق قىلالمىدىڭ. بەلەمسەن، بۇ دېگەن دوستلۇق ئەقىدىسىگە خىلاپ.

خانىمڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشتى:

ـــ سەندىن سىر يوشۇرغىنىم يوق. ھەرقانداق سىرىمنى بىر خۇدا، بىر سەن بىلىسەن.

سۇلتان مەھمۇدخان دوستىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى:

ـــ راستتىنلا مەندىن ھېچقانداق سىرىڭنى يوشۇرمىدىڭمۇ؟ ئالايلۇق، ئاشقىلىق دېگەندەك.

خانىمڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئوڭايسىزلانغان ھالدا كۈلۈمسىرىدى:

ـــ بىلىپ قاپسەن ـ دە؟

ـــ بىلىپ قالمىغان بولسام نەۋاققىچە يوشۇرماقچىدىڭ؟ ئەخمەقلىقىڭنى قارا، مۇشۇنداق ئىشنىمۇ مەندىن يوشۇرامسەن؟ كونىلارنىڭ ئېگىز ئادەم ئەخمەق كېلىدۇ، دېگىنى راست ئىكەن ـ دە!

مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئوڭايسىزلىقىنى كۈلكىسى ئارقىلىق يوشۇرۇشقا تىرىشتى.

ھەئە، خۇبنىگار خېنىمغا ئەلچى كەلمىگەن بولسا خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم قىزى بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆڭۈل سىرلىرىدىن خەۋەرسىز قالغان بولاتتى. خېلىدىن بېرى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنى كۆيۈئوغۇل قىلىۋېلىش خىيالىدا يۈرگەن خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن خانىش شاھ بېگىم مەلىكە خۇبنىگارخېنىمنىڭ كۆڭۈل سىرىنى بىلگەندىن كېيىن، تۈنۈگۈن ئاخشام دەرھال سۇلتان مەھمۇدخاننى چاقىرتىپ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلغان ۋە مەلىكە خۇبنىگار خېنىم بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ تويىنى دەرھال قىلىۋېتىش قارارىغا كېلىشكەنىدى.

ــ بولدى، بۇگۈندىن باشلاپ ئوردا ئىشلىرىغا باش قاتۇرمىساڭمۇ بولىدۇ. دەرھال توي ھازىرلىقىغا كىرىشكىن، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كەسكىنلىك بىلەن، ــ تويىنى نوروز بايرىمى كۈنى قىلساق قانداق دەيسەن؟

ــ ئۇلگۈرەلەرمىزمۇ؟

ــ ئۇلگۈرمەيدىغان نېمىسى بار. شەھەر خۇددى سېنىڭ تويۇڭغا تەييارلىق قىلغاندەك گۈزەللىشىپ كەتتى. سەن ئۆزۈڭنىڭ تەييارلىقىڭنى قىلىۋەر. تويلۇق ھازىرلايمەن دەپ ھەشەم تارتىپمۇ يۈرمە. تويلۇقنى ئۆزۈم تەييارلاپ بېرىمەن. ۋاقتى كەلگەندە ئىگىچىمنى يۆتكەپ كەتسەڭلا بولدى. توۋا، بۇ ئىشنىڭ ئالتۇن ئۈزۈكىكە ياقۇت كۆز قويغاندەك قاملاشقىنىنى. نېمىشقا بۇ ئىشنى بۇ رۇناق ئويلىمىغان بولغىيتتىم؟!

ــ ئەمىسە مەن ياناي.

ــ نەگە ئالدىرايسەن؟

ــ ئانامغا خەۋەر بېرىشىم كېرەك ــ تە، چوڭلارنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق قائىدىسى بولىدۇ.

ــ بارغىن. ئاناڭغا مەندىن سالام ئېيتقىن.

شۇ تاپتا خان بىلەن خوشلىشىپ ئوردىدىن چىققان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئانىسى ئايجامال ئاغىچىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالدىراپ كېتىپ باراتتى.

※ ※ ※

بۇ يىلقى نوروز بايرىمى تاشكەنت شەھىرىدە باشقىچە قىزىپ كەتتى. سۇلتان مەھمۇدخان شەھەردىكى بارلىق مەھەللىلەرگە، مەسچىت ئالدىلىرىغا توي قازىنى ئاستۇروپ، ئۇدا يەتتە كۈنگىچە پولۇ دۇملەپ، شورپا سېلىپ، پۇتكۈل شەھەر خەلقىگە توي ئېشى بېرىشكە پەرمان چۈشۈرگەنىدى.

كۈن پېشىندىن قىيىلغاندا مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا بىلەن مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنىڭ تويىنى تاماشا قىلىشقا چىققان شەھەر ئاھالىسى ئوردا دەرۋازىسىدىن مىرزا قەسىرىگىچە بولغان يول ياقىسىدا سەپ تارتىپ تۇرۇشقانىدى.

ئوردا دەرۋازىسىدىن ئالدى بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن قىرىق نەپەر ئاتلىق نۆكىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنى يۆتكەپ چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن رەڭدار پۈپۈك، يىپەك لېنتىلار بىلەن بېزەلگەن ھەشەمەتلىك مەپىلەر قوڭغۇراقلىرىنى جىرىڭلاتقىنىچە ئايجامال ئاغىچىغا ھەمدەمدە بولۇپ كېلىن يۆتكەشكە كەلگەن ئاغىچا ـ ئايىملارنى ئېلىپ چىقىپ كەلدى. ئۇستى ئوچۇق مەپىدە ئولتۇرۇشقان ناغرا ـ سۇنايچىلار شادىيانىگە چالغىنچە ھەمىنىڭ ئالدىدا مېڭىشقان بولۇپ، تاماشىچىلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلاتتى. قېرى بوۋاي ـ مومايلار تا بۇ كەمگىچە تاشكەنت شەھىرىدە بۇنداق ھەشەمەتلىك تويىنى كۆرۈپ باقمىغانلىقىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەشسە، ياشلار ئاللىقانداق بىر تاتلىق ئارمانلار ئىلكىدە توي يۆتكىگۈچىلەرگە ھەۋەس بىلەن قارايتتى. ھەئە، نورۇز بايرىمىنىڭ خۇشاللىقى توي تەنتەنىسىگە قېتىلىپ ئاجايىپ ھەشەم پەيدا قىلغانىدى.

مەلىكىگە ئۆيلىنىپ كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا تاتلىق خىياللار ئىلكىدە ئەللەيلىنەتتى. يىگىتلەر ئۇنىڭ بىلەن مەلىكىنىڭ بېشىدىن تللا ـ كۈموش لەرنى چاچقۇ قىلىپ چاچاتتى. بالىلار ھېچنېمىگە قارىماي ئۇنى تېرىۋېلىش ئۈچۈن يۈگۈرۈيتتى. ناغرا ـ سۇنايچىلارنىڭ ئارقىسىدىن كېتىپ بارغان بىر توپ يىگىتلەر بار ئاۋازى بىلەن توي ناخشىسى توۋلايتتى. ناخشا ساداسى پۈتكۈل تاشكەنت ئاسمىنىنى قاپلىغانىدى:

تاغدىن چۈشتى تاغ ئېيىق،
سۇدىن چىقتى ئاي بېلىق.
نەدىن چىقتى بۇ لايىق،
بىر ـ بىرىگە خوپ لايىق.
ھەيران قالسۇن خالايىق.
سۇلار شارقىراپ ئاقسا،
تۇگمەننىڭ نورى دەڭلار.
يار ئۇچۇن ئۆلۈپ كەتسەم.
ئۆزىنىڭ شورى دەڭلار.

102

مىلادىيە 1494ـ يىلى، تومۇز.

ياز قۇياشى ئاخسى شەھرىنىڭ ئۈستىدە ھېسابسىز كۆيۈدۇرگۈچى ئالتۇن نۇرلىرىنى چاچقىنىچە پارقىراپ تۇراتتى. تېخى ئاش ۋاقتى بولغىنىغا قارىماي ھاۋا تىنچىق ئىدى. شەھەر قورغىنى جايلاشقان ئېگىز يارلىقىنىڭ ئاستىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان سەيھۇن دەرياسىغا كەلكۇن كېلىشكە باشلىغان بولۇپ، لايقىلاپ، مەۋج ئۇرۇپ ئېقىۋاتقان كەلكۇن سۇيىنىڭ شارقىراشلىرىنى قورغاننىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئاڭلىغىلى بولاتتى. ئەسىرلەردىن بېرى سەيھۇن دەرياسىغا كەلگەن كەلكۇن سۇيىدىن ھاسىل بولغان چوڭقۇر ھاڭلار ئاخسى شەھرى ئۇچۇن تەبىئىي خەندەكنىڭ رولىنى ئويناپتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا بۇ تەبىئىي مۇداپىئە خەندىكىنى كۆزدە تۇتۇپ پايتەختىنى ئەندىجاندىن ئاخسى شەھرىگە كۆچۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ ھاڭلارنىڭ سىرتىدىن يەنە خەندەك كولـ-

تىپ قاتمۇقات سۇ يولى بىلەن شەھەرنى مۇداپىئە توسقى ئىچىگە ئالدۇرغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئاخسى پەرغانە ۋادىسىدا ئەڭ مۇسۇلتەھكەم شەھەر ھېسابلىناتتى.

بۇگۈن كۈنگە دۇشەنبە. رامىزانغا تۆت. زولۇقنى يېپ بولۇپ ئۈيقۇسى ئېچىلىپ كەتكەن ئۆمەر شەيخ مىرزا بامدات ۋاقتىغىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلماقچى بولغان بولسىمۇ، ئايغاقچىلار يەتكۈزگەن ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن قېيىنئىنىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلار كاللىسىغا كىرىۋېلىپ دىققىتىنى يىغالمىدى. بۇ مەلۇماتلار بامدات نامىزىدىمۇ، نامازدىن كېيىن شاھنىشىنغا چىققۇچە بولغان ئارىلىقتىمۇ كاللىسىدىن پەقەتلا نېرى كەتمىدى. دېرىزىلەرنىڭ پەردىلىرى چۈشۈرۈلۈپ كۈن نۇرى توسۇپ قويۇلغان، سارايىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تاش كۆلچەكتىكى فونتانلاردىن سۇپسۇزۇك سۇ جىرقىراپ چۈشۈپ تۇرغان بولسىمۇ، شاھنىشىننىڭ ئىچى يەنىلا تىنچىق ئىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ كەيپسىز تۇرقىنى كۆرۈپ ۋەھىمىگە چۈشكەن ئەمىر ــ بەگلەر گەدەنلىرىدىن چېپىلداپ ئېقىپ تۇرغان تەرلىرىنى سۈرۈتۈشكىمۇ پېتىنالماي كىرپىدەك تۇگۈلۈۋېلىشقانىدى.

ــ خوش، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئەمىرلىرىگە تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، بۇ ئۇنىڭ ئەمىرلىرىگە گەپ قىلىشقا ياكى مەلۇمات سۇنۇشقا ئىجازەت بەرگىنى ئىدى.

ــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغايكى، ــ دېدى ئىشكىئاغىسى شەيخ مەزد بەگ قول باغلىغىنىچە بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ، ــ تۇنۇگۈن ئېپتاردىن كېيىن تاشكەنتتىن يەنە ئايغاقچى كەلدى. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئاغىلىرى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىدىن يەنە مەكتۇپ تاپشۇرۇپ ئاپتۇ. ئول مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرى پەرغانىگە قاراپ لەشكەر تارتىپ كېلىۋېتىپتۇدەك.

شەيخ مەزد بەگ گېپىنى توختىتىپ تەختتە قاپقىنى تۇرۇپ ئولتۇرغان ئۆمەر شەيخ مىرزىغا لاپىيدە بىر قارىۋېلىپ يەنە بېشىنى

نى تۆۋەن سالدى. شۇ ھامان سارايناڭ ئىچىنى چۈدن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك سۇرلۇك جىمجىتلىق باستى. پەقەت فونتاندىن كۆل-چەككە قۇيۇلۇۋاتقان سۇنىڭ شارقىراشلىرىلا بۇ تىمتاسلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئىندىمەي ئولتۇرغىنىنى كۆرگەن شەيخ مەزد بەگ يۇرىكىنى مۇجۇپ تۇرغان ئۆلۈم ۋەھىمىسىنى بېسىپ تۇرۇپ يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ بەلكىم بۇ چاغقا سەمەرقەنت لەشكەرلىرى تەۋەيىمىزگە يېقىنلىشىپ ئۇلگۈرگەندۇ.

ــ تاشكەنت تەرەپنىڭ ئەھۋالىچۇ؟ ــ ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا خاتىرجەملىك بىلەن سورىدى ئۆمەر شەيخ مىرزا.

ئىشىكئاغىسىنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ خانىنى قاتتىق غەزەپلىنىدۇ، ۋارقىراپ ــ جارقىرايدۇ دەپ پەرەز قىلىشىپ ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باسقان ئەمىرلەر ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ تەمكىن تۇرقىنى كۆرۈپ يەڭگىل تىنىشتى.

ــ تاشكەنتنىڭ ئەھۋالىدىن كېچىككەندە بۇگۈن ئىپتارغىچە مەلۇمات ئېلىشىمىز مۇمكىن. بەلكىم ئايغاقچىلار ھېلىغىچە...

ــ ھەممىلىرىگە مەلۇم بولغاي جانابى بەگلەر، ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا شەيخ مەزد بەگنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ــ ئەھۋال ئانچە ياخشى ئەمەس. بۇنداق چاغدا چاپارمەن، ئايغاقچىلىرىمىز لايپاسلىق قىلسا قەتئىي بولمايدۇ. ھەرقايسى لەڭگەر، ئۆتەڭلەر يەڭگۈشلەيدىغان ئاتلارنى تەق قىلىپ، چاپارمەن، ئايغاقچىلارغا ئاسانلىق يارىتىپ بەرسۇن. سۇسلۇق قىلغۇچىلار ئۆلۈمگە مەھكۇم.

ــ پەرمانىڭىزدارمىز! ــ ئەمىرلەر باشلىرىنى ئەگدى.

ــ پەرمان! ــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا قەددىنى رۇسلاپ، ــ مەرغىلان، ئىسفەرە ئەمىرلىرى لەشكەر، ئوزۇق ــ تۇلۇكلەرنى تەقلەپ قەلئەنىڭ مۇداپىئەسىنى كۈچەيتسۇن. ئاۋام ــ رەئىيەتنى سەپەرۋەر قىلىپ سېپىللارنى مۇستەھكەملىسۇن، ئەلى دوست

تاغايى!

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم!

چۆچۈپ ئېسىنى يىغقان ئەلى دوست تاغايى قول باغلىغىنىچە ئىككى قەدەم ئالدىغا چىقتى.

ـــ سىلى بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر ئېلىپ دەرھال ئەندىجانغا يولغا چىقسىلا.

ـــ باش ئۈستىگە!

ـــ ئەندىجانغا بارغاندىن كېيىن قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ ھەرقانداق پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنغايلا. خان يارلىقى بىلەن كەلگەنلىكلىرىنى پەش قىلىپ كىبىر كۆرسىتىشتىن، پەرمانغا سەركەشلىك قىلىشتىن، ئۆز ئالدىلىرىغا پەرمان چۈشۈرۈشتىن ساقلانسىلا. ئەندىجاننىڭ بىر چىمدىم توپىسى، شاھزادە بابۇرنىڭ بىر تال مويى زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچرايدىغان بولسا، ئەگەر ئاۋۋال قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن سىلىدىن ھېساب ئالىمەن. قېينىئانام ئىسان دۆلەت خېنىمغا سالامىمنى يەتكۈزسىلە.

ئۆمەر شەيخ مىرزا پايتەختىنى ئاخسىغا كۆچۈرۈپ كەلگەندىن كېيىن چوڭ خانزادىسى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇرنى سەلتەنەت ئىشلىرىغا پىشقاچ تۈرسۇن دەپ ئەندىجاننىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەينىلىگەنىدى. شۇ تاپتا ئۇ بىرتەرەپتىن ئەندىجاننىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىدىن ۋايىم يېسە، بىرتەرەپتىن ئوغلىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى.

پەرمان تاپشۇرۇۋالغان ئەمىرلەر شاھنىشىندىن بىر ـ بىرلەپ ئايرىلىشتى. يالغۇز قالغان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ كاللىسىنى ئەتىگەندىن بېرىقى زىددىيەتلىك خىياللار يەنە چىرمىۋالدى.

«ئاغام بىلەن قېينىئىنىم راستىنلا ئىتتىپاق تۈزۈشكەنىمدۇ؟ ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتلىرى راست بولسا ئۇلار پات يېقىندا ئاتا مىراس زېمىنىم بولمىش پەرغانە ۋادىسىغا تېگىش قىلىدۇ. قېينىئىنىم سۇلتان مەھمۇدخان بىر نەچچە قېتىملىق غەلىبىسىدىن كۆرەكلەپ خۇددى بۇغرىسى تۇتقان تۆگىگە ئوخشاش

خۇدىنى بىلمەي ھەر يان شىلتىڭ ئېتىپ يۈرۈيدۇ. ئۇ ھازىر ھېچكىمنى نەزەر ـ گۈزىرىگە ئىلمايدۇ. ئەس ـ يادى زېمىنىنى كېڭەيتىشتە، ئەتراپىدىكى خان ـ سۇلتانلارنى ئۆزىگە قارام قىلىشتا. خۇش، ئۇنىغۇ ياش بولغاچقا ئەقىلسىزلىق قىلدىمۇ دەيلى، ئەمما ئاتا يوللۇق ئاغام بولمىش سۇلتان ئەھمەد مىرزىچۇ؟ ئۇ ـ چۈشىنىمۇ، چۈشۈشىنىمۇ بىلەلىگۈچىلىكى بار ئەر ئوتتۇرىسى ئا ـ دەمغۇ ئۇ؟ مەندەك ئۆز قېرىندىشىنىڭ تەۋەلىكىگە لەشكەر تارتىپ كېلىپ نېمىگە ئېرىشمەكچىدۇ؟ شۇ چاغقىچە ئۇنىڭ ئاغىلىق ھۆرمىتىگە، خاقانلىق مەرتىۋىسىگە رىئايە قىلىپ كەلدىمغۇ؟ ناھا ـ يىتى شۇ تاشكەنت بىلەن شاھرۇخىيە قەلئەسىنى تالىشىپ ئاراز ـ لىشىپ قالدۇققۇ؟ ئاخىرقى ھېسابتا بۈزرۈكۆار پىرىمىز خوجا ئە ـ بەيدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ سالا قىلىشى بىلەن تاشكەنتنى جەننەتماكان سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا بەرگەن بولدۇق. شاھرۇخىيە قەلئەسىنى مەندىن تارتىۋالغىنى بىلەن، ئاشۇ نائىـ ساب قېيىنئىنىم سۇلتان مەھمۇدخانغا تارتىۋرۇپ قويۇپ قاراپ ئولتۇردى. يەنە بۇنى ئاز دەپ ئەتىۋارلىق مەلىكىسى قاراكۆز بە ـ گىمنىمۇ بېرىشكە مەجبۇر بولدى. ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم قېيىنئا ـ تام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ قۇدا بولۇش تەكلىپىنى قو ـ پاللىق بىلەن رەت قىلىۋەتمىگەن، قېيىنئاتىلىق ھۆرمىتىنى قە ـ لىپ، قۇدىلىشىشنى شەرەپ دەپ بىلگەن بولسا، ئۇرۇق ـ تۇغقاڭ ـ چىلىقنى ئەلا بىلىپ تاشكەنتتىن مېھرىنى ئۈزگەن بولسا بۇگۈڭ ـ كى كۈنلەردە ئابرۇيىنى، شەۋكىتىنى بۇنچە يوقىتىپ قويماسىدى. ھېلىمۇ ئۇنىڭ ئىلكىدە سەمەرقەنت، بۇخارا، كېش، قارشى، ئۆرە ـ تۆپە، خوزارلاردەك كاتتا شەھەر ـ قەشەبەلەر بار. ئاشۇنداق تۇ ـ رۇپ، كۈيۈئوغلى سۇلتان مەھمۇدخانغا كۆمەكلىشىپ ماڭا لەشكەر تارتىشىنىڭ سەۋەبى نېمىكىن؟ سۇلتان مەھمۇدخاننى كۈيۈئوغۇل قىلىپ ئاتا ـ بالا بولۇشقاندىن كېيىن ئۇلار شۇ دەرىجىدە يېقىـ ـ لىشىپ كەتكەنمىدۇ؟ پەرغانىگە لەشكەر تارتىش تەكلىپىنى قاي ـ

سىسى بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويغاندۇ؟ ئۇلار بۇنداق يامان نىيەتكە كەلىشتىن ھايا قىلمىغانمىدۇ؟ سۇلتان مەھمۇدخانىنى قاراكۆز بەگمىگە ئۆيلەنگەندىن كېيىن، باشقا ئاغىچىلىرىنىڭ ھەرىمگە ئاياغ باسماس بولۇپتۇ دەپ ئاڭلىۋىدىم. قېيىنئاتا بىلەن كۈيئوغۇل ئىناق ئۆتسە ئەلۋەتتە ياخشى. بۇ جەننەتماكان قېيىنئاتام سۇلتان يۈنۇسخان ئالىيلىرىنىڭمۇ ئارزۇسى ئىدى. لېكىن، مەنمۇ ئۇلارغا يات ئەمەسقۇ؟ بىرىگە ئىنى بولسام، بىرىگە يېزىنمەن. گەرچە ھەر ئىككىلىسىدىن كۆڭلۈم ئاغرىغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ چاغقىچە ھېچقايسىسىغا دۈشمەنلىك غەرىزىدە بولۇپ باقمىدىم. بوپتۇ، ئۇلارنىڭ نىيىتى شۇ بولسا لەشكەر تارتىپ كېلىۋەرسۇن. تەقدىرنىڭ پېشانەمگە پۈتكىنىنى كۆرەرمەن... قېرىنداشلار دۈشمەنلەشسەك تاماشىمىزنى ياتلار كۆرىدۇ. بەلكىم ھايان[1]نى شۇلار ئالىدۇ. نېمە سەۋەبتىن بىز ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئارازلىق تۈگىمەيدۇ؟ نېمىشقا بىر ـ بىرىمىزنى ئەپۇ قىلىپ، بىر داستىخانغا كېلەلمەيمىز؟ ئاغام مەرھۇم قېيىنئاتامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن تاشكەنتكە لەشكەر تارتىش خىيالىدا بولمىغان بولسا، مەنمۇ قېيىنئىنىم سۇلتان مەھمۇدخانغا كۆمەكلىشىش ئۈچۈن لەشكەر ئەۋەتىپ ئەشتە قەلئەسىدە تۇرغۇزمىغان بولاتتىم. كىم بىلسۇن، بۇ ياخشى نىيىتىمنى بىر قىسىم سۇخەنچى ئەمىرلەر يامانغا بۇراپ، سۇلتان مەھمۇدخاننى كۈشكۈرتتى. ئۇمۇ ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتمەي، راست ـ يالغاننى ئېنىقلىمايلا قاراپ تۇرۇپ لەشكەرلىرىمىزنى قىرىۋەتتى. گەرچە ئۇ قېيىنئانلىرىمنىڭ نەسىھەت قىلىشى بىلەن ماڭا مەكتۇپ يوللاپ ئەپۇ سورىغان بولسىمۇ، چىن يۈرىكىدىن سەممىيىتىنى ئىپادىلىمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەپۇسىنى قوبۇل قىلغۇم كەلمىدى. ئەسلىدە بولىدىغان ئىش بولۇپ بولغاندىكىن بوپتۇ دەپ كۆڭلۈمدىن چىقىرىۋەتسەممۇ بولغانىكەن. كېيىن ئاغام تاشكەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىپ قاتتىق يېڭىلگەنىدە

① ھايان ـــ پايدا، مەنپەئەت.

دىن كېيىن، بىر قانچە قېتىم ئەھۋال سوراپ قويۇشنى ئويلىغان بولسامۇ، پەقەتلا كۆڭلۈم تارتمىدى. ئەسلىدە بىرەر پارچە مەكتۇپ بىلەن ئاز ـ تولا سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىپ قويسامۇ بولاتتى. شۇ-نىمۇ قىلغۇم كەلمىدى. شول چاغدا بىرەر پارچە مەكتۇپ ئەۋەتىپ قويغان بولسام ئوتتۇرىمىزدىكى ئارازچىلىق مۇشۇنىڭ بىلەن تۈ-گەر بولغىيدى. ھەئە، مەندىن ئۆتكەن تەرەپلىرىمۇ بار. لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىدىن ئۆتكەن خاتالىقلارنى مەندەك ئويلىدىمىكىن؟ ياق، ھەرگىز ئويلىمىدى. ئويلىغان بولسا خجىل بولاتتى. ئىت-تىپاقلىشىپ لەشكەر تارتىشتىن ھايا قىلاتتى. ئەمدى قانداق قىلسام بولار؟ راستتىنلا ئاغا ـ ئىنى قېرىنداشلار بىر ـ بىرى-مىزگە قىلىچ يالىڭاچلارمىزمۇ؟ بۇ ياغىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئامال بولماسمۇ؟ ئامال يوق. بولغاندىمۇ ئاللىقاچان كېچىكتى. ئەمدى-لىكتە بولغاندا ئۇلارغا مەكتۇپ يوللاپ قېرىنداشلىق مېھرىنى ئېسىگە سالسام، ئۇلار مېنى قورققان ئوخشايدۇ دەپ قېلىشى چو-قۇم. ئاغام سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى ئارىغا سالايمىكىن ـ يا؟ لې-كىن ھازىر ئۇمۇ مەندىن خاپا. ئەتىيازدىن ئىككىنچى خانزادىسى بايسۇنغۇر مىرزىغا قىزىم مەلىكە خانزادە خېنىمنى سوراپ ئەلچى ئەۋەتكەندە ئېنىق جاۋاب بەرمىگەنىدىم. مەندىن رەنجىپ قالدى ئېھتىمالىم. شۇنىڭدىن كېيىن قايتا ئەلچى ئەۋەتمىدى. خانزادە خېنىمنى بەرگۈم يوق ئەمەس، سەل چوڭ بولۇۋالسۇن دەپ ئويلە-ۋىدىم. ئاغام بۇنى خاتا چۈشەندى. ئەمدىلىكتە ئۇنى ئارىغا چۈ-شۈشكە دەۋەت قىلاي دېسەممۇ ئۇلگۈرمەيدۇ. بەدەخشاننىڭ ئارىلە-قى خېلى يىراق. بەلكىم چوڭ ئاغامنىڭ پەيلىدىن ئۇمۇ خەۋەر تاپ-قاندۇ، يۇرىكىدە قېرىنداشلىق مېھرى بولسا ئۆزى يېتىپ كېلىپ قالۇر...»

ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ چىگىچ خىيالىنى شاھنىشىنغا كە-رىپ كەلگەن بىكاۋۇل بەگ ئۇزۇپ قويدى.

ـــ ئانھەزرىتىم ئېپتارنى قايسى خانىشىنىڭ قەسىرىدە قىلە-

دىكىن؟

ئۆمەر شەيخ مىرزا دەماللىققا جاۋاب بەرمەي ئويلىنىپ قالدى. رامىزان كىرگەندىن بېرى زولۇق ۋە ئىپتاردا توقال خانىشى قاراكۆز سۇلتان بېگىمنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالغانىدى. قاراكۆز سۇلتان بېگىم ھەم ياش، ھەم چىرايلىق، ناز ـ كەرەشمىلىك بولغاچقىمۇ، ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئامراق ئىدى. ئۇمۇ خانغا يېقىش ئۈچۈن ھەر خىل خۇلۇقلارنى چىقىرىپ تۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلى يەنىلا قاراكۆز سۇلتان بېگىمنى تارتىپ تۇرسىمۇ، لېكىن باشقا خانىشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. يەنە بىر خانىشى پاتىمە سۇلتان ئاغىچىنى دەرھال نەزەردىن ساقىت قىلدى. چۈنكى رامىزانىنىڭ ھارپا كۈنى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئىكىكىنچى خانزادىسى جاھانگىر مىرزىنى كۆرگۈسى كېلىپ پاتىمە سۇلتان ئاغىچىنىڭ قەسىردە قونۇپ قالغانىدى. ئۇ خانىشى قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن كۆرۈشمىگىنىگە خېلى ۋاقىت بولۇپ قالغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى. شۇ ھامان كۆز ئالدىغا قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ سولغۇن چىرايى كېلىۋالدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنى سۇلتان يۇنۇسخانەدىكى كاتتا ھۆكۈمدارنىڭ مەلىكىسى بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئەمەس، ئەتىۋارلىق مەلىكىسى خانزادە خېنىم بىلەن سۆيۈملۈك چوڭ شاھزادىسى بابۇرنىڭ ئانىسى بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ ھەممە خانىش ـ ئاغىچىلىرىدىن بەكرەك ھۆرمەتلەيتتى. ھەرەدىكى ئىمتىيازىمۇ يۇقىرى ئىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا توي ـ تۆكۈن، بەزمە ـ باراۋەتلەردىن تارتىپ، ئائىلە زىياپەتلىرىگىچە ھەر قانداق ۋاقىتتا خانىش قۇتلۇقنىگار خېنىمغا ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسىتىپ ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بېرەتتى. بىراق، يېقىندىن بېرى قاراكۆز سۇلتان بېگىم بىلەن بولۇپ كېتىپ قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ قەسىرىگە بارالمىغانىدى.

«ئىنىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قىلغان يۈزسىزلىكى، ئىنسابسىزلىقىدىن خىجىل بولۇپ، ئۆزىنى مەندىن ئەپقېچىپ يۈ-

رۇيدۇ تايىنلىق. قىلغۇلۇقنى قىلسا ئىنسى قىلدى. ئىنسانىڭ گۈناھىغا ئىگىچىسى جاۋابكار ئەمەس. يا ئۇ ئىنسانغا شۇنداق قىلىشنى ئۆگەتمىگەن تۇرسا. بۇنچە خىجىل بولۇپ، ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرۈشىنىڭ نېمە ھاجىتى. بەلكىم يېقىندىن بېرى ھەرىمگە ئازىچە بارماس بولۇپ قالغىنىمنى مۇشۇ سەۋەبتىن دەپ بىلىپ قالدىمىكىن. ئۇنىڭسىزمۇ دەردى يەتكۈچە بار...»

خانىش قۇتلۇقنىگار خېنىمغا ئۇۋال قىلىپ قويغاندەك تۇيۇغۇغا كېلىپ قالغان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

ـــ خانىش قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ قەسىردە ئىپتار قىلىمەن، ـــ دېدى ئۆمەر شەيخ مىرزا جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان بىكاۋۇل بەگكە قاراپ.

ـــ ئانھەزرىتىم ئامان بولغايلا.

بىكاۋۇل بەگ كەينىچىلەپ مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

يالغۇز قالغان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ كاللىسىغا يەنە ئۇرۇش ۋەھىمىسى كىرىۋالدى. خىيال قىلغانسېرى ئاكىسى بىلەن قېينىئىنىسىنىڭ لەشكەرلىرى ھازىرلا باستۇرۇپ كېلىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ تەختتىن ئازراق قىمىرلىدى.

«مەرغىلان، ئىسفەرەنىڭ ھازىرلىقلىرى قانداقراقتۇر. ئۇلار ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلەرمۇ؟ چاپارمەنلەر پەرمانىمنى يەتكۈزۈپ بولغۇچە، ياۋ لەشكەرلىرى باستۇرۇپ كېلىپ قالمىغىيدى...»

ئۆمەر شەيخ مىرزا بىردىنلا جىددىيلىشىپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇ مەرغىلان بىلەن ئىسفەرە ھازىرلا قولدىن كېتىپ قالغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغاندى. كۆڭۈل بىئارامىلىقىدىنمۇ ياكى تۇتقان روزىسىنىڭ سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر تاڭلايلىرى قۇرۇپ كەتكەنىدى. تاشكۆلچەككە شىرىلداپ چۈشكەن سۇغا قاراپ قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاپ قويدى.

«پەرماننى ئېلىپ ماڭغان چاپارمەنلەر راستتىنلا كېچىكىپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق...»

تۇيۇقسىز كاللىسىغا كەلگەن بىر خىيالدىن ۋۇجۇدىدا غىل ـ پال ئۆمىد پەيدا بولغان ئۆمەر شەيخ مىرزا دەس ئورنىدىن تۇردى.

ـــ ئات تەييارلانسۇن!

ئۇ شاھنىشىندىن چىقىپ خاس ئاختىچىسى يېتىلەپ كەلگەن نەسىللىك ئايغىرغا چاقىقانلىق بىلەن مىندى ـ دە، ئۇدۇل كەپ-تەرخانىسىغا قاراپ ئات سالدى.

كەپتەرخانا يارنىڭ لېۋىگە جايلاشقان بولۇپ، كەپتەرخانىنىڭ ئاستىدىكى يىگىرمە ـ ئوتتۇز غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى يارلىقتىن ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى قارىيىپ كۆرۈنەتتى. مۇشۇ ئېگىزلىكتىن ئاشۇ چوڭقۇرلۇققا قارىغان ھەرقانداق كىشىنىڭ بېشى قايماي قالمايتتى.

خانىنىڭ تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن كەپ-تەرچى بەگ بىر نەچچە خىزمەتكارلارنى ئەگەشتۈرگىنىچە پاي-پاسلاپ كېلىپ سالام بەردى. ئۇنىڭغىچە ئاختىچى يۈگۈرۈپ كې-لىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا كۈمۈش ئۇ-زەڭگە دەسسىگىنىچە سېمىز گەۋدىسىنى ئېگەردىن لىككىدە كۆتۈرۈپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، كەپتەرچى بەگنىڭ يول باشلىشىنى كۈتمەيلا كەپتەرخانىغا قاراپ ماڭدى. كەپتەرچى بەگ بىلەن نۆكەرلەر ئارقىسىدىن ئەگەشتى.

خېلى يوغان قەسىردىن قېلىشمايدىغان ئوردا كەپتەرخانا-سىدا بېقىلىۋاتقان نەچچە مىڭلىغان كەپتەرلەر خانىنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئۈچۈن پات ـ پات ئۇچۇرۇلغاندىن سىرت، باچكىلىرىدا ئوردا ئاشخانىسىدا كاۋاپ، شورپا قاتارلىق تۈرلۈك غىزالار تەييار-لىناتتى. ھەرىمدىكى يەتتە نەپەر خانىش ـ ئاغىچىسىدىن باشقا پات ـ پات يەڭگۈشلىنىپ تۇرۇلىدىغان سانى نائېنىق توقاللىرى-نىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدىغان ئۆمەر شەيخ مىرزا ھەر كۈ-

نى دېگۈدەك كەپتەر باچكىسى ئىستېمال قىلاتتى. كەپتەرخانىدىكى بۇ كەپتەرلەرنىڭ خانىنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش، باچكىلىرى بىلەن خانىنىڭ بەدىنىنى قۇۋۇتلەشتىن باشقا يەنە يىراق ـ يېقىندىكى شەھەر ـ ۋىلايەتلەرنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىگە خەۋەر ـ پەرمان يەتكۈزۈشتىن ئىبارەت مۇھىم ۋەزىپىسى بار ئىدى. شۇ سەۋەبتىن كەپتەرلەر ـــ ئويۇنچى كەپتەرلەر، گۆش كەپتەرلىرى ۋە خەۋەرچى كەپتەرلەر دەپ ئۇچ بۆلەككە ئايرىلىپ بېقىلاتتى. ھەرقايسى بۆلەكتىكى كەپتەرلەرگە قارايدىغان مەخسۇس خىزمەتكارلار بار ئىدى.

ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇدۇل خەۋەرچى كەپتەرلەر خانىسىغا قاراپ ماڭدى.

ـــ مەرغىلان، قوقان، ئىسفەرەگە ئۇچىدىغان كەپتەرلەرنى تۇتۇپ چىق، ـــ دېدى ئۇ يېنىدا نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ تۇرغان كەپتەرچى بەككە قاراپ.

كەپتەرچى بەگ خىزمەتكارلار بىلەن خان بۇيرۇغان كەپتەرلەرنى تۇتۇپ چىققۇچە يېنىدىكى سەرمۇنشىغا قىسقا قىلىپ ئۇچ پارچە پەرمان يازدۇردى ـ دە، نەيچە قىلىپ يۆگەلگەن ئالىقانەدەك چوڭلۇقتىكى قەغەزلەرنى نەپىس ياسالغان قوشۇق دەستىسىدەك تومىلۇقتىكى كىچىك كۆنقاپقا سېلىپ كەپتەرلەرنىڭ پۇتىغا ئەپچىللىك بىلەن تاڭدى.

ئۇ كەپتەرلەرنى ئۆز قولى بىلەن ئۇچۇرۇش ئۇچۇن كەپتەرخانىنىڭ ئۆگزىسىگە قويۇلغان شوتىغا قاراپ ماڭدى. شوتىنىڭ ۋاخنىسى ئۇنىڭ سېمىز بەستىنى كۆتۈرەلمەي غىرىسلايتتى. ئۇ ئۆگزىدىكى ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى نەقىشلىك پەغەزلەردە دانلاۋاتقان كەپتەرلەرگە قاراپ قويۇپ كەپتەرچى بەگنىڭ قولىدىن مەرغىلانغا ئۇچىدىغان كەپتەرنى ئالدى. شۇ ھامان يارنىڭ تېگىدىن ئاڭلانغان «گۇلدۇر» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ كەپتەرخانا يەڭگىل تەۋرىگەندەك بولدى. ھەئە، سەيھۇن دەرياسىغا كەلگەن كەلكۇن كېچىدىن بېرى باشقىچە ئۇلغىيىپ قالغان بولۇپ، قىرغاقلارنى

كولاپ ـ ئۆرۈپ قىننى كېڭەيتىۋاتاتتى. بايىقى ئاۋاز دەريا قىنـ
غا پاتمىغان كەلكۈن سۈيىنىڭ كولىشىدىن ئۆرۈلۈپ چۈشكەن
يارلىقتىكى لاي ـ لاتقىلارنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئەتىگەندىن بېرى
مۇشۇنداق سىلكىنىش، تەۋرىنىشنى بىر قانچە قېتىم سەزگەن
كەپتەرخانا خىزمەتكارلىرىنىڭ چىرايىنى ئەندىشە چۈلغۇالغانـ
دى. لېكىن ئۇلار بۇ ئەندىشىلىرىنى قاپىقىنى تۇرۇپ تۇرغان خاـ
غا ئېيتىشقا پېتىنالمىدى. ئۇلارنىڭ ئەندىشىسى ئاساسسىز ئەمەس
ئىدى. يارنىڭ لېۋىگە جايلاشقان كەپتەرخانىنىڭ ئاستىنى بەڭباش
كەلكۈن سۈيى يالاپ، كولاپ ئېقىتىۋاتاتتى. ئەمما، بار ئەس ـ يادى
كۆز ئالدىدىكى بولغۇسى جەڭدە قالغان ئۆمەر شەيخ مىرزا بۇ
سىلكىنىشكە ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمىدى. ئۇ ئاۋۇال مەرغىلانغا
ئۇچىدىغان، ئاندىن قوقانغا ئۇچىدىغان كەپتەرنى قويۇۋەتتى. شۇ
تاپتا قولىدا ئىسفەرەگە ئۇچىدىغان كەپتەرلا قالغانىدى. پايپاقلىق
پاقا كۆز كەپتەر ئالىلىقانداق بىر خەۋپىنى سەزگەندەك ئۇچۇشقا
ئالدىراپ تىپىرلايتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالدىغا ئىككى قەدەم
مېڭىپ ئۆگزىنىڭ لېۋىگە كەلدى ـ دە، ئىختىيارسىز پەسكە ـــ
كۆز يەتكۈسىز چوڭقۇرلۇقتا ئېقىۋاتقان دەريانى قارىدى. لايقىلاپ
ئېقىۋاتقان گىل رەڭ دەريا سۈيى قۇياش نۇرىدا قىزغۇچ پار ـ
قىرايتتى.

«ئاغام بىلەن قېيىنئىنىم قېرىنداشلىق مېھرىگە رىئايە
قىلمىسا مەنمۇ رىئايە قىلمايمەن. تەۋەيىمگە قەدەم بېسىشقا پې ـ
تىنغان لەشكەرلىرىنىڭ قېنىنى ئەنە ئاشۇ دەريا سۈيىدەك ئاققۇ ـ
زۇپ، پەرغانە ۋادىسىغا ئىككىنچى ئاياغ بېسىشقا جۈرئەت قىلال ـ
ماس قىلىۋېتىمەن!»

ئۆمەر شەيخ مىرزا پىغانلىق بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ قولىدىكى
كەپتەرنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ بارماقلىرىنى ئاستا
بوشاتتى. تۇتقۇنلۇقتىن بوشانغان كەپتەر ئەركىن قانات قاققىنـ
چە كۆككە پەرۋاز قىلدى. دەل شۇ دەقىقىدە يەرنىڭ تېگىدىن

«گۈلدۈر» قىلغان مۇدھىش ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى. ئۇشبۇ ئاۋاز بىلەن تەڭ كەپتەرخانا دەسلەپ يەڭگىل، كېيىن قاتتىق تەۋرەندى. ئاشۇ تەۋرىنىش بىلەن تەڭ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ يۈرىكىمۇ ۋەھىمە-لىك جىغىلدىدى. ئۇ كەپتەرخانىنىڭ سىلكىنىشى بىلەن ئالدىغا مۇدۇرۇپ كەتكەندى. تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاش ئۈچۈن ئېگىزگە سۇنغان قولىنى ئارقاڭ ـ سارقاڭ قىلىپ پۇلاڭلاتتى. ھەئە، ئۆمەر شەيخ مىرزا سېمىز، كېلەڭسىز بەستىنى رۇسلاپ بولغۇچە كەپ-تەرخانا تېخىمۇ بەك قىڭغايدى ـ دە، گۈلدۈر ـ غالاپ قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئاۋۋال ئۆمەر شەيخ مىرزا، كېيىن كەپتەرخانا يارغا قاراپ غۇلىدى. ئۆگزىدىكى كەپتەرچى بەگ، نۆكەر، مۇلا-زىملارنىڭ جان ئاچچىقىدا توۋلىغان ئېچىنىشلىق نالىسى دەقىقە ئىچىدە ھاۋاغا سىڭىپ كەتتى.

※ ※ ※

قۇياش زېمىنغا ئوت پۈركۈيتتى. ئالەم ـ جاھاننى تىنچىق ـ بۇلۇقما قاپلىۋالغاندى. يوپۇرماقلار مىدىراپ قويايمۇ دېمەيتتى. شۇنداقتىمۇ، ئەندىجان شەھىرىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان ھەر خىل مېۋىلىك، مېۋىسىز دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرغان، ئېرىقلىرىدا سۇپسۇزۇك سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان چاھارباغ ھەر ھالدا سالقىن ئىدى. كاكۇك ۋە باشقا قۇشلارنىڭ ئاندا ـ ساندا سايراشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا باغنىڭ ئىچى تىپتىنچ ئىدى. باغنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسىدا، ئېگىز قورۇق تاملاردا قورۇق-چىلىق قىلىۋاتقان نۆكەرلەر پىژغىرىم ئىسسىققا چىداشلىق بې-رەلمەي، ئورنىغا نۆۋەت ئالمىشىش ئۈچۈن كېلىدىغان قورۇق-چىلارنىڭ يولىغا تەقەززالىق بىلەن قارىشاتتى؛ چاڭقاپ كەتكەن-لىكتىن گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى تىنمىسىز يالايتتى؛ ئۇزاتسا قول يەتكۈدەك يەردىكى سارغىيىپ ۋىل ـ ۋىل پىشقان ئۆرۈكلەر ئىختىيارسىز نەپسىنى تاقىلدىتاتتى. ئەمما، تۇتقان رو-

زىسىنى قازا قىلىۋېتىشتىن ئەنسىرەپ ئۆرۈكلەرگە قارىماسلىققا تىرىشاتتى. نەپسى شەيتان ئۇلارنى ئۆرۈكلەرنى ئۈزۈپ يەپ ۋۇجۇ-دىنى قىيىناۋاتقان ئۇسسۇزلۇق ۋە ئاچلىق ئازابىنى بېسىشقا دەۋەت قىلىپ تۇرسىمۇ، روزىنى قازا قىلىۋېتىشتىن كېلىپ چىقىدىغان گۇناھ تۇيغۇلىرى يەنىلا غالىب كېلەتتى؛ ئەتىگەندە زولۇق يەپ بو-لۇپ، بىر كۈن روزا تۇتۇش ئۇچۇن ئاللاھنىڭ نامىنى شىپى كەل-تۈرۈپ قىلغان قەسەملىرى دەرھال ئېسىگە كېلىپ، ئاچلىق ۋە تەشنالىققا چىدىمايۋاتقاندا تۇرغان نەپسىنى بېسىشقا مەجبۇر بولاتتى.

ئەتىگەن ھاۋانىڭ سالقىن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ نۆكەرلىرى بىلەن بىرلىكتە كامانداز لىق ماھارىتىنى مەشىق قىلغان شاھزادە بابۇر مىرزا ئەمدىلىكتە چاھارباغنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى يوغان كۆلنىڭ بويىدىكى باراقسان ئۆسكەن چىنارلار سايە تاشلاپ تۇرغان راۋاقتا ھاردۇق ئالغاچ كىتاب ئوقۇۋاتاتتى. كۆل بويىغا چۆرگىلە-تىپ تىكىلگەن كۆككە بوي سوزغان چىنارلارنىڭ سايىسى كۆل سۇيى بىلەن بىرلىشىپ ئادەمگە باشقىچە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. نۆ-كەرلەر شاھزادىنىڭ دىققىتىنى چاچماسلىق ئۈچۈن نېرىراقتىكى سايىغا سېلىنغان گىلەملەرنىڭ ئۈستىدە يانپاشلاپ ئارام ئېلە-شۇاتاتتى. ئىككى مەھرەم يىگىت قوللىرىدىكى قوتاز قۇيرۇقلىرى بىلەن شاھزادىنى پاشا ـ چىۋىنلەردىن قوروۋېتتى. شۇ تاپتا ئىككى قات سېلىنغان تەتىللا كۆرپىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان بابۇر مىرزا ئالدىدىكى رېھىل[1]گە ئېگىشكىنىچە ھەزرىتى نەۋائىينىڭ «غەرايىبۇسسىغەر»[2]دىكى شېئىرلىرىغا مەپتۇن بولۇپ، ئوتلۇق مىسرالارنىڭ مەنا چوڭقۇرلۇقىغا شۇڭغۇغاندى. گەرچە شېئىرنى ئىچىدە ئوقۇۋاتقاندەك قىلسىمۇ، بەزى مىسرالارنى ھاياجىنىنى باسالماي ئۇنلۇك تەكرارلايتتى :

① رېھىل ـــ مەخسۇس كىتاب قويۇپ ئوقۇيدىغان جابدۇق.
② «غەرابۇسسىغەر» ـــ بالىلىق غارايىپلىرى.

ئەشرەفەت مەن ئەكس شەمسل[1] ــ كەئىس[2] ئەنۋارۇل ھۇدا[3]،
يار ئەكسىن مەيدە كۆر دەپ جامىدىن چىقتى سادا.
غەير نەقشىدىن[4] كۆڭۈل جامىدا بولسا زەڭگى غەم[5]،
يوقتۇر ئەي ساقى، مەيى ۋەھدەت مەسەللىك غەمزە[6]دا،
ئەي، خۇش ئول مەيكىم، ئاڭا زەرف[7] ئولسا بىر سىنغان سەفال.
جام ئولۇر كىيتىنەما[8]، جەمشىد ئانى ئىچكەن گەدا،
جامۇ مەي گەر بۇيلەدۇر، ئول جام ئۇچۇن قىلماق بولۇر،
يۇز جەھان ھەردەم نىسار، ئول مەي ئۇچۇن مىلك جان پىدا.
دەير[9] ئارا ھۇش ئەھلى رەسۋا بولغالى، ئەي مۇغبەچە،
جامى مەي تۇتساڭ مەنى دىۋانەدىن قىل ئىپتىدا[10].
تاكى ئول مەيدىن كۆڭۈل جامىدا بولغاچ جىلۋەگەر،
چىھرەئى مەقسۇد، مەھۇ[11] ئولغاي ھەم ئول دەم مائەدا[12].
ۋەھدەتى بولغاي مۇيەسسەر مەي بىلە جام ئىچرە كىم،
جامۇ مەي لەفزىن دىگەن بىر ئىسم ئىلە قىلغاي ئەدا.
سەن گۇمان قىلغاندىن ئۆزگە جامۇ مەي مەۋجۇد ئىرۇر.
بىلمەيىن نەفئى ئەتمە بۇ مەيخانە ئەھلىن زاھىدا[13].
تەشنەلەب ئولما نەۋايى، چۇن ئەزەل ساقىيسىدىن،
«ئىشرەبۇ، يا ئەييۇھەل ئەفشان[14]» كىلۇر ھەر دەم ندا.

① شەمس ــ قۇياش.
② كەئىس ــ مەي قاچسى، كاسا.
③ ئەنۋارۇل ھۇدا ــ توغرا يول نۇرى.
④ غەير نەقىش ــ غەيرىي مەقسەت.
⑤ زەڭگى غەم ــ غەم كىرلىرى.
⑥ غەمزە ــ كۆز قىسىش، ئىشارە قىلىش، ئەركىلەش.
⑦ زەرف ــ كوزا
⑧ كىيتىنەما ــ جاھاننامە.
⑨ دەير ــ مەيخانا.
⑩ ئىپتىدا ــ باشلا.
⑪ مەھۇ ــ يوقلىش.
⑫ مائەدا ــ ... دىن باشقا، ... دىن تاشقىرى.
⑬ زاھىدا ــ ئەي زاھىد.
⑭ يا ئەييۇھەل ئەفشان ــ ئەي تەشنالار ئىچىڭلار.

بابۇر شېئىرنى ئوقۇپ بولۇپ نەزەرىنى كىتابتىن قۇياش نۇ-رىدا ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرغان كۆل سۈيىگە يۆتكىدى. كاللا-سىدا: «قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى. جامدىن يارنىڭ ئەكسىنى شارابتا كۆر دېگەن سادا چىقتى...» دېگەن مىسرالار قايتا جاراڭلىدى ۋە خىياللىرى ئىخ-تىيارسىز يىراق ھىرات تەرەپكە قاراپ قاناتلاندى.

«ئەندىجان بىلەن ھىراتنىڭ ئارىلىقى زادى قانچە كۈنلۈك يولدۇر؟ قانىتىم بولسا ئۇچۇپلا ھىراتقا بارسام. ئول نەزم پىرى، شېئىر مەملىكىتىنىڭ سۇلتانى بولمىش نەۋايى ھەزرەتلىرىنىڭ ئېتەكلىرىگە ئېسىلىپ، مۇبارەك قوللىرىنى ئۆپسەم. ئاتەش زەبا-نىدىن دۇر - گۆھەر چاچقۇچى كالامىرىنى ئاڭلىسام... مەڭ ئەپسۇس، مەنزىلنىڭ يىراق ھەم داۋانلىق بولغىنى ھېچ گەپ ئە-مەس. سەپەر مۇشەققىتىدىن قورقمايدىغان ئادەم ھەرقانداق مەنـ زىلگە يەتمەي قويمايدۇ. ئەمما كۆڭۈلگە چۈشكەن نىزا، ئاداۋەت، ئۆچمەنلىك داۋىنى ھەممىدىن يامان. ئۇنىڭدىن ئاشماق بەسىي مۇشكۈل. ھۆرمەتلىك خان ئاتام بىلەن مۆھتەرەم خان تاغام كۆڭۈل گۈلزارلىقىدا پەيدا بولغان نىزا، ئاداۋەت داۋانلىرىنى ئۆرۈپ تاشلاپ، قېرىنداشلىق مېھرىنى جارى قىلدۇرۇپ بۇنچىۋالا ئۆچ-مەنلەشمىگەن بولسا، بەلكىم بۇ چاغقىچە سەمەرقەنت، ھىراتلارغا بېرىپ ئول شەھەردىكى ئالىم - پازىللارنىڭ دەرگاھىدا ئىلىم تەھسىل قىلغان، نەۋايى ھەزرىتىم بىلەن مۇلاقاتتا بولۇپ تەلمى-نى ئالغان بولاردىم. مانا شۇ دەقىقىدە پۈتكۈل پەرغانە تەسەررۇپى خان تاغام بولمىش سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ تەھلى-كىسىدە. سەركەردە - لەشكەرلىرى تەۋەسىمىزگە قاراپ باستۇرۇپ كېلىۋېتىپتىمىش. بۇ ياغىنىڭ ئاقىۋىتى قانداق نەتىجىلىنەر-كىن؟ بىر يامانلىقنىڭ كەينىدە بىر ياخشىلىق بار دېيىشىدۇ ئا-قىللار. ياخشىلىق غالىب كېلىپ ئاتام بىلەن تاغام بىر - بىرىنى ئەپۇ قىلىشسا، ئەل - يۇرت ئاسايىشلىققا يۈزلىنىپ، ئاۋام - رە-ئىيەت بالا - قازادىن ساقلىنىپ قالاتتى. مەنمۇ خان ئاتامدىن ئە-

جازەت ئېلىپ سەمەرقەنت، ھىراتلارغا بېرىش ئارزۇيۇمغا يېتەردىدىم...»

كۆل بويىغا ئالدىراش يېتىپ كەلگەن چاپارمەن بابۇرنىڭ ھەسرەتلىك خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. ئۆزلىرىنى بۇزرۇك مومىلىرى ھۇزۇرىغا چاقىرىدۇ.

بابۇر چاپارمەننىڭ ئۆمسۈلە چىرايىغا بىر قاراپلا، ئاللىقانداق بىر كېلىشمەسلىك بولغانلىقىنى سېزىپ قالدى. ئۇنىڭدىن ئارتۇق گەپ سوراشقا رايى بارماي دەس ئورنىدىن تۇردى.

تومۇزنىڭ تىنچىق ھاۋاسىغا چىدىمىغان بابۇر مومىسى خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن بىللە بىر ئاي رامىزانىنى قىيىنالمايراق ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈچۈن ئەندىجان شەھرىنىڭ سىرتىدىكى بۇ ھاۋالىق چاھارباغقا چىقىۋالغانىدى. ئەتىگەندە زولۇقتىن كېيىن مومىسى ئۇنىڭغا ئىپتارنى يېنىغا كېلىپ بىللە قىلىشنى ئالاھىدە تاپىلىغانىدى. شۇ تاپتا مۇھىم ئىشى بولمىسا نەۋرىسىنى چىڭقى چۈشتە ئاۋارە قىلىپ يېنىغا چاقىرتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى بۇ چاغدا مومىسىنىڭ چاھارباغنىڭ سالقىن بىر يېرىدە ئۇخلايدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

تۇنۇگۈن ئىپتاردا خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھزادە بابۇردىن ئېسەنلىك سوراپ چاھارباغقا چىققان قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق ئەمىرلەر ئىپتار قىلىپ ئولتۇرۇپ سەمەرقەنتىنى لەشكەر تارتىپ چىققان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇدۇل مەرغىلان، قوقان، ئىسفەرەنى نىشانلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن، تاشكەنتنى لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ بولسا خوجەنت دەرياسىنىڭ شىمالىغا قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن مەلۇمات بەرگەنىدى. شۇ چاغدا كۈيۈئوغلى بىلەن ئوغلىنىڭ ئىسابسىزلىقىدىن رەنجىگەن خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم ئۇلارنى ئەيىبلەپ بىر ھازا سۆزلىگەن ۋە شەخسىي نامىدىن مەكتۇپ يېزىپ ئەۋەتىپ ئۇلارنى بۇ نىيىتىدىن يانىدۇرماقچى بولغانىدى.

«بۇزرۇك مومام نېمە سەۋەبتىن چاقىرتتىكىن؟ ياكى ئول ئىككى تاغامنىڭ لەشكەرلىرى ئەندىجانغا قىستاپ كېلىپ قالغاندىمىدۇ ـ يا؟ ھەرقانچە بولسىمۇ بۇنچە تېز يېتىپ كەلمەس. قاسىمبەگ قاۋچىن مەرغىلان بىلەن قوقانىنىڭ مۇداپىئەسى بەك مۇستەھكەم، ياۋ ھەرقانچە كۆچلۈك بولسىمۇ، ئاسانلىقچە ئىشغال قىلالمايدۇ دەۋاتاتتى، ياكى ئول قەلئەنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرى ئۇ ـ رۇش قىلمايلا تەسلىم بولغانمىدۇ؟ بۇزرۇك مومام بولغاندىكىن ئۇلار ئەندىجانغا تېگىشكە پېتىنالماس...»

باش ـ ئاخىرى يوق خىياللار بىلەن چاھارباغنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى سارايغا يېقىنلاشقان بابۇر ئايال كىشىنىڭ نالىلىك يىغا ئاۋازىنى ئاڭلاپ چېچىپ توختىدى. يىغا ئاۋازى سارايدىن چىقىۋاتاتتى. مومىسىنىڭ ئاۋازىنى تونۇغان بابۇرنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ، ۋۇجۇدىنى ئاللىقانداق بىر مۇدھىش تۇيغۇلار چىرمىۋالدى. ئۇنىڭ خىيالىدىن قەدىم ئېلىشلىرى ئىتتىكلىدى. سارايىنىڭ ئالدىدىكى مەرمەر كۆلچەكنىڭ يېنىدىكى داردا ئېگەر ـ جابدۇقلىرى ئېلىۋېتىلمىگەن تۆت ئات سوۋۇتۇلۇۋاتاتتى. بابۇر ئاتلارغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ سارايىنىڭ نەقىشلىك دەرۋازىسىغا قاراپ يۈگۈردى.

يىپەك رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ئولتۇرغان ئىسان دۆلەت خېنىم يۈگۈرۈپ كىرگەن نەۋرىسىنى باغرىغا باسقىنىچە قايتىدىن ھازا باشلىدى:

ـــ ئاھ خۇدا! مېنىڭ نۆۋىتىم ئىدىغۇ؟ نېمىشقا ئاداشتۇرۇۋەتكەنسەن. سۆيۈملۈك نەۋرەمنى ئاتا مېھرىگە قانغىلى قويساڭ بولماسمىدى. كۆيۈئوغلۇم ئەمەس، ئوغلۇم، جىگىرىم ئىدىغۇ مىرزام. سىلىدىن ئايرىلىپ بۇ يۈرەك قانداق چىدايدۇ ئەمدى. ئاھ خۇدا، ئاھ خۇدا...

نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى پەملىگەن بابۇرنىڭ ئىچ ـ ئىچىدىن بىر يىغا كەلكۈنى يامرىدى. ئەمما، نېمە ئۈچۈندۇر كۆزىدىن

بىر تامچىمۇ ياش چىقمىدى. زۇۋانى تۇتۇلۇپ قالغاندەك بولۇپ، پەرياد ئۇرۇۋاتقان مومىسىغا تەسەللى بېرىشكىمۇ تىلى كەلمىدى. تاپىنىدىن كىرگەن بىر پارچە ئوت ئىچ ـ باغرىنى ئۆرتەپ چوقـ قىسىدا تۇرۇپ قالغاندەك بولۇپ، چېكىسىگە پىچاق تىققاندەك ئاغرىق كىردى. گېلى قۇرۇپ، تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالدى. مومىسىنىڭ قۇچىقىدىن ئاجراش ئۈچۈن تىپىرلىدى، ئەمما نەـ مىشقىدۇر قوللىرىدا ماغدۇر يوق ئىدى.

«دادام قازا قىپتۇ. كۆيۈمچان پەدەرىمدىن، تاغدەك يۆلەنچۇـ كۈمدىن ئايرىلىپ قاپتىمەن. ئەمدى ئۇنى مەڭگۈ كۆرەلمەيمەن. سېمىز، كەڭ، قۇۋۇۋەتلىك، مېھرىلىك باغرىغا ئۆزۈمنى ئاتالمايـ مەن. ئۇنىڭغا ئەركىلىيەلمەيمەن، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمنى دېيەلـ مەيمەن...»

پاكار بويلۇق، چۆرۈلمە ساقاللىق، تۆرۈك يۈزلۈك، تەمبەل كەلگەن دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئاتلىق مېھرى بالقىپ تۇرغان خۇشخۇي چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن بابۇر ئاخىر پاكىتىدە يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا خەۋەر يەتكۈزۈپ كەلگەن ئەمىر ـ بەگلەرمۇ ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە ھازا ئېچىشتى.

ـــ قالۇ ئىننىاللاھى ۋە ئىننا ئەلەيھى راجىئۇن[1]، ـــ دېدى ئەندىجانىنىڭ قازىسى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا يىغا ـ زار بىرئاز پەسكويغا چۈشكەندىن كېيىن ھازىدارلارغا تەسەللى بېرىپ، ـــ بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا. جەننەتماكان خان ئالىيلىرى شۇڭقار بوـ لۇپ يۇرەك ـ باغرىمىزنى خۇن ئەيلىدى. شول تاپتا باغرىمىز قاذـ لىق، كۆزىمىز ياشلىق. پۈتكۈل پەرغانە مۇسىبەت قايغۇسىدا. ئاـ مال قانچە. قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەمنىڭ كارامىتى بىلەن بۇ پانىيـ غا كۆز ئاچقان ھەربىر بەندە يا ئىلگىرى، يا كېيىن رەھمەت دەرـ ياسىنىڭ شەربىتىنى ھامان تېتىغاي. ئەمدى ھەربىرىمىز ئۆزىدـ

① مەنىسى: بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز.

مىزگە تەسەللى بېرىپ باقىينىڭ ئەمەس، پانىينىڭ غېمىنى قىلايلى. بۇزرۇك خانىش ئالىيلىرى، شاھزادەم سەۋر قىلىشقايلا. ئۇنتۇشمىسلاكى، ھازىر ئەندىجان ياۋ تەھلىكىسىدە. تەخت ـ سەلتەنەت پاسىبانسىز قالماسلىقى كېرەك.

خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى تەسىر قىلدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئىسان دۆلەت خېنىم دەرھال ئېسىنى يىغدى.

«قازى ھەزرەتلىرى راست ئېيتىدۇ. ھازىر ھازا ئېچىپ يىغلايدىغان ۋاقىت ئەمەس. تەخت ـ سەلتەنەت پاسىبانسىز قالسا ھەرگىز بولمايدۇ. بولمىسا ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلى بۆلۈنۈپ، ئىرادىسى سۇنىدۇ، ياۋغا تاقابىل تۇرۇشتىن رايى قايتىدۇ. بۇ مەرھۇم كۆيۈئوغلۇمنىڭ ئۆلۈمىدىنمۇ خەتەرلىك. بابۇر مىرزىنى دەرھال ئوردىغا ئەكىرىپ تەختتە ئولتۇرغۇزۇش كېرەك. بولمىسا بەزى ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلىگە شۇملۇق سايە تاشلاپ، ئۆز ئالدىغا تەخت ۋارىسى بەلگىلەشكە چۇشىدۇ. بۇنىڭ ئاقىۋىتى تېخىمۇ ياماندۇ...»

ئىسان دۆلەت خېنىم سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئانچە ئارىلاشماي يۈرگەنىدەك قىلغان بىلەن كەسكىن، تەدبىرلىك، ئاقىللارچە پىكىر قىلىدىغان مەزلۇم ئىدى. ئۇ يىغىسىنى توختىتىپ، قەددىنى رۇسلىدى:

ـــ شۇنداق، ھازىر ھازا ئاچىدىغان ۋاقىت ئەمەس، شۇم خەۋەر شەھەرگە تارقىلىشتىن ئاۋۋال شاھزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش كېرەك. ئىككىلىرى مەرھۇم كۆيۈئوغلۇمنىڭ ئالىي ھىممىتىگە ئېرىشكەن دۆلەتخاھلارنىڭ پېشۋالىرىدىن، ـــ دېدى ئۇ خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن ئەمىر قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاراپ، ـــ ئەندىجاندىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ھەممىسى ھەر بىرلىرىنىڭ ئاغزىلىرىغا قارايدۇ. شۇڭا دەرھال شەھەرگە قايتىپ ئەمىر ـ بەگلەرنى يىغىپ، شاھزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئـ

شىغا كىرىشكەيلا.

ـــ پەرمانبەردارمىز!

خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن ئەمىر قاسىمبەگ قاۋچىن ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن ئۆپكىدەپ ئولتۇرغان بابۇرغا سالام بېرىۋېتىپ دەرھال سارايدىن چىقىپ كەتتى.

سارايئىچىگە ئىچىنى بىر پەس سۈكۈنات قاپلىدى.

ـــ بەردەم بولسىلا شاھزادەم، ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم نەۋرىسىنىڭ كۆز ياشلىرىنى رومىلى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ، ـــ ھازىردىن باشلاپ بالىلىقلىرىنى تاشلىسىلا. سىلى ئەمدى بالا ئەمەس، بىر ئەلنىڭ پاسىبانى. ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ پۈشت پاناھى بولىدىلا. شۇڭا كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، كۆڭۈللىرىگە غەيرەت، شىجائەتنى يار قىلغايلا. سىلىگە ئەمدى يىغا ياراشمايدۇ. ئىشەنچىم كامىلكى، سىلىدە ئەل ـ يۇرتقا پاسىبانلىق قىلىشقا يېتەرلىك ئىستېدات، پاراسەت بار. گەپ جاسارەتلىك بولۇشلىرىدا. جانابى ئاللاھ ئىگەم پېشانىلىرىنى ئوڭ، يوللىرىنى داغدام قىلغاي. ئەمدى بارلىق مۇشكۈلاتلىرىمىزنى سىلىگە يۈكلىمەي ئالمىمىز يوق.

مومىسىنىڭ سۆزلىرى تەسىر قىلدىمۇ ياكى ئۆزىگە ئېغىر بىر مەسئۇلىيەتنىڭ يۈكلەنگەنلىكىنى ھېس قىلدىمۇ ئەيتاۋۇر، بابۇر كۆز ياشلىرىنى توختىتىپ دەس ئورنىدىن تۇردى. شۇ تاپتا ئىسان دۆلەت خېنىم نەۋرىسىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىدا ھازا ئېچىپ يىغلاپ، ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ رايىنى قايتۇرۇشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالغانىدى. ئەمما بابۇرنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ چوڭ ئادەملەردەك ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشى، چىرايىدىكى قەتئىيلىك، جاسارەتنى كۆرۈپ كۆڭلى خېلىلا جايىغا چۈشتى. خىزمەتكارلارنى مەپە جابدۇشقا، كىنىزەكلەرنى نەرسە ـ كېرەكلەرنى يىغىشتۇرۇشقا بۇيرۇدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ شەھەرگە تىزرەك قايتىشقا ئالدىراپ قالغانىدى؛ كۈيۈئوغلى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان بىر قىسىم ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئالا كۆڭۈللۈك قىـ

لىپ، باشقا نىيەتتە بولۇپ قېلىشىدىن ۋايىم يەپ قالغانىدى؛ مۇلازىم، كېنىزەكلىرى ئالدىرىمايۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ جىلە بولاتتى؛ خىزمەتكارلارنىڭ «مەپە تەييار بولدى» دەپ خەۋەر قىلىشىنى كۈتۈپ پات ـ پات ئىشىككە قارايتتى.

«ھازىر يولغا چىقسامۇ شەھەرگە كىرىشكە بىر ئاش پىشىم ۋاقىت كېتىدۇ. ئاباياملا مەپىنى جابدۇشقا بۇيرۇسام بوپتىكەن. بۇ چاغقا خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن قاسىمبەگ قاۋۇچىنىغا شەھەرگە كىرىپ بولدى ئەتمالىم. شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەمىر ـ بەگلەر نېمە كويدىدۇر؟ ئىرادىسى سۇنۇپ ياۋغا سەلتەنەتنى تاپشۇرۇش خىيالىغا كېلىپ قالمىسا بولاتتى. ھەي، مۇشۇنداق چاغدا نېمىشقىمۇ چاھارباغدا بولۇپ قالغاندىمەن؟! بابۇرجاننى شەھەرگە ئەكىرىپ دەرھال پادىشاھ دەپ جاكارلىتىۋالسام ھەممە ئىش ئىزىغا چۈشەتتى. ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ داۋالغۇپ تۇرغان كۆڭلىمۇ بىسىقاتتى ياكى بولمىسا بابۇرجان ئالدىدا ئاتلىق ماڭغاچ تۇرسۇنمىكىن. ئاباياملا ئۇنى خوجا قازى بىلەن قاسىمبەگكە قېتىپ قويسام بوپتىكەن... »

ـــ بولمىسا سىلى نۆكەرلىرى بىلەن شەھەرگە ماڭغاچ تۇرسىلا، ـــ دېدى خىيال قىلغانسېرى ئەندىشىسى كۈچەيگەن ئىسان دۆلەت خېنىم بابۇرغا قاراپ، ـــ بەربىر مەپە ئاستا ماڭىدۇ. ئەندىجانغا بىر قەدەممۇ بولسا بۇرۇنراق بارغانلىرى تۈزۈك.

ئەھۋالنىڭ ھەقىقەتەن جىددىي ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بابۇر مومىسىنىڭ تەكلىپىگە تىرەجمەيلا قوشۇلدى.

※ ※ ※

ئەندىجان قەلئەسىگە قاراپ قۇيۇندەك ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى مۇسىبەت ئازابى قايتىدىن چىرمىۋالغانىدى. ئاستىدىكى نەسىللىك ئايغىرغا چاھارباغدىن چىقار ۋاقتىدا سالغان بىر قامچىلا كۈپايە قىلغانىدى. ئۇچقۇر ئاتنىڭ تۇياقلىرى

يەرگە تەگمەيتتى. بۇ ئاتنى ئۇنىڭغا دادىسى ئاخسىغا ماڭار ۋاقتىدا سوۋغا قىلغانىدى.

«خان ئاتام ئاخسىغا بارماي ئەندىجاندا تۇرۇۋەرگەن بولسا بۇ قازادىن ساقلىنىپ قالارمىدى؟ نېمىشقىمۇ ئۇنىڭ يولىنى توسمىغان بولغىيدىم. توسقان بولسام گېپىمگە كىرەر بولغىيمىدى؟...»

ئوقتەك چېپىپ كېتىۋاتقان ئاتنىڭ ئۈستىدە يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئېگەرگە چاپلىشىپ دېگۈدەك ئولتۇرغان بابۇرنىڭ كۆز ئالدىدىن دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئاخسىغا ماڭغان ۋاقتىدىكى ئىشلار لاپ قىلىپ زاھىر بولدى.

ھەئە، پايتەختتىنى ئاخسىغا كۆچۈرۈش نىيىتىگە كەلگەن ئۆمەر شەيخ مىرزا تۇرلۇك تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ يولغا چىقار ۋاقتىدا، تۇيۇقسىز ئوغلى بابۇرنى ئەندىجانىنىڭ نائىب ئەمرىلىكىگە تەينىلەپ ئۇنى ئەندىجاندا قېپقېلىشقا بۇيرۇدى. شۇ چاغقىچە ئاتا ـ ئانىسىدىن تۇزۇك ئايرىلىپ باقمىغان بابۇر دادىسىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلاپ نارازىلىق بىلەن ئۇمچەيدى. يۇگۇرۇپ بېرىپ ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بالىلارچە تۇيغۇسىدا ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن كۆرە ئاخسىدەك گۈزەل شەھەرگە بېرىش خىيالى بەكرەك ھۆكۈمران ئىدى. بالا دېگەن شۇنداق بولىدۇ. ھەردائىم ئاتا ـ ئانىسىغا ئەگىشىدۇ. مېھماندارچىلىق، بەزمە ـ مەشرەپلەرگە، نامىنى ئاڭلىغان، لېكىن بېرىپ باقمىغان يۇرت ـ شەھەرلەرگە بېرىشقا قىزىقىدۇ. گويا ئۆزىنى ئۇ يەردە يېڭى ئويۇن ـ تاماشىلار، يېڭى دوست ـ بۇرادەرلەر كۈتۈپ تۇرغاندەك.

ـــ پەرمانىمغا سەركەشلىك قىلمىسىلا. قارىسىلا كالپۇك سوزغانلىرىنى، سىلى بەك باتۇر ئىدىلىغۇ ئوغلۇم، ـــ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ تەلەپپۇزىدا تەئەددىمۇ، تەسەللىمۇ، ئەركىلىتىشمۇ بار ئىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ بېشىنى مېھرى بىلەن سىلىدى، ـــ ئەمدى يىگىت بولاي دەپ قالدىلا. بالىلىق خۇيلىرىنى تاشلىسىلا. ئوغۇل بالا دېگەن قىز بالىنى دوراپ ئاتا ـ ئانىسى نەگە ماڭسا

ئارقىسىدىن ئەگەشمەيدىغان. ئەندىجان بىلەن ئاخسىنىڭ ئارىلىقى يىراق ئەمەس، پات ـ پات كۆرۈشۈپ تۇرىمىز. ئەمدى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى، سەلتەنەت يوسۇنلىرىنى ئۆگەنمىسلە بولمايدۇ. مەندىن كېيىن قالسىلا بۇ سەلتەنەتكە سىلى پاسىبان بولىلا. ئەتكىلىرىنىڭ تەربىيەسىنى ئوبدان قوبۇل قىلسىلا. مېنى يوق دەپ ئويۇن ـ تاماشىغا بېرىلىپ، بەكباشلىق قىلغانلىقلىرىنى بىلىپ قالسام رەنجىپ قالىمەن. بولۇپمۇ ياراغبەردارلىقنى پۇختا مەشىق قىلسىلا. بۇ قېتىم كۆرۈشكەندە جەكبازلىق ماھارەتلىرىنى كۆرەك قىلىمەن. كامانداز لىقتا مېنى ئۇتۇۋالمىسىلا رەنجىپ قالىمەن.

ئۆمەر شەيخ مىرزا ئادەتتە تولىمۇ خۇشخۇي كۆرۈنگىنى بىلەن كەسكىن، قاتتىق قول ئادەم ئىدى. بىر ئىشنى قارار قىلسا ھەرگىز يانمايتتى. جانبازلىق ماھارىتىگە ئالاھىدە ھەۋىسى بار ئىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك بابۇرنى بىللە ئېلىپ چىقىپ ماھارەت مەشىق قىلاتتى. كامانداز لىق ماھارىتى قەدىر ئەھۋال بولسىمۇ، قىلىچۋازلىق ماھارىتى يۇقىرى ئىدى. بولۇپمۇ بىلەكلىرى قۇۋۋەتلىك، مۇشتۇمى قاتتىق ئىدى. نۆكەرلىرىنى قاتار قىلىپ قويۇپ مۇشت ئاتىدىغان بولسا، خېلى مەن ـ مەن دېگەن بەستلىك نۆكەرلىرىمۇ موللاق ئېتىپ چۈشەتتى. بابۇر دادىسىنىڭ مۇشت ماھارىتىگە بەكلا ھەۋەس قىلاتتى. شۇ سەۋەبتىنمۇ دادىسىغا ھەم ئەركىلىيەلەيتتى، ھەم تەپ تارتاتتى. دادىسىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى ئوبدان بىلىدىغان بابۇر ئاخسىغا بېرىش ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى. خانىش قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ بۇ سۆيۈملۈك ئوغلىدىن ئايرىلغۇسى يوق ئىدى. ئەمما، ئېرىنىڭ پەرمانىغا بىر نېمە دېيىشكە پېتىنالماي بابۇرنى باغرىغا باسقىنىچە كۆزىگە لىق ياش ئالدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئىسان دۆلەت خېنىم تاشكەنتتىن قايتىپ كەلدى. بىراق، مومىسىغا ئەركىلەپ كۆنۈپ قالغان بابۇرنىڭ خۇشاللىقى ئانچە ئۇزۇن داۋاملىشالمىدى. چۈنكى بۇ قېتىم ئىسان دۆلەت خېنىم ئىلگىرىكىدەك ئۇنى ۋاي نەۋرەم، كۆزۈمنىڭ ئاقۇ قارىسى، جىگەر پارەم دەپ ئەركىلەتمىدى، رايىغىمۇ بارمىدى،

ئاخسىغا بېرىش تەلىپىنىمۇ رەت قىلدى. ئادەتتە ئۆمەر شەيخ مىرزا قېينىئانىسى ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ ھەرقانداق بۇيرۇقىنى يېرىمايتتى. ھەرقانداق تەلىپىنى شەرتسىز ئورۇنلايتتى. بابۇر مومىسىنىڭ نوپۇزىدىن پايدىلىنىپ ئاخسىغا بېرىشنى خام خىيال قىلغانىدى. بىراق مومىسى ئۇنىڭ بۇ خام خىيالىنى كۆپۈككە ئايلاندۇرغانىنى ئاز دەپ ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇش، ئۇستازىدىن ساۋاق ئېلىش، ئىنشا يېزىش، جەڭبازلىق ماھارىتىنى مەشىق قىلىش، سەلتەنەت ـ قائىدە يوسۇنلىرىنى ئۆگىنىش، ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بىرتەرەپ قىلىش ئىشلىرىغا قاتنىتىق نازارەت قىلدى. ئۇستاز ـ ئەتكەلىرىنى: «شاھزادىنىڭ رايىغا بېقىپ، ھايىتاققا قويۇۋەتتىڭلار» دەپ ئەيىبلەيتتى. ۋاقىتىنىڭ ئۆزىرىشىغا ئەگىشىپ بابۇر مۇستەقىل ھايات كەچۈرۈشكە كۆنۈپ قالدى. ھەئە، ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بېجىرىش جەريانىدا دۇچ كەلگەن تۇرلۇك مەسىلىلەر، ئۇستازلىرىنىڭ تەلەپلىرى، ئوقۇغان كىتابلىرى، ئۆگەنگەن بىلىملىرىدىن يەكۈنلىگەن ھايات ھەقىقەتلىرى ئۇنى خېلىلار پىشۇرغان، بالىلارچە خاراكتېرى ئۆزگىرىپ، ياشلارچە قاراشلىرى شەكىللەنگەنىدى. گەپ ـ سۆز، يۈرۈش ـ تۇرۇش، ئىش ـ ھەرىكەتلىرىمۇ دېمەتلىكلىرىدىن پەرقلىنەتتى. ئۆزىنى بالاغەتكە يەتكەن يىگىتلەردەك تۇتىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

شۇ تاپتا ئەندىجان قەلئەسىگە يول ئالغان بابۇرنىڭ كۆز ئالدىدىن دادىسىنىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان مېھىرلىك چىرايى نېرى كەتمەيتتى. ۋۇجۇدىنى مۇسىبەت، يېتىملىك ئازابى قىينايتتى. دادىسىنىڭ چىرايىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالالمىغانلىقىدىن كېلىپ چىققان ئۆكۈنۈش، ھەسرەتلىك تۇيغۇلار يۈرىكىنى ئېچىشتۇراتتى. ئاخسىدا ھازا ئېچىپ يىغلاۋاتقان ئانىسى قۇتلۇق خېنىمنىڭ، ئاچىسى خانزادە خېنىمنىڭ بىچارە تۇرقىنى خىيالىي تەسەۋۋۇر قىلاتتى. كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا ئاخسىغا بېرىپ يۈرەك ـ باغرى لەخته ـ لەختە بولغان

ئانىسى بىلەن ئاچىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ قانغۇچە يىغلىۋالـ
غۇسى، ئۇلارغا تەسەللى بەرگۈسى كېلەتتى.

يىراقتىن ئەندىجان شەھىرىنىڭ مىرزا دەرۋازىسى كۆرۈندى. دەرۋازا ۋە سېپىلىنىڭ ئۈستىدە كۆزەتتە تۇرغان لەشكەرلەر كۆيۈك ئاپتاپتا چىدىماي ئېرىنچەكلىك بىلەن مېڭىپ يۈرەتتى. سېپىلـ
نىڭ تۈۋىدىكى خەندەككە توشقۇزۇلغان سۇلار قۇياش نۇرىدا قارامـ
تۇل پارقىرايتتى. شەھەرگە يېقىنلاپ قالغىنىنى سەزگەن بابۇر خىيالىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ قەددىنى رۇسلىدى. شەھەر خەلقىگە بىچارە، ئاجىز تۇيغۇ بېرىپ قويماسلىق ئۈچۈن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ ئۆزىگە يىگىتلەردەك سىن بەردى. ئەمما نېمىشقىدۇر يۈـ
رىكى ھاياجانلىق دۈپۈرلەيتتى. شۇ ئەسنادا دەرۋازىدىن بەش نەپەر ئاتلىق كىشى چىقىپ كەلدى. ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان كىشى شىرىمبەگ تاغايى ئىدى. ئۆزىنى بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ جىيەنىمەن دەپ ھاكاۋۇرلۇق قىلىدىغان لاپچى، ئۇششاق سۆز، پاراسەتسىز بۇ تاغىسى بىلەن بابۇرنىڭ ئانچە خۇشى يوق ئىدى. ئەمما يۈرەك باغرى ئېزىلىپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە ئالدىغا ئالايىتەن ساقلىنىنى سۆرەپ چىققانلىقى ئۈچۈنمۇ بابۇرغا باشقىچە يېقىملىق كۆرۈندى. ئۆپكىسى قازاندەك ئېسىلدى، ئەمما يىغلاپ سالماسلىق ئۈچۈن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

ــ پۇشت پاناھىمىزدىن ئايرىلىپ قالغىنىمىزغا ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ شاھزادەم. بۇ شۇم خەۋەر يالغان بولۇپ چىقسىدى ئىلاـ
ھىم. مېنى چۈشۈمدە قارا باسقان بولسىدى. ۋاھ‌ەرىخ، بۇ جۇدالىققا قانداق چىدايمىز ئەمدى.

شىرىمبەگ تاغايى ئەنە ئاشۇنداق ھازا ئاچقىنىچە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئات ئۈستىدىكى بابۇرنىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ ھۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

ماڭا تەسەللى بەرگەچ شەھەرگە باشلاپ كىرگىلى چىققان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىغان بابۇر شىرىمبەگ تاغايىغا يا تەسەللى بېـ
رىشنى، يا كارى بولماي ئالدىغا مېڭىۋېرىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ

قالدى.

شىرىمبەگ تاغايىنىڭ بابۇرنىڭ ئالدىغا بىر قانچە نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىشىدا باشقىچە خىيالى بار ئىدى. ھەئە، خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن، ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرغان ئەمىر ـ بەگلەرنى سارايغا يىغىپ، چاھارباغدىن كېلىۋاتقان بابۇر مىرزىنى خانلىق تەختكە ئولتۇرغۇزۇش تەييارلىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ شىرىمبەگ تاغايى بىلەن ئانچە كارى بولمىغانىدى. ئۇلارنىڭ ئۆزىدىن قىلچىلىك مەسلىھەت سوراپ قويمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ شىرىمبەگ تاغايىنىڭ بىردىنلا خۇيى تۇتتى. ئۆزىدەك خانىنىڭ يېقىن تۇغقىنى تۇرغان يەردە باشقىلارغا شاپاشلاشنى كىم قويۇپتۇ. ئۇلار راستتىنلا شاھزادە بابۇر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش تەييارلىقى كۆرۈۋاتامدۇ ياكى باشقىچە خىيالى بارمۇ؟ ئۆزىنى ئېتىبار سىز سەزگەن شىرىمبەگ تاغايى گۇمانلانغانسېرى خوجا ئابدۇللا قازى، قاسىمبەگ قاۋچىن ۋە ئەندىجان شەھىرىنىڭ ھاكىمى ئۇزۇن ھەسەنلەرنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتى، خۇپىيانە پىچىرلىشىشلىرى كۆزىگە تېخىمۇ سىرلىق كۆرۈندى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بىلەن تەڭ «بابۇر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزىدىكەنەي...»، «ياق، تەخت ۋارىسى بابۇر مىرزا ئەمەس، جاھاڭگىر مىرزا ئىكەنەي، جاھانگىر مىرزىنى تەخت ۋارىسى قىلىش توغرۇلۇق خانىش پاتىمە سۇلتانبېگىم ئالىلىقاچان ھەزرىتى ئالىيغا ۋەسىيەتنامە يازدۇرۇۋالغانىكەنەي...» دېگەندەك ئېغىز بىلەن بېغىنىڭ تايىنى يوق پىتنىلەر تارقىلىشقا باشلىغانىدى.

شىرىمبەگ تاغايى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئوردىسىدا تۇۋۇن دەرجىلىك ئەمىر ھېسابلىناتتى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، يۇقىرى دەرجىلىك ئەمىرلەر بابۇرنى دادىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇشتىن ئىبارەت مۇھىم ئىشتا ئۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىگەنىدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۆزىنى بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ جىيەنىمەن، خانىنىڭ تۇغقىنىمەن دەپ ھاكاۋۇر

لۇق قىلىدىغان شىرىمبەگ تاغايى خېلى كۆپ ئەمىر ـ بەگلەر بـ ـ لەن ئەپ ئۆتمەيتتى. «سەنلەر يۇقىرى مەرتىۋىلىك ئەمىر بولساڭ، مەن شاھزادىگە تاغا تۇغقانمەن. ۋاقتى كەلگەندە كۆرىمىز...». ئۆ ـ زىنىڭ بۇ يەردە ئارتۇقچە ئادەم بولۇپ قالغانلىقىدىن قورسىقى كۆپكەن شىرىمبەگ تاغايى كۆڭلىگە ئاللىقانداق بىر مەقسىتىنى پۇكۇپ، سارايدىن غىپپىدە چىقىپ، ئۇدۇل بابۇرنىڭ ئالدىغا كەل ـ گەندى.

ــ بۇزرۇك مومام ئارقامدىن كېلىۋاتىدۇ، ــ دېدى بابۇر، ــ مەن شەھەرگە كىرگەچ تۇراي. سىلى مومامنىڭ ئىستىقبالىغا چىقسىلا.

شىرىمبەگ تاغايى يىغىدىن چىپپىدە توختاپ ئاتنىڭ تىز ـ گىنىگە ئېسىلدى:

ــ شەھەرگە كىرمىسىلە شاھزادەم، خەتەرلىك.

بابۇر ئەجەبلەنگەن ھالدا ئۇنىڭغا قارىدى:

ــ قەلئە خەتەرلىك؟

ــ شۇنداق شاھزادەم، ــ دېدى شىرىمبەگ تاغايى خورسىـ ـ غان ھالدا، ــ جاھان بۇڭاپا بولسا ئادەملىرىمۇ بۇڭاپا بولىدىكەن. ئۇلار شول تاپتا تەختتە سىلىنى ئەمەس، ئىنىلىرى بولمىش جا ـ ھانگىر مىرزىنى ئولتۇرغۇزۇش ھەلەكچىلىكىدە.

مۇسىبەت قايغۇسى ۋە كۈتۈلمىگەن مۇنۇ ساداقەتسىزلىكنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن بابۇرنىڭ بېشى پىررىدە قايدى. كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئېگەر ـ نىڭ قۇشبېشىنى مەھكەم تۇتۇۋالدى.

«شىرىمبەگ تاغايىنىڭ گېپى راستمىدۇ؟ تېخى بايىلا خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن بۇزرۇك مومامنىڭ پەرما ـ نىنى ئېلىپ تەختتە ئولتۇرۇش ئىشىغا ھازىرلىق كۆرۈش ئۈچۈن ئالدىراپ كېتىشمىگەنمىدى. تېخى ئارىدىن بىر ئاش پىشىم ئۆ ـ تەر ـ ئۆتمەي تەختكە ئىنىم جاھانگىر مىرزىنى ئولتۇرغۇزماقچى بولۇشسا ـ ھە...»

بابۇرنىڭ ئىچى ئاچچىق بولۇپ، ۋۇجۇدى غەزەپكە تولدى. ھەر ئىش بولسا ئاۋۋال شەھەرگە كىرىپ ئاشۇ ئىككى يۈزلىمىچى، ئالاكۆڭۈل ئەمىرلەرنىڭ چىرايىغا قاراپ باقماقچى بولدى.

ــ مېنىڭ تاجۇ تەخت، سەلتەنەتتىن تامايىم يوق. تەختتە كىمنى ئولتۇرغۇزسا ئولتۇرغۇزۇۋالسۇن، ئەمما سارايغا كىرىشىم كېرەك.

ــ بولمايدۇ شاھزادەم. كەمىنە ساداقەتمەن تاغلىرىنىڭ بىر كەلىمە نەسىھەتىگە قۇلاق سېلىپ قويسىلا، ــ شىرىمبەگ تاغايىنىڭ كۆزلىرىگە مۆللىدە ياش كەلدى. ئاندا ــ ساندا ئاق سانجىغان يايپاڭ ساقلى تىترەپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇ بابۇرنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن ئېيتقان ئاشۇ پىتنىلىرىگە ئۆزىمۇ ئىشىنىپ قالغاندى، ــ ئۇلارنىڭ پەيلى بەك يامان. مەرغىلان بىلەن ئۆرەتۆپە، ماۋەرائۇننەھر خانى بولمىش تاغلىرى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا تەسلىم بولدى. قوقان بىلەن ئىسفەرەدنىمۇ ئۇمىد يوق. سارايدىكى ئول ئەمىرلەر بولسا ئۆزلىرىنى، مەرتىۋىلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئەندىجانىنى سىلى بىلەن قوشۇپ تاغلىرىغا تاپشۇرماقچى.

بابۇر ئاچچىق تولغاندى:

ــ بۇ دېگەنلىرى راستمۇ؟!

ــ نەزەمبۇرۇلا راست شاھزادەم. بول شۇم خەۋەرنى جەنەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ مۇسىبىتىدىن بۇرۇن ئاڭلىغانمىز.

شىرىمبەگ تاغايىنىڭ بۇ سۆزىنىڭ راست يەرلىرىمۇ بار ئىدى. مەرغىلان بىلەن ئۆرە تۆپىنىڭ سۇلتان ئەھمەد مىرزا تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغانلىقى، خوجەنتنىڭ قورشاۋدا قالغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات كەلگەنىدى. ئەمما ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ مۇسىبەت خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن چاھارباغقا كەلگەن خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن بابۇرنى چۆچۈتۈپ، ساراسىمىگە سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن بۇ خەۋەرنى ۋاقتىنچە سىر تۇتقانىدى.

بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى بىردىنلا ئۇمىدسىزلىك تۇمانلىرى

چۈلغۇالدى. شۇ تاپتا ئالدىدىكى ھەيۋەتلىك ئېگىز سېپىللار بىلەن قورشالغان ئەندىجان شەھىرىدىن تارتىپ ھەممە نەرسە ئۆزىگە دۈشمەنلىك نەزەرى بىلەن قاراۋاتقاندەك بىلىنىپ ئىشەنچىنى يوقىتىپ قويدى.

بابۇرنىڭ شۇكلەپ قالغانلىقىنى كۆرگەن شېرىمبەگ تاغايى لىككىدە ئېتىغا مىندى ــ دە، بابۇرنىڭ ئېتىنى تىزگىنىدىن تارتىپ ئارقىغا بۇرىدى.

ــ بۇنداق جىممىدە كېتىپ قالساق بۇزرۇك خانىش ئالىيلىرى ئەنسىرەپ قالارمىكىن شاھزادەم، ــ دېدى نۆكەر بېشى نويان كۆكۈلداش.

بابۇر مومىسىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ بىرئاز ئېسىنى يىغدى. ئەمما بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە دۈچ كەلگەن قاتمۇقات زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمەي كاللىسى قۇرۇقدىلىپ قالغاندى.

ــ نەگە بارىمىز تاغا؟

ــ ھازىرچە ئۆزكەنت، ئالاتاغ، ئوش تەرەپلەر بىرقەدەر تىنچ. ئول تەرەپلەردە خان ئاتىلىرىنىڭ ساداقەتمەن ئەمىر ــ بەگلىرى بار ھەم ئول تەرەپلەر تاشكەنتكىمۇ يېقىن. بۇزرۇك مومىلىرى تاغلىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا چوقۇم گەپ يېگۈزۈپ، پەيلىدىن ياندۇرالايدۇ. ئاشۇ ياقلاردا بىر مەزگىل پاناھلانغاندىن كېيىن قايتىدىن كۈچ توپلاپ قولدىن كەتكەن زېمىنلارنى يەنە قايتۇرۇۋالىمىز.

ئومىدسىزلىك پاتقىقىغا پاتقان بابۇرغا شېرىمبەگ تاغايىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئورۇنلۇقتەك بىلىندى. ئۇنىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرى راست بولسا شۇنداق قىلمايمۇ ئامال يوق ئىدى. قاراپ تۇرۇپ قارامىلىق قىلىپ تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا تۇتقۇن بولۇپ ئۆمرىنى قارامىلىقتا ئۆتكۈزسۇنمۇ؟ ئەركى قولىدا بولسا ھامان قايتىدىن باش كۆتۈرمەي، تارتتۇرۇپ قويغان سەلتەنەتنى قايتۇرۇۋالماي قويمايدۇ. ھەئە، نۆكەر بېشىنىڭمۇ دېگىنى توغرا. مۇمىسىنى ئەنسىرىتىپ قويماسلىق كېرەك.

ـــ سەن بېرىپ بۇزرۇك مومامغا خەۋەر بېرىۋەت. بىز ئوش يولىدا بولىمىز. خالىسا ئارقامدىن كەلسۇن.

بابۇرنى توسۇپ قېلىشقا جۇرئەت قىلالمىغان نۆكەر بېشى ئېتىنىڭ بېشىنى بىرده چاھارباغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم تەرەپكە، بىرده ئالدىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئەندىجان شەھرىنىڭ مىرزا دەرۋازىسى تەرەپكە بۇراپ، قاياقتا مېڭىشنى بىلەلمەي بىر نەچچە دەقىقە دېلىغۇل بولدى.

«بۇزرۇك خانىش ئالىيلىرىغا خەۋەر يەتكۈزسەممۇ يېنىدا شاھزادە ئالىيلىرىنى قايتۇرۇپ كەلگۈدەك مەرتىۋىلىك ئەمىرلەر يوق. مېنى بۇيرۇپ قالسا شاھزادە گېپىمگە كۆنمەسلىكى مۇمكىن. ئەگەر ياخشىسى خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن ئەمىر قاسىمبەگ قاتۇچىنغا خەۋەر بېرەي...»

بىر قارارغا كەلگەن نويان كۆكۈلداش خېلى ئۇزاپ كەتكەن بابۇرنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قويۇپ، مىرزا دەرۋازىسىغا قاراپ ئۇچقاندەك ئات سالدى.

※ ※ ※

ـــ بابۇر پادىشاھ قېنى؟

سارايغا ئۇسۇپلا دېگۈدەك كىرىپ كەلگەن خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم ئالدىراش ـ تېنەش سالام بەرگەن ئەمىر ـ بەگلەرگە جاۋابەن بېشىنى ئازراق ئېگىپ قويۇپلا، تېخىچە بوش تۇرغان تەختكە قاراپ قاپقىنى تۇردى. ئەتراپقا تېزلا نەزەر تاشلاپ نەۋرەسىنى تاپالمىغاندىن كېيىن چىرايلىرىدىن ئاللىقانداق بىر ئىزتىراپ، ئەندىشە چىقىپ تۇرغان ئەمىرلەردىن جەھلى بىلەن سورىدى.

شىرىمبەگ تاغايىنىڭ بىر تالاي راست ـ يالغان خەۋەرلەر بىلەن بابۇرنى ئالداپ ئالا تاغ تەرەپكە ئېلىپ كەتكەنلىكىدىن تېخى بايىلا خەۋەر تاپقان ئەمىرلەر نېمە قىلارىنى بىلەلمەي پۇتى كۆيگەن

توخۇدەك بولۇپ كېتىشكەنىدى. ھەئە، ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ خانىش پاتىمە سۇلتان خېنىمدىن تاپقان ئىككىنچى شاھزادىسى جاھانگىر مىرزىنى تەخت ۋارىسى قىلىش خىيالىدا يۈرگەن بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ قۇللىقىغا نۆكەر بېشى نويان كۆكۇلداشنىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرى مايدەك يېقىن ۋە ئاللىقانداق شېرىن خىياللارغا ئەسىر بولۇشقانىدى. ئەلۋەتتە ئۇلار خانىش پاتىمە سۇلتان خېنىمنىڭ تۇغقانلىرى ھەم يېقىن ـ يورۇقلىرى ئىدى.

سارايغا تۇيۇقسىز كىرىپ كەلگەن ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ «شاھزادەم» ياكى «نەۋرەم قېنى؟» دېمەي، «بابۇر پادىشاھ قېنى؟» دەپ سوراشى ئۇلارنىڭ شېرىن خىياللىرىنى كۆپۈككە ئايلاندۇرۇپ يۇرىكىدە ۋەھىمە پەيدا قىلسا، بابۇرنىڭ شىرىمبەگ تاغايىنىڭ يالغان ـ ياۋىداقلىرىغا ئىشىنىپ ئالاتاغ تەرەپكە كەتكىنىدىن ئۇمىدسىزلىنىپ روھى چۈشۈپ كەتكەن خوجا ئابدۇللا قازى، قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق ئەمىرلەر قايتىدىن يۆلەنچۈككە، مەدەتكە ئېرىشكەندەك بولۇپ ئۇمىدكە تولدى.

ئادەتتە ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىت قاتارلىق بەزەكلەردىن خالىي، ئاددىي ـ سادىدا كىيىنىپ يۈرىدىغان، مۇلايىم، خۇشخۇي، تەۋازۇلۇق كۆرۈنىدىغان بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ بۇنداق غەزەپلەنگىنىنى كۆرۈپ باقمىغان ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسىنى شۇ تاپتا قاتتىق سۇر باسقانىدى.

ئىسان دۆلەت خېنىم سوئالىغا جاۋاب كۈتمەستىن تەكەللۇپسىزلا تەختنىڭ يېنىدىكى كۇرسىغا بېرىپ ئولتۇردى ـ دە، ئەمىرلەرگە قايتىدىن نەزەر تاشلىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەمىرلەرنىڭ كۆزىگە باشقىچە ئۇلۇغۋار، سۇرلۇك كۆرۈنۈپ كېتىپ باراتتى.

ـــ بۇزرۇك خانىش ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئالدىغا ئىككى قەدەم چىققان قاسىمبەگ قاۋچىن قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ شىرىمبەگ تاغايى جانابلىرى قەلئەنىڭ سىرتىدا كۈتۈپ

تۇرۇپ شاھزادە، ياق پادىشاھ ئالىيلىرىنى ئالاتاغ تەرەپكە باشلاپ كېتىپتۇ.

ــ ئالاتاغ تەرەپكە؟

ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ قاپىقى تېخىمۇ بەك تۇرۇلدى. پەشانىسىدىكى قورۇقلار بىر ھەسسە كۆپەيدى. قاسىمبەگ قاۋچىن بايا نۆكەر بېشى نويان كۆكۈلداش يەتكۈزگەن خەۋەرنى مېغىزلىق قىلىپ قىسقىلا مەلۇم قىلدى.

ــ ئول شىرىمبەگ دېگەن كالۋانىڭ ئەقلىگە گەندە ئولتۇرۇپ قاپتۇ، ــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا جەھلى بىلەن، ــ بېرىڭلار، دەرھال پادىشاھ ئالىيلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىڭلار. شىرىمبەگنىڭ ئۆزى ئالاتاغقىمۇ، ئوشقىمۇ، نەگە يوقالسا يوقالسۇن.

ــ بىزمۇ پادىشاھ ئالىيلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭدۇرايلى دەپ تۇرغان، ــ دېدى خوجا ئابدۇللا قازى سۆز ئېلىپ، ــ ئەمما بۇزرۇكۋارىمغىمۇ مەلۇم، شىرىمبەگ تاغايى جانابىلىرى ئادەتتە بىزنىڭ پەرمانىمىزغا ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەيدۇ، شۇڭا...

ــ مۇددىئالىرىنى بىلدىم، ــ دېدى خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن ئىسان دۆلەت خېنىم ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ــ پادىشاھ ئالىيلىرىنى قايتۇرۇپ كېلىشكە كىمنى تەيىن ئېتىشكەنسىلە.

ــ لەشكىرىي دىۋانىنىڭ تۇرشاۋۇل سەركەردىسى خوجا مۇھەممەد دەرزىنى مۇڭاپىق كۆرگەنىدۇق، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

ئىسان دۆلەت خېنىم بىر دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا قىستۇرۇۋېلىپ، ھەر دائىم يېنىدىن ئايرىمايدىغان، مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخاندىن تەۋەررۈك قالغان، ئالتۇن

دەستىسىگە دۇر ـ گۆھەرلەردىن كۆز قويۇلغان خەنجەرنى نەقىش ـ لىك غىلىپى بىلەنلا ئالدى ـ دە، ئۇنىڭغا قوشۇپ سول قولىنىڭ نامسىز بارمىقىدىكى ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكنى چىقىرىپ، بۇيرۇق كۇتۇپ تۇرغان سەركەردە خوجا مۇھەممەد دەرزىگە ئۇزاتـ تى:

ـــ بۇنى ئېلىپ ياراملىق چەۋەندازلاردىن يۈزنى دىلخاھلاپ دەرھال يولغا چىقسىلا. ئۇزۇكۇمنى بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا كۆرسەتسىلە. ناۋادا ئول شىرىمبەگ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ قايتـ شىغا توسقۇنلۇق قىلماقچى بولسا ئارتۇقچە چۇشەندۇرۇپ ئولتۇر ـ ماي، مۇشۇ خەنجەر بىلەن كاللىسىنى ئالسىلا. پادىشاھ ئالىيلىرد ـ نى قانچە تېز قايتۇرۇپ كېلەلىسىلە شۇنچە ياخشى، ناۋادا سالتاق قايتىپ كەلسىلە بۇ خەنجەر ئۆزلىرىنىڭ بوغۇزلىرىغا سانجىلىدۇ. ئەجىرلىرىنىڭ مۇكاپاتى زىيادە بولىدۇ. ھە، قاراپ تۇرماي دەرھال ئۇچسىلا.

ـــ باش ئۇستىگە!

خوجا مۇھەممەد دەرزى سارايدىن ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ بۇ قەدەر كەسكىنلىكىگە قايىل بولغان چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر ئىچىدە بارىكاللا ئېيتىشتى.

ـــ پاك دىل، راستچىل، ساداقەتمەن كىشىلەرنىڭ مەيلى پا ـ دىشاھلارغا، مەيلى قۇرداشلىرىغا، مەيلى ئاۋام ـ چاكارلىرىغا بول ـ غان مېھىر ـ مۇھەببىتى، ۋاپادارلىقى، سەممىيىتى ئالدىدا ياكى كەينىدە بولسۇن بىر خىلدۇر، ـــ دېدى خانىش ئىسان دۆلەت خې ـ نىم سارايىنىڭ جەمجىتلىقىنى بۇزۇپ، ـــ يالغان سۆز ۋە پىتنە ـ پاسات شۇ كىشىنىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيىنى تۆكىدۇ. بابۇر مىرزا بىلەن جاھانگىر مىرزىنىڭ ھەر ئىككىلىسى مەرھۇم جەننەتماكان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ بىر جۇپ قانىتى، جىگەر پارد ـ سى، ئۇلارنىڭ بول سەلتەنەتتىكى ھەق ـ ھوقۇقلىرى ئوخشاش.

ئەمما ھەر ئىشنىڭ بېشى بولغىنىدەك، پەرزەنتنىڭمۇ چوڭ ـ كىـ چىكى بولىدۇ. چۈنكى، جانابى ئاللاھنىڭ قۇدرىتى ئۇلارنىڭ پـەر ـ قىنى ئاشۇنداق بەلگىلىگەن. مەيلى جاھان سۇلتانلىرىنىڭ باھـا ـ دىرى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىنىڭ، مەيلى ساھىبقىران ئەمىر تۆمۈر ئالىيلىرىنىڭ زامانىسىدا بولسۇن ئاتىسىنىڭ تاجۇ تەختـ ـ گە چوڭ ئوغلى پاسىبانلىق قىلىش ئەزەلىي ئۇدۇمدۇر. شول سە ـ ۋەبتىن بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئاتا تەختىگە ۋارىسلىق قـ ـ لىپ سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇشى بەرھەقتۇر. بىر قىسىم ئەمىر ـ لەرنىڭ بۇ سەلتەنەت يوسۇنىنى بىلىپ تۇرۇپ جاھانگىر مىرزىنى تەخت ساھىبى قىلىش خىيالىدا بولۇشى تولىمۇ بىمەنىلىكتۇر. بۇ ئىش ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىگە داغ چۈشۈـ رۇپ، دۈشمەنلىشىشكە، ئاخىرىدا ئەل ـ يۇرتنى ياغى بالاسىغا مۇپتىلا قىلىپ سەلتەنەتنى خارابلىشىشقا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ دېگەن ئۆلۈمگە لايىق ئېغىر گۇناھ. غەيۋەتخور، پىتنە ـ پاساتچىلار تاپ يەيدىغان قۇرتلارغا ئوخشايدۇ. ھەر كىم ئۆزىدە ئادەمىيلىك سالا ـ ھىيەت بارلىقىغا ئىشەنچ قىلالىسا ئول قۇرتلارغا ئوخشاش تاپ يېيىشتىن ھەزەر ئەيلىمىكى زۆرۈر. بۇنىڭدىن بۇرۇن بولۇنغان پىتنە ـ پاساتلارغا سالاۋات. ھازىردىن باشلاپ كىمكى تىل ـ زە ـ بانىغا ئىگە بولماي پىتنە ـ پاسات تارقىتىدىكەن، بۇ پىتنە ـ پا ـ ساتلارنى ئاڭلايدىكەن ھەم توشۇيدىكەن، ئۇنداقلارنىڭ تىل، قۇلاق، پۇتلىرى كېسىلىدۇ، ھەتتا كاللىسى ئېلىنىدۇ. ياۋ ئەھۋالىنى كۆپتۇرۇپ لەشكەر ۋە ئاۋامنى تەشۋىشكە سالغۇچىلارمۇ ئوخشاشلا ياساقتا تارتىلىدۇ.

ـــ بۇزرۇكۋارىمىز دانادۇر. تەخت ـ سەلتەنەت ئۇچۇن جەـ ـ نىمىز پىدا! ـــ دېدى ئەمىرلەر.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى قايتىپ كېلىپ بولغۇچە لەشكەر ۋە ئاۋامنى سەپەرۋەر قىلىپ سېپىلنىڭ مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەمـ

لەڭلار. قورال ـ ياراغلار، تاش ـ كۆتەك، يا ئوقلىرى ھەمدە ئو ـ زۇق ـ تۇلۇكلەر زاپاس بولسۇن.

ئۇ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان ئەمىر ـ بەگلەرگە بىر ـ بىرلەپ ۋەزىپە تاپشۇردى.

ـــ بۇزرۇكۋارىمىز بىردەم ئارام ئېلىۋالمدىكىن؟ ـــ ئېھتىـ يات بىلەن سوردى خوجا ئابدۇللا قازى.

ـــ ياق. مەن مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ بابۇر پادىشاھنى ساقلايـ مەن، ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم، ـــ ئاخسى تەرەپتىن خەۋەر بارمۇ؟

ـــ جەننەتماكان ئانھەزرىتىمىنىڭ مۇبارەك مېيىتى دەپنە قىـ لىنىپ بولۇپتۇ. خانىش قۇتلۇقنىگار خېنىم ئول تەرەپتىكى ئىشلارنى بىر قۇر تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن ئەندىجانغا يېتىپ كەلگۈدەك. بەلكىم ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە يولغا چىقىپ قالار.

ئىسان دۆلەت خېنىم رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ ئاخسىغا دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزسىلا، خانىش قۇتلۇقـ نىگار خېنىمنى بۇ تەرەپتىكى ئىشلاردىن خەۋەردار قىلىپ قويايـ لى. مەلۇماتقا بابۇر پادىشاھنىڭ شىرىمبەگكە ئەگىشىپ ئالاتاغ تەرەپكە كەتكىنىنى يازمىسىلا. ئوغلىدىن ئەندىشە قىلىپ قالىدۇ.

ـــ خوش، ـــ دېدى خوجا ئابدۇللا قازى.

ئىپتارغا يەنە خېلى ۋاقىت بار ئىدى. روزىنىڭ تەسىرىدىنمۇ ياكى بايات‌ىنقى جىددىيچىلىكلەرنىڭ سەۋەبىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئىسان دۆلەت خېنىم ھارغىن كۆرۈنەتتى. لەۋلىرى قۇرۇپ گەز باغلاپ كەتكەنىدى. شۇنداقتىمۇ ھارغىنلىقىنى چاندۇرماسلىق ئۈچۈن روھلۇق ئولتۇرۇشقا تىرىشاتتى.

ـــ شەھەرگە جاكارچى چىقارتسىلا. ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئە ـ مىن تاپقۇزۇش زۆرۈر.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

خوجا ئابدۇللا قازى سالام بەجا قىلىپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

يالغۇز قالغان ئىسان دۆلەت خېنىم سارايغا مەقسەتسىز نەزەر تاشلىدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا پايتەختىنى ئاخسىغا كۆچۈرۈپ كەتكەندە، سارايىنىڭ خېلى كۆپ بېزەكلىرىنى ئېلىپ كەتكەچكەمۇ، سارايىنىڭ ئىلگىرىكى ھەشەمىتى ئۆچۈپ چۆلدەرەپ قالغانىدى. خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق ئەمىرلەر بابۇرنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئانچە ـ مۇنچە جاپا-مۇتۇپ، تۈزەشتۇرگۈزۈپ باقتى، شۇنداقتىمۇ ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ كۆزىگە يەنىلا ئاددىي، ھەشەمەتسىز كۆرۈندى.

«پەرغانە سەلتەنىتى ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قولىدا خارابلىشىپ كېتەرمۇ؟ نەۋرەم بابۇرجانىنىڭ تەختى مۇستەھكەم بولارمۇ؟ ياق، جېنىم تېنىمدە ئامان بولۇپ، ئايىغىمدىن شامال ئۆتۈشۈپلا تۇرىدىكەن، بۇنداق بولۇشقا ھەرگىز يول قويمايمەن. سەمەرقەنت پادىشاھى بولمىش كۈيۈئوغلۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ھۆكمىنى ئۆتكۈزەلمىسەممۇ، ئوغلۇم سۇلتان مەھمۇدخاننى گېپىمگە كىرگۈزمەي قويمايمەن. ئۇنىڭ جىيەنىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىشىغا ھەرگىز يول قويمايمەن. جەننەتماكان مۇرەببىم سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ كۈتكەن ئارزۇسى، يېگەن ئارمىنى بۇنداق ئەمەس ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخانغا مەكتۇپ ئەۋەتەيمۇ ياكى ئالدىغا ئۆزۈم بارايمۇ؟ ھە، ئاۋۋال بابۇرجان قايتىپ كەلسۇن. ئۇنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ بولۇپ ئاندىن بۇ ئىشلارنىڭ غېمىنى يەي...»

سارايغا ئالدىراپ كىرگەن ھۆدەيچى بەگ ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى.

ـــ بۇزرۇك خانىش ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، بۇزرۇك خانىش شاھ بېگىم ئالىيلىرى كېلىۋېتىپتۇ.

ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ ۋۇجۇدىغا گۈررىدە بىر ئىللىقلىق تارىدى. كۆڭلىنى قاپلىۋالغان غەشلىك تۇمانلىرى تارقاپ كەتكەندەك بولدى. ھەئە، شاھ بېگىم ئەتىيازدىن تاشكەنتكە كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بىلەن يېقىندىن بېرى پەقەتلا خەۋەرلىشەلمىگەنىدى.

ـــ نەدىرەك كېلىۋېتىپتۇ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى ئىسان دۆلەت خېنىم.

ـــ ئالدىن خەۋەر بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن چاپارمەنلەرنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ئىپتارغا ئۈلگۈرۈپ يېتىپ كېلىدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ بىكاۋۇل بەگكە پەرمانمنى يەتكۈز. ئىپتارلىق مول بولسۇن. بارلىق ئەمىرلەرنىڭ ئاغىچىلىرى شاھ بېگىمنىڭ ئىستىقبالىغا چىققاي.

ھۆدەيچى بەگ پەرماننى يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

«قۇدرەتلىك ئىگەم، نىيەت ـ مەقسەتلىرىمىز ئوڭغا تارتقان ئوخشايدۇ. شاھ بېگىم كەلسە سۇلتان مەھمۇدخاننى تىزگىنلىمەك تېخىمۇ ئاسانلىشىدۇ...»

شاھ بېگىمنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىغان ئىسان دۆلەت خېنىم خۇشاللىقىنىڭ ئاساسى بار ئىدى. گەرچە ھەر ئىككىلىسى مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ خانىشلىرى ـــ كۈنداشلاردىن بولسىمۇ، لېكىن بۇرۇندىن تارتىپ بىر قورساق ئاچا ـ سىڭىللاردەك ئىناق ئۆتكەنىدى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ تۇغقان بالىلىرىنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۆگىيى يوق ئىدى. مەيلى خانزادە، مەلىكىلەرنى ئۆيلەش، تالالىق قىلىش ئىشلىرىدا، مەيلى سەلتەنەت ئىشلىرىدا بولسۇن، ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، بىر ـ بىرىگە يول قويۇشۇپ قارار چىقىرىشاتتى. ئىسان دۆلەت خېنىم بىرەر قېتىممۇ چوڭ خانىشلىق كىبىرىنى كۆرسىتىپ شاھ بېگىمنى رەنجىتمىگەن، شاھ بېگىم ـ

مۇ ئۇنى ئۆز ئاچسىدەك كۆرۈپ ھۆرمىتىنى قىلىپ كەلگەنىدى. قەسىرلىرىنىڭ بېزىلىشىدىن تارتىپ، كېنىزەك ـ خىزمەتكارلىرىنىڭ سانىمۇ ئوخشاش ئىدى. سۇلتان يۇنۇسخان قازا قىلىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇلار بىر قەسىردە، بىر ھۇجرىدا تۇرىدىغان بولۇۋېلىشقانىدى. تا بۇ يىل ئەتىيازغىچە بىر ـ بىرىدىن ئۇزاقراق ئايرىلىپ باقمىغانىدى. گەرچە ئىسان دۆلەت خېنىمغا ئوغۇل پەرزەنت تۇغۇش نېسىپ بولمىغان بولسىمۇ، شاھ بېگىمدىن تۇغۇلغان ئىككى خانزادىنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرۈپ باققانىدى. ئىككى خانزادە خېلى يىللارغىچە ئۆزلىرىنى قايسى خانىش ئانىسىنىڭ تۇغقانلىقىنى بىلەلمەي چوڭ بولغانىدى. شۇ سەۋەبلىك دادىسى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ خانلىق تەختىدە ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان ئىسان دۆلەت خېنىمنى خۇددى ئۆز ئانىسى شاھ بېگىمنى ئەزىزلىگەندەك ئەزىزلەيتتى، ھۆرمەتلەيتتى. بەلكىم ئانىسى شاھ بېگىمدىن بەكرەك ئىسان دۆلەت خېنىمدىن تەپ تارتاتتى.

شۇ تاپتا شاھ بېگىمنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ باشقىدىن روھلانغان ئىسان دۆلەت خېنىم، بەڭباش سۇلتان مەھمۇدخانىنى قانداق قىلىپ نېيىتىدىن ياندۇرۇش ھەققىدە باش قاتۇرۇشقا كىرىشتى.

103

مەرغىلان بىلەن خوجەنتنى بويسۇندۇرۇپ ئەندىجانغا قاراپ زور ئىشەنچ بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئالدىنى زور كەلكۈن كەلگەن قۇۋا دەريا سى توسۇپ قويغانىدى. قەدىمى يەتكەنلىكى يۇرت ـ مەھەللىلەرنى بۇلاپ ـ تالاپ كۈتكەـ نىدىنمۇ ئارتۇق مال ـ دۇنيا ئولجا ئېلىپ، نەپسى تېخىمۇ يوغىناپ كەتكەن، شۇ سەۋەبتىن ئەندىجانغا تېزرەك بېرىپ، پەرغانە ۋادىـ سىدىكى بۇ قەدىمىي، شۆھرەتلىك شەھەرنى ئىشغال قىلىپ، ئولـ جىلىرىنى تېخىمۇ كۆپەيتىش تەمەسىدە نەپسى تاقىلداپ تۇرغان سەمەرقەنت سەركەردە ـ لەشكەرلىرى قۇۋا دەريا سىنىڭ بويىدا كۈتمىگەندە دەھشەتلىك بالا ـ قازاغا يولۇققانىدى. غەلىبىسىدىن كۆرەڭلەپ كەتكەن بۇ لەشكەرلەر قۇۋا دەريا سىنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈۋاتقانىدا كۆۋرۈك تۈيۈقسىز گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، ئات ـ ئۇلاغلىرى، ئولجا ئالغان مال ـ دۇنيالىرى بىلەن كەلكۈن سۈيىگە غەرق بولدى. بۇنى ئاز دېگەندەك ئالدىدىكىلەر ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە ئارقىسىغا قېچىشقا ئۇرۇنغان، ئارقىسىدىكىلەر نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى بىلەلمەي ئالدىدىكىلەرنى ئىتتىرگەنلىكتىن، ئات ـ ئۇلاغلار بۇ قالايمىقانچىلىقتىن ئۇركۈپ پىتىراپ، گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن كۆۋرۈك بېشىدا قاپسىلىپ قېلىشتى ۋە ئاشۇ قىستاڭـ چىلىقتا بىر ـ بىرىگە يول بەرمەي ئىتتىرىشىپ دەريا غا چولـ تۇكلاپ چۈشۈشكە باشلىدى. يىلان چېقىۋالغان ئادەم ئارغامچىـ دىنمۇ قورقۇپتۇ، دېگەندەك، ئوزاقى يىلى تاشكەنتكە قىلغان لەشـ كىرىي يۇرۇشتە چىر دەريا سىنىڭ سۈيىگە غەرق بولغان ئېچىنىشـ لىق پاجىئە سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ ئېسىدىن تېخى كۆتۈـ

رۇلمىگەنىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلار دەريانىڭ چوڭقۇرلۇقىغا چۈشۈپ كەتكەن ھەمراھلىرىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ جان قايغۇسىدا قالغانىدى. ئۇنىڭسىزمۇ شاۋقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى قورقۇنچلۇق قاينام ھاسىل قىلىپ لەشكەرلەرگە ۋەھىمە سالاتتى.

ــ كۆۋرۈكنىڭ تۈۋرۈكلىرىنى بىرى ئالدىن ھەرىدەپ بۇزۇۋەتكەن ئوخشايدۇ. شۇڭا لەشكەر، ئات ــ ئۇلاغلىرىمىزنى كۆتۈرەلمەي گۇمۇرۇلۇپ چۈشكەن گەپ. ئىسىت، نۇرغۇنلىغان لەشكەرلىرىمىز دەريانىڭ غەرق بولدى. بۇ چوقۇم بىز بىلەن قارشىلىشىۋاتقان پەرغانىلىكلەرنىڭ سۈيىقەستى ئالىيلىرى، ــ دېدى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ساقاللىرىنى تىترىتىپ.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا بۇزۇلغان كۆۋرۈك بېشىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئۇقۇشۇپ كەلگەن سەركەردىلىرىنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلىغاچ، گويا ئۆزىگە ھەيۋە كۆرسىتىۋاتقاندەك شاۋقۇن سېلىپ ئېقىۋاتقان قۇۋۇا دەرياسىغا ئاداۋەت بىلەن قاراپ قويدى. كەلكۈن سۇيىدە بىردە چۆكۈپ، بىردە لەيلەپ ئېقىپ كېتىۋاتقان لەشكەر، ئات ــ ئۇلاغلارغا قاراپ يۈرىكى ئېچىشتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى نەچچە كۈندىن بېرىقى غەلىبە خۇشاللىقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان بولۇپ، مەيۈسلۇك چۈلغۇۋالغان كۆڭلىگە غەم ــ ئەندىشە تۇمانلىرى سايە تاشلاپ تۇراتتى.

ــ پەرمان! ــ دېدى ئۇ بوغۇلغان ھالدا، ــ لەشكەرلەر قىرغاقتا بارگاھ قۇرۇپ ئارام ئالغاچ تۇرسۇن. سەركەردىلەر دەريادىن ئۆتۈشنىڭ ئامالىنى قىلىڭلار.

ــ كۆۋرۈكنى قايتىدىن ياساش ئەمدى مۇمكىن ئەمەس، ــ دېدى سۇلتان ھۈسەيىن ئارغۇن، ــ كەلكۈن سۈيى دەريا قىنىغا كىرگەنلىكى نەرسىنى يالماپ يۇتۇپ كېتىپتۇ.

ــ كۆۋرۈكنى ياسىغىلى بولمىسا كېمە تېپىڭلار، دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدا شۇنچە كۆجۈم مەھەللىلەر تۇرسا كېمە تېپىلماي قالماس، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا قاپقىنى تۇرۇپ.

ــ كېمە ئىزدەپ يۈرسەك دەريا بويىدا ئۇزاق تۇرۇپ قالار-

مىزمىكىن، ــ دېدى قېرى ئەمىر دەرۋىش مۇھەممەد تارخان، ــ دەريانىڭ يۇقىرى ــ تۆۋەن تەرەپلىرىدە كېچىك بار ــ يوقلۇقىمۇ نامەلۇم.

ــ نامەلۇم دېمەي ئاۋۋال ئىزدىمەمسىلەر؟ ــ سۇلتان ئەھمەد مىرزا تاغىسىغا قاتتىقراق گەپ قىلالماي باشقا سەركەردىلەر گە چەكچەيدى.

ــ ئىزدىدۇق ئالىيلىرى، ــ سۇلتان ھۈسەيىن ئارغۇن ۋەھمە بىلەن بېشىنى ئەگدى، ــ كۆۋرۈكنىڭ باش ــ ئاياغ تەرىپىدىن يىگىرمە ــ ئوتتۇز چاقىرىم ئارىلىقتا كېچىكمۇ، كېمىچىمۇ يوق ئىكەن.

ــ كېمىچى بولغان تەقدىردىمۇ بىرەر ئىككى كېمە بىلەن شۇنچە نۇرغۇن لەشكەر، ئات ــ ئۇلاغلارنى ئۆتكۈزۈپ بولۇشقىمۇ نۇرغۇن ۋاقىت كېتىدۇ، ــ دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ بىر نەچچە دەقىقە توختىۋالغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ــ مېنىڭچە ئەتراپتىكى مەھەللىلەردىن دەل ــ دەرەخلەرنى كېسىپ كېلىپ سال ياسايلى. ھەرقايسى لەشكەرگاھلار ئۆز ئالدىغا سەككىز ــ ئوندىن سال تەييارلىسا دەريادىن تېزرەك ئۆتكىلى بولارمىكىن دەيمەن. ھاۋا بارغانسېرى ئىسسىپ كېتىپ بارىدۇ. ئوچۇقچىلىقتا ئۇزاق تۇرۇپ قالسا لەشكەرلەرگە ئىسسىق ئۆتۈپ قېلىشى مۇمكىن.

ــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن. دەرھال سال ياساشنىڭ ھازىرلىقىنى قىلىڭلار.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا گېپىنى تۈگىتىپ ئېگىزرەك تۆپىلىككە تىكىلگەن شاھ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

قۇياش دەريا بويىنى تونۇردەك قىزىتىۋەتكەندى. ئىسسىقتا چىدىمىغان لەشكەرلەر سالقىنلاش ئۈچۈن ئالقانچىلىك سايىنىمۇ

تالىشاتتى. سال ياساش ئۇچۇن كەسكەن دەل ـ دەرەخ، شاخ ـ شۇمبىلارنى دەريا بويىغا توشۇپ كېلىپ بولغۇچە دوزاخ ئازابىنى تارتاتتى. ئەتراپتىكى مەھەللىلەر پۈتۈنلەي بوش ئىدى. نە ئادەم، نە ئۇلاغ ئۇچراتقىلى بولمايتتى. باسقۇنچىلارنىڭ قىرغىن قىلىشىدىن ۋايىم يېگەن دېھقانلار ئاللىقاياقلارغىدۇر قېچىپ كەتكەنىدى. شۇڭا ئېغىر ـ يېنىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى لەشكەرلەرنىڭ ئۆزلىرى قىلىۋاتاتتى. ئۇلار ئۇچ كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىپ مىڭ بىر جاپادا خېلى كۆپ سال ياسىدى. ئەمما سالنى دەريادا سالىدىغان ۋاقىتدا يەنە بىر قېيىن مەسىلىگە دۇچ كەلدى. ھەئە، سال كېمىگە ئوخشىمايتتى. كېمىنى ھەيدىمەك ئاسان بولغان بىلەن سالنى ھەيدىمەك ئۇنچە ئاسان ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سالچى تۈگۈل تۈزۈك كېمىچىمۇ يوق ئىدى. سالنى دەريادا سېلىپ سىناپ بولغۇچە ئون نەچچە لەشكەر دەريادا غەرق بولدى. شىددەتلىك ئېقىۋاتقان كەلكۈن سۈيى سالنىمۇ ئېقىتىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ھېچكىم سالنى سىناشقا جۈرئەت قىلالمىدى. دەريانىڭ باش ـ ئاياغ تەرىپىگە كەتكەن لەشكەرلەر شۇنچە ئىزدەپمۇ كېمەچى تۈگۈل بىرەر ئادەمنىمۇ تاپالماي قۇرۇق قول قايتىپ كەلدى. بۇ ئىش سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ غەمىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى. ئۇ تىت ـ تىتلىقتا ھېلى سىرتقا چىقاتتى، دەريا بويىنى ئايلىناتتى. ھېلى چېدىرغا قايتىپ كىرەتتى، تەگسىز خىياللارغا غەرق بولاتتى. دەريادىن ئۆتۈش غېمى گەجگىسىدىن مەھكەم باسقانىدى.

ــ ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ئەندىجاندىن ئەلچى كەلدى.

نېمە قىلارىنى بىلەلمەي خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئاستا بېشىنى كۆتۈردى:

ــ باشلاپ كىرسۇنلار!

«ئەندىجان ئەلچىلىرى نېمە مۇددىئا بىلەن كېلىشتىكىنە؟ سۇلھىمىدۇر ياكى ئىتائەتمىدۇر؟ ئۇلار قۇۋا دەرياسى بويىدا توسۇلۇپ قالغانلىقىمىزنى بىلىپ قالغانمىدۇ؟...»

ئۇنىڭ خىيالى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە چېدىرنىڭ ئىشىكىدىن

خوجا ئابدۇللا قازى، ئۇزۇن ھەسەن ۋە خوجا ھۈسەيىن قاتارلىق ئۇچ ئەمىر كىرىپ كەلدى. ئەلچىلەرنىڭ مۇددىئاسىغا قىزىقىپ ئولتۇرغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۆزلىرى بۇ ئۇچ ئەمىرگە گۈمان بىلەن تىكىلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بىزلەركىم زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر بىننى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ نۆكەرلىرىدىن ماۋەرائۇننەھىر بىلەن پەرغانىنىڭ پۈشت پاناھى، خانۇ خاقان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىغا كامالى ئېھتىرام بولغاي.

شاھ چېدىرىنىڭ ئىچىدىكى كۆچمە تەختتە سالاپەت بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئەلچىلەرنىڭ «ماۋەرائۇننەھىر بىلەن پەرغانە تەسەررۇپىنىڭ پۈشت پاناھى، خانۇ خاقان» دېگەن ھۆرمەت سۆزلىرى ئالاھىدە تەسىر قىلدىمۇ ئەيتاۋۇر، تۇرۇلگەن چىرايىغا زىمىستان ئاپتىپىدەك سۇس كۈلكە يۈگۈردى. بەستىنى سەل قىمىرلىتىپ قويۇپ: «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگىنىچە سالامنى ئىلىك ئالدى. گەرچە كۆڑۈشمىگىلى خېلى يىللار بولغان بولسىمۇ، ئىنىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئوردىسىدىكى بۇ پېشقەدەم ئەمىرلەرنى بىر قاراپلا تونۇۋالغانىدى. سەلتەنەت يوسۇنى بويىچە ئەلچىلەرنىڭ مۇددىئاسىنى بىلمەي تۇرۇپ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىلمەيتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ گەپ قىلىشىنى كۈتۈپ جىم ئولتۇردى.

ـــ ئادالەتپاناھ خاقان ئالىيلىرىغا پاسبانىمىز بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ كەلدۇك. مۇبارەك نەزەرلىرىدىن ئۆتكۈزگەيلا.

خوجا ئابدۇللا قازى شۇنداق دېگىنىچە يېنىدىكى ياش مەھرەم كۆتۈرۈپ تۇرغان پەتنۇستىكى شايى رومالغا ئورالغان نەپىس ئىشلەنگەن كۆن قاپنى ئېلىپ، ئالدىغا سەل ئېگىشكىنىچە ئىككى قوللاپ تەڭلىدى. ھۆدەيچى بەگ كۆن قاپنى ئېلىپ ئىچىدىكى شاھانە مەكتۇپنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ سۇس كۈلۈمـ

سىرىدى. كۆزلىرىدە ئاللىقانداق بىر مەمنۇنلۇق، قانائەت شولىسى بالقىدى. قارىغاندا ئۇ مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن رازى بولغانىدەك قىلاتتى. ئۇ ئەمىر ـ بەگلىرىنىڭ قولىدىكى خەتنىڭ مەزمۇنىنى بىلىشكە قىزىقىۋاتقانلىقىنى سېزىپ بىر نەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، مەكتۇپنى ھۆدەيچى بەگكە قايتۇرۇپ بەردى ـ دە، «ئوقۇ» دېگەن مەنىدە كۆز ئىشارىسى قىلدى. ھۆدەيچى بەگ ئاۋازىنى سازلاپ مەكتۇپنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

سەلتەنەت ئاسمىنىنىڭ تولۇن ئايى، ئەدلى ـ ئادالەت ـ نىڭ ھامىيسى، مېھرىبانلىقنىڭ نامايەندىسى ماۋەرائۇننەھر بىلەن پەرغانىنىڭ يېگانە پاسىبانى، ئاتا يولىلۇق خان ئاتام سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىغا كەمىنە جىيەن ئوغۇللىرى ھەم نۆكەرلىرى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇردىن چەكسىز سالام.

ئى كەرەملىك خان تاغا، يېقىندىن بېرى مۇبارەك پا ـ يە ـ قەدەملىرىنىڭ تۈپرىقىمىزغا يەتكىنىدىن خەۋەردار بولغان بولساقمۇ، قان ـ قېرىنداشلىرى بولمىش سۆيۈملۈك ئىنىلىرى ـــ قەدىردان پەدەرىم ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرى كەپتەرخانىدىن ئۇچۇپ چۈشۈپ شۇڭقار بولغانلىقى سەۋەبلىك، مۇسىبەت ئىشلىرى بىلەن بولۇپ قېلىپ ئىستىقبالىلىرىغا چىقالماي ئېغىر گۇناھ قىلدىم. بول بەدەپلىكىم ئۈچۈن تۆۋەنچىلىك بىلەن ئەپۇ سورايمەن. ھىدايەت ئەزىلىدۇر، ئىنايەت ئەبەدىيدۇر. خان تاغامنىڭ ئاسمان كەبى كۆڭۈل خەزىنىسىدە ئەپۇ دۇردانىلىرى بەھەسابتۇر.

دەرگاھىمغا كېچىكىپ يەتكەن مەلۇماتلاردىن قارىغاندا مەرغىلان، خوجەنت ئەمىرلىرى ئالىيلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقماقتا يوق، سەركەشلىكنى ئەلا بىلىپ قارشىلىق

كۆرستىپتۇ ھەم كەمىنەگمۇ: «خان تاغلىرى پەرغانىگە تەئەررۇز① قىلىپ، ۋىلايەتلىرىنى سەركەردە ــ لەشكەرلىرى- گە بۇلاتماقچى، دېگەندەك مەلۇماتلارنى يوللاشتى. خان تا- غامنىڭ پەرغانە ۋادىسىغا قەدەم بېسىشىنى قانداقسىگە تە- ئەررۇز قىلىش دېگىلى بولسۇن؟! چۈنكى بۇمۇ ئۆز تەسەررۇ- پىدىكى جايلار تۇرسا. كىممۇ ئۆز زېمىنىغا ئۆزى تەئەررۇز قىلسۇن، دېگەنلەرنى ئويلاپ بۇ مەلۇماتلارغا ئىشەنمىدىم. جەننەتماكان ئاتام ھايات بولغان بولسا ئاغا ــ ئىنى ئىككە- لىرى بىر داستىخانغا جەمئىي بولۇپ، تۇز تېتىشقاچ بىغۇ- بار بالىلىق، مېھىر ــ مۇھەببەتلىك ياشلىق ۋە دۇنيا غـوۋ- غالىرىغا تولغان قىرانلىقلىرىنى ئەسلىشىپ، ئارىدىكى ئۇ- قۇشماسلىقلارنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، كۆكلەۋاتقان ئاداۋەت تە- كەنلىرىنى يۇلۇپ تاشلار ئىدىڭلار. مەڭ ئەپسۇس، ئەمدى ئول سۆيۈملۈك ئىنىلىرىنىڭ جامالىنى كۆرەلمەيدىلا. ئالە- قانلىرىنى قېرىنداشلىق مېھىرلىرى بىلەن سىقالمايدىلا. بۇلارنى ئويلاپ يۈرەك باغرىلىرىنىڭ پارە ــ پارە بولۇۋاتقا- لىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن. نە ئامال، تەقدىرنىڭ يازمىشى شۇنداق ئىكەن. قۇدرەتلىك تەڭرى ئۆزى بەرگەن بول ئاما- نەتنى ھەرنە بەندىسىدىن تۇرلۇك سەۋەبلەر بىلەن ھامانە ئا- لىدۇ. ياش ــ قېرى، ھۆكۈمدار ــ ئاۋام دەپ ئايرىپ ئول- تۇرمايدۇ. بول دۇنيا ھەرقانداق بەندە ئۈچۈن ئەنە ئاشۇنداق ئالتە كۈنلۈك قونالغۇ ئىكەن. جان تەسلىم قىلغان ھامان ھەرقانچە كاتتا شانۇ شەۋكىتىمۇ، ھەرقانچە كەڭرى زېمى- مۇ، تۈگىمەس دەپنە ــ دۇنياسىمۇ قېپقالىدىكەن. ئەمما ئەۋلادلىرىغا مەڭگۈلۈك مىراس بولۇپ قالىدىغىنى يەنىلا قان ــ قېرىنداشلىق مېھرى ئىكەن.

گەرچە جەننەتماكان خان ئاتام رەھمەت دەرياسىنىڭ شەربىتىنى ئىچىپ باقمىغا يول ئالغان بولسىمۇ، كەمىنە

① تەئەررۇز ــ تاجاۋۇز.

پەرزەنتى باردۇر. ئاللاھقا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈركىم، ئاتام-دىن ئايرىلىپ قالغان بولساممۇ، يۆلەنگەن تېغىم بولمىش خان تاغام سىلى باردۇر. ئۇشبۇ سەۋەبتىن ئۆزۈمنى زىنھار يېتىم، غېرىب ھېس قىلماسمەن. ھەزرەتلىرىنىڭ مېھىر ـ شەپقىتى بىلەن بول ۋىلايەتلەرگە ئاتامنىڭ ئورنىدا مۇلا-زىملاردىن ئەلۋەتتە بىر كىشى قويۇلىدۇ. كەمىنىلىرى ئۆ-زۈمنى ئالىيلىرىغا ھەم مۇلازىم، ھەم پەرزەنت بولۇشقا ئەڭ مۇناسىپ دەپ ھېسابلايمەن. مەگەر بول ۋەزىپە كەمىنەگە تاپشۇرۇلسا ئالىيلىرىنى باش قېتىنچىلىققا سېلىۋاتقان يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى تېخىمۇ ياخشى ھەم ئاسان ھەل بولغۇسىدۇر. نەچچەن يىلدىن بېرى تاپشۇرۇلماي كەلگەن ئولپانلارنى قوشۇپ ۋاقتى ـ قەرەلدە خەزىنىلىرىگە ئەۋە-تىپ بېرىشكە كاپالەتلىك قىلىمەن.

چەكسىز ھىممەت ۋە ئىنايەتلىرىنى سېغىنىپ مۇلا-زىم ھەم پەرزەنتلىرى زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر مىرزا-دىن دەپ بىلۇرلا.»

ھۆددىچى بەگ مەكتۇپنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئەمىرلىرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ باقماقچى بو-لۇپ ئۇلارغا يالت قىلىپ قارىدى. شۇ تاپتا ئۇ بابۇرنىڭ تولىمۇ ئۇستاتلىق بىلەن يازغان خېتىدىن خىجىل بولۇپ قالغانىدى. قۇۋۋا دەرياسىدىن ئۆتەلمەي قىينىلىپ تۇرغاندا، جىمەن ئوغلىنىڭ يازغان بۇ خېتى شەۋكىتىنى ساقلاپ چىرايلىقچە قوشۇن چېكىن-دۈرۈشكە ئوبدانلا سەۋەب بولالايتتى. ئۇنىڭسىزمۇ مەرغىلان، خو-جەنتنى ئىشغال قىلىپ بولغۇچە، پەرغانە ۋادىسىدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن ئاددىي پۇقرالارنىڭ جان پىدالىق بىلەن كۆر-سەتكەن قارشىلىقلىرى، ھەر بىر غەلىبە ئۈچۈن تۆلىگەن بەدەل-لىرى ئۇنىڭ ئىرادىسىنى ئوبدانلا تەۋرىتىپ قويغانىدى.

«پاھ، ئىنىم ئۆمەر شەيخ مىرزا بۇ خانزادىسىنى قانداق تەر-

بىيەلىگەن بولغىيدى؟ ئەجەبا، پەرغانە ۋادىسىدىمۇ دانىشمەن ئۆ-لىمالار، ئىستېدات ئىگىلىرى بارمىدۇر؟ بۇ دۇنيانىڭ ئۆلىما، پا-زىللىرى پەقەت سەمەرقەنت بىلەن ھىراتتىلا دەپ ئويلاپتىكەنمەن. ناۋادا ئول بابۇر مىرزا سەمەرقەنت، ھىرات ياكى بۇخارادىكى ئالىي مەدرىسىلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان بولسا، ئىستېداتىغا يەنە قانچىلىك ئىستېدات قوشۇلار ئىدىكىن. ھەئە، ئۇ راست ئېيتىدۇ. پەرغانە ۋادىسىنى ئىداره قىلىشقا ھامان بىر ئەمىر كېرەك. بول مەنسەپكە ياتلارنى قويسام ئاۋام ـ رەئىيەت قايىل بولماسلىقى، رەقىبلىرىمۇ ئۆز جىيەننىي چەتكە قاقتى دەپ مەسخىره قىلـ-شى، مۇھىمى بول ۋىلايەتلەر تىنچىماسلىقى مۇمكىن. كىم بىلـ-دۇ، بابۇر مىرزا ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قارشىلىق كۆرسىتەمدۇ تېخى. ئۇنى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا قويمىسام شۇنداق قىلمايدۇ دېگىلىمۇ بولمايدۇ. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆرۈۋاتـ-مەن، بول ۋىلايەتنىڭ لەشكەرلىرىدىن تارتىپ پۇقرالىرىغىچە بىر ياقىدىن باش، بىر يەكدىن قول چىقىرىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋا-تىدۇ، باش ئەگمەيۋاتىدۇ. ئىشىنىڭ يولى ـــ بابۇر مىرزىنى ئاتـ-سىنىڭ ئورنىدا قويسام ياخشى بولغۇدەك. يازغان مەكتۇپىدىمۇ ئىتائەت، ساداقىتىنى بىلدۇرۇپتىغۇ ئەنە، ئۇنىكدىن يەنە نېمە تە-لەپ قىلىشىم مۇمكىن...»

ـــ ساداقەت بابىدىن شۇنچە چىرايلىق گەپلەرنى قىلغان مىرزالار نېمىشقا ئۆزى كەلمىدى؟

دەرۋىش مۇھەممەد تارخاننىڭ تۇيۇقسىز سورىغان بۇ سوئالى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ خىيالىنى چالغىتتى.

ـــ پاسىبانىمىز ھازىردۇر، ـــ تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى خوجا ئابدۇللا قازى، ـــ رەھمەتلىك شاھ ئاتىسىنىڭ روھـ-ىغا ئاتاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىش بىلەن مەشغۇل بولغاچقا، خاقان ئالىيلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىش بىلەپ تۇيۇلۇپ كۆپ ئەپ-سۇسلاندى ھەم ئۆزره ئېيتتى.

سەمەرقەنتتىن شۇنچە يول جاپاسى تارتىپ كېلىپ، نۇرغۇن-

لىغان سەرۋاز ـ لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان سەركەردىلەر ـ نىڭ ئەندىجانىنىڭ بوسۇغىسىدىن قۇرۇق قول قايتىپ كېتىشكە رايى يوق ئىدى. گەرچە ئۇلار بىر قانچە كىچىك شەھەرلەرنى ئىشغال قىلىپ، بۇلاپ ـ تالاپ خېلى كۆپ مال ـ دۇنيا ئولجا ئالغان بولسىمۇ ئەندىجان، ئاخسىدەك چوڭ شەھەرلەرنى بۇلاپ ـ تالاپ تېخىمۇ نۇرغۇن مال ـ دۇنياغا ئېرىشىش تەمەسىدە يۇرەتتى. ناۋادا سۇلتان ئەھمەد مىرزا جىيەنى بابۇر بىلەن سۇلھى تۈزۈپ قۇۋۇا دەرياسى بويىدىن يانىدىغان بولسا، ئۇلار ئۆزلىرى تەمە قىلغان ئاشۇ ئولجىلاردىن مەھرۇم قالاتتى. بابۇر مىرزا مەكتۇپىدا ۋەدە قىلغان نەچچە يىللىق ئولپاندىن ئۇلارغا قىلچىلىك نەپ تەگمەيتتى. چۈنكى ئولپاننى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئوردا خەزىنىسىگە بۇيرۇپ بېرەتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ سۇلھىگە رايى يوق ئىدى. دەر ـ ۋىش مۇھەممەد تارخاننىڭ گېپى بىلەن سۇلھىگە قارشى تۇرۇشقا باھانە تاپالماي تۇرغان ئەمىرلەر ئۇۋۇسى بۇزۇلغان ھەردەك بولۇپ كېتىشتى.

ـــ بۇ سەۋەب بولالمايدۇ. قۇرئان تىلاۋەتنى كېيىن قىلىۋالىسىمۇ بولۇۋېرىدىغۇ؟

ـــ بابۇر مىرزىنىڭ قورسىقىدا چوقۇم جىن بار.

ـــ تىل ياغلىمىچىلىقى بىلەن بىزنى سەمەرقەنتكە يولغا سالماقچى.

ـــ چاندۇرماي ئاتىسىنىڭ سەنىمىگە دەسسىمەكچى.

ـــ ھەرگىز ئالدانمىغايلا ئالىيلىرى.

ـــ سۇلھى تۈزسەكمۇ ئاۋۋال ئەندىجانغا بارغاندىن كېيىن ئاندىن تۈزىمىز.

ـــ شۇنچە ھەشەم تارتىپ كېلىپ ئەندىجانىنىڭ بوسۇغىسىدىن يانساق سەت ئەمەسمۇ؟

ـــ بىلمىگەنلەر بىزنى توخۇ يۇرەككەن دەپ قالمىسۇن يەنە.

سۇلتان ئەھمەد مىرزا خۇددى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا سۇلھىگە قارشى چىققان سەركەردىلىرىنىڭ رايىنى قايتۇرۇشقا ئا ـ

مالسىز قالدى. سەمەرقەنتتە بولغان بولسىدى، ئۇلارغا سەلتەنەت سۈرى بىلەن ھەيۋە كۆرسىتىپ بېسىقتۇرغان بولاردى، لېكىن ھازىر ئۇنداق قىلالمايتتى. پەرغانە ۋادىسىدىكى بىر قانچە شەھەر - نى ئىشغال قىلىش جەريانىدا نۇرغۇن ساداقەتمەن سەرۋاز - نۆ - كەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان بۇ ئەمىر - سەركەردىلەر خۇددى ئېچىرقاپ كەتكەن يولۋاسقا ئوخشاپ قالغانىدى. يولۋاسنىڭ قور - سىقى ئاچقاندا ئۆز بالىسىنىمۇ يەۋېتىدىغانلىقىنى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ھازىر ھەرقانداق پەرمانلىرىنى ئۆ - لۈمگە پىسەنت قىلماي ئورۇنلاۋاتقان ئەمىر - سەركەردىلىرىنىڭ رايىغا بېقىشى، كۆڭۈل خاھىشىغا يول قويۇشى، دىلىغا ئازار بەر - مەسلىكى، نارازىلىقىنى قوزغاپ قويماسلىقى، مۇھىمى ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۇنداق قىلمىسا ئۇلار بىر ئۆرۈلۈپلا ئۇنىڭغا تىغ كۆتۈرۈپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى.

ــ بابۇر مىرزىغا يەتكۈزسۇنلا، سۇلھىنى ئەندىجاندا تۇزگە - نىمىز ياخشىراق ئوخشايدۇ، ــ دېدى ئىلاجسىز قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئامالسىزلىقىنى يوشۇرۇپ.

سۇلھى تۈزۈش ئۇمىدى ئۇزۇلگەن خوجا ئابدۇللا قازى قاتار - لىق ئەمىرلەر يەنە گەپ قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، روھى چۈشكەن ھالدا ئەندىجانغا قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

ئۇلارنى قۇۋا دەرياسىدىن ئۆتكۈزۈپ قويغان تۆت نەپەر كې - مىچىنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۇزاتقىلى چىققان سەركەردە - لىرى: «لەشكەرلەرگە كىمە ھەيدەشنى ئۆگىتىدۇ» دەپ مەجبۇرىي تۈتۈپ قالدى.

※ ※ ※

ئەندىجان بىلەن ئاخسىنىڭ ئارىلىقىدىكى بەندىسالار يولىدا بەش يۈز ئاتلىق نۆكەر تۆت ئات قېتىلغان ھەشەمەتلىك مەپىنى

قوغداپ ئاخسىغا قاراپ تېزلىك بىلەن ئىلگىرىلەۋاتاتتى. مەيدە بوزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم بار ئىدى. ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يولدا ئۇچقاندەك كېتىپ بارغان مەپە قەدەمدە بىر دېگۈدەك سىلكىنەتتى. ئەندىجاندىن يولغا چىققاندىن بېرى مىدىرلىماي ئولتۇرغان ئىككى مومانىڭ پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەندى. بۇنى ئاز دېگەندەك مەپىنىڭ سىلكىشلىرى جېنىغا تېگىپ بىئارام قىلاتتى. تىنچىق ھاۋا بىلەن روزىنىڭ ئۇسسۇزلۇقى قوشۇلۇپ قىينايتتى. ئۇلار كېچىدىن باش كېنىزەكنىڭ: «بۇگۈن سەپەردە بولغاندىكىن نىيەت قىلمىسىلمۇ بولار» دېگىنىگە ئۇنماي زولۇق يەپ روزىغا نىيەت قىلىۋېلىشقانىدى. ئۇيقۇسىزلىق ۋە يول ئازابىدا قىينىلىپ تۇرسىمۇ يەنىلا تىك ئولتۇرۇشاتتى.

بابۇر مىرزىنىڭ سۈلھى تەلىپى تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا تەرىپىدىن رەت قىلىنغاندىن كېيىن، خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم كۈيۈئوغلىنىڭ ئالدىغا سۈلھى تەلەپ قىلىپ بېرىشنى نىيەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئانچە ئىشەنچ قىلالماي ئىككى تايىن بولۇپ تۇرۇپ قالدى. شۇ ئەسنادا ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئاخسى شەھىرىنى مۇھاسىرىگە ئالغانلىقى ھەققىدە جىددىي مەلۇمات كەلدى.

«سۇلتان ئەھمەد مىرزا قۇۋا دەرياسىدىن ئاسانلىقچە ئۆتەلمەيدۇ. ئۆتتى دېگەندىمۇ خېلى ۋاقىت كېتىدۇ، ئۇنىڭغىچە دەرھال بېرىپ ئاخسىنى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇھاسىرىسىدىن خالاس قىلىش كېرەك...»

شاھ بېگىم، بابۇر ۋە ئەندىجاندىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىر قارارغا كەلگەن ئىسان دۆلەت خېنىم بۇگۈن زولۇقنى يەپلا ئاخسىغا قاراپ يولغا چىققانىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ خىياللىرى چېگىش ئىدى. ئەمما كۆڭلىدە ئىشەنچى بار ئىدى.

ئۇ قايسى مەنزىلگە كەلگەنلىكىنى بىلىپ باقماقچى بولغاندەك مەپىنىڭ شامال ئۆتۈشۈش ئۇچۇن پەردىسىنى قايرىۋەتكەن

پەنجىرىسىدىن پات ـ پات سىرتقا قاراپ قويياتتى. مەپە ئاستا ماڭ-غاندەك بىلىنىپ تىت ـ تىت بولاتتى. پەنجىرىدىن كىرىۋاتقان ئاچچىق شور توپا ئارىلاش ئىسسىق شامال نەپسىنى بوغاتتى. ئۇسسۇزلۇقتىن قورۇلۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى مەھكەم يۇمۇۋالغاندى. تۇنۇگۈنلا مەسلىھەتلىرىنى پىشۇرۇۋالغان بولغاچقا شاھ بەگىم بىلەن قىلىشقۇدەك گەپنى قالمىغانىدى. باشقا ئىشلار ھەققىدە مۇڭدىشىشقا ھېچقايسىنىڭ ھەپسىلىسى يوق ئىدى. شۇ تاپتا مەپىنىڭ توختىماي سىلكىشىدىن بىزار بولغان خانىش شاھ بەگىممۇ ئاللىقانداق خىياللارغا غەرق بولغانىدى.

«ئانا بولماق نېمانچە تەستۇر ـ ھە، ئۇلار ئۆز سەلتەنەت نەسۋىسىگە شۇكۇر ـ قانائەت قىلىشىپ دۇشمەنلەشمەي، بىر ـ بىرىگە قەرىنداشلىق مېھرىنى يەتكۈزۈشۈپ تۇرغان بولسا، بىزمۇ بۇ ياشقا كىرگەندە يول جاپاسى تارتماي ئارامخۇدا ئىبادەتىمىزنى قىلىپ، ئاخىرقى ئۆمرىمىزنى خاتىرجەملىك ئىچىدە ئۆتكۈزمەسمىدۇق. ياشانغاندا نېمە غەم، نېمە جاپا بۇ؟...»

مەپىنىڭ تۇيۇقسىز توختىشى ئىككى موماينىڭ خىيالىنى ئۇزۇپ قويدى. ئۇلار «نېمە ئىش بولغانىدۇ؟» دېگەننى قىلىپ بىر ـ بىرىگە لاپپىدە قارىشۇالدى. ئۇنىڭغىچە مەپىنىڭ يېنىغا چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ بۇزرۇك خانىش ئايىملارغا مەلۇم بولغاي. كاساندىن چاپارمەن كەلدى.

بۇ ئۇلارنى قوغداپ كېتىۋاتقان خوجا مۇھەممەد دەرزىنىڭ ئاۋازى ئىدى.

ـــ خوش، مەلۇماتنى يەتكۈزسۇنلار! ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم.

ـــ ۋەيس لاغەرى، مىرغىياس تاغايى قاتارلىق ئەمىرلەر كاسانىنى كەنجى خانزادە ناسىر مىرزا بىلەن قوشۇپ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپتۇ.

دەرغەزەپكە كەلگەن ئىسان دۆلەت خېنىم جان ـ جەھلى بـ ـ لەن سوربدى :

ـــ قاچان؟

ـــ تۈنۈگۈن پېشىن مەزگىلدە.

ـــ توخۇ يۇرەكلەر! ئىككى ـ ئۈچ كۈن قارشىلىق كۆرسـ ـ تىشكىمۇ بەرداشلىق بېرەلمىگىنىنى، ـــ ئىسان دۆلەت خېنىم ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان شاھ بېگىمگە قاراپ غۇدۇراپ قويغاندىن كـ ـ يىن، پەرمان كۈتۈپ تۇرغان خوجا مۇھەممەد دەرزىدىن سوربدى، ـــ ئاخسىغا يەنە قانچىلىق قالدى؟

ـــ ئالاھەزەل ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتا يېتىپ بارارمىـ ـ مىكىن؟

ـــ ئەمىسە ئاتلارنى رەھىم قىلماي قامچىلاڭلار!

ـــ بۇنىڭدىنمۇ تېز ماڭساق مەپە بەك سىلكىنىپ...

ـــ مەپىنىڭ سىلكىنىشى بىلەن كارلىرى بولمىسۇن!

مەپە يەنە قوزغالدى. ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن قويۇق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى. مەپىگە ئېسىلغان كۈمۈش، مىس قوڭغۇراقلار ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇپ توختىماي جىرىڭلايتتى.

※ ※ ※

بۇگۈن ئاخسى قەلئەسىگە ئىككىنچى قېتىم ھۇجۇم قىلـ ـ غاشقا ھازىرلىنىپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخان ئەندىجان تەرەپتىن بىر توپ ئاتلىقلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ھۇجۇمنى كـ ـ چىكتۈرۈپ قوشۇننىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتتى.

«ئەندىجاندىن لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلار كىمدۇ؟ قېيىنئا ـ تام سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئەندىجانىنى شۇنچىۋالا تېز ئىشغال قىلـ ـ غانمىدۇ؟ ئايغاقچىلار ئۇلارنى قۇۋا دەرياسى بويىدا توسۇلۇپ قاپتۇ دېيىشۋاتاتتىغۇ؟ كېلىۋاتقانلار ئۇنىڭ لەشكەرلىرىمىدۇر ياكى ئەندىجانىنى تاشلاپ چىققان بابۇر مىرزىنىڭ سەركەردە ـ لەشـ ـ

كەرلىرىمىدۇر؟ ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇلار ئەندىجانىنى تاشلاپ ئاخ-سىغا كەلمەس...»

ئۇنىڭ خىيالى تۇگمەي تۇرۇپ ئەندىجان تەرەپتىن كېلىۋاتقانلارنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان شاھانە مەپىنى كۆرۈپ بىر ئاز تەئەججۇپلەندى.

«كىمدۇ بۇ مەپە بىلەن كېلىۋاتقىنى؟ لەشكەرلىرىمۇ ئانچە جىق ئەمەستەك قىلىدۇ. ئېھتىيات قىلىپ كەتمىسەمۇ بولغۇدەك...»

ـــ سەپ تۈزۈپ پەرمان كۈتۈڭلار!

سۇلتان مەھمۇدخان ھەر ئېھتىمالغا قارشى سەركەردىلىرىگە پەرمان چۈشۈردى.

مەپىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بەش يۈز ئاتلىق نۆكەر توختىماي ئىلگىرىلەۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۆتۈشىدىن ئەندىشە قىلغان سۇلتان مەھمۇدخان يەنە بۇيرۇق چۈشۈردى:

ـــ كاماندازلار تەييارلانسۇن!

بىر ئۇن يېتىم ئارىلىق قالغاندا مەپىنى قوغداپ كېلىۋاتقان نۆكەرلەر چېپىدە توختىدى. دەقىقە ئۆتمەي مەپە يەنە قوزغالدى. مەپىگە پەقەت ئون نەپەر ئاتلىق نۆكەر ئەگەشتى.

«ئەجەب ۋالىدەلىرىمنىڭ مەپىسىگە ئوخشايدىكەنا؟... ئاشۇلارمىدۇ ـ يا...»

مەپە سۇلتان مەھمۇدخانغا ئەللىك قەدەم ئارىلىق قالغاندا توختىدى. نۆكەرلەر ئاتتىن چۈشۈپ مەپىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ ئىشكىنى ئاچتى. مەپىدىن ئاۋۇال خانىش ئىسان دۆلەت خەنسم، ئاندىن شاھ بېگىم چۈشتى.

سۇلتان مەھمۇدخان ئىككى ئانىسىنى كۆرۈپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئالدىدا ئۇلارنىڭ تۈيۇقسىز پەيدا بولۇپ قېلىشى ئۇنى تەمتىرىتىپ، ھودۇقتۇرۇپ قويغانىدى. ئىسان دۆلەت خېنىم غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ نېمانچە ئەدەپسىزلىك بۇ! ئاتتىن چۈشەيمۇ دېمەيلىغۇ!

سۇلتان مەھمۇدخان چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى. ئاتتىن سەكـ
رەپ چۈشۈپ، بېشىنى ئېگىپ قول باغلىدى. ئۇنىڭ ئاتتىن
چۈشكىنىنى كۆرگەن سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمۇ دەرھال ئاتلىرى-
دىن چۈشۈشتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. ۋالىدەئى مېھرىبانلىرىمغا ئېھتىرام بولغاي. ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

ئۇ ئانىلىرى بىلەن كۆرۈشۇش ئۈچۈن ئالدىغا قاراپ ماڭدى.

ــ يېقىن كەلمىسىلە، ــ دېدى شاھ بېگىم قاپىقىنى تۇر-
گىنىچە قولىنى سىلكىپ.

ئىككى ئانىسىنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ سۇلتان مەھمۇدخان جايىدا چىپچىدە توختىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئانىلىرىنىڭ مەقسىتىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى.

ــ ئالدىلىرىدا تۇرغان ئىككى قېرى مەزلۇمنى ئانام دەپ بىلمەي ياغى دەپ بىلگەيلا، ــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم تەئەددى بىلەن ئېغىز ئېچىپ، ــ جەننەتماكان سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيـ-
لىرى ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا كەتكىنى بىلەن بىز تېخى ھايات. بىز ھاياتلا بولىدىكەنمىز، سۇلتان يۇنۇسخان پەرزەنتلىرىنىڭ بىر ـ بىرىنىڭ زېمىنىغا تەئەررۇز قىلىپ، بىھۇدە قان تۆكۈشىگە ئەسلا يول قويمايمىز. سىلى ئاتا ۋەسىيىتىگە خىلاپلىق قىلىپ يۇرت ـ ماكان، مال ـ دۇنيانى قان ـ قېرىنداشلىقتىن ئەلا بىلىپ يېز-
نىلىرىنىڭ زېمىنىغا ياغى بولۇپ كەلگەنكەنلا، بىزمۇ سىلىگە يا-
غى بولىمىز. كۆيۈسىدىن ئايرىلىپ يۆلەكسىز قالغان قىزىمىزنى، ئاتىسىدىن ئايرىلىپ يېتىم بولۇپ قالغان نەۋرىلىرىمىزنى قوغداش ئۈچۈن بۇ قېرى جېنىمىزنى پىدا قىلىمىز.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، تەمتىرىگە-
نىچە تەستە ئېغىز ئاچتى:

ــ كەچۈرسىلە بۇزرۇكۇارىم. ئەسلىدە ئوغۇللىرى...

خانىش شاھ بېگىم قولىنى سىلكىگىنىچە ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى:

ــ بولدى بەس! چۈشەندۈرۈشلىرىنىڭ ھاجىتى يوق. قېنى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە پەرمان چۈشۈرسىلە، جەڭگە ھازىرلانسۇن. بىزمۇ ئاللىقاچان قىلىچمىزنى يالىڭاچلاپ بولغانمىز!

تىلى تۇتۇلغان سۇلتان مەھمۇدخاننى قارا تەر باستى.

«يا خۇدا، ئۇلارنىڭ پەيلى ھەقىقەتەن بۇزۇلۇپتۇ. ئانىلىرى بىلەن جەڭ قىلىپتۇ دېگەن بەتنامنى ئالغىنىمدىن ئۆلگىنىم ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟...»

ــ رەھمەتلىك يېزىلىرىنىڭ كىرپىكىگە توپا قونار ـ قوناماينىلا كاسانىنى ئىشغال قىلىپ، ئاخسىنى مۇھاسىرە قىلىشقا پېتىنىپتىلا، نېمىدېگەن رەھىمسىزلىك بۇ؟! ــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم قولىنى شىلتىپ، ــ ھېلىغۇ سىلى رەھمەتلىك ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قېيىنئىنىسى، ھەتتا ياتلارمۇ بىر نەچچە كۈن ھازا تۇتۇشقا يول قويىدۇ. ئەجەبا سىلى شۇنچىلىكمۇ تەخىر قىلالمىدىلىمۇ؟ بولدى بەس! ئارتۇق گەپ ئېشەككە يۈك، دەپتەكەن، ــ ئۇ يېنىدىكى سەركەردىگە قاراپ تۇۋلىدى، ــ خوجا مۇھەممەد دەرزى!

ــ لەببەي بۇزرۇكۇارىم!

ــ پەرمان! نۆكەرلەر دەرھال ئاخسى قورغىنىغا قاراپ ئىلگىرىلىسۇن. كىمدىكىم يولىمىزنى توسۇشقا پېتىنسا كاللىسىنى ئېلىڭلار!

سەركەردە خوجا مۇھەممەد دەرزىنىڭ قول ئىشارىسى بىلەن پەرمان كۈتۈپ تۇرغان بەش يۈز ئاتلىق نۆكەر ئىككى خانىشىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئىككى خانىش مەپىگە چىقماي بىردىن ئاتقا مىندى ـ دە، ھاڭۇېقىپ قاراپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ لەشكەرلىرىگە قاراپ ئات سالدى.

ــ يول بېرىڭلار! ــ دەپ ۋارقىرىدى جىددىيلەشكەن سۇلتان مەھمۇدخان.

لەشكەرلەر بۇيرۇقنى ئاڭلاپ دەرھال ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ يول بەردى. ئىككى ئانا قول باغلاپ تۇرغان ئوغلى سۇلتان مەھ-

مۇدخانغا قاراپمۇ قويماي ئۇدۇل ئاخسى قورغىنىغا قاراپ يول ئالـ
دى.
ــ قانداق قىلىمىز ئالىيلىرى؟
سۇلتان مەھمۇدخان بىر ھازا خىيال سۈرۈپ تۇرغاندىن كېـ
يىن ئاستا پىچىرلىدى:
ــ بارلىق لەشكەرلەر قامالنى بىكار قىلىپ دەرھال چېـ
كىنسۇن.
ــ نەگە چېكىنىمىز ئالىيلىرى؟
سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىدا ھاڭۋاقتىلارچە قاراپ تۇرغان
مىرزا نىغمەت پاشاغا غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:
ــ نەگە بولاتتى، تاشكەنتكە!

※ ※ ※

ئىككى كۈندىن بېرى يېغىۋاتقان يامغۇر بۇگۈن بامدات ۋاقتى بىلەن ئاستا ـ ئاستا توختىدى. يامغۇردىن كېيىن بۇـ لۇتلار تاراپ ئەندىجان ئاسمىنى باشقىچە سۈزۈلۈپ كەتكەندى. يەـ نە ئۇچ كۈندىن كېيىن كېلىدىغان روزا ھېيتىنىڭ خۇشاللىقىدىنـ مۇ ياكى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر، ئەندىجان ئاھالىسىنىڭ چېھرىدە يامغۇردىن كېيىن چىققان ئاپـ تاپتەك يېقىملىق بىر كۈلكە جىلۋە قىلاتتى.
ئەتىگەندە شاھنىشىنغا قوبۇلغا چىقىقان بابۇر تەختتە ئولـ تۇرغان ئۇچ ھەپتىدىن بېرى تۇنجى قېتىم ئۆزىنى ئازادە ھەم خاـ تىرجەم ھېس قىلدى. قول باغلاشقىنىچە تىك تۇرغان ئەمىرلىرىـ گە تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، يېقىملىق كۈلۈمسىرىگىـ نىچە ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. يېقىندىن بېرى خىزمەتكارلار قايتىدىن بېزەپ تۇزەشتۇرگەن شاھنىشىنمۇ، ئاستىدىكى تەختمۇ ئازادە، راھەت تۇيغۇ بەردى. ئۆزىنىمۇ بىردىنلا چوڭ بولۇپ قالـ غاندەك كۈچلۈك، قۇدرەتلىك ھېس قىلدى.

ھەئە، ئانا جەمەت تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان تاشكەنتكە چېكىنگەندىن كېيىن، قۇۋا دەريانى بويىدا توسۇلۇپ قالغان دادا جەمەت تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىمۇ تۇيۇقسىز تارقالغان كېـ زىك ۋە ئات ۋاباسى سەۋەبىدىن نۇرغۇنلىغان لەشكەر ۋە ئات ـ ئولاغلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، جان ـ جەھلى بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان پەرغانە ۋادىسىنى بويىسۇندۇرۇشقا كۆزى يەتمەي، ئىلاجسىز قېرى ئەمىرى دەرۋىش مۇھەممەد تارخاننى ئەندىجانغا سۇلھى تۇزۇشكە ئەۋەتىپ، سەمەرقەنتكە قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ۋادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ۋاپاتى بىلەن چاك ـ چېكـ ىدىن ئاجراپ كېتىش گىردابىغا بېرىپ قالغان تەخت ـ سەلتەنـ تىنى قايتىدىن مۇستەھكەملەش ئەمدىلا ئون ئىككى ياشقا كىرگەن بابۇر ئۇچۇن چوڭ سىناق ئىدى. ئىككى تەرەپتىن باستۇرۇپ كەلـ گەن كۇچلۇك ياۋ ئالدىدا بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر قۇر ـ قۇنچاقلىق قىلىپ تەسلىم بولغان بولسىمۇ، كۆپ قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر بابۇر تەرەپتە تۇرۇپ، لەشكەر ۋە پۇقرالارنى ھەربكەتـ لەندۇرۇپ ياۋغا جان تىكىپ قارشى تۇرغانىدى. بابۇر بۇنىڭدىن كېيىنكى سەلتەنەت ئىشلىرىدا مۇشۇ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگە تايىنىشى كېرەك ئىدى. ئۇ ئىككى كۇندىن بېرى ئۇزاق ئويلانىدى. غەمسىز بالىلىق دەۋرىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى، زىممىسىگە بىر ئەلگە ھۆكۇمرانلىق قىلىشتىن ئىبارەت ئېغىر مەسئۇلىيەتنىڭ يۇكلەنگەنلىكىنى ھېس قىلدى. ھەئە، بۇ ئىككى كۇن ئىچىدە بۇزرۇكۋار بوۋىسى ئەمىر تۆمۇر ئۆز ۋاقتىدا ئوردا كاتىپلىرىغا خاتىرىلەتكۈزۈپ مىراس قالدۇرۇپ قويغان «تۇزۇكاتى تېمۇرىي»[1] نى قايتىدىن بىر نەچچە قېتىم ئوقۇپ چىقتى.

«سەلتەنەتنى قۇدرەت تاپقۇزۇش، ئەلنى مەئمۇر، ئاۋامنى ئاـ سايىشلىققا ئىگە قىلىش، ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى ئىتتىپاقلاشـ تۇرۇپ، قوشۇننى كۇچەيتىش، خەزىنىنى تولۇقلاش ئۇچۇن بابائى

① «تۇزۇكاتى تېمۇرىي» ـــ «ئەمىر تۆمۇر تۇزۇكلىرى».

بۇزرۇك ئەمىر تۆمۇر ساھىبقىرانغا ئوخشاش جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ساداقەتمەن ئەمىر ــ سەركەردىلەرنى مۇھىم مەنسەپلەرگە تەيىن ئېتىشىم، تۆھپە كۆرسەتكەنلەرنى مۇكاپاتلىشىم لازىم. بۇ تەسەررۇپۇمدىكى ۋىلايەتلەرنى تەرتىپكە سېلىپ، ئاۋام ــ رەئىيەتنى خاتىرجەم قىلىشتا، تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلارنىڭ سەلتەنەتىمگە ئىشەنچ تۇرغۇزۇشىغا پايدىلىق...»

بابۇر ئويلىغانلىرىنى مومىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمگە، ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمغا ئېيتتى.

ــ تولا ئوبدان ئويلاپلا ئالىيلىرى، ــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم مەمنۇنلۇقىنى بىلدۈرۈپ، ــ ھۆكۈمدار بولغۇچى ساداقەتمەن ئەمىرلىرىگە ئىشىنىشى، ئۇلارنى مۇلازىمى ئەمەس، قېرىندىشىدەك كۆرۈشى، تۆھپىكارلارغا ئىنئاملىرىنى ئايىماسلىقى، ئېغىر گۇناھ سادىر قىلغانلارغا سىيلە ــ رەھىم قىلماسلىقى، سەلتەنەت ياسىقىنى ئەدلى ــ ئادالەت بىلەن يۈرگۈزۈشى كېرەك. ئەنە شۇ چاغدا تەخت ــ سەلتەنەتنىڭ ئۇلى مۇستەھكەم بولىدۇ.

مومىسىنىڭ سۆزلىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن بابۇر نەزەرىنى ئەمىر ــ سەركەردىلىرىدىن شاھنىشىنىنىڭ تام ــ تورۇسلىرىغا ئاغدۇردى. تەسكەي تەرەپتىكى تامغا يېڭىدىن ئېسىلغان ئىككى پارچە مەرۇزە[1] بىلەن بىر پارچە يولۋاس تېرىسى ۋە دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزا تولىمۇ ئەتىۋارلايدىغان ئالتۇن دەستىلىك قىلىچ ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتتى. قىنىغا گۆھەر، ياقۇتلاردىن كۆز قويۇلغان بۇ قىلىچنى دادىسىغا بوۋىسى سۇلتان يۈنۇسخانىنىڭ سوۋغا قىلغانلىقىنى، ئاۋۇ يولۋاس تېرىسىنى بولسا دادىسى ھەر دائىم باشقىلارغا كۆرسەتمەپ تۇرۇپ ئۆز قولى بىلەن ئوۋلىغان يولۋاسنىڭ تېرىسى ئىكەنلىكىنى ماختىنىپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئەمما تولىمۇ نەپىس توقۇلغان ئىككى پارچە مەرۇزەنىڭ تارىخىنى ئانچە بىلىپ كەتمەيتتى. بۇ شاھانە بۇيۇملارنى ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ ئاخىسىدىكى

① مەرۇزە ــ شېئىر، ئايەت نەقىشلەنگەن گىلەم.

ئوردىدىن ئالاھىدە ئېلىپ كېلىپ ئاستۇرغانلىقىنى ھېس قىلدى.

خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ يۆتىلىپ قويۇشى بىلەن دەققىتى بۆ-لۈنگەن بابۇر، خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ قەدىنى رۇسلىدى:

ــ يارلىق جاكارلانغاي! ــ دېدى پەرمانچى بەگكە قاراپ.

پەرمانچى بەگ يېزىپ تەييارلاپ قويۇلغان خان يارلىقىنى ئو-قۇشقا تەييارلاندى. ئولتۇرغان ئەمىر ــ سەركەردىلەر دۇررىدە ئو-رۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قول باغلاشتى.

ــ يارلىق! بۇيۇك پەرغانە مۇلكىنىڭ قۇدرەتلىك تاجدارى، ئەدلى ــ ئادالەتلىك زەھىرىددىن مۇھەممەد بابۇر بىننى ئۆمەر شەيخ مىرزا پادىشاھ ئالىيلىرى قۇياش كەبى مېھىر ــ شەپقىتى بىلەن شۇنداق يارلىق جاكارلايدۇكى، ساداقەتمەن ئەمىر ــ سەر-كەردىلەرنىڭ بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە باھادىرلىق كۆرسەتىشى، تەسەررۇپىمىزدىكى سەرۋاز ــ لەشكەرلەر ۋە ئاۋام ــ رەئىيەتنىڭ جان پىدا ئەيلىشى بىلەن كۇچلۇك ياۋ ئۇستىدىن غالىب كېلىپ، تەخت سەلتەنەتىمىز ئامان، ئەل ــ يۇرتىمىز ئاسايىشلىققا يۇزلەن-دى. شول مۇناسىۋەت بىلەن ئاۋام ــ رەئىيەتتىن ئېلىنىدىغان پا-دىشاھلىق باج ــ سېلىق، غەللە ــ پاراق ئۇچ يىلغىچە كەچۈرۈم قىلىنغاي، ھەربىر لەشكەرگە بىر سەردىن، سەرۋازغا ئون سەر-دىن، ئورۇنباسار سەركەردىلەرگە ئەللىك سەردىن، ئەمىر ــ سەر-كەردىلەرگە يۈز سەردىن كۇمۇش ئىنئام قىلىنغاي. مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ھەزرەتلىرىگە سەلتەنەتىمىزنىڭ سەدىرلەر سەدرىيە-لىك[1] مەرتىۋىسى بېرىلىپ تۇغ، ناغرا ئىنئام قىلىنغاي. ئەندىجان شەھىرىنىڭ ھاكىملىقى، قوشۇمچە ئوردا ئىشكئاغىلىقىغا ھەسەن ياقۇپبەگ تەينىلەنگەي. لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىرلىكىگە قوشۇم-چە ئوش ئەمىرلىكىگە قاسىم قاۋچىنبەگ تەينىلەنگەي. ھەرقانداق ۋاقىتتا خانىنىڭ دەرگاھىغا ئىجازەتسىز كىرگەي. بىردىن ناغرا، چار تۇغ ۋە بۇرغا بېرىلسۇن. ئاخسى ھۆكۈمدارلىقى خانزادە جا-

① سەدىر ــ ئەڭ ئالىي دىنىي ھوقۇق.

ھانگىر مىرزىغا بېرىلسۇن. ئەمىر ئۇزۇن ھەسەن خانزادىگە بەگ ئەتكە، قوشۇمچە ئاخسى ھاكىمى بولسۇن. مەرغىلان ئەمىرلىكىگە ئەلى دوست تاغايى تەينىلەنسۇن. ئۇنىڭغا قاشتېشى كەمەر بىلەن دولدايلىق ئۇنۋانى بېرىلىپ، ئەۋلادمۇئەۋلاد مىراسخورلۇق قىلسۇن!...

نامى ئاتالغان ئەمىرلەر ئالدىغا بىر قەدەم چېقىپ بابۇرغا مىننەتدارلىق بىلدۇرۇشتى. ئاندىن بىر ــ بىرىنىڭ ئەمەل ــ مەرتىۋە، ئۇنۋانلىرىنى مۇبارەكلەشتى. ئوردىدىكى ھەكىم ــ تېۋىپ، مۇنەججىم، قەسىدىچى، سالنامىچى، مۇنشىلاردىن تارتىپ، تازىلىقچى ــ مۇلازىم قاتارلىق ئەڭ ئاددىي خىزمەتكارلارغىچە تېگىشلىك ئىنئام بېرىلدى.

ــ ئى جانابى خاسۇلخاسلار[1]، ــ دېدى بابۇر يارلىق جاكارلىنىپ بولۇنغاندىن كېيىن، ــ دۆلەت ۋە سەلتەنەت ئۈچ نەرسە بىلەن، يەنى رەئىيەت، خەزىنە، لەشكەر بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، دانا ئەمىر بۇ ئۈچ تەرەپنى تەدبىركارلىق بىلەن ياخشى سەرەمجانلاشتۇرۇپ ھۆكۈمدارىنى خاتىرجەم قىلىدۇ. ھەربىرىڭلار مېنىڭ ئەنە ئاشۇنداق دانا ــ تەدبىركار ئەمىر ــ بەگلىرىمسىلەر. ئاڭلىشىمچە، ۋەزىرلەر تائىپەسىنىڭ ئۇلگىسى بولمىش نىزامۇل مۇلك ھەزرەتلىرى ھەجگە بارماقچى بولۇپ تۇرغان پەيتتە، ئەۋلىيالاردىن بىرى ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەنىكەن: «ئى جانابى ۋەزىر ئەزەم، سىلى مەلىك شاھ دۆلىتىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان خەيرلىك ئىشلىرى ۋە تەڭرىتائالاھنىڭ يارىدىمىنى رەئىيەتكە تولۇقى بىلەن يەتكۈزۈۋاتقانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا ئىككى ھەرەمنى ھەج قىلىش ساۋابى بىلەن تەڭدۇر». يەنە ئاڭلىدىمكى، دىن پېشۋالىرىدىن بىرى خەلىپە ھارۇن رەشىدنىڭ ساداقەتمەن ۋەزىرى ئەلى ئىبنى لاقاتى ھەزرەتلىرىگە: «سەن خەلىپە دەرگاھىدا مۇلازىملىق قىلىشنى تەرك ئەتمە. چۈنكى بول مەرتىۋىدە تۇرۇپ ئاۋامغا يەتكۈزىدىغان مەنپەئەت ۋە نەپلىرىڭ سەن قىلغان بارلىق

① خاسۇلخاس ــ ھۆكۈمدارنىڭ خاس يېقىنلىرى.

ئىش ـ ھەربىرىگە ئەڭ ئالىيسىدۇر»، يەنە شۇنداق ئاڭلىغا-نىدىمكى، بىر كىشى جانابى پەيغەمبىرىمىزدىن سوراپتۇ: «ئەگەر سىلى نەبى ۋە رەسۇل[1] قىلىپ ئەۋەتىلمىگەن بولسىلا قايسى ئىش بىلەن شۇغۇللانغان بولاتتىلە؟». پەيغەمبىرىمىز شۇنداق دەپ جاۋاب بېرىپتۇكى: «ئۇنداق بولمىغاندا سۇلتانلار خىزمىتىدە بولۇشنى ئىختىيار قىلىپ، تەكرىتائالاھنىڭ بەندىلىرىگە پايدا ۋە ياخشىلىق يەتكۈزەرىدىم». مۇددىئا شولكى، ھەربىرلىرىمۇ ماڭا خاس ئەمىر ـ سىپاھ بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئاۋام ـ رەئىيەتكە خىزمەت قى-لىپ، ئۇلارغا پايدا ۋە ياخشىلىق يەتكۈزگۈچىلەردىندۇرسىلەر. سەلتەنەتىمىزنىڭ روناق تېپىشى، ئەل ـ يۇرتىمىزنىڭ ئاسايىش-لىققا يۇزلىنىشى ئۇچۇن ئەقىل ـ پاراسەت، كۈچ ـ قۇۋۋەتلىرىنى ئاياشمىغايلا...

شۇ تاپتا ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە تەختتە ئولتۇرغان بابۇر ئەمدىلا ئون ئىككى ياشقا كىرگەن بالا ئەمەس، ھەر تەرەپتىن پى-شىپ يېتىلگەن بۇيۇك ھۆكۈمدارەك تۇيغۇ بېرىۋاتاتتى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇچۇن جېنىمىز پىدا!

ـــ بارلىقىمىز تەخت ـ سەلتەنەت ئۇچۇن!

ـــ ئەل ـ رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى بىزنىڭ بەختىمىز!

ئەمىرلەرنىڭ ۋەدە ـ قەسەملىرىدىن بابۇر باشقىچە ھايا-جانلاندى:

ـــ جانابى ئەمىرلەرنىڭ ساداقىتىگە مەن ـ مەن تەسەننا، ـــ ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ يەنە ئېغىز ئاچتى، ـــ ھەربىرلىرىگە مەلۇم، ئۆزكەنتتىن كەلگەن جىددىي مەلۇماتتىن قارىغاندا، ئۆز ۋاقتىدا بۇزرۇكۋار بابام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىغا سەركەشلىك قى-لىپ، ماڭلايسۆيە ۋادىسىدا ئىسيان كۆتۈرگەن مىرزا ئابابەكرى دېگەن بەدرەك كاشغەر، ياركەنت، خوتەن قاتارلىق ۋىلايەتلەرگە شۇكۇر قىلماي زېمىننى كېڭەيتىش تەمەسىدە لەشكەر تارتىپ كېلىپ تەسەررۇپىمىزدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قى-

① رەسۇل ـــ ئىلاھىي خەۋەر يەتكۈزگۈچى، ئەلچى.

لىۋاتقۇدەك. ئەسلىدە ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئول نائەھلە-
نىڭ ئۆسۈپ قالغان نوخلىسىنى ئېلىپ، ئۆزكەنتنى ئول باسما-
چىلارنىڭ تەھلىكىسىدىن خالاس قىلىش نىيىتىم بار ئىدى. ئەمما
ئاخسىغا بېرىپ مەرھۇم ئاتامنىڭ تۇپرىقىنى تاۋاپ قىلىشقا نىيەت
قىلىپ قويغانلىقىم ئۈچۈن ئارىسالدى بولۇپ قېلىۋاتىمەن.

ـــ جانابى ئانھەزرىتىم، ئۇلۇغ روزا ھېيت نامىزىنى ئاخسا-
دىكى رەئىيەت بىلەن بىللە ئوقۇپ، جەننەتماكان پاسىبانىمىزنىڭ
تۇپراق بېشىنى زىيارەت قىلىپ، ئول زاتى مۇبارەكنىڭ پاك روھا-
نىياتىنى خاتىرجەم قىلغايلا، ـــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى
دەرھال سۆز ئېلىپ، ـــ ئول مىرزا ئاباباكرىنى جازالاش ئىشىنى
بىزلەر رويابقا چىقارغايمىز.

ـــ شۇنداق قىلسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى باشقا ئەمىرلەر-
مۇ، ـــ ئۆزكەنتكە بىز لەشكەر تارتىپ بارايلى.

بابۇر سەركەردىلىرىدىن قايسىسىنى لەشكەر تارتىپ بېرىشقا
بەلگىلەشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

ـــ جانابى ئەمىرلەر، ـــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى
يەنە سۆز ئېلىپ، ـــ ھەربىرلىرىنى ئادالەتپاناھىمىز تەسەررۇپى-
مىزدىكى ھەرقايسى ۋىلايەتلەرنى جوڭغۇرۇشقا تەيىن ئېتىپ، ھۆ-
كۈمەت ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، ئاۋام ـ رەئىيەتنى خاتىر-
جەم قىلىشتەك مۇھىم ۋەزىپىلەرنى زىممىلىرىگە يۈكلىدى. بۇل
خىزمەتلەرمۇ لەشكەر تارتىپ بېرىپ باسمىچى مىرزا ئاباباكرىنىڭ
مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ئوخشاش تولىمۇ زۆرۈر. شۇڭلاشقا ئۆز-
كەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىشنى كەمىنە قېرىغا خاتىرجەم تاپشۇ-
رۇپ ئۆز مەنزىللىرىگە جۆنگەيلا. گەرچە كەمىنە ياشىنىپ قالغان
بولساممۇ، بول ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ، ئەل ـ يۇرتنى
ياۋنىڭ تەئەررۇزىدىن خالاس قىلالىغۇچىلىكىم بار. ھەربىرلىرى
ياش، ئەجىر ـ تۆھپە كۆرسىتىش پۇرسىتى يەنە بار. بول پۇرسەت-
نى ماڭا ئۆتۈنۈپ بېرىشلىرىنى سورايمەن.

مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ سۆزلىرى ئورۇنلۇق ئىدى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭ يېشى ھەم ھۆرمىتى چوڭ بولغاچقا ئەمىر ـ لەرنىڭ ھېچقايسىسى تەلىپىنى يېرىشقا پېتىنالمىدى ـ دە، بابۇر ـ نىڭ ھۆكۈم چىقىرىشىنى كۈتۈپ ئۇن چىقارماي تۇرۇشتى.

ـــ مەۋلانە ھەزرەتلىرىنىڭ دېگەنلىرىمۇ ئورۇنلۇق، ـــ دېدى بابۇر بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ـــ پەرمان! مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ئەمىر لەشكەر بولغاي. سەركەردە خوجا ئابدۇللا دەر ـ زى ئورۇنباسار بولغاي، لەشكىرىي دىۋاندىن ئون سەركەردە بىلەن بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكەر ئېلىپ دەرھال ئۆزكەنتكە يۇرۇش قىلـ ـغاي، باشقا ئەمىرلەر ئۆز ۋىلايەتلىرىگە يولغا چىققاي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر.

ـــ قوبۇل تامام! ـــ دەپ ۋاقىرىدى ساراي بېگى.

ئەمىرلەر بابۇرغا ئامان ـ ئېسەنلىك تىلەپ سالام بەرگەندىن كېيىن شاھنىشىندىن بىر ـ بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى.

بابۇر چۈشتىن كېيىن ھەرەمگە كىرىپ ئىككى مومىسى ۋە ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم بىلەن خوشلىشىپ، ئىنىسى جاھاـ ـنگىر مىرزا بىلەن ناسىر مىرزىنى ئېلىپ، ئۇزۇن ھەسەن قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا دادىسىنىڭ قەبرىسـ ـنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن ئاخسىغا قاراپ يولغا چىقتى.

104

بەش ئات قېتىلغان شاھانە مەپىدە ھوشسىز ياتقان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قىزىتمىسى يېنىش تۇگۈل بارغانسېرى ئۆرلەپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋاتقان تېۋىپ قىزىتمـ ـسىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن پىشانە، قولتۇق، تېقىم ۋە چات ئارىلىرىـ ـغا قويغان ھۆل خامىنى ھېلىدىن ـ ھېلىغا ئالماشتۇرۇشقا مەجبۇر

بولاتتى. چۈنكى ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ تۇرغان خانىنىڭ بەدىنى ھۆل خاملارنى بىردەمدىلا قىزىتىۋېتەتتى. گەرچە تومۇز ئاخىرلىشىپ كۈز پەسلى كىرىپ قالغان بولسىمۇ، ھاۋا يەنىلا ئىسسىق ئىدى. ئاندا ـ ساندا ئەسكەن ئاجىز شامال قىزىپ تۇرغان بىمارغا قىلـچىلىك ھۇزۇر بېرەلمەيتتى. يىراق ـ يېقىنداكى مەھەللە ـ قىشلاقلارغا، لەگگەر ـ ئۆتەڭلەرگە مۇز تېپىپ كېلىش ئۇچۇن ماگدۇرۇلغان چاپارمەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى قۇرۇق قول قايتىشاتـتى. قايسى بىر يېزا بازىرىدىكى دوغاپچىنىڭ مۇزخانىسىدىن تېپىلغان يوغان ـ يوغان مۇز پارچىلىرىمۇ ئەكېلىپ بولغۇچە ئېرىپ مۇشتۇمدەك قالاتتى. ئۇنى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ بەدىنىگە تېگىپ بولغۇچە ئېرىپ كېتەتتى. تېۋىپلار ئۇنىڭ قىزىتمىسىنى قايتۇرۇش ئۈچۇن توختىماي دورا يەگگۈزلەپ، دورا تەيىرلاپ، تۇرلۇك ئامالالارنى قىلىپ باقاتتى.

ھەئە، قۇۋا دەرياسى بويىدىن سەمەرقەنتكە چېكىنىپ كېتىپ بارغان لەشكەرلەرنىڭ تەگدىن تولىسى ئۆتكۇر كېزىك بىلەن يۇـقۇملانغانىدى. مۇشۇنداق ئوت ـ ئاتەش بولۇپ قىزىپ ھوشسىز ياتقانلار يالغۇز سۇلتان ئەھمەد مىرزىلا ئەمەس ئىدى. ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك، دېگەندەك، كېزىك بىلەن تەڭ تارقالغان ئات ۋاباسى ئۇلارنى نۇرغۇنلىغان يارامليق ئات، قېچىر، تۆگىلىرىدىن ئايرىلغانىدى. يول بويى كېزىك بىلەن ئاغرىپ جېنىدىن ئايرىلغان لەشكەرلەرنىڭ قەبرىلىرى، ۋابا تېگىپ ئۆلگەن ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ تاپلىرى قەدەمدە بىر ئۇچرايتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئېلىپ مېڭىشقا ئات ـ ئۇلاغ يېتىشمىگەنلىكى ئۈچۇن ئىلاجسىز رەھىمسىزلىك بىلەن تاشلاپ كېتىلگەن، ئوتتەك قىزىپ ھوشسىز ياتقان قارـغۇچىسى يوق لەشكەرلەرمۇ خېلى كۆپ ئىدى. ئۇلار سەمەرقەنتتىن پەرغانە ۋادىسىغا قەدىمى يەتكەنلىكى يۇرتقا ۋەھىمە سېلىپ سۇر ـ ھەيۋە بىلەن كەلگەن بولسا، ئەمدىلىكتە رەھىمسىز يۇقۇملۇق كېزىكنىڭ ۋەھىمىسىدە روھى چۈشكەن ھالدا، تۇمشۇقلىرى يەر تىرەپ، تولىمۇ ئاستا كېتىپ باراتتى. تېۋىپلارنىڭ ئاشۇ شور پەـ

شانە لەشكەرلەرنىڭ كېسىلىنى كۆرۈپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا چولىسى تەگمەيتتى. ئات ــ ئۇلاغلىرىدىن تامامى دېگۈدەك ئايرىلىغان بۇ زور قوشۇن قۇۋا دەريا‌سى بويىدىن چېكىنگەندىن بېرى خۇددى چۈمۈلىدەك ئاستا يول مېڭىپ ئەمدىلىكتە تېخى ئۆرەتۆپە تەۋەسىدىكى ئاقسۇ قىشلىقىغا كەلگەنىدى. مۇشۇنداق سۈرئەتتە ماڭسا، قىش كىرىپ بولغۇچە سەمەرقەنتكە يېتىپ بېرىشقا ھېچ‌كىمنىڭ كۆزى يەتمەيتتى.

ئەتىگەندىن بېرى ئۆرىگە تىنىپ، قارىچۇقى تارتىشىپ قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىردىنلا جىمىپ قالدى. ئۇنىڭ ھەربىر چىراي ئىپادىسىنى كۆزەتكەچ، پات ــ پات تومۇرىنى تۇتۇپ، يۈرەك سوقۇشىنى، نەپەس ئېلىشىنى تەكشۈرۈپ ئولتۇرغان پېشقەدەم تېۋىپ بىردىنلا جىددىيلەشتى. ئالدىراپ ــ تېنەپ تومۇرىنى تۇتىتى. ئاندىن قۇلىقىنى كۆكرىكىگە يېقىپ يۈرەك سوقۇشىنى تىڭشىدى. بارمىقىنى بۇرنىغا يېقىن ئەكەلدى. بىئىلاجلىق بىلەن ھەسرەتلىك ئۇھ تارتتى.

ــ مەپىنى توختاتا! ــ دەپ ۋارقىرىدى مۇگدەپ ئولتۇرغان مەپىكەشكە.

ــ نېمە ئىش بولدى؟

مەپىنىڭ توختاپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ئالدىراپ يېتىپ كەلگەن دەرۋىش مۇھەممەد تارخان تەۋېپىنىڭ چىرايىغا گۇمان بىلەن قارىدى:

ــ تارخانبەگ ھەزرەتلىرىگە مەلۇم بولغاي، جانابى ئادالەتپاناھىمىز رەھمەت دەريا‌سىنىڭ شەربىتىنى تېتىدى، ــ جاۋاب بەردى تېۋىپ يىغلامسىرغان ھالدا.

دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ مەپىگە چىقتى. ئۇ كېسەل ئازابىدا ئورۇقلاپ بىر تېرە ــ بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ تاتارغان چىرايىغا بىر نەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، سەللىسى بىلەن ئېڭىكىنى ۋە پۇتىنى چاتتى، ئاندىن شايى رومال بىلەن يۈزىنى يېپىپ قويۇپ

دى.

ـــ پەرمان! ـــ دېدى ئۇ مەپە ئەتراپىغا ئولاشقان سەركەردە-لەرگە قاراپ، ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ۋاقىتسىز چە-سىر تۇتۇلغاي. شۆپۈك ئېغىزلىق قىلىپ خەۋەرنى ئاشكارىلىغۇ-چىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ. لەشكەرلەر ئەتراپىدىكى لەگگەر، بازارلاردىن مۇز، بېدە تېپىپ كەلسۇن. مۇزنى قانچىلىك جىق تا-پالسا شۇنچىلىك ياخشى. كىمدىكىم سۇسلۇق قىلىدىكەن، پېيە-نى قىرقىپ تاشلايمەن!

ئۇ سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ مېيىتىنى مۇز تېگىپمۇ بولسا سەمەرقەنتكە ئېلىپ كېتىش نىيىتىگە كەلگەنىدى.

ـــ ھەيدە! ـــ دېدى ئۇ مەپىكەشكە قاراپ.

ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن ئاتلار قامچا زەربىسىگە چىدىمايلا مەپىنى كۆچەپ سۆرەشكە باشلىدى. شۇ تاپتا دەرۋىش مۇھەممەد تارخاننى غەم باسقانىدى.

«ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ خان ئالىيلىرىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى سەمەرقەنتكە بارغۇچە يوشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. ھامان ئاشكارىلىنىپ قالىدۇ. لەشكەرلەر بىلىپ قالسىغۇ كارايىتى چاغ-لىق. ئەمما خەۋەر سىرتقا تارىلىپ كەتسە چاتاق. بولۇپمۇ خان ئا-لىيلىرىنىڭ چوڭ كۆيۈئوغلى بولمىش سۇلتان مەھمۇدخان خەۋەر تاپسا، تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسى قىلىپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىشتىن يانمايدۇ. ئۆز ۋاقتىدا خان ئالىيلىرى مۇشۇ-نىڭدىن ۋايىم يەپ قېيىنئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ قۇدىلىشىش تەلىپىنى رەت قىلىۋەتكەنىدى. ئوزاقى يىلىدىكى مۇ-ۋەپپەقىيەتسىز تاشكەنت يۈرۈشىدە مەغلۇبىيەتكە يۇزلەنمىگەن بولسا، ئەتىۋارلىق مەلىكىسى رابىيە سۇلتان بېگىم[1]نى سۇلتان مەھمۇدخانغا ھەرگىز ياتلىق قىلمايتتى. خان ئالىيلىرى گەرچە ئىككى ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇلار بۆشۈكىدىلا چاچراپ كەتتى. ئالدىدىكى بەش پەرزەنتىنىڭ ھەممىسى قىز، بە-

① قاراكۆز بېگىم، دېمەكچى.

ھەر ئوغۇل پەرزەنتى بولغان بولسا بۇنچە باش قېتىنچىلىقى تار-تىپمۇ يۇرمەيتتى. كىچىك بولسىمۇ تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ قويساق، ھېچكىم بىرنېمە دېيەلمەيتتى. تەخت ـ سەلتەنەتكىمۇ يامان كۆز بىلەن قارىيالمايتتى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سەمەرقەنت تەختگاھىنى كۈيۈئوغلى سۇلتان مەھمۇدخانغا تارتتۇرۇپ قويماسلىق كېرەك. بولمىسا خان ئالىملىرىنىڭ روھى قورۇنىدۇ. ئۇ ئالەمگە بارغىنىمدا مەندەك تاغسىدىن رەنجىيدۇ... ئەمدىلا قىرىق تۆت ياشقا كىرگەن مۇڭگۇزدەك بىر ئادەمنى بۇنداق تېزلا ئۆلۈپ كېتەر دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن. ياكى بولمىسا بىر قورساق ئىنىسى ــ بەدەخشان ئەمىرى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى تەخت ۋارىسى قىلغان تۇرۇكمىكىن؟ ھە، شۇنداق قىلىش ئاقىلانىلىك ئوخشايدۇ. تەخت ـ سەلتەنەتكە كۈيۈئوغلى ۋارىسلىق قىلغاندىن ئىنىسى ۋارىسلىق قىلسا ياخشى ئەمەسمۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان مەھمۇد مىرزا بىلەن خان ئالىيلىرى ئاتا بىر قېرىنداشلار، باشقا ئىنىلىرىنىڭ بولسا ئانىلىرى باشقا. گەرچە خان ئالىيلىرى رەھمەتلىك خان ئاتىسى ئەبۇ سەئىد مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن كىچىك قالغان ئانا باشقا ئىنىلىرىنى ئاتا ئورنىدا پەرۋىش قىلىپ، تەربىيەلىگەن بولسىمۇ، ئۇلاردىن بىرەرىنى ۋەلىئەھد قىلمىغان، ھەتتا تەخت ۋارىسى قىلىش خۇسۇسىدا بېشارەتمۇ بەرمىگەنىدى. شۇڭلاشقا ئۇلارنى تەخت ۋارىسى قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ...»

دەرۋىش مۇھەممەد تارخان سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئانىسىنىڭ ئاكىسى ــ ئانا تەرەپ تاغىسى ئىدى. شۇڭا ئۇ سەمەرقەنت تەختىنى مەرھۇم سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ باشقا خوتۇنلىرىدىن بولغان ئوغۇللىرىغا بېرىشنى لايىق كۆرمىدى.

«شۇنداق قىلىش كېرەك. تاجۇ تەختكە سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋارىسلىق قىلسۇن. بەدەخشانغا دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزاي ـ دە، ئۇنىڭ بىلەن سەمەرقەنت يولىدا ئۇچرىشاي. يەنە كېچىكتۇر-

سەم، ئاغىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان خانزادىلەر سەمەرقەنت-تە باشقىچە يول تۇتۇپ، تەختنى ئىگىلىۋېلىپ ئولتۇرمىسۇن يە-نە...»

بىر قارارغا كەلگەن دەرۋىش مۇھەممەد تارخان گويا سەمەر-قەنتتە قالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئانا باشقا ئىنىلىرى تەختنى ئاللىقاچان تارتىۋېلىپ بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ بىردىنلا جىددىيلەشتى. مەپىدە ئولتۇرۇپ قىسقىلا بىر پارچە مەكتۇپ يازدى.

ـــ بەدەخشانغا ئاسان يول بىلەن ئايلىنىپ بارىمەن دېمەي، جاپالىق بولسىمۇ تاغ يوللىرى بىلەن ئۇدۇللا بېرىڭلار، ـــ دېدى ئۇ ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىگە خەتنى تاپشۇرۇپ تۇرۇپ، ـــ گەپنىڭ ھەممىسىنى خەتكە پۈتۈپ قويدۇم. سۇلتان مەھمۇد مىرزا خەتنى تاپشۇرۇپ ئېلىپلا چاقماق تېزلىكىدە يولغا چىقسۇن. دەرھال يولـ-غا چىقىڭلار يىگىتلەر. سىلەرنى سەمەرقەنتتە يۇقىرى مەنسەپ، كاتتا ئىنئاملار كۈتۈپ تۇرىدۇ.

قوشۇن ئىچىدىكى تېخى ۋاباغا تەگمىگەن، بېجىرىم، ئۇچقۇر ئاتلاردىن ياكى يول بويىدىكى يېزا ـ مەھەللىلەردىن يىغىپ سەپـ-لەنگەن ئاتلاردىن تاللاپ مىنگەن نۆكەرلەرنىڭ كۆزدىن غايىب بولـ-غىنىنى كۆرگەن دەرۋىش مۇھەممەد تارخان زىممىسىدىكى ئېغىر بىر غەمدىن قۇتۇلغاندەك بولۇپ، خاتىرجەملىك بىلەن تىندى. لېكىن ئۇ شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئانا تەرەپ يەنە بىر نەۋرە ئىنىسى مەلىك مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىشەنچلىك نۆـ-كەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى ئىگىلەش ئۈچۈن ئۇدۇل سەمەرقەنتكە قاراپ جان ـ جەھلى بىلەن كېتىپ بارغانلـ-قىنى خىيالىغىمۇ كەلتۇرمەيتتى.

※ ※ ※

تاغىسى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ئەۋەتكەن چاپارمەنلەردىن ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان

سۇلتان مەھمۇد مىرزا بەدەخشاندىكى لەشكەرلىرىدىن ئۇچ مىڭ ئاتلىق لەشكەرنى خىللاپ دەرھال يولغا چىقتى ۋە ئاكسىنىڭ مەيمىنى ئېلىپ كېلىۋاتقان ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن سەمەرقەنتكە يېقىن بىر جايدا ئۇچراشتى.

دەرۋىش مۇھەممەد تارخان مەلىك مۇھەممەد مىرزىنىڭ تاجۇتەختە تەمەسىدە قوشۇندىن پەم بىلەن ئايرىلىپ سەمەرقەنتكە كەتكىنىدىن ئىككى كۈن كېيىن خەۋەر تاپقانىدى. شۇڭا كۆرۈشۈپلا شەھەرگە كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى ئاگاھلاندۇردى :

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ ھازىرچە شەھەرگە كىرىشكە ئالدىرىمىغىنى تۈزۈك.

ـــ نېمىشقا؟ ـــ سۇلتان مەھمۇد مىرزا گۈمانسىرىغان ھالدا تاغىسىنىڭ كۆزىگە قارىدى. ئەلپازى تولىمۇ يامان ئىدى.

ئالدىراپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان، ـــ ئالىيلىرى، جەننەتماكان خان ئاغلىرى ۋاپات بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي سەركەردە مەلىك مۇھەممەد مىرزىنىڭ خاس نۆكەرلىرىنى ئېلىپ لەشكەرگاھتىن يوشۇرۇنچە ئايرىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق. ئۇنىڭ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى، نەگە كەتكەنلىكىنى بىلمەكچى بولغان بولساقمۇ، مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ مېيىتىنى سەمەرقەنتكە تېزرەك يەتكۈزۈش ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ كېتىپ ئانچە كۆڭۈلشىمەپتىمىز. تېخى ئۇلۇشكۇن سەمەرقەنتتىن كەلگەن ئايغاقچىنىڭ مەلۇماتىدىن ھەممە ئىشلار ئايان بولدى. مەلىك مۇھەممەد مىرزا جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى كۆرۈپ، تېزلىكتە سەمەرقەنتكە بېرىپ، ئۆزىنى خان دەپ جاكارلاپتۇ. شۇڭا ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېھتىيات قىلغىنىمىز ئەۋزەل.

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ غەزىپى بىردىنلا بېسىلىپ قالىدى. ۋۇجۇدىنى ئۆرتەپ تۇرغان ئاچچىقىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشتى. لېكىن شۇنداقتىمۇ چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى. چۈنكى

ئۇنىڭدىن سەمەرقەنت تەختگاھىنى تالىشىشقا پېتىنىغان مەلىك مۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ كۆيۈئوغلى ئىدى.

«ماۋۇ ھاياسىز بەدرەكنىڭ قىلغان ئەقىلسىزلىقىنى كۆر-مەمدىغان. ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى قولۇمغا ئېلىشىمغا ھەم-دەمدە بولماقتا يوق، تەپ تارتماي تاجۇ تەختكە قول سۇنۇشقا پې-تىنغىنىنى. خەپ، مۇشۇ ئىنسابسىزلىقى ئۈچۈن مەڭگۈلۈك پۇ-شايماندا قويمايدىغان بولسام...»

ـــ ئېيتقانلىرى توغرا جانابى تاغا، لېكىن زىيادە ئېھتىيات قىلساق، ئول نائەھلى تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىشى مۇمكىن. ئەھۋال بۇ دەرىجىگە يەتكەندە ئۇنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتنى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن تاپشۇرۇپ بېرىشى ناتايىن. شۇڭا مەن ھېچ ئىشنى بىلمىگەن قىياپەتتە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم بىلەن شە-ھەرگە يېقىنلىشاي. ئۆزىنى بىلىپ سەلتەنەتنى چىرايلىقچە تاپ-شۇرسا تاپشۇردى، جاھىللىق قىلسا ياغى قىلماي ئامال يوق. ئول توخۇ يۇرەكتە بىزنىڭ مۇقابىلىمىزگە چىققۇدەك جۇرئەتنىڭ بار-لىقىغا ئىشەنمەيمەن.

ـــ مەيلى، شۇنداقتىمۇ زىيادە قاراملىق قىلمىسىلا، ـــ دېدى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا توغرا پەرەز قىلغانىدى. قېيىنئاتا-سىنىڭ بۇنچە تېز سەمەرقەنتكە يېتىپ كېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن مەلىك مۇھەممەد مىرزا نۇرغۇنلىغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر بىلەن شەھەر سىرتىدا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان قېيىنئاتىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باستى. پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى. ئۇنىڭ-سىزمۇ سەمەرقەنتكە ئالدىراپ ـ تېنەپ يېتىپ كېلىپ ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىغان بىلەن ئوردىدىكى كۆپ قىسىم ئەمىرلەر بە-لەن سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئانا بۆلەك تۆت ئىنىسى ئۇنى قوللىمىغان، نارازى بولغانىدى. شۇڭا ئۇنىڭ تەييارلىقى چالا، كۆچى ئاجىز ئىدى. شۇ تاپتا قېيىنئاتىسى بىلەن قارشىلاشسا تەڭ

كېلەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى ئاچتۇرۇپ قېيىنئاتىسىغا ياۋاشلىق بىلەن باش ئېگىپ گۇناھىنى تىلىدى.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئۇنى ئەپۇ قىلىپ گۇناھىدىن ئۆتسە تامامەن بولاتتى. لېكىن ئۇ ئانا بۆلەك تۆت ئىنىسىنىڭ كۇنلەرنىڭ بىرىدە تاجۇ تەخت دەۋاسى قىلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ، مۇشۇ بـاـ ھانىدە ئاسانلا قولىغا كەلگەن ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى كەلگـۇـ سىدىكى بۇ دەۋاگەرلـەردىن پۈتۈنـلەي خالاس قـىلىش نـيـيتـىدە، ئۇلارغا مەلىك مۇھەممەد مىرزا بىلەن شېرىكلىشىپ سەلـتەنەتكە ئاسىيلىق قىلغان، دېگەن بەتنامنى چاپلاپ، كۈيۈئوغلى بىلەن قوشۇپ ئۇلارنىڭمۇ كاللىسىنى ئالدۇردى. دەرۋىش مۇھەممەد تار ـ خان بۇ تۆت خانزادىنىڭ بىگۇناھ ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالدى.

ھەئە، سەركەردە مەلىك مۇھەممەد مىرزىغا ھەشەمەتلىك كۆك سارايدىكى ئالتۇن تەختتە پەقەت تۆت كـۇنلا ئولتـۇرۇش نېسىپ بولدى.

105

يارىكەنت.

خارابىيلىققا ئايلانغان كونا شەھەر قەلئەسىدىن خۇددى بوران چىققاندەك ئاسمان ـ پەلەك توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلەتتى. يېقىنـراق بېرىپ قارىغان كىشى بۇ چاڭ ـ توزانلار ئارىسـدا پۈتلىـرى زەخـ جىر بىلەن كىشەنلەنگەن مىڭلـىغان كـىشىلەرنىڭ يەرنى كـولاپ، توپىلىرىنى غەلۋىرە تاسقاۋاتقانلىقىنى پەرق ئېتەلەيتتى. كىيىمـ لىرى جۇل ـ جۇل، چىرايلىرى سولغۇن، ئۇستىباشلىرى توپىدىن

ئايرىۋالغۇسىز دەرىجىدە چاڭ باسقان بۇ كىشىلەر «قازىق»تا ئىشـ
لەۋاتقان گۇناھكارلار ئىدى. گۇناھكارلاردىن ئون سەككىز ـ يىـ
گىرمە كىشى بىر زەنجىرگە چېتىلغانىدى. ھەربىر زەنجىرگە
بىرىدىن گۇندىپاي نازارەتچىلىك قىلاتتى. ھەر ئون گۇندىپايغا ئون
بېشى دەپ ئاتىلىدىغان يەنە بىر گۇندىپاي مەسئۇل ئىدى. پۈتكۈل
قازىق ئىشىنى مەخسۇس تەيىنلەنگەن قازىق بېگى باشقۇراتتى.
گۇناھكارلار ئاشۇ كىشەنلەنگەن پېتى كەتمەن ـ غەلۋىر بىلەن يەر
كولاپ، توپا ـ تاسقاپ قىش ـ ياز ئارام ئالماي ئىشلەيتتى. ھەرـ
بىر زەنجىردىكى گۇناھكارغا كۈنىگە بىر غەلۋىر تېرىق بېرىلەتـ
تى. ئۇلارنى كۈندۈزى ئىشلىتىپ، كېچىسى زىندانغا سولاپ قۇـ
ياتتى. ئېغىز جازاغا ھۆكۈم قىلىنغان گۇناھكارلارنىڭ ئۇرۇق ـ
تۇغقانلىرى، ئائىلە تاۋابئاتلىرى كېلىپ يوقلىشى، يېمەكلىك
ئەكېلىپ بېرىشى چەكلەنگەنىدى. ھەتتا بىر زەنجىرگە چېتىلغان
ھەمراھلىرى بىلەن سۆزلىشىشمۇ چەكلەنگەنىدى. مەيلى ھەربىر
زەنجىرگە مەسئۇل گۇندىپايلار بولسۇن، مەيلى ئاشۇ گۇندىپايلارغا
مەسئۇل ئونبېشىلار بولسۇن، كىمدىكىم گۇناھكارلارنى ئىشقا
سېلىشتا، ئۇرۇپ دۇمبالاشتا، ئەتىگىنى ئىشقا ئاچىقىپ، كەچتە
زىندانغا سولاشتا ئازراقلا ئىچ ئاغرىتىدىكەن، رەھىم ـ شەپقەت
قىلىدىكەن، ئۇلارمۇ ئاشۇ زەنجىر بىلەن چېتىلغان گۇناھكارلار
قاتارىغا قوشۇلاتتى. شۇڭا ئۇلار ھېچ كىشىگە رەھىم ـ شەپقەت
قىلمايتتى. ھەتتا ئۇلارغا يۇمشاقراق تەلەپپۇزدىمۇ گەپ قىلالـ
مايتتى.

ھەئە، «قازىق» بولسا مىرزا ئاباباكرىنىڭ ماڭلايسۆيەنى ئىلـ
كىگە ئالغاندىن كېيىن مال ـ دۇنيا توپلاش يۇزىسىدىن رويابقا
چىقارغان كاتتا «كەشپىياتى» ئىدى. ئۇ دەسلەپ خوتەن شەھىرـ
لىنىڭ كونا قەلئەسىنى، ئاندىن قەشقەر شەھىرلىنىڭ كونا قەلئەسـ
لىنى قازدۇردى. ئەمدى ياركەنت شەھىرلىنى قازدۇرۇپ ئۆتمىتۆشۇك
قىلىۋەتكەنىدى. ئۇ مال ـ دۇنيا ھېرىسمەنلىكىدە شۇنچىلىك رەـ
ھىمسىزلىك قىلدىكى، شەھەر ئاھالىسىگە بىر كۈنلۈك مۆھلەت

بەلگىلەپ بېرىپ، دەرھال كۆچۈشكە پەرمان چۈشۈردى. ئازراقلا نارازىلىق بىلدۈرگەنلەرنىڭ كاللىسىنى ئالدى. سۈسلۈق قىلغانلارنى خان يارلىقىغا بويۇنتاۋلىق قىلدى، دېگەن بەتنام بىلەن زىندانغا تاشلىدى. ۋەھىمىگە چۈشكەن شەھەر ئاھالىسى كۆتۈرەلىگۈدەك تۈرمۈش لازىمەتلىكلىرىنى ئېلىپ، ئەسىرلەردىن بېرى ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان ئۆي ـ زېمىنلىرىنى تاشلاپ كۆچۈپ كەتتى ۋە مىرزا ئاببابەكرى بەلگىلەپ بەرگەن جايغا قايتىدىن ئۆي سېلىپ ماكانلىشىشقا مەجبۇر بولدى.

مىرزا ئاببابەكرىنىڭ مۇشۇ قازىق ھاشىرىدا قەشقەر، ياركەنت، خوتەن قاتارلىق شەھەرلەردىكى نەچچە يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە نى ـ نى ھەشەمەتلىك قەسىرلەر، كاتتا ئىمارەتلەر پۈتۈنلەي چېقىپ تاشلاندى. ھەتتا بۇ بالايىئاپەتتىن ئاشۇ شەھەرلەردىكى مۇستەھكەم، ھەشەمەتلىك ئوردا ـ قەسىرلەرمۇ ئامان قالمىدى.

مىرزا ئاببابەكرى بۇ ئىجادىيىتىدىن كۈتكىنىدىنمۇ ئارتۇق مال ـ دۇنياغا ئىگە بولدى. بۇ شەھەردىكى خەلق ئەزەلدىن ئالتۇن، كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلىرىنى كوزا، كۈپلەرگە قاچىلاپ، ئۆيلىرىنىڭ تېگىگە كۆمۈپ ساقلاپ ئادەتلەنگەنىدى. مىرزا ئاببابەكرى بۇنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ئاشۇ ۋەيرانچىلىق بەدىلىگە ھەربىر شەھەردىن مىڭلىغان كوزىلارغا، يۈزلىگەن كۈپلەرگە سېلىپ ساقلانغان ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلارنى تاپتى. لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن شۇكۇر قىلمىدى. گۇناھكارلارغا ئاشۇ خارابىلەرنى كەتمەن بىلەن قېزىپ، توپىسىنى غەلۋىر بىلەن تاسقاپ، سۇ بىلەن چايقاشقا بۇيرۇدى. چۈنكى، كوزا، كۈپلەرگە قاچىلانغان نەرسىلەر كولىغاندا چىققان بىلەن، ئۇششاق نەرسىلەر ـ بىرەر تال تىللا، بىرەر تال كۈمۈش تەڭگە، ئۇنچە ـ مارجانلار تاسقىغاندا، سۇدا چايقىغاندا ئاندىن كۆزگە كۆرۈنەتتى. مىرزا ئاببابەكرى بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن قېزىش ئارقىلىقمۇ ھېسابسىز ئالتۇن ـ كۈمۈش، جاۋاھىراتلارنى تېپىۋالدى. چىدىغۇسىز ئېغىر ئەمگەك، تاياق ـ توقماق ۋە ئاچلىقتىن نۇرغۇن كىـ

شىلەر ئۆلۈپ كەتتى. ماڭلايسۆيەدىكى كىشىلەرنىڭ «قازىق» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چىقىرىش ئەمەس، ئاڭلىسىمۇ ۋەھىمىدىن يۈرىكى جىغىلدايىتتى. خەلق سويغان پىيازدەك بولۇپ قالغانىدى.

بۇگۈن مىرزا ئاباباەكرى تولىمۇ خۇشال كۆرۈنەتتى. قولىنى كەينىگە تۇتۇپ غادىيىۋالغانىدى. بۇ غادىيىشى بىلەن ئەسلىدىمۇ ئېگىز بويى خۇشامەتتىن يادەك ئېگىلىپ كەتكەن ئەمىرلىرىنىڭ ئارىسىدا تېخىمۇ ئېگىز، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئىچكى ھاياجىنىنى يوشۇرۇپ ئۆزىنى بېپەرۋا كۆرسىتىشكە تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، كۆزلىرىدە بالقىپ تۇرغان كۈلكىنى يوشۇرالمىغانىدى. شاھىدانە كۆكۈلداش بىلەن قازىق بېگى بىر ــ بىرىدىن قىزغىنىشىپ مىرزا ئاباباەكرىگە يول باشلاۋاتاتتى. بىر دەملىك ئارامغا بۇيرۇلغان گۇناھكارلار باشلىرىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە ۋەھىمە ــ تەشۋىش چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى يەردىن ئۈزمەي ئولتۇرۇشاتتى. مىرزا ئاباباەكرىنى چاڭ ــ توزاندا قالمىسۇن دەپ ۋاقىتلىق ئىش توختىتىلغانىدى.

ــ قارىسىلا ئالىيلىرى. قۇدرەتلىك تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن بول خەزىنىلەر ئۆزىنى ئاشكارا قىلدى. بايا ئېچىپ قاراپ باقتۇق، ھەممىسىنىڭ ئىچىدە لىق ئالتۇن ــ كۈمۈش بار ئىكەن.

قازىق بېگى شۇنداق دېگىنىچە قاتار تىزىلغان تۆت ــ بەش گەز ئېگىزلىكتىكى كۈپلەرنىڭ قېشىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. شاھىدانە كۆكۈلداش قازىق بېگىنىڭ ئۆز تۆھپىسىنى كۆز ــ كۆز قىلىش ئۈچۈن بىرتەرەپتىن پالاقلاپ، بىرتەرەپتىن ۋالاقلاپ قىلغىلى قىلىق تاپالماي قېلىشلىرىغا چىدىماي ھەسەت، ئاداۋەت ئارىلاش قاراپ قويدى.

كۈپلەرنىڭ قېشىغا كېلىپ ئىچىدىكى بايلىققا نەزەر تاشلىغان مىرزا ئاباباەكرى ئەمدى خۇشاللىقىنى يوشۇرالمىدى. ئادەم بويىدىن خېلى ئېگىز چىقىدىغان يىگىرمە يەتتە دانە كۈپ قاتار تىزىلغانىدى. مىرزا ئاباباەكرى كۈپلەرنى تەكشۈرۈشكە بۇيرۇدى. بۇ كۈپلەرنىڭ چوڭلۇقى شۇ دەرىجىدە ئىدىكى، ئەگەر ئوق ۋە

ساداق باغلىغان نۆكەردىن بىرەرى ئىچىگە كىرسە بىمالال سىغاتـ
تى. ھېچ بىر يېرىگە تاقىشىپ قالمايتتى، بۇ كۈپلەرنىڭ ھەربـ
رىنىڭ ئىچىدە بىردىن چوڭ مىس ئاپتۇۋا بار ئىدى. ئاپتۇۋىنىڭ
كۆرۈنۈشى شىشە شەكلىدە، بوينى ئۇزۇن ئىدى. جوغىسىنىڭ ئۇ ـ
چى ئاپتۇۋىنىڭ ئاغزى بىلەن تەڭ تۇراتتى. ئاپتۇۋىنىڭ ئېگىزلـ
كى بىر يېرىم گەز[1]دىن جىقراق چىقاتتى. ئاشۇ يىگىرمە يەتتە
كۈپنىڭ ھەربىرىنىڭ ئىچىدە بۇنداق ئاپتۇۋىدىن بىردىن بار بـو ـ
لۇپ، ئىچىگە لىق كېپەك ئالتۇن قاچىلانغاندى. ئاپتۇۋىنىڭ
سىرتىدىكى كۈپنىڭ بوش قالغان يەرلىرىگە كۈموش باش[2] تىزىپ
توشقۇزۇلغاندى.

مىرزا ئاببابەكرى بۇ بايلىقلارغا بىر پەس ھەۋەس بىلەن قاراپ
تۇرغاندىن كېيىن، كۈپلەرنىڭ ھەممىسىنى خەزىنىگە يۆتكەپ،
ئىچىدىكى بايلىقلارنى كۈپنىڭ ئىچىگە ئەسلىدىكىدەك جايلاشتـۇ ـ
رۇشقا بۇيرۇدى.

«قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم ماڭلايسۆيەنى ئەسلىدىنلا ماڭا بـۇيـ
رۇغانكەن، بولمىسا شۇنچىۋالا ھېسابسىز بۇ خەزىنە ئىلگىرىكى
ھۆكۈمدارلارغا ئۇچرىماي ماڭا نېسىپ بولارمىدى...»

ـــ قىبلىگاھىمىزغا مەلۇم بولغاي!

مىرزا ئاببابەكرى خىيالىنى يىغىشتـۇرۇپ ئالدىغا پايپاسـلاپ
كەلگەن خەزىنىچى بەگكە قارىدى:

ـــ خوش!

ـــ بىر ئاپتۇۋىنىڭ ئىچىدىن مۇنۇ بىر پارچە خەت چىقتى.

مىرزا ئاببابەكرى سارغىيىپ كەتكەن قەغەزنى ئالدىراپ ـ
تىنەپ ئېلىپ كۆز يۈگۈرتتى. خەت سۇلۇس نۇسخىسىدا تولىمۇ
چىرايلىق يېزىلغاندى.

① گەز ـــ ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى. بىر گەز تەخمىنەن قىرىق ـ ئەلـ
لىك سانتىمېتىرغا تەڭ.

② كۈموش باش ـــ ھەربىر باش بەش يۈز مىسقال كۈموش بولۇپ، ئۇـ
نىنى بىر خىش قىلىدۇ. كۆرۈنۈشى سوقا، ئوتتۇرىسى ئىنچىكە.

«بۇ بايلىقلار خۇمار خاتۇننىڭ ئوغلىنىڭ خەتنە تويى-نىڭ خىراجىتىگە تەييار قىلىنغان...»

مىرزا ئاباباەكرى گويا بۇ بايلىقلارنىڭ ئىگىسى ھازىرلا يۇ-گۇرۇپ كېلىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ خەتنىڭ داۋامىنى ئوقۇمىدى ۋە قەغەزنى پۈرلاپ مەھكەم سقىمدىۋالدى.

«بۇ خۇمار خاتۇن دېگەن كىم بولغىيتتى؟ كىم بۇ بايلىقلارنى ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ خەتنە تويىغا تەييارلىغان بولغىيتتى؟ شۇنچىۋالا بايلىق سۇۋغا قىلغۇدەك ئول خۇمار خاتۇن قانداقراق مەزلۇمە بولغىيتتى؟ جاھاندا شۇنداق ئەخمەق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن دېسە. بىر خاتۇننىڭ ئوغلىنىڭ سۈننەت تويىغا بىر خەزىنىنى سۇۋغا قىلىۋېتىدىغان...»

قۇياش بۇ خارابىيلىقنى ھازىرلا كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك ئوت پۈركۈيتتى. كۆيۈك ئاپتاپتا تۇرماق تەس ئىدى. مىرزا ئابا-بەكرى گەرچە سايىۋەن ئاستىدا تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، بۇ تىنچىق، بۇلۇقما ھاۋاغا چىداشلىق بېرەلمەيۋاتاتتى. ئۇ خەزىنىچى بەگ بە-لەن قازىق بېگىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە كۆپلەرنىڭ ئىچىدىكى ئاپ-تۇۋا بىلەن كۆموش باشلارنى ئاۋايلاپ ئېلىۋاتقان خىزمەتكارلارغا قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئوردىغا قايتايلى.

※ ※ ※

ئوردا بېغى سالقىن ئىدى. باغدىكى كۆل بويىغا راسلانغان شاھانە داستىخانىنىڭ يۇزى تىزىلغان نازۇ نېمەتلەردىن كۆرۈنمەي قالغانىدى. گەرچە سورۇندا غۇر ـ غۇر شامال ئېسىپ تۇرسىمۇ، ئىككى مەھرەم مىرزا ئاباباەكرىنى توختىماي يەلپۈيتتى. مىرزا ئا-باباەكرى بۇگۈن تېپىلغان بايلىقنىڭ خۇشاللىقىدا بارلىق ئەمىر ـ بەگلىرىگە زىياپەت بەرگەنىدى. كۆپىنچە ئەمىرلەرنىڭ چىرايلىرى

شاراب تەسىرىدىن قىزىرىپ، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ كەتكەنىدى.

ـــ ئىنئامنى ئاچىقىڭلار!

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تەڭ خەزىنىچى بەگ دەس ئورنىدىن تۇردى. ھايال ئۆتمەي خىزمەتكارلار ئۈچ پەتنۇسنى كۆتۈرۈپ كەلدى. پەتنۇس ناھايىتىمۇ چوڭ بولۇپ، ئىچىدە بىر ئادەم ئولتۇرسا بىمالال پاتاتتى. پەتنۇسلاردا لىقىدە تىللا بار ئىدى. ھەربىر پەتنۇسنى ئىككىدىن خىزمەتكار ئاران كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. خىزمەتكارلار داستىخاندىكى نازۇ نېمەتلەرنى ئېلىۋېتىپ، ئۈچ پەتنۇسنى قاتار قىلىپ ئوتتۇرىغا قويدى. قىپقىزىل پارقىراپ تۇرغان تىللالارنى كۆرۈپ ئەمىرلەرنىڭ كۆزلىرى تەمەگەرلىك بىلەن پارقىراپ كەتتى.

ـــ جانابى ئەمىرلەر، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلاپ، ـــ گەرچە بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشىمىزدە چەگرەك، مادۇلاردا نۇسرەتكە يۈزلەنگەن بولساقمۇ، ئۆز كەنتتە مەغلۇبىيەتكە يۈزلىنىپ نۇرغۇنلىغان باھادىر لەشكەرلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالدۇق. بۇ مەغلۇبىيەت ھەرگىزمۇ بىزنىڭ جاسارىتىمىزنىڭ تۆۋەنلىكىدىن ئەمەس. بەلكىم ئۆزكەنتنىڭ يەر ـ تۈپراق شارائىتىنى پۈختا بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن، مۇقابىلىمىزگە چىققان ئول خوجا ئابدۇللا قازى دېگەن مەلئۇننىڭ ھىيلە ئىشلەتكەنلىكىدىن بولدى. ئۇرۇش دېگەندە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ، ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا كېچىككىنە ئۆزكەنتنىلا ئەمەس ئوش، ئەندىجاننى، ھەتتا پۈتكۈل پەرغانە ۋادىسىنى تەسەررۇپىمىزغا ئالىمىز. قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەمنىڭ ئىنايىتى بىلەن بۈگۈن بىزگە ھېسابسىز بىر خەزىنە نېسىپ بولدى. بىرنى بېرىشنى خالىمىغان تەڭرىم ئۇنىڭ ئورنىغا بۈگۈن مىڭنى، تۈمەنىنى بەردى. ئەلۋەتتە بول خەزىنىدە ھەربىرلىرىنىڭمۇ نېسىۋىلىرى بارىدۇر. مەن ھەرگىزمۇ ئولجا ـ غەنىيمەتلەرنى ئوڭچە ئىگىلىۋالىدىغان ئۇنداق ئىنسابسىزلاردىن ئەمەسمەن. قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم ئىنسابلىق بەندىلىرىگە خەزىنىلىرىنى ئايىمايدۇ. بول سەل

تەنەتتە نېمە تاپساق تەك كۆرىمىز. قېنى كېلىڭلار، ھەربىرىڭلار ئول تىللالاردىن سقىمىڭلار تولغۇچە ئېلىۋېلىڭلار.

ـــ پاسىبانىمىز مەرھەمەتلىكتۇر! بول ئىنئاملار بىزگە تېگىل بولدى. يەنىلا خەزىنىدە تۇرغاي.

ئەمىرلەر مەسلىھەتلىشۋالغاندەك بىر ئېغىزدىن ئۆزرە ئېيتىپ ئورنىدىن مىدىرلىمىدى. ئەمما ھەممىسىنىڭ كۆزى ئاشۇ ئۇچ دۆۋە تىللادا ئىدى.

ـــ ئاز كۆرۈۋاتامسىلەر؟ ـــ مىرزا ئابابەكرى تولىمۇ يېقىملىق كۈلۈمسىرەيتتى. سۆزىدە قىلچىلىك تەئەددى يوق ئىدى.

ـــ يوقسۇ! ـــ دېدى ئەمىرلەر باشلىرىنى ئېگىپ.

ـــ قېنى بىر ـ بىرلەپ كېلىڭلار ئەمىسە.

تىللانى كۆرۈپ كۆڭۈللىرىگە ۋەسۋەسە چۈشكەن ئەمىرلەر ئورۇنلىرىدا قىمىرلاپ ئولتۇرالمايلا قالدى. لېكىن ھېچقايسىسى ئاۋۋال ئورنىدىن تۇرۇشقا پېتىنالمىدى.

مىرزا ئابابەكرى «قېنى بۇلۇڭلار» دېگەننى قىلىپ تۆر تەرەپتە ئولتۇرغان ئەمىرلىرىگە قاراپ قويدى.

ـــ بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، ـــ ئەمىرلەشكەر مىرزا قوچقاربەگ ئاشۇنداق دېگىنىچە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ پەتنۇسنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە، كەپكۇردەك يوغان ئالقانلىرىنى تىللا دۆۋىسىگە تىقتى. ئەمما دەقىقە ئىچىدە يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرىگە لاپپىدە بىر قارىۋېلىپ، قولىنى تىللا دۆۋىسىدىن ئىتتىكلا تارتىپ چىقاردى. ھەئە، ئالتىنىدا بىر تال-مۇ تىللا يوق ئىدى. شۇنداقتىمۇ قۇرۇق ئالتىنىنى سىقىمداپ تۇرۇپ مىرزا ئابابەكرىگە سالام بەردى.

ـــ ئالىيلىرىڭ ھاتەمچە ھىممىتىگە تەشەككۈر!

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قارا دېۋان ئەمىرى شاھىدانە كۆكۈلداش كەلدى. ئۇمۇ تىللا دۆۋىسىگە ئالتىنىنى سالدى ـ يۇ، لېكىن بىر تىللامۇ ئالماي مىرزا ئابابەكرىگە مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ ئورنىغا قايتتى.

ئەمدى نۆۋەت قازىق بېگىگە كەلگەندى. مىرزا ئابابەكرى ئۇ ـ نىڭ بۇگۈنكى تۆھپىسىنى نەزەردە تۇتۇپ تۆرە ئولتۇرغۇزغان ۋە ئۇنىڭغا بىر قانچە قەدەھ شاراب ئىلتىپات قىلغاندى. ئۆزىمۇ بۇ ـ گۈنكى تۆھپىسىدىن مەغرۇرلىنىپ ۋە مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆڑ ـ سەتكەن ئىلتىپاتىدىن ھاياجانلىنىپ جىقراق ئىچىۋالغاندى، ئۇ كېلىپلا بىر سىقىم تىللانى ئالدى ـ دە، قوينىغا سىلىۋېتىپ مىرزا ئابابەكرىگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى!

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا. بۇ دورەم يېگىرمە يەتتە كۈپ ئەمەس، ئىككى يۈز يەتمىش كۈپ خەزىنە قېزىۋېلىشىـ مىزغا نىسىپ بولغاي.

قازىق بېگىنىڭ تىللانى قوينىغا سالغىنىنى كۆرۈپ مىرزا ئابابەكرى سۈس تاتاردى، ئەمما چاندۇرمىدى.

ئەمدى نۆۋەت مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەيىن بەگ، مىرزا سەدىردىن قۇشچى قاتارلىق ئەمىر ـ لەرگە كەلگەندى. بۇلار دەسلەپتە مىرزا ئابابەكرىگە ھەمدەمدە بو ـ لۇپ ياركەنت، خوتەننى ئىشغال قىلىشتا تۆھپە كۆرسەتكەن ئە ـ مىرلەر ئىدى. شۇ سەۋەبتىن مىرزا ئابابەكرى ئۇلارنى خېلىلا ئە ـ تىۋارلايتتى. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنى تۆھپىكار ھېسابلايتتى. قازىق بېگىنىڭ بىر سقىم تىللانى قوينىغا سالغىنىنى كۆرۈپ ئۇلار ـ نىڭمۇ نەپسى تاقىلداپ كەتكەندى. شۇڭا ئۇلارمۇ بىر سىقىمدىن تىللانى قوينىغا سىلىشىپ مىرزا ئابابەكرىگە مىننەتدارلىق بىلـ ـدۇرۇشتى.

شۇ تەرزدە ئەمىرلەر بىر ـ بىرلەپ كېلىپ تىللا سقىمداشـ ـتى. ئەمما كۆپ قىسىم ئەمىرلەر قوللىرىنى تىللا دۆۋىسىگە تەگـ ـكۈزۈپ قويۇپ، بىر تىللامۇ ئالماي قايتىپ كېتىشتى. ھەئە، ئۇچ دۆۋە تىللا شۇ پېتى ئېشىپ قالغاندى.

ـــ سورۇن تامام! ـــ دەپ جاكارلىدى مۇراسىم بېگى.

ئەمىرلەر شەيخۇلئىسلامغا ئەگىشىپ دۇئا قىلىشتى. ئاۋۋال مىرزا ئابابەكرى، ئاندىن باشقىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. بىر ـ

بىرىگە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۇرۇشۇپ تارقاشتى. بۇ چاغدا زېمىنغا تۇن پەردىسى يېيىلغانىدى.

※ ※ ※

شاھنىشىنغا يانداش سېلىنغان خابگاھنى تورۇسلارغا ئېسىلغان شامدانلاردىكى شامىلار كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتكەنىدى. مىرزا ئاباباەكرىنىڭ چېھرىدە بايانىنقى خۇش تەبەسسۇمدىن ئىزنا. مۇ قالمىغانىدى. كۆزلىرى ھازىرلا بىرىنى ئۆلتۈمگە بۇيرۇيدىغاندەك دەھشەتلىك چەكچەيگەنىدى.

ـــ بالا ـ چاقلىرى ئامان قالسۇن. ئۆزىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، مال ـ دۇنياسىنى خەزىنىگە ئېلىڭلار!

ـــ پەرمانبەردارمەن! ـــ دېدى ياتىش بېگى تىترەپ تۇرۇپ.

مىرزا ئاباباەكرى بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سورىدى:

ـــ خوش. ئەتە جاكارچىلار شەھەردە نېمىدەپ جار سالىدۇ؟

ـــ ئەلۋەتتە ئۆزكەنتتىكى جەڭنىڭ مەغلۇبىيىتىنى ئۇلارغا ئارتىمىز ـ دە.

ـــ ئۇلارنىڭ ئۆزكەنتتىكى جەڭدە پەرغانە پادىشاھى بابۇر مىرزىنىڭ سەركەردىسى خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىكىنىمۇ قوشۇپ قويسۇن. بۇ ئۆلۈم ۋەقەسى ھەققىدە كىمدىكىم پىتنە قىلىدىكەن، تۇتۇپ دەرھال قازىققا ھەيدەڭلار، ـــ مىرزا ئاباباەكرى بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ قوشۇپ قويدى، ـــ قازىق بېگىنىڭ قازىقتا تېپىلغان خەزىنىگە خىيانەت قىلغانلىقىنىمۇ قوشۇپ جاكارلىغاي.

ـــ باش ئۇستىگە!

ـــ چىقىڭلار، ھازىرلا ئول ئىنسابسىزلارنىڭ ئىشىنى تامام قىلىڭلار.

ـــ باش ئۇستىگە!

بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان سەركەردە قوچقارىەگ بىلەن شاھىدانە كۆكۈلداش ئىچىدە ئاللاھقا توختىماي شۈكۈر سانا ئېيتىشۋاتاتتى.

ھەئە، مىرزا ئابابەكرى بايا پەتنۇستىكى تىللالارنى سقىمداپ ئېلىپ قوينىغا سالغان قازىق بېگى، مىرزا ئەمىن قۇلبەگ، مىرزا قاسىم دوغلات، مىرزا ھۈسەيىن بەگ، مىرزا سەدىردىن قۇشچى قاتارلىق ئەمىرلىرىنى مەخپىي ئۆلتۈرۈش پەرمانى چۈشۈرگەنىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ مىرزا ئابابەكرى «ئىنئام» دەپ بۇيرۇغان بىر سقىمدىن تىللانى ئالغاندىن باشقا گۇناھى يوق ئىدى. ئادەتتە ئۇ بۇنداق ئىنئام بېرىش مۇراسىمىنى ئوردىدا پات ـ پات ئۆتكۈزۈپ تۇراتتى. ھەر قېتىمدا تىللالارنى دۆۋىلەپ قويۇپ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى سقىمى تولغۇچە تىللا ئېلىشۈېلىشقا بۇيرۇيتتى. ھەر قېتىملىق مۇراسىمدىن كېيىن يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن بىر قانچە ئەمىرلەرنىڭ كاللىسىنى ئالاتتى. ئەقىللىق، سەزگۈر ئەمىرلەر بۇ كاللىسى ئېلىنغانلارنىڭ ئىنئامنى رەسمىي يوسۇندا قوبۇل قىلىپ ئالغانلار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشقانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم ئىنئام ئېلىشقا پېتىنالماس بولۇپ قالغاندى. بۇگۈن قازىق بېگى كەيپ بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە يىگىرمە يەتتە كۈپ خەزىنە تاپقانلىقى ئۈچۈن، ئۆزىنى بۇ ئىنئامنى ئېلىشقا ھەقلىق دەپ چاغلىغانىدى. مىرزا ئەمىن قۇلبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ بولسا قازىق بېگىنىڭ تىللانى قوينىغا سالغىنىنى كۆرۈپ، ئاچ كۆزلۈكى غالىب كەلگەنىدى.

※ ※ ※

ئازنا مەسچىتتىن ئاڭلانغان جاراڭلىق ئەزان ئاۋازى بامدات ۋاقتىنىڭ يېقىنلاشقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۆزكەنتتىن مەغلۇپ بولۇپ يانغاندا بۇلاپ كەلگەن چىرايلىق جۇۋانىنىڭ قۇچىقىدا كېچىچە پاراغەت سۈرگەن مىرزا ئابابەكرى شۇ تاپتا پۈشۈلداپ

ئۇخلاۋاتاتتى. جۇۋان كېچىچە كىرپىك قاقماي چىقىقاندەك قىلاتتى. چىرايلىق ئاھۇ كۆزلىرى يىغىدىن ئىششىپ قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلاپ كېچىدىن بېرى مىرزا ئاباباكىرنىڭ دۈشمەنلىك ئاستىدا چەيلەنگەن پۇت ـ قوللىرىنى ھالسىز مىدىرلاتتى. مىرزا ئاباباكىرنىڭ نەپرەت بىلەن قاراپ قويىدى.

«بۇگۈن ھامان ئۆلۈپ كېتىمەن. ئۇ ئالەمگە جونۇپ پېتىم كېتىپ قالماي يەنە. ئاۋۋال غۇسۇل قىلىۋالاي. بۇ ھايۋانلىنىڭ ئويغاتمىسا چۈشكىچە ئۇخلايدىغاندەك ئەلپازى بار...»

جۇۋان ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، تاشقىرىقى ھۇجرىدا ئۇخلاۋاتقان ئاغۋاتلار[1]نىڭ يېنىدىن شەپە چىقارماي ئۆتۈپ، يان ئىشىكتىن غۇسۇلخانىغا كىرىپ كەتتى ـ دە، بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىتتىن كېيىن يېنىپ چىقتى. سۇ ئونىڭ ئاق ـ سۇزۇك چىرايىنى باشقىچە ئېچىلدۇرۇۋەتكەنىدى. خېلىلا روھلۇق كۆرۈنەتتى. ئۇ شەپە چىقارماي مېڭىپ ھۇجرىغا كىردى ـ دە، ئىشكىنى پەم بىلەن ياپتى. كۆيۈپ بولاي دەپ قالغان بىر تال شام ھۇجرىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئاستا بېرىپ بۇلۇڭدىكى ساندۇقنىڭ تېگىگە يوشۇرۇپ قويغان خەنجەرنى قولىغا ئالدى. ئاندىن بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ كاتقا يېقىنلاشتى. مىرزا ئاباباكىرى تېخىچىلا ئۇخلاۋاتاتتى.

«خەنجەرنى نەرىگە تىقاي، كۆكرىكىگىمۇ، گېلىغىمۇ...» ئاھ تەڭرىم، دەرگاھىڭغا بىر پاسىق مەلئۇننىڭ خۇن ـ قىساسى بىلەن باردىغان بولدۇم ـ دە. گۇناھىمنى ئۆزۈڭ مەغپىرەت قىلغايسەن...»

جۇۋان مىرزا ئاباباكرنىڭ قويۇق يۇڭ قاپلىغان مەيدىسىگە قارىدى. كۆكرەك قەپىزى ھەربىر نەپەس ئېلىشى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلۈپ پەسىيەتتى. ئۇ نەزىرىنى مىرزا ئاباباكرنىڭ گېلىغا ئاغدۇردى. ياڭاقتەك چوڭلۇقتىكى بۇغدىيىكى پۈلتىيىپ تۇراتتى.

① ئاغۋات ـــ ئاختا قىلىنغان ھەرەم خىزمەتچىسى.

مىرزا ئاباباكرى تۈيۇقسىز يېنىغا ئۆرۈلدى. شۇ ھامان قولى بىر-شىدا خەنجىرنى نەگە ئۇرۇشىنى مۇقىملاشتۇرالماي تىزلىنىپ تۇرغان جۇۋاننىڭ يوتىسىغا تېگىپ كەتتى. جۇۋاننى سۇر بېسىپ، خەنجىر تۇنقان قوللىرى تىترىدى، كۆزى قاراڭغۇلاشتى.

«قورقما، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۈتكەن پۇرسەت مۇشۇ ئەمەسمۇ. غەيرەتلىك بول...»

جۇۋان ئۆزىگە مەدەت بېرىپ تۇرۇپ خەنجىرنىڭ سېپىنى ئىككى قوللاپ مەھكەم تۇتتى ــ دە، بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆكرىكىنى نىشانغا ئېلىپ زەرب بىلەن ئۇر-دى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇس. ئۇنىڭ خەنجىر تۇتقان يۇمران قوللىرى ھاۋادىلا توختاپ قالدى. مىرزا ئاباباكرى ئۇنىڭ ئاپئاق بىلەكلە-رىنى مەھكەم تۇتۇۋالغانىدى.

ــ مۇشۇ قۇشقاچتەك جېنىڭ بىلەن ماڭا قەست قىلماقچى-دىمىڭ تېخى؟

مىرزا ئاباباكرى قان تولغان كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە زەھەرخەندىلىك بىلەن خىرىلداپ كۈلدى.

مەقسىتىگە يېتەلمىگەنلىكىنى ھېس قىلغان جۇۋان پاڭگىدە يىغلىۋەتتى. مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆچلۈك بارماقلىرىدا مەجبۇرلىپ كەتكەن بىلەكلىرىنىڭ ئاغرىقىنىمۇ ھېس قىلمايتتى. قولىدىكى خەنجىر ئاللىقاچان چۈشۈپ كەتكەنىدى.

مىرزا ئاباباكرى بايا جۇۋان ئورنىدىن تۇرۇپ غۇسۇل قى-لىشقا چىقىپ كەتكەندىلا ئويغىنىپ كەتكەنىدى. ئادەتتە ئۇنىڭ ئۇيقۇسى تولىمۇ سەگەك ئىدى. ھەر دائىم بىرىنىڭ قەست قىلى-شىدىن خۇدۇكسىرەپلا تۇرغاچقىمۇ كىچىككىنە شەپىدىنمۇ ئويغى-نىپ كېتەتتى. بايا ئورنىدىن تۇرۇشقا خۇش ياقماي كۆزىنى يۇمۇپ ياتقانىدى.

ــ ئەتىۋارىڭنى قىلىپ ھەرەمگە ئەكىرىپ توققۇزۇڭنى تەل قىلىپ بەرسەم، بىلدۇرگەن تەشەككۈرۈڭ مۇشۇمۇ؟

ئۆزىنى خىيالغا تۇتۇۋالغان جۇۋان مىرزا ئاباباكرىگە نەپرەت

بىلەن قارىدى:

ـــ سەن تەشەككۈرگە لايىق ئەمەسسەن! ئېرىمنى ئۆلتۈرۈپ، يۈرت ـ ماكانىمنى خانىۋەيران قىلغان سەندەك مەلئۇنغا تەشەككۈر بىلدۈرسەم ھايۋان بولۇپ كەتمەمدىمەن!

مىرزا ئاباباكرى ئۆزكەنتتە خوجا ئابدۇللا قازىدىن قاتتىق يېگىلگەندىن كېيىن، لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرگەچ ئۇچرىغانلىكى يېزا ـ قىشلاقلارنىڭ ئاھالىسىنى پادا ھەيدىگەندەك ھەيدەپ ياركەنتكە كۆچۈرۈپ كەلگەن ۋە ھۆسن ـ جامالى تولمۇ چىرايلىق بۇ جۈۋانغا كۆزى چۈشۈپ ھەرىمگە ئەكىرىۋالغانىدى. تۇنۇگۈن كەچ قازىق بېگى قاتارلىق ئەمىرلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە بۈيرۇق بېرىپ بولغاندىن كېيىن، كۈتمىگەندە قولىغا كەلگەن يىگىرمە يەتتە كۈپ ئالتۇن ـ كۈمۈشنىڭ ھاياجىنىدا ئۈيقۇسى كەلمەي يەنە بىردەم شاراب ئىچتى. شۇ ئارىلىقتا كېپەك ئالتۇن قاچىلانغان ئاپتۇۋادىن چىققان «خۇمار خاتۇننىڭ ئوغلىنىڭ خەتنە تويىغا تەيياراندى...» دېگەن خەت ئېسىگە كەلدى. كەيپىچىلىكتە خۇمار خاتۇننى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ باقتى. ئاشۇنچىۋالا مال ـ دۇنيا سۈۋغا قىلىشقا ئەرزىگۈدەك ئۇ ئايالنىڭ چوقۇم تەڭداشسىز بىر گۈزەل ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىردىنلا شەھۋانىي نەپسى قوزغالدى. ھەرىمدىكى توقال ـ كېنىزەكلەرنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. بىردىنلا ئۆزكەنت يۈرۈشىدە قولىغا چۈشكەن بۇ جۈۋان يادىغا كېلىپ ھەرەمگە كىرگەنىدى.

«ھېلىمۇ يەيدىغان رىزقىم، كۆرۈدىغان كۈنۈم بار ئىكەن. ئاللاھقا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. مېنى غەپلەت بېسىپ بىر زەھەرلىك يىلاننىڭ قۇچىقىدا يېتىپتىمەن ئەمەسمۇ؟ ئۇنى ھايات قالدۇرۇپ قويىدىغان بولسام ھامان بىر كۈنى جېنىمغا قەست قىلىدۇ. بولمىسا ئاجايىپ ئۆز كاساپەت ئىدى. ئەمدى بۇنداق گۈزەلنى ئۇچرىتىشىم مۇمكىن ئەمەس...»

مىرزا ئاباباكرى يۇلۇپ تاشلىۋەتكەن گىياھتەك سولىشىپ

تۇرغان جۇۋانغا قىيمىغان ھالدا بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن چۇشۇپ كەتكەن خەنجەرنى قولىغا ئالدى:

ــ ماڭا ئەمەس، ئۆزۈڭگە قىلدىڭ!

مىرزا ئاباباكرى جۇۋاننىڭ چېچىدىن قامالالاپ تۇرۇپ يەرگە باستى. جۇۋان قىلچىلىك قارشىلىق كۆرسەتمىدى. تۇرقىدىن ئۆلۈمگە تەييارلىنىپ بولغاندەك قىلاتتى. مىرزا ئاباباكرى ئۇنىڭ تىرىپ كەتكەن بولسىمۇ يەنىلا گۈزەللىك جەزبىسىنى يوقاتمىغان چىرايىغا بىر نەچچە دەقىقە قارىۋالغاندىن كېيىن قاشتېشىدەك سۈزۈك ئاپئاق بوينىغا رەھىمسىزلىك بىلەن خەنجەر ئۇردى.

ــ قايسىڭ بار؟

يۈگۈرۈپ كىرىپ كەلگەن ئاغۋاتلار مىرزا ئاباباكرىنىڭ يۈزىگە چاچرىغان قانىنى كۆرۈپ قورقۇپ دىر ــ دىر تىترەشتى.

ــ سۇ تەييارلاش!

ئاغۋاتلارنىڭ ئىككىسى ئۇنىڭ يۈيۇنۇشى ئۈچۈن سۇ تەييارلاشقا، قالغانلىرى كاتتا سۇنايلىنىپ ياتقان جۇۋاننىڭ جەسىتىنى بىرتەرەپ قىلىشقا كىرىشتى.

غۇسۇلخانىدىن پاكىز يۇيۇنۇپ، بېشىغا ئاپئاق سەللە، ئۈچىسىغا ئاپئاق شايى تون، تامبال كىيىپ چىققان مىرزا ئاباباكرى شۇ تاپتا ئۆمرىدە چۈمۈلىگىمۇ ئازار بەرمىگەن ياۋاش بىر مۆمىنگە ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ ئاغۋاتلار سېلىپ تەييارلاپ قويغان جايىنامازغا كېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇشقا كىرىشتى. نامازدىن كېيىن قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇزۇندىن ــ ئۇزۇن دۇئا قىلدى:

«ئى يېگانە قۇدرەت ئىگىسى، ھەرقاچان دەرگاھىڭنى سېغىنىمەن. دوزىخىڭدىن قورقۇنچىم بار، جەننىتىڭدىن ئۈمىدىم بار. بىلىپ ــ بىلمەي قىلغان گۇناھىمنى ئەپۇ قىلغايسەن...»

مىرزا ئاباباكرىنىڭ دۇئاغا كۆتۈرگەن ئالقانلىرى تىترەيتى. كۆزلىرىدىن تارامالاپ ئاققان ياشلار قويۇق ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كېتىپ باراتتى.

106

سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى باغى دىلگۇشا بۇگۇن باشقىچە قىزىپ كەتكەنىدى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك ھەشەمەتلىك قەسىردىن ياڭرىغان ناخشا ـ ساز ئاۋازى شۇنچە يوغان باغنى بىر ئالغانىدى. سارايىنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدىكى تاملاردىكى ئەينى يىللىرى بۇيۇك ئىستېلاچى ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانىنىڭ ھىندىستان يۈرۈشى مەدھىيەلىنىپ يېزىلغان تۇرلۇك خەت نۇسخىسىدىكى مەدھىيەنامىلەر ۋە ئالتۇن سۇيى بىلەن ھەل بېرىلگەن تۇرلۇك نەقىش، بېزەكلەر كۆزگە ئالاھىدە چېلىقاتتى. سورۇننىڭ تۆر تەرىپىدە قىرىق ئىككى ـ قىرىق ئۇچ ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا كالتە پۇتلىرىنى ئالدىغا سوزغىنىچە پەر ياستۇقىغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. شاراب تەسىرىدىن خۇمارلاشقان كۆزلىرىدىن شەھۋەت ئۇچقۇنداياتتى. دىققاق بارماقلىرىنى مۇزىكىنىڭ رىتمىغا ماسلاشتۇرۇپ يوتىسىغا شاپىلاقلىغىنىچە دۇتار، تەمبۇر، قالۇن، راۋاب، داپ... قاتارلىق سازلارنى چېلىپ ناخشا توۋلاۋاتقان ناخشىچىلارغا جور بولۇپ ناخشا توۋلاۋاتاتتى. سورۇننىڭ ئوڭ ـ سول تەرىپىدە ئولتۇرۇشقان ئەمىر ـ بەگلەرمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئاغىل ـ تاغىل توۋلىشاتتى. شۇ تاپتا خۇددىنى يوقاتقان بۇ بىر توپ مەستلەر خۇددى ساراڭلارغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا يېرىم ـ يارتا ئايالچە كىيىنگەن، كۆزلىرىگە سۇرمە سۇرۇپ، مەڭزىلىرىگە ئەڭلىك، تىرناقلىرىغا خېنە ياققان ئەر دېسە ئەرگە، ئايال دېسە ئايالغا ئوخشىمايدىغان يىگىرمە ئۇچ ـ يىگىرمە تۆت ياشلار ئەتراپىدىكى رەققاسلار بەللىرىنى تولغاپ، كۆكرەكلىرىنى

تىترىتىپ، بويۇنلىرىنى ئېتىپ، كۆز قىسىپ، بارماقلىرىدىن قاس چىقىرىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان چاغدىكى نازلىق قىلىقلىرى شوخ جۇۋانلاردىن قېلىشمايتتى. سۇلـتان مەھمۇدخان بىلەن ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ يېنىدىمۇ ياش ـ قۇرا-مى، كىيىنىشى، زىلۋالىقى، نازۇكلۇقى ئۇسسۇل ئويناۋاتقانلاردىن پەرقلەنمەيدىغان يىگىتلەر ئولتۇرۇشقانىدى. ئۇلار يېنىدىكى ئەمىر-لەرگە نازلىق ئەركىلەيتتى، شاراب تۇتاتتى. داستىخاندىكى گۆشلەر-نى تىتىپ ئەمىرلەرنىڭ ئاغزىغا سېلىپ قويۇاتتى. بۇلار سۇلتان مەھمۇد مىرزا بىلەن ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ چۆھرە[1]لىرى ئىدى.

كۆيۈئوغلى بىلەن تۆت نەپەر بىگۇناھ ئىنىلىرىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان تەختتە ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھاكـ-مىيەتنى قولىغا ئېلىپلا، چوڭ ئوغلى سۇلتان مەسئۇد مىرزىغا ھىسارنى، ئىككىنچى ئوغلى بايسۇنغۇر مىرزىغا بۇخارانى بېرىپ يولغا سالغاندىن كېيىن، ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا يولغا قويغان قانۇن ـ تۈزۈملەرنى پۈتۈنلەي بىكار قىلىپ، ئۆز ئالدىغا يېڭىدىن قانۇن ـ تۈزۈم، جازا، باج ـ سېلىق، غەللە ـ پاراقلارنى بېكىتىپ، بەدەخشاندىن ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردە-لىرىگە تايىنىپ بۇنى قاتتىق قوللۇق بىلەن ئىجرا قىلدى. نارازى-لىق بىلدۈرگەنلەرنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈردى. تاغىسى دەرۋىش مۇھەممەد تارخاننىڭ ھەتتا پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھردىكى خەلقنىڭ مەنىۋى داھىيسى بولغان خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننىڭ نەسىھەت، ئىلتىجالىرىغىمۇ قۇلاق سالمىدى. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان ئەھمەد مىرزا خوجا ئەبەيدۇللا ئىشاننىڭ ئۈرۈق ـ تۇغقانلىرى، مۈرىت ـ مۇخلىسلىرىدىن ئېلىنمىدىغان تۈرلۈك باج ـ سېلىقلارنى كەچۈ-رۈم قىلىۋەتكەنىدى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئاكىسىنىڭ بۇ پەرما-نىنى بىكار قىلىپ ئۇلاردىنمۇ مەجبۇرىي باج ـ سېلىق ئالدى. ئاكىسىنىڭ قارىسىنى تۇتۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، يىراق ـ يېقىندىن قۇتلۇقلاپ كەلگەن بەگ ـ تۆرىلەر بىلەن بەزمە سورۇنلىرىنى تۈ-

① چۆھرە ـــ بەچچە، جىنسداش مەشۇق.

زوُپ، كەيپ ـ ساپا، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېشىچىلاپ كىرىپ كەتتى. بەزمە ـ ئىشرەتخورلوُق ئوُنىڭ بەدەخشاندىكى ۋاقتىدىن تارتىپ يېتىلدوُرگەن ئادىتى ئىدى. شوُڭا ھېچكىم توسوُشقا جوُرئەت قىلالمىدى.

زور ئوُمىد بىلەن تەختتە ئولتوُرغوُزغان جىيەننىڭ سەلتە-نەتنى قولىغا ئېلىۋېلىپلا ئېتىبارسىز موُئامىلە قىلىشى، ھە دې-سىلا بەدەخشاندىن ئەگەشتوُروُپ كەلگەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى ئەتىۋارلاپ ئوّزىنى ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتوُروُشى، ھەر خىل سوروُنلاردا كوّزگە ئىلماي بىھايالىق قىلىشلىرى دەرۋىش موُھەم-مەد تارخانغا قاتتىق ھار كەلگەندى. ئوُ ئوّزىنىڭ بىرەر ئاي بولار ـ بولمايلا ئارتوُقچە ئادەم بولوُپ قالغانلىقىنى، ئوردىدىكى ئىلگىرىكى ھوّرمەت، ئابروُي، ئىمتىيازلىرىدىن ئايرىلىپ قالغانلى-قىنى ھېس قىلىپ يامانلىغان ھېسابتا بوُخاراغا كەتتى. ئەمما، سوُلتان مەھموُد مىرزا بوُنىڭغا پەرۋامۇ قىلىپ قويمىدى. بوُ يال-غوُز دەرۋىش موُھەممەد تارخانىڭلا بېشىغا كەلگەن قىسمەت ئە-مەس ئىدى. سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى مەرتىۋىلىك ئەمىرلەرنىڭ كوّپىنچىسىنىڭ يەتكوُچە قورساق كوّپوُكى بار ئىدى. ئوُلار يېڭى خانىنىڭ بوُ تەڭسىز موُئامىلىسىگە، چېكىدىن ئاشقان رەھىمسىز-لىك، ھاياسىزلىقىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى. دەرۋىش موُھەممەد تارخان بوُخاراغا ئاچچىق يوُتوُپ كەتكەندىن كېيىن ئوُلارنىڭ بىر قىسمى ئەندىجاندىكى بابوُرنىڭ قېشىغا، يەنە بىر قىسمى تاشكەنت-تىكى سوُلتان مەھموُدخانىنىڭ قېشىغا كەتتى ۋە ھەر ئىككى ھوّ-كوُمدارنى لەشكەر تارتىپ بېرىپ ماۋەرائوُننەھرنى سوُلتان مەھ-موُد مىرزىنىڭ زوُلمىدىن قوُتوُلدوُروُشقا دەۋەت قىلدى. دېمىسىمۇ شوُ كوُنلەردە پوُتكوُل ماۋەرائوُننەھر، جوُملىدىن سەمەرقەنت سوُل-تان مەھموُد مىرزا ۋە ئوُنىڭ ئەمىر ـ بەگلىرىنىڭ زوُلمىدىن، ئوُست ـ ئوُستىلەپ سالغان ئالوُان ـ سېلىقلىرىدىن ئاجايىپ ئې-غىر كوُنلەرگە، كىشى ئويلاپ باقمىغان پاجىئەلىك قىسمەتلەرگە دوُچار بولغانىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم. قۇدرەتلىك ئادالەتپاناھىمىنىڭ دۆ ـ لەت ـ سەلتەنەتى زىيادە بولغاي!

بەزمە سورۇنىغا ئۇسۇپلا كىرگەن ۋەلىشاھنىڭ بەرگەن سا ـ لىمى، ئۇسسۇل ئويناۋاتقان چۆھرە يېگىتنىڭ غىلجىڭ قىلىقلا ـ رىغا پۇتۇن دىققىتى بىلەن ئەسىر بولۇپ ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ پەگاھتا قول باغ ـ لىغىنىچە خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن ھىجىيىپ تۇرغان ئەمىرگە سەت گۆلەيدى:

ـــ يىرتىق ئىشتاندىن بىرنېمە يۇگۇرۇپ چىققاندەك قاراپ تۇرماي جايىڭنى تېپىپ ئولتۇرساڭ بولمامدۇ؟!

ئۇنىڭ ئېغىزغا ئالغۇسىز بىھايا گەپلىرىگە، تىل ـ ھاقارەت ـ لىرىگە ئەمىرلەر كۆنۈك ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ ھاقارىتى ۋە ـ لىشاھقا تەسىر قىلمىغاندەك قىلاتتى:

ـــ ئەدەپسىزلىكىمنى كەچۈرگەيلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك بايىقى بېزەڭ ھىجىيىشىنى ئۆزگەرتـ ـمەي، ـــ ئۇزا كۈنى ئالىيلىرىنىڭ كۆڭۈل مەيلىنى رام قىلىۋالغان ھېلىقى...

ـــ دېرىكىنى قىلالىدىڭمۇ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋەلىشاھنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا.

ۋەلىشاھ قىساقتەك ئېگىلىپ كەتكەن قەددىنى رۇسلاپ مەغرۇرلۇق بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ جانابى ئالىھەزرىتىمنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئۈچۈن دەريا ـ دىن يېڭىنە ئىزدەشكىمۇ رىغبىتىمىز بار. ئۇنى دېرەكلەش ئەمەس، نەق ئۆزىنى دەرگاھلىرىغا ئېلىپ كەلدىم.

ـــ يارايسەن ۋەلىشاھ، ـــ سۇلتان مەھمۇد مىرزا يېنىدىكى چۆھرە يېگىت ئۇزاتقان بىر ئاپقۇر شارابنى گۈپۈلدىتىپ ئىچـ ـۋەتكەندىن كېيىن سورىدى، ـــ قېنى ئۇ؟

ـــ ئىجازەتلىرىنى كۈتۈپ تۇرۇپتىمەن.

ـــ دەرھال باشلاپ كىر!

پايپاسلاپ كەينىگە يانغان ۋەلىشاھ ھايال ئۆتمەي سورۇنغا ئون ئالتە ـ ئون يەتتە ياشلارغا كىرگەن بىر يىگىتنى باشلاپ كىردى. يىگىتنى كۆرۈپ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ شۆلگەيلىرى ئېقىپ كەتتى. سورۇندىكى ئەمىرلەر ئىختىيارسىز پىچىرلىشىشقا باشلىدى:

ـــ پاھ ـ پاھ! ھەقىقەتەن چىرايلىق ئىكەن.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ بىر كۆرۈپلا ئاشىق ـ بىقارار بولۇشى بىكار ئەمەسكەن ـ دە؟!

ـــ تەڭرىم ئاداشتۇرۇپ ئوغۇل يارىتىپ قويغانمۇ نېمە ئۇنى؟

ـــ بەرھەق، قىز بالىمۇ ئۇنىڭدەك چىرايلىق بولماس.

ـــ پاسىبانىمىزنىڭ چۆھرىدىن يەنە ئامىتى كەلدى ـ دە؟!

بىر توپ يىرتقۇچلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ قالغاندەك ۋەھىمىلىك تىترەپ تۇرغان يىگىت ھەقىقەتەن چىرايلىق ئىدى. ھەممە ئىشقا ئېپى بار ۋەلىشاھنىڭ ئالاھىدە جابدۇپ كىيىندۈرگەن كىيىملىرى يىگىتنىڭ ئېگىز، كېلىشكەن بەستىگە خويمۇ ياراشقان ئىدى. قويۇق، ئۇزۇن كىرپىكلىرى مەڭزىگە سايە تاشلاپ تۇراتتى. بوتلاقنىڭكىدەك چىرايلىق كۆزلىرى قورقۇنچ ئىلكىدە مۆلدۈر-لەيتتى. قاڭشارلىق كەلگەن بۇرنىنىڭ ئۇستىگە چېكىم ـ چېكىم تەر تەپچىرەپ چىققانىدى. ئەمدىلا مايسا بولغان قاپقارا بۇرۇتلىرى سوزۇنچاق يۈز كىپتىگە باشقىچە ھۆسن قوشقانىدى. يىغلىغان بولسا كېرەك، قاپاقلىرى ئىششىپ، قىزىرىپ كەتكەنىدى.

ھەئە، ئىككى كۈن ئاۋۇال ۋەلىشاھ قاتارلىق بىر قانچە ئە-مىرلىرى بىلەن شەھەرنىڭ سىرتىدىكى كۆھەك ئېدىرلىقىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان باغى مەيدانغا باراۋەتكە ماڭغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا كۆجۈم مەھەللىلەردىن ئاتلىق ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، يان يولدىن تۇيۇقسىز چىقىپ كەلگەن بۇ يىگىت بىلەن دوقۇرۇ-شۇپ قالغانىدى. ئاللىقانداق بىر خىيال ئىلكىدە كېتىپ بارغان يىگىت بىر توپ ئاتلىق سىپاھلارنى كۆرۈپ يا ئالدىغا ماڭالماي، يا كەينىگە يانالماي تەمتىرىگىنىچە بىردەم تۇرۇپ قالدى ۋە سە-

پاھالارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ يەۋەتكەن كۆڭلىدىكىنى كۆزلىرىگە لاپپىدە بىر قاراپ ۋۇجۇدىنى سوۋۇق باستى ــ دە، ۋەھىمە ئىلكىدە شارتتىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ يۈگۈرگىنىچە كۆزدىن غايىب بولدى.

ــ پاھ، ئاجايىپ كىشىكەن بەچچىكەن، قېچىپ كەتتى ــ دە.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا لەۋلىرىنى تامشىتقىنىچە يىگىت كەتكەن تەرەپتىن كۆزىنى ئۈزەلمىدى. باغى مەيدانغا چىقماندىمۇ ھېلىقى يىگىتنىڭ تەرىپىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمىدى. ئۇنىڭ ئاشۇنداق چىرايلىق، كىشىكەن يىگىتلەرنى كۆرسە ھەر ئامالالار بىلەن قولىغا كىرگۈزۈپ، چۆھرە قىلىۋالىدىغان خۇيىنى ئوبدان بىلىدىغان ۋەلىشاھ بۇنى خانغا خىزمەت كۆرسىتىشنىڭ ياخشى پۇرستى دەپ بىلىپ، ئىككى كۈندىن بېرى نۆكەرلىرى بىلەن ئاشۇ مەھەللىنى ئىزدەپ يۈرۈپ يىگىتنى ئاخىر تاپقان ۋە خانغا ئىنئام قىلىش ئۈچۈن مەجبۇرىي ئېلىپ كەلگەنىدى.

ــ خان ئالىيلىرىغا سالام بەرمەي نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن؟ــ دېدى ۋەلىشاھ ۋەھىمىدىن ئېسىنى يوقاتقان يىگىتنى سىلكىشلەپ.

چۆچۈپ كەتكەن يىگىت تۆت تەرىپىگە ئەندىكىپ قارىۋېتىپ، تۇرغان جايىغىلا موككىدە تىزلاندى ــ دە، بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى:

ــ رەھىم ــ شەپقەت قىلسىلا ئالىيلىرى.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا خىلىلا كەيپ بولۇپ قالغانىدى. ئىككى كۈندىن بېرى خىيالىدىن نېرى كەتمىگەن چىرايلىق يىگىتنى كۆرۈپ ھاياۋانىي نەپسى قۇتراشقا باشلىغانىدى.

ــ ئۇنى ئۇستىگە ئاچىقىپ تەلىم بەر، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇد مىرزا بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ئوتتۇز ــ ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى كىسەل چىراي كۆرۈنىدىغان چۆھرە بىگىگە قاراپ.

ــ باش ئۇستىگە! ــ چۆھرە بىگى خانغا ئېگىلىپ سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن، باشقا چۆھرە يىگىتلەرگە چىرقىراق

ئاۋازدا ۋارقىرىدى، ــ پارقىراپ تۇرۇشماي ئىلدام بولۇشسىلا. ئا-ۋۇ بەچچىنى ئۇستىگە باشلاپ چىقىشسىلا.

ئۇلار تېخىچە تىزلىنىپ تۇرغان يىگىتنى قولتۇقىدىن سۆ-رەپ دېگۈدەك سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە ئېلىپ مېڭىشتى.

ــ ۋەلىشاھقا ئالتۇن جامدا شاراب ئىلتىپات قىلىنسۇن!

سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋەلىشاھنى ئۆزى شاراب ئىچىدىغان ئالتۇن جامدا شاراب ئىچىشكە بۇيرۇدى. خانىنىڭ لەۋزى تەگكەن جامدا شاراب ئىچىش كاتتا ئىلتىپات ھېسابلىناتتى. بۇ كاتتا شە-رەپتىن ھاياجانلانغان ۋەلىشاھ پايپاسلىغىنىچە يۈگۈرۈپ كەلدى:

ــ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا.

ئۇ ئالتۇن جامدىكى شارابنى گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، سورۇندىكى ئەمىرلەرگە مەغرۇرلۇق بىلەن قاراپ قويدى.

ــ ئولتۇر، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇد مىرزا خۇشاللىقتىن ھوشىنى يوقىتىپ قويماي دەپ قالغان ۋەلىشاھقا قاراپ، ــ بۇگۈن مېنىڭ ئەڭ ئەزىز مېھمىنىمسەن. يېنىمدا ئولتۇرۇپ ماڭا خاس ئۇلپەت بول.

ۋەلىشاھقا ئالتۇن جامدا شاراب ئىلتىپات قىلىنغىنىنى ئاز دەپ خانغا خاس ئۇلپەت بولۇپ، شاھانە داستىخاندىكى خان غىزا-سىغا ئېغىز تېگىش شەرىپىگە ئېرىشكەنلىكىنى كۆرگەن بىرقە-سىم ئەمىرلەرنىڭ ھەسەتتىن ئىچى ئاداپ كەتتى.

ــ زۇۋانىڭغا پوق كەپلىشىپ قالغاندەك ئولتۇرماي ھاڭراش-مامسەن!

بايىقى يىگىتنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتكە ھېسداشلىق قىلىپمۇ ياكى ۋەلىشاھ ئېرىشكەن شاھانە ئىلتىپاتقا ھەۋەس قە-لىپمۇ ئەيتاۋۇر، جىمىپ قېلىشقان سازەندىلەر سۇلتان مەھمۇد-خانىنىڭ سەت گۈلىيىشى بىلەن خۇددى بېشىغا ئەجەل قىلىچى تەڭلەنگەندەك چۆچۈپ ئېسىنى يىغىشتى ــ دە، ئالدىراپ سازلىرى-نى قولىغا ئېلىپ نەغمە قىلىشقا كىرىشتى.

شارابىازلىق يەنە باشلاندى. چۆھرە يىگىتلەر يەنە ئۇسسۇلغا

چۈشتى. ئاردا كوسا چىراي ئوردا قىزىقچىسى ئەر ـ خوتۇنچىلىق تېما قىلىنغان بىر يۇرۇش ھاياسىز، بەدىۋى لەتىپىلەرنى سۆزلىدى. لەتىپە تەسىر قىلدىمۇ ياكى بايىقى يىگىت ئېسىگە كەلدىمۇ ئەيتاۋۇر، سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ئالچاڭ-لىغىنىچە سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنى ئىككى چۆھرە يىگىت قولتۇقىدىن يۆلىۋالغانىدى. سورۇندىكى ئەمىرلەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قويۇپ، پىچىلداپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

— خان ئالىيلىرى ھەقىقەتەن چۆھرىگە ئامراق جۇمۇ.

— بىردەم تەخىر قىلىشقىمۇ رايى بارمىدى.

— ئۆزىمۇ زىيادە بەقۇۋۋەت دېسىلە.

— يېڭى چۆھرىنىڭ پەيزىنى راسا سۈرۈپ كەتتى ـ دە.

— مۇبارەك بولسۇن ۋەلىشاھ. مەرتىۋىلىرى يەنە ئۆسىدىغان بولدى.

— ئالتۇن جامدا شاراب ئىچىش، شاھ غىزاسىغا ئېغىز تەگمىش نېمىدېگەن كاتتا بەخت ـ ھە؟!

— دېگەنبىلەن ھەر ئىشتا ئەپلىرى بار سىلىنىڭ.

ھەمراھلىرىنىڭ ھەم خۇشامەت، ھەم ھەسەت، ھەم تەنە ئارلاشقان سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ۋەلىشاھ مەغرۇرلۇق بىلەن سەت كالچايدى.

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ خانلىق سەلتەنىتىگە ئالتە ئاي بولاي دەپ قالغانىدى. گەرچە سەمەرقەنت باغلىرىدىكى سارغىيىشقا باشلىغان ئۆرۈكلەر يوپۇرماقلار ئارىسىدىن ئۆزىنى ئاشكارىلاپ، ئۈجمىلەر پىشىشقا باشلىغان بولسىمۇ، قاتمۇقات ئالۋان ـ سېلىنىڭ دەستىدىن ئىلىكى قۇرۇپ كەتكەن خەلقىنىڭ بۇ ياز پەيزىدىن زوق ئالغۇدەك ھېپسىسى يوق ئىدى. كىشىلەرنىڭ

چېھرىدە ۋەھىمە، ئەندىشە تۇمانلىرى ئەلەڭگىيىتتى. شەھەرنىڭ ئاۋات رەستىلىرى تۇگۈل بۇلۇڭ - پۇچقاقتىكى كوچىلاردىنمۇ ئون بەش ياشتىن يىگىرمە ياشقىچە بولغان يىگىتلەرنى ئۇچراتقىلى بولمايىتتى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا بىلەن ئەمىر - بەگلەرنىڭ چۆھرىلىككە تۇتۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەن ئاتا - ئانىلار ئوغۇل بالىلىرىنى تالا - تۈزگە چىقارمايدىغان، ئۇلارنى قازناق ئۆيلىرىگە ياكى ھويلىلىرىنىڭ خالىي يەرلىرىگە كولىغان مەخپىي گەمىلىرىگە سولاپ باقىدىغان بولۇۋېلىشقانىدى.

ــ ئېيتىڭلارچۇ جانابلار، سەمەرقەنتتە شەرىئەت نەگە كەتتى. ئۆز جىنىسىدىشىغا، يەنە كېلىپ پەرزەنتى قۇرامىدىكى ئوغۇللارغا جىما تەئەررۇزى قىلىش بىر مۇسۇلمان پادىشاھقا راۋامۇ زادى؟! مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە ئوردا ئادالەت دەرگاھى ئەمەس، پاسىقلار ماكانىغا ئايلاندى. بۇ دېگەن ئېغىر گۇناھلاردۇر. بۇنداق گۇناھتىن مەھشەرگاھتا جانابى ھەقمۇ ئۆتمەيدۇ. بۇ گۇناھى كەبىرنى كۆرۈپ تۇرۇپ توسماسلىقنىڭ ئۆزىمۇ ئاشۇ گۇناھقا شېرىك بولغانلىق بىلەن باراۋەردۇر.

شەھەرنىڭ شەيخزادە دەرۋازىسى تەرىپىدىكى خىلىلا ھەشەمەتلىك كۆرۈنىدىغان ئالدى ۋە ئارقا تەرىپى باغلىق قەسىرنىڭ ئېچكىرى خانىسىدا چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشقان ئالتە نەپەر كىشى پەگاھ تەرەپتە ــ ساھىبخانانىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ سۆزلەۋاتقان ئوتتۇز - ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى سۆھبەتدىشىنىڭ ھەر - بىر سۆزلىرىنى باشلىرىنى لىڭشىتىش ئارقىلىق تەستىقلاپ ئولتۇراتتى. بۇلار سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى بىر قىسىم ئەمىر - بەگلەر ئىدى. سۆزلەۋاتقىنى بولسا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئىنىسى سۇلتان مۇھەممەد مىرزىنىڭ كۈيۈئوغلى شەيخ ئابدۇللا بارلاس ئىدى.

ــ ئاري، ئەمىر جانابلىرى ئېيتقاندەك سەمەرقەنتلىكلەر پاك مەزھەپلىك[1]، شەرىئەتچىل، تەقۋا خەلقتۇر، ــ دەپ ئېغىز

① پاك مەزھەپلىك ــ سۈننىي مەزھەپنى دېمەكچى.

ئاچتى ياشقا چوڭراق كۆرۈنىدىغان، قويۇق بومبا ساقاللىرىغا ئاق ئارىلىغان كىشى، ـــ ھەزرىتى پەيغەمبىرىمىز زامانىسىدىن تارتىپ ماۋەرائۇننەھرده ئىسلام ئۆلىمالىرى شۇنچىلىك كۆپ يېتىشىپ چىققانكى، ھېچ بىر ۋىلايەتتىن بۇنچىلىك يېتىشكەنلىكى مەلۇم ئەمەس. سەمەرقەنت تەختىده ئولتۇرغان ھەرقانداق تاجدار ئول ئىمامىلارنى ئۆزلىرىگە شەرئىەتتە رەھنەما بىلىپ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى شەرئىەت ھۆكۈمى بىلەن ئاقتۇروپ، ئەل ـ يۇرتتا ئەدلى ـ ئادالەت ئورنىتىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى مۇستەھكەملەپ كەلگەن. ھالا بۇگۈنكى كۈنده شەرئىەت ئەھكاملىرى پايخان بولۇپ، پاسىقلىق ۋاباده‌ك يامراپ كەتتى.

ئولتۇرغانلار سۇلتان مەھمۇد مىرزىغا بولغان نارازىلىقلىرىنى بەس ـ بەستە سۆزلەشكە كىرىشتى:

ـــ خان ئۆزى قانچىلىك زالىم ۋە پاسىق بولسا، بەدەخشاندىن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلگەن ئەمىر ـ بەگلەرمۇ شۇنچىلىك زالىم ۋە پاسىقتۇر. بۇنى ئاز دەپ سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى بىر قىسىم خۇشامەتچىلەرمۇ بول پاسىقلار توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى. ئاڭلىشىمچە، دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ھەزرەتلىرىنىڭ ئورنىغا ئەمەرۇل ئۆمەرا بولغان خۇسرەۋ شاھمۇ ھىساردىكى ۋاقتىدا قول ئاستىدىكىلەر بىلەن ھەمىشە ئىچكۈۋازلىق ۋە زىنا بىلەن مەشغۇل بولغانىكەن. ئۇلار شۇ دەرىجىده ھەددىدىن ئاشقان ئىكەنكى، خۇسرەۋ شاھنىڭ نۆكەرلىرىدىن بىرى بىرەيلەننىڭ خوتۇنىنى بۇلاپتۇ، ھېلىقى ئادەم كېلىپ ئەرز قىلسا، خۇسرەۋ شاھ ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقىرىش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەخىرامان ھالدا: «خاتۇنۇڭ بىر قانچە يىلدىن بېرى سەن بىلەن بىللە بولۇپتۇ. ئەمدى بىر نەچچە كۈن ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولسۇن» دەپ ھۆكۈم چىقىرىپتۇ.

ـــ تۈفى! تىلىغا مەرەز چىققۇر مەلئۇننىڭ چىقارغان ھۆكۈمىنى كۆرمەمدىغان. توۋا، ياراتقان تەڭرىنى تونۇمايدىغان مۇشۇنداق مۇرىتەدلەرنىمۇ يەر يۇتمايدىكەن دېسە.

ـــ خۇسرەۋ شاھ ئاشۇنداق زالىم، پاسىق بولغاچقا، ئىنىسى

بولمىش ھېلىقى چېقمچى، بەتنىيەت، غەيۋەتچى ۋەلىشاھمۇ ئول ئاغىسىدىن ئۆتە يالاقچى، سۇخەنچى بولۇپ چىققان گەپ. ئاز كەم يىگىرمە ـ يىگىرمە بەش يىلچە داۋام قىلغان رەھمەتلىك سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ زامانىسىدا ئەل ـ يۇرت بايىاشاتلىق ۋە پاراغەت ئىلكىدە ياشنىغانىدى. ھەممە ئىشلىرى تەڭرىنىڭ دوستى، دىنىنىڭ نۇرى پىر بۇزرۇك خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ھەز-رەتلىرى تەرىپىدىن ئادىل ۋە شەرىئەتكە ئۇيغۇن بىر تەرەپ قىلىنىپ كەلگەن سەمەرقەنت ئاھالىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ بۇ خىل زۇلۇم ۋە پاسىقلىقىغا جان ـ جەھلى بىلەن لەنەت ئوقۇماقتا. چوڭ ـ كىچىك، باي ـ پېقىر رەئىيەتنىڭ ھەممىسى ئول پاسىق ھەججاجغا قارغىش ياغدۇرۇش ئۈچۈن بەتدۇئاغا ئېغىز ئېچىپ قول كۆتەرمەكتە. توۋا، جاھاندا مۇشۇنداقمۇ ئادەم بولىدىكەن. يا ھەزرىتى ئىشان پىرىمىزغا ھۆرمەت قىلمىغان، يا ئاۋام ـ رەئىيەتتىن ھايا قىلمىغان، ياكى شەرىئەت ئەھكاملىرىدىن قورقمىغان.

ـــ زۇلۇم ـ پاسىقلىققا ھېرىس بولغىنىنى، ناماز ـ ئىبا-دەتنى تەرك ئېتىپ شارابنى سۇدەك ئىچكىنىنى ئاز دەپ چۆھرە ساقلاشقا خۇمارلىقىنى دېمەمدىغان ئول مەلئۇنىنىڭ، تېخى مۇ-شۇنداق پاسىقنىڭ ئىسمىنى جۇمە نامىزىدا خۇتبىگە قوشۇپ ئو-قۇيمىز دېسىلە.

ـــ كېلىشكەن، چىرايلىق ئوغۇللارنى نەدە ئۇچراتسا ھەر باب بىلەن ئۆزىگە چۆھرە قىلىۋالسا، بەگلىرىنىڭ ئوغۇللىرىنى، ئو-غۇللىرىنىڭ دوست ـ ئاداشلىرىنى، ھەتتا كۆكۈلداشلىرىنىمۇ چۆھرە قىلىۋالسا بۇنىڭغا نېمىدېگۈلۈك. ئوغلىنىڭ كۆكۈلدىشى دېگەن ئۆزىنىڭ پەرزەنتى بىلەن ئوخشاش ئەمەسمۇ.

ـــ بول پاسىق، بەتقىلىق ھازىر سەمەرقەنتتە شۇنداق دەرد-جىگە يەتتىكى، ئول مەلئۇنلارنىڭ نەزەرىدە چۆھرە ساقلاش ھۇنەر، چۆھرە ساقلىماسلىق ئەيىب سانىلىۋاتىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا لۇت ئەلەيھىسسالامنىڭ قوۋمىمۇ بەچىۋازلىققا بېرىلىپ، جىنسداش-لىرى بىلەن جىما قىلىپ، ئاقىۋەت ئاللاھتائالاھنىڭ غەزىپىگە

ئۇچراپ يەر يۈتقانىكەن. يېگانە قۇدرەت ئىگىسىنىڭ غەزىپى تۇتۇپ سەمەرقەنتكىمۇ بىر بالا ــ قازا يۈزلەنمىگىدى دەپ ئەندىشە قىلمەن.

ــ شول بائىستىن ھەربىرلىرىنى مەسلىھەتكە چىللىشىم، ــ دېدى باياتىن بېرى سۆھبەتداشلىرىنىڭ سۆزلىرىگە جىم تۇرۇپ قۇلاق سالغان شەيخ ئابدۇللا بارلاس، ــ جانابى ئاللاھنىڭ كالامى بولمىش قۇرئان كەرىمدە: «بىر قوۋۇم ئۆز ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلمىسا، ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىمەيدۇ» دېگەن ئايەت بار. يەنە تېخى: «كۆڭلىنى زىكرىمدىن غەپلەتتە قالدۇرغان ئادەمگە ئەگەشمىگىن» دېگەن ھۆكۈممۇ بار. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆپ ئويلاندىم. رەئىيەتنى كۇلپەتتىن قۇتۇلدۇرۇش سەمەرقەنتنى بول پاسىقلىقتىن پاكلاش ئۈچۈن قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ مەن ئول پاسىق خانغا قېيىداپ تاشكەنت، ئەندىجانغا كەتكەن ئەمىرلەرنى دوراپ باشقا يۇرتقا بېشىمنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشنى ئار كۆرۈرمەن. چۈنكى، ماۋەرائۇننەھر بىزنىڭ ۋەتىنىمىز. سەمەرقەنت بولسا كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن شەھەر. ئۇنى ئول بىر توپ پاسىقلارغا تاشلاپ بېرىپ كەتسەك ئەركەكلىك پەزىلىتىمىزگە يارашمايدۇ. شۇڭا ئول پاسىقلارنى يوقىتىپ بۇ زېمىننى پاكلاش قارارىغا كەلگەن بولساممۇ، ئۆزۈمنىڭ بول چوڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا يالغۇزلۇق قىلىدىغانلىقىمنى ھېس قىلىپ ھەربىرلىرى بىلەن باش قوشۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.

ــ ئەينى مۇددىئا، ــ دېدى قەھرى ئەمىر، ــ سىلى مۇشۇنداق نىيەتكە كەلگەن بولسىلا، ھەمدەمدە بولۇشنى ئەلۋەتتە ئىمانى بۇرچىمىز دەپ بىلىمىز.

ــ ئاڭلىشىمچە، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن بابۇر پادىشاھ تاشكەنت بىلەن ئەندىجاندىن لەشكەر تارتىپ كېلىۋېتىپتىمىش. شۇڭا سەل تەخىر قىلىپ ئۇلارنىڭ كېلىشىنى كۈتسەك مەقسەتلىرىمىز تېخىمۇ نۇسرەتلىك بۇلۇرمىكىن دەيمەن.

ــ ئۇلارغا ئۇنچە ئۇمىد باغلاپ كەتمىسلە جانابى مىرزا، ــ دېدى شەيخ ئابدۇللا بارلاس سۆھبەتدىشىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىپ، ــ قول ئىچىگە ئېگىلۈر، قاغا ــ قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇماس دەپتىكەن. چۈنكى بابۇر پادىشاھ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ جىيەنى بولسا، سۇلتان مەھمۇدخان قېينىئىنىسىدۇر. مۇنداقچە ئېيتقاندا ئۇلار قېرىنداش، ئۇرۇق ــ تۇغقانلاردۇر. ئۇلارنىڭ سەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقىنى بەلكىم راستتۇر. ئەمما مەقسەت ــ مۇددىئالىرى نامەلۇمدۇر. بەلكىم ئۇلار سەمەرقەنت تەختگاھىنى كۆزلەۋاتقاندۇر. خوش، ئۇلارنى تەخت ــ سەلتەنەتنى تارتىۋالدىمۇ دەيلى، بىراق سۇلتان مەھمۇد مىرزا يەنىلا ياشاۋېرىدۇ. ئول مەلئۇن ھاياتلا بولىدىكەن، كۆنگەن پاسىق خۇيىنى ھەر يەردە قىلىۋېرىدۇ. سەمەرقەنت ئۇنىڭ پاسقلىق ئازابىدىن قۇتۇلغان بىلەن، يەنە بىر نەس باسقان يۇرت ئۇنىڭ بالاسىغا قالىدۇ. كەمىنلىرىنىڭ مۇددىئاسى ئاشۇ پاسقلىقنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلاش. ناۋادا بول ئىشقا جۇرئەت قىلىشقا پېتىنالمىسلا ئۆزۈم يالغۇز جۇرئەت قىلىمەن. بۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەممۇ ئارمىنىم يوق. توخۇ يۇرەكلىك بىلەن قول باغلاپ ياشىغاندىن مىڭ ئەۋزەل.

شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئولتۇرغانلارنىڭ يۈرىكىگە تەگدى. ۋۇجۇدىنى خجىللىق تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى.

ــ ئۇنداق بولسا بۇ ئۆلۈم ــ كۆرۈمنى ھەممەيلەن تەڭ كۆرەيلى، ــ دېيىشتى ئۇلار قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ــ يولنى سىلى كۆرسەتسىلە.

ئۇلار بىر ئاش پىشىمغىچە مەسلىھەت قىلىشتى.

ــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن. ھاۋا مۇشۇنداق ئىسسىپ بەرسە يەنە بىرەر ھەپتىدىن كېيىن ئۇجمە پىشىشقا باشلايدۇ. ئىشلىرىمىزنى ئۇجمە سەيلىسىگە توغرىلايلى، ــ دېدى شەيخ ئابدۇللا بارلاس مەسلىھەتتىن رازى بولۇپ. ئۇ ھەم يېپىلغان ئىشكىنى ئېچىپ سىرتتا قول باغلاپ تۇرغان خىزمەتكارلىرىغا بۇيرۇق قىل-

دى، ـــ مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىپ تاماق تارتىڭلار.
ھايال ئۆتمەي داستىخانغا قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان، زىرە-
كلىك مەززىلىك ھىدى گۇپۇلدەپ پۇراپ تۇرغان پولۇ كەلتۇرۇلدى.
قورسىقى ئېچىپ كەتكەن مېھمانلار لېگەندىكى تىترەپ تۇرغان
پولۇغا ئىشتىھا بىلەن قول ئۇزاتتى.

※ ※ ※

ئابىرەھمەت دەريا سىنىڭ بويىغا جايلاشقان بۇ ئارامگاھنىڭ
ھەشەمىتى ئوردا باغلىرىدىن قېلىشمايتتى. بۇگۈن سۇلتان مەھ-
مۇد مىرزا بۇ باغقا شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ ئۇجمە سەيلىسىگە
تەكلىپ قىلىشى بىلەن ئالاھىدە قەدەم تەشرىپ قىلغانىدى. سە-
مەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغاندىن بېرى ئەمىرلەر ھەر كۈنى نۆۋەت
بىلەن بەزمە ـ باراۋەتلەرنى ئۇيۇشتۇروپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ بۈنداق
تەكلىپلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى رەت قىلمايتتى. بۇگۈن باغدا خاز-
نىڭ نۆكەرلىرىدىن شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ قورۇقچىلىرى كۆپ-
تەك قىلاتتى. خان ئۇچۇن ئالاھىدە راسلانغان شاھانە داستىخانغا
تۇرلۇك نازۇ نېمەتلەر مول تىزىلغانىدى. شەيخ ئابدۇللا بارلاس بىر
تال ـ بىر تالدىن خىللاپ ئۇزۇپ كەلگەن بىر لېگەن ئۇجمىنى
خىزمەتكارنىڭ قولىدىن ئېلىپ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئالدىغا
قويدى. بايا تىن بېرى داستىخاندىكى نازۇ نېمەتلەرگە ئىشتىھاسىز
قاراپ يانپاشلاپ ياتقان سۇلتان مەھمۇدخان ئۇجمىنى كۆرۈپ ئاس-
تا قەددىنى رۇسلىدى. ياز پەسلىنىڭ بۇ تۇنجى نېمىتى ئۇنىڭ
ئىشتىھاسىنى تارتقانىدى. ئۇ قولىنى ئەمدىلا ئۇجمىگە ئۇزىتىپ
تۇرۇشىغا بېشىغا تەڭلەنگەن ئەجەل قىلىچىدىن چۆچۈپ كەتتى.
سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى ئۆلتۇرۇش پىلانىنى تولىمۇ ئەتراپلىق
تۇزگەن شەيخ ئابدۇللا بارلاس ئوردىدىكى بارلىق ئەمىرلەرنى خان
بىلەن بىللە ئۇجمە سەيلىسىگە تەكلىپ قىلىپ قويۇپ، تەييارلە-
قىنى ئىككى باغدا قىلغانىدى. مەسلىھەت بويىچە شېرىكلىرى

باشقا ئەمرلەرنى يەنە بىر باغقا باشلاپ كەتكەنىدى. ئۆزى بولسا خانىنى بىللە باشلاپ چىقىش باھانىسى بىلەن ئايرىلىۋېلىپ بۇ باغقا ئەكەلگەنىدى. خانىنىڭ خاس نۆكەرلىرىنى باغنىڭ يەنە بىر بېشىدىكى راسلانغان داستىخانغا باشلاپ ئاپىرىپ ئاللىقاچان قورالسىزلاندۇرۇپ بولغانىدى.

بېشىغا ئۆلۈم كۆلەڭگۈسى سايە تاشلىغانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھۆكۈمدارلىق سۈرىنى كۆرسىتىپ ھۆركىرىدى:

ــ ھەددىڭدىن ئاشما بەتبەخت! چىرايلىقچە قولۇڭدىكى قىلىچىنى تاشلا!

شەيخ ئابدۇللا بارلاس خانىنىڭ بۇ ھەيۋىسىدىن قىلچىلىك تەمتىرىمىدى. كۆزلىرى ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن تىكىلگەنىدى.

ــ ئەجەللىرى توشتى ئالىيلىرى. ئەڭ ياخشىسى شاھادەت ئېيتىۋالسىلا. ھە راست، ئېسىم قۇرۇسۇن، سىلىدەك پاسىق مەلئۇنىنىڭ تىلى قانداقمۇ شاھادەتكە كەلسۇن.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئەمدى ئىچىدىكى قورقۇنچىنى يوشۇرالمىدى. لەۋلىرى تىترەپ، سوغۇق تەرلىدى. شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ نەپرەتلىك قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى.

ــ ئۆلتۈرۈشنىڭمۇ سەۋەبى بولىدۇ. قايسى گۇناھىم ئۈچۈن ئۆلتۈرمەكنى نىيەت قىلدىلا؟ سىلىگە ھېچبىر يامانلىق قىلمىغانىدىمغۇ؟

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ تەلەپپۇزى بىردىنلا يۇمشاپ كەتتى. ھەربىر ئېغىز سۆزىدە يېلىنىش بار ئىدى.

ــ ماڭا يامانلىق قىلمىغانلىقىلىرى راست، ــ دېدى شەيخ ئابدۇللا بارلاس ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ــ لېكىن بۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇشنىڭ باھانىسى بولالمايدۇ. بىر ئەلنىڭ ھۆكۈمدارى ئاۋۋال تەسەررۇپىدىكى ئاۋامنىڭ غېمىنى يېيىشى، ئۇلارغا زۇلۇم سالماسلىقى كېرەك ئىدى. لېكىن سىلى شۇنداق

قىلالمىدىلمۇ؟ تەختتە ئولتۇرغانلىرىدىن بىرى ئاۋامنىڭ كۆزىدىن ياش ئەمەس، قان ـ يىرىڭ ئاقتى. سىلى باشلاپ بەرگەن پاسىقلىقنى ئەتراپلىرىدىكى ئەمىر ـ بەگلىرى ۋايىغا يەتكۈزدى. رەئىيەتكە سالغان ھېسابسىز ئالۋان ـ سېلىقلىرىنى دېمەيلا قويياي. چۆھرە ساقلاشقا بولغان ھېرىسمەنلىكلىرى تۈپەيلىدىن نەچچە يۈزلىگەن بەردەم يىگىتلىرىمىز ئەر دېسە ئەرگە، ئايال دېسە ئايالغا ئوخشىمايدىغان ناجىنس، مەجرۇھقا ئايلاندى. بۇ ئىنسانغا خاس قىلىقمىدى؟ ئەقەللىيسى ھايۋان جېنىدىمۇ ئۆز جىنسىدىشىغا چېقىلمايدىغۇ؟ سىلى ھايۋاندىنمۇ بەتتەر پاسىقلىقنى قىلدىلا. خۇسرەۋ شاھ قاتارلىق مەلئۇنلار بولسا بۇ پاسىقلىققا ئەگەشتى. شول سەۋەبتىن رەئىيەت رەسىدە بولغان قىزلىرىدىن ئەمەس، بالاغەتكە يەتكەن ئوغۇللىرىدىن ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدى. پاك دىنىمىزنى بۇلغاپ، ئادالەتلىك شەرىئەت ئەھكاملىرىمىزنى پايخان قىلىدىلا. قانداق، بۇ گۇناھلىرى ئۆلۈمگە لايىق ئەمەسمىكەن؟ مەگەر بىراۋ سىلىگە ياكى ئوغۇللىرىغا ئاشۇنداق بەتقىلىقنى قىلىپ چېقىلغان بولسا قانداق قىلاردىلە؟ سىلىنى قىلىچ بىلەن چېپىش ئەمەس، قوزۇقتا ئولتۇرغۇزۇپ ياكى مەقئەتلىرىگە نوغۇچ تىقىپ ئۆلتۈرسەكمۇ ئازلىق قىلىدۇ...

شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ بىر ـ بىرلەپ كۆرسەتكەن پاكىتلىرى ئالدىدا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى. ئۆزىنى ئاقلىغۇدەك بىر ئېغىز گەپكىمۇ تىلى كەلمىدى. ھازىرلا نوغۇچ تىقىپ ياكى قوزۇقتا ئولتۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرىدىغاندەك ۋەھىمىگە چۈشۈپ شۇركەندى.

ـــ مەن توۋا قىلاي، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە. ئەمدى ھەرگىز ئۇنداق ئىشنى قىلمايمەن. كېيىنكى ئۆمرۈمنى گۇناھىمغا توۋا قىلىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزىمەن...

سۇلتان مەھمۇد مىرزا ھۆركىرەپ يىغلۇۋەتتى. لېكىن قاتتىق غەزەپلەنگەن شەيخ ئابدۇللا بارلاس ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق يىغ-

غىسى ۋە چىرايلىق ۋەدىلىرىگە قىلچىلىك ئېرىمىدى:

ـــ سىلىنىڭ زۇلۇم ۋە پاسىقلىقلىرىدىن سەمەرقەنتلىكلەر ئالتە ئايدىن بېرى زەھەر يۇتتى، ـــ دېدى ئۇ ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر پىيالە زەھەرنى تەڭلەپ تۇرۇپ، ـــ ئەسلىدە مۇشۇ گۈناھلىرى ئۈچۈن ئالتە قېتىم زەھەر ئىچسىلىمۇ ئازلىق قىلاتتى. كاللىلىرىنى ئېلىپ، جەسەتلىرىنى پارە ـ پارە قىلىپ تاشلاش لايىق ئىدى. ئەمما ئۆزىمىزنى بىر پاسىق توڭگۇزغا تەڭلەشتۈرۈشنى راۋا كۆرمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن جەسەتلىرىنى پۈتۈن قويۇشنى لايىق تاپتۇق. خوش، قېنى بىر پىيالە زەھەرنى بىر تېمىم قالدۇرماي ئىچىۋەتسىلە.

ئۆزىگە زەھەر ئىچىشتىن باشقا يول قالمىغانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان مەھمۇد مىرزا تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن پىيالىنى ئالدى ـ دە، ئىچىدىكى زەھەرنى خۇددى شاراب ئىچكەندەك گۈپلا قىلىپ ئىچىۋەتتى.

ـــ مەن ئۆز قىلمىشىمنىڭ جازاسىنى تارتتىم. بۇ گۈناھىمنى ھېچكىمگە دۆڭگەپ قويغۇمۇ يوق. سەمەرقەنتلىكلەردىن ئەپۇ سورايمەن دەپ كېچىكتىم. مېنى سىلەر ئەمەس، يارالقان تەڭرىم جازالىدى...

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ تىلى كالۋالاشتى. بوغۇزىدىن بىرى سىققاندەك بولۇپ نەپەس ئېلىشى قىيىنلاشتى. ئاغزى، بۇرنى، قۇلىقىدىن قان ئېتىلىپ چىقتى، ئاندىن سىڭايان بولغىنىچە گۈلۈپپىدە يىقىلدى.

※ ※ ※

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ جەسىتىنى تاشلاپ قويۇپ باغنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلگەن شەيخ ئابدۇللا بارلاس قاتارلىق ئەمىرلەر بەش يۈز نۆكىرى بىلەن سەپ بولۇپ تۇرغان خۇسرەۋ شاھنى كۆ-

رۇپ تۇرۇپلا قالدى.

«ئۇ مەلئۇن بۇ يەردە نېمىش قىلىدۇ؟ توقايدىكى باغقا كەتكەن ئەمەسمىدى؟...»

شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ خىيالىنى خۇسرەۋ شاھنىڭ مەسخىرىلىك كۈلكىسى ئۈزۈپ قويدى:

ــ قانداق، جانابى ئەمرلەر، ئىشلىرىڭلار مۇۋاپىقىيەتلىك ئاخىرلاشتىمۇ؟

«ھە، ئەسلىدە ئۇ بىلىپ قاپتىكەن ــ دە، سىرنى كىم ئاشكارىلاپ قويغاندۇ...»

خۇسرەۋ شاھنىڭ سۆزلىرىدىن ئىشلىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان شەيخ ئابدۇللا بارلاس قىلىچىنى شارتتىن قىنىدىن چىقاردى.

ــ ئەڭ ياخشىسى بىزدىن گەپ سورىمايلا، چىرايلىقچە يول بوشاتسىلا. ھەركىم ئۆز قىلمىشىنىڭ جازاسىنى تارتىدۇ.

ــ گەپكە ئەجەب ئۇستا ــ ھە، سىلى جانابى ئەمىر، ــ دېدى خۇسرەۋ شاھ بىردىنلا قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ بۇگۈن ئۇجمە سەيلىسى باھانىسىدا خان ئالىيلىرى ئۆز قىلمىشىنىڭ جازاسىنى تارتىسا، ئېنىقكى، تاڭلا ئەتىسى ئۆرۈك سەيلىسىدە مەنمۇ ئۆز قىلمىشىمنىڭ جازاسىنى تارتىمەنغۇ دەيمەن. گېپىم خاتا ئەمەستۇ؟

شەيخ ئابدۇللا بارلاس خۇسرەۋ شاھقا قەھرى بىلەن تىكىلدى.

ــ ناھايىتىمۇ توغرا پەرەز قىلدىلا. چۈنكى سىلىمۇ پاسىقلىقتا خان ئالىيلىرىدىن قىلچىلىك پەرقلەنمەيدىلا. يەنە تېخى ئۈنىلىرى ۋەلىشاھ دېگەن سولامچى ھىز[1]مۇ بار. ئەپسۇس، سىلىنى ئىككىنچى نۆۋەتكە تىزىپ خاتا قىپتىمىز.

شەيخ ئابدۇللا بارلاس قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھەمراھلىرىغا ۋارقىرىدى:

ــ قېنى جانابلار، قىلىچىڭلارنى يالتىڭلىتىڭلار. تايىنلىق

① ھىز ــ ھەزىلەك.

مۇنۇ پاسقىنىمۇ جەھەننەمگە ئۇزىتايلى!

خۇسرەۋ شاھنىڭ بىرلا قول شىلتىشى بىلەن بەش يۈز نەپەر نۆكىرى شەيخ ئابدۇللا بارلاس قاتارلىق ئەمىرلەرنى نۆكەر، خىز ـ مەتكارلىرى بىلەن قوشۇپ بۇردا ـ بۇردا قىلىپ تاشلىدى.

ھەئە، ھىيلىگەر خۇسرەۋ شاھ ئوردىدىكى تۇرلۇك ئىشلاردىن نارازى بولۇپ يۈرگەن، ئاۋامنىڭ ئەرز ـ شىكايەتلىرىنى سۇلتان مەھمۇد مىرزا قۇلاق سالسۇن سالمىسۇن ھەر دائىم يەتكۈزۈپ، مەلۇمات سۇنۇپ تۇرغان شەيخ ئابدۇللا بارلاستىن قاتتىق ئىھتىيات قىلىپ، ئۇنىڭ قەسىرىگە خىزمەتكار سىياقىدا پايلاقچى كىرگۈز ـ گەندى. ھېلىقى كۇنى بولۇنغان سۆھبەت، تۇزۇلگەن پىلاندىن شۇ كۇنىلا خەۋەر تاپقاندى. بىراق، سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئۆلسە تەخت ـ سەلتەنەتنى ئوڭچى ئىگىلەشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ھېچ ئىشنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئاستىرتىن شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى پايلاپ تۇرغاندى. شۇڭا ئۇ بۇگۇن سۇلتان مەھمۇد مىرزىغا ئەگىشىۋالماي باشقا ئەمىرلەر بىلەن ماڭغان بولۇۋېلىپ، تەڭ يولدا يالغان سەۋەب كۆرسىتىپ ئارقىسىغا يېنىپ بۇ يەرگە نۆكەرلىرىنى باشلاپ كەلگەن ۋە سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى كۈتۈپ تۇرغاندى.

سۇلتان مەھمۇد مىرزا تېخى ئۆلمىگەندى. خۇسرەۋ شاھ نۆكەرلىرىگە بۇ ئىشلارنى قاتتىق سىر تۇتۇشنى جېكىلەپ، ئۆلۈك بىلەن تىرىكنىڭ ئارىلىقىدا ياتقان خاننى ئوردىغا ئېلىپ قايتتى. ئەمما ئوردا تېۋىپلىرىغا ئۇنىڭ كېسىلىنى كۆرسەتمىدى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئەنە ئاشۇ ھالەتتە ئالتە كۇن قىينىلىپ جان ئۈزدى.

خۇسرەۋ شاھ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ زەھەرلەنگەنلىكىنى قانداق سىر تۇتقان بولسا، ئۇنىڭ ئۆلۈمىنمۇ بىر نەچچە كۇنگىچە يەنە شۇنداق سىر تۇتتى. مەقسىتى مۇشۇ پۇرسەتتە ئوردا خەزىنىسىدىكى مال ـ دۇنيانى جىقراق بۆلۈۋېلىش، شۇنداقلا سەمەرقەنت

تەختىدە ئولتۇرۇش ھازىرلىقلىرىنى پۈختىراق قىلىۋېلىش ئىـ
دى. لېكىن ئۇنىڭ تەختتە ئولتۇرۇش شۇم نىيىتى ئەمەلگە ئاشـ
مىدى. سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ خـۇ
شاللىقتا چۆمگەن خەلق خۇسرەۋ شاھقا قارشى قوزغالدى. ئەھمـەد
ھاجىبەگ قاتارلىق سەمەرقەنتنىڭ مۆتىۋەر كىشىلىرى بۇ قـوز
غىلاڭغا باشچىلىق قىلغانىدى. دەۋرەپ تۇرغان غەزەپلىك خەلقنـى
بېسىقتۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن خۇسرەۋ شاھ ئىلاجسىز سەمـەر
قەنىتنى تاشلاپ قېچىشقا مەجبۇر بولدى ـ دە، ئۇدۇل ھىسارغـا
قاراپ ئات سالدى. چۈنكى، ھىساردا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ
چوڭ ئوغلى خانزادە مەسئۇد مىرزا بار ئىدى. ئۇ چوڭ خانزادىگە
ھامىي بولۇپ سەمەرقەنتكە قايتا كېلىشىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

107

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى سەمەرقەنتتىن قېچىپ كەلگەن ئـە
مىرلەرنىڭ ۋەسۋەسىگە سېلىشى بىلەن ئىككى تايىن بولۇپ تـۇر
غان سۇلتان مەھمۇدخان يېزىنسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆ
لۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ، سەمەرقەنتنى ئېلىپ پۈتكۈل ماۋەرائـۇن
نەھرنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇش تەمەسىدە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى
ئەگەشتۇرگىنىچە تاشكەنتتىن ئالدىراپ ـ تېنەپ يولغا چىققانـ
دى. ئويلىغىنىدەك، يول بويى ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدى.
شۇ سەۋەبتىن ئۇ سەمەرقەنت تەختىگە بېرىپلا ئولتۇرىدىغانـدەك
تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى. بىراق سەمەرقەنتكە يېقىنلىشىپ كەن
بىلى تەۋەسىگە كەلگەندە بىردىنلا توسۇلۇپ قالـدى. ئۇ بۇنداق بـو
لۇشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن خۇسرەۋ

شاھنى سەمەرقەنتتىن قوغلاپ چىقارغان ئەھمەد ھاجىبەگ قاتارلىق تارخان بەگلەر كېڭىشىپ، سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئون سەككىز ياشلىق ئىككىنچى خانزادىسى ــ بۇخارا ئەمىرى بايسۇنغۇر مىرزىنى سەمەرقەنتكە ئەكېلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزغانىدى. ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق سەمەرقەنت ھاكىمىيىتىنى تارتۇۋلىش قەستىگە چۈشكەن سۇلتان مەھمۇدخانىڭ تاشكەنتتىن زور قوشۇن تارتىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان بايسۇنغۇر مىرزا ئەمىر ــ سەركەردىلىرى بىلەن بارلىق لەشكەرلىرىنى ئېلىپ كەنباي تۇزلەڭلىكىدە ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ بارگاھ قۇرغانىدى.

لەشكىرىي ئىشلارغا خام، جەڭبازلىق ماھارىتىدىن تۇزۇك خەۋىرى يوق سۇلتان مەھمۇدخان كۈتمىگەندە دۇچ كەلگەن سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنى كۆرۈپ بىردىنلا تېڭىرقاپ قالدى. ئەمىر لەشكىرى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ سەمەرقەنتكە ئالدىراپ لەشكەر تارتماسلىق تەكلىپىگە قۇلاق سالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ئۇ تاشكەنتتىن نىغمەت مىرزا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، مىرزا ھەيدەر كۆكۈلداش، ئەھمەدبەگ تەلبە قاتارلىق خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ مەدھىيە، قىزىقتۇرۇشلىرىغا ئىشىنىپ، سەمەرقەنتنى بېشىمدىكى دوپپامنى ئالغاندەكلا ئاسانلا ئالمەن، دەپ لاپ ئۇرۇپ ئالدىراپ يولغا چىققانىدى. ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى ھىماتچى قوشۇننى باشلاپ ئارقىسىدىن بېرىشقا بۇيرۇغانىدى.

ــ ئەڭ ياخشىسى ئەمىرلەشكەر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى ساقلىغاچ ئۇرۇش قىلىشقا ئالدىرىماي تۇرايلىمىكىن، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىنى توسۇپ تۇرغان سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا رايى بارماي.

ــ ئەمىرلەشكەرنى ساقلىساق يەنە بىر نەچچە كۈن كۈتۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ ئالىيلىرى، ــ دېدى سەركەردە سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ــ جەڭگە چىقماي تۇرۇۋالساق سەمەرقەنتلىكلەر بىزنى قورققان چېغىمۇ دەپ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىشى مۇمكىن.

ئۇنىڭ ئۇستىگە لەشكەرلىرىمىزمۇ كۈچلۈك يېڭىغا دۈچ كەلگەن ئوخشايمىز دەپ جاسارىتىنى يوقىتىپ قويىدۇ. ئەڭ ياخشىسى ئاۋۋال ھۇجۇمغا ئۆتەيلى.

خۇشامەت قىلىش، مەدھىيە ئوقۇش، لاپ ئۇرۇش بىلەن ئۆزىنى كۆرسىتىپ خانىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن، شۇ ئارقىلىق ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپلەرنى قولىغا كىرگۈزۈۋالغان بۇ ئەمىرلەر مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى پەقەتلا ياقتۇرمايىتتى. ئۇنى ئۆزلىرى بىلەن خانىنىڭ ئارىلىقىدىكى توسۇق دەپ قارايىتتى. ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخان يېڭىدىن تەختكە چىققان چاغلاردا تۇرلۈك خۇشامەتلىرى بىلەن ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ، پىتنە ـ پاسات، سۆز يەقەست، تۆھمەتلىرى بىلەن بۇيانقۇلى باھادىر قاتارلىق پېشقەدەم سەركەردىلەرنى كۆزىدىن يوقىتىش مەقسىتىگە يەتكەن؛ ئوردىدىكى چوڭ توسالغۇلاردىن قۇتۇلدۇق دەپ خۇشال بولۇشقان بولسىمۇ، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ بالىلىق چاغلىرىدىن تارتىپ ئورناتقان چوڭقۇر دوستلۇق رىشتىسىنى ئۆزۈۋېتىشكە ئىلاج قىلالماي، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ پۇرسەت كۈتۈشكە مەجبۇر بولغانىدى. گەرچە چىر دەريا سى بويىدىكى جەڭدە مەرھۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا ساتقىنلىق قىلىش بەدىلىگە سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن مۇھەممەد شەيبانىنىڭ ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈش ئارقىلىق، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا بولغان دوستلۇق، ئىشەنچىنى سۇسلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، مەقسىتى ئەمەلگە ئېشىش ئۇياقتا تۇرسۇن، سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىغا ھەمشىرىسى خۇبنىگار خېنىمنى نىكاھلاپ بېرىپ كۆرەگانلىق مەرتىۋىسىنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار خانىنىڭ ئالدىدا مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزىنىڭ يامان گېپىنى قىلىشقا تېخىمۇ پېتىنالمايدىغان بولۇشقانىدى. بۇ قېتىم سۇلتان مەھمۇدخان مۇشۇ ئىشلەرنىڭ قىزىقتۇرۇشى بىلەن سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتقانىدى. شۇڭا ئۇلار مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ

تۇرىدىغان بولسا ئۆزلىرىنىڭ لاپ ئۇرۇشتىن باشقا ئىش قولىدىن كەلمەيدىغان نان قېپىلىقىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. يەنە بىر تەرەپتىن دەرھال جەڭ قىلىپ، سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىپ، سۇلتان مەھمۇدخانغا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانسىزمۇ غەلىبە قىلالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويۇشقا ئالدىراپ قېلىشقانىدى.

ــ پەمىچە، چىر دەريانى بويىدىكى مەغلۇبىيەت سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ ئېسىدىن تېخى كۆتۈرۈلگىنى يوق، ــ دېدى نىغمەت مىرزا سۇلتان جۇنەيدى بارلاسنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، ــ شول تاپتا ئۇلارنى جەڭگە ئۇندەيدىغان بولساق، يۇرەكلىرىگە ۋەھىمە چۈشۈپ، پۈت ـ قوللىرى تىترەپ تۇرۇۋاتقان ئىنلىرىمىز جاسارىتىنى يوقىتىشى مۇمكىن.

ــ ئارى، نىغمەت مىرزا جانابلىرى نەق گەپنى قىلدى، ــ دېدى مىرزا ھەيدەر كۆكۇلداش، ــ ئاڭلىشىمچە سەمەرقەنت لەشكەرلىرى چىر دەريانى بويىدىن يېڭىلىپ قاچقاندىن بېرى دەريا ئەمەس، بىر ئېرىق سۇنى كۆرسىمۇ چۆچۈيدىغان، جانابى قىبلىگاھىمنىڭ مۇبارەك نام ـ شەرەپلىرىنى ئاڭلىسىمۇ ۋەھىمگە چۈشۈپ تىترەيدىغان بولۇپ قېلىشقانمىش. دېمىسىمۇ ئاشۇ قېتىمقى جەڭ ئانھەزرىتىمنىڭ شەۋكىتىنى ئون سەككىز مىڭ ئىلمگە داستان قىلدى. ئالىيلىرى ماقۇل كۆرسە كەمىنە نۆكەرلىرى تۇرشاۋۇل بولۇپ ھۇجۇمغا ئۆتۈشنى خالايمەن.

شۆھرەتپەرەسلىكى غالىب كەلگەن بۇ ئەمرلەر شۇ دەقىقىدە ئۆزلىرىنىڭ ئۇرغان لاپلىرىغا ئۆزلىرى ئىشىنىپ قالغان ۋە بىرلا ھۇجۇم بىلەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ بارگاھىنى ۋەيران قىلىپ، ئۇلارنى ئۇدۇل سەمەرقەنتكە قوغلاپ باردىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى.

بۇ ماختاش، لاپلاردىن خۇددىنى يوقىتىپ قويغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بايا تىنقى خۇپسىرەش، ئىشەنچسىزلىك تۇيغۇلىرى بىردىنلا غايىب بولدى.

«ئاڭلىشىمچە، بەزىلەر مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان بولمىسا سۇلتان مەھمۇدخان ھېچ ئىش قىلالمايدۇ دېيىشىدىكەن، مۇشۇ باھانىدە ئول پىتىنچىلەرگە جاسارىتمىنى راسا بىر كۆرسىتىپ قويمايمەنمۇ...»

ــ شۇنداق قىلايلى ئەمىسە، ــ دېدى بىر قارارغا كەلگەن سۇلتان مەھمۇدخان، ــ مىرزا ھەيدەربەگ كۆكۈلداش تۇرشاۋۇل بولۇپ ھۇجۇمغا ئۆتسۇن، نىغمەت مىرزا بىلەن سۇلتان جۇنەيدى بارلاس چاغداۋۇل[1] لۇقنى ئۇستىگە ئالسۇن. ئىشىكئاغىسى ئەھمەدبەگ تەلىبە قاتارلىق سەركەردىلەر ھىماتچى بولسۇن.

تاشكەنت لەشكەرلىرى بارگاھىدىن ياڭرىغان ناغرا ساداسىنى ئاڭلاپ بايسۇنغۇر مىرزا ئەھمەد ھاجىبەگ قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى باشلاپ بارگاھىدىن چىقتى.

كەنباي تۇزلەڭلىكى بىردەمدىلا بىر ـ بىرىگە قارشى جەڭ سېپى تۇزگەن سان ـ ساناقسىز لەشكەرلەر بىلەن تولۇپ كەتتى. يۇزلىگەن تۇغلار كۆز شامىلىدا لەپىلدەيتتى. نەيزە ـ قىلىچلارنىڭ ئۇچى قۇياش نۇرىدا سوغۇق ۋالىلدايتتى. ھەر ئىككى تەرەپ بىر ھازا ناغرا ـ دۇمباقلىرىنى چېلىپ، نەرە تارتىشىپ بىر ـ بىرىگە ھەيۋە كۆرسىتىشتى.

تەختىپەر[2] نىڭ ئۇستىگە چىقىپ ياۋ سېپىغا نەزەر تاشلاۋاتقان ئەھمەد ھاجىبەگ مىيىقىدا كۈلدى.

ــ نېمىگە كۈلدىلا ئەمىر جانابلىرى، ــ سورىدى بايسۇنقۇر مىرزا.

ــ سۇلتان مەھمۇدخانىڭ دەرگاھىدا جەڭ تەدبىرلىرىگە پۇختا، ئەلەم ماھارىتىدە يېتىشكەن باھادىر سەركەردىلەر تولا دەپ ئاڭلىۋىدىم، ــ دېدى ئەھمەد ھاجىبەگ جاۋاب بېرىپ، ــ لېكىن ئۇلارنىڭ تۇزگەن جەڭ سېپىگە قاراپ تولىمۇ ھەيران قېلىۋاتىمەن.

① چاغداۋۇل ــ ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچىلىكى.

② تەختىپەر ــ تېگىدىن 30 ـ 40 لەشكەر كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان ۋاقىتلىق كۆزىتىش مۇنارى.

مەن. قارىسىلا ئالىيلىرى، ــ ئەھمەد ھاجىبەگ تاشكەنت لەشكەر-لىرىنىڭ سېپىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى، ــ مۇشۇنداق بۇ چېتىگە تۇخۇم قۇيسا ئۇ چېتىدە كۆرۈنمەيدىغان تۇزدە نەدىمۇ ئاشۇنداق جەڭ سېپى تۇرگەن بار. ئۇلار بارلىق كامانداز-لىرىنى ئاتتىن چۈشۈرۈپ ئالدىغا تىزىپتۇ. ئۇلارنىڭ يېنىدا نە قالقانچى، نە شەمشەرۋازلىرى يوق.

ــ شۇنداق ئىكەن، ــ دېدى بايسۇنغۇر مىرزا، ــ ئاتلىرىنى قېچىپ كەتمەسۇن دېدىمۇ تىزگىنى بىلەن چۈشەپ قويۇپتۇ تېخى.

ــ ئات بازىرىمۇ بۇنىڭدەك قالايمىقان بولماس.

ــ ئۇلار جايىدا مىدىرلىمايلا ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان چېغى.

ــ قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم بول جەڭنىڭ نۇسرىتىنى بىزگە بۇيرۇغان ئوخشايدۇ، ــ دېدى ئەھمەد ھاجىبەگ ۋە يېنىدىكى پەر-مانچىغا بۇيرۇق قىلدى، ــ بارلىق چەۋەندازلار تەييارلانسۇن. بەل-گە بېرىلگەن ھامان ياۋ سېپىگە ھۇجۇمغا ئۆتسۇن!

پەرمانچى پەرمان يەتكۈزۈش ئۈچۈن تەختىپەردىن چۈشۈپ كەتتى.

سەمەرقەنت لەشكەرلىرى جەڭ سېپىنى توختىماي ئۆزگەر-تىۋاتاتتى. ئەمەلىيەتتە بۇ ئۇلارنىڭ ياۋنىڭ دىققىتىنى چېچىش ئۈچۈن تۇزگەن تەدبىرى ئىدى. شۇ تاپتا مىرزا ھەيدەربەگ كۆ-كۈلداشمۇ سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى مۆلچەرلە-يەلمەي قالغانىدى. تۇيۇقسىز سەمەرقەنت لەشكەرلىرى سېپىدىن ئاتلىق لەشكەرلەر ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ــ ئوق ئۇزۇڭلار!

بىر نەچچە دەقىقە ھاڭۇبقىپ تۇرۇپ قالغان مىرزا ھەيدەربەگ كۆكۈلداش ئىسىنى يىغىپ جان ــ جەھلى بىلەن بۇيرۇق چۈشۈر-دى. كۆڭلىگە قورقۇنچ چۈشۈپ ئېتىغا مىنۈەلمىش ئۈچۈن كەينە-گە ياندى. كۆزنى يۇمۇپ ــ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا ياۋ چە-ۋەندازلىرىنىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن كامانداز-لار-نىڭ ۋۇجۇدىغىمۇ ۋەھىمە ئولاشقانىدى. ئۇلار يالىرىدىن بىر-

ئىككى تال ئوق ئۇزۇپ بولغۇچە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن ياۋ چە-ۋەندازلىرى يېقىنلاپ قالغاندى. سەركەردىسىنىڭ ئاتقا مىنمەكچى بولغانلىقىنى كۆرۈپ كامانداز‌لارمۇ بۇيرۇق كۈتمەيلا ئوق ئېتىشنى توختىتىپ ئاتلىرىنىڭ قېشىغا يۈگۈرۈشتى. ئۇلار ئالدىراشچىلىقتا تىزگىنى بىلەن چۈشەپ قويغان ئاتلىرىنى يېشۈېتىشنىمۇ ئۇنتۇشقانىدى. ئاچچىق قامچا يېگەن ئاتلار ماڭالماي بىر ئىزىدا پىرقىرايتتى. ئۇلار يەنە ئاتتىن چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. ئۇنىڭ-غىچە باستۇرۇپ كەلگەن سەمەرقەنت چەۋەندازلىرى ئۇلارنىڭ بېشىنى چىنەپ قىلىچ چېپىشقا باشلىدى. تاشكەنت لەشكەرلىرى قارشىلىق كۆرسىتىش ئۇياقتا تۇرسۇن كەلكۈندەك دەۋرەپ كەلگەن ئاتلارنىڭ تۇيىقى ئاستىدا چەيلىنىپ جان بېرىۋاتاتتى.

لەشكەرلىرىنىڭ بىرلا ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمىگىنىنى كۆرگەن سۇلتان مەھمۇدخان چاغداۋۇل لەشكەرلىرىنى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇشنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ ئېتىنىڭ بېشىنى ئار-قىغا بۇرىدى ـ دە، ئاچچىق قامچا سالدى ۋە شۇ قاچقانچە ئۇدۇل شاھرۇخىيە قەلئەسىگە كېلىپ توختىدى. چىر دەريا‌سى بويىدىكى جەڭدە سەمەرقەنت لەشكەرلىرى سۇ ـ كەلكۈنىنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىغان بولسا، مانا ئەمدى تاشكەنت لەشكەرلىرى ئات كەلكۈنى-نىڭ زەربىسىدە تىرپىرەن بولۇپ كەتكەنىدى. بۇ جەڭدە مىرزا ھەيدەربەگ كۆكۈلداش شۆھرەتپەرەسلىكىگە لايىق جازاسىنى تار-تىپ ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرلىرى بىلەن ئات تۇياقلىرى ئاس-تىدا پېتىقدىلىپ جېنىدىن ئايرىلدى.

※ ※ ※

ئەندىجان.

بابۇر خېلىلا جۇدەپ قالغاندى، لېكىن خېلىلا روھلۇق كۆ-رۈنەتتى. تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى، بولۇپمۇ ئىككى تاغىسىنىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلغاندىن بېرى، ھەر كۈنى بامدات نامىزىدىن

يېنىپلا ئۇدۇل شاھنىشىنغا چىقىپ ئەمىرلەرنىڭ ئەتىگەنلىك سالامىنى قوبۇل قىلاتتى. مەلۇماتلارنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. مۇھىم ئىشلارنى خوجا ئابدۇللا قازى، قاسىمبەگ قاتارلىق ئالىي دەرىجىلىك ئوردا ئەركانلىرى بىلەن كېڭىشىپ قارار چىقىراتتى. ھەرقانداق ئىشقا ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمەيتتى. ئار-تۇقچە چېچىلمايتتى. مۇئامىلىسى تولىمۇ يېقىشلىق ئىدى. ھەر بىر ئېغىز سۆزىدە ئادالەتلىك بولۇشنى، ئاۋام ـ رەئىيەتكە كۆڭۈل بۆلۈشنى تەرغىب قىلاتتى. بەزمە ـ باراۋەتلەردە مەي ـ شاراب ئىچىشكە يول قويمايتتى. ئەمىرلەر بارا ـ بارا بۇ بالا پادىشاھتىن تەپ تارتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ھەر كۈنى بىر قېتىم مومىسى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمگە ۋە ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمغا سالام بېرىشنى ئېسىدىن چىقارمايتتى. ئۇلارنى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋاقتى ـ ۋاقتىدا ۋاقىپلاندۇرۇپ تۇراتتى.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن يامانلاپ سەمەر-قەنتتىن قېچىپ كەلگەن بىر قىسىم ئەمىرلەر ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى سايە قىلىپ ئۇنى توختىماي ۋەسۋەسىگە سالغان بولسىمۇ، بىرىنچىدىن سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ تاغلىق ھۆر-مىتىگە رىئايە قىلىپ، ئىككىنچىدىن قولىغا ئالغىلى ئۇزۇن بول-مىغان تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ مۇستەھكەملىكىگە ئىشەنچ قىلال-مايى، ئۈچىنچىدىن تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش خىيالىدىن ئاز ـ تولا خەۋەر تاپقانلىقى ئۈچۈن سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋالغانىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي تاغىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپتى. بۇنىڭ بىلەن ھېلىقى ئەمىرلەر ئۇنى يەنە ۋەسۋەسىگە سېلىشقا باشلىدى. مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن قاسىمبەگ قاۋچىن بولسا مەسلىھەتلىشىۋال-غاندەكلا سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىش ئىشىغا ئېنىق ئىپا-دە بىلدۈرمەي جىم تۇرۇۋېلىشقانىدى. بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىدا سەمەر-قەنت تەختىنى ئىگىلەش ئارزۇسى ئاللىقاچان بىخ سۈرۈپ بولغا-

نىدى. بىراق، ئىككى پىشقەدەم ئەمىرنىڭ جىم تۇرۇۋېلىشى ئۇنى كۆڭۈل خاھىشىنى بېسىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغانىدى.

«تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئاللىقاچان سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىپ بولۇپتۇ. ئەمدىلىكتە مەنمۇ لەشكەر تارتىپ بارسام ئۇنىڭ دىن سەمەرقەنتنى تالاشقان بولۇپ قالىمەن. بۇ ئىش ئوتتۇرىمىزدا ئېغىر ئىختىلاپ پەيدا قىلىشى مۇمكىن. مەيلى تەخىر قىلاي، ھەر ئىش، ھەر نېسىۋە ئاللاھنىڭ ئەمرى بىلەن بولىدۇ...»

بابۇر ئەنە ئاشۇنداق خىيال بىلەن ئۆزىنى بەزلەپ ئەندىجاز دىن چىقماسلىقىمۇ مۇمكىن ئىدى. بىراق ئايغاقچىلىرىنىڭ يەتكۈزگەن خەۋىرى ئۇنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتتى. ھەئە، ئىسفەرە ئەمىرى ئىبراھىم سارۇ بابۇردىن يۇز ئۆرۈپ، يېڭىدىن سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغان بايسۇنغۇر مىرزىغا بەيئەت قىلىپ، جۇمە نامىزىنىڭ خۇتبىسىنى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ نامىدا ئوقۇتقانىدى. بابۇر بۇ يۇزسىزلىككە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشنى لايىق كۆرمىدى. ئىبراھىم سارۇنىڭ بايقۇت قىلىشى غۇرۇرىغا قاتتىق تەگكەنىدى. شۇڭا ئەندىجاندىكى بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ئۇدۇل ئىسفەرەگە قاراپ لەشكەر تارتتى.

ئىسفەرە قورغىنىنىڭ سېپىلى ئۇستىگە ئورنىتىلغان زەمبىرەكلەر زىيادە كۆپ ئىدى. بۇ ئىسفەرەدىكى شاھ قۇلى مەردان ئىسىملىك ئۇستا زەمبىرەكچىنىڭ تۆھپىسى ئىدى. ئىبراھىم سارۇ ئاشۇ زەمبىرەكلەرگە ئىشنىپ بابۇرغا قارشىلىق كۆرسەتتى. بابۇر قورغاننى مەھكەم قورشۇۋالغانىدى. ئاردىدا بىر نەچچە قېتىم قاتتىق جەڭ بولدى. ئەنە ئاشۇ جەڭلەردە بابۇر تەرەپتىن بەگ ئەتكەسى مىرزا خۇدابەردى باھادىر ۋە يۈزلىگەن لەشكەرلەر زەمبىرەك ئوقى تېگىپ جېنىدىن ئايرىلدى. شۇنداقتىمۇ بابۇر مۇھاسىرىنى قەتئىي بوشاشتۇرمىدى. قىرىق كۈن بولغاندا مۇھاسىرىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئىبراھىم سارۇ بوينىغا قىلىچ، ئوقياسىنى ئېسىپ چىقىپ تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ ئىبراھىم سارۇ بەگنىڭ تەسلىم بولۇشى ئۆزلۈكىدىن ئەمەس، چىن كۆڭلىدىن ساداقىتى يوقتۇر. شۇڭا ئۇنىڭ بارلىق سەركەردە ـ مەھرەملىرى بىلەن قوشۇپ كاللىسىنى ئېلىش كېرەك. بۇ ئىش باشقا شەھەر، ۋىلايەتتىكى ئەمرلەرگە ئىبرەت بولسۇن، ـــ دېدى ئوردا ئىشكئاغىسى قوشۇمچە ئەندىجان شەھرىنىڭ ھاكىمى ھەسەن ياقۇپبەگ.

بابۇر ئىپادە بىلدۈرۈشكە ئالدىرىماي مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىغا يالت ئېتىپ قارىدى. خوجا ئابدۇللا قازى نېمە ئۈچۈندۇر كۆزىنى يۇمغىنىچە ئىپادىسىز ئولتۇرۇۋالدى.

«مەۋلانە ھەزرەتلىرىنىڭ نېمە قىلغىنىدۇ بۇ. ئادەتتە مەسلىھەت، تەكلىپلىرىنى پەقەتلا ئايمايتتى. بۇگۈن ئەجەب...»

شۇ تاپتا مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىمۇ خىيالغا ئەسىر بولغانىدى.

«چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە چېپىلىۋالماي پادىشاھ ئالىيلىرىنى ئۆز ئالدىغا ھۆكۈم چىقارغىلى قويماي. مەنمۇ قېرىدىم، بەربىر ئۇنىڭغا ئۇزاق ھەمراھ بولالمايمەن. ھازىردىن باشلاپ قىيىن مەسىلىلەردە ئەتراپلىق ئويلىنىپ، مۇستەقىل قارار چىقىرىشنى ئۆگەنسۇن. ئىبراھىم سارۇ ھەقىقەتەن ئۆلۈمگە لايىق گۇناھ قىلدى. ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇسا ھېچكىم بىر نېمە دېيەلمەيدۇ. بىراق، قول ئاستىدىكى سەركەردىلىرى بىلەن ئۇنىڭ گۇناھىنى پەرقلەندۈرۈش كېرەك. گاھىدا غەزەپنىڭ كۈچىدىن شەپقەتنىڭ كۈچى چەكسىز بولىدۇ...»

ـــ بىراۋنىڭ جان رىشتىسىنى ئۈزمەك ئاسان بولغان بىلەن، ھاياتلىق ئاپىرىدە قىلىش بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. بۇ پەقەت يېگانە ئاللاھقا خاس قۇدرەتتۇر، ـــ دېدى بابۇر خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ، ـــ ئول ئىبراھىم سارۇبەگنىڭ قىلغان سەركەشلىكى ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇشىمىز ھەقلىق ئىدى. ئەمما مەن يەنىلا ئۇنى كەچۈرۈۋېتىشنى لايىق كۆردۈم. مۇشۇ-

نىڭ ئۆزىلا سەلتەنەتىمگە سەركەشلىك قىلىش خىيالىدا بولغان ئەمىرلەرگە ئىبرەت بولار دەپ ئويلايمەن. ناۋادا يەنە كىمەرسىكىم ئاسىيلىق يولىغا ماڭماقچى بولىدىكەن ئۇنى جازالاپ، ياساققا تارتىقۇدەك كۈچ ـ قۇدرىتىم باردۇر.

ـــ ئالىيلىرى مەرھەمەتلىكتۇرا! ـــ دېدى بابۇرنىڭ ھۆكمىدىن مەمنۇن بولغان مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ئالدىراپ سۆز ئېلىپ، ـــ تەدبىرلىك ھۆكۈمدار دۈشمەنلىرىگە شەپقەت كۆرسىتىپ دوستىغا ئايلاندۇرۇشنى بىلىشى كېرەك. غەزەپ پەقەت بىر قېتىملىق ھاياجاندۇر. ئۇ پەقەت ئېگىلگەن ياكى ئېگىلمىگەن باشنى كېسىشكىلا قادىردۇر. مېھىر ـ شەپقەت، ئەپۇ بولسا قۇياش كەبى تەپتى بىلەن كۆڭۈل مەملىكىتىنى ئىشغال قىلىپ، ھەرقانداق تەكەببۇر باشلارنىمۇ ئېگىشكە، بىر ئۆمۈر ساداقەت بىلدۈرگۈزۈشكە قادىردۇر. ئول ئىبراھىم سارۇنىڭ بېشى ھازىرچە ئۆزىدە ئامانەت قالغاي، ئىككىنچى نۆۋەت ئاسىيلىققا يۈز تۇتسا ئەجەل قىلىچى زىنھار ئاياپ قويماس.

ـــ ئۇنداقتا شاھ قۇلى مەرداننى قانداق قىلىمىز؟ ـــ سورىدى ھەسەن ياقۇپبەگ تازا قايىل بولماي، ـــ ھېچبولمىغاندا مىرزا خۇدابەردى باھادىرنىڭ قىساسىنى ئالمىساق بولماس؟

بابۇر ئەمدى ئويلىنىپ ئولتۇرمىدى:

ـــ رەھمەتلىك مىرزا خۇدابەردى باھادىرغا مېھرىبان ئاللاھ ئىگەم جەننەت نېسىپ قىلغاي. شاھ قۇلى مەرداننىڭ كاللىسىنى ئېلىش بىلەن ھەرگىز تىرىلىپ قالمايدۇ. ئەگەر شۇنداق بولسىدى، شاھ قۇلى مەردان بىلەن ئىبراھىم سارۇنىڭ، ھەتتا ئەسىرگە چۈشكەن پۈتكۈل ئىسفەرە لەشكەرلىرىنىڭ بىر قېتىم ئەمەس، ئون قېتىم كاللىسىنى ئېلىشقىمۇ رازى ئىدىم. تەسەررۇپىمىزدا شاھ قۇلى باھادىرەك ئۇستا زەمبىرەكچى يوق دېيەرلىك. شۇڭا مەن ئۇنى ئەپۇ قىلىپ زەمبىرەكچى قوشۇنغا سەركەردە قىلىشنى قارار قىلدىم. جانابى ئەمىرلەر قىساس ئېلىشتىن مېھىر ـ شەپقەت كۆرسىتىشنى ئەلا بىلگەيسىلەر.

شۇ تاپتا بابۇر نۇرغۇنلىغان سەرۋاز ـ لەشكەرلىرىنىڭ ئاشۇ زەمبىرەكچىنىڭ ئاتقان ئوقىدا جېنىدىن ئايرىلغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، كېيىنكى لەشكىرىي يۈرۈشلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنى ئۆلتۈرمىگەنىدى.

ئىسفەرە ئەمىر مەھكىمىسىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى.

ـــ ئاۋۋال جانابى ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن، ئاندىن قالسا ئالىيلىرىنىڭ جاسارىتى بىلەن ئىسفەرە قورغىنىنى سەركەشلەر-دىن خالاس قىلىپ ئىلكىمىزگە ئالدۇق، ـــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ شول تاپتا خوجەنتنىڭ يېـ-نىغىلا كېلىپ قاپتىمىز. خوجەنت ئەزەلدىن تەسەررۇپىمىزدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ بىرى ئىدى. تېخى بۇلتۇرغىچە رەھمەتلىك ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئىدارىسىدە بولۇپ، باج ـ خىراجەتلەر-نى ۋاقتى ـ قەرەلدە ئادا قىلىپ كەلگەنىدى. مەرھۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ بۇ قېتىمقى تەئەررۇزىدىن كېيىن ماۋەرائۇن-نەھر تەۋەلىكىگە ئۆتۈپ كەتتى. ئالىيلىرى مۇۋاپىق كۆرسە، ھا-مىنى ئىسفەرەگە لەشكەر تارتىپ كەلگەن ئىكەنمىز، ئەندىجانغا يېنىپ يۈرمەي خوجەنتكە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئۇنى تەسەررۇ-پىمىزغا قايتۇرۇپ كەلسەك دېگەن خىيالىم بار.

بابۇر مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭسىزمۇ دادا تەرەپ تاغىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزا قازا قىلغانلىقى سەۋەبلىك ماۋەرائۇننەھرىدىكى ھاكىمىيەتنىڭ ئۇ-لى تەۋرەپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئانا تەرەپ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان تاشكەنتتىن سەمەرقەنت تەختىنى كۆزلەپ لەشكەر تارتقانىدى. شۇڭا ھازىر يېڭىدىن سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغان بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ خوجەنتنى قوغدىغۇدەك ماجالى يوق ئىدى.

خوجەنت ئەمىرى ئابدۇلۋاھاپ شىغاۋۇل باستۇرۇپ كەلگەن ئەندىجان لەشكەرلىرىگە شەھەرنى قارشىلىقسىزلا تاپشۇردى. شۇ-نىڭ بىلەن بابۇر پەرغانە ۋادىسىدىكى بارلىق ۋىلايەت ـ ئايماقلارنى تولۇق ئىلكىگە ئالدى.

※ ※ ※

ــ قىبلىگاھىمىزغا يەتكۈزىدىغان مەلۇمات بار.

بابۇر پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئوقۇۋاتقان كىتابتىن ئاستا بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ لەشكەرلىرىنى بىر نەچچە كۈن ئارام ئالدۇرۇپ ئاندىن ئەندىجانغا قايتىش ئۈچۈن خوجەنتتە تۇرۇپ قالغانىدى.

ــ مەلۇمات نەدىن كەپتۇ؟

ــ سەمەرقەنت تەرەپتىن.

ــ خوش! ــ دېدى بابۇر بىردىنلا دىققىتىنى يىغىپ.

ھۆدەيچى بەگ ئايغاقچى ئېلىپ كەلگەن مەلۇماتنى قىسقىلا يەتكۈزدى:

ــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى كەنباي جېڭىدە بايسۇنغۇر مىرزىدىن قاتتىق يېڭىلىپتۇ. ھازىر شاھرۇخىيە قەلئەسىدە پاناھلىنىۋېتىپتۇ. مىرزا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان ئۆرەتۆپىنى ئىشغال قىلىپتۇ.

خوجەنت بىلەن شاھرۇخىيەنىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. تاغسىنىڭ يېنىغىلا كېلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان بابۇر بىردىنلا ئويلىنىپ قالدى.

«گەرچە تاغام سۇلتان مەھمۇدخان بايسۇنغۇر مىرزىدىن يېڭىلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن سەلتەنەتنىڭ شەۋكىتى سۇنغىنى يوق. ھېلىمۇ تۇرپان، ئالمالىق، تۇركىستان ۋە تاشكەنتنىڭ يېگانە ھۆكۈمدارى، يەنە كېلىپ ماڭا ئانا تەرەپ تاغا، كۈتىمگەندە ئارىلىقىمىز شۇنچە يېقىنلاپ قاپتۇ. بەلكىم ئۇمۇ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق خوجەنتتە تۇرۇۋاتقىنىمدىن خەۋەر تاپقاندۇ. باشقا ۋاقىت بولغان بولسا ئەندىجانغا كېتىۋەرسەم بولۇۋېرەتتى. بىراق ھازىر ئۇ بايسۇنغۇر مىرزىدىن يېڭىلىپ تولىمۇ خجالەتچىلىكتە قالدى. مۇشۇنداق ۋاقىتتا كارىم بولمىسا مەندىن رەنجىپ قېلىشى، ئىلگىرىكى ئاداۋەت قوقاسلىرى قايتىدىن چوغلىنىپ قېلىشى مۇمكىن.

كىن. بۇزرۇكۋار مومىلىرىم ماڭا بىر ئۆمۈر ھامىي بولالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھاممام خۇبنىگار خېنىمنىڭ كۈيۈسى مىرزا مۇ- ھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان ئۆرەتۆپىنى ئىلكىگە ئاپىتۇ. ئۆرەتۆپە پەرغانىگە چېگراداش. ئۇلار بىلەن مۇناسىۋەتنى ياخشىلىمىسام ھەرقاچان ئىلكىمگە تەئەررۇز قىلىشى تۇرغانلا گەپ. تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىڭ مۇشۇنداق خىجالەتتە تۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئالدىغا بېرىپ سالام بەرسەم ھەرقانداق شارائىتتا، ھەرقانداق ئەھۋالدا قان ـ قېرىنداشلىقنى سەلتەنەتتىن ئەلا بىلىدىغانلى- قىمنى بىلدۇرسەم، بەلكىم قېرىنداشلىق مېھرى قوزغىلىپ قالار. ئۆتكەندە لەشكەر تارتىپ كېلىپ ئاخسىنى مۇھاسىرىگە ئالغىنىنى ئېسىگە ئېلىپ خىجىل بولار. مۇشۇ باھانىدە ئۆتكەنكى كۆڭۈل- سىزلىكلەر، گىنە ـ ئاداۋەتلەرگە خاتىمە بەرسەم يىراق ـ يېقىن- دىكىلەر بۇ ئىشىمنى ئاڭلىسىمۇ ئول تاغامغا ئەمەس، ماڭا ئاپىرىن ئوقۇيدۇ ئەمەسمۇ، يەنە كېلىپ بۇ ئىش بىلەن بىرىنچىدىن، تاغام بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلىۋالىمەن؛ ئىككىنچىدىن، سەل- تەنەتىمنى يوشۇرۇن بىر خەۋپنىڭ تەھلىكىسىدىن ساقلاپ قالى- مەن...»

بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ھۆدەيچى بەگكە قارىدى:

ـــ دەرھال شاھرۇخىيە قەلئەسىگە ئاغلاقچى بەگ[1] ماڭغاي. بېرىپ تاغامغا سالام بېرىمەن.

ئەتىسى بابۇر بارلىق سەركەردىلىرىنى ئېلىپ شاھرۇخىيە قەلئەسىگە قاراپ يولغا چىقتى. جىيەنىنىڭ ئالدىغا سالامغا كې- لىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان مەھمۇدخان كەنباي جېڭى- دىكى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئونتۇپ، قەلئەنىڭ سىرتىدىكى ھەيدەر باغقا بابۇرنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئالاھىدە سورۇن ھازىرلاتتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئاتا يوللۇق تاغام جانابى خان ئالىيە- لىرىغا كەمىنە جىيەنلىرى بىمېھساب سەلتەنەت ئۇلۇغلۇقى ۋە شا-

① ئاغلاقچى بەگ ـــ مەخسۇس خان ـ پادىشاھلارنىڭ خەۋىرىنى يەتـ- كۈزگۈچى بەگ.

نۇ شەۋكەت تىلەش بىلەن بىللە دەۋران سەردارلىرىنىڭ بېشى، بارار جايى بولمىش مۇبارەك دەرگاھلىرىغا ئۇلاشقىنىمدىن ئۆزۈمـ نى زىيادە بەختىيار ھېس قىلىمەن.

بابۇر ئەنە ئاشۇنداق ھۆرمەت ـ تەۋازۇ بىلەن سۇلتان مەھـ مۇدخانغا ئۇچ قېتىم يۈكۈندى. ئۇنىڭ يېنىدا ئىنىسى جاھانگىر مىرزا، ئەمىر ـ سەركەردىلىرىدىن مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى، ھەسەن ياقۇبېگ، ئۆزۈن ھەسەن، ۋەيس لاغەرى، ئەلى دوست تاغاـ يىلار بار ئىدى.

سۇلتان مەھمۇدخان بابۇرنىڭ سالامىنى ئىلىك ئېلىپ دەس ئورنىدىن تۇردى. قۇچىقىنى كەڭرى ئېچىپ باغرىغا باستى. پېشاـ نىسىدىن تاغلىق مېھرى بىلەن سۆيدى. ئاندىن قولىدىن يېتىلەپ كېلىپ ئوڭ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى. بابۇرنىڭ چىن يۈرىكىدىن بىلـ ەدۇرگەن سەمىمىيىتى ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى مۇزلاپ قالغان قېـ رىنداشلىق مېھرىنى ئېرىتىۋەتكەندى.

ھەئە، مەرھۇم سۇلتان يۇنۇسخان ھايات ۋاقتىدا سۇلتان مەھمۇدخان بابۇرغا بەكمۇ ئامراق ئىدى. خاھى تاشكەنتتە، خاھى ئەندىجاندا كۆرۈشكىنىدە بولسۇن ھەم شوخ، ھەم ئەقىللىق بۇ جىيەننى قۇچقىدىن چۈشۈرمەيتتى. يېنىدىن ئايرىمايتتى. بەكـ مۇ كۆيۈنەتتى. بابۇرمۇ ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچىكىپ كەتكەندى. ھەر قېتىم ئايرىلار چېغىدا يىغلاپ قەغىش قىلاتتى. بوينىغا ئېسىلـ ۋېلىپ قويۇپ بەرمەيتتى. شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ كۆز ئالدىغا ئاشۇ مەنزىرە كېلىۋالغاندى.

ئۇ كۆرۈشمىگىلى ئۆزۈن بولغان جىيەننىڭ بىردىنلا بوي تارتىپ يېگىت بولۇپ قالغانلىقىنى، كاتتا سۇلتانلارغا، بۇيۇك سەركەردىلەرگە خاس سالاپىتىنى كۆرۈپ كۆڭلىدە قايىل بولدى. كىچىك ۋاقتىدىكى سەبىي قىلىقلىرىنى ئەسلەپ ئامراقلىقى ھەسسىلەپ ئاشتى. ئۆتكەن يىلى قېيىنئاتىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ، لەشكەر تارتىپ كېلىپ ئاخسىغا ھۇجۇم قىلغىنىنى ئېسىگە ئېلىپ خىجىل بولدى. قىسقىسى، ئۇ

تاغلىق ھۆرمەتىنى قىلىپ ئالدىغا سالامغا كەلگەن بابۇرغا ئىز-زەت بىلدۈرۈپ ئۇدا ئۈچ كۈن داستىخان سالدى. ئانىلىرى بىلەن ئاچىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ ئەھۋالىنى سوردى. بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلەشتى. قانداق مۇڭداشتى. كەنجاي جېڭىدە يېڭىلىپ قېلىپ قاتتىق ئازار يېگەن سۇلتان مەھمۇدخان شۇ تاپتا باۋرنىڭ كۆرسەتكەن ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىدىن تەسەللى تاپقاندى.

مۇشۇ ئۈچ كۈنلۈك بەزمە ـ سۆھبەتتە بابۇرغا تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن كۆرە ھاممىسى مەلىكە خۇبنىگار خېنىمنىڭ كۈيۈسى مىرزا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان مېغىزلىق گەپ ـ سۆزلىرى، سەركەردىلەرگە خاس سالاپىتى، مەردانە خۇي ـ مىجەزى بىلەن بەكرەك ياراپ قالغان، ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىمۇ ھەسسىلەپ ئاشقاندى.

ـــ يەنە بىر نەچچە كۈن ئارتۇقراق تۇرسىلا بولامدۇ ئەزىز ئىنىم؟ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان كېتىشكە ئىجازەت سورىغان بابۇردىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي.

ـــ ئەسلىدە يانلىرىدىن ئايرىلماي خىزمەتلىرىدە بولۇش مۇددىئايىم بار ئىدى، ـــ دېدى بابۇر تۆۋەنچىلىك بىلەن، ـــ ئەمما جەننەتماكان ئاتامنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىلمىغىنىمغا بىرەر يىلچە بولاي دەپ قاپتۇ. شۇڭا ئاخسىغا بېرىپ ئاتامنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلۇۋېلىپ ئاندىن بەندىسالار يولى بىلەن ئەندىجانغا قايتايمىكىن دەيمەن. بۇزرۇكۆۋار مومىلىرىم بىلەن ئانامۇ يولۇمغا تەلمۇرۇپ تۇرۇۋاتىدۇ ھەقاچان. ئاللاھ خالىسا دەرگاھلىرىنى پات ـ پات زىيارەت قىلىپ، دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇپ تۇرىمەن. ۋاقىتلىرى يەتسە ئەندىجانغىمۇ كەلسىلە، لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ خىزمەتلىرىدە بولغۇچىلىكىمىز بار. كىچىك ۋاقتىمدا ئاتلىرىنىڭ ئالدىغا مىندۈرۈپ تاماشا قىلدۇرغان قىشلاقلار تېخىچە ئۆزگىرىگىنى يوق، ـــ بابۇر مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانغا قاراپ گېپىنى داۋام قىلدى، ـــ پۇرسەت تېپىپ جانابى كۆرەگان تاغامدىن لەشكىرىي ئىلىمىدە كۆپرەك تەلىم ئالغۇم بار. ۋاقتى كەلگەندە كەمىنە

ئىنىلىرىدىن تەلىملىرىنى ئايىمغايلا.

ئۇلار نۇرغۇن ياخشى تىلەك، ئېسىل ۋەدىلەر بىلەن خوشلاشتى.

※ ※ ※

ـــ ئەمدى سەنمۇ ئۆرەتۆپىگە قايت، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ـــ ھېلىمۇ كۆپ يىللاردىن بېرى خىزمەتمەدە بولۇپ، غېمىمگە شېرىك بولۇپ كەلدىڭ، سېنىڭمۇ ئۆز ئالدىڭغا زېمىنىڭ بولۇشى كېرەك. تاشكەنتكە ئولپان تاپشۇرىمەن دەپ ئاۋارىمۇ بولما. توپلىغان باج ـ خىراجەتلىرىڭنى خەزىنەڭدە ساقلا. قانچىلىك نۆكەر تۇتساڭ، قاندا چىلىك سەرۋاز ـ لەشكەر توپلىساڭ ئىختىيارىڭدا بولسۇن، لازىم بولسا خەۋەر بېرىمەن.

سۇلتان مەھمۇدخانىڭ تۇيۇقسىز قىلغان بۇ گېپىدىن مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان بىرئاز تېڭىرقىدى:

ـــ بۇ نېمىدېگىنىڭ. مەندىن زېرىكىپ قالمىغانسەن؟ ياكى كۆڭلۈڭگە تېگىدىغان...

ـــ ياق ئادىشىم، ھەرگىز بۇنداق گەپ قىلما. راستىنى دېسەم سېنى يېنىمدىن پەقەتلا ئايرىغۇم يوق. كەنباي جېڭىدىكى مەغلۇبىيەت بۇنى تولۇق ئىسپاتلىدى. بىراق، سەن دېگەن ئىگىچىمىنىڭ كۈيۈسى. شۇڭا سۈيۇرغاللىق زېمىنىڭ، ئۆز ئالدىڭغا ھاكىمىيىتىڭ بولۇشى كېرەك.

سۇلتان مەھمۇدخان ھەقىقەتەن كەڭ قورساقلىق قىلىۋاتاتتى. ئۆرەتۆپىدەك كەڭرى ھەم مۇنبەت ۋىلايەتكە ئىگە بولۇش ئەمەلىيەتتە ئوتتۇراھال بىر خانلىق سەلتەنەتىگە ئىگە بولغانلىق بەلەن باراۋەر ئىدى.

ـــ ئەسلىدە ماڭلايسۆيەنى مىرزا ئابابەكرىدىن قايتۇرۇۋالالمغان بولساق، ئاشۇ ئاتا مىراس زېمىنىڭنى ئۆزۈڭگە قايتۇرۇپ بېـ

ىرەرمەن دېگەن ئويۇم بار ئىدى. لېكىن بۇ ئىش ھازىرغىچە ئەمەل-
گە ئاشمىدى. ھېلىمۇ ياخشى، ئۆرەتۆپىنى جاسارىتىگگە تايىنىپ
ئالدىڭ. بول زېمىنغا ھۆكۈمدار بولۇشقا ھەقلىقسەن.

مىرزا مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ ئۆرەتۆپىدەك كاتتا
ۋىلايەتكە ئىگە بولغانلىقىدىن مىرزا نىغمەت، ئەھمەدبەگ تەلبە،
سۇلتان جۇنەيدى بارلاسلارنىڭ ئىچى ئاداپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ
خانىنى ئوڭچە ئىلكىگە ئېلىش مۇددىئاسىنىڭ ئەملگە ئاشقانلىقى-
نى، مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگاندەك چوڭ بىر كۈشەندىدىن قۇ-
تۇلغانلىقىنى ئويلاپ ئاز ـ تولا تەسەللى تاپتى. كۆڭلىنىڭ بىر
يەرلىرى خۇشال بولدى.

ـــ كۆرەگان جانابلىرى، قىبلىگاھىمىزنىڭ ئىلتىپاتىنى
ھەرگىز رەت قىلمىغايلا، ـــ دېدى مىرزا نىغمەت پاشا ئىچكى تۈي-
غۇسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، ـــ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن خا-
تىرجەم بولالمايۇاتقانلىقلىرى بىزگە ئايان. خاتىرجەم بولسىلا،
يوقلۇقلىرىنى چاندۇرمايمىز. ئۆرەتۆپە بىلەن تاشكەنتنىڭ ئارىلى-
قىنى يىراق دەپ كەتكىلمۇ بولمايدۇ. پات ـ پات بېرىپ ياخشى
مەسلىھەت، تەدبىرلىرىنى بېرىپ تۇرۇرلا.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس تىلىنى چاي-
ناپ، ـــ يەنە تېخى سەركەردە مۇھەممەد شەيبانىخان جانابلىرىمۇ
بار، كەنباي جېكىدىكى مەغلۇبىيەت بىر تاسادىپىيلىق. بۇنىڭ
ھەممىسى مىرزا ھەيدەر كۆكۇلداشنىڭ پەمسىزلىكى، ئالدىراقساڭ-
لىقىدىن بولدى. ئەسلىدە بىز ئۇنىڭ بۇ جەڭدە تۇرشاۋۇل بولۇشى-
نى لايىق كۆرمىگەن بولساقمۇ، بىراق ئادالەتپاناھىمىزنىڭ پەرما-
نىنى يىرىشقا پېتىنالماي سۈكۈت قىلغانىدۇق. تەقدىر ـ قىسمەت
شۇنداق ئىكەنمۇ دەيمەن. ئاخىرىدا ئول شور پېشانە بۇرادىرىمىز-
دىن ئايرىلىپ قالدۇق.

ـــ بەرھەق، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە ئۆزىنى ئاقلاشقا باھا-
نە تېپىلغىنىغا خۇش بولۇپ، ـــ ھەممىسى ئول مىرزا ھەيدەر
كۆكۇلداشنىڭ پاراسەتسىزلىكى. ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ

تەۋازۇ بىلەن ئېگىلدى، ــ بۇنچىلىك مەغلۇبىيەتنى دەپ جانابى قىبلىگاھىمىز زىنھار مەيۈسلەنمىگەي. ئۇرۇش دېگەندە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ناۋادا ئاشۇ كۈندىكى جەڭگە ئادالەتپانا ـ ھىمىز باش بولغان بولسا، بۇ چاغقا گەپ يوق سەمەرقەنتنى ئىل ـ كىمىزگە ئالغان بولاتتۇق. ھېچقىسى يوق. ھېلىمۇ كېچىكمەي ـ مىز. سەمەرقەنت تەختى ھامان ئادالەتپاناھىمىزنىڭ ئىلكىگە ئۆ ـ تىدۇ. ئەسلىدە قىبلىگاھىمىز ھەرگىزمۇ ئۇرۇش مۇشەققىتىنى تارتىشقا يارالغان ئەمەس. جەڭ مۇشەققىتى دېگەن بىز سەركەردە ـ لەرنىڭ نېسىۋىسىدۇر. ھازىر خان ئالىيلىرى ئەمرلەشكەر جاناب ـ لىرىنى ئۆرەتۆپە ۋىلايىتىگە نائىب قىلدى. ئۇنداق بولمىغاندا بىز كۆرەگان جانابلىرىغا ھەمدەمدە بولۇپ، لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئول بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ تەختى ـ بەختىنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇ ـ غان بولاتتۇق.

ــ ئەمدى بۇ ئىشقا كۆرەگان جانابلىرىنى سايە قىلساق ئاد ـ چە مۇۋاپىق كەلمەس. چۈنكى، يېڭىدىن ئىلكىگە ئالغان ئۆرەتۆپە ھاكىمىيىتىنىڭ ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش، مۇستەھكەملەش تولىمۇ زۆرۈر، ــ دېدى مىرزا نىغمەت پاشا، ــ شۇنداقتىمۇ پا ـ سىبانىمىزنىڭ دەرگاھىدا مۇھەممەد شەيبانىخاندەك تەدبىرلىك سەركەردە ھەم باردۇر. ئۇ ھازىر تۇركىستاندا قىلغىلى خىزمەت تاپالمايۋ بىكار تۇرۇپ قالدى. ئۆزىمۇ بىر نەچچە قېتىم ئوردىغا قايتىپ كېلىش، خان ئالىيلىرىغا يېنىدا تۇرۇپ خىزمەت قىلىش ئارزۇسىنى بىلدۈرگەنىدى. ناۋادا ئالىيلىرى ماقۇل كۆرسە، ئۇنى تۇركىستاندىن چاقىرتىپ كېلىپ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش ئىشىنى تاپشۇرايلى. سەپەر، جەڭ مۇشەققىتىنى مۇھەممەد شەيبا ـ نىخان تارتسا، قىبلىگاھىمىز بول ئىشلارغا كۆڭۈل ئۈپراتماي خا ـ تىرجەم ھالدا سەلتەنەتنىڭ پەيزىنى سۈرسە...

ــ بۇ نېمىدېگەنلىرى جانابلىرى؟ ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسە ـ يىن كۆرەگان قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ بىزدەك ساداقەتمەن نۆكەرلەر تۇرغان يەردە، سەلتەنەتىمىزگە تەرەپبالالا كېلىپ قالغان بىر

سەركەردىگە شۇنچە مۇھىم ئىشنى تاپشۇرساق قاناداق بولىدۇ، ــ ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ ئىلتىجا قىلدى، ــ ناۋادا ئالىيلىرى تېخىچە سەمەرقەنت تەختىدىن مېھرىنى ئۈزەلمىگەن بولسا بۇ ئىشقا كەمىنە نۆكەرلىرىڭ جېنى پىدا.

ــ كۆرەگان جانابلىرى كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدى، ــ دېدى ئىشىكئاغىسى ئەھمەدبەگ تەلەپ سالا قىلىپ، ــ بىراق مىرزا ئىنغمەت پاشا جانابلىرىمۇ كۆز ئالدىمىزدىكى ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ ئويلىغانلىرىنى دەۋاتىدۇ. دېمىسىمۇ مۇھەممەد شەيبانخان جانابلىرى تۇركىستاندا ئۇزاق تۇرۇپ كەتتى. ئەتراپىمىزدىكى قازاق سۇلتانلىرىڭ ئۇنىڭ ئۈستىدىن بەرگەن ئەرز ــ شىكايەتلىرىمۇ تېخىچە توختىمىدى. گەرچە ئۇنىڭ سەلتەنىتىمىزگە خىزمەت قىلغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقانلىقى پاكىت. ماۋەرائۇننەھرگە قاراشلىق بولغان ئۆرەتۆپە ۋىلايىتى جانابلىرىڭ جاسارىتى بىلەن تېخى يېڭىلا تەسەررۇپىمىزغا كىردى. بۇل ۋىلايەتكە سىلىدەك تەدبىر، پاراسەت ھەم ئىستېداد ئىگىسىنىڭ مۇئەككەل بولۇپ تۇرمىقى تولىمۇ زۆرۈر. پەقەت سىلىلا ئۆرەتۆپىنى ئىدارە قىلىشىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىلا. بۇ ئىش سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشتىنمۇ مۇھىمدۇر. بۇنىڭ ھەممىسى جانابى پاسىبانىمىزنىڭ شانۇ شەۋكىتى ئۈچۈن، ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنەت تەختىنى سەمەرقەنتكە تىكلەش ئۈچۈن ئۆرەتۆپە ئىلكىمىزدە بولمىسا ھەرگىز بولمايدۇ، قانداق دېدىم ئالىيلىرى؟

كەنباي جېكىدە قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان سۇلتان مەھمۇدخان سەمەرقەنتنى قولغا ئالمىسا، بۇ ئار ــ نومۇسنى يۇيالمايدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا مىرزا مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگانىنىڭ گېپىدىن كۆرە ئاشۇ خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ بەرگەن مەسلىھەتى بەكرەك ياققاندى.

ــ بولدى تالاشماڭلار! ــ دېدى ئۇ قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ ئۆرەتۆپە ئىلكىمىزدىلا بولىدىكەن، سەمەرقەنت ئالىقىنىمىزدىن قېچ-

چىپ قوتۇلالمايدۇ. سەن، ــ دېدى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا قاراپ، ــ ئارتۇقچە ئەندىشىلەردە بولماي ئۆرەتۆپە ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئىشلىرىغا زېھنىڭنى قارات. سەمەرقەنتنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مۇھەممەد شەيبانىخان مەسئۇل بولسۇن.

مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن يالغۇز سۆھبەتلەشكەن بولسا ئىدى، ئۇنىڭ بۇ قارارىغا قەتئىي قارشى چىققان بولاتتى. ئەمما خانىنىڭ يېنىدا بىر توپ ئەمىر ـ سەركەردىلەر بولغانلىقى، يەنە كېلىپ خانىنىڭ كەنباي جېڭىدە قاتتىق يېڭىلىپ كۆڭلى ئازار يېگەنلىكى ئۈچۈن يەنە تىركىشىپ تۇرۇشنى لايىق كۆرمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان مەھمۇدخان قايتا مەسلىھەتلىشىشكە ئازراقمۇ يوچۇق قالدۇرماي قارار قىلدۇرۇۋەتكەنىدى. خانىنىڭ ئاغزىدىن چىققان قارار ئەلۋەتتە يارلىق بىلەن باراۋەر ئىدى. يارلىققا قارشى چىقىشقا ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس ئىدى.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان مەھمۇدخان ئاقۇبتىنى ئويلاشمايلا مۇھەممەد شەيبانىخاننى سەمەرقەنتكە يۇرۇش قىلغۇچى قوشۇننىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە تەيىنلىدى. خانلىقنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقىنىڭ قاراپ تۇرۇپ مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئامالسىز سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

تاشكەنتكە قايتىش سەپىرى سۇلتان مەھمۇدخانغا ھەم ئازابلىق، ھەم زېرىكىشلىك تۇيغۇ بېرىۋاتاتتى. مىرزا نىغمەت پاشا قاتارلىق ئەمىرلەر بىلەن پاراڭلىشىشتىن زېرىككەنىدى. كاللىسىنى تۇرلۇك خىياللار، ئەسلىمىلەر چۇلغىۋالغانىدى. تولاراق قېـ

رىنداشلىرىنى ئەسلەيتتى. يۇرىكىگە قەرىنداشلىق ئوتى تۇتاش-قاندەك قىلاتتى. جىيەنى بابۇر مىرزىنىڭ ئانا باشقا ئىنىسى جا-ھانگىر مىرزا بىلەن بىللە ئالدىغا سالامغا كېلىشى ئۇنىڭ يىراق تۇرپاندا تۇرۇۋاتقان ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخانغا بولغان سېغىنىشىنى كۈچەيتىۋەتكەندى. ئۇ بابۇر مىرزا بىلەن جاھانگىر مىرزىنى كۆرگەن دەقىقىدىلا ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنى ئەسلەپ قالغان، ئۇلار ئىجازەت سوراپ دادىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاش ئۈچۈن خوشلىشىپ ئاخسىغا ماڭغاندىن كېيىنمۇ، بۇ تۇيغۇلار كاللىسىدىن نېرى بولمىغاندى. شۇ تاپتا ئات ئۈستىدە كېتىۋاتقان سۇلتان مەھمۇدخان كۆرۈشمىگىلى خېلى يىللار بولغان ئىنىسىنى چەكسىز سېغىنىش ئىلكىدە ئەسلەۋاتاتتى.

«بابۇر مىرزا جېنىدا ئانا باشقا ئىنىسى بىلەن بىللە بولۇپ، ئاغا ـ ئىنىلىق مېھرى بىلەن بىر ـ بىرىگە ھەمدەم بولۇپ ياشاپ-ۋېتىپتۇ. سۇلتان ئەھمەدخان بولسا بىر قورساقتىن تۆرەلگەن، بىر ئەمچەكنى تارتىشىپ ئەمگەن قېرىندىشىم، ئۇنىڭ بىلەن دىدارلاشمىغىلى شۇنچە يىللار بولۇپتۇ. خان ئاتامنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن دەسلەپتە يىلىغا ئۈچ ـ تۆت مەرتىم خەت يېزىشقان بولساق، مانا ئەمدى يىلىغا بىرەر پارچىمۇ مەكتۇپ يېزىشمايدىغان بولۇپ قالدۇق. گەرچە سەلتەنەت ئىشلىرىدىن پات ـ پات مەلۇمات يوللاپ تۇرغان بولسىمۇ، شەخسىي مەكتۇپ ـ ئالاقە دېگەن باشقا گەپ. مەكتۇپ دېگەن يېرىم دىدار ئەمەسمۇ. بەلكىم ئۇ ئاشۇ مەلۇماتلىرىنى ھېساب قىلغاندۇ. لېكىن مەنمۇ بولسام مەكتۇپ يېزىشىم كېرەك ئىدىغۇ؟ شۇ چاغقىچە ئۆز قولۇم بىلەن بىرەر پارچە مەكتۇپ يازماپتىمەن. يارلىق، ھۆكۈمەت ئالاقىلىرىنى مىرزا دىۋاندىكى مۇنشىلار يېزىپتۇ. بۇنى قانداقمۇ قېرىنداشلار ئوتتۇرىسىدىكى خەت ـ ئالاقە دېگىلى بولسۇن. خان ئانىلىرىمنىڭ: مېنى: «باغرى قاتتىق»، «قېرىنداشلىق مېھرى كەم» دەپ ئەيىبلىگىنى بىكار ئەمەسكەن ـ دە. تاشكەنتكە بېرىپلا ئۆز قولۇم بىلەن مەكتۇپ يازمايدىغان، ئۇنى تاشكەنتكە كېلىپ، بىر نەچچە ۋاق

يېنىمدا تۇرۇپ كېتىشكە تەكلىپ قىلمايدىغان بولسام. شۇ تاپتا ئۇ نېمە ئىش قىلىۋاتىدىكىنە؟ بالىلىرىمۇ چوڭ بولۇپ قالغاندۇ بەلكىم...»

ئىنىسى سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن ئۆتكەن غەمسىز بالىلىق چاغلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن سۇلتان مەھمۇدخان چوڭقۇر خىياللار قوينىغا ئەسىر بولدى.

108

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سايرام ۋادىسىدىكى كەڭرى يايلاققا جايلاشقان يازلىق كۆچمە ئوردىسى يېراقتىن تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئوردىنىڭ ئەتراپىنى خىللانغان بىر تۈمەن لەشكەرنىڭ قارارگاھى ئۇزۇكنىڭ كۆزىدەك ئوراپ مۇھاپىزەت قىلىپ تۇراتتى. ئوردىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا چوڭلۇقى، ھەشەمەتلىكلىكى باشقا چېدىرلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان شاھ چېدىرى جايلاشقان بولۇپ، «بارگاھى ئالىي» دەپ ئاتىلاتتى. بارگاھى ئالىينىڭ ئوستىگە تىكلەنگەن كۆك رەڭلىك خان تۇغى ئىزغىرىن يېز شامىلىدا لەپىلدەيتتى. سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ كۆچمە تەختى بارگاھنىڭ تۆر تەرىپىگە جايلاشقانىدى. بارگاھى ئالىينىڭ ئەتراپىنى خانىنىڭ مىڭ نەپەر خاس نۆكىرى كېچە ـ كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلاتتى. تۆۋەن دەرىجىلىك مەھرەملەر، مۇلازىم ـ خىزمەتكارلار بۇ يەرگە خالىغانچە يېقىنلىشالمايتتى. بارگاھنىڭ ئەتراپىدىن بىر چاقىرىم دائىرە بوشلۇق ئىدى. ئۇنىڭ سىرتىدا خانىش، بانۇ، تۇقالارنىڭ، خانزادە ـ مەلىكىلەرنىڭ خاس چېدىرلىرى، شۇنداقلا ئاغۋات، كېنىزەك، مۇلازىملارنىڭ كىچىك ـ كىچىك چېدىرلىرى جايلاشقانىدى. بۇ چېدىرلارنىڭ ئەتراپىدىمۇ ھەر تۆت قەدەمدە بىر ـ

دىن لەشكەر جەسەكچىلىك قىلاتتى. بۇ چېدىرلارنىڭ سىرتىمۇ يە-نە بىر چاقىرىم دائىرىدە بوش قالدۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ سىر-تىغا چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ چېدىر ـ تۇرالغۇ-لىرى جايلاشقانىدى. ئۇنىڭ سىرتىغا لەشكەرلەرنىڭ قارارگاھلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، لەشكەرلەر ھەر كۈنى تۇرلۇك جەڭباز-لىق ماھارەتلىرىنى مەشىق قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئىنتىزامى ئىنتا-يىن چىڭ بولۇپ، ئانچىكىم سەۋەنلىكلەرگىمۇ قاتتىق جازا بېرە-لەتتى. ئەينى يىلى يېڭىلا تەختكە ئولتۇرۇپ تۇزۇك ئېھتىيات تەدبىرى كۆرمەيلا لەمجىن تەرەپكە ئوۋغا چىققاندا قورسىقىدا غۇم ساقلاپ يۈرگەن مىرزا ئەلى جوراس قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىر-لەرنىڭ سۆيىقەستىگە ئۇچراپ جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قالغان سۇلتان ئەھمەدخان بۇ ئاچچىق ساۋاقنى ئېسىدە چىڭ ساقلاپ، ھەر قېتىم سىرتقا چىقسا مۇشۇنداق ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆ-رىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بۇ قېتىم يازنى سايرام ۋادىسىدا ئۆ-كۈزۈش ئۇچۇن بارلىق خانىش ـ ئاغىچىلىرىنى، خانزادە ـ مەلە-كىلىرىنى، ئەمىر بەگلەرنى ئائىلە تاۋابئاتلىرى بىلەن بىللە ئې-لىپ چىققاچقا، ۋاقىتلىق ياساتقان بۇ كۆچمە ئوردىسىنى تېخىمۇ قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىشنى بۇيرۇغانىدى.

بىر نەچچە يىلدىن بېرى قالۇچى ۋە ئارلات بەگلىرىنىڭ ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇش، سەلتەنەت ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ مۇستەھكەملەش، ئاراتۇرۇك، بارسكۆلگە باستۇرۇپ كىرگەن موڭ-غۇللارغا جازا يۈرۈشى قىلىش، پات ـ پات كۈچار، ئۇچلارغا لەش-كەر ئەۋەتىپ، بۇ يۈرتلارنى پاراكەندە قىلىپ تۇرۇۋاتقان مىرزا ئا-بابەكرىنىڭ تەھلىكىسىگە زەربە بېرىش... قاتارلىق بىر تالاي ئىشلار بىلەن تۇزۇك ئارام ئالالمىغان سۇلتان ئەھمەدخان بۇ يىل ئۆز تەسەررۇپىنىڭ خېلىلا تىنچىپ قالغانلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنى ئوبدانراق ئارام ئالدۇرۇش مەقسىتىدە ئوردىسىنى سايرام ۋادىسىغا كۆچۈرۈپ كەلگەنىدى.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئەھمەدخان بۇ تەرىپى بېشىبالىق، ئۇ

تەرىپى ئىلىبالىق، ئالمالىقتىن سالامغا كەلگەن ئەمىر ـ بەگلىرى بىلەن گاھى كۈنلىرى شاراب ئىچىپ بەزمە قۇرسا، گاھى كۈنلىرى ئوۋ تاماشىسى قىلىپ شىكار پەيزىنى سۈرەتتى. ئۇ خېلى يىللار دىن بېرى ئاز ـ تولا ئارام تاپسا ئارتىبالىق[1]قا بىر قېتىم چىققىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپىنچە تۇرپان شەھىرىنىڭ ئەتراپىدىكى باغلاردا بەزمە قۇرۇپ، سەيلە قىلىپ، ئىچكىرى ھەرەملىرىدە كۆڭۈل خۇشى قىلىپ يۈرگەنىدى. ھەرەمدىن چىقماي دىمىقتا بولۇپ كەتكەن خانىش ئاغىچىلار بولسا تەبىئەتنىڭ ھاۋالىق، گۈزەل بۇ مەنزىرىسىدىن ھۇزۇر ئېلىشىپ، قېمىز ـ قايماق، ئەتكەن چايلارنى ئىچكەچ سەيلە قىلىشاتتى. ھەممىدىن بەك خۇشال بولغىنى يەنىلا بالىلار ئىدى.

سۇلتان ئەھمەدخان چوڭ خانزادىسى مەنسۇرخاننى ئۆزىنىڭ ئوردىدا سەلتەنەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ تۇرۇشقا تۇرپاندا قالدۇرۇپ قويغان بولغاچقا، بالىلارنىڭ يايلاقتىكى ئويۇن ـ تاماشىلىرىغا ئىككىنچى خانزادىسى سەئىدخان باشچىلىق قىلىۋاتاتتى. قىزلار يەنىلا ئانىلىرىنىڭ ئەتراپىدىن نېرى بارماي ئويۇن ئويناياتتى. ئوغۇللار دەسلەپتە ئاتلىرىغا ئەگىشىپ ئوۋ تاماشىسى كۆرگەن بولسا، كېيىن ئاستا ـ ئاستا بەگ ئەتكەلىرى بىلەن ئايرىم ئويۇن، شىكار تەشكىللەپ كۆڭۈل ئاچىدىغان بولۇشقانىدى.

تۇرپان ۋادىسىغا سېلىشتۇرغاندا يارىش دالاسى[2]دا باھار كېچىكىپ باشلىنىدۇ. كۆكلەم پەسلى بىلەن ئاستا ـ ئاستا ياسىنىشقا باشلىغان تەلكە تاغلىرى، سايرام بويلىرى ياز پەسلى كەلمىشى بىلەن شۇنداق گۈزەللىشىپ كېتىدۇكى، ھەممە يەر رەڭگارەڭ دالا گۈللىرىدىن پايانداز سالغاندەك بىر تىلسىم تۇسكە كىرىپ كۆزلەرنى قاماشتۇرىدۇ. نازۇك بەرگىلىرىدە شەبنەم يالتىراپ تۇرغان بۇ گۈل پايانداز غا دەسسەشكە كۆزى قىيماي قالىدۇ كىشىنىڭ. تۇرپان ۋادىسىدا كۆكلەم بىلەن تەڭ ئېتىز ـ قىرلاردا مۇ-

① ئارتىبالىق ـــ ھازىرقى ئۈرۈمچى شەھىرى ئەتراپى.
② يارىش دالاسى ـــ جۇڭغار دالاسى.

قام كۆيلىرى ياڭرىسا، يارىش دالاسىدا تۇمەنلىگەن نەغمىچى قۇشلار قاتاردا بۇلبۇلنىڭ ئاۋازى ئۆزگىچە جارانلايدۇ. تۇرپان ۋادىسى بۇ پەسلىدە سۇغا، يامغۇرغا تەشنا. ئەمما يارىش دالاسىدا بولسا شوخ تاغ سۇلىرى، كۆيچى بۇلاقلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرىدۇ. شۇ كۈنلەردە تۇرپان ئوت ـ ئالەش، چاشگاھتىن پېشىنغىچە تالاغا چىقىش مۇمكىن ئەمەس. توپىسىغا تۇخۇم كۆمسە پىشىدۇ، گۆش كاۋاپ بولۇپ قالىدۇ. ئەمما سايرام بويلىرىدا كۈندە نەچچە ۋاق كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە يېغىپ توختايدىغان يامغۇرلار ھۆپۈپىدە ئېچىلغان دالا گۈللىرىنىڭ بەرگ ـ يوپۇرماقلىرىنى يۇيۇپ، غۇر ـ غۇر ئەسكەن مەيىن شامالىلىرى ئارچا، قارىغاي ۋە گۈل ھىدلىرىنى دىماقلارغا ئۇرۇپ راھەت بېغىشلايدۇ. ئاشۇ قىسقىلا يېغىپ توختىغان يامغۇردىن كېيىنكى دالا گۈللىرى، ئاپئاق بۇلۇتلار كەينىدىن ئۆزىنى كۆرسەتكەن قۇياش نۇرىدا ئۆزگىچە جۇلا بىلەن يېقىملىق نازلىنىدۇ. خۇددى رەسىدە بولغان قىزلارنىڭ جان ئالغۇچى قىيا بېقىشلىرىدەك...

بۇگۈن خانزادە سەئىدخان ئىنىلىرى سۇلتان باباچاقخان، شەيخ مۇھەممەد سۇلتان، خەلىل سۇلتان ۋە ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك بىر توپ ئەمىرزادە ـ بەگزادىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ شىكارغا چىققانىدى. چوڭى ئون تۆت ـ ئون بەش ياش، كىچىكى توققۇز ـ ئون ياشلاردىكى بۇ بالىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ يانلىرىدا ئەپچىل سوقۇلغان قىلىچ ـ نەيزىلىرى بار ئىدى. ئاتلىرىنىڭ غانجۇغىلىرىدا بىرەر تالدىن ياۋا توشقان ياكى ياۋا ئۆردەك پۇلاڭلاپ تۇراتتى. بۇ ئۇلارنىڭ ئەتىگەندىن بېرى مەڭ بىر مۇشەققەتتە ئوۋلىغان ئوۋ غەنىيمەتلىرى ئىدى. ئۇلار بىر تۆپىلىكنىڭ يان باغرىدا ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى ـ دە، ئۆزلىرىنى ياپيېشىل چىمەنلىككە تاشلاشتى. ئۇلار ئەتىگەندىن بېرى ئوۋ تاماشاسىدا چېپىپ يۈرۈپ ئوبدانلا ھېرىپ قېلىشقانىدى. ئېغىزدۇرۇقى ئېلىۋېتىلگەن ئاتلار بەخىرامان ئوتلاشقا كىرىشتى.

بالىلار نەگە چاپسا ئارقىسىدىن تەڭ ئەگىشىپ كەلگەن بەگ

ئەتكە مۇلازىملار ئاتلىرىغا غانجۇغلىۋالغان خۇرجۇندىكى پىشىق گۆش، قىرغاۋۇل،قوزا كاۋىپى، بوغۇرساق، قاتلىما، قۇرۇتلارنى ئېلىپ داستىخان ھازىرلاشتى. سەئىدخان قوزىنىڭ گۆشىدىن بىر پارچە ئېلىپ چوڭ ـ چوڭ چىشلەپ يېيىشكە باشلىدى. ھارغىنلىق ۋە ئاچلىقتىنمۇ ئەيتاۋۇر ئىشتىھا بىلەن غىزالىنىۋاتقان بالارنىڭ ھېچقايسىسىغا گەپ قىلىش خۇشياقمايۋاتقاندەك قىلاتتى.

ــ سىلەرمۇ داستىخانغا كېلىڭلار، ــ دېدى سەئىدخان بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان مۇلازىم يىگىتلەرگە قاراپ.

ــ ئاگال[1] ھەرقايسىلىرى غىزالىنىۋېلىشسىلا، ــ دېدى باش مۇلازىم يىگىت.

ــ كېلىڭلار بىللە يەيلى. تەڭ يېگەن تەڭگە سىڭەر دەپتەكەن. ھە، قاراپ تۇرماي كېلىڭلار.

مۇلازىملارنىڭمۇ قورسىقى ئاچقانىدى. ئۇلار ئارتۇقچە تىرەجەپ تۇرۇۋالماي داستىخاننىڭ بىر بۇلۇڭىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. نان بىلەن قۇرۇتتىن باشقا يېمەكلىكلەر بىردەمدىلا پاك ـ پاكىز يېيىلىپ بولدى.

ــ خانزادە، ئەمىرزادىلىرىمىز تويمىغان بولسا ئاۋۇ ئوۋۇغەنىمەتلىرىنى كاۋاپ قىلىپ بېرەيلى، ــ دېدى باش مۇلازىم.

ــ تويدۇق، ــ دېيىشتى بالىلار قوللىرىدىكى ماي يۇقىلىرىنى يىمەك رومالىلارغا سۈرتۈشۈپ.

كۈن پېشىندىن ئاشقانىدى. سەئىدخان توپ ـ توپ ئاپئاق بۇلۇتلار ئارىسىدا ھېلى كۆرۈنۈپ، ھېلى غايىب بولۇپ، خۇددى ئاشۇ چەكسىز ھەم سىرلىق ئاسمان گۈمبىزىنىڭ يېگانە ئەركىسىدەك مۆكۈشمەك ئۈيناۋاتقان قۇياشقا ھېرىسمەنلىك بىلەن قاراپ قويدى.

ــ ئەمدى قايتىپ كېتەمدۇق خانزادەم؟

ــ تېخى بالدۇرغۇ، ــ دېدى ئوڭدىسىغا ياتقان سەئىدخان

① ئاگال ــ ئاۋۇال.

قۇياشتىن كۆزىنى ئۇزمەي، ـــ نېمىگە ئالدىرايمىز. يەنە بىر دەم ئارام ئالايلى، ياكى بولمىسا بىرەر ئويۇن ئوينامدۇق ـ يا؟

ئويۇن ئوينىشىنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان بالىلار چۇرقىراشتى:

ـــ شۇنداق قىلايلى.

ـــ قايسى ئويۇننى ئوينايمىز؟

ـــ چېلىشامدۇق ـ يا؟

سەئىدخاننىڭ بەگ ئەتكەسى بالىلارنىڭ كەيپىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن جىم بولدى.

ـــ ئاۋۇ يەردىكى قورام تاشنى كۆردۈڭلارمۇ؟ ـــ دېدى سەئىدخان يۇز نەچچە قەدەم يىراقلىقتىكى چوقچىيىپ تۇرغان تاشنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ـــ ئاشۇ قورامنىڭ ئۈستىگە لاي پومزەك ياساپ كامانداز لىق ماھارىتى كۆرسىتەيلى. كىمنىڭ ئاتقان ئوقى دەل تەگمىسە شۇ بىرەر قىزنىقچىلىق قىلىپ بەرسۇن. شېئىر ـ نەزم ئوقۇسىمۇ، مەسەل ـ لەتىپە ئېيتىپ بەرسىمۇ ۋە ياكى باشقا ماھارەت كۆرسەتسىمۇ مەيلى.

بۇ تەكلىپنى بالىلار قىزغىنلىق بىلەن قوللاشتى. ئۇلار بۇلاق بويىدىكى چىملارنى قومۇرۇپ قول ـ قولچە لاي پىشۇرۇشتى ـ دە، بىردەمدىلا قورام تاشنىڭ ئۈستىگە ئادەم بېشىدەك چوڭلۇقتا پومزەك ياساشتى، ئاندىن ئوقيالىرىنى ئېلىپ تەق بولۇشتى.

ـــ ئەمىسە باشلىدۇق، ـــ دېدى سەئىدخان، ـــ ئاگاھ مەن ماھارەت كۆرسىتەي.

سەئىدخاننىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارىتى خېلىلا يۇقىرى ئىدى. شۇڭا ئۇ كارامىتىنى كۆرسىتىشكە ئالدىراپ قالغانىدى. ئۇ ئۆزدىگە ئىشەنگەن ھالدا سەكرەپلا ئېتىغا مىندى ـ دە، ئاتنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى. خېلى يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن ئاتنى دۈتىپ ئۇچقاندەك چاپتۇردى، ئاندىن قولىغا يانى ئېلىپ كىرىچىغا ئوقنى سالدى. ئات قورام تاشنىڭ ئۈدۈلىغا كەلگەندە پومزەكنى نىشانغا ئالدى. ئۇ ئوقنى قويۇۋېتەي دەپ تۇرۇشىغا تاماشا كۆرۈپ تۇرغان

بالىلارنىڭ ئارىسىدىكى بوي ـ بەستى، ياش ـ قۇرامى سەئىدخاندىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان بىر ئەمىرزادە بار ئاۋازى بىلەن سۆزەن سېلىپ ئاتنى ئۇركۈتۈۋەتتى. سەئىدخانىنىڭ ئاتقان ئوقى قېيىپ كېتىپ نىشانغا تەگمىدى.

ــ تەگمىدى! تەگكۈزەلمىدى! ــ دەپ چۇرقىراشتى بالىلار.

ھېلىقى ئەمىرزادە بولسا قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ سەئىدخانىنىڭ خانلىق مەدرىسەدىكى ساۋاقدىشى ھەم يېقىن دوستى ئىدى.

ــ بۇ ھېسىاب ئەمەس، ــ دېدى سەئىدخان تېرىككەن ھالدا، ــ تاھىرىبەگ ئېتىمنى قەستەن ئۇركۈتۈۋەتتى. بولمىسا ئوقۇم زايە كەتمەيتتى. باشقىدىن ئاتىمەن.

ــ يېڭىلگەنلىرىگە تەن بەرسىلە خانزادەم، ــ دېدى تاھىرىبەگ خىرىلداپ كۈلۈپ، ــ بۇ دېگەن ئويۇن، رەسمىي ماھارەت كۆرسىتىش سورۇنى ئەمەس. سىلىنىڭ مەرگەنلىكلىرىنى كىم بىلمەيدۇ. ئاشۇنداق قىلمىسام ئوقلىرىنى قانداقمۇ قايدۇرۇۋەتكىلى بولسۇن، ــ قېنى شەرتلەشكىنىمىز بويىچە بىرەر تاماشا كۆرسىتىپ بەرسىلە.

ــ چىدىماس.

سەئىدخان دوستىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ــ كەمىنىلىرى چىدىماس بولغان بىلەن سىلى مەردقۇ، قېنى مەرھەمەت قىلسىلا.

ــ يېڭىلگەنلىرىگە تەن بەرسىلە ئاغا، ــ دېدى باباچاق سۇلتانمۇ تاھىرىبەگكە بولۇشۇپ.

ــ ئادەمنى تەڭلىكتە قويۇشقا ئۇستا جۇمۇ سەن. كۆرسەتكەن دوستلۇق ھەممىتىڭگە تەشەككۇر، ــ دېدى سەئىدخان بىرەر ماھارەت كۆرسىتىپ بەرمەي ئۇلاردىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ــ بوپتۇ، ئۇنداق بولسا سىلەرگە يېقىندا يادلىۋالغان بىر نەزمىنى ئوقۇپ بېرەي.

ئۇ گېپىنى قىرىپ قويۇپ ۋەزمىن ئاھاڭدا شېئىر ئوقۇشقا باشلىدى:

تەڭرى نېمەتلىرىدىن ئەلاسى ئىدراك،
ئەقىلنى مەدھىيەلەر، كىمكى دىلى پاك.
ئەقىل يول كۆرسىتىپ دىلنى قىلۇر شاد،
ھەر ئىككى ئالەمدە ئەقىللىق ئاباد.
ئەقىل تىرىك جانكى، بىلمەيدۇ زاۋال،
ئەقىل تۇرمۇشقا ئاسان، بۇنى يادلاپ ئال.
ئەقىلدىن غەمكىنلىك،شادلىق، ئۆكتەملىك،
ئاقىلدىن بارلىق ۋە يوقلۇق ـ كەملىك.
گەر كىشى ئىش قىلسا بىئەقىل ـ ئىدراك،
قىلمىشىدىن بولىدۇ يۈرەك باغرى چاك①.

سەئىدخان شېئىرنى ئوقۇپ بولۇشى ھامان بالىلار كېلىشۇۋالغاندەكلا چۈرقىراشتى.

ـــ يەنە بىرنى!

ـــ بولدى ئەمدى، ـــ دېدى سەئىدخان ئۇلارنىڭ تەلىپىگە قوشۇلماي، ـــ بايا ئويۇن قائىدىسىنى شەرتلەشكەندە بىر قېتىم قىزىقچىلىق قىلىدۇ دېيىشكەن.

ـــ ئۇغۇ شۇنداق ئاغا، لېكىن نەزمىلىرى بەك قىسقا بولۇپ قالدى، ـــ دېدى خانزادە ئابدۇخېلىلخان ئەركىلەپ، ـــ سىلى چىدىماسلىق قىلسىلا، نۆۋەتتى كەلگەندە بىزمۇ چىدىمايمىز.

ـــ ماۋۇ كۆكەمىلىكنى كۆرۈڭ، ـــ دېدى سەئىدخان ئىنىسىنى ئەركىلىتىپ، ـــ چىدىماسلىقنى باشقىلار قىلسا يەنە مېنى چىدىماسلىق قىلدىڭ دېيىشىدۇ ـ يا.

ـــ ئىنىلىرىڭ لەۋزى يەردە قالمىسۇن خانزادەم، ـــ دېدى تاھىربەگ، ـــ يەنە بىر پارچە شېئىر يادلاپ بەرسىلە تىللىرى

① بۇ ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ شېئىرى.

ئۇپراپ كەتمەس.

ـــ بۇ بۇيرۇقمۇ ياكى ئىلتىماسمۇ؟

ـــ بۇيرۇق قىلىشقا ھەددىمىز ئەمەس، ئەلۋەتتە ئىلتىماس.

ـــ ئىلتىماس بولسا چىرايلىقچە ئۆتۈنمەسەن ئاداش. نېمە دېگىنىڭ ئۇ تىللىرى ئۇپراپ كەتمەس دەپ...

تاھىربەگ سەئىدخانىنى تېرىكتۇرەلمىگىنىگە خۇش بولۇپ كۈلدى.

ـــ قانداق قىلىمىز ئەمدى، ئاشۇنداق دەپ كۆنۈپ قاپتىمىز. سىلىمۇ نازۇكلۇق قىلمىسىلا.

ـــ بوپتۇ ئەمسە، ئاخىرقى بىر قېتىم ـ ھە، ـــ دېدى سەئىدخان.

باللار ئالقىش ياڭراتتى:

ـــ باركاللا!

ـــ ئىلتىپات قىلدىلا!

سەئىدخان بىر نەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئوقۇشنى باشلىدى:

يېرىمىز، سۇيىمىز، پەرزەنتىمىز دەپ،
خاتۇن، بالا ـ چاقا، دىلبەندىمىز دەپ.
بىرمۇبىر جېنىمىز قىلىمىز پىدا،
ۋەتەننى دۈشمەنگە بەرمەيمىز ئەسلا①.

ئۇنىڭ جاراڭلىق ئاۋازىدىن تاغۇ تاشلار ئەكس سادا قايتۇردى. شۇ تاپتا يارىش ۋادىسىدىكى ھەربىر تۈپ گۈل ـ گىياھ، ھەيۋەتلىك تاغلار، تاغ باغرىدىكى سان ـ سانىقسىز قارىغاي، ئارچىزارلىقلار ئۇنىڭ بۇ يۇرەك سادالىرىنى تەكرارلاۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

ئويۇن يەنە داۋاملاشتى. كىمگە قارىغا ئېتىش نۆۋىتى كەلسە،

① بۇ ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىينىڭ شېئىرى.

بالىلار تاھىربەگنى دوراپ ھەر خىل ئاۋاز، ھەرىكەتلەر بىلەن شۇ-نىڭ ئېتىنى ئۇركۈتۈپ، ئاتقان ئوقىنى نىشانغا تەگكۈزمەسلىككە تىرىشاتتى.

خانزادە ئابدۇخېلىلخانىنىڭ ئوقى قېيىپ كېتىۋىدى، بالىلار ئۇنى ناخشا ئېيتقۇزدى. ئادەتتىمۇ بىر نەچچە خىل سازنى خىلى ۋاينغا يەتكۈزۈپ چالالايدىغان بۇ خانزادىنى ئۇلار ئۇدا ئىككى ناخ-شا ئېيتقۇزدى. ئۇنىڭ بالىلارغا خاس زىل ئەمما يېقىملىق ئاۋازى دالىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى. خانزادە باباچاق سۇلتاننىڭ ئوقى قې-يىپ كېتىۋىدى «نازىركۇم» ئۇسسۇلى ئويناپ بەردى. ئۇنىڭ شوخ ھەم ھەجۋىي ھەرىكەتلىرى دوستلىرىنى كۈلدۈرۈپ تېلىقتۈرۈۋەت-تى. تاھىربەگ ئۇرۇدا قىزىقچىسىنى دوراپ لەتىپە سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ لەتىپىگە ماسلاشتۇرۇپ قىلغان ھەرىكەتلىرىدىن دوستلىرى تېلىقىپ قېلىشتى. ئۇلار ئويۇنغا قانىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

ــ ئەمدى رەسمىي ماھارەت سىنىشىمىز، دەخلى قىلماڭلار، ــ دېدى ئوقيا ئېتىش خۇمارى بېسىلمىغان سەئىدخان.

ــ بولىدۇ، شۇنداق قىلايلى، ــ دېيىشتى دوستلىرى.

ھەممەيلەن بىر چەتكە ئۆتۈپ جىم تۇرۇشتى. سەئىدخان ئې-تىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ نىشاننىڭ ئۇدۇلىغا كەلگەندە يانىڭ كې-رىچىنى تارتىپ تۇرۇپ ئوقنى قويۇۋەتتى. ۋىزىلداپ ئۇچقان ئوق دەل پومزەككىلا تەگدى. باشقىلارمۇ ماھارەت كۆرسىتىشكە باشلى-دى. بىرىنچى قېتىم مۆۋەپپەقىيەتلىك تەگكۈزەلمىگەنلەر ئىك-كىنچى قېتىم ئاتاتتى. ھەئە، ئۇلارنىڭ ئوقيا ئېتىش ماھارىتى خېلىلا يۇقىرى ئىدى.

ــ ئەمدى چېلىشىپ باقساق قانداق دەيسىلەر؟

خانزادە باباچاق سۇلتاننىڭ بۇ تەكلىپىگە ھەممەيلەن قو-شۇلدى. بوي ــ بەستى، ياش ــ قۇرامى تەڭلەر سورۇنغا چۈشۈپ چېلىشتى. سەئىدخان تاھىربەگ بىلەن چېلىشىپ ئۇدا ئۈچ قېتىم يېڭىۋالدى.

ــ سەن قەستەن يېڭىلىپ بەردىڭ، ــ دېدى سەئىدخان

دوستىنى ئەيىبلەپ، ـــ مېنى كۆزۈڭگە ئىلمايۋاتامسەن ياكى ئا-ياۋاتامسەن؟

تاھىربەگ ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئاستا پىچىرلىدى:

ـــ يېڭىلىپ قالسىلا ئىنىلىرىنىڭ ئالدىدا سەت تۇرىدۇ خانزادەم.

سەئىدخان قايىل بولمىدى:

ـــ قوي ئۇنداق گەپنىڭنى.

ـــ ئۇلار سىلىنى ئاجايىپ كۈچتۇڭگۇر، باھادىر دەپ بىلىدۇ.

ـــ نەدىمۇ پەقەتلا يېڭىلمەيدىغان ئادەم بولسۇن. تەڭرىدىن باشقىسى يېڭىلىدۇ. كەل قايتا چېلىشىمىز، يەنە يول قويساڭ خاپا بولۇپ قالمەن.

تاھىربەگ ئىلاجسىز سەئىدخان بىلەن يەنە سورۇنغا چۈشتى. ئۇلار بىر ھازا تىركىشىپمۇ بىر ـ بىرىنى يېقىتالمىدى. ھەر ئىككىلىسى چىلىق ـ چىلىق تەرلەپ كەتكەنىدى.

ـــ ئەمدى بولدى قىلىشسىلا، ـــ دېدى سەئىدخانىڭ بەگ ئەتكەسى ئۇلارنى ئاجرىتىۋېتىپ.

سەئىدخان قايىللىق بىلەن تاھىربەگنىڭ دولىسىغا شاپىلاقلىدى:

ـــ ما ئىشىڭ جايىدا بولدى ئاداش. يول قويۇشنىڭمۇ، يۇز ئاۋايلاشنىڭمۇ ئورنى بار. ھامان بىر كۈنى يېنىڭنى يەرگە تەگكۈزمەي قويمايمەن.

ـــ ۋاقتى كەلگەندە كۆرەرمىز. مەن سىلىنىڭ دۈمبىلىرىنى يەرگە تەگكۈزمىدىمەن تېخى.

ـــ ئىككىيلەن چېلىشىپ باقايلى، ـــ دېدى سەئىدخان يەڭگىرمە ياشلار چامىسىدىكى نۆكەر يىگىتكە.

ـــ بۇ... بۇ... بۇنداق قىلساق بولماسمىكىن خانزادەم.

خانزادىنىڭ كۈتمىگەن تەكلىپىدىن ھودۇقۇپ كەتكەن نۆكەر يىگىت دۇدۇقلىغىنىچە كەينىگە داجىدى.

ـــ بولمايدىغان نېمىسى بار. كەلسىلە بىر بەل تۇتۇشۇپ كۆرەيلى، ـــ دېدى سەئىدخان يانماي.

باشقىلارمۇ چۇرقىراشقىنىچە نۆكەر يىگىتنى سورۇنغا چۇشۇشكە ئۇندىدى.

ـــ چېلىشقانغا ھېچنېمە بولمايدۇ. قېنى مەيدانغا چۇشسىلە.

ـــ خانزادىكەن دەپ يۇز ـ خاتىر قىلسىلا ھېساب ئەمەس.

ـــ يۇز ـ خاتىر قىلمىسىلا زادى.

ـــ ئويۇنىنىڭ قىزىقى ئەمدى چىقىدىغان بولدى.

سەئىدخان نۆكەر يىگىتنىڭ ھەرگىز تەڭدىشى ئەمەس ئىدى. ئۇلار بەل تۇتىشا ـ تۇتاشمايلا نۆكەر يىگىت سەئىدخاننى لىككىدە كۆتۇردى ـ دە، بېشىدىن ئېگىز ئېلىپ ئىككى پىرقىراتقاندىن كېيىن يەنە شاققىدە يەرگە دەسسىتىپ قويدى. خانزادىنى پىر ـ قىراتقىنىچە يەرگە تاشلايدىغان بولدى دەپ تۇرۇشقان بالىلار بۇ نەتىجىدىن ئانچە پۇخادىن چىقمىدى.

ـــ ھەقىقەتەن پەھلىۋان ئىكەنلا، ـــ دېدى سەئىدخان نۆكەر يىگىتكە قايىل بولۇپ.

ـــ زىيادە ماختىۋەتتىلە خانزادەم. سىلى كەمىنىلىرىدىن خېلىلا كىچىك تۇرسىلا، ـــ دېدى نۆكەر يىگىت.

ـــ ئاغىنىلەر، چېلىشتا يېڭىلگەنلەرنىمۇ جازالامدۇق، ـــ سورىدى تاھىر بەگ.

بالىلار تەڭلا چۇرقىراشتى:

ـــ ئەلۋەتتە جازالايمىز.

ـــ ئەمىسە خانزادىنى قانداق جازالىساق بولۇر؟

ـــ ئۇسسۇل ئويناپ بەرسۇن.

ـــ موللاق ئاتسۇن.

سەئىدخان دوستلىرىنىڭ قىزغىن كەيپىياتىغا سۇ سەپمەس ـ لىك ئۇچۇن ئېغىز ئاچتى.

ـــ بولىدۇ. جازانى قوبۇل قىلدىم. سىلەرگە ئۇستاز شەيخ سەئدى شىرازى ھەزرەتلىرىنىڭ تېخى يېقىندىلا ئوقۇپ تاماملىغان

«بوستان» ناملىق كىتابىدىن يادلىۋالغان بىر پارچە تەنبىھنى ئو-قۇپ بېرەي.

ئاگاھ بولغىن جاھان ئۆزى بىر نەپەس،
ئالەملارنىڭ ھەربىر نەپسى بىر جاھان.
جاھان قالدى، كەتتى شاھى ئىسكەندەر،
بولسىمۇ گەر جاھان ئۇزرە ھۆكۈمران.
بىر نەپەسكە بېرەي دېدى بىر ئالەم،
مۇراد تاپماي ئاخىر يەنە يول ئالدى.
ئەگكىننى ئورۇپ كەتتى ھەربىر جان،
خاھى ياخشى، خاھى يامان ئات قالدى.
بول بوستاندا گۈللەر بولۇر مۇشۇ خىل،
دوستلار ئاڭا گۈل تېرىيدۇ يىلمۇيىل.

شېئىر ئوقۇش ئاخىرلىشىشى ھامان بالىلار يەنە چۇرقىراشـتى:

ـــ يەنە بىرنى.

ـــ بولدى قىلىڭلار، قالغىنى يەنە بىر مەرتەمگە نېسى قالـسۇن.

ـــ يەكپاي بولۇپ قالدى، ـــ دېدى تاھىربەگ دوستىنى يەنە نەزم ئوقۇتقۇسى كېلىپ، ـــ بايا بىزدىنمۇ قوشلاپ ئالغان ئىدىلە. ئەمدى ئۆزلەمۇ قوشلاپ قايتۇرسىلا.

ـــ بىرەر قېتىم يەكپاي بولۇپ قالسا قالار. تولا قۇتراتقۇلۇق قىلما ئاداش. سېنىڭلا غەلۋەڭ تۇگىمەيدۇ زادى.

باشقىلارمۇ تاھىربەگكە بولۇشتى:

ـــ يەكپاي بولۇپ قالمىسۇن زادى.

ـــ قېنى مەرھەمەت قىلسىلا.

نەزم ئوقۇپ بەرمەي قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان سەئىدخان يەنە گېلىنى قىردى:

تىرىشىپ ئوقۇساڭ بىلمىدانسەن،
مەگەر ئەمەل قىلمىساڭ نادانسەن.
ئۇستىگە كىتاب ئارتىلغان ئېشەك،
نە ئالىم ۋە نە نادانغۇر بىشەك.
ئۇنىڭسىز نەدىن تاپىدۇ خەۋەر،
*ئۇستىدە ئوتۇنمۇ يا كىتاب ـ دەپتەر*①.

سەئىدخان نەزمنى ئوقۇپ بولۇپ كۆككە قارىدى. قۇياش تاغ چوققىسىغا قونايلا دەپ قالغانىدى. ئۇ ئويۇن بىلەن بولۇپ كېتىپ ۋاقىتنىڭ خېلىلا كەچ بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ـــ بولدى ئاغىنىلەر، ئويۇنىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن. ئەمدى قايتىمساق ئاتىلىرىمىزنى ئەنسىرىتىپ قويىمىز.

بالىلار دەس ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئاتلىرىغا مىنىشتى. ئۇچقۇر ئىلى ئاتلىرى بىر تۆپىلىكتىن ئېشىپلا غايىب بولدى.

※ ※ ※

تۇرپان. كۈز پەسلى.

يېشىنىڭ چۈشىشى، بويىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ئەجدادلىرىنىڭ سەلتەنىتى، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىنى خېلى ئوبدان بىلىشكە باشلىغان سەئىدخانىنىڭ قىزىقىشلىرىمۇ، ئارماڭلىرىمۇ كۆپ ئىدى. ئەڭ چوڭ ئارمىنى ئاتا ـ بوۋىلىرىغا ئوخشاش نۇرغۇن لەشكەرلەرگە سەركەردە بولۇپ ئاتا دۈشمەنلىرى بىلەن جەڭ قىلىش ئىدى. ئۇ ھەرقاچان «دۈشمەن»، «ياۋ»دىگەن سۆزنى ئېسىگە ئالسا كاللىسىدا چاقماق تېزلىكىدە «مىرزا ئابابەكرى» دېگەن ئىسىم زاھىر بولاتتى. گەرچە ئۇ شۇ يېشىغىچە مىرزا ئاببەكرىنى كۆرۈپ باقمىغان بولسىمۇ، ئۇنى مۇناپىق، نا-

① بۇ سەئىدى شىرازىنىڭ شېئىرى.

مەرد، سۈيىقەستچى سىياقىدا تەسەۋۋۇر قىلاتتى. چۈنكى ئۇ دادىسى سۇلتان ئەھمەدخاندىن، ئۇستازى ئايازبېك قۇشچىدىن مىرزا ئاباباەكرىنىڭ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىپ، بۇنىڭدىن نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى مەرھۇم بوۋىسى سۇلتان يۇنۇسخاندىن ماڭلايسۆيە ۋاسىنى تارتىۋالغانلىقىنى، ھازىرمۇ تەخت ـ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن دۈشمەنلىك قەستىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. شۇڭلاشقا بۇزرۇكۋار بوۋىسى بىر نەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپ بېرىپمۇ قايتۇرۇۋېلىشقا مۇۋەپپەق بولالمىغان ئاشۇ زېمىنىنى ـــ ئاقسۇ، قەشقەر، ياركەنت، خوتەندىن ئىبارەت كاتتا شەھەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئارزۇسى يۈرىكىنىڭ قات ـ قېتىغا ئورناپ كەتكەنىدى. شۇ سەۋەبتىن لەشكىرىي ئىلىم، جەڭ، جەڭبازلىق ماھارىتىنى ئالاھىدە كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنىدى. دادىسى سۇلتان ئەھمەدخان، ئۇستازى ئايازبېك قۇشچى قاتارلىق ئەلەم ۋە قەلەمدە تەڭ كامالەتكە يەتكەن سەركەردىلەرنىڭ قاتتىق تەلەپ قويۇشى، ئۆزىنىڭ جاپالىق مەشىق قىلىشى نەتىجىسىدە تۇرلۇك جەڭ قوراللىرىنى ئىشلىتىشنى پۇختا ئىگىلىدى. بولۇپمۇ قىلىچ ـ لىق، مەرگەنلىكتە دېمەتلىكلىرى ئارىسىدا تەڭدىشى يوق ئىدى. لەشكىرىي ئىلىمدىن باشقا ئىلىملەرگىمۇ ئالاھىدە ئىشتىياقى بار ئىدى. ئەرەب، پارس تىلىنى خۇددى ئانا تىلى بولغان تۇركىي تىلىدەك بىمالال سۆزلەيتتى. يازغان ھۆسنىخەتلىرى خېلى ـ خېلى خەتتاتلارنى قايىل قىلاتتى. شېئىر ـ نەزم يېزىشقا ئالاھىدە ھەۋەسى بار ئىدى. زامانىسىنىڭ داڭلىق شائىرلىرىدىن بىرى، تۇر ـ پاندىكى خانلىق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى ئايازبېك قۇشچى ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرىنى پات ـ پات كۆرۈپ پىكىر بېرىپ تۇراتتى. تەلەپنى قاتتىق قويساتتى، قىلچىلىك يۇز ـ خاتىر قىلمايتتى.

سايرام بويىدىكى يازلىق باراۋەتتىن دادىسىغا ئەگىشىپ قايتىپ كەلگەن سەئىدخان شۇ كۈنلەردە خانلىق مەدرىسىدە بارلىق زېھنى بىلەن ئوقۇۋاتاتتى.

ئوتقاشتەك گىلەملەرنىڭ ئۈستىگە تەتىللا كۆرپىلەر سېلىنغان، تام ـ تورۇسلىرى تۈرلۈك نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن ھەشەمەتلىك دەرسخانىدا ياش ـ قۇرامى بەش ـ ئالتە ياش پەرق قىلىدىغان ئوتتۇز نەچچە ئۆسمۈر ئولتۇراتتى. ھەربىرىنىڭ ئالدىدا بىردىن كىچىك شىرە، شىرەنىڭ يېنىدا بىردىن رېھىل، رېھىلنىڭ ئۈستىدە بىردىن كىتاب بار ئىدى. بۇ تالىپلارنىڭ ئارىسىدا سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سەئىدخان قاتارلىق خانزادىلىرىمۇ بار ئىدى. تېخى ئۇستازى دەرسكە كىرمىگەچكىمۇ، تالىپلارنىڭ بەزىلىرى كىتاب ئوقۇۋاتاتتى، بەزىلىرى پۈتلىرىنى ئىختىيارىي سۇنۇپ ھەمساۋاقلىرى بىلەن پاراڭلىشىۋاتاتتى.

شۇ ئەسنادا دەرسخانىغا ئاۋۋال ئايازبېك قۇشچى، ئۇنىڭغا سوڭدىشىپلا سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرى ۋە مۇدەررىسلەر كىرىپ كەلدى. سۇلتان ئەھمەدخان پات ـ پات خانلىق مەدرىسەگە كېلىپ ئالىم ـ مۇدەررىسلەر بىلەن سۆھبەتتە بولاتتى. ئۇلارنىڭ تۈرلۈك ئىلىملەر ھەققىدىكى مۇنازىرىلىرىنى ئاڭلايتتى. بىر قىسىم سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىگە سالاتتى. ۋاقتى يار بەرسە تالىپلارنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىنىمۇ كۆزدىن كەچۈرەتتى. ئادەتتە چوڭ ياشتىكى تالىپلارنىڭ قېشىغا كۆپرەك كىرەتتى. ئۆسمۈر تالىپلارنى ئانچە يوقلاپ كەتمەيتتى. شۇڭا، ئۆسمۈر تالىپلار ئۇنى كۆرۈپ بىرئاز تەمتىرەپ قېلىشتى ۋە دەس ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول باغلاشقىنىچە سالام بېرىشتى:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان ئالىيلىرى، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۇستاز.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خوش، جاي ئېلىشسىلا.

ئۇلار تالىپلارغا ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەرگەندىن كېيىن، ئايازبېك قۇشچى تۆر تەرەپتىكى پاكار شىرە قويۇلغان مېھرابتا، سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن باشقا ئەمىر مۇدەررىسلەر ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشتى. شۇ ھامان دەرسخانىنىڭ ئىچىنى چۈڭ ئۇچسا

ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىق قاپلىدى.

ئايازبېك قۇشچى تالىپلارغا بىر قۇر تەكشى نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن گېپىنى قىرىپ قويۇپ ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆز باشلىدى:

ــ تۇنۇگۈن كەلگۈسىنىڭ مۇھتەرەم ئەللامەلىرىگە خان ـ پادىشاھلىقنىڭ، ئەمىر ـ بەگلىكنىڭ شەرتلىرى بارەسىدە[1] سۆز ـ لىگەن ھەمدە ئول شەرتلەرنى يادلىۋېلىش ھەققىدە تاپشۇرۇق بەر ـ گەنىدۇق. خوش، قېنى ئول تاپشۇرۇقنىڭ ئاداسى قانداق بولدى ـ كىن. قايسىلىرى يادلاپ بېرىشلا؟

تالىپلار سۇلتان ئەھمەدخاندىن تارتىنىپ قالدىمۇ ياكى تاپشۇرۇقنى يادلاپ بولالمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، سۇكۇت قىلىپ جىم تۇرۇۋېلىشتى.

ــ تولۇق يادلاپ بېرىش شەرت ئەمەس. قانچىلىك يادلاپ بولغان بولسىڭلار شۇنچىلىك دەپ بەرسەڭلار بولىدۇ، ــ دېدى ئا ـ يازبېك قۇشچى تالىپلارنى رىغبەتلەندۈرۈپ.

تالىپلارنىڭ ئارىسىدىن يۈرەكلىكرەك بىر نەچچىسى قول كۆتۈردى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا سەئىدخانمۇ بار ئىدى.

ــ خانزادە سەئىدخان! ــ دېدى ئايازبېك قۇشچى.

ــ لەببەي ئۇستازىم! ــ دېدى سەئىدخان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ.

ــ قېنى ئاگاھ ئۆزلەدىن كەلسۇن.

سەئىدخان بېشىنى تەۋازۇ بىلەن ئېگىپ تۇرۇپ جاۋاب بې ـ رىشكە باشلىدى:

ــ ئەگەر بىرەر كىشىگە خۇدايىتائالاھنىڭ بەندىلىرىنىڭ ئۈستىدە ھۆكۈم يۈرگۈزۈش نېسىپ بولۇپ، سەلتەنەت تەختىدە بەر قارار بولسا ياكى ھاكىملىق مەرتىۋىسىگە نائىل بولسا شۇنى بىلسۇنكى، پادىشاھلىقنىڭ شەرتلىرى باردۇر. تاكى شول شەرتلەر بەجا كەلتۈرۈلمىگۈچە مەملىكىتىدە سەلتەنەت ئىشلىرى تەرتىپكە چۈشمەيدۇ. پادىشاھلارنىڭ ئەل ـ رەئىيەتتە پادىشاھلىق ھەققى

① بارەسىدە ــ خۇسۇسىدا، توغرۇلۇق.

بولغىنىغا ئوخشاش، ئەل ـ رەئىيەتنىڭمۇ ئول پادىشاھلاردا پۇقرالىق ھەققى بولىدۇ. پادىشاھلار تاكى پۇقرالارنىڭ ئاشۇ ھەققىنى ئادا قىلمىغۇچە سەلتەنەتى راۋاج تاپمايدۇ، ئەل ـ يۇرتى ئاسايىشلىققا يۈزلەنمەيدۇ، شۇنداقلا ئاخىرەت ئازابىدىنمۇ نجاتلىق تاپالمايدۇ. بول شەرتلەر تۆۋەندىكى ئون تۈرلۈكتۇر. بىرىنچى شەرت شولكى، ھەرقانداق ئىشتا بىراۋ ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقارماقچى بولسا، ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىر پۇقرا دەپ تەسەۋۋۇر قىلىپ، يەنە بىراۋنى ئۆزىگە ھاكىم دەپ تەسەۋۋۇر قىلسۇن. مىسالەن، چىقارغان ھەرقانداق ھۆكۈمنى ئۆزىگە راۋا كۆرمىسە، ئۇنداق ھۆكۈمنى پۇقرالار ھەققىگمۇ راۋا كۆرمىسۇن؛ ئىككىنچى شەرت شولكى، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلىشنى ھەرقانداق ئىبادەتتىن ئەۋزەل بىلسۇن؛ ئۈچىنچى شەرت شولكى، نەپسىنى لەززەتلىك تاۋاملارنى يېيىشكە، نەپس ۋە قىممەت باھالىق كىيىملەرنى كىيىشكە ئادەتلەندۈرمىسۇن؛ تۆتىنچى شەرت شولكى، ھۆكۈم ۋە سوراق ۋاقتىدا خالايىقلا سىلىق، مۇلايىم، مۇرەسسە ـ مادارا ۋە مەرھەمەت بىلەن سۆزلىسۇن. سەۋەبسىز ۋە زۆرۈرىيەتسىز قاتتىق ـ يىرتىك گەپ قىلمىسۇن. داد ئىيتقۇچىلارنىڭ ئەرز ـ شىكايەتلىرىنىڭ تولىلىقىدىن، سۆزىنىڭ ئۈزۈنلۈقىدىن مالال بولمىسۇن. ئاجىزلار، مىسكىنلەر بىلەن سۆزلىشىشنى نومۇس بىلمىسۇن؛ بەشىنچى شەرت شولكى، يېقىن ـ يورۇق، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئىزدەپ ھۆكۈمدە سۈسلۇق قىلمىسۇن، يۈز ـ خاتىر قىلمىسۇن، شەرئىەتكە خىلاپلىق قىلمىسۇن، غەرەزسىز ۋە مايىللىقسىز ھۆكۈم چىقارسۇن؛ ئالتىنچى شەرت شولكى، ھاكىمىيىتىنىڭ خېيىم ـ خەتىرىنى بىلمەي يۈرمىسۇن. مەملىكەتنى ئىدارە قىلىشتا غاپىل بولمىسۇن. مەڭگۈلۈك سائادەت ۋە ئەبەدىي ياخشى نام ـ ئاتاق قالدۇرۇشقا تىرىشسۇن. ئېيتىلغىنىچە، بىر ئادىل ھۆكۈمدارنىڭ بىر كۈنلۈك ئادالىتى جىمى مەخلۇقاتنىڭ ئىبادىتىگە باراۋەردۇر. شۇڭا بۇ ئۇلۇغ سائادەت ئۈچۈن قەلبىگە ھەرقاچان ئادالەتنى جا قىلسۇن؛ يەتتىنچى شەرت شول-

كى، تەسەررۇپىدىكى ئالىم، پازىل، دانىشمەنلەر بىلەن دوست بولسۇن ۋە ھەرقاچان ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولسۇن. چۈنكى يۇلتۇزلار ئاسمانىنىڭ زىننىتى بولسا، ئالىملار زېمىننىڭ زىننىتىدۇر. ئەمما، دىيانەتسىز ئالىملارنىڭ سۆھبىتىدىن ئۆزىنى تارتسۇن؛ سەككىزىنچى شەرت شولكى، ئۆزىنى تولىمۇ ئۇلۇغۋار تۇتۇۋېلىپ، خالايىقنى ئۆزىگە كۆڭۈلسىز قىلمىسۇن. كىبىر، تەمەننا، ھاكاۋۇرلۇق، چوڭچىلىقتىن ساقلانسۇن. بەلكىم ئادالەت، ئېھسان، خۇش پېئىللىق، كەمتەرلىك ۋە مېھىر ــ شەپقەت بىلەن ئاجىزلارنى، رەئىيەتنى ئۆزىگە دوست ۋە مايىل قىلسۇن؛ توققۇزىنچى شەرت شولكى، توڭگۇز سۈپەتلىك زالىم كىشىلەرنى ئەمىر ــ بەگلىككە تەينىلەپ، رەئىيەتكە باش قىلمىسۇن. قول ئاستىدىكى مەنسەپدارلارنىڭ بىرەرىدىن زۇلۇم ۋە خىيانەت سادىر بولسا ئۇنىڭغا شۇنداق سىياسەت ۋە جازا قوللانسۇنكى، بۇنىڭدىن باشقىلار ئىبرەت ئالسۇن؛ ئونىنچى شەرت بولسا ئەقىل ۋە پاراسەتتۇر. ھۆكۈمدار ئۇچۇن زۆرۈر نەرسە شولكى، ۋەقە ــ ھادىسىلەرگە چوڭقۇر ئويلىنىش بىلەن نەزەر سالسۇن ۋە ھەر ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى ئەقىل ــ پاراسەت بىلەن ئېنىق ئايرىسۇن.

ــ باركاللا! ــ دېدى سەئىدخاننىڭ جاۋابىدىن رازى بولغان مەۋلانە ئايازبېك قۇشچى مەمنۇن بولغان ھالدا، ــ خوش، ئولتۇرسىلا.

شۇ تاپتا ئايازبېك قۇشچىغا ئوخشاش ھاياجانلانغان سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلىغا پەخرلىنىش تۇيغۇسىدا مېھرى بىلەن قاراپ قويدى.

ــ بۇگۈن كەلگۈسىنىڭ مۇھتەرەم ئەللامىلىرى ياخشى ۋە يامان خۇلقلار ھەققىدە ساۋاق ئاڭلايسىزلەر، ــ دېدى ئايازبېك قۇشچى سۆزلىمەكچى بولغان ساۋاقنىڭ مەزمۇنىنى جاكارلاپ، ــ خەپشۇك. ھەممىلىرىنىڭ قۇلاقلىرى ۋە زېھنى ئاغزىمدا بولسۇن. ئەخلاق ــ ئىنسانلارنى ياخشىلىققا چاقىرغۇچى، يامانلىقتىن قايتۇرغۇچى بىر ئىلىمدۇر. خۇلقلارنىڭ ياخشى ۋە يامانلىقىنى دەلىل

ۋە مىسالالار بىلەن بايان قىلىدىغان كىتاب ئەخلاق ئىلمى دېيىلۇر. ئەخلاق ئىلمىنى ئوقۇپ، بىلىپ ئەمەل قىلغان كىشىلەر ئۆزىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، يەر يۈزىدە نېمە ئىش قىلماق بولۇپ ياشاۋاتقانلىقىنى بىلۇر. بىر كىشى ئۆزىنى چۈشەنمىسە ئىلمىنى، ئىلىم ئەھلىنى، ياخشى كىشىلەرنى، ياخشى نەرسىلەرنى بىلمەيدۇ. ئۆز ئەيبىنى بىلىپ، ئۇنى تۈزەتمەكچە ئەستايىدىل كىرىشكەن كىشى چىن باھادىر، پەھلىۋان كىشىدۇر. ئەخلاق ئىلمىنىڭ ئاساسى تەربىيە بولغانلىقتىن شۇل بائىستا بىرئاز سۆزلەيمىز. پەرزەنتنىڭ تەن ساقلىقى ۋە سائادىتى ئۇچۇن ياخشى تەربىيە قىلىش ــ ئۇنىڭ تېنىنى پاك تۇتماق، ياش ۋاقتىدىن باشلاپ ياخشى خۇلقلارنى ئۆگەتمەك، يامان خۇلقلاردىن ساقلاپ ئۆستۈرمەكتۇر. ئەخلاقىمىز بىناسىنىڭ گۈزەل ۋە چىرايلىق ھەم مۇستەھكەم بولۇشىغا تەربىيەنىڭ زور تەسىرى باردۇر. ئىنسانلار كاتتا شەرەپ، يۈكسەك مەرتىۋىنى ئەخلاق تەربىيەسى ئارقىلىق ئالۇر. ئەخلاق تەربىيەسى ياخشى خۇلقلارنى يېتىلدۇرۇشنىڭ ئاساسىدۇر. بىر بۆلىكىنى ئۆز نەپسىمىزگە، يەنە بىر بۆلىكىنى بىر ـ بىرىمىزگە ئىشلەتمەككە كېرەكلىك بولغان ئول ياخشى خۇلقلار : ئەقىل ئىگىسى بولۇش، دىيانەتلىك بولۇش، پاكىز بولۇش، غەيرەتلىك بولۇش، مۇلايىم ـ ۋىجدانلىق بولۇش، ۋەتەننى، ئاۋام ـ رەئىيەتنى سۆيمەك، ھەققانىيەتچى، ھايالىق، ساداقەتلىك، مۇھەببەتلىك ۋە ئەپۇچان بولۇشتىن ئىبارەتتۇر. ئەمدى يامان خۇلقلارغا كەلسەك، ئىنسانىنى مەڭگۈلۈك سائادەتتىن مەھرۇم قىلىدىغان، ئاۋامنىڭ نەزىرىدە نەپرەتلىك قىلىدىغان، ھاياتسىز ئۇچۇن زەھەرلىك بولغان ئىش ـ ئەمەللەر يامان خۇلقلاردۇر. ئول يامان خۇلقلار: ئورۇنسىز غەزەپ، شەھۋەت، جاھالەت، ھاماقەتلىك، ھورۇنلۇق، تەمەگەرلىك، ئاچ كۆزلۈك، مەنمەنچىلىك، تەكەببۇرلۇق، ئادا ـ ۋەتخورلۇق، غەيۋەتخورلۇق، ھەسەتخورلۇق، يالغانچىلىق، بەدەۋى تىل ـ ھاقارەت، رىياكارلىق ۋە زۇلۇمدۇر. بول يامان خۇلقلارنىڭ

رەزىللىكىنى، يۇقىرىدا ئاتىغان ياخشى خۇلقلارنىڭ گۈزەللىكىنى ئىنساب تارازىسى بىلەن ئۆلچەپ، ۋىجدان مۇھاكىمىسى بىلەن تەھ-قىقلەپ، ياخشىلىرىنى چۈشىنىپ ئەمەل قىلماق، يامانلىرىنى تونۇپ ھەزەر قىلماق لازىمدۇر. چۈنكى ئىنسانىنىڭ ئىززىتى، دۇنيانىڭ لەززىتى ياخشى سۆزلەرنى ئاڭلاپ ۋە چۈشىنىپ ئۇلاردىن نېسىۋە ئالماق، يامان ۋە رەزىللىكنى تونۇپ، بىلىپ، ئۇلاردىن ئۆزىنى تارتماق، ئاۋام ـ رەئىيەت پايدىسى ئۈچۈن قولىدىن كېلىشچە تىرىشماق ۋە بول ئۆتكۈنچى دۇنيادىن ياخشى نام بىلەن كەتمەكتۇر...

سەئىدخان ئۇستازىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى يۇرىكىگە نەقىشلىۋالماقچى بولغاندەك زېھىن قويۇپ ئاڭلايتتى. ئايازبەك قۇشچىنىڭ ساۋقى بىر ئاش پىشىمدىن ئارتۇق داۋاملاشتى. ئۇ ھەر قېتىملىق دەرستىن كېيىن تالىپلارنى مۇنازىرىگە سالاتتى ياكى سۆزلىگەن دەرسكە ئائىت قىسقا سوئاللارنى سوراپ، شۇ ئار-قىلىق ئۇلارنىڭ چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇراتتى. ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى.

ـــ مىرزا تاھىربەگ! ـــ دېدى ئۇ بىر پىيالە چاي ئىچكۈچە-لىك سۈكۈتتىن كېيىن دېمىنى ئېلىۋېلىپ.

ـــ لەببەي ئۇستاز! ـــ دېدى تاھىربەگ دەس ئورنىدىن تۇ-رۇپ.

ـــ شەرھلىسىلە، ساداقەت دەپ نېمىگە ئېيتىلۇر؟

تاھىربەگ ئېھتىرام بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ ساداقەت دەپ كىشىنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى توغرىلىق، بە-جانىدىللىق بىلەن ئادا قىلماقلىققا ئېيتىلۇر. ساداقەتمەن كىشى ۋەتىنىگە، خان ـ سۇلتانلار بولمىش پاسىبانىغا، قوۋمىغا، قە-رىنداشلىرىغا، دوستىغا توغرىلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ ئابرۇي-غا ئېرىشۇر ۋە ئىنئام ئالۇر.

ـــ دەرھەقىقەت، ساداقەت ـ ۋاپادارلىق گۈلشەنى، نىجاتلىق بوستانىدۇر، ـــ دېدى ئايازبەك قۇشچى تاھىربەگنىڭ جاۋابىنى

تولۇقلاپ، ــ ئىشچان ھەرىدىن ھەسەل، يىلاندىن زەھەر ھاسىل بولغىنىغا ئوخشاش، راستچىللىقتىن پايدا، خىيانەتتىن زىيان ھاسىل بولۇر. ياراتقۇچى ئىگەم سادىقلارنى سۆيەر، يالغانچىلارنى سۆيمەس. ئەخلاق نۇقتىسىدىن قارىغاندا راستچىل گاداي يالغانچى بايدىن ياخشىراقتۇر. چۈنكى، ساداقەتمەن كىشى ئەھدىگە ۋاپا قىلۇر. يالغانچى بولسا ۋەدىسىدە تۇرماي ئۆزىنى خجالەت، باشقىلار-نى ئوسال قىلۇر. خوش، جان ئالسۇنلا.

دەرسخانا ئىچىنى يەنە بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. تالىپلار يەنە قايسىمىزدىن سوئال سورارىكىن دەپ ئۇستازىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇشاتتى.

ــ خانزادە سەئىدخان!

سەئىدخان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى.

ــ شەرھلىسىلە، زۇلۇم دەپ نېمىگە ئېيتىلۇر؟

سەئىدخان بىر نەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ــ زۇلۇم دەپ باشقىلارنىڭ جېنىغا ياكى مېلىغا زەرەر يەتكۈزمەككە ئېيتىلۇر. جانابى ھەقتائاللاھ جىمىكى ئىنسانلارنى تەڭ، باراۋەر قىلىپ ياراتمىشتۇر. مەنسەپ ۋە دۆلىتىگە، كۈچ ۋە قۇۋۋىتىگە مەغرۇرلىنىپ بىراۋنىڭ ھەق ـ ھوقۇقىغا تەئەررۇز قىلماق زۇلۇمدۇر.

ــ باركاللا، ياخشى شەرھلىدىلە، ــ دېدى ئايازبېك قۇشچى مەمنۇن بولۇپ، ــ چوڭلۇقنىڭ ھۆرمىتى زۇلۇم ۋە تەئەددىدە ئەمەس، شەپقەت ۋە مەرھەمەتتىدۇر. كىچىكلىكنىڭ ئىززىتى نەپرەت ۋە قارشىلىقتا ئەمەس، ساداقەت ۋە ھۆرمەتتىدۇر. شول خۇسۇستا ئۇستاز شەيخ سەئدى:

غەمى زېرە دەستان پەخۇر زىنھار،
بەدەتەس ئەززە بەر دەستىيە روزگار.

يەنى:

ئاجىزلارنىڭ غېمىنى يەپ يۈر ھەمىشە،
كۆچلۈكلەردىن ئەتكىل خەۋپ پىشە،

دەپ كىچىكلەرنى ئىززەتلەش، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش خۇسۇسدا ھېكمەت قالدۇرغان. دۇنيادا ئاجىز ـ مىسكىنلەرنىڭ ئاھىدىن ئۆتكۈر نەرسە يوقتۇر. ئۇلارنىڭ دۇئاسى ئىجابەتكە يېقىندۇر. شۇڭا ئۇلارنىڭ قارغىشىدىن قورقماق، ھەزەر قىلماق لازىمدۇر. ئاتىلار ئېيتىدۇلەركى: «پىچاقنى ئۆزۈڭگە سال، ئاغرىمىسا ئۆزگىگە».

تالىپلارنىڭ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋېرىپ پۇتىنىڭ ئۇيۇشۇپ، قولىشىپ كەتكەنلىكى سەۋەبلىك پات ـ پات قىمىرلاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ئايازبېك قۇشچى دەرسىنى ئاخىرلاشتۇردى.

ـــ ئەمدى مەشقاۋۇل بەگدىن جەڭبازلىق ماھارىتىدىن سىناق ئالىسىلەر. ھەممىڭلار سىرتقا چىقىپ ياراغلىرىڭلارنى تەييارلاڭلار.

ـــ ئۇستازغا ھەشقاللا!

تالىپلار دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇستازغا ھۆرمەت بىلدۇردى.

مەدرىسە سەيناسى بىرەمدىلا تالىپلارنىڭ جۇپ ـ جۇپ بولۇپ ماھارەت مەشىق قىلىشى بىلەن قىزىپ كەتتى. قىلىچ ـ نەيزىلەرنىڭ بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن چىققان جارانىڭ ـ جۇرۇڭ ئاۋازلار شۇنچە كەڭ مەدرىسە قورۇسىنى بىر ئالدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئەمىرلىرى بىلەن بىرچەتتە تۇرۇپ تالىپلارنىڭ ماھارەت مەشقىنى كۆرۈۋاتاتتى. تالىپلار خان ئالىيلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ماھارىتىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك كۈندىكىدىن بەكرەك مەشىققە بېرىلگەنىدى. مەشقاۋۇل مۇدەررىس تالىپلارنىڭ قېشىغا بىر ـ بىرلەپ كېلىپ تۇرلۇك پەنت ـ ماھارەتلەرنى ئۆگىتەتتى. ياراغنى قانداق تۇتۇش، قانداق ھۇجۇم قىلىش، قانداق مۇداپىئەدە تۇرۇش ھەققىدە تەلىم بېرەتتى ياكى ئۆزى ئۇلگە كۆرسىتەتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان راسا بېرىلىپ قىلىچ‌ۇاتقان ئوغلى سەئىدخان بىلەن تاھىرىبەگنىڭ قېشىغا كەلدى. ئىككى يىگىت بىر ـ بىرىگە بوي بەرمەيتتى. قىلىچنى قارشى تەرەپنىڭ ئاجىز تەرەپلىرىنى تېپىپ ئۇراتتى. ئۇلار ئەنە شۇ يوسۇندا بىر ھازا ئېلىشقاندىن كېيىن، ماھارەتلىرىنى كۆزىتىپ تۇرغان خان ئالىيلىرىنى كۆرۈپ توختاشتى. تەرلەپ كەتكەن يىگىتلەرنىڭ ئىككى مەڭزى ئانارەك قىزىرىپ كەتكەندى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئۇلارغا بىر نەچچە دەقىقە تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز سورىدى:

ـــ ئېيتىڭلارچۇ باھادىرلىرىم، شىجائەت نېمە؟

سەئىدخان چاققانلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ يۈرەكنىڭ قۇۋۋىتى، خان ئاتا.

ـــ نېمىشقا بىلەكنىڭ قۇۋۋىتى ئەمەس؟

ـــ ئەگەر يۈرەكتە قۇۋۋەت بولمىسا بىلەكتىمۇ قۇۋۋەت بولمايدۇ. بىلەك قۇۋۋىتى يۈرەك قۇۋۋىتىگە باغلىق.

خان رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپقاندىن كېيىن يەنە سورىدى:

ـــ يىگىتتىن نېمىسى بىلەن ئارتۇق؟

بۇ سوئالغا سەئىدخان بىلەن تاھىرىبەگ تەڭلا جاۋاب بەردى:

ـــ ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە ھوشيارلىقى بىلەن.

ـــ باركاللا، توغرا جاۋاب بەردىڭلار، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتىپ، ـــ قېنى مەشىقىڭلارنى داۋاملاشتۇرۇڭلار. مەشىقتە تەرىڭلار قانچىلىك كۆپ ئاقسا، جەڭدە ياۋنىڭ قېنىنىمۇ شۇنچىلىك كۆپ ئاقتۇرالايسىلەر.

ـــ پەرمانبەردارمىز!

ئىككى يىگىت يەنە قىلىچ‌ۇازلىقا چۈشۈپ كەتتى. قىلىچ بىسىدا قۇياش نۇرى يالت ـ يۇلت چاقناپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. مەدرىسە قورۇسىدىكى بۇ كەڭرى سەينا تالىپلارنىڭ ماھارەت مەشقى بىلەن باشقىچە قىزىپ كەتكەندى.

109

باغرىغا ئاجايىپ تىلسىملارنى يوشۇرۇپ ياتقان يالقۇنتاغ ھىجران ئازابىدا يۇرىكى چاك ـ چاك بولۇپ كەتكەن ئاشىقتەك ھەر تىنىقىدا بۇ ساخاۋەتلىك چوڭقۇرلۇققا ئاتقاش پۇركۈپ، ئە-سىرلەردىن بېرى باغرىدا ھاياتلىقنى ئۇلاپ كېلىۋاتقان مېھنەت-كەش، جاسارەتلىك پەرزەنتلىرىنىڭ ۋۇجۇدىنى تاۋلاپ كەلمەكتە. شۇڭلاشقىمۇ تۇرپانلىقلارنىڭ ئىرادىسى مۇستەھكەم، يۇرىكى مۇ-ھەببەتلىك، خۇددى ساداقەتمەن، ۋاپادار ئاشىقتەك.

گەرچە كۆز ئايلىرى بولۇپ قالغان بولسىمۇ، تۇرپاننىڭ ئىسسىقىغا چىداش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كۆيۈك ئاپتاپ، تىنچىق ھاۋاغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن چوڭ خانزادە مەنسۇرخان ئىسسىق ئۆتۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن بىر ھەپتىدىن بېرى يەر ئاستىغا ياساتقان يازلىق كېمىر ئوردىسىدا سالقىنلاپ ياتاتتى.

تۇرپان ھەقىقەتەن بىر تىلسىم يۇرت. ئۇنىڭ ئۇستى ئوت ـ ئاتەش بولغىنى بىلەن ئاستى سالقىن. شۇڭلاشقىمۇ بۇ زېمىنىنىڭ باغرىدىن بۇلدۇقلاپ ئېقىپ چىققان زۇمرەتتەك سۈزۈك كارىز سۈلىرى مۇزدەك سوغۇق، شەربەتتەك تەملىك، ئىچسە يۈرەكنى ياشارتىدۇ.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاغا، ئالتۇن بويلىرى شىپا تېپىپ قالدىمكىن؟

مەنسۇرخان ئەھۋال سوراپ كىرگەن سەئىدخان، باباچاقخان، شاھ مۇھەممەدخان، ئابدۇخېلىلخان، ئىمىن خوجاخان ۋە چىنتۆ-مۈر سۈلتان قاتارلىق ئىنىلىرىنى كۆرۈپ چىرايىغا يېقىملىق كۈلكە يۈگۈرتتى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. ئاللاھقا شۈكۈر. خېلى ياخشىلىنىپ قالدىم. قېنى ئولتۇرۇڭلار. ۋۇي بۇ ئىككى يىگىتمۇ كەپتىغۇ، ـــ مەنسۇرخان ئەمدىلا بەش ـ ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغان ئەڭ كىچىك ئىككى ئىنىسى، ـــ يوسۇنتۆمۈر بىلەن توختى بۇغانى يېنىغا چاقىردى، ـــ كېلىڭلار، مېنى بىر ھاببا ئېتىپ قويمامسىلە، ـــ مەنسۇرخان يېنىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن ئىككى ئىنىسىنى باغرىغا بېسىپ مەڭزىگە سۆيۈپ قويغاندىن كېيىن باشقا ئىنىلىرىگە قارىدى، ـــ ھەممىڭلار تەڭلا يوقلاپ كېلىپ ئەجەب خوش قىلىۋەتتىڭلارغۇ مېنى.

ـــ زېرىكىپ قالغان بولسىلا دەرگاھلىرىنى بىردەم مالىمان قىلىپ كۆڭۈللىرىنى ئېچىپ قويايلى دېدۇك، ـــ جاۋاب بەردى سەئىدخان كۈلۈپ تۇرۇپ.

ـــ تولا ئوبدان. بەلكىم ئۆزلەمۇ زېرىكىپ قالغانلا تايىنلىق.

ـــ كۆڭۈلمىز دىكىنى تېپىۋالدىلا ئاغا، ـــ دېدى باباچاق سۇلتان، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خان ئاتامنىڭ غەزەپ قىلىشىدىن قورقۇپ مەدرىسەنىڭ سىرتىغا چىقالمىغانىدۇك...

ـــ ھە، خان ئاتامنىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ راسا بىر ئوردىكام ئوينىۋالىلى دېيىشىپسىلەر ـ دە، ـــ دېدى مەنسۇرخان يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ.

ـــ كېسەللىرى شىپا تاپقان بولسا ئاغا ـ ئىنىلەر بىرلىكتە باراۋەت شىكارى قىلايلى دېيىشكەنىدۇق، ـــ دېدى سەئىدخان مۇددىئاسىنى بىلدۇرۇپ، ـــ ھەقىچان سىلىمۇ زېرىكىپ قالدىلا. ئاغا ـ ئىنىلىرىڭ بىللە باراۋەت قىلمىغىنىمىزغىمۇ خېلى ۋاقىتلار بولۇپ قاپتۇ.

ـــ پەيلىڭلاردىن يانساڭلار بولارمىكىن، ناۋادا خان ئاتام بىلىپ قالىدىغان بولسا تاناۋىمنى قىرىق گەز تارتىدۇ.

ئۇمىدسىزلەنگەن ئابدۇخېلىلخان تۇمشۇق ئۇچلىدى:

ـــ خان ئاتام يىراقتا تۇرسا، قانداق بىلىپ قالاتتى؟

ـــ شۇنداق، بىزمۇ ئانچە يىراققا بارمايمىز. ماقۇل دېسىلە

ئاغا، ــ دېدى شاھ مەھمۇدخان ئەركىلەپ.

ھەئە، ئىككى يىلدىن بېرى پۈختا تەييارلىق كۆرگەن سۇلتان ئەھمەدخان ماڭلايسۆيەنى مىرزا ئاباباكرىنىڭ چاڭگىلىدىن قايتۇ-رۇۋېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كەتكىنىگە ئىككى ئاي بولۇپ قالغانىدى. بۇ تەرەپتىكى ئوردا ئىشلىرىنى ئۇنىڭغا ۋاكالەتەن چوڭ خانزادىسى مەنسۇرخان باشقۇرۇۋاتاتتى.

خېلىدىن بېرى ئىنىلىرى بىلەن بۇنداق ئېچىلىپ ــ يېيىلىپ پاراڭلىشىپ باقمىغانلىقىنى ئېسىگە ئالغان مەنسۇرخان بىر-ئاز يۇمشاپ قالدى. ھەپتىدىن بېرى سىرتقا چىقماي ياتقانلىقى ئۈچۈنمۇ ئىچى پۈشۈپ قالغانىدى.

ــ ئەتىگىچە بىر گەپ بولسۇن، ــ دېدى ئۇ ھازىرلا ماقۇل-لۇق بىلدۈرسە كىچىك ئىنىلىرىنىڭ ئەگىشۈېلىشىدىن ئەنسىرەپ.

ئاكىسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن سەئىدخان دەرھال گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى:

ــ ئۇنداق بولسا بۇگۈن بىزگە بىر تاماشا قىلىپ بەرسىلە ئاغا.

ــ قايسى تاماشىغا كۆڭلۈڭلەر تارتىدۇ، دەڭلار ئەمىسە.

ــ ئوردا سازەندىلىرىگە بۇيرۇپ مەشرەپ قىلىپ بەرسىلە. مەشرەپكە ئوردا سىرتىدىكى ئاداش ــ ئاغىنىلىرىمىزنىمۇ تەكلىپ قىلايلى. مەشرىپىمىزگە چوڭلارنىڭ ھېچقايسىسى دەخلى قىلمەسۇن.

ــ بولىدۇ ئەمىسە، خەۋەرنى سىلەر قىلىڭلار، تەييارلىقنى مەن ئورۇنلاشتۇراي، مەشرەپ سورۇنىنى ئوردا بېغىدا تۈزسەك قانداق دەيسىلەر؟

ــ بولىدۇ، ــ دېدى ئىنىلىرى خۇشال بولۇپ ۋە ھەرقايسىلىرى ئۆزىنىڭ ئاداش ــ ئاغىنىلىرىنى تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن چاپارمەن ماڭدۇرۇشقا ئالدىراشتى.

※ ※ ※

بۇگۈن مەنسۇرخان چوڭ ئىنىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، بەك داغدۇغا قىلىپ باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتماسلىق ئۈچۈن يۇز نەپەر نۆكىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا شىكارغا چىقتى. شىكار پېشىن ۋاقتىغىچە ئانچە قىزىمىدى. سەۋەبى ــ ئۇلارغا ئوۋلىغۇدەك تۈزۈك ئولجا ئۇچرىمىغانىدى. ئۇلار پېشىن نامىزىنى ئوتتۇرا ياشلىق قۇشبېگى[1]نىڭ ئىمامەتچىلىكىدە ئوقۇۋېلىشقاندىن كېيىن چۈشلۈك غىزا يېيىشتى. غىزا ئۇلارنىڭ ئىشتىھاسىنى ئانچە قوزغىيالمىدى. چۈنكى، چاناشتىكى سۇمۇ، مۇلازىملار ئېلىۋالغان قوغۇن، تاۋۇز، ئۈزۈملەرمۇ چۆل ئاپتىپىدا ئىسسىپ بەتتام بولۇپ قالغانىدى.

قۇياشنىڭ قىيسىيىشىغا ئەگىشىپ چۆل ھاۋاسى ئاستا ــ ئاستا سالقىنلاشقا باشلىدى. كېيىن بىرپەس غۇر ــ غۇر شامال چىقتى. گەرچە شامال ئىسسىق بولسىمۇ، چۈش ۋاقتىدىكى تىنچ ھاۋاغا قارىغاندا خېلىلا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. چېدىرنىڭ ئىچىدىكى تىنچىقتا تۈزۈك ئارام ئالالمىغان سەئىدخان سىرتقا چىقىپ ھاۋانىڭ خېلىلا سالقىنلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ ئاكا ــ ئىنىلىرىنى شىكارغا چىقىشقا ئالدىراتتى.

ــ ھاۋا خېلىلا سالقىنلاپتۇ. تىنچىق چېدىردا ياتقۇچە يەنە بىردەم ئولجا ئىزدىمەيلىمۇ.

ــ يا تۈزۈك ئولجا ئۇچرىمىسا، نېمە قىلىمىز ئىسسىقتا ئاۋارە بولۇپ، ــ دېدى ئىمىن خوجاخان ئورنىدىن تۇرغىسى كەلمەي.

ــ ئولجا دېگەن ئۆزلۈكىدىن ئالدىمىزغا كەلمەيدۇ ئىنىم، ــ دېدى سەئىدخان كۈلۈمسىرەپ، ــ ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا ھۇرۇنلۇق قىلماي. تېخى بىر كۈن بولا ــ بولماي بۇنداق ئېزىلەڭگۈلۈك

① قۇشبېگى ــ شىكارغا مەسئۇل بەگ.

قىلسىلا قانداق بولىدۇ. ئىنچىكىلەپ ئىز ئىزدەيدىغان بولساق ئولجىنى تاپماي قويمايمىز.

ــ شۇنداق قىلايلى، ــ دېدى مەنسۇرخان ئىنىسىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، ــ شۇنچە ھەشەم تارتىپ شىكارغا چىققىنىمىز-غا تۇشلۇق ئوۋ ئوۋلىيالمىساق باشقىلارنىڭ ئالدىدا يۈزىمىزگە سەت. شۇنچە ھاۋالىق باغۇ بىھىشلەرنى تاشلاپ بۇ چۆلدە چېدىر تىكىپ ياتقاندىن كۆرە ئوۋ ئىزدەيلى.

نۆكەرلەر بىردەمدىلا چېدىرلارنى چۈۋۈپ يىغىشتۇردى. ئۇنىڭچە قۇشبېگى ئەۋەتكەن تەجرىبىلىك ئىككى ئىزچىمۇ قايتىپ كەلدى. قۇشبېگى چۈشلۈك غىزادىن كېيىنلا ئۇلارنى ئوۋ ئىزدەشكە ئەۋەتكەنىدى.

ــ قانداق بولدى؟ ــ تەقەززالىق بىلەن سورىدى قۇشبېگى.

ــ كۈنگەي تەرەپنىڭ ئون نەچچە چاقىرىم نېرىسىدىكى بەلدە نۇرغۇنلىغان جەرەنلەرنىڭ ئىزىنى بايقىدۇق. مايالقىرىنىڭ يىڭى ھەم قۇرۇپ كەتمىگىنىگە قارىغاندا ئاشۇ ئەتراپتا ئوتلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، ــ دېدى ياشتا چوڭراق ئىزچى.

ئوۋ خەۋىرىنى ئاڭلاپ خانزادىلەر قايتىدىن جانلاندى.

ــ يول باشلا، ــ دېدى مەنسۇرخان ئىزچىلارغا قاراپ.

يۈزلىگەن ئاتلارنىڭ تۇيىقىدىن قويۇق چاڭ كۆتۈرۈلدى. ئۇلار ئىزچىلارغا ئەگىشىپ جەرەن ئىزى بايقالغان يەرگە كەلگەندە غۇر ــ غۇر شامال خېلىلا كۈچىيىپ قالغانىدى.

ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا بۈگۈن تەلىيىمىز بار ئوخشايدۇ، ــ دېدى مەنسۇرخان شامالنىڭ كۈچەيگىنىدىن خوش بولۇپ، ــ جەرەنلەر بۈنداق شامالدا ئادەم ھىدىنى سېزىلمەيدۇ. ھەممەيلەن تەڭلا ھۈجۇم قىلماي بەش توپقا بۆلۈنۈپ قورشايلى.

خانزادىلەرنىڭ ھەربىرى يىگىرمىدىن نۆكەرنى ئەگەشتۈرۈپ بەلنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئىپتىدائىي ئورمانلىققا قاراپ ئات سالدى.

ئىزچىلار خاتالاشمىغانىدى. بىر توپ جەرەن قويۇق چاتقاللار

ئارىسىدا بەخىرامان ئوتلاۋاتاتتى. ئوۋچىلار ئۇلارغا قاراپ بىر قەدەم ـ بىر قەدەمدىن يېقىنلاشتى. تۇيۇقسىز نەچچە ئونلىغان يا ئوقلىرى جەرەنلەر توپىغا قاراپ ۋىژىلداپ ئۇچۇشقا باشلىدى. دەھشەتلىك بىر خەۋپنى كېچىكىپ سەزگەن جەرەنلەر جان قايغۇ ـ سىدا تەرەپ ـ تەرەپكە پىتىراشقا باشلىدى. بوينىغا، سۆڭگىچىگە، قورسىقىغا ئوق تەگكەن جەرەنلەر ھېچنېمىگە قارىماي جېنىنىڭ بارچە قاچاتتى.

سەئىدخان قېچىپ كېتىۋاتقان بىر ئەركەك جەرەننى قوغلىغاچ يادىن ئوق ئۇزۇۋىدى، ئوق دەل جەرەننىڭ سۆڭگىچىگە سانجىلدى. ئوق تېگىشى ھامان جەرەن سەل ـ پەللا مۆدۈرىدى ـ يۇ، يەنە جېنىنىڭ بارچە يۇگۈردى.

«سېنى تىرىك تۇتماي قويمايمەن... »

سەئىدخان ئېتىنىڭ سۆڭگىچىگە قاتتىق قامچا سالدى. ئات قۇيۇندەك چېپىشقا باشلىدى. ئۇ ئوقيانى بوينىغا ئېسىۋېلىپ، ئېگەرنىڭ قۇشبېشىدىكى مەشۇتتىن ئىشلىگەن سالمىنى قولىغا ئالدى. شۇ تاپتا ئۇ كۆزى يەتكەن ھامان سالمىنى جەرەنگە تاشلاشقا تەييارلانغانىدى.

شۇ ئەسنادا بايا تىن بېرى كۈچىيىشكە باشلىغان شامال بىر دىنلا قارا بورانغا ئۆزگەردى. ئەتراپنى سارغۇچ تۇمان باستى. ھايال ئۆتمەي تۇمان شۇنچىلىك قويۇقلاشتىكى، ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن توپا ـ قۇم دانچىلىرى كۆزنى ئاچقۇزمايتتى. سەئىدخان قېچىپ كېتىۋاتقان جەرەننى كۆزىدىن يوقىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئېتىنى جان ـ جەھلى بىلەن چاپتۇراتتى. سول قولىدا ئاتنىڭ چۈۋۈرى، ئوڭ قولىدا سالما بار ئىدى...

قارا بوران تۇن تەڭ بولغاندا پۈتۈنلەي توختىدى. ئاسماندا غۇۋا ئاي، خىرە ـ شىرە يۇلتۇزلار كۆرۈندى. بىر دۆڭنىڭ يوتىسىدا بورانىنىڭ توختىشىنى بىتاقەتلىك بىلەن كۈتۈپ دالدىلىنىپ تۇرغان مەنسۇرخان نۆكەرلىرىگە پەرمان چۈشۈردى:

ـــ چاققان بولۇڭلار، ئەتراپتىن خانزادىلەرنىڭ دېرىكىنى

ئېلىڭلار!

ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، ئۆزىمۇ ئىككى نۆكەر بىلەن ئەتراپىنى ئىزدەشكە كىرىشتى. قارا بوران قانداق تېز چىققان بولسا، بوراندىن كېيىن ھاۋامۇ شۇنچە تېز سۈزۈلدى. كۆك قەھرىدىكى تولۇن ئاي بارغانسېرى نۇرلىنىپ زېمىننى غۇۋا يورۇتتى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۆزىنى ئاشكارىلاشقا باشلىغان يۇلتۇزلارمۇ جىمىرلاشقا باشلىدى. مەنسۇرخان بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىچىدە ئىمىن خوجاخان، شاھ مۇھەممەدخان، ئابدۇخېلىلخان قاتارلىق ئىنىلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلار بوراندا نۆكەرلىرى بىلەن ئايرىلىپ كەتكەنلىرى بىرەر دۈمبەلچەك ياكى بىرەر يارلىقنىڭ دالدىسىغا كىرىۋېلىپ بوراندىن پاناھلانغانىدى. ئاردا سەئىدخان بىلەن باباچاقخانىڭ يوقلۇقى ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويغانىدى. ھەئە، شۇ چاغقىچە تېخى قۇشبېگىدىنمۇ خەۋەر يوق ئىدى.

ـــ نەگە كەتكەندۇ؟

ـــ ئىككىسى بىللىمىدۇ؟

ـــ ھېلىغىچە بىزنى ئىزدىشى كېرەك ئىدى.

ـــ ئادىشىپ يىراقلاپ كەتمىگەندۇ ـ ھە؟

ـــ بۇ چۆلدە يىرتقۇچلار تولا تۇرسا.

ـــ ئەندىشە قىلماڭلار. قېشىدا نۆكەرلەر بار. بەلكىم قۇشبېگى بىلەن بىللىمۇ تېخى.

ئۇلار بىر ـ بىرىگە تەسەللى بەرگەندەك قىلغان بىلەن ئەندىشىسى بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتكەنىدى.

ـــ قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم ئۆزى پاناھىدا ساقلار، ـــ دېدى مەنسۇرخان ئىمكان بار ئەندىشىسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، ـــ يۇرۇڭلار، ساقلاپ تۇرۇۋۇۋەرمەي ئىزدەپ باقايلى.

مەنسۇرخان ئېتىنى دېۋىتىپ تۇرۇشىغا يىراقتىن بىر توپ ئاتلىقلارنىڭ قارىسى كۆرۈندى. شۇ ھامان يۇرىكىدىكى ئۈمىد شامى ئاجىز پىلىلدىدى ـ دە، ئېتىغا قامچا سالدى. ئاتلىقلارنىڭ ئارىسىدا خانزادە باباچاقخان بىلەن قۇشبېگى بار ئىدى. مەنسۇرخان

ىنىڭ ۋۇجۇدىنى قايتىدىن غەم ـ ئەندىشە چىرمىۋالدى. ئۇ نۆكەر ـ لىرىنى ئېدىتلىۋىدى، يەتمىش يەتتە چىقتى. سەئىدخاندىن باشقا يەنە يىگىرمە ئۇچ نۆكەرمۇ يوق ئىدى.

ـــ بۆلۈنۈپ ئىزدەيلى. سەئىدخان بىلەن كىم ئاگال ئۇچراشسا ئوت يېقىپ بەلگە بەرسۇن. ئىلدام بولۇڭلار.

مەنسۇرخان ئات ئۇستىدە ئەتراپقا توختىماي نەزەر تاشلايىتى. قوشۇمىلىرى تۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، ئۇيقۇسىزلىقتىنمۇ ئەيتاۋۇر، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى. تىرىققىدە قىلغان ئاجىز شەپىنىمۇ نەزەرىدىن ساقىت قىلمايىتتى. شۇ تاپىتا ئۇنىڭ پۈتكۈل سەزگۈلىرى ئاجايىپ ئۆتكۈرلىشىپ كەتكەنىدى.

ـــ ئالىيلىرى. بۇنداق قارىسىغا ئىزدەپ يۈرمەيلى، ـــ دېدى قۇشبېگى.

ـــ ئەمىسە قانداق ئىزدەيمىز؟ ـــ سورىدى مەنسۇرخان تەئەددى بىلەن.

ـــ ئاۋۇ دۆڭنىڭ ئۈستىگە ئوتۇن دۆۋىلەپ گۈلخان ياقايلى. بەلكىم خانزادىمۇ بىزنى ئىزدەۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. گۈلخانىنى كۆرسە چوقۇم يېتىپ كېلىدۇ.

مەنسۇرخان بىر نەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن نۆكەرلەرگە پەرمان بەردى:

ـــ ئاۋۇ دۆڭنىڭ ئۈستىگە ئوتۇن دۆۋىلەپ گۈلخان يېقىڭلار!

ھەش ـ پەش دېگۈچە دۆڭنىڭ ئۈستىدە غايەت زور بىر گۈلخان پەيدا بولدى. نۆكەرلەر گۈلخانغا توختىماي ئوتۇن تاشلايىتتى. قاقشال بولۇپ كەتكەن سۆكسۆك، يۇلغۇن، چاكاندا، توغراق شاخلىرى چاراسلاپ كۆيەتتى. ئون نەچچە مېتىر ئېگىزلىكتە كۆيۈۋاتقان ئوت يالقۇنى تۇن باغرىنى تىلغاپ ئەتراپقا شولا چاچاتتى. مەنسۇرخان بۇ ئوت يالقۇنىنىڭ تۇن قوينىدا بىر نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىنمۇ كۆرۈنىدىغانلىقىنى، ئىنىسى سەئىدخان بۇ ئوت يالقۇنىنى كۆرسە ھايالشمايلا يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى كۆڭلىدە جەزملەشتۇرسىمۇ، يەنىلا خاتىرجەم بولالمايۋاتاتتى. ئات ئۇستىدە

تۇرۇپ پات ـ پات ئەتراپقا نەزەر تاشلايتتى. تولۇن ئاي غەربىي ئۇ-
پۇققا ئاستا ـ ئاستا سىلجىيتتى. نۆكەرلەر گۈلخانغا توختىماي
ئوتۇن تاشلايتتى. قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن، بىر چاغدا سۇبھى
كۆتۈرۈلۈپ شەرقىي ئۇپۇق سۇزۇلۇشكە، تۇن پەردىسى ئاستا ـ
ئاستا غايىب بولۇپ زېمىن ئاقىرىشقا باشلىدى. ئانچە ئۆتمەيلا
شەرقىي ئۇپۇق سۇس قىزىرىپ كېيىن قېنىق قان رەڭگىگە كىر-
دى ـ دە، چۆللۈكنىڭ بىر چېتىدىن قۇياش كۆتۈرۈلۈپ چىقىشقا
باشلىدى.

يوقاپ كەتكەنلەرنى ئىزدەشكە كەتكەن نۆكەرلەر بىر ـ بىر-
لەپ قايتىپ كەلدى. ئۇلار يوقاپ كەتكەن يىگىرمە ئۈچ نەپەر نۆ-
كەرنى تولۇق ئىزدەپ تاپقانىدى. ئون نەچچە نۆكەر ئاتتىن يىقىلىپ
چۈشۈپ پۈت ـ قوللىرىنى سۇندۇرۇۋالغانىدى. پەقەت سەئىدخانلا
تېپىلمىغانىدى. نۆكەرلەر مەنسۇرخانىنىڭ تەقەززالىق، تەشۋىش
چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراشقا خىجىل بولۇپ باشلىرىنى تۆ-
ۋەن سېلىشتى.

تۇن نىسپىدىن كېيىن نۆكەرلەر راسلاپ بەرگەن يۇمشاق
تۆشەكتە يېتىپ ئۇخلاپ قالغان خانزادىلەر ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى-
دىن ئويغىنىپ كېتىشتى ۋە ئاكىسى سەئىدخانىنىڭ تېخىچىلا دې-
رىكى بولمىغانلىقىنى بىلىپ بىر ـ بىرىگە يەر تېگىدىن قاراش-
تى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك، ھەسرەت چۇ-
غۇالغانىدى.

ـــ ئاغام سەئىدخان نەگىمۇ كەتكەندۇ؟

خانزادە ئابدۇخېلىلخان شۇنداق دېدى ـ دە، پاكىتىدە يىغلى-
ۋەتتى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئەمىن خوجاخانمۇ خىتىلداشقا باشلى-
دى.

ـــ ئەزىز ئىنىلىرىم سەۋر قىلىشسىلا، ـــ دېدى مەنسۇرخان كۆز چاناقلىرىغا لىق تولغان يېشىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، ـــ سەئىدخانغا ھېچنېمە بولمايدۇ. ئۇنى چوقۇم تاپىمىز.

ئىنىلىرىغا تەسەللى بېرىپ ئاشۇنداق دەپ قويغان بىلەن،

سەئىدخانغا بىر ئىش بولماسلىقىغا ئۆزىمۇ ئىشەنچ قىلالمايتتى. ۋۇجۇدىنى چىدىغۇسىز بىر خەۋىپسىرەش تۇيغۇسى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغاندى. يۇرىكى پىچاق تىققاندەك سىرقىراپ ئاغرىيتتى. تۇرلۇك ۋەھىمىلەك ئېھتىماللىقلارنى كاللىسىدىن نېرى قىلىشقا تىرىشاتتى. ئەگەر ئاۋازى يەتسە پۇتكۇل جاھانغا: «ئىنىم سەئىد-خان، قايداسەن؟» دەپ توۋلىغۇسى كېلەتتى. تۇنۇگۇندىن تارتىپ ئات ئۇستىدە مىدىرلىماي ئولتۇرغانلىقى ئۈچۈن يوتا ـ پاقالچاق-لىرى ئۈيۈشۈپ، كاسا، تېقىم، بەللىرى تېلىپ ئاغرىيتتى. ئەمما بۇ ئازابنى قىلچىلىك ھېس قىلمايتتى. ئەس ـ يادى سەئىدخاندا قالغانىدى. كۆزلىرى يىراق ـ يىراقلارغا تەلمۈرەتتى. بىر كېچە ئۈيقۇسىز قالغانلىقى ئۈچۈن كۆز جىيەكلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى.

ـــ قاراڭلار! ئەنە كېلىۋاتىدۇ!

قايسى بىر نۆكەرنىڭ توۋلىغان بۇ ئاۋازىدىن مەنسۇرخانىنىڭ يۇرىكى چەكسىز بىر ھاياجاندا گۈپۈلدىدى. كۆز ياشلىرى يار ئالغان توغاندەك تارىلاپ تۆكۈلدى. مۈگدەپ تۇرغان ئېتىغا قامچا سالدى. قامچا زەربىسىدىن چۆچۈگەن ئات يادىن چىقىقان ئوقتەك ئۇچتى. باشقىلارمۇ دەمبەسقەدەم ئات سالدى.

يىراقتىن كېلىۋاتقان ئاتلىق ھەقىقەتەن سەئىدخان ئىدى. ئۇمۇ ئاكسىنى كۆرۈپ ئېتىغا قامچا سالدى. مەنسۇرخان ئىنىسىغا يېقىنلاشقاندا ئېتىنىڭ تىزگىنىنى زەرب بىلەن تارتتى. بار كۈچى بىلەن چېپىپ كېلىۋاتقان ئات ئالدى ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۆرە بولدى ـ دە، گويا خۇشاللىقىنى ئىپادىلەۋاتقاندەك قاتتىق كىشنەۋەتتى.

ئاكا ـ ئىنىلەر ئاتلىرىدىن تەڭلا سەكرەپ چۈشۈپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئىنىسىنى باغرىغا مەھكەم باسقان مەنسۇرخان ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى ۋە ئۇنىڭ مەڭزىگە يېنىش ـ يېنىشلاپ سۆيدى. ئۇنىڭغىچە يېتىپ كەلگەن باشقا قېرىنداشلارمۇ ئىككى ئاكىسىنى مەھكەم قۇچاقلىشتى.

ـــ جەرەننى قوغلاش بىلەن بولۇپ كېتىپ توپتىن ئايرىلىپ قاپتىمەن. كېيىن تەرەپنى پەرق ئېتەلمەي...

ئىنىلىرى ئۇنىڭدىن جەرەننى قوغلاپ نەگە يەتكەنلىكىنى، كېچىنى يالغۇز قانداق ئۆتكۈزگەنلىكىنى، يىرتقۇچ ھايۋانلارغا ئۇچرىغان ـ ئۇچرىمىغانلىقىنى سورايتتى.

ھەئە، سەئىدخاننىڭ ئېتىغا بىر جەرەن غانجۇغىلانغان بو ـ لۇپ، تېخىچىلا تىرىك ئىدى. سۆڭگىچىگە سانجىلغان يا ئوقى شۇ پېتىچىلا تۇراتتى. ئۇنىڭ ھېچنېمىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايدىغان قارا بوراندا جەرەننى قانداق قىلىپ تىرىك تۇتۇۋالغانلىقى، يىرتـ قۇچ ھايۋانلار قاپلىغان بۇ جاڭگالدا بىر كېچىنى قانداق قىلىپ يالغۇز ئۆتكۈزگەنلىكى بىر سىر ئىدى. سەئىدخان ئىنىلىرىنىڭ سوئالىغا ئانچە تەپسىلىي جاۋاب بەرمىگەنىدى. جەرەنگە كۆزى چۈشكەن مەنسۇرخان ئىنىسىنىڭ باتۇرلۇقىغا يەنە بىر قېتىم قا ـ يىل بولدى.

ئىشقىلىپ نېمىلا بولمىسۇن بورانلىق كېچىدىكى ئوۋ بۇ ئا ـ تا بىر ئانا باشقا ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى تە ـ خمۇ قاتتىق چىڭىتقانىدى.

※ ※ ※

چوڭلۇقى شاھنىشىندىن سەل كىچىكرەك بولسىمۇ بېزىلى ـ شى، ھەشەمەتلىكلىكى ئۇنىڭدىن قېلىشمايدىغان بۇ سارايىنى ياغاچ كۆمۈرى سېلىنغان تۆت دانە چويۇن ئاتەشدان باھاردەك ئىسسىتـ ۋەتكەنىدى. قاتمۇقات سېلىنغان كۆرپە ئۈستىدە كۆڭلەكچان ھا ـ لەتتە ئوڭدىسىغا ياتقان مىرزا ئابابەكرىنىڭ دۈشەك بەستى شۇڭـ چە يوغان كاتسۇپىغا لىقلا كەلگەنىدى. ئون يەتتە ـ ئون سەككىز ياشلار ئەتراپىدىكى تۆت مەھرەم يېگىت ئۇنىڭ باش ۋە ئاياغ تەرد ـ پىدە ئولتۇرۇپ ئۇستىخىنىنى، پۇت ـ قوللىرىنى ئېھتىيات بـ ـ لەن يۇمشاق تۇتۇۋاتاتتى. كۆزىنى يۇمۇپ ياتقان مىرزا ئابابەكرد ـ

نىڭ ئۇخلىغىنىنى ياكى ئويغاقلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باسقان بىچارە مەھرەم يىگىتلەر قاتتىقراق تىنىشقىنىغا جۇرئەت قىلالمايتتى. ئىسسىقتىنىغا ياكى تەشۋىشتىنىغا ئەيتاۋۇر تەرلەپ كېتىشكەنىدى.

مىرزا ئابابەكرى ئويغاق ئىدى. بىر ۋاقىراپلا پۈتكۈل ماڭلايسۆيە ۋادىسىنى تىترىتىۋەتكەلەيدىغان بۇ زالىم ھۆكۈمدارنىڭ كۆڭۈل مەملىكىتىگە شۇ تاپتا غەم لەشكەرلىرى قورقۇنچلۇق ۋەھىمە سالغانىدى. ئۇ كۆز كىرگەندىن بېرى يارىكەنت شەھرىنى ئۇرۇكنىڭ كۆزىدەك مۇھاسىرىگە ئېلىپ، ھەر كۈنى دېگۈدەك لەشكەرلىرىگە ناغرا چالدۇرۇپ، سۈرەن سالدۇرۇپ، تىل ـ ھاقارەت ياغدۇرۇپ جەڭگە ئۈندەۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخانغا تاقابىل تۇرغۇدەك ئەپچىل چارە تاپالماي ئىچى سىقىلىپ كەتتىمۇ ياكى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئايال كىشىنىڭ كۆڭلەك ـ تامبىلىغا قوشۇپ ئەۋەتكەن بىر پارچە ھاقارەتلىك مەكتۇپى كاللىسىغا كىرىۋالدىمۇ ۋە ياكى مەھرەملەرنىڭ پۇت ـ قولىنى تۇتۇشى خۇشياقمىدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە، كۆزلىرىنى پىيالىدەك چەكچەيتىپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ يوقىلىش!

بۇ مۇدھىش ئاۋازدىن خۇددى ساراي كۆمتۇرۇلۇپ كەتكەندەك، باشلىرىغا جاللاتنىڭ قىلىچى تەڭلەنگەندەك چۆچۈپ كەتكەن تۆت مەھرەم يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ تىترىدى ـ دە، كاتسۇپىدىن ئۆملەپ دېگۈدەك چۈشۈپ ئۆزلىرىنى سارايىنىڭ تېشىغا ئاتتى.

سارايىنىڭ ئىچىنى يەنە مۇدھىش جىمجىتلىق قاپلىدى. يالغۇز قالغان مىرزا ئابابەكرى سارايىنىڭ تۆت تېمىغا مەقسەتسىز قاراپ قويۇپ كېلەڭسىز گەۋدىسىنى پەر ياستۇققا يۆلىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى مۇشۇ تۆت تامنىڭ ئىچىگە قاپسىلىپ قالغاندەك سەزدى ـ دە، كۆڭلىدىن بىر دەملىك تارقالغان ۋەھىمە ۋۇجۇدىنى قايتىدىن چىرمىۋالدى. بۇ ۋەھىمىلىك تۇيغۇلاردىن قۇتۇلۇپ كەتـ

مەكچى بولغاندەك كۆزىنى يەنە يۇمۇۋالدى.

«تاجۇ تەختىم، دۆلەت ـ پاراغىتىم مۇشۇنداقلا قولۇمدىن كېتىپ قالارمۇ؟ شۇنچە شەۋكەتلىك سۇلتان يۇنۇسخانمۇ سان ـ ساناقسىز سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كېلىپمۇ بىر تال مو ـ يۇمنى تەۋرىتەلمىگەنىدى. يەنە تېخى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنىڭ ئۆلۈكىنى تاشلاپ قېچىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقماق ئەجەب تەسكە چۈشتى ـ يا؟ ئوزۇق ـ تۇلۇكتىن قىسىلىپ بولسىمۇ لەشكەر چېكىنىۋېرەر دەپ ئويلىغانكەنمەن. ھەرقانچە قىلسىمۇ شۇنچە كۆپ لەشكەرگە ئاقسۇ، كۇچار تەرەپتىن ئوزۇق ـ تۇلۇك توشۇپ ئۇلگۈرتۇپ بولالماس. ئەسلى ئەينى يىلى سۇلتان يۇنۇس ـ خان ئۇنى تۇرپانغا تاشلاپ قويۇپ تاشكەنتكە كەتكەن ۋاقىتتا، بە ـ دەخشان، ئەندىجان تەرەپكە كۆز تىكمەي ئۇدۇل تۇرپانغا لەشكەر تارتسام بوپتىكەن. ئۇنى كېچىك، سەلتەنەت، لەشكىرىي ئىشلارغا خام، قاچان لەشكەر تارتىپ بارسام ئول يەرنى داستىخاندىكى مەزە ـ نى يېگەندەك ئاسانلا يەۋېتىمەن دەپ سەل چاغلىغانىكەنمەن. بە ـ دەخشان، ئەندىجاننى قولۇمغا ئېلىش تۇگۈل كىچىككىنە ۋاخان[1] بىلەن كانجۇت[2]نمۇ تۇتۇپ تۇرالمىدىم. ئۇنىڭغىچە يۇنۇسخانىنىڭ بۇ بەچچىسىنىڭ قانات ـ قۇيرۇقى يېتىلىپ، توشقان ئوۋلاشقىمۇ يارىمايدىغان بۇرە كۇچۇكىدىن شىر ـ يولۋاسقا ئايلاندى. تۇرپانغا لەشكەر تارتىپ بېرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئاقسۇنمۇ قولدىن بېرىپ قويدۇم. مانا ئەمدى ئۇنىڭ شۆھرىتى جاھانغا تاراپ، ئالاچىخان دېگەن نامىنى ئاڭلىسا ئەتراپتىكى خان ـ سۇلتانلار تىترەيدىغان بولدى. ماڭلايسۆيەنى ئۇنىڭغا راستىنىلا تارتتۇرۇپ قويارمەنمۇ؟ مانا بىر نەچچە ئايدىن بېرى تەختنى بىكارلا دەپ ھەيۋە قىلىۋاتىدۇ، جەڭگە ئۇندەۋاتىدۇ، لەشكەرلىرىگە تىللاتقۇزۇۋاتىدۇ. بۇنى ئاز دەپ ئەمدى خاتۇن كىشىنىڭ كۆڭلەك ـ تامبىلىنى ئەۋەتىپتۇ تېـ

① ۋاخان ـــ ھازىرقى تاجىكستان تەۋەسىدە.

② كانجۇت ـــ پاكستان تەۋەسىدە.

خى. ۋاھ‌ەرىخ! نېمىدېگەن چىدىغۇسىز ھاقارەت بۇ؟!...»

مىرزا ئاباباەكرى ھەسرەتلىك پۇشۇلىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ چىلىم خۇمارى تۇتقانىدى.

ــ قايسىڭ بار؟

ئىشىك تۇۋىدە بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان مەھرەم ئالاقزادىلىك بىلەن يۈگۈرۈپ كىردى.

ــ لەببەي قىبلىگاھىم!

ــ چىلىم! ــ دېدى ئۇ زەردە بىلەن.

ھايال ئۆتمەي چىلىمچى نەقىشلىك دەستىسىگە ياقۇت، ئۇچە ـ مەرۋايىتلاردىن كۆز قويۇلغان چىلىمنى كۆتۈرۈپ پۇتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ كىردى.

ــ ئانھەزرىتىمنىڭ كۆككە[1] مەيلى تارتامدىكىن ياكى قارا[2] غىمۇ؟

ــ ئارىلاشتۇر!

چىلىمچى ئەپچىل بارماقلىرى بىلەن چىلىمنىڭ ئالتۇن يانلىغان سەيخانىسىغا ئەپيۇن بىلەن نەشىنى ئارىلاشتۇرۇپ سېلىپ مىرزا ئاباباەكرىگە تەڭلىدى. ئاندىن لاخشىگىر بىلەن ئاتەشداندىن بىر تال چوغنى قىسىپ ئېلىپ چىلىمنىڭ سەيخانىسىغا ئاۋايلاپ سالدى. مىرزا ئاباباەكرى چىلىمنى خۇددى دەم تارتقاندەك بىر نەچچە قېتىم شورىغاندىن كېيىن ھۇزۇرلۇق بىر كەيپىياتتا تۇتۇننى ئاستا ـ ئاستا سىرتقا پۈۋلىدى. ئۇنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن تۇرۇلۇپ ـ تۇرۇلۇپ چىققان كۆكۈچ ئىس ھاۋادا ھالقا بولۇپ لەيلىدى. خۇمارى تۇتۇپ كەتكەن چىلىمچى ھاۋادا لەيلەپ تۇرغان ئىسنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن شوراشقا باشلىدى.

مىرزا ئاباباەكرى ئەنە ئاشۇ تەرزدە بىر قانچە قېتىم شورىغاندىن كېيىن چىلىمنى چىلىمچىگە قايتۇرۇپ بەردى.

ــ ئانھەزرىتىم ئاشقىنىنى كىمگە ئىلتىپات قىلىدىكىن؟

① كۆك ــ كۆكنار، يەنى ئەپيۇن.

② قارا ــ نەشە.

ـــ ئۆزۈڭ چىكىۋەت، ـــ دېدى مىرزا ئىبابەكرى.

بۇ كۈتۈلمىگەن ئىلتىپاتتىن قاتتىق ھاياجانلانغان چىلمچى گۈپپىدە تىزلىنىپ كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغان ھالدا مىننەتدار لىقىنى بىلدۈردى.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەقسالال.

ئۇ تىزلىنىپ ئولتۇرغان پېتى چىلمنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن شوراشقا باشلىدى.

ھەئە، مىرزا ئىبابەكرى ھەر قېتىم چىلىم تارتقاندا ئاشقىنىنى ئەمىر ـ بەگلىرىگە ئىلتىپات قىلىۋېتەتتى. بۇ كاتتا ئىلتىپات ھېسابلىناتتى. بۇ ئىلتىپاتقا ئېرىشكەن ئەمىرلەر ئۆزلىرىنى چەكسىز بەختلىك، ئابرۇيلۇق ھېس قىلىشاتتى. شۇنچە يىلدىن بېرى ئۆزىگە خاس چىلمچىلىق قىلىۋاتقان بۇ مەھرەمگە چىلىم ئىلتىپات قىلىشى تۇنجى قېتىم ئىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ خانىنىڭ بۇ كاتتا ئىلتىپاتىدىن بىر خەزىنە ئالتۇن ئىنئام ئالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتكەنىدى.

چىلمچى نەشە بىلەن ئەپيۇننىڭ كەيپىدىنمۇ ياكى ئۇخلىسا چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان بۇ كاتتا ئىلتىپاتنىڭ ھاياجىنىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، خۇددى قانات ياساپ ئۇچقانىدەك بىر تۈيغۇدا سارايدىن ئاستا يېنىپ چىقتى.

چىلمنىڭ كەيپىدە كۆڭلى بىرئاز كۆتۈرۈلۈپ قالغان مىرزا ئىبابەكرىنىڭ كاللىسىغا بايىقى گادىرماچ خىياللار يەنە كىرىۋالدى.

«مۇداپىئەسى چىڭ، سېپىللىرى شۇنچە مۇستەھكەم قەشقەر بىلەن يېڭىسارنى بىرلا ھۇجۇم بىلەنلا تارتىۋالدى. ئۆزۈمدىن كەتتى. ئاشۇ نان كور ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە زىيادە ئىشىنىپ كەتمىگەن بولسام، قەشقەردە ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە ئۆزۈم چىققان بولسام ئەھۋال ھەرگىز ئۇنداق بولمايتتى. ھېلىمۇ ياخشى ئاشلىق، ئوزۇق ـ تۈلۈكلەرنى يارکەنتكە ۋاقتىدا يۆتكىۋالغانكەن. مەن. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكى تېخىچىلا

ئۆكسۈپ قالمايۋاتىدۇ. راست، ئەمىر ـ بەگلەر پەرمانىمنى تولۇق ئورۇنلىماي شەھەرنىڭ سىرتىدىكى يېزا ـ قىشلاقلاردىكى رەئىـ يەتنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇكىنى تولۇق يىغىۋالمىغان ئوخشايدۇ. بۇ ھۇرۇن ئېشەكلەر چوقۇم شۇنداق قىلغان گەپ. سۇلتان ئەھمەدـ خاننىڭ لەشكەرلىرى ئاشۇ ئاۋامنىڭ قولىدىكى ئوزۇق ـ تۇلۇككە تايىنىپ جان ساقلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. پەرمانىمنى تولۇق ئادا قىلمىغانلىقىنىڭ ئاقىۋىتىنى كۆرستىمەن ئۇلارغا...»

ـــ قايسىڭ بارا! ـــ غەزەپلەنگەن مىرزا ئاباباكرى يەنە توۋلىدى.

خاس مەھرەم ئالاقزادىلىك بىلەن يۈگۈرۈپ كىردى.

ـــ شاھنىشىنغا چىقىمەن.

ھايال ئۆتمەي دەستارپىچ كىرىپ مىرزا ئاباباكرىنىڭ شاھانە تون ـ سەرپايىلىرىنى كىيدۈردى. ئۇنىڭغىچە جاكارچى ئۇنىڭ شاھنىشىنغا چىقىدىغانلىقىنى خەۋەر قىلىپ توۋلاشقا باشلىدى:

ـــ خان ئالىيلىرى شاھنىشىنغا چىقتى!

جاكارچىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان يەنە بىر جاكارچىمۇ باشتىكى جاكارچىنىڭ سۆزىنى تەكرارلاشقا باشلىدى. بىردەمدىلا پۈتكۈل ئوردىنىڭ ھەممە يېرىدە بۇ ئاۋاز ئاڭلاندى. ھەئە، ئەمىر ـ بەگلەرگە بىرمۇ بىر خەۋەر يەتكۈزۈپ بولغۇچە ۋاقىت سوزۇلۇپ كېتەتتى. شۇڭلاشقا ئوردىنىڭ ھەممە يېرىدە جاكارچى بار ئىدى. بىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان يەنە بىرى توۋلايتتى. بۇنى ئاڭلىغان ئەمىر ـ بەگلەر ئالدىراش شاھنىشىنغا يۈگۈرەيتتى.

شاھنىشىننى گۆرىستانلىقتەك سۈكۈت باسقانىدى. مىرزا ئاباباكرىنىڭ تۇيۇقسىز ئوردىغا چىقىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمىگەن ئەمىرلەر بىر ـ بىرىگە يەر تېگىدىن گۇمانسىراپ قارىشاتتى. ھەممىسىنىڭ يۈرىكى ۋەھىمىدىن پوكۇلداپ كەتكەنىدى. قاتتىق تىنىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى.

مىرزا ئاباباكرى تەختىنىڭ ئالدىدا قول باغلاشقىنىچە باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان ئەمىرلەرگە ھومىيىپ قارىۋەتكەندىن

كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ سەھرا ـ قىشلاقلاردىكى رەئىيەتنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرىنى يىغىۋېلىشقا قايسىلىرى مەسئۇل بولغان؟

مىرزا ئاباباكرىنىڭ بىلىپ تۇرۇپ سورىغان بۇ سوئالىدىن ئەمىرلەر چۆچۈشۈپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى. ھەئە، سۇلتان ئەھمەدخان قەشقەر بىلەن يېڭىسارنى تارتىۋالغاندىن كېيىن مىرزا ئاباكرى بىر تەرەپتىن ياركەنت شەھرىنىڭ مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە پەرمان بەرسە، بىر تەرەپتىن شەھەر ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلاردىن ــ ئۇ تەرىپى پوسكام ـ قاغىلىق، بۇ تەرىپى ئېلىشقۇ ـ مەكىتكىچە بولغان دائىرىدىكى خەلقنىڭ قولىدىكى ئوزۇق ـ تۇلۇكنى تولۇق يىغىۋېلىش توغرىسىدا پەرمان بەرگەنىدى. ئەلۋەتتە بۇ پەرماننى خېلى كۆپ ئەمىرلەر تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپ يۇرۇپ تەڭ ئورۇنلىغاندى.

ــ ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ــ دېدى تىترەپ تۇرۇپ ئالدىغا بىر قەدەم چىققان ئاشلىق دىۋانىنىڭ ئەمىرى مىرزا ياقۇپ دوغلات، ــ پەرمانلىرىغا بىنائەن رەئىيەتنىڭ قولىدىكى ئوزۇق ـ تۇلۇكلەرنى تامامەن يىغىۋالغاندۇق. ھەتتا ئۇلارنىڭ ھويلىسىدا مال ـ چارۋا ئەمەس، توخۇ ـ ئۆردەكلىرىمۇ قالمىدى.

ــ ئۇنداقتا شەھەر سىرتىدىكى تۇمەنلىگەن ياۋ لەشكەرلىرىگە بىرى ئاسماندىن ئوزۇق ـ تۇلۇك تاشلاپ بېرىۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟

مىرزا ياقۇپ دوغلاتنىڭ نېرۋىلىرى زىڭىلداپ، چىرايى تاتىرىپ، تىلى گەپكە كەلمىدى.

ــ ياركەنت مۇھاسىرىدە تۇرغىلى تۆت ئايدىن ئاشتى. شۇنچە ئوزاق قارا قىشتىمۇ ياۋ لەشكەرلىرى ئوزۇق ـ تۇلۇكتىن ئازراقمۇ قىينالمايۋاتىدۇ. سىلى بولسىلا رەئىيەتنىڭ ئازراقمۇ زاپاس ئاشلىقى يوق دەۋاتىدىلا. ئېيتسىلا، سىلى ئول ئوزۇق ـ تۇلۇكنى قانداق يىغىۋالغانىدىلە؟

ــ يالغان ئېيتىشقا ھەددىم ئەمەس ئالىيلىرى. شول كۇنى

لەردە سەھرا ـ قىشلاقلاردىكى ئاۋامنىڭ ئۆيىدە چىش ـ كولىغۇ ـ دەكمۇ بىر نەرسە قالمىدى.

مىرزا ئاباباكرى مىرزا ياقۇپ دوغلاتقا نەشتەردەك تىكىلدى:

ـــ ئەمىسە مەن يالغان ئېيتىپتىمەن ـ دە؟

ـــ ھەددىم ئەمەس.

ـــ ئۇنداق بولسا سىلى پەرمانىمنى تولۇق ئادا قىلماپتىلا. ئاۋام ـ رەئىيەت يالغاندىن ئوزۇق ـ تۈلۈكمىز يوق دەپ قويسا ئىشەندىلە. قازناقلىرىنى، ئاشلىق ئورىلىرىنى ئاقتۇرمىدىلا شۇنداقمۇ؟

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە قالغان ياقۇپ دوغلاتنىڭ ئۆرە تۇرغۇدەكـ مۇ ماجالى قالمىدى. بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە لام ـ جىم دېمـ دى.

ـــ مىرغەزەپ!

شاھنىشىننىڭ سىرتىدا ساقلاپ تۇرغان مىرغەزەپبەگ[1] يـۇ ـ گۇرۇپ كىردى.

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم!

ـــ پەرمانىمغا سەركەشلىك قىلغان ئاشلىق دۇئانىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ياساققا يەتكۈزۈلسۇن[2]!

جاللاتلار يۈگۈرۈپ كىرىپ مىرزا ياقۇپ دوغلات قاتارلىق ئون نەچچە ئەمىرنى دارقىرىتىپ سۆرەپ چىقىپ كەتتى.

مىرزا ئاباباكرى قان تولغان كۆزلىرىنى دىر ـ دىر تىتـ رەۋاتقان ئەمىرلەرگە يۆتكىدى. شۇ تاپتا ئەمىرلەر چىلىق ـ چـ لىق تەرلەپ كەتكەنىدى.

ـــ سىپىلىنىڭ مۇداپىئەسىگە قاتتىق ئاگاھ بولۇڭلار، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى تەلەپپۈزىنى سەل يۇمشىتىپ، ـــ ياۋ چې ـ كىنىپ كەتمىگۈچە ھېچكىمنىڭ قەسىرگە قايتىپ تۇنىشىگە رۇخسەت يوق. كىمكى شۇنداق قىلىشقا پېتىنىدىكەن، جەددى ـ

① مىرغەزەپبەگ ـــ جاللاتلارنىڭ باشلىقى.

② ياساققا يەتكۈزۈلۈش ـــ كاللىسىنى ئېلىش.

جەمەتىگىچە قىرىپ تاشلىنىدۇ، قايتىڭلار.

ـــ قۇدرەتلىك ئادالەتپاناھىمىزنىڭ مېھىر ـ شەپقىتىگە ھەشقاللا!

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغان ئەمىرلەر يەڭگىل تىنغىنىچە شاھنىشىندىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىراشتى.

※ ※ ※

سۇلتان ئەھمەدخاننىمۇ غەم باسقاندى. گەرچە قەشقەر بىلەن يېڭىسار قەلئەسىنى بىرلا ھۇجۇم بىلەن ئىشغال قىلىپ، سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلىرى ئانچە تالاپەت كۆرمىگەن بولسىمۇ، ياركەنت شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىدا بۇنچە ئۇزۇن تۇرۇپ قېلىشنى ئويلىمىغاندى. كەچ كۈزدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە ھېيلىگەر مىرزا ئابابەكرى شەھەرگە مەھكەم بېكىنىۋېلىپ بىر قېتىمۇ جەڭگە چىققىلى ئۇنىمىدى. لەشكەرلەرنىڭ ھەر كۈنى سېپىل تۈۋىگە بېرىپ تىل ـ ھاقارەت ياغدۇرۇشلىرىمۇ، غۇرۇرىغا تېگىپ جەڭگە چىقىرىش ئۈچۈن ئەۋەتىپ بەرگەن ئايال كىشىنىڭ كۆڭلەك ـ تامبىلىمۇ كار قىلمىدى. ھېيلىگەر مىرزا ئابابەكرى بۇ كۆتۈرۈپ قويۇۋسىز ھاقارەتلەرگە چىشىنى چىشلەپ چاشقاندەك ئىنىغا كىرىۋالغاندى.

«ئۇ مەندىن ۋاقىت ئۇتماقچى، ـــ دەپ ئويلىدى سۇلتان ئەھمەدخان، ـــ ۋاقىت ئۇزارسا نەچچە تۈمەن لەشكەرگە ئوزۇق ـ تۈلۈك يېتىشتۇرەلمەيدىغانلىقىمنى ئوبدان بىلىدۇ. ئەمدى تېخى قىش ئاخىرلىشىپ، توك ئېرىپ، ئەگىز ئېقىشقا، دەل ـ دەرەخ ـ لەرگە سۇ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. ئورما ۋاقتىغا يەنە بەش ـ ئالتە ئاي ۋاقىت بار. سەھرا ـ قىشلاقلاردىكى رەئىيەتنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكىنى رەھىمسىزلىك بىلەن يىغىۋالغىنىغا قارىغاندا جەڭگە چىقماي، شەھەرنىڭ سېپىل ـ دەرۋازىلىرىنى مەھكەم بېكىتىپ يېتىشنى ئاللىقاچان كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان گەپ. بولمىسا لەشـ

كەرلەرنىڭ ھەر كۈنى نەچچە ۋاق تىللاشلىرىغا، ناغرا چېلىپ جەڭگە ئۇندەشلىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەيتتى. بۇرناكۇن ئەۋەتكەن خەت بىلەن خاتۇن كىشىنىڭ ئەڭلىنى كۆرسە ھەرقانداق ئەركەك-نىڭ ئۆتى يېرىلماي قالمايدۇ، لېكىن ئۇ چىدىدى. ھەقىقەتەن تا-قەتلىك ئىكەن. يولۇاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر، دېگەن ئاتىلار سۆزىنى ئوبدان بىلىدىكەن. ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر. كاشغەر، يېڭىساردىكى جەڭدە تۇزۇك چىقىم تارت-مىغان بىلەن يارکەنت شەھىرىدە جەڭ قىلماي تۇرۇپلا خېلى كۆپ لەشكەرلەر تالاپەتكە ئۇچرىدى. ھەر قېتىملىق قىلغان نۇسرەتسىز ھۇجۇمىمىز يۈزلىگەن لەشكەر ــ سەرۋازلارنىڭ بىھۇدە ئۆلۈمى بىلەن ئاخىرلاشتى. ياۋ كامانداز لىرى ھەقىقەتەن مەرگەن ئىكەن. مەنچاناق[1]، زەمبىرەكلەرنىمۇ دەل جايىغا نىشانلاپ ئاتىدىكەن...»

سۇلتان ئەھمەدخان يارکەنت شەھىرىگە بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قوزغاپ باققان بولسىمۇ، شەھەر سېپىلىنى مەھكەم قوغداپ تۇرغان مىرزا ئاباباكرى لەشكەرلىرى يا ئوقى، مەنچاناق، زەمبىرەك، ياغاچ ــ تاش ۋە قاينىتىلغان ياغ بىلەن تاقابىل تۇرۇپ ھۇجۇمنى چېكىندۈرگەنىدى. ئاشۇ بىر قانچە قېتىملىق ھۇجۇمدا ئۇ مىڭلىغان لەشكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قالدى. مىڭلىغان لەشكەر-لىرى يارىدار بولدى. مۇستەھكەم شەھەر سېپىلى ئۇنىڭ يولىنى تاغدەك توسۇپ تۇرۇۋاتاتتى.

ــ چۈشلۈك غىزا تەييار بولدى ئالىيلىرى.

ئۇ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ بىكاۋۇل بەگكە قارىدى. ئەتە-گەندىن بېرى ناشتا قىلمىغاچقىمۇ قورسىقى ئېچىپ كەتكەنىدى. ئۇ گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرۇشىغا تۇيۇقسىز قورسىقى كور-كىراپ كەتتى. بۇ ئاۋازدىن ھەر ئىككىلىسى تەڭلا خىرىلداپ كۈ-لۈۋەتتى.

ــ غىزانىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاشقازىنىم ئاگال جاۋاب بېرە-ۋەتتىمۇ دەيمەن، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان كۈلكىسىنى توخ-

① مەنچاناق ــ تاش ئاتىدىغان قورال.

تىتىپ، ـــ غىزانى مەشەگىلا ئەكىرىپ بەرسىلە.

ـــ خوش!

بىكاۋۇل بەگ ھايال ئۆتمەي چېدىرغا بىر مەھرەم بىلەن كىرىپ كەلدى. مەھرەمنىڭ قولىدىكى پەتنۇستا بىر چىنە ئۇماچ بىلەن سىكىپ پىشقان بىر زاغرا بار ئىدى. سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ مۇشۇنداق غىزالىنىۋاتقىنىغا ئىككى ھەپتە بولاي دەپ قالغانىدى. بىكاۋۇل بەگ ئۇنىڭ قولىغا ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا كۆتۈرۈپ كېلىپ سۇ بەردى. ئۇنىڭغىچە مەھرەم يىگىت پاكار شىرەنىڭ ئۈستىگە پەتنۇسنى ئاۋايلاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى.

ـــ ئۆزلىرىمۇ كەلمەملا، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان بىكاۋۇل ئەمىرنى غىزاغا تەكلىپ قىلىپ.

ـــ مەن سەل تۇرۇپ غىزالىنىمەن. قېنى غىزاغا ئىلتىپات قىلسىلا ئالىيلىرى. ئاش سوۋۇپ قالمىسۇن.

سۇلتان ئەھمەدخان چىنىگە «بىسمىللا» دەپ قوشۇق سالدى. ئۇماچتا چامغۇردىن تولاراق گۆش بار ئىدى. گۆشنى كۆرۈپ بىرىدىلا تەئەججۇپلەندى.

ـــ ئەجەب بۇگۇن گۆش پەيدا بولۇپ قاپتىغۇ؟

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى بىكاۋۇل بەگ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ، ـــ ئەتىگەن مىرزا جاپپار بەردى بەگ جانابلىرى بىر قوينىڭ گۆشىنى ئەۋەتىپتىكەن، شورپا سېلىشقا كۆزىمىز قىيماي، ئۇماچقا ئازراق توغرامچە قىلدۇق.

ـــ مۇنداق دېسىلە.

سۇلتان ئەھمەدخان بىر قوشۇق ئاشنى ئاغزىغا يېقىن ئەكېلىپ بولۇپ يەنە سورىدى:

ـــ گۆشكە نۆكەرلەرمۇ ئېغىز تەگدىمۇ؟

ـــ يوقسۇ، ئالىيلىرىنىڭ غىزاسىغا بىر نەچچە كۈن توغرامچە قىلىپ بېرەيلى دەپ ساقلاپ قويدۇق.

ئۇ قوشۇقنى پاققىدە چىنىگە تاشلىدى.

ـــ دېمەك، نۆكەرلەرنىڭ غىزاسى گۆشسىزكەن ـ دە؟

بىكاۋۇل بەگ كۆزىنى خانىنىڭ نارازىلىق چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەپقەيچىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى.

ـــ ئاشنى دەرھال ئاچىقىپ كەتسىلە، ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ماڭا نۆكەرلەرنىڭ غىزاسىدىن ئەكىرىپ بەرسىلە.

خانىنى تاماققا زورلاشقا جۇرئەت قىلالمىغان بىكاۋۇل بەگ ئاستا كېلىپ چىنىنى قولىغا ئالدى.

ـــ گۆشنى نۆكەرلەرنىڭ كەچلىك غىزاسىغا بۇيرۇپ بەرسىلە.

ـــ خوش!

ئاشنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتكەن بىكاۋۇل بەگ ھايال ئۆتمەي قايتىپ كىردى. پەتنۇستىكى قاتتىق زاغرىنى يەۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان «نېمە ئىش؟» دېگەننى قىلىپ بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ بىر كىشى خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەن دەپ بارگاھ ئالدىغا كېلىۋاپتۇ. ئەرزى بارەڭ قىلىدۇ.

ـــ باشلاپ كىرسىلە.

ـــ خوش!

بىكاۋۇل بەگكە ئەگىشىپ شاھ چېدىرىغا كىرىپ كەلگەن دېھقان سۈپەت كىشى بوسۇغا تۆۋىدىلا موككىدە تىزلاندى ـ دە، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭ يېلىڭ، يىرتىق ئۇستىباشلىرىغا ئېچىنىش بىلەن قاراپ قويۇپ گېپىنى قىردى:

ـــ يىغا ـ زار قىلىپ خان ئالىيلىرىنى مالال قىلماي ئەرزلىرىنى دېسىلە، ـــ دېدى بىكاۋۇل بەگ.

سۇلتان ئەھمەدخان بىكاۋۇل بەگنىڭ قوپاللىقىنى ياقتۇرمىغان ھالدا كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى. ئاندىن ئەزەرنى دېھقانغا يۆتكەپ مۇلايىملىق بىلەن ئېغىز ئاچتى.

ـــ كەلسىلە، بۇياقتا ئۆتۈپ ئولتۇرسىلا.

دېھقان ئۆپكىدەپ ـ ئۆپكىدەپ يىغىدىن توختىدى. ئەمما

ئولتۇرغان جايىدىن قىمىرلىماي سۆلتان ئەھمەدخانغا جاۋاب بەرمەستىن سىزلىك بىلەن قارىدى.

ــ تارتىنمىسىلا. نېمە ئەرزىيەتلىرى بولسا دەۋەرسىلە، ــ دېدى دېھقانىنى سۆزلەشكە رىغبەتلەندۈرۈپ.

ــ داد پادىشاھىم ئالەم، ــ دېھقانىنىڭ كۆزىدىن يەنە تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى، ــ دەرگاھلىرىغا ئادالەتلىرىنى سېغىنىپ كەلدىم.

ــ خوش، ــ دېدى سۆلتان ئەھمەدخان.

دېھقان بىر نەچچە دەقىقە ئۆپكىدەپ توختىغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ كۆزدىن مىرزا ئاتابەكرى ئالىيلىرىنىڭ چارۋا سېلىقىدىن يوشۇرۇپ قازناقتا سولاپ باققان بىر توقلام[1] بار ئىدى. قىشتىن بېرى بالىلىرىمغا بۇرداڭ نان تېپىپ بېرەلمەي قىينالسامۇ ئول توقلامنى ئۆلتۈرۈپ بېرىشكە قىيمىغانىدىم. ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار دەپتىكەن، قىينىلا ــ قىستىلا يازغا ئۇلىشىۋالسام بىر-ئىككى قوچقار تېپىپ كۆزگىچە قوزىلىتىپ كۆپەيتىۋالارمەن دېگەن ئۈمىدىم بار ئىدى. تۈنۈگۈن ئەتىگەن بالىلارنىڭ ئانىسى بىلەن يىگۈدەك بىر نەرسىنىڭ غېمىنى قىلىش ئۈچۈن قولۇم ــ قوشنىلاردىن ئۆتنە ــ يېرىم سوراپ چىقىپ كېتىپتىمىز. چوڭ ئىكىسى ئوغلۇممۇ بۇغدايلارنى توپىلىغلى چىقىپ كېتىپتۇ. ھەممىمىز ھېلىقى مەھەز توقلىغا غازاڭ تاشلاپ بېرىشنى ئۇنتۇغان چېغىمىز، قارنى ئېچىپ مەرىگەن بولسا كىچىك ئوغلۇم ھويلىغا ئاچىققان چېغى. شۇ چاغدا يولدىن ئۆتۈپ كېتىپ بارغان خان لەشكەرلىرى كۆرۈپ قېلىپ ئېلىپ مېڭىپتۇ. بىز بولغان بولساققۇ لەشكەرلەردىن ئول توقلىنى ھەرگىز تالاشمايتتۇق. لېكىن كىچىك ئوغلۇم توقلىنى بىگانە كىشىلەرنىڭ ئېلىپ كېتىشىگە چىدىماي قارشىلاشتىمىكىن تاڭ، قانداق بولغىنىنى بىلمىدۇك. ئۆيگە كېلىپ قارىساق بالىمىز قىپقىزىل قانىنىڭ ئىچىدە ياتىدۇ. كىچىك بالا دېگەننى ماڭە شۇم دەپ ئىتتىرىۋېتىپ، پاقلانىنى ئېـ-

① توقلا ــ چىشى پاقلان.

لىپ كەتمەي...

دېھقان گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي ھەقىقلاپ كەتتى. ئەھۋالنى تولۇق چۈشەنگەن سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ غەزەپتىن مۇشتۇملىرى تۈگۈلۈپ كەتكەندى.

ـــ قانخور، بەتبەختلەر!

دېھقان خانىنىڭ تۇيۇقسىز غەزەپلەنگىنىنى كۆرۈپ كىرپىدەك تۈگۈلۈپ كەتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان بىكاۋۇل بەگكە قاراپ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ ھېلىقى پاقلان ئەركەكمىكەن، چىشمىكەن؟

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە تاتىرىپ كەتكەن بىكاۋۇل بەگ ئالدىراپ جاۋاب بەردى:

ـــ چىشى پاقلانكەن.

ـــ ئەمىر جاپپار بەردى بەگ دەرھال قېشىمغا كەلسۇن!

بىكاۋۇل بەگ دەرھال سىرتقا يۈگۈردى.

شاھ چېدىرىنىڭ ئىچىنى ئېغىر سۈكۈت باستى. گەرچە ئەمدىلا قىرىق ـ ئەللىك ياشلارغا كىرگەن بولسىمۇ، چاچ ـ ساقالىرى ئۆسۈپ بوۋايغىلا ئوخشاپ قالغان، ئاچارچىلىق ۋە جاپادىن ئورۇقلاپ بىر تېرە ـ بىر ئۈستىخان بولۇپ كەتكەن دېھقانىنىڭ بىچارە تۇرقىغا قاراپ سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ يۈرىكى سىيرىلىپ كەتتى.

«خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمىگەنىكەنمەن. قانداق قاباھەت بۇ. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم قورساق غېمىدە ئاۋام ـ رەئىيەتنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا چۈشكەن بولسا ـ ھە. ئەس ـ يادىم يار-كەنت شەھىرىنى ئېلىش بىلەن بولۇپ بۇ تەرىپىنى ئويلىماپتىمەن. مەن ئويلىمىساممۇ ئەمىر جاپپار بەردى بەگ ئويلىشى كېرەك ئىدىغۇ؟ قېيىنئاغام بولغان ئادەم مۇشۇنداق قىلسا باشقا سەركەردىلەر نېمىش قىلماقچى؟ ئەجەب ماڭا پاقلان گۆشى ئەۋەتىپتۇ دەپ ئويلاپتىمەنۇ، ئەمما ئول پاقلاننى نەدىن تاپقانلىقىنى

خىيالىمغا كەلتۈرمەپتىمەن. ھېلىمۇ ياخشى باپا بىكاۋۇل بەگ ئە-كىرگەن ئاشنى ئىچمەپتىكەنمەن...»

ھەئە، ئەمىر جاپپار بەردى بەگ سۇلتان ئەھمەدخانىڭ چوڭ خانىشى ساھىب دۆلەت خېنىمنىڭ ئاكىسى بولۇپ ئۇچ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىنىڭ ئەمىرى ئىدى. بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشتە ئاقسۇغا كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىمۇ ئېلىۋالغانىدى.

شاھ چېدىرىغا ئالدىراپ كىرىپ كەلگەن ئەمىر جاپپار بەردى بەگ سۇلتان ئەھمەدخانىڭ غەزەپلىك تۇرقىنى كۆرۈپ بىرئاز ھودۇقتى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ سالام بەردى:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

سۇلتان ئەھمەدخان سالامنى ئېلىك ئالماي، نەشتەردەك تە-كىلىپ تۇرۇپ سوردى:

ــ ئېيتسىلا، ئەتىگەن ئەۋەتىپ بەرگەن پاقلاننى نەدىن تاپقان ئىدىلە؟

خانىڭ سوئالىنى ئاڭلاپ ئەمىر جاپپار بەردى بەگ بىرئاز خاتىرجەم بولدى.

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. ئول پاقلاننى تۇنۇگۈن نۆكەر-لىرىم ئەتراپتىكى مەھەللىدىن تېپىپ كەپتىكەن. ئالىيلىرىنىڭ خېلىدىن بېرى گۆشكە ئېغىز تەگمىگەنلىكلىرى ئېسىمگە كېلىپ بىكاۋۇل بەگكە ئەۋەتىپ بەرگەنىدىم.

ــ نۆكەرلىرىنىڭ ئول پاقلاننى قانداق تېپىپ كەلگەنلىكى-نى بىلەمىدىلا؟

ــ بۇ تەرىپىنى سورىماپتىمەن.

ــ ئۇنداق بولسا دەرھال چاپارمەن ماڭغۇزسىلا، ئاشۇ نۆكەر-لەر ئالدىمغا كەلسۇن.

ئەھۋالنىڭ باشقىچىرەك تۇرغىنىنى ھېس قىلغان ئەمىر جاپپار بەردى بەگ بىردە قاپىقىنى تۇرۇپ تۇرغان سۇلتان ئەھ-مەدخانغا، بىردە چېدىرنىڭ بوسۇغىسىدىلا يۆكۈنۈپ ئولتۇرغان

دېھقانغا، بىردە شاھ چېدىرىغا بىر ـ بىرلەپ كىرىپ كەلگەن ئە-مىر ـ سەركەردىلەرنىڭ تەشۋىش چىقىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ قويۇپ سىرتقا ماڭدى.

بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە شاھ چې-دىرىغا ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ كىرىپ كەلگەن ئالتە نەپەر نۆكەر سۇلتان ئەھمەدخانىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ لاغ ـ لاغ تىترىگىنىچە موككىدە تىزلاندى.

ـــ بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى.

شۇ تاپتا سۇلتان ئەھمەدخان ئۇلارنىڭ بىر پاقلان ئۇچۇن بىچارە دېھقانىنىڭ بالىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى چۈشەنگەندى.

ـــ سىلەرگە ئوزۇق ـ تۈلۈك تېپىپ كېلىشكە كىم پەرمان بەردى؟

خانىنىڭ سوئالىنى ئاڭلاپ ئەمىر جاپپار بەردى بەگنىڭ پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى.

ـــ ھېچ... ھېچكىم... ئۆ... ئۆزىمىزچە... ئوۋ... لىغۇدەك بىر نەرسە... تېپىپ... كېلەيلى... دەپ...

ـــ غىزادىن قىسىلغانمىدىڭلار؟

پۇت ـ قوللىرىغا ئازراق جان كىرگەن نۆكەرلەر تىلىنى چاپناپ جاۋاب بەردى:

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى... ئەمدى شۇ گۆشسىز غىزا يېگىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغاچقا...

ـــ تايىنلىق مېنى ئۆلتۈرۈپ يېيىشسەڭ بولمامدۇ بەتبەخت-لەر! ـــ سۇلتان ئەھمەدخان ئەمدى غەزىپىنى باسالمىدى، ـــ سەز-لەرنىڭ يىرتقۇچ ھايۋاندىن نېمە پەرقىڭ. تاس قاپتىمەن ئول پاقلانىنىڭ گۆشىگە مەنمۇ ئېغىز تېگىپ شېرىك بولغىلى. يېگەن بولسام توڭگۇزنىڭ گۆشىنى يېگەندەك، ياق ئاشۇ رەھمەتلىك نا-رەسىدەنىڭ گۆشىنى يېگەندەك بولاركەنمەن. جاللات!

ـــ لەببەي!

ـــ مۇنۇ ئالتە مەلئۇننى ئاچىقىپ ياساققا يەتكۈزۈڭلار. كال-

لىسىنى نەيزىنىڭ ئۇچىغا سانجىپ ھەرقايسى لەشكەرگاھلاردا سازايى قىلىڭلار! سەرۋاز ـ لەشكەرلەر بۇنىڭدىن ئىبرەت ئالسۇن! جاللاتلار ئالتە نۆكەرنى سۆرىگىنىچە ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان شاھ چېدىردىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەر ـ گە تەكشى بىر قارىۋالغاندىن كېيىن يەنە ئېغىز ئاچتى:

ـــ لەشكىرىي قانۇن مۇقەددەستۇر. ئۇنى بۇزۇشقا، خىلاپلىق قىلىشقا ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس. سەرۋاز ـ لەشكەرلەرنى ئوبدان باشقۇرماي مەيلىگە قويۇۋەتكەنلىكى ئۈچۈن ئاقسۇ ـ ئۇچ لەشكەرگاھىدىكى ئەمىر جاپپار بەردى بەگ قاتارلىق بارلىق سەر ـ كەردىلەرنىڭ ھەربىرى يۈزدىن دەررىگە تارتىلسۇن!

خانىنىڭ ئۆلۈمگە بۇيرۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان ئە ـ مىرجاپپار بەردى بەگ موككىدە تىزلاندى:

ـــ قۇدرەتلىك ئاداللىتىناھىمنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا.

نۆكەرلەر ئەمىر جاپپار بەردى بەگ قاتارلىق ئاقسۇ ـ ئۇچ ئەمىرلىرىنى ئاچىقىپ شاھ چېدىرىنىڭ ئالدىدا دەررىگە تارتىشقا باشلىدى.

ـــ خەزىنىچى بەگ! ـــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان.

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم!

ـــ پەرزەنتىدىن ناھەق ئايرىلىپ قالغان مۇنۇ دېھقانغا بەش چوكا ئالتۇن، بەش يۈز سەر كۈمۈش تۆلەم بېرىلسۇن. يەنە بەش چارەك قوناقمۇ قوشۇپ بېرىڭلار.

دېھقان ئۆملەپ بارغىنىچە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ يىغلاشقا باشلىدى:

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ ئادالىتىگە ھەشقاللا. تەڭرى بىزگە نوشۇرۋانى ئادىلنى ئەۋەتىپتۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان دېھقاننى ئاستا يۆلەپ تۇرغۇزدى:

ـــ سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئوبدان باشقۇرمىغانلىقىم ئۈ ـ چۈن سىلىدىن ئەپۇ سورايمەن. بولغۇلۇق بولۇپتۇ. ئەمدى سەۋر قىلسىلا.

مەھرەملەر دېھقاننى چېدىردىن ئاستا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ــ سىلەرمۇ قايتىڭلار، ــ دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئەمىر ــ سەركەردىلىرىگە قاراپ، ــ سەرۇاز ــ لەشكەرلەر بارگاھىدىن خالىغانچە ئايرىلمىسۇن. ئاگاھ بولۇڭلار، يەنە مۇشۇنداق پاجىئە سادىر بولسا سىلەرنىمۇ ئاياپ ئولتۇرمايمەن.

ئەمىرلەر سالام بېرىپ چىقىپ كېتىشتى.

بۇ ئىچىنىشلىق پاجىئە سۇلتان ئەھمەدخانغا قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. ھېلى ھۆركىرەپ يىغلاۋاتقان بىچارە دېھقان، ھېلى بىر پاقلان ئۇچۇن جېنىدىن ئايرىلىپ قانغا بويىلىپ ياتقان بالا، ھېلى يارىكەنت شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىپ ئوقيا، مەنجانىق، زەمبىرەك ئوقلىرى تېگىپ، سېپىلنىڭ ئۇستىدىن چېچىلغان قاينىتىلغان ياغدا كۆيۈپ جېنىدىن ئايرىلغان لەشكەرلىرى كۆز ئالدىدا توختىماي زاھىر بولاتتى.

«ئاۋام ــ رەئىيەتنى بۇلاپ، ئاغزىدىكى ئاش ــ نېنىنى تارتىۋېلىپ تۇرۇپ ماڭلايسۆيەنى تەسەررۇپۇمغا ئالغىنىمنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟ بۇنداق قىلسام مىرزا ئابابەكرىدىن نېمە پەرقىم قالىدۇ؟ لەشكەرلەرنىڭ ئوزۇق ــ تۇلۇكى تۇگەي دەپ قالدى. ئۇماچ ئىچىپ كۇن ئۆتكۈزۈۋاتقىلىمۇ ئون بەش ــ يىگىرمە كۇن بولۇپ قالدى. بۇنداق كېتىۋەرسە لەشكەرلەرمۇ ماغدۇرسىزلىنىپ جەڭگە يارىمايدۇ. پۇت ــ قولىنىڭ ماغدۇرى بولسا جەڭ قىلغىلى، بىلەكىنىڭ كۇچى بولسا ياۋنىڭ بېشىغا قىلىچ چاپقىلى بولمىدۇ. ئەس ــ يادىم يارىكەنت شەھىرىنى ئېلىش بىلەن بولۇپ كېتىپ بەكمۇ قورقۇنچلۇق بىر خەۋپكە تەۋەككۇل قىلىپتىمەن. يەنە جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋەرسەم لەشكەرلەر تېخىمۇ ئاجىزلاپ كېتىدۇ. بەلكىم ئۇلارغا ئاشۇ ئۇماچنىمۇ يەتكۈزەلمەسلىكىم مۇمكىن. ئول چاغدا ئۇلار ئۆلۈمگە پەرۋا قىلماي سەھرا ــ قىشلاقتىكى ئاۋامنى بۇلايدۇ. بەلكىم جەڭدىن رايى يېنىپ قېچىپ كېتىشى، يوشۇرۇنچە مىرزا ئابابەكرىگە ئەل بولۇپ كېتىشىمۇ مۇمكىن. مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەڭگە چىقماي يېتىۋېلىپ كۇتۇۋاتقىنىمۇ دەل مۇشۇ، ئەمدى

گەر ئۇ ھازىرقى ئەھۋالىمنى بىلىپ قالىدىغان بولسا... بۇنىسى تېخىمۇ خەتەرلىك...»

سۇلتان ئەھمەدخان بۇ خىيالىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتتى.

«لەشكەرلەرنى دەرھال چېكىندۈرەي. ئەمدى ساقلاپ تۇرسام بولمايدۇ. بىر كۈن ئارتۇق تۇرسام خەۋپ بىر كۈن بۇرۇن يېقىنلىشىدۇ. ئەگەر ياخشىسى بۈگۈن كېچىلا لەشكەر چېكىندۈرەي. مىرزا ئاباباكرى تۈيماي قالسۇن...»

بىر قارارغا كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخان شەھەرنىڭ تۆت تەرىپىدىكى لەشكەرگاھلارغا چاپارمەن ماڭدۇردى.

※ ※ ※

ئەمدىلا ناشتىدا ئولتۇرغان مىرزا ئاباباكرى خەۋەر يەتكۈزۈپ كەلگەن سەركەردىسىگە گۇمانسىراپ قاردى.

ـــ بۇ خەۋەر ئىشەنچلىكمۇ؟

ـــ ئىنتايىن ئىشەنچلىك ئالىيلىرى. ياۋ بارگاھى بىر كېچىدىلا غايىب بولۇپتۇ.

ـــ ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە چارلىغۇچى چىقارتتىڭلارمۇ؟

ـــ ئاۋۋال ئالىيلىرىنى خەۋەرلەندۈرەيلى دېدۇك. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلار پۈتۈنلەي چېكىنگەندەك قىلىدۇ.

مىرزا ئاباباكرى ئىندىمەي، خىيالغا پاتتى.

«مېنى جەڭگە چىقىرىش ئۈچۈن لەشكەر چېكىندۈرۈش ھېيلىسى ئىشلىتىۋاتامدۇ قانداق؟ ياق، توغرا ئەمەس. بۇ ھېيلىنى ئىشلەتسە ئاللىبۇرۇن ئىشلىتەتتى. شۇنچە سوغۇق قارا قىشنى ئايدالادا ئۆتكۈزسۇنۇ، ئەمدى ئەتىياز پەسلى كېلىپ ھاۋا ـ جاھان ئىللىغىلى تۇرغاندا...»

ئاچچىقى كەلگەن مىرزا ئاباباكرى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

«ئەستاغپۇرۇللا، نېمىشقا بۇرۇنراق ئويلىمىغاندىمەن. سۇل-

تان ئەھمەدخاننىڭ ھەرقانچە تاغدەك ئوزۇق ـ تۇلۇكى بولسمۇ، نەچچە تۇمەن لەشكىرى بىر قىشتا يەپ تۈگىتىپ بولاتتى ئەمەس-مۇ؟ بايا ئۇ ئوزۇق ـ تۇلۇكتىن قىسلىپ، مېنى ئاخىرقى قېتىم جەڭگە ئۇندەپ ھېلىقى ھاقارەتلىك مەكتۇپى بىلەن مەزلۇم كىشى-نىڭ كۆڭلەك ـ تامبىلىنى ئەۋەتىپتىكەن ـ دە...»

ــ دانىشمەن قىبلىگاھىمىزنىڭ ئاقىلانە تەدبىرى ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى مانا. ياۋ لەشكەرلىرى مۇھاسىرە قىلىۋېرىشتىن زېرە-كىپ، جەڭدىن رايى يېنىپ ئاخىر چېكىنىپتۇ، ــ دېدى شاھىدانە كۆكۈلداش مىرزا ئاباباكرىگە خۇشامەت قىلىپ.

ــ سۇلتان ئەھمەدخان مۇھاسىرىدىن زېرىكىپ ئەمەس، لەشكەرلەرنىڭ قارىنىنى باقىدىغان ئوزۇق ـ تۇلۇكى تۈگەپ لەش-كەر چېكىنىدۇرۇشكە مەجبۇر بولدى. سىلىنىڭ دوللىرى ئۇستى-دىكى ئاۋۇ قاپاق باشلىرى ئازراق ئىشلىگەن بولسىدى، بىز سۇل-تان يۇنۇسخاننىڭ ئول بەچچىسىنى خۇددى دادىسىغا ئوخشاش ئال-لىقاچان ماڭلايسۆيەگە لەشكەر تارتقىنىغا توۋا قىلغۇزۇۋېتەتتۇق.

خۇشامەت قىلىمەن دەپ يەتكۈچە دەشنام ئىشتىۋالغان شا-ھىدانە كۆكۈلداش زورىغا ھىجايدى:

ــ بەرھەق، خان ئالىيلىرى دانادۇر.

ــ شۇنچە كۆپ ياۋ لەشكەرلىرى چېكىنىپ كەتكۈچە سېپىل ئۈستىدىكى كۆزەتچىلەر تۈيماپتىمۇ؟ بىر ـ بىرىنىڭ قۇچىقىغا كىرىپ يېتىشىپتىكەنمۇ ـ يا، ئول ھەزلار.

شاھىدانە كۆكۈلداش ۋەھىمە ئىلكىدە دۇدۇقلىدى:

ــ بۇ... بۇ...

ــ تامبالىنىڭ يىرتىلىپ كەتكەن ئېغىدەك ھىجىيىپ تۇرماي پەرمانىمنى دەرھال يەتكۈزسىلە. ئەمىرلەشكەر مىرزا قوچقار بەگ بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكەر بىلەن ياۋنى قوغلىسۇن!

ــ ئەمدى بۇ چاغ بولغاندا يېتىشەلمەي قالارمىكىن؟

مىرزا ئاباباكرى شۇنداق دەھشەتلىك ئالايدىكى، ئۆلۈم ۋە-ھىمىسىدە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ماڭغان شاھىدانە كۆكۈلداش بو-

سۇغىغا پۇتلىشىپ دۇم چۈشتى. بېشىدىن قاڭقىپ چىققان سەل-لىسى چۈۋۈلۈپ كەتتى.

ئۇنىڭ كالانپايلىقىنى كۆرگەن مىرزا ئابابەكرى بايىقى ئاچ-چىقىنى ئۇنتۇپ خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

«قوچقار بەگنىڭ قانىتى بولغان تەقدىردىمۇ كېچىدىن چې-كىنگەن ئول ياۋغا يېتىشەلمەيدىغانلىقىنى ئەلۋەتتە ئوبدان بىلە-مەن. لېكىن ئۈچ ـ تۆت ئايدىن بېرى ئەل ـ يۇرت مېنى سۈلتان ئەھمەدخاندىن قورقۇپ جەڭگە چىقىشقا جۈرئەت قىلالمىدى دەپ ئاللىقاچان پىتنە قىلىشىپ بولدى. قوغلاشقا لەشكەر ئەۋەتسەم بۇ ئاھانەتتىن قۇتۇلۇپ قالمەن. ئەھۋالنى بىلمىگەنلەر سۈلتان ئەھمەدخاننى يېڭىلىپ قاچقان ئوخشايدۇ دەپ قالىدۇ تېخى. بۇمۇ بىر ھېسابتا ئابرۇي ئەمەسمۇ. ھە راست، قوچقار بەگ دېگەن كالۋاغا چاپارمەن ئەۋەتىپ تەڭ يولدىن قايتۇرۇۋالاي. سۈلتان ئەھمەدخاننى بۆكتۈرمە قويمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. ناۋادا شۇنداق قىلىپ قالسا بىر تۈمەن لەشكەردىن ئايرىلىپ قالغاننى ئاز دەپ تېخىمۇ شەرمسار بولىمەن. نېمىلا بولمىسۇن ئۇنىڭ تەھلىكىسى-دىن ئاخىر قۇتۇلۇپ قالدىم. ئى قۇدرەتلىك ئىگەم، قىلغان شەپ-قىتىڭگە يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر...»

110

تاشكەنت.

تومۇز قۇياشى ئوت پۈركۈيتتى. ھاۋا تولىمۇ دىمىق ئىدى. بۇغدايلىرىنىڭ تېزرەك پىشىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتقان دېھقانلار بۇنداق بولۇۋقىنىڭ ئۇزاقراق داۋاملىشىشىنى تىلەيتتى. چاھار باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان كۆل بويىدىكى قۇچاق يەت-

كۈسىز تۆت تۈپ چىنارنىڭ ئاستىغا كۆتۈرۈپ ياسالغان شاھسۇپا ھەرھالدا سالقىن ئىدى. شاھسۇپىنىڭ تۆردىكى قات ـ قات سېـ لىنغان كۆرپىدە سۇلتان مەھمۇدخان پەر ياستۇققا يۆلەنگىنىچە يانپاشلاپ ياتاتتى. ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە سەييىد مۇھەممەد مىرزا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى. سۇلتان مەھمۇدخاننى ئىككى مەھـ رەم، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى بىر مەھرەم قوللىرىدىكى غاز قانىتىدا ياسالغان يەلپۈگۈچتە ئاستا يەلپۈيتتى. مۇھەممەد ھۈسە ـ يىن كۆرەگانغا ئۆرەتۆپە ۋىلايىتى سۈيۈرغال قىلىپ بېرىلگەندىن بېرى، ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئەتىۋارلىق ھەم سىرداش مەھرىمى بولۇپ قالغانىدى. مەيلى ئور ـ دىدا، مەيلى بەزمە ـ باراۋەتلەردە بولسۇن يۇقىرى مەرتىۋىلىك، ئە ـ تىۋارلىق ئەمىرلەرگە مەنسۇپ بولىدىغان ئورۇن ـــ خانىڭ ئوڭ يېنىدا ئولتۇراتتى. ئۆرۈك، گىلاس، ئالۇچا، تەكە شاپتۇل، تو ـ غاچ... قاتارلىق ياز نېمەتلىرى ۋە ھەرخىل نازۇ نېمەتلەر تىزىلغان داستىخانىڭ ئاياغ تەرىپىدە نىغمەت مىرزا، ئەھمەدبەگ تەلبە، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قاتارلىق ئەمىرلەر ئورۇن ئېلىشقانىدى. خانىڭ خاس شارابچىسى بىلەن بىر قانچە ساقىي ئۇلارنىڭ بوشـ غان جاملىرىغا توختىماي قىمىز قۇيۇاتتى. قىمىزنىڭ تەسىرىدىنـ مۇ ئەيتاۋۇر، ئۇلارنىڭ مەڭىزلىرى قىزىرىپ ئوبدانلا خۇش كەيـ پ بولۇشقانىدى.

ـــ سۇلتان مەسئۇد مىرزا ھىسارغا لەشكەر تارتىپ كەلگەن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىشقا جۇرئەت قىلالماي، قۇندۇزنى ساقلاشقا خۇسرەۋ شاھنى قالدۇرۇپ ئۆزى سەمەرقەنتتىكى ئىنىسى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ قېشىغا كېـ تىپتۇ، ـــ دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ گەرچە سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى مەسئۇد مىرزىنىڭ ئالدىنى توسۇشقا ئەبۇلمۇھسىن قاتارلىق بىر قانچە سەركەردىلـ رىنى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار كەمرۇد ئېغىزىنىڭ يۇقىرىسىدا مەسئۇد مىرزا بىلەن ئۇچرىشىپ ھېچ ئىش قىلالماي قايتىپ كېـ

تىپتۇ. خۇسرەۋ شاھ بولسا بارلىق كۈچىنى قۇندۇزدىن چېكىنىدۇرۇپ ھىسارنى مەھكەم بېكىتىپتۇ[1]. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ھىسار قورغىنىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ لەخمە قېزىپ، زەمبىرەك بىلەن ھۇجۇم قوزغىغان بولسىمۇ، قىلغان ھۇجۇملىرى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماپتۇ.

ــ توۋا، شۇنچە شەۋكەتلىك سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ كىچىككىنە ھىسار قورغىنىنى ئالالمىغىنىنى قارىمامدىغان، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان چىرايىغا مەسخىرىلىك كۈلگە يۈگۈرتۈپ، ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا ئول خۇسرەۋ شاھنىڭ خېلى كارامىتى بار ئوخشىمامدۇ؟

ــ نېمىلا دېگەنبىلەن خۇسرەۋ شاھ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرىغا ئەمرۇل ئۆمەرا بولغان دېسىلە، ــ دېدى ئىشكىئاغىسى ئەھمەدبەگ تەلبە گەپ قىستۇرۇپ، ــ ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆپ ياغى كۆرگەن، تەدبىرلىك سەركەردە تۈرسا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ مۇقابىلىسىگە ئەلۋەتتە چىقالايدۇ. سۇلتان مەسئۇد مىرزىنىڭ قورقۇنچاقلىق قىلىپ سەمەرقەنتكە ئىنىسىنى پاناھ تارتىپ كەتكىنى پەقەتلا قاملاشماپتۇ.

ــ بەلكىم ئاغا ـ ئىنى ئىتتىپاقلىشىپ بىرلىكتە ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىنى ساقلاپ قالايلى دېگەندۇ، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ سۆزلىرىگە ئىزاھات بېرىپ، ــ مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرى قازا قىلغاندىن كېيىن سەمەرقەنت تەختگاھىنى ئوڭچە ئىگىلەش قارا نىيىتى ئەمەلگە ئاشماي، مەسئۇد مىرزىنىڭ قېشىغا بېرىپ ئاغا ـ ئىنىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىتنە پەيدا قىلغانمۇ ئاشۇ خۇسرەۋ شاھدۇر. كېيىن ئۇ مەسئۇد مىرزىنى بەلخكە لەشكەر تارتىشقا قۇتراتىپ خۇراسانغا تەھلىكە سالمىغان بولسا، بەتنىيەتلىكىنى تاشلاپ ئاغا ـ ئىنىلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقا كۈچ چىقارغان بولسا، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىمۇ ھىراتتىن لەشكەر تارتىپ كەل-

① «مۇداپىئە قىلىپتۇ» دېگەن مەنىدە.

مەس ئىدى. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا ئەمىرلەرنىڭ بەتنىيەتلىكى خان ـ پادىشاھلارغا بالا بولىدۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كەسكىن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ پەگا تەرەپتە ئولتۇرغان ئەمىرلەر يەنە تىلىنى چاياشقا پېتىنالماىدى.

ــ ئەسلىدە سۇلتان ھۇسەين بايقارا ئالىيلىرى خۇراسانغا شۇكۇر قىلىشى كېرەك ئىدى. خۇسرەۋ شاھنىڭ مەسئۇد مىرزىنى قوتۇرتىپ بەلخكە تەھلىكە سالغىنىنى باھانە قىلىپ، ماۋەرائۇننەھرگە لەشكەر تارتقانلىقىنىڭ ئۆزى تولىمۇ نائىنسابلىقتۇر. نەمىلا دېگەنبىلەن ئۇمۇ مەرھۇم سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا ئالىيلىرىغا كۇيۇئوغۇل بولغان ئەمەسمۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئەبۇ سەئىد مىرزا ئالىيلىرى ئۇنىڭغا مەلىكسى پايەند سۇلتان خېنىمنى نەكاھلاپ بېرىپ، ئاتا ـ بالا بولۇشۇپ، قىلغان سەركەشلىكىنى كەچۇرۇۋەتمىگەن بولسا، ئۇنىڭغا بۇ چاغقىچە ھىرات تەختگاھى نەدە تۇرۇپتۇ. پەمىچە، رەھمەتلىك قەيىنئاتام سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئالىيلىرىمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ كۇيۇئوغۇللۇق مەرتىۋىسىگە رىئايە قىلىپ، ئەينى يىلى يادىكار مۇھەممەد مىرزىنى ئۆلتۇرۇپ ھىراتنى ئىگىلىۋېلىشىغا سۇكۇت قىلغان بولۇشى مۇمكىن.

ــ ئارى، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ مۇلاھىزىسىنى تەستىقلاپ، ــ ئانھەزرىتىم تولىمۇ ئاقىلانە يەكۈن چىقاردىلا. سۇلتان ھۇسەين بايقارا ئالىيلىرى ھەقىقەتەنمۇ ئۆز نېسىۋىسىگە شۇكۇر قىلىپ، سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ۋاپاتىنى ئۆز زېمىنىنى كېڭەيتىشنىڭ پۇرسىتى دەپ بىلمەسلىكى كېرەك ئىدى.

ــ شۇڭا ھىسار تۇگۇل قۇندۇزنىمۇ ئالالمىغان گەپ، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەرمەنلىك بىلەن سۆزلەپ.

ــ ھىساردىكى جەڭنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزۈشىچە، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ــ سۇلتان ھۇسەين بايقارا ئالىيلىرى تۆت ـ بەش يەردىن لەخمە

قازدۇرۇپ، لەخمە ئارقىلىق قورغانغا كىرمەكچى بولغانكەن. كۈتمىگەن يەردىن ئۇلارنىڭ لەخمىسى شەھەر ئىچىدىكىلەرنىڭ قېزىۋاتقان لەخمىسى بىلەن تۇتىشىپ قاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قورغاندىكىلەر لەخمىگە ئىس قويۇپ بېرىپتۇ. سىرتىدىكىلەر لەخمىنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋەتكەنكەن. ئىس كەينىگە يېنىپ قورغان ئىچىدىكىلەر ئۆزى قويغان ئىسقا بوغۇلۇپتۇ ھەمدە دەرھال كوزا، سوغىلاردا سۇ توشۇپ كېلىپ لەخمىگە قۇيۇپ قورغان تېشىدىكىلەرنى چېكىندۇرۇپتۇ. ئەتىسى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ زەمبىرەكچىلىرى زەمبىرەك ئېتىپ قورغان سېپىلىنىڭ بىر بۇرجىكىنى ئۆرۈۋېتىپتۇ. بۇ نامازغا خۇپتەن بولۇپ قالغان چاغ بولغاچقا، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى قورغانغا باستۇرۇپ كىرىشكە ئالدىرىماپتۇ. ئەمما، خۇسرەۋ شاھ لەشكەرلىرىنى بۇيرۇپ بىر كېچىدىلا سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىنى قايتا قويۇرۇۋېتۇ. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى خېلى ئۇزاق مۇھاسىرە قىلىپمۇ ھېسارنى ئالالمىغاندىن كېيىن سۇلھى قىلىشىپ، مەر ھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئىككىنچى مەلىكىسى بىكە بېگىمنى پايەند سۇلتان خانىشتىن بولغان ئەمىرزادىسى ھەيدەر مىرزىغا ئېلىپ بېرىپ، مۇھاسىرىنى بوشىتىپ قايتىپ كېتىپتۇ. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ھازىر ماۋەرائۇننەھىردە خۇسرەۋ شاھنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتكەن چېغى.

ـــ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ سۇلھىنى قوبۇل قىلىپ لەشكەر چېكىندۇرۇشىگە ھېسارنى ئىككى ـ ئۈچ ئاي مۇھاسىرە قىلىپمۇ ئالالمىغانلىقىدىن كۆرە، ئاغىلىرى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگان جانابلىرىنىڭ مەسئۇد مىرزا، بايسۇنغۇر مىرزىلارغا كۆمەكلىشىپ، ئۆرەتۆپىدىن لەشكەر تارتىپ بېرىپ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ چوڭ خانزادىسى بەدىئۇززامان مىرزىنىڭ يولىنى توسقانلىقى مۇھىم سەۋەب بولدى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان، ـــ مەن ئول ئادىشمىنىڭ يىراقنى كۆرەلە-

كى، تەدبىرلىكلىكى ۋە ئاقىللىقىغا ئەزەلدىن قايىلمەن. ناۋادا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ئول ئاغا ـ ئىنى خانزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەردىن پايدىلىنىپ ماۋەرائۇننەھرنى ئىستىلا قىلىۋالسا، تاكلا كۈنى كۆزىنى پەرغانىگە، ئاندىن تاشكەنتكە تىكمەي قالمايتتى. ئول ئادىشىم ئۇنىڭ بول قارا نىيىتىنى ئالدىنئالا بىلىپ يەتكەن.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا كۆز ـ كۆز قىلغاندەك بولۇپ قالمىسۇن دەپ ئاكسىنىڭ بۇ تۆھپىسىنى تىلغا ئېلىشتىن ساقلاغاندى. سۇلتان مەھمۇدخانىڭ بۇ ئىشنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشى سورۇندا ئولتۇرغان نىغمەت مىرزا قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ يۈرىكىدىكى ھەسەت ئوتلىرىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋەتتى. دېمىسىمۇ سۇلتان مەھمۇدخان ئۆرەتۆپىنى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانغا سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەندىن كېيىن، تاشكەنتكە قايتىپ كېلىپلا سەييىد مۇھەممەد مىرزىغا ئاكسىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىك مەرتىۋىسىنى بەردى ھەمدە مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ قانداق ھۆرمىتىنى قىلغان بولسا ئۇنىڭمۇ شۇنداق ھۆرمىتىنى قىلىپ، مەيلى ئوردىدىكى ھۆكۈمەت كېڭەشلىرى، مەيلى باغ ـ سارايلاردىكى باراۋەت ـ بەزمىلەردە ئوڭ يېنىدىن ئورۇن بەردى. بۇ ئىش ئۇلارنىڭ ئىچىنى تېخىمۇ ئېچىشتۇرۇۋەتكەندى. شۇ تاپتا ئۇلار مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىڭ گېپى چىقىشى بىلەنلا بىئارام بولۇشقا باشلىغاندى. ھەرقانداق سورۇندا ئۇنىڭ گېپى چىقسىلا بىر ئامال قىلىپ پاراڭنىڭ تېمىسىنى باشقا تەرەپكە بۇرىۋېتەتتى. ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى.

ـــ تۇنۇگۈن سەركەردە مۇھەممەد شەيبانىخان جانابلىرىدىن يەنە مەلۇمات كەلدى، ـــ دېدى ئوردا ئىشكىئاغىسى ئەھمەدبەگ تەلبە خانىنىڭ دىققىتىنى چالغىتىش ئۈچۈن، ـــ مەلۇماتتا دېيىلىشىچە، نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى تۇركىستانغا پاراكەندىچىلىك سېلىۋاتقان قازاق سۇلتانلىرىنىڭ ئىشىنى ئاساسەن بىر تەرەپ قى-

لىپ بولۇپتۇ. ئۇلار سەركەردە شەيبانىخان جانابلىرىنىڭ بىر قاد-
چە قېتىملىق زەربىسىدىن كېيىن سەركەشلىك قىلىشقا پېتىنالـ
ماس بولۇپ، لەشكەر، ئاھالىسىنى ئېلىپ خېلى يىراقلارغا كېـ
تىپتۇ. ئالىيلىرى يارلىق بەرسە سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتسام دەپ
ئىلتىماس قىلىپتۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا يالت ئېتىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا
قارىدى. سۇلتان مەھمۇدخان نېمە ئۈچۈندۇر بۇ مەلۇماتقا جاۋاب
بېرىشكە ئالدىرىماي قاشتېشى جامدىكى قىمىزنى ئىشتىها بىلەن
سۈمۈردى.

ـــ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىمىغىنىمىز ياخشـ
مىكىن، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا، ـــ بىرىنچىدىن،
سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلغان
مەسئۇد مىرزا، بايسۇنغۇر مىرزا ۋە سۇلتان ئەلى مىرزا قاتارلىق
ئاغا ـ ئىنى خانزادىلەر قايتىدىن يارىشىپ خېلىلا كۈچىيىپ قالـ
دى. ئىككىنچىدىن، ئاغامىنىڭ كۆمەكلىشىشى بىلەن ئۇلارنىڭ
سەلتەنەتىمىزگە بولغان دۈشمەنلىكى پەسەيدى. مۇھىمى تۈركىسـ
تان قازاق سۇلتانلىرىنىڭ تەھلىكىسىدىن تېخى تولۇق قۇتۇلغـ
نى يوق. ناۋادا سەركەردە شەيبانىخان لەشكەرلەرنى ئېلىپ سەمەر-
قەنتكە يۈرۈش قىلسا، ئول قازاق سۇلتانلىرىنى تۈركىستانغا قاي-
تىدىن پاراكەندىچىلىك سالمايدۇ دەپ ھېچكىم ھۆددە قىلالمايدۇ.
سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتساق غەلىبە قىلىشقا بولىدۇكى، مەغلۇپ
بولۇشقا بولمايدۇ. ناۋادا مەغلۇبىيەتكە يۈزلەنسەك، سەمەرقەنتنى
دەپ تۈركىستاننى قولدىن بېرىپ قويىمىز. بەلكىم تاشكەنتمۇ
تەھلىكىدە قېلىشى مۇمكىن. بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىمەك
تەس.

سۇلتان مەھمۇدخان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ تەكلىپـ
گىمۇ ئىنكاس قايتۇرمىدى. تۈرقىدىن تەڭلىكتە قالغاندەك قىلاتـ
تى.

ھەئە، كەنباي جېڭىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن، ئۇ ئاشۇ ئەمىرلەرنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن مۇھەممەد شەيبانىخاننى سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا ئەۋەتىشكە قوشۇلغان بولسىمۇ، كېرەي ۋە جانىبېكخانىنىڭ ئوغۇللىرى بولغان قازاق سۇلتانلىرى شەيبانىخانىنىڭ قەستەن قىلمۇاتقان ئېغىۋاگەرچىلىكىگە چىدىماي، سۇلتان مەھمۇدخاندىن ۋەدىسىدە تۇرمىدى دەپ قاتتىق رەنجىپ تۇركىستانغا ھوجۇم قىلغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ شەيبانىخاننى تېخىچىلا تۇركىستاندىن مىدىرلاتمىغانىدى.

ـــ بۇ يىلچە ئەھۋالغا قاراپ باقايلى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان مۇجمەللا قىلىپ، ـــ دېمىسىمۇ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ لەشكەر چېكىنىدۇرۇشى بىلەن سەمەرقەنتتىكى ئول ئاغا ـ ئىنى خانزادىلەردە ئىشەنچ پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇلار يەنە قانچىلىك ئىتتىپاقلىشالايدۇ، كۆرۈپ باقمامدۇق.

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا تۆمۈرنى قەزىقىدا سوقۇپ، ـــ مەسئۇد مىرزا ئاغا بولسىمۇ، سەمەرقەنت تەختى ئىنىسى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ قولىدا. مەسئۇد مىرزا ئىنىسىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىغا ماقۇل بولغان تەقدىردىمۇ، خۇسرەۋ شاھ ھەرگىز قايىل بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ بايسۇنغۇر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزغان ئەھمەد ھاجىبەگ قاتارلىق ئەمىرلەر بىلەن ھەرگىز سىغىشالمايدۇ. تېخى بۇخارادىكى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ھەزرەتلىرىمۇ بار. دېمەك، خانزادىلەر ئىتتىپاقلاشقان تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ بەگلىرى ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۇرگۈسىز نىزا ـ ئاداۋەت بار. قىبلىگاھىمىزنىڭ ئەھۋالغا قاراپ باقايلى دېگىنى تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىردۇر.

سۇلتان مەھمۇدخانغا گەپ يېگۈزۈشكە كۆزى يەتمىگەن مىرزا نىغمەت پاشا قاتارلىق ئەمىرلەر ئىلاجسىز بىر ـ بىرىگە يەرنىڭ تېگىدىن قاراپ قويۇشۇپ، جامدىكى قىمىزنى خۇددى زەھەر ئىچكەندەك ئىچىشكە مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

ئەندىجان.

خېلىدىن بېرى جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىن تېخىچە بىر قارارغا كېلەلمەي ئولتۇرغان بابۇرغا بىتاقەتلىك بىلەن قاراپ قويدى. ھەئە، بابۇر ھازىر ئەمىر ــ بەگلىرىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ھۆكۈم چىقىرىدىغان بالا ئەمەس ئىدى. گەرچە ھەرقانداق ئىشنى ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىگە سېلىپ كېڭەش بىلەن قىلسىمۇ، ئەمما ئاخىرقى ھۆكۈمنى ئۆزى چىقىراتتى. ئون سەككىز ــ ئون توققۇز ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان، كۆكرەك بىلەن مۇسكۇللىرى تەرەققىي قىلىپ، ساقال ــ بۇرۇتلىرى خېلىلا يېرىكلەشكەن، كىشىگە ئەيمەندۇرۇپ قارايدىغان بابۇردىن ھازىر ئەمىر ــ بەگلىرى خېلىلا ھېيىقاتتى. قاسىمبەگ قاۋچىن «سىلى بىر نېمە دېسىلە» دېگەننى قىلىپ يېنىدىكى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىغا كۆزى ئارقىلىق ئىشارەت قىلدى. خېلىدىن بېرى كۆزىنى يېرىم يۇمغىنىچە مىدىر ــ سىدىر قىلماي ئولتۇرغان بابۇر مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ مەقسەتلىك يۆتىلىشىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، تەختكە يۆلىگەن بەستىلىك گەۋدىسىنى رۇسلاپ، جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئىككى پېشقەدەم ئەمىرگە قارىدى.

ــ سەمەرقەنتتىن كەلگەن خەۋەر ئىشەنچلىكمىدۇ؟

ــ بول خەۋەردىن ھەرگىز گۇمانلانمىغايلا ئالىيلىرى، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئالدىراپ جاۋاب بېرىپ، ــ مۇشۇ ئىككى كۈندىن بېرى ئايغاقچىلىرىمىز ئۇدا ئۇچ قېتىم مەلۇمات ئەۋەتىپ بولدى. ئۇلارنىڭ مەلۇماتلىرى ئەندىجانغا كېلىپ ــ كېتىپ تۇرغان سودا كارۋانلىرىدىن ئاڭلىغان خەۋەرلەر بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. سەمەرقەنتتە تارخان بەگلەر توپىلىڭى يۈز بەرگەنلىكى راست ئىكەن.

ــ ئول تارخانلار توپىلىڭىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلىدىلمۇ؟

ـــ ئاساسەن بىلدىم. تەختتە ئولتۇرغان ئوتتۇرانچى خانزادە بايسۇنغۇر مىرزا سەمەرقەنتكە بىللە كەلگەن ھىسار بەگلىرى بىلەن كۆپرەك ئارىلىشىپ، سەمەرقەنت ئوردىسىدىكى كونا بەگ ـ سىپاھلارنى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇرگەن چېغى. ئۆز ـ لىرىنىڭ ئوردىدا ئېتىبارسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالغانلىقىغا نارازى بولغان بۇ ئەمىرلەر بۇخارادىكى دەرۋىش مۇھەممەد تارخان جانابـ لىرىغا ئەرز قىلىشىپتۇ. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئالىيلىرى قازا قىلغاندىن كېيىن، خۇسرەۋ شاھنى سەمەرقەنتتىن قوغلاپ چىـ قارغان ئەھمەد ھاجىبەگ قاتارلىق ئەمىرلەر بايسۇنغۇر مىرزىنى ھىساردىن ئەكېلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزغاندا، دەرۋىش مۇھەممەد تارخان جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە سالمىغانىكەن. دەرۋىش مۇـ ھەممەد تارخان نېمىلا بولمىسۇن مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزـ غا تاغا، ئۇنىڭ ئول ئۇچ خانزادىسىگە بابا يوللۇق ئەمەسمۇ. مۇشۇ ئىشتىن ئول تارخانبەگ جانابلىرىنىڭ خىلىلا قورساق كۆپۈكى بار ئىكەن. بايسۇنغۇر مىرزىمۇ تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن دەر ـ ۋىش مۇھەممەد تارخانغا ئانچە ئېتىبار قىلماپتۇ.

ـــ كەمىنلىرىنىڭ بىلىشىچە، ئەھمەد ھاجىبەگ بىلەن دەرۋىش مۇھەممەد تارخانىنىڭ خىلى بۇرۇندىنلا پۇرچىقى پىشىشـ مايتتى، ـــ دەپ سۆز قىستۇردى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى، ـــ ئوتتۇرانچى خانزادە بايسۇنغۇر مىرزا سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇر ـ غاندىن كېيىن ئوردىنىڭ ئەمرۇل ئۆمەرالىق مەرتىۋىسىنى ئەھـ مەد ھاجىبەگكە تەيىن ئېتىپتۇ. بول ئىش دەرۋىش مۇھەممەد تار ـ خانىنىڭ ئوغلىنى تېخىمۇ بەك قاينىتىۋەتكەن گەپ. چوڭ خانزا ـ دە مەسئۇد مىرزا بولسا ئاغىلىق سالاھىيىتى بىلەن سەمەرقەنت تەختى ئاۋۋال ماڭا تېگىل بولۇشى كېرەك دەپ قارايدۇ. ئۆتكەندە سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ تەھلىكىسىدىن قېچىپ سەمەرقەنتكە كەلگىنىدە ئىنىسى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە ئۇچرىغانمۇ قانداق، يەنە ھىسارغا قايتىپ كېتىـ تۇ. خۇسرەۋ شاھ بولسا ئۇنى سەمەرقەنت تەختگاھىنى قايتۇرۇۋـ

لىشقا ئۇندىمەكتە.

ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا سەمەرقەنت تەختى راستىنلا دەۋادا قاپتۇ ـ دە، ــ دېدى بابۇر.

ــ شۇنداق ئانھەزرىتىم. تۇنۇگۈن كەچ سەمەرقەنتتىن كەلـ گەن ئايغاقچىنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، دەرۋىش مۇ ـ ھەممەد تارخان جانابلىرى ئىشەنچلىك چەبدەس نۆكەرلىرى بىلەن بۇخارادىن يوشۇرۇنچە كېلىپ باغى نەۋدە بەخىرامان بەزمە قىلىپ ئولتۇرغان بايسۇنغۇر مىرزىنى تۇنتۇن قىلىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئورنىغا قارشىدىكى ئۇچىنچى خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنى تەختتە ئولـ تۇرغۇزۇپتۇ...

ــ پاھ، سەمەرقەنت تەختىدە ئول ئاغا ـ ئىنى خانزادىلەر بىر نۆۋەتتىن ئولتۇرۇپ بولۇپتۇ ئەمسە، ــ دېدى بابۇر قاسىمـ بەگ قاۋچىننىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ــ ھە، كېيىن قانداق بولۇپتۇ؟

ــ ئول تارخانبەگ جانابلىرى ئۇچىنچى خانزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ بولغاندىن كېيىن، يېقىنلىرى بىلەن خۇپيانە مەسلىھەت قىلىشىپ بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ ھايات دەرىخىنىڭ يىلـ تىزىنى قىرقماقچى بولۇشۇپتۇ. بىراق، بايسۇنغۇر مىرزا ئۆزىگە ئۆلۈم خەۋپىنىڭ يېقىنلاپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىپ، تاھارەت ئېلىش باھانىسى بىلەن بوستان ساريىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى ھاجەتخانىغا كىرىپتۇ. ئۇنىڭ مۇھەممەد قۇلى قاۋچىن، ھەسەن شەربەتچى... قاتارلىق ساداقەتمەن ئەمىرلىرى سىرتىدىن، بايسۇنـ غۇر مىرزا ئىچىدىن ماسلىشىپ ھاجەتخانىنىڭ تېمىنى تېشىپ چىقىپ، ئەركىنىڭ سۇ كىرىدىغان سۇئۆگۈچىدىن ئۆتىلەپ چىقىپ خوجا ئابدۇلمۇكەرىم ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ قەسرىگە بېرىۋاپتۇ. ھاجەتخانىنىڭ ئىشكىدە تۇرغانلار بىر ھازادىن كېيىن باشقىچە بىر ئەھۋالنى ھېس قىلىپ، قارىسا بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلىشىپتۇ. ئەمما ئىزدەپ تاپالماپتۇ. ئەتىسى بايـ سۇنغۇر مىرزا خوجا ئابدۇلمۇكەرىم ئىشان ھەزرەتلىرى، ئەھمەد ھاجىبەگ ۋە باشقا بىرمۇنچە بەگ ـ سىپاھلىرى بىلەن بىرلىكتە

قوزغىلىپ، تەختتە ئولتۇرغىنىغا ئىككى كۈنمۇ بولمىغان ئىنىسى سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن دەرۋىش مۇھەممەد تارخانلارنى ئەركەك قامىۋاپتۇ. ئۇلار ئەركىنى بىر كۈنمۇ قوغدىيالمىغان چېغى، خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن دەرۋىش مۇھەممەد تارخان ئەسىرگە چۈشۈپتۇ. بايسۇنغۇر مىرزا ئۇلارغا سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىش جىنايىتى يۈكلەپ، چوڭ تاغىسى دەرۋىش مۇھەممەد تارخانىنى ئۆلۈمگە، ئىنىسى سۇلتان ئەلى مىرزىنى كور قىلىشقا بۇيرۇپتۇ. دەرۋىش مۇھەممەد تارخان بۇ ھۆكۈمگە قايىل بولماي، سارايىنىڭ تۈۋرۈكىگە يېپىشىۋالغانىكەن، شۇ يەردىلا ئۆلتۈرۈلۈپ تۇ.

ــ ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران ھەزرەتلىرى سالدۇرغان كاتتا ئىمارەت، كۆك سارايىنىڭ ئاجايىپ بىر خۇسۇسىيىتى بار، ــ دېدى بابۇر ئېچىنغان ھالدا، ــ تۆمۈرىيزادىلەردىن ھەر كىم باش كۆتۈرۈپ چىقىپ تەختتە ئولتۇرسا، ئاشۇ كۆك سارايدا ئولتۇرىدۇ. ھەر كىم تەخت تەمەسى بىلەن كاللىسىدىن ئايرىلسا، يەنە شۇ كۆك سارايدا ئايرىلىدۇ. ھەتتا «پالانى خانزادىنى كۆك سارايغا چىقاردى» دېگەن سۆز ئۇنى ئۆلتۈردى دېگەن سۆزگە كىنايە بولۇپ قالغان.

ــ بەرھەق، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، ــ خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنى كۆك سارايغا چىقارتىپ، كۆزىگە مىل تارتىپتۇ[1]. لېكىن، جەررراھنىڭ قەستىن قىلغانلىقىدىنمۇ ياكى بىپەرۋالىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆزىگە زەخىم يەتمەپتۇ. ئۇ بۇ ھالىنى ھېچكىمگە چاندۇرماي، ئاۋۋال خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ قەسرىگە بېرىۋاپتۇ، ئاندىن ئول ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن بۇخارا غا قېچىپ كېتىپتۇ.

ــ بول تەخت دەۋاسىغا جەننەتماكان بۇزرۇكۋار پىرىمىز خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ ئارىلىشىپ

① كۆزىگە مىل تارتماق ــ كۆزىنى كور قىلماق.

قاپتۇ ـ دە، ــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ئەپسۇسلانغان ھالدا، ــ ئوتتۇرانچى خانزادە بايسۇنغۇر مىرزىغا ھەمدەمدە بولغان خوجا ئابدۇلمۇكەرىم ھەزرەتلىرى ئۇچىنچى خانزادىگە خەيرخاھلىق قىلغان ئول خوجا يەھيا ھەزرەتلىرىگە ئاغا بولىدۇ ئەمەسمۇ. چوڭ خوجىزادە ئىككىنچى خانزادىنى، كىچىك خوجىزادە كىچىك خانزادىنى يۆلىگەن بولسا، خوجا ئەۋلادلىرى ئارىسىدىمۇ دۈشمەنلىك پەيدا بولۇپتۇ دېسە.

ــ شۇنداق، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ــ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى ئاغىسى خوجا ئابدۇلمۇكارىم ھەزرەتلىرىدىن ئازار يەپ بۇخاراغا كېتىپتۇ. بايسۇنغۇر مىرزا ئىنىسى سۇلتان ئەلى مىرزىنى تەلتۆكۈس بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن بۇخاراغا لەشكەر تارتىپ بېرىپتۇ. سۇلتان ئەلى مىرزا بۇخارادىكى تارخان بەگلەر بىلەن بىرلىكتە ئۇلارنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقىپ جەڭ قىلىپتۇ. بۇ جەڭدە سۇلتان ئەلى مىرزا نۇسرەت قازىنىپتۇ ۋە جەڭدە ئەسىرگە چۈشكەن ئەھمەد ھاجىبەگنى دەرۋىش مۇھەممەد تارخانىنىڭ قىساسى ئۈچۈن ئۆلتۈمگە بۇيرۇپتۇ. ھازىر ئۇ ئاغىسى بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىپتۇ. چوڭ خانزادە مەسئۇد مىرزىمۇ تەخت تەمسىدە خۇسرەۋ شاھ بىلەن بىرلىكتە لەشكەر تارتىپ، شەھرى سەبزگە يېقىنلىشىپتۇ. تاشكەنت تەرەپتىن كەلگەن يەنە بىر ئىشەنچلىك مەلۇماتقا قارىغاندا، تۈركىستاندىكى مۇھەممەد شەيبانىخان سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا ئارقىمۇئارقا مەلۇمات يوللاپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا يارلىق سوراۋېرىپتۇ. ئاغا ـ ئىنى خانزادىلەرنىڭ تەخت تالىشىشى سەۋەبىدىن، قۇدرەتلىك ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتى شول كۈنلەردە ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالدى. ناۋادا مۇھەممەد شەيبانىخان لەشكەر تارتىپ كېلىدىغان بولسا، بىرلىك، ئىتتىپاقلىقى بۇزۇلغان بۇ خانزادىلەرنىڭ سەمەرقەنتنى ساقلاپ قالمىقى تەس. شۇڭلاشقا ئالىيلىرىنىڭ دەرھال بىر قارارغا كەلمىكى تولىمۇ زۆرۈر.

ـــ سەمەرقەنت ئاز كەم بىر يۇز قىرىق يىل مابەينىدە جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ ئاتا جەمەت خانداننىڭ پايتەختى بولۇپ كەلـ گەن. شۇڭا سەمەرقەنت تەختگاھىدا سىلى ئولتۇرسلا ھېچكىم غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلالمايدۇ، ـــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى بابۇرنى رىغبەتلەندۇرۇپ، ـــ يەنە سۇكۇت قىلساق پۇرسەتنى قولـ دىن بېرىپ قويۇشىمىز مۇمكىن. كىم بىلىدۇ، ھىراتتىكى سۇلـ تان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرىمۇ نېمە ئۈي، نېمە كويلاردا بولۇۋا ـ تىدۇ؟

بابۇر بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، گېپىنى قـ ـىرىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ قايسى بىر ھۆكۈمداردا سەلتەنەت ھەۋىسى، يۇرت ئېلىپ تەسەررۇپىنى كېچەيتىش ئارزۇسى بولمىسۇن. مەنمۇ ھەم بۇ ھە ـ ۋەس، ئارزۇلاردىن مۇستەسنا ئەمەسمەن. بىراق، باياتىنبېرى جانا ـ بى ئەمىرلەرنىڭ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش دەۋەتلىرىگە ئالـ دىراپ ئىپادە بىلدۇرمەسلىكىمدىكى سەۋەب، ئاتىسىدىن ئايرىلىپ قالغىلى ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ئاشۇ ئۇچ نەۋرە قېرىنداشلىرىمنى نەزەرگە ئالغانىدىم. چۈنكى، ھەربىرلىرىگە مەلۇم، ئاتىسىدىن ئايـ رىلىپ قېلىش ئازابىنى مەنمۇ تارتىپ باققان ھەمدە ئول جەننەتـ ماكان ئاتامنىڭ مۇسىبىتى بىلەن تەڭ تەسەررۇپىمىزغا تەرەپ ـ تەرەپتىن كەلكۈن كەبى باستۇرۇپ كەلگەن تەھلىكىلەرنىڭ مۇد ـ ھىش ۋەھىمىسىنى ھېس قىلىپ باققان. شول سەۋەبتىن ئۆزۈمنى ئاشۇ خانزادىلەرنىڭ ئورنىدا قويۇپ كۆپ مۇلاھىزە قىلدىم. ئۇلار ھازىدار تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە لەشكەر تارتسام نامەردلىك بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدىم. ئەمما چۈشىنىپ يەتتىمكى، ئۇلار ـ نىڭ ئەھۋالى مېنىڭكىگە تامامەن ئوخشىمايدىكەن. ئۇلار ئىككى ـ ئۇچ يىلدىن بېرى ئاتىسىدىن قالغان سەلتەنەتنى بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە مۇستەھكەملىمەكتە يوق، ئاغا ـ ئىنىلەر بىر ـ بىرد ـ نىڭ ھۆرمىتىگە رىئايە قىلماي ئۇرۇش قوزغاپتۇ. يەنە سۇكۇت قىلسام ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتى ئۇلارنىڭ قولىدا خاراب بولۇپ

كەتكۈدەك. بەلكىم ئۇلار تەخت ـ سەلتەنەتنى بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىشىپ، ياتلارغا تارتتۇرۇپ قويغۇدەك. ئۇنىڭدىن كۆرە سە ـ مەرقەنت تەختگاھىنى بۇرۇنراق ئىلكىمگە ئالغىنىم تۈزۈك ئە ـ كەن.

بابۇرنىڭ بىر قارارغا كەلگىنىدىن خۇشال بولغان ئىككى ئەمىر مەنۇنلۇق بىلەن بىر ـ بىرىگە قاراشتى:

ـــ پاسىبانىمىزنىڭ جاسارىتىگە ئاپىرىن، تېزرەك يارلىق چۈشۈرگەيلا.

ـــ سەمەرقەنتنى دەپ ئەندىجاننى تاشلاپ قويساق بولماس، ـــ دېدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ئىككىلىرىدىن بىرلىرى ئەندە ـ جاندا قالسىلا.

ـــ ئالىيلىرى تولىمۇ ئەتراپلىق ئويلاپتىلا، ـــ دېدى قا ـ سىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشىنىپ، ـــ كەمىنە ـ لىرىنىڭ ئەس ـ يادى سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش ئىشى بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ تەرىپىنى ئۇنتۇپتىمەن. مېنىڭچە، مەۋلانە خو ـ جا قازى ھەزرەتلىرى ئوردا ئەركانلىرى ئارىسىدىلا ئەمەس، ئاۋام ـ رەئىيەت ئارىسىدىمۇ كاتتا ئابرۇيغا ئىگە. شۇڭا قازى ھەزرەت ـ لىرى ئەندىجاندا قېلىپ، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىغا مۇئەككەل بولسا قانداق بولۇر؟

ـــ مېنىڭ خىيالىمىمۇ شۇ، ـــ دېدى بابۇر، ـــ سىپاھلاردىن ئەلى دوست تاغايى خوجا قازى ھەزرەتلىرىگە ھەمدەمدە بولسۇن. ئىنىم جاھانگىر مىرزا بىلەن ئۈزۈن ھەسەنىمۇ ئاخسىدىن مە ـ دىرلاتمايلى. قالغان سىپاھلار بىز بىلەن بىللە لەشكىرىي يۈرۈش ـ كە چىقسۇن.

ـــ مېنىڭچە، جاھانگىر مىرزىنى يانلىرىدا ساقلىغانلىرى ئەۋزەلمىكىن، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ ھەسەن ياقۇپبەگ قىلغاندەك ئىش يەنە تەكرارلىنىپ قالمىسۇن دەيمىنا.

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا يالت قىلىپ قارىدى، ئەمما ئىپا ـ دە بىلدۈرمىدى.

ھەئە، بۇنىڭدىن ئۇچ ـ تۆت يىل ئىلگىرى مىرزا ھەسەن يا-
قۇپبەگ بابۇرنىڭ ئوشقا كەتكەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ جاھانگىر
مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولغاندا، مەۋلانە خوجا ئابدۇللا
قازى، قاسىمبەگ قاۋچىن، ئەلى دوست تاغايى، ئۇزۇن ھەسەن قا-
تارلىق ئەمىرلەر سېزىپ قېلىپ، دەرھال خانىش ئىسان دۆلەت
خېنىمغا مەلۇم قىلىپ، ھەسەن ياقۇپبەگنىڭ بۇ شۇم نىيىتىگە
خاتىمە بەرگەندى. بابۇر ئوشتىن قايتىپ كېلىپ ئىنىسى جاھاڭ-
گىر مىرزىنى يەنىلا ئاخسىغا ئەۋەتتى ھەمدە شۇنىڭدىن كېيىن
شۇبھىلىك تاماقلاردىن ئېھتىيات قىلىپ، خاس بىكاۋۇل بېگىدىن
باشقىلارنىڭ قولىدىن تاماق يېمەيدىغان بولغانىدى.

ــ بۇنداق قىلسام مىرزا ئۇزۇن ھەسەننىڭ ساداقىتىگە ئە-
شەنمىگەندەك ئىش بولۇپ قالارمىكىن، ــ دېدى بابۇر ئويچانلىق
بىلەن، ــ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشتەك چوڭ ئىشقا تەمشە-
لىۋاتقان چاغدا، ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلىگە شۇبھى پەيدا قىلمىغان
ياخشى.

ــ ئۇنداق بولسا، ــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى، ــ
سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش باھانىسىدە ئاخسىدىن لەشكەر يۆتە-
كەيلى. ئاخسى قورغىنىنى ساقلاۋاتقان بەش مىڭ لەشكەر بار. ئا-
شۇ لەشكەرلەرنى بىللە ئېلىپ كەتسىلە خاتىرجەم بولغىلى بولى-
دۇ. گەرچە خانزادە جاھانگىر مىرزا بىلەن ئۇزۇن ھەسەندە ئۇنداق
بەتنىيەت بولمىغان بىلەن، خانزادىنىڭ ۋالىدەسى خانىش پاتىمە
سۇلتان خېنىمنىڭ نىيىتى ئانچە دۇرۇس ئەمەس. ئەينى چاغدا
ھەسەن ياقۇپبەگنى ئاستىرتتىن كۆشكۈرتكەنمۇ خانىش پاتىمە
سۇلتان خېنىمكەنتۇق. بۇزرۇكۋار خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم-
نىڭ توسۇپ قويۇشى بىلەن بۇ ئىشنى ئاخىرغىچە سۈرۈشتۈرمە-
گەنىدۇق.

ــ مەيلى شۇنداق قىلايلى، ــ دېدى بابۇر، ــ مۇشۇنداق
قىلساق كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمىگۈدەك، ئەمما بەش مىڭ لەشكەرنىڭ
ھەممىسىنى قايتۇرۇپ كەلسەكمۇ بولماس. ھەر ئېھتىمالغا قارشى

ئاخسى قورغىنىنى مۇھاپىزەت قىلىشقىمۇ لەشكەر قالسۇن. دەر - ھال يارلىق يەتكۈزۈلسۇن، ئاخسىدىن ئۈچ مىڭ لەشكەر سەمەر - قەنتكە قاراپ يولغا چىقسۇن. ئاخسى لەشكەرلىرىگە ئەھمەد تەنبەل سەركەردە بولسۇن، ئۇلار بىلەن يولدا ئۈچرىشايلى.

ـــ قاچان يولغا چىقساق بولۇر؟

ـــ تەييارلىقلارنى پۈختا قىلىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن يولغا چىقايلى.

ـــ پەرمانبەردارمىز.

ئىككى ئەمىر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ بابۇرغا سالام بەردى.

※ ※ ※

ئۈچ ـ تۆت ئايدىن بېرى سەمەرقەنت شەھىرى ئۈچ تەرەپتىن كەلگەن زور قوشۇنىنىڭ قورشاۋىدا قالغانىدى. شەھەر سىپىلىنىڭ مۇستەھكەملىكىگە، غەلىمۇالغان ئوزۇق ـ تۇلۇكىنىڭ موللۇقىغا ئىشەنچ قىلغانلىقى ئۈچۈنمۇ ياكى ئۈچ تەرەپتىن ھەملە قىلىپ تۇرغان ئاكىسى مەسئۇد مىرزا بىلەن ئىنىسى سۇلتان ئەلى مىرزا ۋە نەۋرە ئىنىسى بابۇرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىتتىپاقلىق، بىرلىكنىڭ يوقلۇقىنى بىلگەچكىمۇ، بايسۇنغۇر مىرزا شەھەرنىڭ دەرۋازىلىرىنى مەھكەم تاقاپ، بارلىق لەشكەرلىرىنى سىپىلغا چىقىرىپ، ھەم ئېھتىياتچانلىق، ھەم سەۋرچانلىق بىلەن مۇداپىئە ھالىتىدە تۇرۇۋاتاتتى. دېمىسىمۇ سەمەرقەنت تەختىنى تەمە قىلىپ كەلگەن بۇ ئۈچ قوشۇنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق يوق ئىدى. ئۇلار بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ شەھەرگە يۈرەكلىك ھۇجۇم قوزغىيالمايتتى.

شۇنچە ھەشەم بىلەن لەشكەر تارتىپ كېلىپ، ئۈچ ـ تۆت ئايدىن بېرى ھېچ ئىش قىلالمىغانلىقى ئۈچۈنمۇ، بابۇرنىڭ ئىچى پۇشۇق ئىدى. ئۇنىڭسىزمۇ كەچكۈزنىڭ نەشتەردەك ئاچچىق شامىلى دالىدا چېدىر تىكىپ يېتىۋاتقان لەشكەرلەرنى ئوبدانلا قىيـ-

ناۋاتاتتى. يا پۇخادىن چىققۇدەك جەڭ قىلالماي ياكى چېكىنىپ كېتەلمەي سوغۇقتا قېتىلىۋاتقان لەشكەرلەر ئىچ پۇشۇقىنى بېسىش ئۈچۈن ھە دېسە شاراب ئىچەتتى، قىمار ئوينايتتى، پات ـ پات جېدەل ـ ماجىرا قىلىشاتتى. ئۇلارغا سەركەردىلىرىنىڭ تۇرۇمنى پەش قىلىپ ھەيۋە كۆرسىتىشلىرى، لەشكىرىي تۈزۈمنى پەش قىلىپ زېرىككەن بابۇرمۇ ھەر كۈنى كۆھەك دەرياسىنىڭ بويىدا يالغۇز خىيال سۈرەتتى.

«قانداق قىلسام بولۇر؟ لەشكەرلەرنى چېكىندۈرۈپ ئەندىجان ئىغا قايتىپ كېتەي دېسەم، مەسئۇد مىرزا بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىلار ھېچ مىدىرلايدىغاندەك ئەمەس. ھەممىسىنىڭ ئالدىدا چېكىنسەم، ئۇلارنىڭ ئارقامدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشى تۇرغانلا گەپ. تۇرۇۋېرەي دېسەم، كۈندىن ـ كۈنگە سوغۇق چۈشۈپ كېتىپ بارىدۇ. لەشكەرلەرنى سوغۇقتا قېتىنغانىنى ئاز دەپ، ئۈزۈق ـ تۈلۈكتىنمۇ قېتىناپ قويىمەن. بايسۇنغۇر مىرزىمۇ ھەقچان مۇشۇ تەرەپنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۆزلۈكىمىزدىن چېكىنىشىمىزنى كۈتۈپ، جەڭگە چىقماي يېتىۋېلىپ بارىدۇ. ئەڭ ئاخىرقى قېتىم شەھەرگە تېگىش قىلىپ باقايمۇ ـ يا؟ بەلكىم شەھەرنى ھۇجۇم بىلەن ئالالىشىم تامامەن مۇمكىن. بىراق، بايسۇنغۇر مىرزىدىن سەمەرقەنتنى تارتىۋالسام، ئاۋۇ ئاغا ـ ئىنى خانزادىلەر دەرھال بىرلىشىدۇ ـ دە، ماڭا تاقابىل تۇرىدۇ. نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇلار قېرىنداش ئەمەسمۇ. ئاغا ـ ئىنىلەر بىرلىشىپ ماڭا قارشى چىقسا، ئول چاغدا سەمەرقەنتنى قانچىلىك ۋاقىت تۇتۇپ تۇرالارمەن. ھازىرقى شارائىتتا جەڭ قىلىپ يەڭسەمۇ، يېڭىلسەمۇ ئوخشاشلا خەۋپىتە قالغۇدەكمەن. ئەسلىدە بۇ يىلچە سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىمای تۇرسام بوپتىكەن. ئاۋۇال ئول ئاغا ـ ئىنىلەر ئۆزئارا قىرغىن قىلىشىپ بىر تەرەپ بولغان بولسا، ئاندىن قايسىسى يەڭسە شۇنىڭ بىلەن سەمەرقەنتنى تالاشقان بولسام، بۇنداق تەڭقىسلىقتا قالماسكەنمەن. بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ شەھەرنى بۇنداق مۇستەھكەملىۋېلىشىنى باشتا ئويلىشىم كېرەك

ئىدى. بىرلا ھۇجۇم بىلەن سەمەرقەنتنى ئالسام، قالدى ئىشلار ئاسانلا ئىزىغا چۈشىدۇ دەپ بەكمۇ ئاددىي ئويلاپتىمەن. ماۋۇ ئىشنىڭ تەتۈر كەلگىنىنى قارىمامدىغان. يا ئالدىمغا، يا كەينىمگە ماڭغىلى بولمىسا. دەرھال بىر ئامال تېپىشىم كېرەك. مۇشۇنداق كېتىۋېرىدىغان بولسام، لەشكەرلەرنىڭ جەڭدىن رايى يېنىپ، جاسارىتى سۇسلىشىدۇ. ئول چاغدا سەمەرقەنتنى ئېلىش ئەمەس، ئۆزىمنى ساقلاپ قالمىمزمۇ تەس بولىدۇ... ئانام قۇتلۇقنىگار خېنىم مۇشۇنداق بولۇشنى ئالدىنئالا بىلىپ، سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشمىغا رازىلىق بەرمىگەن بولغىيمىدى. نېمىشقا ئۇنىڭدىن تەپسىلىيرەك سوراپ باقمىغان بولغىيدىم؟ ئاتا ـ ئانا رازىلىق بەرمىگەن ئىشتىن بىر چاتاق چىقاتتى زادى... »

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

بابۇر خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ئالدىراپ كېلىۋاتقان قاسىمبەگ قاۋۇچىنغا قارىدى.

ـــ نېمە ئىش ئەمىر؟

ـــ كىچىك خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزا بارگاھىدىن خوجا يەھيا ئىشان ھەزرەتلىرى ئەلچى بولۇپ كەپتۇ.

بابۇرنىڭ چىرايىدا ئاللىقانداق بىر گۇمان زاھىر بولدى:

ـــ مۇددىئاسى نېمىكەن؟

ـــ كەمىنلىرىگە دېمىدى. بابۇر شاھ ئالىيلىرىنىڭ ئۆزىگە دەيمەن دەيدۇ. مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلگەندەك قىلىدۇ.

بابۇر ئويلىنىپ تۇرمايلا ئون نەچچە قەدەم نېرىدا ئېتىنى ئوتلىتىۋاتقان ئاختىچىسىنى شەرەتلىدى.

ـــ يۈرسىلە بارگاھقا بارايلى، ـــ دېدى ئۇ ئاختىچىسى يېتىلەپ كەلگەن ئاتقا چەبدەسلىك بىلەن مىنىپ.

بابۇر شاھ چېدىردا خوجا يەھيا ئىشاننى زور ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىنى زىيارەت قىلىش نىيىتىمىز بولسىمۇ، خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرىنىڭ

باشقىچە خىيالدا بولۇپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، سېغىنىش ئوتلىرىمىزنى بېسىشقا مەجبۇر بولغانىدۇك، ــ دېدى تەۋازۇلۇق سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ئېغىز ئاچقان خوجا يەھيا ئىشان ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ، ــ ئاللاھقا شۈكۈركىم، بۇگۈن ئول يېگانە قۇدرەت ئىگىسى ۋاقىت ـ سائەتنى بەرگەنىكەن. پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولغىنىمدىن ئۆزۈمنى تولمۇ بەختىيار ھېس قىلىمەن.

ــ مەنمۇ ھەم شۇ، ــ دېدى بابۇر خوجا يەھيا ئىزززەت كۆرسىتىپ، ــ گەرچە مۇرشىدلارنىڭ پېشۋاسى، تەرىقەت سۇلكىنىڭ يول باشچىسى، تەڭرىنىڭ دوستى رەھمىتى بۇزرۇكۋار پىرىمىز خوجا ئەبەيدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالمىغان بولساقمۇ، ئول پىرىمىزنىڭ پەرزەنتى بولىمىش جانابى خوجىزادە ھەزرەتلىرى بىلەن دىدارلاشقىنىمدىن تولمۇ خۇرسەنمەن. نەۋرە قېرىنداشلىرىم بولمىش ئول خانزادىلەر بىر ـ بىرى بىلەن بۇ دەرىجىدە ئاداۋەتلەشمەي، قېرىنداشلىقنى ئەلا بىلىپ، ئاغىلىق ھۆرمىتىگە، ئىنىلىق ئىززىتىگە رىئايە قىلىپ ياشىغان، ئۇلۇستا ئاسايىشلىق ئورنىتىلغان بولسىدى، ئىككىمىز بۇنداق لايىق بولمىغان دەرگاھ، لايىق بولمىغان ۋاقىتتا كۆرۈشۈپ ئولتۇرمىغان، بەلكىم ئاللىقاچان كېلىپ ئول جەننەت ماكان ئىشان پىرىمىزنىڭ مازارلىرىنى تاۋاپ قىلغان، جانابى خوجىزادىلەرنى ئاشۇ تەرىقەت دەرگاھىدا زىيارەت قىلىپ، تەرىقەت ئىلمىدىن تەلىم ئالغان بولاتتىم. تولمۇ ئەپسۇس، ھازىر ياغى تەھلىكىسىدە تۇرۇۋاتقان بولغاچقا، بول نىيىتىمىزدىن ۋاقىتىنچە ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدۇق. خوش، خوجىزادەمنىڭ دەرگاھىمىزغا قەدەم كەلتۈرۈشىنىڭ بائىسى نېمىكىن؟

ــ ئىتتىپاق تۈزمەك، كۆمەكلەشمەك، ــ دېدى خوجا يەھيا ئىشان گەپنىڭ پوسكاللىسىنى قىلىپ، ــ بۇ خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسى. بۇنىڭغا پادىشاھ ئالىيلىرى نېمە دەيدىكىن؟

خوجا يەھيانىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ بابۇر قاتتىق ھاياجانلاندى. يا ئەندىجانغا قوشۇن چېكىندۈرەلمەي، يا سەمەرقەنتكە خاتىرجەم ھۇجۇم قىلالماي تەڭقىسلىقتا قالغان بابۇرنىڭ كاللىسىغمۇ مۇشۇنداق بىر خىيال كەلگەندى. ئەمما، خانزادە سۇلتان مەسئۇد مىرزا بىلەن خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ قايسىسى بىلەن كۆمەكلىشىشكە كۆڭۈل توختىتالماي، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىش ـ قىلماسلىقىغا ئىشەنچ قىلالماي تۇرۇپ قالغاندى. شۇ تاپتا ئۇ ئىچكى ھاياجىنىنى يوشۇرۇپ سوغۇققانلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ بىر تۇغقان قېرىندىشى بىلەن بىرلىشەلمىگەن ئادەم مەندەك نەۋرە قېرىندىشى بىلەن راستىنلا كۆمەكلىشەلەرمۇ ھەزرىتىم؟ سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئىتتىپاقلىشىشنى ئوتتۇرىغا قويۇشدا باشقا مۇددىئاسىمۇ بارمىكىن؟

ـــ ماۋەرائۇننەھرنىڭ ۋەزىيىتى پادىشاھ ئالىيلىرىغمۇ بەش قولدەك ئايان، ـــ دېدى خوجا يەھيا ئالدىراپ ئېغىز ئېچىپ، ـــ مەنچە ئالىيلىرىغا بۇ ھەقتە چۈشەنچە بېرىش ھاجەتسىز. خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئول ئىككى ئاغىسىدىن راستىنلا كۆڭلى قالدى. ئۇلار ئاغىلىق ھوقۇقىنى ساقلىماقچىدىكىن، ئاخىر خانزادە ئاتا سەلتەنىتىنى ساقلاپ قېلىش مۇددىئاسىدا ئوتتۇرىغا چىقىشقا مەجبۇر بولغاندى. ئەمما، بايسۇنغۇر مىرزا ئۇنىڭ جېنىغا قەست قىلمىغان بىلەن، كۆزىنى كور قىلماقچى بولدى. چوڭ ئاغىسى مەسئۇد مىرزا بولسا ئوتتۇرىغا چۈشۈپ لىللا ئىككى ئېغىز گەپ قىلماقتا يوق، خۇسرەۋ شاھ دېگەن پاسىق ۋەزىرنىڭ چالغان دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، ئىنىلىرىغا ئاغدىلىق مېھرىنى يەتكۈزمىدى. ۋاقىرىغا، بول دەردلەرنىڭ قايسىسىنى ئېيتاي، ئىشقىلىپ شۇنىڭغا ئىشەنسىلەكى، خانزادە سۇلتان ئەلى مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئۆزلىرى بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ، كۆمەكلىشىش توغرۇلۇق سۆز ئېچىشدا ھېچقانداق غەيرىي مۇددىئاسى يوق. خانزادە سىلىگە تولىمۇ قايىل. بۇنى سەممىي تەكلىپ

دەپ بىلگەيلا. بۇ تەكلىپنىڭ سەممىيلىكىگە كەمىنلىرى ئىمـا-نىم بىلەن كېپىللىك قىلىمەن.

ـــ شەرتىچۇ؟ ـــ سورىدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن.

ـــ شەرتىنى مەنمۇ سورىمىدىم. ئەڭ ياخشىسى ئىككىلىرى كۆرۈشۈپ يۈز تۇرانە شەرتلىشىپ ئەھدى قىلىشقانلىرى تۇزۇك.

ـــ ئەمىسە سۇلتان ئەلى مىرزىغا سۆزۈمنى يەتكۈزسىلە، ـــ دېدى بابۇر بىر نەچچە دەقىقە خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن، ـــ ئۇنىڭ تەلىپىگە قوشۇلدۇم. ئەمما ئىككىمىز كۆرۈشىدىغان ئورۇننى قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن جانابلىرى مەسلىھەت قىلىشىپ بېكىتىشكەيلا.

قاسىمبەگ قاۋچىن خوجا يەھيانى ئۆز چېدىرىغا باشلىدى ۋە بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنى سۆيى سوغۇلۇپ كەتكەن كۆ-ھەك دەرياسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆرۈشتۈرىدىغان، كۆرۈشۈشكە ھەر ئىككى تەرەپ بەشتىن نۆكەرنى ھەمراھ قىلىپ بارىدىغان، ھەر ئىككىلىسى ئات ئۈستىدىلا كۆرۈشۈپ سۆزلىشىدىغان بولۇپ كېلىشتى.

※ ※ ※

چاشگاھ ۋاقتى. ھاۋا ئوچۇق بولسىمۇ، كۆك قەھرىدە پار-قىراپ تۇرغان قۇياشنىڭ تەپتى يوق ئىدى. كۆھەك تاغلىرىدىن ئەسكەن كۈز شامىلى ئادەمنى ھەردەك چاقاتتى. ياز پەسلىدىكى ئىككى قىرغىقىغا پاتماي چايقىلىپ ئاقىدىغان كۆھەك دەرياسىنىڭ ھەيۋىسىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئۇ يەر، بۇ يەردە كىچىك تارام ھاسىل قىلىپ ئاققان ئېقىنلار ئاتلارنىڭ تىزغىنمۇ كەلمەيتتى. بەش نەپەردىن نۆكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزا دەرياسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆرۈشتى. گەرچە بابۇر سۇلتان ئەلى مىرزىدىن ئىككى ـ ئۈچ ياش كىچىك بولسىمۇ، ئەمما بىر-لىشىش تەكلىپىنى سۇلتان ئەلى مىرزا ئاۋۋال قويغانلىقى ئۈ-

چۈن، شۇنداقلا بابۇرنىڭ پادىشاھلىق مەرتىۋىسى بولغانلىقى ئۈ-چۈن قەددىنى تىك تۇتۇپ سالام بېرىشكە ئالدىرىمىدى. ئاقپىش-ماق، خام سېمىز، بالا چىراي كىشىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئەمدىلا ئۆسۈشكە باشلىغان ساقال ـ بۇرۇتلىرى تولۇق قارىدىما-غانلىقى ئۈچۈنمۇ، يېشىدىن خېلىلا كىچىك كۆرۈنەتتى. ئۇلار با-بۇرنىڭ خەتنە تويىدا بىر قېتىم كۆرۈشكەنچە قايتا كۆرۈشمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا بىر ـ بىرىنى تونۇۋالمىشتى. سۇلتان ئەلى مىرزا ئات ئۈستىدە ھۆكۈمدارلارغا خاس سالاپەت بىلەن ئولتۇرغان با-بۇرغا بىر نەچچە دەقىقە قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئوڭ قولىنى سول كۆكرىكىگە قويۇپ، بېشىنى سەل ئېگىپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام خانزادەم.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئاۋۋال سالام بەرگەن بولسىمۇ، پادىشاھ-لىق سەلتەنەت نامىنى تىلغا ئالمىغانلىقىغا بىرئاز ئاچچىقى كەل-گەن بابۇر «خانزادەم» دېگەن سۆزنى قەستەن تىلغا ئېلىپ، ئۆزى-نىڭ مەرتىۋىدە ئۇنىڭدىن يۇقىرى تۇرىدىغانلىقىنى ئېسىگە سال-دى. سۇلتان ئەلى مىرزا بابۇرنىڭ قاپىقىنى تۇرۇپ قىلغان بۇ تە-ئەددىسىنى دەرھال چۈشەندى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمىگىلى شۇنچە يىللار بولۇپتۇ. كۆپ بوي تارتىپلا، ھاممام قوتلۇقنىگار خانىش ئالىيلىرىنىڭ ئەزىز تېنى سالامەتمىدۇر؟

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بۇ سۆزلىرى دەرھال ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى.

ـــ خۇداغا شۈكۈر، سالامەتچىلىك، ـــ دېدى بابۇر تەۋازۇ بە-لەن كۈلۈپ، ـــ ۋالىدەلىرى زۆھرە بېگىممۇ سالامەت تۇردىمۇ؟

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ئانىسى زۆھرە بېگىم مەرھۇم سۇل-تان مەھمۇد مىرزىنىڭ توقال خانىشى ئىدى. شۇڭا بابۇر ئۇنى «ھاممام»، «خانىش» دەپ ئاتىماي، «ۋالىدەلىرى» دەپ ئاتىدى.

ـــ خۇداغا شۈكۈر، سالامەتچىلىك، ئۆزلىرىگە سالام ئېيىت-

تى، ــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا، ــ ھە راست، ئىنىم سۇلتان ۋەيس مىرزىنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ خانىش ئانام سۇلتانانىمگار خېنىمچۇ؟

«ھەر ھالدا ھامىام بىلەن ئۆگەي ئىنىكىنى ئۇنتۇپ قالماپسەن. قارىغاندا خېلى ئادەمگەرچىلىكىڭ بار ئوخشايدۇ...»

ــ ئۇلارمۇ تىنچ ـ ئامان، ــ دېدى بابۇر خىيالىنى يىغىپ.

ھەئە، سۇلتان ئەلى مىرزا تىلغا ئالغان سۇلتانانىمگار خېنىم بابۇرنىڭ ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ بىر قورساق سىڭلىسى ئىدى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئوغلى سۇلتان ۋەيس مىرزىنى (ئەركىلەتمە ئىسمى مىرزاخان) ئېلىپ سەمەرقەنتتىن ئەندىجانغا يېنىپ كەلگەنىدى.

ــ خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى ئارقىلىق بىلدۇرگەن مۇددىئالىرىنى ئۆز ئاغزىلىرىدىن ئاڭلاپ باقسام دەيمەن، ــ دېدى بابۇر گەپنى ئەسلىي مەقسەتكە يۆتكەپ.

ــ مۇددىئا شولكى، ــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا، ــ جانابى پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن كۆمەكلىشىپ، نا ئىنساب ئاغام بايسۇنغۇر مىرزىغا قارشى بىرلىكتە سەپ تۇزۇش.

بابۇر سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ شەرتىچۇ؟

سۆھبەت ھالقىلىق يەرگە كەلگەنىدى. سۇلتان ئەلى مىرزا گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ، يەنە توختاپ قالدى. بابۇر بولسا ئات ئۈستىدە سالاپىتىنى بۇزماي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ سەمەرقەنتنى شەرت قىلىدىغانلىقىنى ئالدىن پەرەز قىلغان سۇلتان ئەلى مىرزا ئالدىراپ ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ھەئە، ئۇمۇ بابۇرنىڭ ياردىمىسىز سەمەرقەنتنى ئالالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ سەمەرقەنتتىن ۋاز كېچىش كېرەكمۇ؟ ۋاز كەچمىسە بابۇر بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى ئۇ شۇنچە يىراقتىن سەمەرقەنتنى دەپلا

كەلگەن. شۇڭا ئۇنىڭغا يول قويۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئىتتىپاقلاشمىسا ئاكىلىرىنى يېڭىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. بابۇرنى تاشلاپ ئىككى ئاكىسىدىن بىرى بىلەن ئىتتىپاقلاشسىچۇ؟ بىراق ئۇلار ئۇنىڭغا قانچىلىك زېمىن بېرەر؟ سەمەرقەنتنى ھەرگىز بەرمەيدۇ. بەلكىم ماۋەرائۇننەھردىكى چوڭ ۋىلايەتلەرنىمۇ بەرمەسلىكى مۇمكىن. ھەئە، بۇخارانىمۇ تارتىۋېلىشى مۇمكىن تېخى. بابۇرنىڭ يارىدىمگە تايانمىسا، سەمەرقەنتنى ئېلىش تۇگۈل، ئىلكىدىكى بۇخارانىمۇ ساقلاپ قالالماسلىقى مۇمكىن...

زىددىيەتلىك خىياللار قايىنىمدىن بىر باشقا چىقالمىغان سۇلتان ئەلى مىرزا ھەسرەتلىك ئۇھ تارتتى:

ــ ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ باقسام دەيمەن.

بابۇرنىڭ ئۇنىڭدىن كۆتۈۋاتقان جاۋابىمۇ دەل مۇشۇ ئىدى. شۇڭا تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمىدى:

ــ سەمەرقەنت بارلىق تۇمەنلىرى بىلەن مېنىڭ تەسەررۇپۇمدا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا كېش[1]، خۇزار، كەرمىنە، قاراكۆل ۋىلايەتلىرىمۇ مېنىڭ ئىلكىمدە بولىدۇ. سىلى بۇخارادىن باشقا قارشىنى ئىلكىلىرىدە تۇتىدىلا. ھىسار، قۇندۇز، تېرمىز ۋىلايەتلىرىنى ئاغىلىرى مەسئۇد مىرزىدىن تارتىۋېلىشلىرىغا لەشكىرىي جەھەتتىن كۆمەكلىشىمەن.

سۇلتان ئەلى مىرزا بابۇرنىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە يالت ئېتىپ قارىۋېتىپ، سەل قىزارغان ھالدا ئېغىز ئاچتى:

ــ قارشى ئەزەلدىنلا سۇيۇرغالىلىقىم ئىدى. ئۇنى ئۆز ۋاقتىدا مەرھۇم خان ئاتام ماڭا بېرىۋەتكەن. خۇزار بىلەن كەرمىنە ۋىلايەتلىرى سەمەرقەنت بىلەن بۇخارا ئارىلىقىدا. شۇڭا بۇ ئىككى ۋىلايەتنى بىردىن ئۇلۇشسەك، كەرمىنە بۇخاراغا يېقىن ھەم پاسىل. شۇڭا بۇ ۋىلايەت مېنىڭ تەسەررۇپۇمدا بولسۇن. ھىسار، قۇندۇز، تېرمىزنى ئالساقمۇ تەڭ بۆلۈشەيلى. ئىشلىرىمىز ۋۇجۇدىكى

① يەنە بىر ئىسمى شەھىرى سەبىز.

قا چىققاندىن كېيىن، مېنىڭ پادىشاھلىق سەلتەنەتىمنى ئېتىراپ قىلىشلىرى كېرەك.

سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ خېلىلا يول قويۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان بابۇر يەنە تىركىشىپ تۇرۇشنى لايىق كۆرمىدى. مۇشۇنداق بۆلۈشكەندىمۇ ماۋەرائۇننەھر ۋادىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يېرىمىدىن كۆپرەك زېمىن بابۇرغا تەۋە بولاتتى.

ـــ بوپتۇ، دېگەنلىرىدەك بولسۇن، ـــ دېدى ئۇ گەپنى چورتلا كېسىپ، ـــ قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرى بىلەن خوجا يەھيا ھەزرەتلىرى پۈتۈم يېزىشسۇن، ئاندىن مۆھۈرىمىزنى باسايلى.

ـــ يەنە بىر گەپ، ـــ دېدى چىرايى سەل ئېچىلغان سۇلتان ئەلى مىرزا، ـــ بەلكىم پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ ھېس قىلغان بولۇشى مۇمكىن. سەمەرقەنتنىڭ ئۆزۈق ـ تۇلۇكى مول. ئۇلار بۇ يىل قىشنى سىرتىنىڭ ياردىمىسىزلا چىقىرالايدۇ. ئەمما بىز لەشكەر ـ لىرىمىزنىڭ ئۆزۈق ـ تۇلۇكىنى توشۇپ كەلمىسەك بولمايدۇ. ئۇ ـ نىڭ ئۈستىگە سوغۇقتا لەشكەرلەرنىڭ ئايدالادا چېدىر ـ بارگاھ تىكىپ قىشلىمىقمۇ مۇشكۇل. شۇڭلاشقا ھازىرچە لەشكەر چې ـ كىنىدۇرۇپ، ئالدىمىزدىكى يازدا قايتىدىن لەشكەر تارتىپ كەلسەك قانداق دەيدىلا؟

ئۆزۈق ـ تۇلۇك مەسىلىسىگە بېشى قېتىپ تۇرغان بابۇر بۇ تەكلىپكە دەرھال قوشۇلدى:

ـــ مەيلى شۇنداق قىلايلى. ھازىرچە بايسۇنغۇر مىرزا بىلەن جەڭ قىلىشنى مەسئۇد مىرزىغا ئوڭچە تاشلاپ بېرەيلى.

دەريانىڭ قىرغىقىدا قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن خوجا يەھيا ۋاقىتلىق چېدىر تىكىپ، داستىخان ھازىرلاپ تۇرغانىدى. بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزا چېدىرغا كىرىپ داستىخاندا يانداش ئولتۇرۇپ غىزالىنىشتى. ئەمەلىيەتتە بۇ تۇز يېيىشىپ قەسەم قىلىشقان بىلەن ئوخشاش ئىدى. تاماقتىن كېيىن قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن خوجا يەھيا يېزىپ تەييارلىغان ئىككى نۇسخا پۈتۈمگە مۆھۈرلىرىنى بېسىشتى.

ـــ ئەمسە يازىچە بۇغداي ئورمىسىدىن بۇرۇن كېلىپ مۇشۇ يەردە كۆرۈشەيلى، ـــ دېدى بابۇر سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن خوشلىشىپ.

ـــ ئاللاھ خالىسا، ـــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا، ـــ ھاممام قۇتلۇقىنگار خانىشقا، خانىش ئانام سۇلتانىنگار خانىمغا، ئىنىم سۇلتان ۋەيىس مىرزىغا ۋە باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا سالام دېگەيلا.

ـــ سىلىمۇ ئانىلىرى زۆھرە بېگىمگە سالام دېگەيلا.

ئۇلار ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۇرۇشۇپ خوشلاشتى.

كىچىك ئىنىسى سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن بابۇرنىڭ تۇيۇقسىزلا لەشكەر چېكىنىدۇرگىنىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان مەسئۇد مىرزىمۇ بىر ـ ئىككى كۈن تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن، خېلىدىن بېرى ئاشىق بولۇپ يۈرگەن شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ قىزىنى ئېلىپ ھىسارغا چېكىندى.

111

تاشكەنت.

ياز پەسلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغانىدى. ئوردا ئىشكىئاغىسى ئەھمەدبەگ تەلبە ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ئەمما جاھاندىكى ھەممە مېۋىلەر تېپىلىدىغان ئارقا ھويلىسىدىكى بېغىدا مىرزا نىغمەت پاشا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ئەييۇپ بەگچەك قاتارلىق يېقىن ئۆتىدىغان ھەمتاۋاقلىرى بىلەن خاس سۆھبەت قۇرغانىدى. قاتتىق ئېھتىيات قىلىشقان بولسا كېرەك، داستىخان ئەتراپىدا مۇلازىمەت قىلىدىغان بىرمۇ خىزمەتكار يوق ئىدى.

ـــ چاي سوۋۇپ قاپتۇ ئەمەسمۇ، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە

چەينەكىنىڭ يوغان قورسىقىنى تۇتۇپ بېقىپ.

ـــ سوغۇق چاي ياقىدىغاندەك قىلىدۇ، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا پىيالىسىدىكى زەپەر چاينى ئوتلىغاچ، ـــ ئىشىكئاغىسى جانابلىرىنى خىزمەتكە سېلىپ قويدۇقمۇ نېمە؟ ئۇيات بولدى ـ ده.

ـــ يوقسۇ، ئۇنداق دېمىسىلە، ھەربىرلىرىگە ئۆز قولۇم بىلەن مۇلازىمەت قىلغىنىمدىن تولىمۇ خۇرسەنمەن. بۇمۇ غەنىيمەت پۇرسەت دېسىلە. مۇلازىم ـ چاكارلارنىڭ ئاغزى بوش كېلىدۇ. مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمىز قاتتىق سىر تۇتۇلغىنى ياخشى.

ـــ توغرا، ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى ھەر جايدا بولۇشى مۇمكىن.

ـــ سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىنىڭ ژاپاتىدىن كېيىن، سۇلتان مەھمۇدخانغا شۇنچە جان كۆيدۈرۈپ پەرۋىش قىلىپتىمىزۇ، لېكىن كۆتكىنىمىزدەك تۇزۇك نەتىجىگە ئېرىشەلمەپتىمىز، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس قولىدىكى قىرغاۋۇل پىچقىنى غاجىلىغاچ، ـــ مىرزا مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگاندىن ھەر ھالدا قۇتۇلدۇق دەپ خۇش بولساق، ئورنىغا ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزا چىقىۋالدى دېسىلە.

ـــ خان ئالىيلىرىمۇ مۇھەممەد ھۇسەين كۆرەگانغا ئاداش ـ ئاغىنەم دەپ زىيادە ئېتىبار قىلىپ كەتكەنىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىمۇ ئۇنىڭدىن زىيادە ئە ـ تىۋارلاۋاتىدۇ. بىز بولساق شۇنچە خىزمەت قىلىپمۇ يەنىلا بوسۇ ـ غىنىڭ سىرتىدا قېلىۋاتىمىز، ـــ دېدى ئەيىپ بەگچەك داتخور ـ لۇق بىلەن سۆزلەپ، ـــ يەنە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرىدىغان بولساق، ئەتە ـ ئۆگۈن ئوردىدىن قوغلىنىمىزمۇ تېخى.

ـــ شۇڭا ھەربىرلىرىنى خۇپىيانە كېڭەشكە چىللىشىم، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە، ـــ سۇ كەلگۈچە توغان تۇت، دەپتىكەن كونىلار. ھەر ھالدا بىخۇد يۈرمەي بىرەر تەدبىر كۆرگەچ تۇرايلى جانابلار.

ـــ خوش، ئۇنداقتا ئۆزلىرىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس.

ئەھمەدبەگ تەلبە ئۇزۇن شاپ بۇرۇتىنى دىققات بىلەن ئويناپ تۇرۇپ، بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

ـــ ھەممىلىرىگە مەلۇملۇق. كەمىنىلىرى چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ بەگ ئەتكەسى. ئۇزا كۇنى ئول خانزادىنى چېكىپ باقسام: «ماڭا ئاشۇنداق كۇنلەرمۇ نېسىپ بولارمۇ ئۇستاز؟» دەپ خان ئاتىسىنىڭ ئورنىدا تەختتە ئولتۇرۇش خىيالىنى يوشۇرۇپ كەتمىدى.

ـــ سىلى نېمىدەپ جاۋاب بەردىلە؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس.

ـــ نېمە دەيتتىم، ھەممىدىن ئارزۇ قىلماقلىق مۇھىم خانزادەم، ئاشۇنداق ئارزۇلىرى بولسا، مۇرادلىرى چوقۇم ھاسىل بولىدۇ، ئەمما بۇنىڭ ئۈچۈن ئاز ـ تولا ھەرىكەت قىلماقلىرى زۆرۇر، دەپ جاۋاب بەردىم. بۇنى ئاڭلاپ خانزادە بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. «بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقىدىغانىنىڭ ئامالى بولسا ھەرقانداق ئىشتا ئاغزىلىرىغا قارايمەن، يول كۆرسەتكەيلا» دەيدۇ.

ـــ بۇ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارماق ئۈنچە ئاسان ئەمەس، ـــ دېدى ئەيۋۇپ بەگچەك ئويلانغان ھالدا، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىلىرى تاشكەنتتىن مىدىرلىماي تۇرۇۋالدى. قايسى كۇنى تۇرپاندىكى ئىنىسى ئالاچەخان ئالىلىرىنىڭ گېپىنى چىقىۋىدى، تۇرپانىنى زىيادە ماختاپ كەتتى. تۇرپانىنى بۇنچە سېغىنغان بولسىلا بېرىپ كەلمەمدىلا دېسەم، ئاللاھ خالىسا بىر نەچچە يىلدىن كېيىن بارارمەن دەيدۇ. ناۋادا تۇرپان تەرەپكە كەتكەن بولسىدى، ئورنىغا شاققىدە چوڭ خانزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇۋالغان بولاتتۇق.

ـــ بۇنىڭ باشقىچىمۇ ئامالى بار، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە چىرايىغا سىرلىق تۇس بېرىپ.

ئۇچ ئەمىر ئۇنىڭ چىرايىغا گۇمانسىراپ قارىدى.

ـــ ئېيتسىلا جانابلىرى، بۇنىڭ قانداق ئامالى بار؟

ئەھمەدبەگ تەلبە بىر نەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ ناۋادا خان ئالىيلىرى تۇرپانغا ئەمەس، ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا كەتسىمۇ ئوخشاشلا چوڭ خانزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزغىلى بولىدۇ.

ئۇچ ئەمىرنىڭ چىرايىنى بىردىنلا ۋەھىمە باستى. ئەتراپىغا تەشۋىش بىلەن بويۇنداپ قارىدى.

ـــ نېمانداق قورقۇنچاقلىق قىلىشىدىلا جانابلار، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە مەسخىرىلىك كۈلۈپ، ـــ خاتىرجەم بولۇشسىلا، باغدا بىزدىن بۆلەك ھېچكىم يوق، چاكارلارنىڭ ھەممىسى باغنىڭ سىرتىدا، ـــ ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ يەنە داۋام قىلدى، ـــ بۇنچىلىك گەپكە شۇنچە ئالاقزادە بولۇپ كېتىشسىلە، رەسمىي ئىشنى رويابقا چىقىرىش مۇمكىن ئەمەس ئوخشايدۇ.

ـــ ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن بۇ ئويىنىشىدىغان ئىش ئەمەس، ـــ دېدى مىرزا نىغمەت پاشا تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا زورىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ تامنىڭمۇ قۇلىقى بار دەپتىكەن. ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. ناۋادا سەل ـ پەللا چاندۇرۇپ قويساق، خانغا ئاسىيلىق قىلىش جىنايىتى بىلەن جەددى ـ جەمەتىمىز قىرىپ تاشلىنىدۇ. گەرچە ھەممىمىز ئوردىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلىرى بولساقمۇ، قولىمىزدا لەشكىرىي ھوقۇق يوق. لەشكىرىي دىۋان سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قولىدا. تۇركىستاندىكى مۇھەممەد شەيبانىخانىنىڭ خىيالىنى بىلىپ بولمايدۇ. راستىنى دېسەم، ئول كىشى كۆزۈمگە تولىمۇ سىرلىق كۆرۈنىدۇ. كۆرۈنۈشتە بىزگە يېقىنچىلىق قىلىۋاتقاندەك قىلغان بىلەن، كۆڭلىدىكى مۇددىئاسىنى ھازىرغىچە بىلدۈرگىنى يوق. ئۆزەتۆپىدە مۇھەممەد ھۈسەين كۆزەگان بار. ئۆزى يىراقتا تۇرغىنى بىلەن، ئوردىدىن كۆلەڭگىسى تېخىچە يوقالغىنى يوق. ئۇنىڭ نېرىسىدا بولسا بابۇر پادىشاھ بار. يېشى كىچىك بولغىنى بىلەن،

دادىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان بىر نەچچە يىلدىن بېرى باشقىچە كۆچىيىپ كەتتى. ئۇلار بىرلىشىدىغان بولسا بىز ھەرگىزمۇ تەڭ كېلەلمەيمىز.

ــ بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمۇ بار تېخى. مەزلۇم كىشى بولغىنىغا، يەنە كېلىپ قېرىغىنىغا باقماي سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىپلا يۈرىدۇ. ئول ئىككى مەزلۇمنىڭ كۆچى بىر تۇمەن لەشكەردىن قېلىشمايدۇ.

ــ خەقنى كۆككە كۆتۈرۈپ ئۆزىمىزنى كەمسۈندۈرمايلى. مەنمۇ ھازىرلا ئىش باشلايلى، دېمەكچى ئەمەسمەن، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە سەل تېرىكىپ، ــ بۇ تەرەپلەرنى مەنمۇ ئويلىغان. سۆزۈمگە قۇلاق سېلىشسىلا، كەمىنلىرىنىڭ مەسلىھەتى مۇنداق: سۇلتان مەھمۇدخاننى كۆزدىن يوقىتىشتىن ئاۋۋال، بابۇر پادىشاھنى تەخت ـ سەلتەنەتتىن ئايرىش كېرەك...

ــ بابۇر پادىشاھنى سەلتەنەتتىن قانداق ئايرىيمىز؟ ــ ئالدىراپ سوردى ئەييۇپ بەگچەك.

ــ ئاۋۋال گېپىمنى يىرماي ئاڭلاپ باقسىلا، ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە، ــ بابۇر پادىشاھنى سەلتەنەتتىن ئايرىش چارىسىنى ئويلاپ قويدۇم. ھەربىرلىرىگە مەلۇم، بابۇر پادىشاھنىڭ ئانا بۆلەك ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بار ئەمەسمۇ. ئۇ ھازىر ئاخسىدا. ئىنىم ئەھمەد تەنبەلنىڭ ئەۋەتكەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، جاھانگىر مىرزا بىلەن ئاخسىدا تۇرۇۋاتقان ئۆزۈن ھەسەنىڭمۇ جاھانگىر مىرزىنى بابۇر پادىشاھنىڭ ئورنىدا تەختتە ئولتۇرغۇزۇش خىيالى بار ئىكەن. بۇ ئىشنى ئىنىم ئەھمەد تەنبەل ئول ئۆزۈن ھەسەن بىلەن بىر قېتىم خۇپيانە مەسلىھەت قىلىشىپتۇ. بابۇر پادىشاھنىڭ ئۆتكەن يىلى كۆزدىكى مۇۋەپپەقىيەتسىز سەمەرقەنت يۈرۈشىدە ئىنىم ئەھمەد تەنبەل كۆپ جاسارەتلەرنى كۆرسىتىپ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپتۇ. گەرچە ئۇ ئەندىجان ئوردىسىدا ئىچكى بەگلەردىن بولسىمۇ، ئاشۇ قېتىمقى يۈرۈشتىن كېيىن بابۇر پادىشاھ ئۇنىڭغا مەرتىۋىلىك بەگلەر قاتارىدا مۇئامىلە قىلىدىغان

بولۇپتۇ.

ـــ ئىنىلىرى ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئۇزۇن ھەسەن بول ئىشلارنى ئاللىقاچان خۇپيانە پۇتۇشۇپ بولغانىكەن ـ دە، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس.

ـــ شۇنداق. پەقەت بىزلا جىم يۇرۇپتىمىز.

ـــ ئۇلارغا پۇرسەت كەپتىغۇ ئەمسە، ـــ دېدى مىرزا نىغمەت پاشا، ـــ ھازىر بابۇر پادىشاھ سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن سەمەر-قەنتنى ئېلىش كويىدا. پەمىچە، ھازىر ئەندىجاندا تۇزۇك لەشكەرمۇ يوق.

ـــ راست ئېيتتىلا جانابلىرى، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە، ـــ بابۇر پادىشاھ بۇ يىل ئەتىيازدا سەمەرقەنتكە قايتا لەشكەر تارتىپ بارغاندىن كېيىن سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن بىرلىشىپ سەمەر-قەنتنى مۇھاسىرىگە ئالغان بولسىمۇ، لېكىن تېخىچە شەھەرنى ئېلىشقا مۇۋەپپەق بولالماپتۇ. ئىنىم ئەھمەد تەنبەلمۇ ئۇنىڭ يېنىدا بولغاچقا، ئۇزۇن ھەسەن پۇرسەت كۇتۇۋېتىپتۇ.

ـــ ناۋادا بابۇر پادىشاھ سەمەرقەنتنى ئالسا، جاھانگىر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئىشى سۇغا چىلىشارمىكىن، ـــ دېدى سۇلتان جۇنەيدى بارلاس.

ـــ قانداق دەيدىلا؟

ـــ سەمەرقەنت تەختگاھىنى ئالىقىنىغا ئېلىۋالغان بابۇر پادىشاھنىڭ چىشىغا تېگىشكە كىممۇ پېتىنالىسۇن؟

ئەھمەدبەگ تەلبە خاتىرجەملىك بىلەن خىرىلداپ كۇلدى:

ـــ بابۇر پادىشاھنىڭ چىشىغا تېگىشكە پېتىنالايدىغان ئادەم بار.

ـــ ئەمىر جانابلىرى كىمنى نەزەردە تۇتتىكىن؟

ـــ ئول بابۇر پادىشاھنىڭ تاغىسى بولمىش سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بولماي يەنە كىم بولاتتى.

ئولتۇرغانلار خىرىلداپ كۇلۇشتى:

ـــ راست، بۇنى ئويلىماپتۇق.

ـــ خان ئالىيلىرى تەڭرىدىن بۆلەك ھەر كىمنىڭ چىشىغا تېگىشكە پېتىنالايتتى ئەمەسمۇ؟

ـــ ئەلۋەتتە بىز ئۇيغۇرماس ئىككى ئىلىك تىلىمىزنى ئىشقا سېلىپ مەدەت بېرىمىز ـ دە.

ـــ تۇنۇگۈن مۇھەممەد شەيبانىخاندىن يەنە مەكتۇپ كەلدى، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە ھەمراھلىرىنى ئاغزىغا قاراتىپ، ـــ ئۇنىڭ دېيىشچە، سەمەرقەنتتە قامالدا قالغان بايسۇنغۇر مىرزا ئۇنىڭدىن ياردەم سوراپ مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ.

بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، خان ئالىيلىرىغا مۇھەممەد شەيبانىخاننى سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا يارلىق چۈشۈرۈشكە دەۋەت قىلايلى. ئول شەيبانىخان سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتسا، بىرىنچىدىن، بابۇر پادىشاھقا ئارامچىلىق بولمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، خان ئالىيلىرى بىلەن بابۇر پادىشاھنىڭ ئارىسى يەنە بۇزۇلىدۇ. ئول چاغدا ئىنىم ئەھمەد تەنبەل بىلەن ئۇزۇن ھەسەنىڭ جاھانگىر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇشىغا پۇرسەت چىقىدۇ. ئاندىن بىزمۇ ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرىمىز. بەلكىم خان ئالىيلىرىدىن بۇرۇنراق مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلارمىز.

ـــ ئىشلار ئاشۇنداق نەتىجىلەنسەڭ خان ئالىيلىرى بىزنىڭ ئاغزىمىزغا قارىماي ئىلاج قىلالمايتتى.

ـــ ئول ئاغا ـ ئىنى ئەمىرزادىلەرنى كۆزدىن يوقاتساق ئوردا ئەلۋەتتە بىزنىڭ ئىلكىمىزگە ئۆتىدۇ.

ـــ بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ مۇھەممەد شەيبانىخاندىن ياردەم سورىغىنىغا قارىغاندا، سەمەرقەنتنىڭ ئەھۋالى خېلىلا خەتەرلىك ئوخشىمامدۇ؟ ـــ سورىدى ئەييۇپ بەگچەك.

ـــ ھېلىمۇ سەمەرقەنت قامالدا تۇرغىلى بىر نەچچە ئاي بولۇپ قالدى، ـــ دېدى نىغمەت مىرزا، ـــ كۈزدىن ئۈچ ـ تۆت ئاي قامالدا تۇرۇپمۇ ئوزۇق ـ تۈلۈكى خېلىلا خورىغانىدى. بۇ قېتىمقى قامالدا ئوزۇق ـ تۈلۈكى ئاساسەن تۇگىگەن بولۇشى مۇمكىن.

سەمەرقەنت ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلارنىڭ بۇغدايلىرىنى بابۇر پادىشاھ بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ لەشكەرلىرى ئورۇپ يەپ تۈگىتىپ بولدى. سەمەرقەنتلىكلەر بىر تال دانغىمۇ ئېرىشەلمىدى. ئەھۋال مۇشۇنداق تۇرسا ياردەم سورىماي قانداق قىلىدۇ.

ــ بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىلىرىدىن ياردەم سوراشقا يۈزى چىدىمايتۇ ـ دە.

ــ كەنباي جېڭىدىكى غەلىبىسىنى ئېسىدىن چىقارمىغان گەپ.

ــ شۇ قېتىمقى جەڭدە لەشكەرلىرىمىز خېلى كۆپ تالاپەتكە ئۇچرىغانىدى.

ــ خان ئالىلىرى مۇشۇنى باھانە قىلىپ مۇھەممەد شەيبانىنىڭ ياردەم بېرىشكە ئۆزىتمەيمۇ قالارمۇ؟

ــ سەمەرقەنت تەختگاھىنى بابۇر پادىشاھنىڭ يالغۇز يۇتۇۋېلىشىغا يول قويماسلىقنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ چوقۇم گېپىمىزگە كىرىدۇ.

ــ توغرا، خان ئالىلىرىنى سەمەرقەنتكە قىزىقتۇرايلى.

ــ سەمەرقەنت تەختگاھىنى ئەزەلدىن تەمە قىلاتتى ئەمەسمۇ؟

ــ بۇ دورەم سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خان ئالىلىرىنىڭ رايىنى قايتۇرۇشىغا ھەرگىز يول قويمايلى.

ــ كەنباي جېڭىدىكى مەغلۇبىيەتنى ئېسىگە سېلىپ، سەمەرقەنتكە قىزىقتۇرايلى.

ــ ئۇنداق بولسا مەن ئىنىم ئەھمەد تەنبەلگە دەرھال مەكتۇپ ماڭغۇزاي. ئۇ پۇرسەت تېپىپ بابۇرنىڭ لەشكىرىي كۈچىنى پارچىلىسۇن. مۇھەممەد شەيبانىخان سەمەرقەنتنى قولىغا ئالسا، سەييىد مۇھەممەد مىرزا خان ئالىلىرىنىڭ ئالدىدا چوڭ سۆزلىيەلمەس بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭغىچە جاھانگىر مىرزا ئەندىجان تەختىنى ئولتۇرسا، بىزمۇ چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇشقا بىمالال تەرەددۇت قىلالايمىز.

ــ شۇنداق قىلايلى. قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم ئىشلىرىمىزغا ئۆزى ئاسانلىق بېرەر.

ئۇلار مەسلىھەتلىرىنى پىشۇرۇشقاندىن كېيىن، دۇئا قىلىشىپ تارقىلىشتى.

※ ※ ※

بابۇرنىڭ سەركەردە ــ لەشكەرلىرى سەمەرقەنت شەھرىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدىكى خان يۇرتى ئوتلىقىغا، سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ سەركەردە ــ لەشكەرلىرى شەھەرنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى كۆلى مەغەك ئوتلىقىغا قارارگاھ قۇرۇپ، سەمەرقەنت شەھىرىنى ئىسكەنجىگە ئالغىنىغا ئالتە ــ يەتتە ئاي بولۇپ قالغانىدى. بۇ جەريانداا شەھەرگە بىر قانچە قېتىم قاتتىق تېگىش قىلىدى. ئەمما، بايسۇنغۇر مىرزا سېپىل مۇداپىئەسىنى چىڭىتىپ، جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى.

ــ يەنە كۇز ئاخىرلىشىپ سوغۇق چۈشكىلى تۇردى، ــ دېدى بابۇرنىڭ بارگاھىغا مەسلىھەتكە كەلگەن سۇلتان ئەلى مىرزا غەمكىن تۇرقىنى يوشۇرماي، ــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ بىرەر ئۇنۇلۇك تەدبىرى بارمىكىن، بىلەي دەپ كېلىشىم.

ــ ئىشەنچلىرىنى يوقىتىپ قويمىسىلا ئالىيلىرى، ــ بابۇر ئەمدى سۇلتان ئەلى مىرزىنى ئۆتكەن يىلدىكىگە ئوخشاش «خانزادە» دەپ ئاتىمايدىغان بولغانىدى، ــ بايسۇنغۇر مىرزا مۇھەممەد چەپ كۆزۈرۈكى بىلەن مىرزا كۆزۈرۈكىدىكى مەغلۇبىيىتىدىن كېيىن، قورغان سىرتىغا لەشكەر تارتىپ چىقىشقا جۇرئەت قىلالمايۋاتىدۇ. ئۇزۇق ــ تۇلۇكنىڭ ئىشىغا كەلسەك، بىزنىڭ ئەھۋالىمىز ھەر ھالدا ياخشى، ئايغاقچىلىرىمىزنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىغا قارىغاندا، شەھەر ئىچىدىكىلەرنىڭ يەيدىغىنى ئاساسەن قالماپتۇ. دېمەك، قورغاندىكىلەر ئىنتايىن ئاجىزلاشتى. تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن شەھەرنى بۇگۈن ئالساقمۇ ئالالايمىز، ئەتە ئالساقمۇ

ئالالايمىز. شۇڭا ھۇجۇم قىلىپ لەشكەرلىرىمىزنى چىقىمغا ئۇچىرىتىپ يۈرمەي، لەشكەرلىرىمىز سوغۇقتىن دالدىلانغۇدەك قىشلاق سېلىشنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرەيلى. ھۆددە قىلىمەنكى، بايسۇنغۇر مىرزا كۆپ بولسا بىر ئاي، ئاز بولسا ئىككى ھەپتە ئىچىدە سەمەرقەنت شەھىرىنى جەڭسىز تاشلاپ بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

بابۇرنىڭ ئىشەنچىكە تولغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ ۋۇجۇدىدا قايتىدىن ئۈمىد پەيدا بولدى:

ـــ ئېيتقانلىرى كەلگەي ئىلاھىم، ـــ دېدى ئۇ، ـــ مەن تېخى بۇ يىلمۇ ئۆتكەن يىلدىكىگە ئوخشاش لەشكەر چېكىنىدۇرۇشكە مەجبۇر بولارمىزمۇ دەپ ئەندىشە قىلغانىدىم. ئۇنداق بولسا قىشلاق سېلىشنىڭ ھازىرلىقىنى كۆرگەچ تۇرايلى.

ـــ شۇنداق قىلسىلا، ـــ دېدى بابۇر، ـــ ئەمما، ئالدىلىرىغىلا قارىماي، ئارقا تەرەپلىرىدىنمۇ ئېھتىيات قىلغايلا.

سۇلتان ئەلى مىرزا ئەجەبلىنىپ سورىدى:

ـــ قانداق دەيدىلا ئالىيلىرى؟

ـــ بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ تۇركىستاندىكى مۇھىمەد شەيبانىخانغا ئەلچى ئەۋەتىپ ياردەم سورىغانلىقىدىن خەۋەرلىرى بار ھەقىچان. تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ قانداق خىيالى بارلىكىن بىلمىدىم. ئۇ شەيبانىخاننى نۇرغۇن لەشكەر بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىغا كۆمەكلىشىشكە يولغا ساپتۇ. ئۇلار بەلكىم بىر نەچچە كۈن ئىچىدە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

بۇ خەۋەر سۇلتان ئەلى مىرزىنى يەنە تەشۋىشكە سېلىپ قويدى:

ـــ بۇ... بۇ... قانداق گەپ بولۇپ كەتتى ئەمدى. ئول شەيبانىخان دېگەن بەتبەخت قانچىلىك لەشكەر بىلەن كەلگەندۇ؟

ـــ ياۋنىڭ قانچىلىك لەشكەر بىلەن كېلىشى مۇھىم ئەمەس. مۇھىمى بىزنىڭ ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىققۇدەك جاسارىتىمىز نىڭ بار ـ يوقلۇقىدا ئالىيلىرى، ـــ دېدى بابۇر سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ تەشۋىش چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ـــ

شەيبانىخان ئۇزاق يولدىن ھېرىپ ـ ئېچىپ كېلىدۇ. ئەمما بىز بولساق ئالتە ـ يەتتە ئايدىن بېرى تۇزۇك جەڭ قىلمايلى ئارام ئېلىۋاتىمىز. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزمۇ جەڭ سېغىنىپ قالدى. بىز بايسۇنغۇر مىرزىغا كۆمەككە كەلگەن ياۋنىڭ ئالدىنى توسۇپ، ئارام ئېلىۋېلىشىغا پۇرسەت بەرمەي ھۇجۇم قىلىدىغان بولساق، گەپ يوق نۇسرەت قازىنىمىز.

ـــ قۇلىقىم سىلىدە، ـــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا بابۇرنىڭ قوماندانلىقىغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ.

ـــ ئۇنداق بولسا مەن سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم بىلەن ياۋغا روبىرو چىقاي. سىلى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بۆكتۇرمىدە تۇرۇپ ھەمدەم بولسىلا. شەيبانىخاننىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭدۇردۇم. مەلۇمات ئالغان ھامان سىلىگە خەۋىرىنى بېرىمەن.

ـــ تولا ئوبدان، ـــ دېدى سۇلتان ئەلى مىرزا.

ـــ خاھى كۈندۈزى، خاھى كېچىسى بولسۇن، لەشكەرلەرنى ئىككى ـ ئۈچ قېتىمدىن ناغرا چالدۇرۇپ، چۈقان ـ سۈرەن سالدۇرۇپ شەھەر ئىچىدىكىلەرنى ۋەھىمىگە سېلىپ تۇرۇشنى تونۇتىپ قويمىسىلا. ئۇلارنىڭ يۈرىكى قانچىلىك مۇجۇلسا ئىرادىسى شۇنچە تېز سۇنىدۇ.

※ ※ ※

بابۇرنىڭ پەرىزى توغرا چىققانىدى. ئۈچ كۈن ئۆتمەيلا شەيبانىخان ئوتتۇز مىڭ لەشكەر بىلەن يېتىپ كەلدى.

«تاغام سۇلتان مەھمۇدخان نېمانچە قارامىلىق قىلغانىدۇ، ـــ دەپ ئويلىدى بابۇر، شەيبانىخاننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېيتىلاپ كۆرگەندىن كېيىن، ـــ ئۇنىڭ غەرىزى بايسۇنغۇر مىرزىغا كۆمەكلىشىش ئەمەس، سەمەرقەنتنى ئېلىش ئوخشايدۇ. لېكىن شۇنداقتىمۇ شەيبانىخاندەك ساداقىتى تولۇق سىنالمىغان يات

سەركەردىگە شۇنچىۋالا كۆپ لەشكەرنى تاپشۇرغىنى نېمىسى؟ ئە-
جەبا، شەيبانخانىنىڭ ئاتا دۇشمىنى ئىكەنلىكىنى، رەھمەتلىك با-
بام سۇلتان يۇنۇسخان ئالىيلىرىدا شەيبانخانىنىڭ بابىسى، ئاتىسى
ھەم تاغىسىنىڭ سەلتەنەت ھەم خۇن قىساسى بارلىقىنى بىلمە-
يدىكىنە؟ لەشكەر دېگەن تەخت ــ سەلتەنەتنىڭ ئۇلى. ئۇنىڭ تىز-
گىنىنى قاراپ تۇرۇپ نىيەت ــ مۇددىئاسى نامەلۇم، ساداقىتى
سىنالمىغان يات بىراۋغا تۇنقۇزۇپ قويسا قانداق بولىدۇ؟ سەمەر-
قەنتنى دەپ سەلتەنەتتىن ئايرىلىپ قالمىسا بولاتتىغۇ؟ خىزمە-
تىدە مىرزا مۇھەممەد ھۇسەيىن كۆرەگان، سەييىد مۇھەممەد
مىرزىدەك ھەم ساداقەتمەن، ھەم جاسارەتلىك پىشقان سەركەردە-
لىرى تۇرۇپ، شەيبانخاننى لەشكەر بېشى قىلغىنى نېمىسىدۇر؟
ياكى شەيبانخان تاغام ئۇچۇن ئۇلاردىنمۇ ئىشەنچلىكمىدۇ... »

بابۇر خىيالىنى ئارتۇقچە داۋاملاشتۇرۇشنى خالىمىدى.

ــ شەيبانخانىنىڭ بۇگۈنچە جەڭگە چىقىش مۇددىئاسى يوق-
تەك قىلىدۇ، ــ دېدى بابۇر بىلەن كۆزىتىش مۇنارىسىدا تۇرغان
قاسىمبەگ قاۋچىن، ــ ئەھۋالدىن قارىغاندا بۇگۈن بارگاھ قۇرۇپ
جايلىشىۋالسا كېرەك.

ــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىدۇ، ــ دېدى بابۇر ياۋ لەشكەرلە-
رىدىن كۆزىنى ئۇزمەي تۇرۇپ، ــ ئۇنىڭ ئۇچۇن ھازىر لەشكەر-
لىرىنى ئارام ئالدۇرۇۋېلىش ھەممىدىن مۇھىم. شۇڭا ئۆزىنى خا-
تىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىۋالماق-
چى. كۆردىلىمۇ، ئۇلارمۇ چاندۇرمىغاندەك قىلغان بىلەن ئەمەلە-
يەتتە بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى كۆزىتىۋاتىدۇ. تېخى لەشكەرلىرى
ۋاقىتلىق خەندەك كولاپ، قورغان تام سېلىشقا تەرەددۇتلىنىۋې-
تىپتۇ. ھوشيارلىقى بىزدىن كەم ئەمەس.

ــ ئول شەيبانخان تولىمۇ ھىيلىگەر ئادەم، ــ دېدى قا-
سىمبەگ قاۋچىن، ــ بىخۇد تۇرساق ھەرگىز بولمايدۇ ئالىيلە-
رى. لەشكەرلىرىمىز ئاللىقاچان ھازىرلىنىپ بولدى.

ــ دەرھال ھۇجۇم قىلايلى، ــ دېدى بابۇر كەسكىنلىك بە-

لەن، ـــ ئۇلارغا ئارام ئېلىۋېلىشقا پۇرسەت بەرسەك بولمايدۇ. سىلى ئەلى دەرۋىشبەگ، ئەلى مەزىد قاۋچىن، مىرىم لاغەرى، سە- ئىد قارى بەگلەر بىلەن تۇرشاۋۇل بولسىلا. ئەھمەد تەنبەل، مۇ- ھەممەد باقىربەگ، شىرىم تاغايىلار چاپاۋۇل بولسۇن. ۋەيىس لاغە- رى، سەئىد قارابەگ، مۇھەممەد دوست قاتارلىق سەركەردىلەر ئوك ـ سول تەرەپنى مۇھاپىزەت قىلىپ ھۇجۇمغا ئۆتسۇن. قالغان سەركەردىلەر چاغداۋۇللۇق قىلسۇن. بۆكتۇرمىدە تۇرغان سۇلتان ئەلى مىرزا قوشۇنىغا كېلىشىۋالغىنىمىز بويىچە زەمبىرەك ئوقى بىلەن بەلگە بېرەيلى.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

ـــ توختىسىلا، ـــ دېدى بابۇر مېڭىشقا تەمشەلگەن قاسىم- بەگ قاۋچىنغا قاراپ، ـــ سەركەردىلەرگە قاتتىق جېكىلىسىلە، مۇھەممەد شەيبانىخان يېڭىلىپ قاچسا قوغلىمىسۇن. لەشكەرلە- رىنگىمۇ زىيادە تالاپەت يەتكۈزمىسۇن.

قاسىمبەگ قاۋچىن بابۇرنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمەي تېڭىر- قىدى:

ـــ بۇ دېگەنلىرى...

ـــ كۆڭلۈمنى چۈشەنسىلە. تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيە- لىرىنىڭ يۈزىنى قىلمىسامۇ بولماس. سەگنى ئۇرساڭ ئېگىسىگە باق، دەيدىغان تەمسىل بار ئەمەسمۇ؟ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى زىيادە كۆپ تالاپەتكە ئۇچرىسا، خان تاغام مەندىن رەنجىپ قالىدۇ. ئۇ مەندەك جىيەننىڭ ئىززىتىگە رىئايە قىلمىغان بىلەن، مەن ئۇنىڭ تاغلىق ھۆرمىتىگە رىئايە قىلمىسام بولماس.

ـــ جەڭدە ياۋغا سىيلە ـ رەھىم قىلساق تازا قاملاشماسمە- كىن.

ـــ مەن جەڭدە رەھىم ـ شەپقەت قىلىڭلار دېمىدىم. ئاۋادا يېڭىلىپ چېكىنسە قاچقىلى قويۇڭلار دېدىم.

ـــ مۇددىئالىرىنى چۈشەندىم ئالىيلىرى.

ـــ يەنە بىر گەپ، ـــ دېدى بابۇر، ـــ ياۋنىڭ ئوزۇق ـ تۇ-

لۇكىنى ئىمكان بار كۆپرەك ئولجا ئېلىڭلار. خەۋەرلىرىدە بار، بىزمۇ ئوزۇق ـ تۈلۈكتىن قىسىلىپ قېلىۋاتىمىز.

ئوتتۇز مىڭ لەشكىرىگە قاتتىق ئىشەنگەن مۇھەممەد شەيبانىخان بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنى ئالدىراپ ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمايدۇ دەپ پەرەز قىلغان ۋە ئۇلارغا سۇلتان مەھمۇدخاننى سۇر كۆرسىتىپ، سۇلھى بىلەن چېكىنىدۇرۇپ، بايسۇنغۇر مىرزىغا يارىدەم بەرگەن قىياپەتتە شەھەرگە كىرىپ، سەمەرقەنتنى ئاسانلا قولغا ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. كۈتمىگەندە بابۇرنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇم قوزغىشى ئۇنى خېلىلا تەمتىرىتىپ قويدى. ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ھۇجۇمغا تەشكىللىگەن بولسىمۇ، ئالدى تەرەپتىن بابۇرنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمى، ئىككى يان تەرىپىدىن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بۆكتۇرمىدە تۇرغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىدى.

«بۇ ئىككى سويمىنى سەل چاغلاپ قالدىممۇ نېمە؟ ئۇلارنىڭ ئارام ئېلىۋېلىشىمغا پۇرسەت بەرمەي ھۇجۇم قىلىشىنى ئويلىشىم كېرەك ئىدى. ئەمدى چېكىنسەم بولمايدۇ. ئىمكان بار شەھەرگە كىرىۋېلىش كېرەك. ئۇلار ئالتە ـ يەتتە ئايدىن بېرى مۇھاسىرە قىلىپمۇ بايسۇنغۇر مىرزىدىن شەھەرنى ئالالمىغانىكەن. شۇنچە كۆپ لەشكەرلىرىم بىلەن مۇداپىئە قىلسام تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس. شەھەرگە كىرىۋالغاندىن كېيىن قوشۇننى تەرتىپكە سېلىۋېلىپ، ئاندىن ھۇجۇم قىلىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۇلارغا كۆرسىتىپ قويىمەن. سۇلتان ئەلى مىرزىدا ماڭا قارشى چىققۇدەك جاسارەت يوق، لېكىن بابۇرنى بوش چاغلىمىسام بولغۇدەك...»

ئۇ سەركەردىلىرىگە جەڭ قىلغاچ شەھەر تەرەپكە ئىلگىرىلەش پەرمانىنى بەردى:

ـــ ئۇدۇلىمىزدىكى ياۋ بىلەن زىيادە تىركەشمەي، شەيخزادە دەرۋازىسى تەرەپكە ئىلگىرىلەڭلار!

شەيبانىخان پەرمان چۈشۈرگەچ ئۆزى ئالدىدا پول باشلاپ ماڭدى.

ـــ بايسۇنغۇر مىرزىغا دەرھال خەۋەر يەتكۈز. شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى تېزدىن ئېچىپ بەرسۇن، ـــ دېدى مۇھەممەد چەپ كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ شەيخزادە دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقان شەيبانىخان تاۋاچى بەگكە قاراپ.

تاۋاچى بەگ شەيخزادە دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ ئۇچقاندەك ئات سالدى.

شەيبانىخان ئارقىدا كېلىۋاتقان لەشكەرلىرىنىڭ ۋەھىمىگە چۈشۈپ جاسارىتىنى يوقىتىپ قويۇۋاتقانلىقىنى، ئارقىسىدىن تاپ باستۇرۇپ قوغلاپ كېلىۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇنۇملۇك قارشىلىق كۆرسىتەلمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ غەزەپتىن چىرايى قارىداپ كەتتى.

«لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا ماڭمىسام بوپتىكەن. ئۇلار مېنى جان قايغۇسىدا شەھەرگە كىرىۋېلىشقا ئالدىراپ قالدى دەپ ئويلاپ قالدى بولغاي. مېنى كۆرمىسە بايسۇنغۇر مىرزا شەھەرنىڭ دەرۋازىسىنى ھەرگىز ئېچىپ بەرمەيدۇ. تاۋاچى بەگ خەۋەر ئېلىپ كەلگۈچە ئارقا سەپكە قايتاي. بۇ بابۇر دېگەن بەدرەك تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ يۈزىنى قىلايمۇ دېمەيدىغۇ. ھىماتچى قوشۇن ئۇزۇق ـ تۇلۇكلەرنى قورۇقدىيالمىغانمىدۇ؟ يا ھەزرەت! لەشكەرلىرىم ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي بۇ تەرەپكە قېچىۋاتمىدىغۇ. ئۇلارنىڭ راستىنلا قارشىلىق كۆرسەتكۈدەك جاسارىتى قالمىغانمىدۇ... »

شەيبانىخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئارقا سەپكە قاراپ ئات سالدى.

ـــ ئارقاڭلارغا يېنىڭلار، ياۋنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىڭلار.

شەيبانىخاننى كۆرۈپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى يەنە قايتىدىن جانلاندى. جەڭ ۋەزىيىتىدە يەنە قايتىدىن تىركىشىش ھالىتى شەكىللەندى. مۇھەممەد چەپ كۆۋرۈكىدە ھەر ئىككى تەرەپتىكى

لەشكەرلەرنىڭ جەستى كۆپىيىشكە باشلىدى. ئەجەل قىلىچلىرى قۇياش نۇرىدا سوغۇق يالتىرايتتى. تۇپراققا سىڭىپ بولالمىغان قانلار ياقۇتتەك جۇلالايتتى.

تاۋاچى بەگ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە قايتىپ كەلدى.

ــ قانداق بولدى؟ ــ تىت ـ تىت بولۇپ تۇرۇۋاتقان شەيبا ـ نىخان تاۋاچى بەگكە قاراپ چەكچەيدى، ــ ئەجەب ھايال قالدىڭغۇ؟

ــ دەرۋازىدىكىلەر بايسۇنغۇر مىرزىدىن ئىجازەت ئالايلى دەپ ساقلاتتى. لېكىن ئول مىرزا...

ــ ھە، مىرزا نېمە بوپتۇ؟

ــ بايسۇنغۇر مىرزا: «سەمەرقەنت شەھىرى شەيبانىخان جا ـ نابلىرىنىڭ لەشكەرلىرىنى سىغدۇرالمىغۇدەك ئۇنچە چوڭ ئەمەس. شەھەر سىرتىدا بارگاھ تىكىپ ياۋغا تاقابىل تۇرسۇن. ياۋ چېكىنـ گەندىن كېيىن ئىستىقبالىغا چىقىپ شەھەرگە تەكلىپ قىلـ مەن» دەپتۇ.

ــ ماۋۇ خوتۇنتالاقنىڭ قىلغان گېپىنى!

غەزەپتىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولغان شەيبانىخانىنىڭ كۆزىگە قان تولدى. شۇ تاپتا بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ بىر ـ لەشمە قوشۇنى قەدەممۇقەدەم قىستاپ كېلىۋاتاتتى. سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ دەرۋازىسى بولسا مەھكەم تاقاق. سېپىل ئۈستىدىكى ئوقيا، مەنجانىق، زەمبىرەكلىرىنى بەتلەپ تۇرۇۋاتقان لەشكەرلەر ـ نىڭ ئەلپازى خېلىلا يامان ئىدى. ناۋادا شەيبانىخان پىسەنت قىلـ ماي سېپىل تۇۋىگە يېقىنلاپ بارسا ئوق يامغۇرىدا قېلىشى تۇر ـ غانلا گەپ ئىدى.

«بايسۇنغۇر مىرزا دېگەن خۇمپەر نىيىتىمنى بىلىپ قالغان ئوخشىمامدۇ. ئەسلىدە سەمەرقەنتكە بۇنچە ئالدىراپ يېقىنلاشمـاي ئەھۋالنى تىڭ ـ تىڭلاپ كۆرسەم بوپتىكەن. بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ تەييارلىق كۆرۈپ ئالدىن ھوجۇم قىلىشىنى نە ـ زەرگە ئېلىشىم كېرەك ئىدى. ئول ئىككى سېرىق تۇكنى تەڭدـ شىم ئەمەس دەپ سەل چاغلاپتىمەن. ئۆزۈڭنى ئەر چاغلىساڭ،

ئۆزگىنى شىر چاغلا، دېگەن ھېكمەتنى نېمىشقا ئېسىمگە ئالمىدىم ـ ھە؟! ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر. شۇنچە ھەشەم بىلەن لەشكەر تارتىپ كېلىپ ھېچ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماي چېكىنسەم، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئالدىدىكى ئابرۇيۇم تۆكۈلۈپ كەتمەسمۇ، ماڭا بولغان ئىشەنچى سۇسلاپ قالماسمۇ؟ ئاران تەستە ئىلكىمگە ئالغان شۇنچە كۆپ لەشكەرلەردىن ئايرىلىپ قالارمەنمۇ؟ مۇشۇ لەشكىرىي يۇرۇشكە ئىجازەت ئالمەن دەپ ئەھمەد تەلىبە بىلەن مىرزا نىغمەت پاشاغا نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش سۆڭگۈتكەن ئەمەسمىدىم. شۇنچە يىللاردىن بېرى مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتۈپ سۇلتان مەھمۇدخاندەك بولۇمسىز، دۆت، قاپاق كاللىغا قىلمىغان خۇشامەتلىرىم قالمىغان ئەمەسمىدى. مۇھەممەد ھۈسەين كۆرەگان بىلەن ئىنىسى سەييىد مۇھەممەد مىرزىغىغۇ بولۇپلا بېرىدۇ. ئول ئىككىسى ئەزەلدىن ماڭا گۈمان بىلەن قاراپ، ھەرقاچان سۇلتان مەھمۇدخانىنى ئاگاھلاندۇرۇپ كەلگەنىدى. ۋاقىرىخا، ماۋۇ تەتۈر قىسمەتنى كۆرمەمدىغان. ئالقىنىمغا كىرەيلا دەپ قالغان سەمەر ـ قەنت شەھىرىنى، بۇيۇك ماۋەرائۇننەھر تەسەررۇپىنى مۇشۇنداقلا تاشلاپ كېتەرمەنمۇ ئەمدى؟ ئۆز ۋاقتىدا بىپايان دەشتى قىپچاق دالاسىنى تىترەتكەن ئۆزبېكخانىڭ، ھە دېسە ئەتراپىدىكى خانلار ـ غا پەرمان چۈشۈرۈپ ئولپان، سوۋغاتلىرىنى قوبۇل قىلىپ ياشىغان شەۋكەتلىك سۇلتان ئوبۇلخەيرىخان ئەۋلادلىرىنىڭ سەمەر ـ قەنت تەختىدە ئولتۇرۇش ئارزۇسى يەنە قانچە يىل كېچىكىپ كېتەر؟ بولدىلا، كەلمىگەن تەلەيدە ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ، دەپتەكەن. ئاۋۋال لەشكەرلىرىمنى دەرھال چېكىندۈرەي. ھېلىمۇ ئەتەگەندىن بېرى خېلى كۆپ لەشكەرلىرىم تالاپەتكە ئۇچرىدى. قالغان لەشكەرلەرنى بىر ئامال قىلىپ ئىلكىمدە تۇتۇپ تۇراي. ھەر خىل باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ تاشكەنتكە بارماي تۇرىۋېرىپ تۇرۇۋالسام سۇلتان مەھمۇدخان نېمە قىلالايتتى. تاشكەنتتە ماڭا تاقابىل تۇرغۇدەك تۇزۇك لەشكەر قالمىدى. مۇشۇ لەشكەرلەر ئىلكىمدىلا بولىدىكەن، سۇلتان مەھمۇدخانىڭ رايىمغا باقماي ئامالى

يوق. يالغۇز سەمەرقەنت شەھىرىلا ئەمەس، پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھر، ھەتتا پەرغانە ۋادىسى بىلەن تاشكەنتمۇ ئالقىنىمدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ... »

قاتتىق مەيۈسلەنگەن شەيبانىخان ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ لەشكەرلىرىگە تاشلاپ بېرىپ تۇركستانغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ شەيبانىخاننىڭ قاتتىق مەغلۇبىيىتىگە ئۇچرىغىنىنى كۆرگەن بايسۇنغۇر مىرزا ئىشىنىڭ مۇددىئاسىدەك بولمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ قاتتىق ئۈمىدسىزلەندى. ئۇ: «شەيبانىخاننى شەھەرگە كىرگۈزمىسەم ئىلاجسىز بابۇر پادىشاھ بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىلارنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ناۋادا شەيبانىخان غەلىبە قىلسا قىممەت باھالىق سوۋغا ـ سالاملارنى پىشكەش قىلىپ، رەھمەت، ھەشقاللا ئېيتىپ چىرايلىقچە يولغا سالىمەن. ئەگەر مەغلۇپ بولۇپ قالسا ئۆز ئۇۋالى ئۆز گەردىنىگە. بۇ ئارىلىقتا بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىمۇ كۆپ چىقىمدار بولىدۇ ـ دە، مەن بىلەن قارشىلىشىشقا ماغدۇرى يەتمەي، ئۆزلۈكىدىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئاخىرقى ھېسابتا پايدىنى يەنىلا مەن ئالىمەن» دېگەنلەرنى كاللىسىدىن ئۆتكۈزۈپ، شەيبانىخاننى شەھەرگە كىرگۈزمىگەنىدى. كۈتمىگەندە شەيبانىخانىنىڭ ئارتۇق تىركەشمەيلا چېكىنىپ كېتىشى ئۇنىڭ بۇ خام خىيالىنى پۈتۈنلەي بەربات قىلىۋەتتى.

ھەئە، سەمەرقەنت شەھىرىدە ئاللىقاچان ئوزۇق ـ تۈلۈك تۈگىگەنىدى. لەشكەرلەر كۈندىن ـ كۈنگە غورىگىل غىزا يەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. شەھەر ئاھالىسى بولسا ئاچ ـ زېرىكىلىقتا ھالىدىن كەتكەنىدى. يەتتە ئايغا يېقىن قىلىنغان قامال سەمەرقەنت شەھىرىدە مىسلىسىز ئاچارچىلىق پەيدا قىلغانىدى.

لەشكەرلىرىنىڭ يەنە تىركىشىپ تۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى، مۇشۇنداق تۇرۇۋەرسە سەمەرقەنتنىلا ئەمەس، جە-

نىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان بايسۇنغۇر مىرزا بىر كۈنى كېچىسى ساداقەتمەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرى، خاس نۆكەرلىرى ۋە خوتۇن بالىلىرىنى ئېلىپ شەھەردىن ئوغرىلىقچە چىقتى ـ دە، ئاكىسى مەسئۇد مىرزىنى پاناھ تارتىپ قۇندۇزغا قاراپ قاچتى.

«گەرچە ئاغام مەسئۇد مىرزا بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ئارازچىلىق بولسىمۇ، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا قۇندۇزغا لەشكەر تارتىپ كەلگەندە ئۇنىڭغا پاناھلىق بەرگەنىدىم. تېخى ئۆتكەن يىلى ئۇزۇندىن بېرى ئاشىق بىقارار بولغان شەيخ ئابدۇللا بارلاسنىڭ قىزىنى نىكاھىغا ئېلىشىغا يول قويۇپ، شەھەردىن چىقارتىپ بەردىم. مۇشۇ قىلغانلىرىمنىڭ يۈزىنى قىلىپمۇ بولسا ماڭا پاناھلىق بېرىشى مۇمكىن، ــ دەپ ئويلايتتى ئات ئۈستىدە غەمكىن كېتىپ بارغان بايسۇنغۇر مىرزا، ــ بولدىلا، ئەمدى ھەرگىزمۇ تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسى قىلمايمەن. سەمەرقەنت تەختگاھىنى تالاشسا سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن ئاغام تالاشسۇن. تېخى يىگىرمە ئىككى ياشقا كىرە ـ كىرمەيلا شۇنچىۋالا كۆپ خاپىلىقلارنى تارتىپتىمەن. تەختتە ئولتۇرۇپ قانچىلىك راھەت كۆردۈم. كۈنلىرىم ئۇرۇش تەھلىكىسىدە غەم ـ غۇسسە بىلەن ئۆتۈپتۇ. ئاغام ئىنساب قىلسا كېچىكىرەك تۇمەندىن بىرەرىنى بېرەر. ئاشۇ يەردە ئارامخۇدا ياشىمايمەنمۇ...»

※ ※ ※

بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ قاچقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلىغان بابۇر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ سەمەرقەنت شەھىرىگە توساللىغۇسىز كىرىپ كەلدى ـ دە، ئۇدۇل ئوردىدىكى بوستان سارىيىغا كىرىپ تەختتە ئولتۇردى.

سۇلتان ئەلى مىرزا بابۇرنىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىنى كۆرۈشنى خالىمىدىمۇ ياكى شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن بابۇرنىڭ بەتنىيەتلىك قىلىپ جېنىغا قەست قىلىشىدىن ئەنسىرىدىمۇ ۋە

ياكى ئۆتكەن يىلى كۈزدە قىلىشقان ئەھدى بويىچە ئۆزىگە تېگىل بولغان ۋىلايەتلەرنى دەرھال ئىلكىگە ئېلىپ لەشكەر تۇرغۇزۇشقا ئالدىرىمىدى ئەيتاۋۇر، بابۇرنىڭ شەھەرگە بىللە كىرىش تەكلىپىگە چىرايلىقچە ئۆزرە ئېيتىپ خوشلاشقانىدى.

بابۇر تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىنى ئاددىيلا ئۆتكۈزدى. ئاندىن خەزىنىنى ئاچقۇزۇپ بايسۇنغۇر مىرزا ئېلىپ كېتىشكە ئۇلگۈرمىگەن ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلارنى بوستان سارىيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دۆۋىلەتكۈزۈپ، ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ مەرتىۋە ـ تۆھپىسىگە قاراپ تەقسىملەپ بەردى. بۇ بايلىقلىتىن ھەتتا ئاددىي لەشكەرلەرمۇ نېسىۋىسىز قالمىدى. ئاندىن سەركەردىلەرنى شەھەرنىڭ ھەرقايسى دەرۋازا ـ سېپىللىرىغا جايلىشىپ ھوشيار تۇرۇشقا بۇيرۇدى:

ـــ لەشكەرلەر لەشكەرگاھلاردىن خالىغانچە ئايرىلمىسۇن، ـــ دېدى ئۇ قاتتىق جېكىلەپ، ـــ ھەربىرلىرىمۇ ئوبدان بىلىشىدىلا، ئۆتكەن يىلى كۈزدىكى تۆت ئايلىق قامال ۋە بۇ يىلقى يەتتە ئايلىق قامالدا سەمەرقەنت ئاھالىسىنىڭ يىلىكى قۇرۇپ كەتتى. دەپ ئولتۇرمىسامۇ شەھەردىكى ئاچارچىلىق، ۋەيرانچىلىقلارنى ئۆز كۆزۈلار بىلەن كۆردۈڭلار. رەئىيەتنىڭ ئىلكىدە لەشكەرلىرىمىزگە بەرگۈدەك بىر نەرسە يوق. شۇڭا ئاۋامغا خالىغانچە سېلىق سالمىدىغان، زورلۇق قىلمىدىغان، بۇلايدىغان ئىشلار قەتئىي سادىر بولمىغاي. ناۋادا كىمدىكىم شۇنداق ئىشتىن بىرنى سادىر قىلىدىكەن، كاللىسىغا ھېزى بولسۇن. لەشكەر قىلسا سەرۋاز، سەرۋاز قىلسا سەركەردە قوشۇپ ياساقتا تارتىلىدۇ. كوچا ـ رەستىلەرگە جاكارچى چىقىرىپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزغاي.

سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەردە ھېسابسىز بايلىق، مال ـ دۇنيا بار دەپ تەمە قىلىپ يۈرگەن سەركەردىلەر قوللىرىدىكى ئىنئاملارغا ئانچە رازى بولمىغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك كۆڭلى يېرىم ئىدى. بابۇرنىڭ پەرمانىنى ئاڭلاپ ئىلاجسىز دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر بولدى.

بوستان ساريىدا يالغۇز قالغان بابۇرنىڭ بىر دىنلا ئالەمگە داڭقى كەتكەن كۆك سارايىنى كۆرگۈسى كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ نە-مىشقىدۇر كۆك سارايدا تەختتە ئولتۇرۇشقا كۆڭلى تارتمىغانىدى. شۇڭلاشقا قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىنى كۆك سارايدا ئۆتكۈزۈش تەكلىپى-نى چىرايلىقچە رەت قىلغانىدى. مانا ئەمدى يالغۇز قالغاندا كۆڭ-لىدە بىر دىنلا كۆك سارايىنى كۆرۈپ بېقىش ئىستىكى قوزغالدى ـ دە، بىر قانچە نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، سەمەرقەنت ئوردىسىدە-كى بۇ مەشھۇر سارايغا كەلدى.

بۇزرۇكۋار بوۋىلىرىدىن ئەمىر تۆمۈر كۆرەگان، خاقانى سە-ئىد شاھرۇخ مىرزا، دانىشمەن مىرزا ئۇلۇغبەگ، «بۇسەيىت سۇل-تان» دېگەن سەلتەنەت نامى بىلەن مەشھۇر بولغان ئەبۇ سەئىد مىرزىدىن تارتىپ ئەڭ ئاخىرىدا تاغىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزە-غىچە بىر قانچە شەۋكەتلىك ھۆكۈمدارلارغا شاھىنشىن بولغان كۆك سارايىنىڭ بېزىلىشى ھەقىقەتەن ھەشەمەتلىك ئىدى. ھەربىر ھۆكۈمدار تەختتە ئولتۇرغاندا قايتىدىن بېزەتكەن بۇ شاھانە سارايغا تەپسىلىي نەزەر تاشلىغان بابۇر ئەندىجاندىكى سارىيىنىڭ تولىمۇ ئاددىي ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

«ماۋەرائۇننەھرگە ھۆكۈمدار بولۇش كويىغا چۈشكەن خانزا-دىلەر نېمىشقا كۆك سارايدا تەختتە ئولتۇرۇشقا شۇنچە خۇشتار-كەن دېسەم، ئەسلىدە بۇ ھەشەمەتلىك شاھىنشىنىنىڭ ئادەمنى جەلپ قىلىدىغان مۇشۇنداق كاتتا، ئاجايىپ ـ غارايىپ، تىلسە-ماتتەك تەرەپلىرى بار ئىكەن ـ دە...»

بابۇر قايسىبىر بىناكار، نەققاش، ئويمىچى، ياغاچچى، سىر-چى ھەمدە تۇرلۇك كەسىپلەرنىڭ ئىگىلىرى بولغان ئۇستىكار، سەنئەتكارلارنىڭ ئالەمشۇمۇل ئىجادىيىتىنى نامايان قىلىپ تۇر-غان، ئۆزگىچە لايىھەلەنگەن تام ـ تورۇس، دېرىزە ـ تەكچىلەرگە، ئالتۇن سۇيى يالتىلغان قاپارتما شەكىللىك گۈل نۇسخىلىرىغا، سارايىنىڭ تېگىگە ياتقۇزۇلغان مەر ـ مەر تاشلارغا، شارقىراتما

شەكىللىك فونتانلارغا، تامغا ئېسىلغان مەرۇزە، يولۇاس تېرىسى، ھەر خىل نەپىس سوقۇلغان جەڭ قوراللىرىغا، ياقۇت، گۆھەرلەر ـ دىن كۆز قويۇپ ياسالغان ئالتۇن، كۈمۈش لوڭقا، شامدان، چىراغپايلارغا، چىنە، تەخسە، پىيالىلەرگە، قاشتېشىدىن ئويۇپ ياسالغان تۇرلۇك سەنئەت بۇيۇملىرىغا، دېرىزىلەردىكى زەر چۇچىلىق يىپەك پەردىلەرگە، تېنى، يوپۇرمىقى ئالتۇندىن، مېۋىلىرى ھەر خىل رەڭدىكى قاشتېشى، ياقۇت، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلاردىن شەكىل چىقىرىپ ياسالغان، سارايىنىڭ مۇڭاپىق جايلىرىغا قويۇلغان ئۈزۈمتال، ئالما، ئۆرۈك، گىلاس، ئالۇچا، جىنەستە، شاپتۇل... مودېللىرىغا ھەۋەس بىلەن تەپسىلىي قاراپ چىقتى. تۆر تەرەپتىكى توققۇز پايىلىك مەرمەر شاھسۇپىنىڭ ئۈستىدىكى يۆلەنچۈك، تۇتقۇچ، قۇببىلىرى ئالتۇندىن ياسالغان ھەيۋەتلىك تەختكە خېلى ئۇزاق قاراپ كەتتى. بېرىپ ئولتۇرۇپ باققۇسى كەلگەن بولسىمۇ، ۋۇجۇدىنى ۋەسۋەسىگە سېلىپ تۇرغان بۇ خىيالدىن ئۆزىگە زور غەيرەت بېرىپ ۋاز كەچتى.

«ياق، ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال بابۇر. بۇ تەختتە ھەرگىز ئولتۇرما. مۇشۇ تەختتە ئولتۇرغان نۇرغۇن شورپېشانە خانزادىلەرنىڭ تېزلا كاللىسىدىن ئايرىلغانلىقىنى ئېسىڭدە مەھكەم تۇت. ھازىرمۇ، بۇ ـ نىڭدىن كېيىنمۇ بۇ تەختتە ھەرگىز ئولتۇرما. بەك ھەۋەس قىلىپ كەتسەڭ بوستان سارىيىنى مۇشۇ كۆك سارايغا تەقلىد قىلىپ قايتىدىن رېمونت قىلدۇرساڭ، بېزەتسەڭ بولىدۇ ئەمەسمۇ. ھېلىمۇ نى ـ نى كاتتا ھۆكۈمدارلار ئارمان قىلغان سەمەرقەنت تەختگاھىنى ئىلىكىگە ئالدىڭ. مۇشۇنىڭ ئۆزى يېتەرلىك...»

بابۇر مېھرىنى ئۈزەلمىگەن ھالدا نەزەرىنى تەختتىن باشقا تەرەپكە ئاغدۇردى. تۆت قەۋەتلىك بۇ سارايىنىڭ ھەربىر قەۋىتىنىڭ بېزىلىشى، جابدۇلۇشى ئۆزگىچە ئىدى. تۆتىنچى قەۋەتنى ماشا قىلمۇبتىپ، مۇشۇ سارايدا كاللىسىدىن ئايرىلغان خانزادىلەرنىڭ روھ ـ ئەرۋاھلىرى ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرۈۋاتقاندەك تۇيۇلغا كېلىپ قالغان بابۇرنىڭ بىردىنلا تېنى شۇركەندى، ۋۇجۇدىنى

غەشلىك چىرمىۋالدى.

«تەختىنىڭ كۈنداشلىقى خوتۇنىنىڭ كۈنداشلىقىدىن يامان دەپ ئاڭلىۋىدىم. مۇشۇ تەختنى دەپ جېنىدىن ئايرىلغان خانزادىلەرنىڭ روھى قورۇنۇپ قالمىسۇن، چىقىپ كېتەي...»

بابۇر بەش يېشىدا سەمەرقەنتكە بىر قېتىم كەلگەندى. ئاتىسىدىن ئون تۆت يىل ئۆتۈپ كەتكەن بولغاچقىمۇ ياكى بالىلىق ئەسلىمىلىرى كۆڭۈل خاتىرىسىدىن ئۆچۈپ كەتكەچكىمۇ ئىلگىرىكى مەنزىرىلەرنى ئەسلىيەلمىدى. كۆك سارايدىن يېنىپ چىقىپ ئاھەنىن دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى جۇمە مەسچىتىنى، فىرۇزە دەرۋازىسىغا ئۇدۇللاپ ياسالغان باغى دىلگۇشادىكى ئىككى قەۋەتلىك مەرمەر سارايىنى، شەھەرنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى قەلئەنى، تاشقورغاندىكى بۇزرۇكۇار بوۋىسى ئەمىر تۆمۇر كۆرەگانىنىڭ قەبرىسى جايلاشقان خان جەمەتى قەبرىستانلىقى ــ گۆرى ئەمىر مەقبەرىسىنى، ئۇنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى مىرزا ئۇلۇغبەگ مەدرىسەسىنى ۋە مەدرىسەگە يانداش سېلىنغان خانىقانى، خانىقانىڭ يېنىدىكى تۇرك مۇنچىسى ئۇسلۇبىدا سېلىنغان مىرزا ھامماملىنى، مەدرىسەنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى مەسچىتى مۇقەتتەئنى، باغى مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چېھىل سۈتۈن[1] ناملىق ئىككى قەۋەتلىك ئالىي ئىمارەتنى، بۇ ئىمارەتنىڭ تۆت بۇرجىكىدىكى كۆككە بوي سوزغان، سىرتى رەڭدار كاھىشلار بىلەن بېزەلگەن تۆت مۇنارنى تەپسىلىي كۆردى. گۆرى ئەمىر مەقبەرىسىدە ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلدى. مەسچىتى لەقلەقەگە كىرگەندە، مەسچىت گۈمبىزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يەرگە تېپىپ، ئۇنىڭدىن چىقان «لەق ــ لەق» قىلغان ئاۋازنى تولىمۇ ھەيرانلىق ئىلكىدە تىڭشىدى. بۇ سىرلىق ئاۋازغا مەپتۇن بولۇپ قالدىمۇ ياكى بالىلىق تۇيغۇلىرى غالىب كەلدىمۇ ئەيتاۋۇر، گۈمبەزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يەرگە بىر قانچە قېتىم تېپىپ ئويناندى. بۇ ئىمارەتلەرنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، شەھەرنىڭ شەرقىدىكى باغى دىلگۇشا، جەنۇبىدا

① چېھىل سۈتۈن ــ قىرىق تۇۋرۇك.

دىكى باغى چىنار، شىمال تەرىپىدىكى باغى شامال، غەرب تەرىپ-
دىكى باغى بېھىش ناملىق مەشھۇر باغلارنى، دەرۋىش مۇھەممەد
تارخاننىڭ چاھار بېغىنى ئاتلىق كۆرۈپ چىقتى. ئەڭ ئاخىرىدا
كۆھەك ئېدىرلىقىنىڭ ئېتىكىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئۇلۇغبەگ
رەسەتخانىسىغا باردى ۋە نەچچە ئون يىلدىن بېرى تاشلىنىپ قال-
غانلىقى ئۈچۈن سەينالىرىنى ئوت ـ چۆپ بېسىپ، تام ـ تورۇس-
لىرىنى ئۆمۈچۈك توري قاپلاپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، كۆڭلى تولـ-
مۇ يېرىم بولدى. ئەمما، بۇيۇك ئالىم ھەم ھۆكۈمدار مىرزا ئۇ-
لۇغبەگكە بولغان ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشتى ۋە نا ئىنساب،
تۇزكور ئوغلى ئابدۇللەتىپ مىرزىنىڭ قولىدا ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن
بۇ دانىشمەن ھۆكۈمدارنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا قىلدى.

«بۇگۈنچە قايتىپ تۇراي، ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا سەمەر-
قەنتنىڭ ئالىم ـ ئۆلىمالىرىنى يىغىپ ئەنجۇمەن ئۈيۇشتۇرۇپ،
رەسەتخانىنى قايتىدىن ئاۋاتلاشتۇرۇۋالارمەن...»

يەتتە ئاي قامالدا قالغان سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ تەسۋىرلە-
گۈسىز خارابلىشىپ كەتكىنىنى، شەھەر ئاھالىسىنىڭ ۋەيرانە،
بىچارە تۇرقىنى كۆرگەن بابۇر سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغىنـ-
دىن قىلچىلىك خۇشاللىق ھېس قىلالمىدى. شەيبانىخاندىن غە-
نىيمەت ئالغان ئاشلىقلارنى شەھەر خەلقىگە ئۈلەشتۇرگۈزۈپ بەر-
دى. ھەئە، ئەمىر ـ سەركەردىلىرى ئۇنىڭ بۇ ئىشىدىن خىلىلا
نارازى بولۇشتى. «پادىشاھ ئالىيلىرى ئاۋامغا ياخشىچاق بولۇشقا
ئالدىرىغان بىلەن ۋاقتى كەلگەندە لەشكەرلەرنىڭ گېپىنى باقماق
تەس بولۇرمىكىن. ئاز ـ تولا لەشكىرىي ئوزۇق ـ تۈلۈك زاپاس
تۇرسا ياخشى بولاتتى» دەپ غۇدۇراشتى. ھەتتا ئويلىغانلىرىنى يۇ-
رەكلىك ئوتتۇرىغا قويغانلىرىمۇ بولدى. ئەمما بابۇر پەرۋا قىلمـ-
دى.

ـــ ئاۋام ـ رەئىيەت سويغان پىيازدەك بولۇپ قاپتۇ. ئۇلارنى
ئاچارچىلىقتا قويۇپ تەختتە ئولتۇرغىنىمنىڭ نېمە پايدىسى.
ئىلكىمىزدە بارىنى رەئىيەت بىلەن تەڭ كۆرۈپ تۇرايلى، ـــ دېدى

ئۇ.

بىر ئاي ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىر يۈز بەر ـ دى. ئاشلىق دۇاننىڭ ئەمىرى ئوزۇق ـ تۇلۇكنىڭ تۇگىمەس قالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى.

ـــ ئامبارلاردىكى بار ئاشلىق يەنە بىرەر ئاي يېتەمدۇ؟ ـــ سورىدى بابۇر تەمكىنلىك بىلەن.

ـــ ھەرقايسى لەشكەرگاھلارنى قىسىپ ـ تېجەپ تەمىنلەش بىرەر ئاي يېتىشى مۇمكىن.

بابۇر ئارتۇقچە گەپ سورىمىدى، بېشىنى سىلىپ بىر پەس خىيال سۈردى.

ـــ ئەتراپتىكى تۇمەنلەرگە ئوزۇق ـ تۇلۇك يىغىپ كېلىشكە لەشكەر ئەۋەتەيلى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن.

بابۇر بۇ پېشقەدەم ئەمىرىنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىغا مۇشۇنداقراق بىر خىيال كەلگەنىدى. ئەمما، لەشكەر ئەۋەتىپ دېھقانلاردىن ئوزۇق ـ تۇلۇك يىغىشقا تازا رايى بارمايۋاتاتتى.

«ئوزۇق ـ تۇلۇك بولمىسا راستىنلا چاتاق چىقىدۇ. بوپتۇ، ھازىرچە ئۇلاردىن ئۆتنە ھېسابىدا ئالغاچ تۇراي. كېيىنچە تاپشۇ ـ رىدىغان پادىشاھلىق باج ـ سىلىق، غەللە ـ پاراقلىرىنى كەچۈ ـ رۈم قىلىپ ئورنىنى تولۇقلاپ بېرەرمەن.»

ـــ ھەرقايسى لەشكەرگاھلارنىڭ سەركەردىلىرى يۇزدىن نۆ ـ كەر ئېلىۋېلىپ، ئەتراپتىكى تۇمەنلەردىن ئوزۇق ـ تۇلۇك يىغىپ كەلسۇن. ئوزۇق ـ تۇلۇك بېرىش ـ بەرمەسلىكنى ئاۋامنىڭ ئىخ ـ تىيارىغا قويسۇن. زىنھار زۇلۇم سىلىپ، مەجبۇرلىمىغاي.

ناھايىتى ئەپسۇسكى، ئەتراپتىكى تۇمەنلەردىن ئوزۇق ـ تۇ ـ لۇك يىغىشقا كەتكەن سەركەردىلەرنىڭ كۆپىنچىسى قۇرۇق قول قايتىپ كېلىشتى. ئاز ـ تولا بىر نەرسە يىغىپ كەلگەنلەرنىڭمۇ قولىدىكى ئاشلىقنىڭ تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئىدى. چۈنكى، ئەتراپتىكى بۇ ئايماق ـ تۇمەنلەرمۇ ئۇچ خانىزادىنىڭ توختىمايى

ئېلىپ بارغان تەخت تالىشىش جەڭلىرىدە يەتكۈچە تالان ـ تارا-
جىغا ئۇچرىغانىدى. سەمەرقەنت شەھىرىدە ئاچارچىلىق ۋەھىمىسى
قايتىدىن باش كۆتۈرۈشكە باشلىغانىدى. ئاشپۇزۇل، ناۋايخانىلار
پۇتۇنلەي تاقالغانىدى. شەھەر خەلقى ئوزۇق ـ تۈلۈك ئىزدەپ شە-
ھەردىن ئونلاپ ـ يۈزلەپ چىقىپ كېتىپ باراتتى. بابۇرغا شەھەر
بىردىنلا چۆلدەرەپ قالغاندەك تۇيغۇ بەردى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ھىراتقا كەتكەن ئەل-
چىلەر قايتىپ كەلدى!

خاس ھۇجرىسىدا بەشى قېتىپ ئولتۇرغان بابۇر پەگاھتا
قول باغلاپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىنغا ئۈمىد بىلەن قارىدى.
ھەئە، شەھەر پۇقرالىرىغا ئاشلىق تەمىنلەپ بېرىش تۈگۈل لەش-
كەرلىرىگىمۇ ئوزۇق ـ تۆلۈك يەتكۈزەلمىگەن بابۇر ئىلاجسىز
ھىراتتىكى سۇلتان ھۇسەيىن بايقارادىن ئوزۇق ـ تۇلۇك ئۆتنە
ئېلىش ئۈچۈن ئەلچى ئەۋەتكەنىدى.

ـــ قانداق بولۇپتۇ؟ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ئو-
زۇق ـ تۆلۈك ئۆتنە بېرىشكە ماقۇل بولۇپتىمۇ؟

قاسىمبەگ قاۋچىن كۆزلىرىنى قاچۇرۇپ تۇرۇپ جاۋاب بەر-
دى:

ـــ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭمۇ يەتكۈچە باش
ئاغرىقى بار ئىكەن، ئەلچىلىرىمىزنى قۇرۇق قول قايتۇرۇپتۇ.

بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىنى قايتىدىن ئۈمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى
چىرمىۋالدى:

ـــ سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ قانداق باش ئاغ-
رىقى بار ئىكەن. ئەلچىلەر بىلەلەپتىمۇ؟

ـــ ئەلچىلەرنىڭ دېيىشىچە، سۇلتان ھۇسەيىن بايقارا ئالىي-
لىرى ئالدىنقى يىلى قۇندۇز، ھىسارغا لەشكەر تارتىپ كېلىشتىن
ئاۋۋال، بەلخنىڭ تىنچلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، بەلخنى چوڭ خانزا-
دىسى بەدىئۇززامان مىرزىغا بېرىپ، ئۇنىڭ ۋىلايىتى بولغان ئاس-
تىراباتنى ئۇچىنچى خانزادىسى مۇزەپپەر مىرزىغا بەرگەنىكەن.

ئەمما بۇنىڭغا چوڭ خانزادە بەدىئۇززامان مىرزا نارازى بولۇپتۇ ۋە ئوغلۇم مۇھەممەد مۆمىن مىرزىنىڭ خەتنە تويىدا خان ئاتام ئاسـتىراباتنى نەۋرىسىگە بېغىشلىغانىدى، ئەمدىلىكتە ۋەدىسىدىن يېنىۋېلىپ ئۇنى ئىنىم مۇزەپپەر مىرزىغا بەرسە قانداق بولىدۇ، دەپ ئاستىراباتنى ئىنىسىغا بەرگىلى ئۇنىماپتۇ. ئاخىر بۇ نارازىلىق ئاتا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا لەشكەر تارتىپ جەڭ قىلىشقا بېرىپ يېتىپتۇ. ئارىلىقتا نەۋايى ھەزرەتلىرى ئوتتۇرىغا چۈشۈپ سۇلھى قىلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئاتا ـ بالىنى كېلىشتۇرەلمەپتۇ. ئاخىر بەدىئۇززامان مىرزا ئاتىسىدىن يېڭىلىپ بەلختىن قېچىپتۇ. سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى بەلخنى ئون ئىككىنچى خانزادىسى ئىبراھىم ھۈسەيىن مىرزىغا بېرىپتۇ. دەل شۇ كۈنى ئۈچىنچى خانزادە مۇزەپپەر مىرزا ئاستىراباتتىكى جىيەنى مۆھەممەد مۆمىن مىرزا بىلەن جەڭ قىلىپ يېڭىۋاپتۇ ھەمدە ئەسىرگە چۈشكەن ئول جىيەنىنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرۇپتۇ. بەدىئۇززامان مىرزا بۇ پاجىئەگە چىدىماي، قۇندۇزدىكى مەسئۇد مىرزا بىلەن خۇسرەۋ شاھنىڭ دەرگاھىغا پاناھ تارتىپ بېرىپتۇ. خۇسرەۋ شاھ ئۇنىڭغا زىيادە ئېتىبار قىلىپ كەتكەنمۇ قانداق، خۇسرەۋ شاھ بىلەن مەسئۇد مىرزا ئوتتۇرىسىدىمۇ جەڭ بولۇپتۇ. دەك. شۇنىڭ بىلەن بەدىئۇززامان مىرزا قۇندۇزدا تۇرۇشقا رايى بارماي، تاغ يولى بىلەن قەندىھاردىكى زۇنۇن ئارغۇنىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ. ئالىيلىرىغا قاراڭغۇ بولمىسا كېرەك، ئول زۇنۇن ئارغۇن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ مەرتىۋىلىك ئەمرلىرىدىن، ئىلكىدە سەركەردە ـ لەشكەرلىرى خېلى بار. ھازىر بەدىئۇززامان مىرزا زۇنۇن ئارغۇن بىلەن بىرلىشىپ خان ئاتىسىغا قارشى لەشكەر تارتىپتۇ. بۇنى ئاز دەپ سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرىنىڭ تۆتىنچى خانزادىسى ئەبۇلھۈسەيىن مىرزىمۇ ئىسيان كۆتۈرۈپتۇ. ھازىر خۇراسان تەسەررۇپىدا سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئالىيلىرى ئوغۇللىرىنىڭ ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇش بىلەن ئاۋارە ئىكەن. ئەمدى پەرغانىدىن ئۆزۈق ـ تۆلۈك يۆتكىمەي ئامالىمىز

يوقتەك قىلىدۇ.

ـــ شۇنداق قىلمايمۇ ئامالىمىز يوقتەك قىلىدۇ، ـــ دېدى بابۇر چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ، ـــ بىراق ئارىلىق خېلى بار. پەرغانە-دىن سەمەرقەنتكە ئوزۇق ـ تۇلۇك يۆتكەپ كەلگۈچە لەشكەرلەرنى نېمە بىلەن باقارمىز؟

قاسىمبەگ قاۋچىن قانداق جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ تاپتا ئۇ پەرغانە بىلەن سەمەرقەنت ئارىلىقىدا ئاشلىق توشۇشقا كېتىدىغان ۋاقىتنى ھېسابلاۋاتقاندەك قىلاتتى.

«بايسۇنغۇر مىرزا يەتتە ئايلىق قامالدا قانداق بەرداشلىق بەرگەن بولغىيدى. ھېلىتىن ئىككى ئاي بولار ـ بولماي بېشىمىزنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قېتىۋاتىدۇ. بايسۇنغۇر مىرزىمۇ ئوزۇق ـ تۇلۇكنىڭ ئامالىنى قىلالماي ئىلاجسىز تاجۇ تەختىتىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بوپتىكەن دېسە. لېكىن مەن ۋاز كەچسەم بولمايدۇ. چوقۇم بىر ئامالىنى قىلىشىم كېرەك. ئىنىم جاھانگىر مىرزىمۇ بېشىنى ئىچىگە تىقىپ يېتىۋېلىپ باربىدىغۇ تاڭ. شۇ چاغقىچە بىرەر خەۋىرىمۇ يوق. ھېچبولمىغاندا ئۇزۇن ھەسەن ئېسەڭگۈرشى ئۇنى باشلىشى كېرەك ئىدىغۇ؟ ئەۋەتكەن پەرمانىم تېخىچە قولىغا تەگمىگەنمىدۇ ـ يا؟ ئەندىجاندىكى زاپاس خان ئاشلىقنى ئىمكان بار چېپىن قىلماي تۇرايلى دەپ ئويلاپتىكەنمەن. ئەمدى مەۋلانە خوجا قازى ھەزرەتلىرىگە چاپارمەن ماڭغۇزسام بولىدىغان ئوخشايدۇ...»

ـــ چىقىپ ئارام ئالسىلا ئەمىر، ئەتىگىچە بىر ئامالىنى قىلارمىز، ـــ دېدى ئۇ قاسىمبەگ قاۋچىنغا ئىجازەت بېرىپ.

ـــ ئامان بولغايلا ئالىيلىرى.

قاسىمبەگ قاۋچىن ئاستا چىقىپ كەتتى.

ھوجرىدا يالغۇز قالغان بابۇر ھەرقانچە قىلىپمۇ كاللىسىغا كىرىۋالغان غەمدىن قۇتۇلالمىدى. كۆز ئالدىغا ھېلى لەشكەرلىرى، ھېلى شەھەر ئاھالىسى كېلىۋالاتتى. ھەممىسى يېگۈدەك بىر

نەرسە تەلەپ قىلىپ قولىنى سۈنۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئۇ شىرە ئۈستىدىكى توخۇ پاچىقى بىلەن بېھى بېسىلغان پولۇغا ئىشتىھا-سىز قاراپ قويىدى. ئۇنى بابا قاسىمبەگ قاۋچىن كىرىشنىڭ ئالدىدا بىكاۋۇل بەگ ئەكىرىپ بەرگەنىدى.

«مەن بۇ يەردە پولۇ يەپ ئولتۇرۇپتىمەن، ئەمما رەئىيەت بەلەن لەشكەرلەر تويغۇدەك ئۇماچمۇ ئىچەلمەيۋاتىدۇ... »

بابۇر مەقسەتسىز ھالدا بۇلغار تاشلىق دەپتەرنى قولىغا ئالدى. ھەئە، بۇ ئۇنىڭ دادىسى ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن پەرغانە تەختىدە ئولتۇرغان كۈندىن باشلاپ ئىزچىل تۇردە يېزىپ كېلىۋاتقان، ھازىرچە «ۋاقائى» دەپ ۋاقىتلىق ماۋزۇ قويۇپ قويغان كۈندىلىك خاتىرىسى ئىدى. ئۇ خاتىرىنى ۋاراقلاۋېتىپ كاللىسىنى چىرمىۋالغان غەمنى ۋاقىتلىق ئۇنتۇدى ـ دە، ئاخىرقى بەتلىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«... بايسۇنغۇر مىرزا چىققاندىن كېيىن بىزگە خەۋەر كەلدى. بىز خوجا دىدارىدىن ئاتلىنىپ سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدۇق. يول بويى مۆتىۋەرلەر، بەگلەر ۋە يىگىتلەر ئۇزۇلمەي ئالدىمىزغا كېلىپ تۇردى. رەببىيەلئەۋۋەل ئېيىنىڭ ئاخىرىدا سەمەرقەنتكە كىرىپ، ئەركتىكى بوستان سارايغا چۈشتۇم. تەڭرىنىڭ ئىنايىتى بىلەن سەمەرقەنت شەھىرى ۋە ۋىلايىتى ماڭا قاراشلىق بولدى»[1].

خاتىرىگە يېزىلغان مۇشۇ قۇرلارنىڭ ئاخىرى ئاق ئىدى. بابۇر بۇ قۇرلارنى قايسى كۈنى مۇشۇنچىلىك يېزىپ توختاپ قالغانلىقىنى ئەسلىيەلمىدى. ۋۇجۇدىدا بىردىنلا خاتىرىنىڭ داۋامىنى يېزىش ئىستىكى پەيدا بولدى. خىزمەتكارنى چاقىرىشقىمۇ رايى بارماي ئورنىدىن تۇرۇپ تەكچىدىكى سىياھدان بىلەن قەلەمنى ئېلىپ كەلدى. سىياھدان قۇرۇپ قالغانىدى. پىيالىدىكى چايدىن ئازراق تېمىتىپ قوچۇپ سىياھنى ئەزدى. ئاندىن قومۇش قەلەمنى سەل-

① «بابۇرنامە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 85 ـ بەت.

ياھدانغا مىلەپ تۇرۇپ بىرئاز خىيال سۈرۈشۈالغاندىن كېيىن، خا-تىرىنىڭ داۋامىنى يېزىشقا كىرىشتى.

« يەر يۈزىدە سەمەرقەنتتەك گۈزەل شەھەر ئاز، ئورنى بە-شىنچى ئىقلىمدا. تۇلى① 99، رەمزى② نۇجۇمى③ 56 دەرىجە④ ۋە دەقىقە⑤، ئەرزى⑥ 30 دەرىجە ۋە دەقىقە. شەھىرى سەمەرقەنت، ۋىلايىتى ماۋەرائۇننەھر دېيىلىدۇ. بۇ يەرنى ھېچقانداق دۈشمەن قولىغا كىرگۈزۈشكە مۇۋەپپەق بولالمىغانلىقى ئۈچۈن «بەلدەئى مەھفۇز» (بىخەتەر شەھەر) دەپ ئاتالغان. سەمەرقەنت ئاھالىسى ئە-مىرۈلمۇئمىنىن ھەزرەتلىرى زامانىدا مۇسۇلمان بولغان. ساھابە-لەردىن قۇسەم ئىبنى ئابباس بۇ يەرگە كەلگەن. ھازىر ئۇنىڭ قەبرىسى ئاھالىنىن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا بولۇپ، «مازارى شاھ» دەپ ئاتىلىدۇ. سەمەرقەنتنى ئىسكەندەر⑦ بىنا قىلغان. موغۇل ۋە تۈرك ئۇلۇسى «سېمىز كەنت» دەيدۇ. تېمۇرىبەگ بۇ يەرنى پايتەخت قىلغان. تېمۇرىبەگدىن بۇرۇن بۇ يەرنى تېمۇرىبەگدەك ئۇلۇغ پادە-شاھ پايتەخت قىلىپ باقمان ئەمەس. قورغىنىنى سېپىل ئوستە-دىن قەدەملەپ كۆرۈشنى بۇيرۇغانىدىم، ئونمىڭ ئالتە يۈز قەدەم چىقتى. خەلقى تامامەن سۈننىي بولۇپ، پاك مەزھەپلىك، شەرە-ئەتچىل، دىندار خەلقتۇر. ھەزرىتى پەيغەمبىرىمىز زامانىدىن بە-رى ماۋەرائۇننەھردە ئىسلام ئىمامىلىرى شۇنچىلىك كۆپ يېتىش-كەنكى، ھېچ ۋىلايەتتىن مۇنچىلىك يېتىشكەنلىكى مەلۇم ئەمەس. كەلام ئىمامىلىرىدىن بولغان شەيخ ئەبۇ مەنسۇر سەمەرقەنتنىڭ

① تۇل ــ ئۇزۇنلۇق، مېردىئان.
② رەمز ــ بەلگە، ئالامەت.
③ نۇجۇم ــ يۇلتۇزلار.
④ دەرىجە ــ گىرادۇس.
⑤ دەقىقە ــ مىنۇت ــ سېكۇنت.
⑥ ئەرز ــ كەڭلىك، پاراللېل.
⑦ ئىسكەندەر ــ ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن.

ماترىد دېگەن مەھەللىسىدىن بولىدۇ. كەلام ئىمامىلىرى ئىككى پىرقە بولۇپ، بىرىنى «ماترىدىيە»، يەنە بىرىنى «ئەشئەرىيە» دەپ ئاتايدۇ. «ماترىدىيە» شەيخ ئەبۇ مەنسۇرغا مەنسۇپتۇر. «سەمەرقەنت خارى» نامى مۇئەللىپى خوجا ئىسمائىلمۇ ماۋەرائۇننەھردىن. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە مەزھىپىنىڭ ئەڭ مۇتەۋەر كىتابى بولغان «ھىدايە»نىڭ مۇئەللىپى پەرغانىنىڭ مەرغىنان دېگەن ژىلايىتىدىن بولۇپ، بۇ يەرمۇ ماۋەرائۇننەھر دائىرىسىگە كىرىدۇ. سەمەرقەنت ئاۋات جايلارنىڭ چېتىگە جايلاشقان. ئۇنىڭ شەرق تەرىپى پەرغانە ۋە كاشغەر بىلەن، غەرب تەرىپى بۇخارا ۋە خارەزىم بىلەن، شىمال تەرىپى شاش ۋە پەناكېت دەپ يېزىلىدىغان تاشكەنت ۋە شاھرۇخىيە بىلەن، جەنۇب تەرىپى بەلخ ۋە تېرمىز بىلەن تۇتىشىدۇ. كۆھەك سۇيى شىمال تەرىپىدىن ئاقىدۇ. دەريا بىلەن سەمەرقەنتنىڭ ئارىلىقى ئىككى كۇرۇھ كېلىدۇ. بۇ دەريا بىلەن سەمەرقەنت ئارىلىقىدا كۆھەك دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئېدىر بار. دەريا شۇ ئېدىرنىڭ تۇۋىدىن ئۆتىدىغانلىقى ئۈچۈن كۆھەك سۇيى دەپ ئاتالغان. بۇ سۇدىن دەرياچە دېسمۇ بولىدىغان بىر ئېقىن ئايرىلىپ چىققان بولۇپ، دەرغەم سۇيى دېيىلىدۇ. بۇ سۇ سەمەرقەنتنىڭ بىر شەرئى[1] جەنۇبىدىن ئاقىدۇ. سەمەرقەنتنىڭ باغلىرى، مەھەللىلىرى ۋە بىر قانچە تۇمەنلىرى مۇشۇ سۇ بىلەن كۆكىرىدۇ. بۇخارا ۋە قارا كۆل-گىچە بولغان ئوتتۇز ـ قىرىق يىغاچ[2]قا يېقىن يەر كۆھەك سۇيى بىلەن كۆكىرىدۇ. مۇشۇنداق ئۇلۇغ دەريا زىرائەت بىلەن ئىمارەتلىن ئاشمايدۇ. بەلكى ياز ئايلىرىدا ئۇچ ـ تۆت ئاي بۇخاراغا سۇ يەتمەيمۇ قالىدۇ.

ئۇرۇمى، قوغۇنى، ئالمىسى، ئانىرى، بەلكى ھەممە مېۋىسى ياخشى. بىراق، ئىككى خىل مېۋە سەمەرقەنت نامى بىلەن مەشھۇر: سىبى سەمەرقەنت (سەمەرقەنت ئالمىسى)، ساھىبى سەمەر-

① شەرئى ـــ مۇساپە ئۆلچىمى، بىر شەرئى ئۈچ كىلومېتىرغا تەڭ.
② يىغاچ ـــ مۇساپە ئۆلچىمى. بىر يىغاچ سەككىز كىلومېتىرغا تەڭ.

قەنت (سەمەرقەنت قىزىل سايۇسى) دېيىلىدۇ...»[1]

بابۇر خاتىرىنى بارماق، بېغىشلىرى ئاغرىپ، غوللىرى تالـ-غۇچە يازدى.

112

شەيخزادە دەرۋازىسىنىڭ يېنىغا جايلاشقان لەشكەرگاھنىڭ ئىچكىرىسىدىكى قازناقنى قويۇق نەشە پۇرىقى قاپلىغانىدى. بىر نەچچە پارچە قۇرۇق نان ۋە بىر لېگەن سۆڭەكتىن باشقا يېگۈدەك ھېچ نەرسە قالمىغان داستىخاندا ئەھمەد تەنبەل، خانقۇلى مىرزا، بۇيانقۇلى مىرزا، ئىبراھىم بەگچەك قاتارلىق بىر قانچە سەركەردە ئارچا ياغىچىدا چىشلىرىنى كوچىلىشىپ ئولتۇراتتى. غىزادىن كېيىن چەككەن نەشىنىڭ كەيپىدىن بولسا كېرەك، كۆزلىرى خۇمارلىشىپ كەتكەنىدى.

ــ سەمەرقەنت شارابىدىن تېپىلغان بولسا بىر نەچچە ئاپـ-قۇردىن ئىچكەن بولساق قانداق پەيزى بولاتتى ـ ھە، ــ دېدى ئىبراھىم بەگچەك كارتتىدە بىرنى كېكىرىتىپ.

ــ تويۇپ بىر قورساق گۆش يېگەنلىرىگە شۈكۈر قىلسىلا سەركەردە، ــ دېدى خانقۇلى مىرزا قاپىقىنى تۇرۇپ، ــ كىم بىـ-لىدۇ، ئەتە يېگۈدەك بىر نەرسىمۇ تاپالماي ئاچ قالامدۇق تېخى. ھېلىمۇ ئەھمەد تەنبەل بەگ جانابلىرىنىڭ شاپائىتى بىلەن پاقلان گۆشىگە بىر قېتىم كېكىرىتۇالدۇق.

ئىبراھىم بەگچەك ئەھمەد تەنبەلگە قاراپ خۇشامەتگۈيلۇق بىلەن ھىجايدى.

① «بابۇرنامە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992 ـ يىل ئۇيغۇرچە نەشرى، 85 ـ، 86 ـ، 87 ـ بەتلەر.

ـــ جانابى سەركەردىگە كۆپ رەھمەت. خۇدايا توۋا، سەمەر ـ قەنتكە نېمە ئارمانلار بىلەن كەلمىگەنىدۇك ـ ھە. قورساق باقال ـ ماس ھالغا چۇشۇپ قېلىشىمىزنى زىنھار ئويلىمىغانىكەنمەن.

ـــ شۇنى دېسىلە. ئۇماچمۇ تۇتىيا بولۇپ كېتىپ باردىغۇ تاك، ـــ دېدى بۇيانقۇلى مىرزا ئاغرىنغان ھالدا، ـــ تاملىرى كۇ ـ مۇشتىن، ئۆگزىلىرى تىللادىن، بوسۇغىلىرى ئالتۇندىن دەپ تە ـ رىپلىنىدىغان سەمەرقەنتتە بارماق چىشلەپ قالدۇق دېسە.

ـــ ئەسلىدە بۇ نامى ئۇلۇغ، سۇپۇرىسىسى قۇرۇق شەھەركەن ئەمەسمۇ.

ـــ يېڭىلىشتىلا جانابى سەركەردىلەر، ـــ دېدى كالتە يۆتە ـ لىپ ھەممىنى ئاغزىغا قاراتقان ئەھمەد تەنبەل بىلەرمەنلىك بە ـ لەن، ـــ سەمەرقەنتتە ئوزۇق ـ تۇلۇك تۇگەپ چىش كولارغا بىر نەرسە قالمىغىنى راست. ئەمما، ئالتۇن ـ كۇمۇش، ئۇنچە ـ مەرۋايىت، ياقۇت ـ گۆھەرلەر ئويلىغىنىمىزدىنمۇ زىيادە.

ـــ بۇ نېمىدېگەنلىرى سەركەردە، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى شەھەرگە كىرىپلا خەزىنىنى ئاچقۇزۇپ، بار مال ـ دۇنيالارنى بوستان سارايغا ئاچقتۇرۇپ ئۇلەشتۇرۇپ بەرگىنىنى ئۆز كۆزى ـ مىز بىلەن كۆرگەن تۇرساق.

ئەھمەد تەنبەل مەسخىرىلىك ھىجايدى:

ـــ ئىشىنىپ قاپلا ـ دە. بۇ دېگەن ئول بابۇر پادىشاھ ئالىيـ لىرى بىلەن ئەمىرلەشكەر قاسىمبەگ قاۋچىنىنىڭ ھىيلىسى. ئا ـ شۇ كۇنى بىزگە ئۇلەشتۇرۇپ بەرگەن ئالتۇن ـ كۇمۇش، جاۋا ـ ھىراتلار خەزىنىدىكى مال ـ دۇنيالارنىڭ ئوندىن بىرى خالاس.

سەركەردىلەرنىڭ چىرايىنى گۇمان بۇلۇتلىرى قاپلىدى:

ـــ ئەجەبا... پادىشاھ ئالىيلىرى ئاشۇنداقمۇ قىلغانمىدۇ؟

ـــ ئەمىسچۇ، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل پىيالىدىكى سوۋۇپ قالغان چايىنى غورت ـ غورت قىلىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، ـــ ئويلاپ بېقىشسىلا، ئەمىر تۆمۇر كۆرەگاندىن تارتىپ نى ـ نى شەۋكەتلىك خان ـ پادىشاھلارغا ئاستانە بولغان شەھەر بۇ. ئۇلار

ئۆمۈر بويى جۇغلىغان بىھىساب مال ـ دۇنيالارنى گۆرىگە بىللە ئېلىپ كەتكەن دېسەم ھېچقايسىلىرى ئىشەنمەيلىغۇ دەيمەن. ئە-مىر تۆمۈر كۆرەگاندىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە سەمەرقەنت تەخ-تى ياتلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ باقتىمۇ؟ ياق، ھەرگىز ياق، ئاتىدىن ئوغۇلغا، ئوغۇلدىن نەۋرىگە، نەۋرىدىن چەۋرىگە مىراس بولۇپ تۇردى. ئۇلار خەزىنىنى كۆپەيتسە كۆپەيتتىكى، ھەرگىز بۇزۇپ-چاچمىدى. ئوزۇق ـ تۈلۈكنىڭ يەپ تۈگىتىلگىنى راست. ئەمما ئالتۇن ـ كۈمۈش، جاۋاھىراتلارنى يېگىلى بولامتى. سەمەرقەنت خەزىنىسىنى يۆتكەپ كېتىش ئۈچۈن مىڭ تۆگىگە ئارتسىمۇ يەنە ئېشىپ قالىدۇ. بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ جېنىنى ئېلىپ قاچقىنى ھەممىلىرىگە ئايان. گەپنىڭ پوسكاللىسى شۇكى، بۇ مال ـ دۇنيالارنى كۆرۈپ بابۇر پادىشاھنىڭ كۆزى قىزاردى. ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىنى ئالمقىنىغا ئېلىپ تۇرۇپ جەڭ قىلغان بىزدەك سەركەر-دىلىرىگە قولىغا مۇت كەلگەن خەزىنىنى تولۇق ئۈلەشتۈرۈپ بەر-گۈسى كەلمىدى.

ئەزەلدىن لەشكىرىي يۇرۇش دېسە مال ـ دۇنيانى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ يەڭ شىمايلايدىغان بۇ سەركەردىلەرنىڭ ۋۇجۇدىنى شۇ تاپتا نارازىلىق، غەزەپ تۇيغۇلىرى ئىسكەنجىگە ئالغانىدى. ئەھمەد تەنبەل خېلىدىن بېرى ئۇلارنى مەقسەتلىك يېنىغا تارتقان، يېقىن-چىلىق قىلىپ تۇرغانىدى. بۇگۈنمۇ نۆكەرلىرى نەدىندۇر بۇلاپ كەلگەن پاقلاننى ئۇلارغا مەردلىك بىلەن پىشۇرۇپ بەرگەنىدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇنداق قىلسا قانداق بولىدۇ...

ـــ ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىمىزنى تىكىپ كۆرسەتكەن تۆھپە-مىزنىڭ مۇكاپاتى شۇ بولدىمۇ ئەمدى؟!

ـــ بىز بولمىساق سەمەرقەنتنىڭ بوسۇغىسىغا يېقىن يولا-يالامتى؟

ـــ نېمانچە نائىنسابلىق بۇ!

ـــ لەشكەرلىرىمىزمۇ جاپا تارتقىنىغا تۇشلۇق ئولجىغا ئې-رىشەلمىدى.

ـــ بابۇر پادىشاھنىڭ ئادالىتى شۇ بولسا...
ـــ توۋا ئەجەب قىپتۇ ـ ھە...
ـــ خەزىنە قۇرۇق بولسىغۇ بىر نۆرى.
ـــ لەشكەرلىرىمىز سىقىمى تولغۇدەك تىللاغا ئېرىشكەن بولسا، ھازىر تارتىۋاتقان ئاچلىق ئازابىغا ئاز ـ تولا تەسەللى بولاتتى ئەمەسمۇ؟!
سەركەردىلەرنىڭ كۆتكىنىدىن ئارتۇقراق غەزەپلەنگىنىنى كۆرگەن ئەھمەد تەنبەل ئوت ئۈستىگە ماي چېچىشقا باشلىدى:
ـــ خان ـ پادىشاھلارنىڭ خەزىنىسىدىكى بايلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئوزۇقدۇر. ساداقەتمەن سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئوزۇقىغا قارا سانىغان پادىشاھ ھەرگىزمۇ ئادالەت ساھىبى ئەمەس. بابۇر پادىشاھنىڭ نەزەردە بىز ئاشۇ ئالتۇن ـ كۈمۈشچىلىكمۇ بولالمىدۇق. جەڭنى قان كېچىپ بىز قىلدۇقۇ، نەپنى پادىشاھ بىلەن ئول ئاچكۆز قاسىمبەگ قاۋچىن ئالدى. ئويلاپ بېقىشسىلا، قاسىمبەگ قاۋچىن بۇ قېتىمقى جەڭدە بىرەر ياۋ لەشكىرىنىڭ كاللىسىنى كېسىپ باقتىمۇ؟ ياق! قىلىچنى قىنىدىنمۇ سۇغۇرۇپ باقمىدى. ئەمما باش تۆھپە يەنىلا شۇنىڭ بولدى.
ـــ بۇ بولماپتۇ، ـــ دېدى بابا چەككەن نەشىنىڭ كەيپى تەخچە كاللىسىدىن كەتمەن ئىبراھىم بەگچەك دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.
ـــ نېمە قىلاي دەيدىلا سەركەردە؟ ـــ سورىدى ئەھمەد تەنبەل.
ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بارىمەن.
ـــ بېرىپ نېمە قىلىدىلا؟
ـــ ئادالەتسىزلىكى ئۈستىدىن ئەرز قىلىمەن. كۆرسەتكەن ئەجىر ـ تۆھپەمگە تۈشلۇق ئىنئام بېرىشىنى تەلەپ قىلىمەن.
ئەھمەد تەنبەلنىڭ چىرايى غەزەپتىن قارىدىدى، قاپىقىنى تۇرۇپ ۋارقىرىدى:
ـــ ئولتۇرسىلا! ئۆلگۈلىرى كەپتۇ سىلىنىڭ.

ئىبراھىم بەگچەك پۇشۇلدىغان پېتى قايتىدىن ئولتۇردى.

ـــ سىلىچە پادىشاھ ئالىيلىرى ئەرزلىرىگە قۇلاق سالارمۇ؟ ۋاي رەنجىمىسىلە، خاتا قىپتىمەن، دەپ ئالدىلىرىغا خەزىنىنى تۆكۈپ تاشلارمۇ؟ مۇمكىن ئەمەس. سىلىگە پىتنە قىلدىڭ، خانغا تۆھمەت قىلدىڭ دەپ گۇناھ ئارتىپ، كۆزىنى چىمىلداتمايلا ئۆلۈمگە بۇيرۇيدۇ. ئەسلىدە باردۇر، بايسۇنغۇر مىرزا قاچقاندىن كېيىن خەۋەر بېرىپ، قارشىلىقسىزلا دەرۋازا ئېچىپ بەرگەن سەۋەبلىك ئەمىرلىرىگە يۇز ـ خاتىر قىلدىمۇ؟ بىر قانچىسىنى ناھەق ئۆلتۈرۈپ، قالغانلىرىغا ھەيۋە كۆرسەتتىڭمۇ؟ ھازىر ئۇزۇق ـ تۇلۇك تېپىپ بېرەلمەي بېشى قېتىپ تۇرغاندا مۇشۇنداقلا ئالدىغا باردىڭان بولسىلا، كاللىلىرىنى ئېلىپ باشقىلىرىمىزغا سۇر كۆرسەتمەي قالمايدۇ. ھېلىغۇ بىر سىلىكەنلا، ئون سەركەردە بولسىمۇ كۆزىنى چىمىلدىتىپ قويمايدۇ.

ـــ ئەمىسە لەشكەرلەرنىڭ ئاچلىقتىن قىينىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ تۇرساقمۇ بىلمەسكە سالىدىكەنمىز ـ دە، ئادالەت دېگەن نەرسە بارمۇ زادى؟

سورۇننى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى.

ـــ ئادالەت بابۇر پادىشاھتا يوق، ئەمما باشقىلاردا بار، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل ھېيلىگەرلىك بىلەن.

سەركەردىلەر ئۇنىڭغا تەئەججۈپ بىلەن قارىدى.

ـــ بۇ نېمىدېگەنلىرى سەركەردە؟

ئەھمەد تەنبەل ھەمراھلىرىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ راست گەپنى ئاڭلىغۇلىرى بارمۇ؟

ـــ ئەلۋەتتە بولمامدىغان.

ـــ ئەمىسە قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ئاڭلاشسىلا. بابۇر پادىشاھتا ئادالەت بولمىغىنى بىلەن، ئىنىسى جاھانگىر مىرزىدا ئادالەت بار.

ئولتۇرغانلار چۆچۈپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ئەھمەد تەنبەل خاتىرجەملىك بىلەن گەپىنى داۋاملاشتۇردى:

ـــ سەمەرقەنتمۇ، خەزىنىمۇ بابۇر پادىشاھنىڭ بولدى. ئەمما بىز نېمىگە ئېرىشتۇق؟ سەمەرقەنتنى ئىشغال قىلدۇق دېگەن قۇرۇق ئاتاقتىن باشقا ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىدۇق. بابۇر پادىشاھ سەمەرقەنتتەك ئون شەھەرگە ھەم شۇنچىلىك خەزىنىگە ئېرىشسىمۇ، بىزنىڭ ئېرىشىدىغىنىمىز يەنە مۇشۇنچىلىك بولىدۇ. مەنسەپ ـ مەرتىۋىمىزمۇ ئۆزگەرمەيدۇ، پايدىنى پەقەت قاسىمبەگ قاۋچىنىنىڭ يېقىنلىرى ئالىدۇ. قېنى قايسىمىزنىڭ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى ئۆستۈرۈلدى. ھېچبولمىغاندا سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن، مەرتىۋە، ئۇنۋان ئىنئام قىلىشى كېرەك ئىدىغۇ؟ نېمىشقا ھازىرغىچە ئىچكى بەگلەر قاتاردا تۇرۇۋېرىمىز؟ نېمىشقا باھادىرلىق، پەھلىۋانلىق ئۇنۋانلىرى بىزگە يېقىن كەلمەيدۇ؟ ئەمما جاھانگىر مىرزىنىڭ قېشىغا بارساق ئۇنداق بولمايدۇ. جاھانگىر مىرزا پەرغانە سەلتەنەتىگە پادىشاھ بولۇپ تەختتە ئولتۇرسا، بىز مۇ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشىپ، ئوردىدا يۇقىرى مەنسەپ تۇتىمىز. باھادىرلىق، پەھلىۋانلىق ئۇنۋانلىرىنى ئالىمىز.

ـــ بۇ دېگەن خانغا ئاسىيلىق قىلىش بولىدۇ، ـــ دېدى ۋۇجۇدىنى ۋەھىمە باسقان ئىبراھىم بەگچەك.

ـــ راست ئېيتتىلا تەقسىر، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ـــ ئەمما شۇنى ئۇنتۇمىسىلاكى، بىرىگە ئاسىيلىق قىلماي تۇرۇپ، يەنە بىرىگە ئىقتىدا قىلغىلى بولمايدۇ.

ـــ سىلى بۇنداق دېگەنلىرى بىلەن جاھانگىر مىرزا تەختتە ئولتۇرۇشقا پېتىنالماسمىكىن، ـــ دېدى بۇيانقۇلى مىرزا.

ئەھمەد تەنبەل تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ سىلى مېنى ئەقلىدىن ئازغانەك جۆيلۈۋاتىدۇ دەپ قالغان ئوخشىمامدىلا؟ ماقۇل، گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە ھەربىرلىرىدىن نېمىسىنى يوشۇراي، شول تاپتا جاھانگىر مىرزا ئاخىرىدا يولىمىزغا تەلمۈرۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئاغام ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ تاشكەنتىكى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىدا ئوردا ئىشىك

ئاغىسى ھەم چوڭ خانزادە سۇلتان مۇھەممەت خانىكەنگە بەگ ئەتكەسى ئىكەنلىكىنى ھەربىرلىرى ئوبدان بىلىشلا. ئاغام ئاللـ قاچان ئاخسىدىكى ئۇزۇن ھەسەن جانابلىرى بىلەن مەسلىھەتىنى پىشۇرۇپ، بابۇر پادىشاھنىڭ ئورنىغا ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئىشىنى كېلىشىپ قويغان. بۇ دورەم مۇـ ھەممەد شەيبانىخان يېڭىلىپ قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى جىيەنى بولمىش بابۇر پادىشاھتىن قاتتىق رەنجىپتۇ. بىز جاھانگىر مىرزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزساق، سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى بابۇر پادىشاھنى ئەمەس، جاھانگىر مىرزـ نى قوللايدۇ. سەمەرقەنتتە ئاچارچىلىق جاپاسىنى تارتىپ يۈرگەنـ دىن كۆرە، ئىلكىمىزدىكى لەشكەرلەرنى ئېلىپ دەرھال ئاخسىغا بېرىپ جاھانگىر مىرزىغا بەيئەت قىلىدىغان بولساق، بول دەر ـ گاھتا خورلۇق تارتقىنىمىزدىن مىڭ ھەسسە ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟!

ئىبراھىم بەگچەك گۇمانسىرىغان ھالدا ئەھمەد تەنبەلگە قا ـ رىدى:

ـــ ئېيتقانلىرى راستمۇ سەركەردە؟

ـــ مۇشۇنداق ئىشقىمۇ يېنىكلىك قىلغىلى بولامدۇ، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل سۆزلىرىگە ئەستايىدىل تۇس بېرىشكە تىرىشىپ، ـــ ھەربىرلىرى يېقىن بۇرادەرلىرىم بولغاچقا، گەپ قىلماي غىپپىدە كېتىپ قېلىشقا كۆڭلۇم ئۇنىمىدى. شۇڭلاشقا بول مۇددىئادىن خەۋەرلەندۇرەي دېدىم. كۆڭۈللىرىگە خوپ كەلسە بىللە كېتىمىز. جاھانگىر مىرزىنىڭ دەرگاھىدا يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىگە ئېـ رىشىپ، راھەت ـ پاراغەتنى تەڭ كۆرىمىز. ناۋادا ياق دېيىشسىلە، ئۇمۇ ئىختىيارلىرى، ۋاقتى كەلگەندە جەڭ مەيدانىدا كۆرۈشۈپ قالىمىز. ئول چاغدا بۇرادەرچىلىكىنىڭ يۈزىنى قىلمىدى دېيىشىپ قېلىشمىسىلا. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتى، كۈچ ـ قۇدرىتىنى دېمىسەممۇ ئوبدان بىلىشىدىلا. ئۇ كىمنى قول ـ لىسا غەلىبە ـ نۇسرەت شۇ تەرەپكە يۈزلىنىدۇ.

ـــ ئۇنداقتا بۇ ئاللىقاچان پىشىپ بولغان ئىشكەنغۇ، ـــ دې ـ

دى ئىبراھىم بەگچەك، ـــ بولدى، مەن سىلىگە ئەگەشتىم.

ـــ بولدى، بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەرمەن. مەنمۇ ئەگەشتىم، ـــ دېدى باياتىن بېرى ئارىسالدى بولۇپ تۇرغان خانقۇلى مىرزا، ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا سەركەشلىك قىلىشقا كىممۇ پېتىنالىسۇن. جاھانگىر مىرزىمۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ پۇشتىغۇ بەربىر. بابۇر پادىشاھنىڭ بەتنىيەتلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، نېمە بار ئۇنىڭ دەرگاھىدا.

ـــ ئۆزلىرىچۇ سەركەردە؟ ـــ سوربدى ئەھمەد تەنبەل بۇيانقۇلى مىرزىغا قاراپ.

ـــ تاۋكادىمۇ ئامەت كەلمىسە ئورۇن يەڭگۈشلەيمىز ئەمەسمۇ، ـــ دېدى بۇيانقۇلى مىرزا نەشىنى تولا چېكىپ سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرىنى چىقىرىپ ھىجايغىنچە، ـــ پاسىبان يەڭگۈشلەپ باقساق يەڭگۈشلەپ باقمامدۇق. سەمەرقەنتتە ئىرىشەلمىگەن مال ـ دۇنيا، مەرتىۋىگە پەرغانىدە ئىرىشىپ قالامدۇق تېخى.

ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ باشقىلار خىرىلداپ كۈلۈشتى.

ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلىشمىسىلا، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل كۈلكىسىنى توختىتىپ، ـــ سەمەرقەنت خەزىنىسى ئامانەت بولۇپ تۇرۇپ تۇرسۇن. ئول خەزىنىنى بابۇر پادىشاھ نەگىمۇ ئېلىپ كېتەلەيتتى. كېيىن بولسىمۇ نېسىۋىمىزنى ھامان ئالىمىز. ئاغىسى بەرمىگەننى ئىنىسى ھەسسىلەپ بېرەمدۇ تېخى.

ـــ ئەمىسە يولغا قاچان چىقمىز؟ ـــ سوربدى ئىبراھىم بەگچەك، ـــ مەسلىھەت پىشقاندىكىن ساقلاپ تۇرمايلى دەيمىنا.

ـــ ھەببەللى، كۆڭلۈمدىكىنى دېدىلە، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل ھايا جانلانغان ھالدا، ـــ ئالدى بىلەن خانقۇلى مىرزا بىلەن بۇيانقۇلى مىرزا ئىككىلىرى ماڭسىلا، ئاندىن ئىبراھىم بەگچەك ماڭسۇن، كەينىلىرى يەنە بىر قانچە بۇرادەرلەرنى دەۋەت قىلىپ باقچاڭ ئارقىدىراق ماڭاي. ناۋادا بابۇر پادىشاھ بىلىپ قېلىپ قوغلاشقا لەشكەر ئەۋەتسە ھەرقايسىلىرىنى ھىمات قىلىمەن. ئىلكىلىرىدە بار لەشكەرلەرنى بىللە ئېلىپ مېڭىشنى ئۇنتۇپ قې-

لمشمسلا.

ـــ ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىمىز ـ دە، سەركەردە كىرگەن كېچىككە لەشكەرمۇ كىرىدۇ.

ئۇچ سەركەردىنىڭ يېنىۋېلىشىدىن ئەنسىرىگەن ئەھمەد تەنبەل ئاۋۋال ئۇلارنى ماڭغۇزۇشنى كۆڭلىگە پۈككەندى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى. ئاخسى يولىدا جەم بولايلى. ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇشقاندىن كېيىن تارقاشتى.

※ ※ ※

ھەپتىدىن بېرى ئاغرىپ ئورۇن تۈتۈپ ياتقان بابۇرنىڭ مەكتۇپ تۈتۈپ تۇرغان بارماقلىرى سېزىلەرلىك تىترىدى. ھەئە، ئۇ ئەمىر ـ سەركەردىلىرىنىڭ ئالدىدا چاندۇرماسلىق ئۈچۈن ئىچ ـ ئىچىدىن قاپساپ كەلگەن ئاچچىقىنى بېسىۋېلىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ قوشۇملىرى تۇرۇلۇپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەنىدى. ئەندىجاندىن ئارقىمۇئارقا يېتىپ كەلگەن ئىككى پارچە مەكتۇپ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇپ، يۈرىكىنى چىدىغۇسىز ئازابلاۋاتاتتى. بۇ مەكتۇپنىڭ بىرىنى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى، يەنە بىرىنى مىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم ۋە ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم يازغانىدى. ھەر ئىككى پارچە خەتنىڭ مەزمۇنى كاللىسىدا توختىماي جاراڭلايتتى.

«... ئى شەپقەتلىك پادىشاھ ئالىيلىرى، ئۇشبۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامان دەرھال ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىققايلا، ـــ دەپ يازغانىدى خوجا ئابدۇللا قازى، ـــ سەمەرقەنتتە پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ، سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىپ قاچقان ئەھمەد تەنبەل، ئىبراھىم بەگچەك، خانقۇلى مىرزا، بۇيانقۇلى مىرزا قاتارلىق تۇزكور، مۇنافىقلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ، ئەدىپىنى بېرىش ھەمدە تۇتۇپ دەرگاھلىرىغا ئەۋەتىش خۇسۇسىدىكى يارلىقلىرىنى تاپشۇ-

رۇپ ئالغاندىن كېيىن، ئەندىجانىنى ئەلى دوست تاغايىغا تاپشۇرۇپ، دەرھال بىر بۆلەك لەشكەرلەرنى ئېلىپ ئاخسىغا يۈرۈش قىلدىم. كىم بىلسۇن، بۇل پىتنىنى قوزغىغان ۋە ئول تۇزكورلارنى سەمەرقەنتتىن قېچىپ كېلىشكە قۇتراتقان ھەمدە ئىنىلىرى خانزادە جاھانگىر مىرزىنى تاجۇ تەخت ۋەسۋەسىگە سېلىپ، يامانلىققا باشلىغان كىشى دەل ئا-شۇ ئاخسى ھاكىمى ئۇزۇن ھەسەن دېگەن نائەھلى ئىكەن ئەمەسمۇ؟! كەمىنلىرى بېرىپ بولغۇچە ئۇلار ئاخسىدا جەم بولۇپ، يامان نىيەتلىرىنى ئاشكارىلاپ، قارشىلىق مەيدانغا ئۆتۈپ بولۇپتۇ. ھەرقانچە نەسىھەت قىلىپمۇ بۇ مۇناپىقلارنى نىيىتىدىن ياندۇرالمىدىم. ئاخسىغا ئېلىپ بارغان لەشكەر-لىرىم ئاز بولغاچقا، ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىش مۇمكىن بول-مىدى. ئىلاجسىز دەرھال قايتىپ ئەندىجانىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا تۇتۇندۇم. ئۇلار بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى سەمەر-قەنتنى ئالغاندىكىن ئەندىجانىنى ئىنىسىغا بېرىش كېرەك، دەپ يولسىز تەلەپ قويۇشۇۋاتىدۇ. بەلكىم بۇ مەلۇمات دەر-گاھلىرىغا بېرىپ بولغۇچە، ئۇلار ئەندىجانغا لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولۇشى مۇمكىن. ئەمما خاتىرجەم بولسىلا، بېشىم تېنىمدىلا بولىدىكەن، ئۇلارنى ئەندىجان بوسۇغىسىغا دەس-سەتمەيمەن. ئۇنىڭغىچە شاھىمىزنىڭ تېزرەك يېتىپ كې-لىشىنى ئىلتىماس قىلىمەن...»

«ئەقىلسىز ئىنىلىرى جاھانگىر مىرزا، ئۇزۇن ھە-سەن، ئەھمەد تەنبەل قاتارلىق تۇزكورلار بىلەن بىرلە-شىۋالدى. ئول بەتنىيەت سىلىنىڭ سەلتەنەتلىرىنى بىكار قىلىپ ئەندىجان تەختگاھىدا ئولتۇرماقچىكەن. نۇرغۇنلىغان لەشكەر بىلەن كېلىپ ئەندىجانىنى قامال قىلىۋالدى. بىز ھازىر مۇھاسىرىدە قالدۇق. نەسىھەت قىلماقچى بولغان بولساقمۇ، بىز بىلەن كۆرۈشۇشنى رەت قىلدى. نىيىتى بەكمۇ يامان تۇرىدۇ. شاھ بېگىم بىلەن ئىككىمىزنىڭ مو-

مىلىق ھۆرمەتىمنى گىمۇ رىئايە قىلمىدى. دەرھال كېلىپ بۇ ئىسيانىنى بېسىقتۇرمىسلا قۇتۇلمىمىز تەس. سەمەرقەنت ئەندىجانلىك كۇچى بىلەن ئېلىنغانىدى. ئەمدىلىكتە سەمەرقەنتنى دەپ ئەندىجانىنى قولدىن بېرىپ قويىدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن. ئۇشبۇ خەتنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھا ـ مان ئولتۇرغان بولسلا تۇرسىلا، تۇرغان بولسلا دەرھال ماڭسىلا، ئەندىجانلا قوللىرىدا بولسا، سەمەرقەنتنى يەنە ئالغىلى بولۇر. ئاتا مىراس تەختگاھلىرىنى ھەممىدىن كاتـ تا دەپ بىلگەيلا...»

بۇ ئىككى مومىسى بىلەن ئانىسىنىڭ يازغان مەكتۇپى ئىدى.

بابۇرنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۇرگەن ئىش بۇ ئىككى پارچە مەكتۇپلا ئەمەس ئىدى. ئەھمەد تەنبەل، ئىبراھىم بەگچەكلەرنىڭ قېچىپ كەتكىنىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي تۇرغاندا، ئىككى كۈن ئاۋۇال تاشكەنتتىكى تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئۇنىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىقىنى تەبرىكلەپ بىر پارچە مەكتۇپ كەلگەنىدى. سۇلتان مەھمۇدخان مەكتۇپىدا ئۇنىڭ سەمەرقەنتنى ئالغانلىقىنى تەبرىكلىگەندەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئەندىجانىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئۆزىگە بېرىشنى سورىغانىدى. ئىككى كۈندىن بېرى تاغىسىنىڭ بۇ يولسىز تەلىپى سەۋەبلىك ئىچى ئاچچىق بولۇپ تۇرغان بابۇرغا ئەقىلسىز ئىنىسىنىڭ تەخت دەۋاسى قىلىپ ئىسيان كۆتۈرۈشى تېخىمۇ ئېغىر كەلگەنىدى.

«ئىككى يىلدىن بېرى سەمەرقەنتنى ئېلىش ئۈچۈن ئاز جاپا تارتمىدىم. نۇرغۇنلىغان ساداقەتمەن، باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمدىن ئايرىلدىم. بول جەريانداً تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ماڭا ياردەم بېرىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ قويمىغانىدى، ھەتتا ماڭا ياردەم بېرىش تۇگۈل بايسۇنغۇر مىرزىغا بولۇشۇپ، شەيبانىخاننى نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئەۋەتكەنىدى. مانا ئەمدى سەمەرقەنت

قولۇمغا كىرىپ بولغۇچە نومۇس قىلماي ئەندىجانىنى سوراۋاتقىنى قارىمامدىغان؟! مەن دېگەن ئۇنىڭ جىيەنىغۇ؟ ئەندىجان مېنىڭ قولۇمدا تۇرسا ئۇنىڭ سەلتەنەتىگە نېمە زىيىنى بار؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەندىجان ئاتا مىراس تەختگاھىم تۇرسا، ئۇنى مەندىن سوراشقا نېمە ھەققى؟ مۇشۇنداقمۇ يولسىزلىق بولامدۇ جاھانداا. شۇ چاغقىچە ئۇنى تاغام ئەمەس ئاتام ئورنىدا كۆرۈپ ھۆرمەتلەپ كېلىۋاتسەمۇ، شۇ كۈنلەردە ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەل بىرلىشىپ، ئاسىيلىق تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئەندىجان تەختىنى ئىگىلىۋالغاندا مىرزىنى ئولتۇرغۇزماقچى بولۇۋاتىدۇ. لەشكەرلىرىمنىڭ بىر قىسمىنى ئول تۇزكورلار ئەگەشتۈرۈپ كەتتى. تاغام بۇلارنى بىلمەسمۇ؟ چوقۇم بىلىدۇ. بىلىپ تۇرۇپ مېنى تار يەردە قىستاۋاتىدۇ. بۇ ئۇنىڭ مېنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى بولماي نېمە؟! مەن بۇنداق زورلۇقنى ھەرگىز كۆتۈرمەيمەن. ئۇخلاپ چۈش كۆرمىسۇن. ئەندىجانىنى ئول ئىنسابسىز تاغامغىمۇ، ئەقىلسىز ئىنىمغىمۇ بەرمەيمەن. قېنى ئۇلار نېمە قىلالايدىكىن؟»

ــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي!

بابۇر خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ھۆدەيچى بەگكە قارىدى:

ــ سۆزلە!

ــ تۇزكور سەركەردىلەرنى قوغلاپ كەتكەن قوشۇندىن خەۋەر كەلدى. ئۇلار ئىككى سۇ ئارىسىدا قاچقۇنلارغا يېتىشىپ ئۇلار بەلەن جەڭ قىلىپتۇ. سەركەردە تولۇن خوجا قازا قىلىپتۇ.

تولۇن خوجا بابۇرنىڭ ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن سەركەردىسى ئىدى. بابۇر ئەھمەد تەنبەل، ئىبراھىم بەگچەكلەرنىڭ قاچقىنىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۇلارنى قوغلاپ تۇتۇشقا تولۇن خوجىنى ئەۋەتكەنىدى. ئۇستى ـ ئۈستىلەپ كەلگەن شۇم خەۋەر بابۇرنىڭ يۈرىكىنى مىڭلاپ بىگىز سانجىغاندەك ئازابلىدى. بېشى پىرىدە قېيىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى ـ دە، تەختكە يۆلىنىپ قالدى. بابۇرنىڭ روھى ـ ھالىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىن يۈگۈرۈپ كەلدى.

ـــ ئالىيلىرى... نېمە بولدىلا؟

بابۇر كۆزىنى تەستە ئاچتى، ئەمما تىلى گەپكە كەلمىدى.

بابۇر بىر ھەپتىدىن بېرى ھېلى قىزىپ، ھېلى مۇزلاپ ماغدۇرسىزلىنىپ ئورۇن تۈتۈپ يېتىپ قالغانىدى. بۈگۈن سەل ماغدۇرىغا كەلگەندەك بولۇپ بوستان سارايغا چىققانىدى.

ـــ ئالىيلىرىنى كۆتۈرۈپ ھۇجرىغا ئەكىرىڭلار، تېۋىپقا خەۋەر بېرىڭلار!

بابۇرنىڭ تۇيۇقسىز زۇۋاندىن قېلىشى ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى قاتتىق سارىسىمگە سېلىۋەتتى. كېسەللىك ئازابى بىلەن غەزەپ بىرلىشىپ بابۇرنى يېقىتقانىدى.

ئۇ شۇ ياتقانچە تۆت كۈنگىچە گەپ ـ سۆزدىنمۇ، تاماق ـ غىزادىنمۇ قالدى. ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ قىزىيتتى. پات ـ پات جۆيلۈيتتى. مەھرەملەر ئاغزىغا پاختا بىلەن سۇ تېمىتاتتى. قىزىتمىسىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن پېشانىسىگە، قولتۇقىغا، تېقىمىغا ھۆل ماتا قويۇاتتى. تېۋىپلار تېخىچە ئۇنىڭ كېسىلىنى ئېنىقلىيالمايۋاتاتتى. بۇ ئىش ئوردىدىن ھالقىپ سەمەرقەنت شەھىرىگە ئاللىقاچان پۇر كەتكەنىدى.

ـــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئېغىر كېسەلمىش.

ـــ سەكراتقا چۈشۈپ قاپتۇ.

ـــ تېۋىپلار ھاياتىدىن ئۈمىد يوق دېيىشىپتىمىش.

ـــ قاسىمبەگ قاۋچىن ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا تەييارلىق كۆرۈۋاتقانمىش.

ـــ ياقەي، بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئاللىقاچان جان تەسلىم قىلىپ بولغانمىش. قاسىمبەگ قاۋچىن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قالايمىقانچىلىق چىقىرىشىدىن ئەنسىرەپ بۇ ئىشنى خۇپىيانە تۇتقانمىش.

ـــ ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنى بەگلىرى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ بولغانمىش.

ـــ ئاغىسىنىڭ ئورنىدا سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇش ئۈ-

چۈن لاۋا ـ لەشكەرلىرى بىلەن كېلىۋاتقانمىش.

ـــ سۇلتان ئەلى مىرزىمۇ سەمەرقەنت تەختىنى كۆزلەپ ھىساردىن لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانمىش.

ـــ بايسۇنغۇر مىرزا بىلەن مەسئۇد مىرزىمۇ قاراپ تۇرماس ھەقچان.

ـــ سەمەرقەنت يەنە ياغى بالاسىدا قالىدىكەن ـ دە...

ـــ ئى تەڭرىم. ھەرنە بالا ـ قازادىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن!

ـــ خان ـ پادىشاھلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب بەرگەيسەن!

ـــ ھېلىمۇ ياغى ئاپىتىدە ئون جەنىمىزنىڭ بىرى قالمىدى.

ـــ نېمە تارتقۇلۇق بۇ بىزگە.

ـــ ھەممە دەرد ـ ئەلەمنى رەئىيەت تارتىدىغان گەپ.

ـــ كۇن ئۆتكۇزگۈدەك روزىغارىمىز قالمىدى.

ـــ تېرىق تۇگۇل كېپەكمۇ تۇتىيا بولۇپ كەتتى.

ـــ يەنە مۇشۇنداق بولۇۋەرسە، سەمەرقەنتنى تاشلاپ ياقا يۇرتلارغا كەتمەكتىن باشقا چارىمىز يوق.

ـــ بولدى مەن كېتىمەن، تۇرۇۋەرسەم بالا ـ ۋاقىلىرىم ئاچ ـ لىقتىن ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ.

ـــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ھايات ئىكەن.

ـــ راستمۇ؟

ـــ راست بولماي. ئوردىدىن ئاڭلىغان ئىشەنچلىك خەۋەر بۇ. لېكىن كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقى راست ئىكەن.

ـــ قانداق كېسەلكەن؟

ـــ بۇنىسىنى بىلمىدىم، لېكىن تىل ـ زەباندىن، ئاش ـ تا ـ ئامدىن قاپتۇ.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىگە ئاللاھ ئىگەم ئۆزى شىپالىق بېرەر.

ـــ شۇنداق، كېسەل دېگەن پاتمانلاپ كىرىپ، مىسقالىلاپ چىقىدۇ ئەمەسمۇ؟

ـــ ياش بولغىنىغا قارىماي خېلىلا ئادالەتلىك پادىشاھ ئىدى.

ـــ سەمەرقەنتنى ئىستىلا قىلغان قايسى بىر پادىشاھ لەشكەرلىرىگە ئاۋامنى بۇلاتمىغاندى دېسىلە، لېكىن بابۇر پادىشاھ لەشكەرلىرىنى بۇ ئاپەتتىن توسۇپ قالغاندى.

ـــ تېخى ئوزۇق ـ تۇلۇك ئۇلەشتۇرۇپ بەرگەندى.

ـــ بۇنداق ئادالەتلىك پادىشاھتىن بۇ ئىقلىمدا يەنە بىرى تېپىلماس.

ـــ خان ـ پادىشاھلارنىڭ كۆڭلىگە ياراتقان ئاللاھ ئىگەم ئۆزى ئىنساب بېرەر.

ـــ ...

شەھەر خەلقى بىر ـ بىرلەپ قېچىشقا باشلىدى. بۇنى ئاز دەپ ئەھمەد تەنبەل قاچقان ۋاقىتتا كۆڭلىگە ۋەسۋەسە سېلىپ قويغان سەركەردىلەردىن بىر نەچچىسى بابۇردىن ئۇمىدىنى ئۈزۈپ، مەزسەپ ـ مەرتىۋىلىرىنى ساقلاپ قېلىش تەمەسىدە لەشكەرلىرىنى ئېلىپ جاھانگىر مىرزىنى پاناھ تارتىپ قېچىپ كەتتى. قاسىمبەگ قاۋچىن ئۇلارنى توسۇپ قېلىشقا ھېچقانداق ئامال قىلالمىدى، قاچقانلارنى قوغلاپ قايتۇرۇپ كېلىشكىمۇ سەركەردە بۇيرۇمىدى.

ـــ قانداق قىلىمىز ئەمىر لەشكەر جانابلىرى؟ ـــ دېدى شىرىم تاغايى تىت ـ تىت بولۇپ، ـــ رەئىيەت بىلەن لەشكەرلەر خۇددى ئۇۋۇسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۈمۈلىلەردەك قېچىشۋاتىدۇ. كارىمىز بولماي مۇشۇنداق قاراپ تۇرۇۋېرىمىزمۇ؟

ـــ نېمە ئامال دەيدىلا، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ھەسرەتلىك ئاھ ئۇرۇپ، ـــ ئۇلارنى باغلاپ قويۇشنىڭ، سولاپ قويۇشنىڭ ئورنى يوق. مەيلى، قاچسا قېچىۋەرسۇن. پەممچە ئۇلار پادىشاھ ئالىيلىرىدىن ئۇمىدسىزلىنىپ ئەمەس، ئاچلىق ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىۋاتىدۇ. كۆرۈۋاتىدىلا، سەمەرقەنتتە يەگۈدەك بىر نەرسە قالمىدى. شەپقەتلىك ئاللاھ ئىگەم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىگە تېزرەك شىپالىق بەرسە، ئەندىجانغا ساق ـ سالامەت بېرىۋالساق، ئۇلار يەنە قېشىمىزغا قايتىپ كېلىدۇ. قەب-

لىگاھىمىزدىن يۇز ئۆرۈپ كېتىشنى ئىختىيار قىلغانلارغا شە-ھەرنىڭ دەرۋازىسى ئوچۇق. ساداقەت، ۋاپادارلىق دېگەن مانا مۇ-شۇنداق ۋاقىتتا سىنىلىدۇ. ئەمما مەن ھەرگىز كەتمەيمەن.

كېتىش ـ كەتمەسلىك ھەققىدە ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان ئەمىرلەر قاسىمبەگ قاۋچىننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ خىجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سېلىشتى.

※ ※ ※

تاشكەنت.

سەمەرقەنتتە بابۇر بىلەن سۇلتان ئەلى مىرزىدىن قاتتىق يېڭىلىپ، لەشكەر چېكىنىدۇرۇشكە مەجبۇر بولغان شەيبانىخانىنىڭ يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ تاشكەنتكە كەلمەي تۇر-كىستاندا تۇرۇۋېلىشى ئەمىرلەشكەر سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قاتتىق گۇمانىنى قوزغاپ قويغانىدى. ئۇنىڭ قايتا ـ قايتا تەۋسە-يە قىلىشى بىلەن سۇلتان مەھمۇدخان شەيبانىخانغا لەشكىرىي دېۋاندىن ھەمدەمگە ئەۋەتكەن لەشكەرلەرنى دەرھال ئوردىغا قايتۇ-رۇش خۇسۇسىدا پەرمان ئەۋەتكەن بولدى. بىراق، شەيبانىخان سە-مەرقەنتكە قايتىدىن لەشكەر تارتىپ بارىدىغانلىقىنى باھانە قىلىپ مەكتۇپ يوللاپ تۇرۇۋاتقانلىقى مەھمۇدخانىنىڭ ئەسلىدىنلا سەمەرقەنتنى ئىلكىگە ئېلىش ئارزۇسى بار ئىدى. مەرھۇم سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەتىۋارلىق مەلىكىسى قاراكۆز بېگىم نىكاھىدا بولغاچقا، ئۆزىنى كۈيۈئوغۇللۇق سالاھىيىتى بىلەن سەمەرقەنت تەختگاھىنىڭ قانۇنلۇق مىراسخورى ھېسابلايتتى. شۇڭا ئۇ شەي-بانىخانىنىڭ كۆرسەتكەن بۇ باھانە ـ سەۋەبلىرىنى يوللۇق ھې-سابلاپ ئانچە كارى بولمايۋاتاتتى.

ـــ خان لەشكەرلىرى چوقۇم لەشكىرىي دېۋانىنىڭ باشقۇرۇ-شىدا بولۇشى كېرەك ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا پەرۋاسىز ئولتۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا چۈشەندۈرۈپ، ـــ

سەركەردە شەيبانىخان قاچان سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتسا، شۇ چاغدا يەنە ھەمدەمگە لەشكەر ئاجرىتىپ بەرسەك بولدۇ. شۇنچۇالا خان لەشكەرلىرىنىڭ ئوردىدىن يىراق جايدىكى بىر سەر-كەردىنىڭ ئىلكىدە تۇرۇۋېرىشى ياخشى ئىش ئەمەس.

ـــ ئۇغۇ شۇنداق، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە سۇلتان مەھ-مۇدخان ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە ئالدىراپ گەپكە قوشۇق سې-لىپ، ـــ بىراق، شۇنچۇالا لەشكەرنى ئۇياندىن ـ بۇيانغا يۆتكەپ يۈرگىچە بىر جايدا مۇقىم تۇرغۇزغىنىمىز تۇزۇكمىكىن. سەركەر-دە شەيبانىخان جانابلىرىمۇ خان ئالىيلىرىغا بىر نەچچە قېتىم مەلۇمات يوللاپ، پات يېقىندا پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ سەمەرقەنت-كە لەشكەر تارتىش مۇددىئاسىنى بىلدۇردى. شۇڭا خان لەشكەرلە-رىنى تاشكەنتكە قايتۇرۇپ كەلمىسەكمۇ بولارمىكىن.

ـــ سەمەرقەنت ئاللىقاچان بابۇر پادىشاھنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولدى، ـــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاچچىقىنى زورىغا بې-سىۋېلىپ تۇرۇپ، ـــ ئۇ نېمىلا دېگەنبىلەن خان ئالىيلىرىنىڭ جىيەنى، ئەمدىلىكتە قوپۇپ شەيبانىخان سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتسا، تاغا بىلەن جىيەن ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت پەيدا بولۇپ قال-مامدۇ؟ ـــ ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ قوشۇپ قويدى، ـــ قانداق دېدىم ئالىيلىرى؟ تاغا بىلەن جىيەن شەھەر تا-لىشىپتۇ دېگەن بەتنامغا قېلىشنى جانابلىرىمۇ خالىمايدىلىغۇ دەيمەن؟

ـــ ھە، ئەلۋەتتە، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ياقتۇرمىغان قىياپەتتە كالتە يۆتىلىپ، ـــ جىيەنمۇ پەرزەنتىمىز بىلەن ئوخ-شاش ئەمەسمۇ؟

ـــ سەركەردە شەيبانىخان نېمە ئۈچۈن ھازىرغىچە ئوردىغا سالامغا كەلمەيدۇ؟ ئىلگىرىغۇ تۇركىستاننى قازاق سۇلتانلىرىنىڭ تەھلىكىسىدىن مۇداپىئە قىلدى دېدۇق. ھازىر ئول قازاق سۇلتان-لىرىمۇ خېلىلا تىنچىپ قالدى. ئەسلىدە بۇ دوراەم سەمەرقەنتىن لەشكەر چېكىنىدۇرگەندىن كېيىن تاشكەنتكە كېلىشى كېرەك ئى-

دى.

سەييد مۇھەممەد مىرزىنىڭ گېپىنىڭ سۇلتان مەھمۇدخان ـ غا تەسىر قىلغىنىنى كۆرۈپ ئەھمەدبەگ تەلبە، مىرزا نىغمەت پا ـ شا، سۇلتان جۇنەيدى بارلاس، ئەييۇپ بەگچەك قاتارلىق ئەمىرلەر تۇرالمايلا قالدى.

ـــ بەلكىم، سەمەرقەنتتىكى مەغلۇبىيىتىدىن خىجىل بولۇپ قالغان چېغى، ـــ دېدى مىرزا نىغمەت پاشا سۇلتان مەھمۇدخانغا سۆزلەشكە پۇرسەت بەرمەي، ـــ ئەسلىدە شەيبانىخانىنىڭ سەمەر ـ قەنتنى خان ئالىيلىرىغا تۆھپە قىلغۇسى بار ئىدى. ئەپسۇس تە ـ لىيى كاج كېلىپ قالدى.

مىرزا نىغمەتنىڭ كۆرسەتكەن بۇ سەۋەبى دەرھال ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى. سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىدىكى بىر قاچا غىزاسىنى باشقىلارغا تارتتۇرۇپ قويغان كىچىك بالىدەك ئۇمچەيدى. كۆزلە ـ رىدە ئاداۋەت، ھەسەت تۇيغۇلىرى بالقىدى.

ـــ ئاڭلىشىمىزچە، ھازىر بابۇر مىرزا ئېغىر كېسەلمىش، ـــ ئۇلار سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ خىيالىنى چالغىتىش ئۈچۈن سۆھ ـ بەتنىڭ تېمىسىنى باشقا تەرەپكە بۇراشقا تىرىشتى، ـــ سەمەر ـ قەنتتىن كەلگەن ئايغاقچىلارنىڭ دېيىشىچە، بابۇر مىرزا ھازىر ئۆلۈك بىلەن تىرىكنىڭ ئارىلىقىدا ياتارمىش.

ـــ تىل ـ زەبانىدىن، غىزادىن قالغانمىش.

ـــ ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرۇشقا ھازىرلانغانمىش.

بۇ خەۋەرلەر سۇلتان مەھمۇدخانغا ئانچە يېڭىلىق ئەمەس ئە ـ دى. ئۇمۇ مۇشۇنداق مىش ـ مىش خەۋەرلەرنى ئاڭلىغىلى بىر نەچچە كۈن بولغانىدى. شۇڭا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى.

ـــ ناۋادا بابۇر مىرزىغا ئالىمادىس بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، سەمەرقەنت يەنە باشقىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدۇ، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە بىردىنلا ئەقلىنى تاپقاندەك بولۇپ، ـــ شۇڭا،

سەمەرقەنتكە لەشكەر ماڭغۇزۇشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلغاچ تۇرغىنىمىز ئەۋزەل.

ئەندىجانىنى سوراپ يازغان مەكتۇپىغا بابۇرنىڭ جاۋاب بەرمىگىنىدىن رەنجىپ غۇم ساقلاپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا بۇ تەكلىپ ئوبدان باھانە بولۇپ بەردى:

ــ راست، ھەر ئىھتىمالغا قارشى بۇنىمۇ ئويلىشىپ قويۇشىمىز كېرەك، ــ دېدى ئۇ، ــ جان بار يەردە قازا بار دەپتىكەن. ناۋادا بابۇر مىرزىغا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا سەمەرقەنت پاسىباندىسىز قالىدۇ.

ئۇنىڭدىن مۇشۇنداق جاۋابنى كۈتۈپ تۇرغان ئەمىرلەر قايتىدىن جانلاندى:

ــ بەرھەق، سەمەرقەنت پاسىبانسىز قالسا بولمايدۇ.

ــ بۇمۇ بابۇر مىرزىنىڭ غېمىنى يېگەنلىك.

ــ شەيبانىخانغا سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا پەرمان بەرگەيلا ئالىيلىرى.

ــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ تېخى ئۆلۈم خەۋىرى كەلگىنى يوق جانابلار، ــ دېدى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئاچچىقىنى بېسىۋالالماي، ــ شۇڭا سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا ئۇنچە ئالدىراپ كېتىشمىسىلە. ھازىر ئاخسىدىكى ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەل قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەر رىياكارلىق بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ جاھانگىر مىرزىنى قوتۇرتىپ، ئۇنى ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرغۇزۇشقا ئالدىراشماقتا. ئىشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، ئۇلار ئاخسىدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ ئەندىجانىنى مۇھاسىرىگە ئاپتۇ، ــ سەييىد مۇھەممەد مىرزا سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ، ــ ئۇلارنىڭ بول كۈپرانە قىلمىشى پەرغانە سەلتەنىتىنى كۈتۈلمىگەن بالا ـ قازاغا دۇچار قىلىدۇ. خان ئالىيلىرىنىڭ ئۇلارغا ئىككى ئېغىز لىللا نەسىھەت قىلغىنى تۇزۇكمىكىن دەيمەن. بۇنداق ۋاقىتتا بىزمۇ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتساق نامەردىنىمىز

لىك بولۇپ قالىدۇ.

سۇلتان مەھمۇدخانىڭ ئەندىجاندا يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدىنمۇ خەۋىرى بار ئىدى. ئانىسى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم ئۇنىڭدىن ياردەم سوراپ مەكتۇپ ئەۋەتكەنىدى. ئەمما، ئەھمەدبەگ تەلبە قاتارلىق ئەمىرلەر: «سۇكۇت قىلىپ تۇرايلى. ئىش چىڭغا چىقسا ئىسيانىنى تىنچىتىش باھانىسىدە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، پەرغانىنى ئىلكىمىزگە ئالايلى. ئول چاغدا ئاغا ـ ئىنى جىيەنلىرىدىن قايسىنى ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرغۇزسىلا، ئۇلار سىلىگە گەپ ـ سۆزسىز بەيئەت قىلىدۇ. سىلى چوڭ خان بولۇپ پەرغانە سەلتەنەتىنى تەسەررۇپلىرىغا ئالىدىلا» دەپ مەسلىھەت بەرگەنىدى. سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى سۇلتان مەھمۇدخانىنى خىجىل قىلىپ قويدى. سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش خىيالىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ ئەندىجانىنىڭ تەخت دەۋاسى ئول ئاغا ـ ئىنى جىيەنلىرىدىن مىرزىنىڭ ئىچكى ئىشى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئىچكى تۇيۇغۇسىنى يوشۇرۇپ پەرۋاسىزلىق بىلەن، ـــ بول ئىشلارغا ھازىرچە مېنىڭ ئارىلاشماي تۇرغىنىم تۇزۇك. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككى ۋالىدەم شۇ يەردە. ئۇلار بۇ ئىشلارنى ياخشى بىر تەرەپ قىلالايدۇ. بۇگۈنچە بۇ ئىشلارغا باش قاتۇرمايلى. سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش ئىشىنىمۇ تىلغا ئېلىپ يۈرمەيلى. ئەڭ ياخشىسى، كېلىڭلار شارابىمىزنى ئىچەيلى.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ھۆكۈمىدىن گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتكەن ئەمىرلەر ئۇنى ماختاپ كۆككە كۆتۇرۇشكە باشلىدى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا خانغا يەنە گەپ قىلىشقا پېتىنالماي بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ تاپتا ئۇ ئاكىسى مۇھەممەد ھۈسەيىن كۆرەگانىنى ئەسلەپ قالغانىدى.

«ئاغام بولغان بولسا بۇ خۇشامەتچىلەرگە تاقابىل تۇرۇپ، خان ئالىيلىرىنى گەپكە كىرگۈزەلەيتتى. ئۇ ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتقىنىن. ئەجەب ئۆرەتۆپىدىن مىدىرلىماي تۇرۇۋالدى. پات ـ پات

كېلىپ ئوردا ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ تۇرسا ياخشى بولاتتى. بۇل-مىسا خان ئالىيلىرىدىن رەنجىپ قالغانىدەكقۇ قىلمايدۇ. قانداق قىلسام بولار. ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ مەسلىھەتىنى ئالايمۇ ـ يە؟ ئەجەب بىر تەڭقىسلىقتا قالدىغۇ كىشى... »

※ ※ ※

ئاپئاق لەچەك ئاستىدا خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمنىڭ چاچلىرى تولۇق ئاقىرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇيقۇسىزلىق-تىنمۇ ئەيتاۋۇر ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى قىزارغان بولۇپ، چىرايى يېڭىلا كېسەلدىن قوپقاندەك رەڭسىز ئىدى. يېنىدا ئول-تۇرغان قىزى قۇتلۇقنىگار خېنىمنىڭ چىرايلىق بادام قاپاقلىرى يىغىدىن ئىششىپ كەتكەندى، پات ـ پات ئېسىدەپ قويياتتى.

ـــ ياۋنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ـــ سورىدى خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم پەگادا قول باغلاپ تۇرغان مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قا-زى بىلەن ئەلى دوست تاغايىغا قاراپ.

ـــ ياۋ لەشكەرلىرى ھەيۋە كۆرسىتىپ پات ـ پات ھۇجۇم قوزغاۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن خەندەكتىن ئۆتۈشكە پېتىنالمايۋا-تىدۇ، ـــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى، ـــ يىگىتلىرىمىز جاسارەتلىك، ئۇنىڭ ئۇستىگە قورغانىنىڭ سىپىلى مۇستەھكەم، خاتىرجەم بولغايلا.

ـــ ئوزۇق ـ تۈلۈكلەرنىڭ ئەھۋالىچۇ؟

ـــ ئون سەككىز مىڭ قوينىڭ ھەممىسىنى قورغاندىكى ھەرقايسى لەشكەرگاھلارغا ھەمدە پىدائىي بولۇپ چىققان يىگىت-لەرنىڭ ئائىلىسىگە ئۈلەشتۈرۈپ بەردىم. ئامبارىدىكى ئاشلىقلار پۈتكۈل قورغاندىكىلەرنىڭ ئالتە ئاي يېيىشىگە يېتەرلىك. زىنھار ئەنسىرىمىسىلە.

ـــ تولا ئوبدان، ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم رازىمەنلىك بىلەن، ـــ بابۇر پادىشاھتىن خەۋەر بارمۇ؟

ـــ تېخىچە يوق. بەلكىم بۇگۈن ـ ئەتىگىچە خەۋىرى بولۇپ قالار.

ئوغلىدىن تېخىچە خەۋەر يوقلۇقىنى ئاڭلىغان قۇتلۇقنىگار خېنىم قايتىدىن خىتىلداپ يىغلاشقا باشلىدى.

ـــ كۆز ياشلىرىنى ئاياپ قويسىلا قىزىم. يەنە لازىم بولىدۇ، ـــ دېدى ئىسان دۆلەت خېنىم رەنجىگەن ھالدا، ـــ تۇرسىلا، چىقىپ خانىش ئانىلىرى شاھ بېگىمدىن ئەھۋال سوراپ چىقسىلا، ئەتىگەندىن بېرى مېنىڭ چولام تەگمىدى. سالامىمنى يەتكۈزسىلە. دورىسىنى ۋاقتى ـ قەرەلىدە ئىچسۇن. ئىمكان بار زورلاپ ئىككى قوشۇق غىزا يېگۈزسىلە. ئاللاھ خالىسا ئەتە ئەتىگەندە ئەھۋال سورايمەن، ـــ ئۇ نەزەرىنى يەنە مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى بىلەن ئەلى دوست تاغايىغا ئاغدۇردى، ـــ ئىككىلىرى بولغاندىكىن قورغانىڭ مۇداپىئە ئىشلىرىغا مەن چېپىلمۇالماي. مەلۇمات بېرىمىز دەپ قېشىمغا كېلىپ يۇرۇشمىسىلە. پات ـ پات چاپارمەن ئەۋەتىپ ئەھۋالدىن خەۋەرلەندۇرۇپ تۇرۇشالا.

ـــ خوش.

ئىككى ئەمىر خانىش ئىسان دۆلەت خېنىمغا سالام بەجا قىلىپ چىقىپ كەتتى.

※ ※ ※

ـــ مەن مىرزا دەرۋازىسى تەرەپكە بېرىپ ئەھۋالنى كۆزىتىپ كېلەي، سىلى خاقان دەرۋازىسى تەرەپنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر ئالىسىلا، ـــ دېدى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ئوردا دەرۋازىسىدىن چىققاندىن كېيىن ئەلى دوست تاغايىغا قاراپ.

ـــ خوش!

ئەلى دوست تاغايى ئېتىنىڭ بېشىنى خاقان دەرۋازىسى تەرەپكە بۇرىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەللىك نەپەر نۆكىرى ئەگەشىتى.

شۇ تاپتا ئەلى دوست تاغاينىڭ ۋۇجۇدىنى زىددىيەتلىك خىيالالار چىرمىۋالغانىدى.

«خانىش قۇتلۇقنىگار خېنىم نېمانچە ئۇنداق يىغلايدىغاندۇ؟ بابۇر پادىشاھنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى راستمىدۇ ـ يا؟ ئەمىسە بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم نېمىشقا شۇنچە تەمكىن؟ تۇرقىدىن ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۆرۈنىدۇ. ئەجەبا، نەۋرىسىنىڭ مۇسىبىتى خەۋىرى ئۇنىڭغا تەسىر قىلمىدىمىكىن؟ نەۋرە ئوتى پەرزەنت ئوتىدىن يامان ئىدىغۇ؟ مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى بۇگۇن باشقىچە شۇكلەپ كېتىپتۇ. بەلكىم شۇم خەۋەرنى بىلدۇرگۈسى كەلمەي، ئۆز بېشىنىڭ غېمىنى يەۋاتامدىكىن؟ بۇ ئادەمنىڭ ئىچىدىكىنى بىلمەكقۇ تەس زادى. ياشانغىنىغا باقماي شۇنچە تېتىك، تىمەن. ئۇچ ـ تۆت كۈندىن بېرى تۇزۇك ئارام ئالمىدى بولمىسا. ھېلى سېپىل، ھېلى دەرۋازا، ھېلى ئەرك ئارىلىقىدا چېپىپ يۈرگىنى يۈرگەن. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى نېمىشقا ئۇنىڭغا تەسىر قىلمىغاندۇ؟ شەھەرنى بۇنچە مەھكەم بېكىتىپ كىمىنى ساقلاۋاتقاندۇ. بەزى ئىشلارنى ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە سېلىپ باقسام قانداق بولۇر؟ تۇرقىدىن مەندىن سىر يوشۇرغاندەكلا قىلىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا قانداقمۇ ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەت قىلغىلى بولۇر. بولمىسا مەنمۇ ئۆز بېشىمنىڭ غېمىنى قىلىپ قويايمۇ ـ يا؟ ھەر كىم ئۆز بېشىنىڭ غېمىنى يېمىسە قۇيرۇقىنى بۆرە تالايدۇ، دەيدىغان گەپ بار. ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ گەپلىرى راستمىدۇ؟ قاراپ تۇرۇپ مەنسەپ ـ مەرتىۋەمدىن ئايرىلغانىنى ئاز دەپ، كاللامدىنمۇ ئايرىلىپ قالارمەنمۇ؟...»

ئەلى دوست تاغايى دېلىغۇللۇق ئىلكىدە ئاخشامقى سۆھبەتىنى ئېسىگە ئالدى.

ھەئە، ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەل شۇنچە قاتتىق مۇھاسىرە قىلىپمۇ ئەندىجان شەھرىنى ئېلىشقا كۆزى يەتمىگەندىن كېيىن، ئەلى دوست تاغايىغا بىر قانچە قېتىم ئايغاقچى ئەۋەتىپ، بىر قېتىم خۇپيانە كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغانىدى. سەمەر-

قەنتتىكى بابۇر پادىشاھتىن تېخىچە خەۋەر بولمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بابۇر ھەققىدە ھەرخىل مىش ـ مىش پاراڭلار كۆپىيىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، خېلىلا تەۋرىنىپ قالغان ئەلى دوست تاغايى ئاخشام قورغاندىن يوشۇرۇنچە چىقىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشكەنىدى.

ــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەكلىپىمىزگە ئېتىبار قىلىپ كەلگەنلىكلىرىگە كۆپ تەسەننا، ــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن قىسقا ـ غىنە سالام ـ سەھەتتىن كېيىن، ــ ھەممىمىز پەرغانە سەلتەنە ـ تىنىڭ تۆھپىكار ئەمىرلىرىمىز، شۇڭا ئاردىكى ئۇقۇشماسلىقنى تۈگىتىپ، پايتەخت ئەندىجاننى ياغى بالاسىدىن ساقلاپ قېلىش بۇرچىمىز باردۇر. بۈمۇ يەنىلا پەرغانە سەلتەنەتى ئۈچۈن پايدىلىق.

ئۇزۇن ھەسەننىڭ قىزغىن مۇئامىلىسى، مۇجمەل سۆزلىرى ئەلى دوست تاغايىنى گاڭگىرىتىپ قويدى:

ــ كەمىنىلىرى ئالدىرايمەن، ــ دېدى ئۇ كۆڭلىدىكى تەشـ ۋىشىنى بېسىپ تۇرۇپ، ــ شۇڭا جانابى ئەمىرلەر مۇددىئاسىنى تېزرەك بىلدۈرگەن بولسا.

ــ ئەلى دوست تاغايى جانابلىرى گەپنىمۇ، ئىشنىمۇ كېسىپ قىلىدۇ، ــ دېدى ئەھمەد تەنبەل ھېيلىگەرلىك بىلەن كۈلۈپ، ــ مۇددىئايىمىز شۇلكى، جانابلىرىنى بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن ۋاقىپلاندۇرۇش.

ئەلى دوست تاغايى گۈمانسىرىغان ھالدا ئىككى ئەمىرگە قارىدى. چۈنكى بۇ خەۋەر ئۇنىڭغا يېڭىلىق ئەمەس ئىدى. ئەندىجاندا بۇ مىش ـ مىش گەپنىڭ تارقالغىنىغا ئۇچ ـ تۆت كۈن بولۇپ قالغانىدى.

ــ بىزگە تېخى بۇ ھەقتە رەسمىي مۇسىبەت خەۋىرى كەلـ مىدى. ئەندىجان تېخىچە پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھايات ئىكەنلىكىـ دىن ئۈمىدۋار.

ــ گەپ مانا مۇشۇ يەردە، ــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن ئۆزىگە تەمكىن سىن بېرىشكە تىرىشىپ، ــ ئەسلىدە بۇ شۇم خەۋەر ئەڭ ئاۋۋال ئەندىجانغا يەتكۈزۈلۈشى كېرەك ئىدى. نېمىشقا بۇ شۇم

خەۋەرنى تېخىچە ئەندىجانغا يەتكۈزۈشمەيدۇ؟ ـــ ئۇزۇن ھەسەن سۆزىنىڭ ۋەزىنىنى دەڭسەۋاتقاندەك بىر نەچچە دەقىقە توختىۋالغاندىن كېيىن يەنە داۋام قىلدى، ـــ بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئويۇن بار. قاسىمبەگ قاۋچىن دېگەن بەتنىيەت سەمەرقەنتتە ئولجا ئېلىنغان ھېسابسىز خەزىنىنى ئوڭچە ئىگىلىۋېلىش ئۈچۈن پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئۆلۈمىنى قەستەن سىر تۈتۈۋاتىدۇ. ئول تۈزكور ئاللىقاچان بۇخارادىكى سۇلتان ئەلى مىرزا بىلەن خۇپىيانە كېلىشىپ بولدى، سۇلتان ئەلى مىرزا سەمەرقەنتكە كېلىپ تەختتە ئولتۇرىدىغان، قاسىمبەگ قاۋچىن ئۇنىڭ ئوردىسىدا ئوخشاشلا ئەمرۇل ئۆمەرا بولىدىغان بولۇپ ئەھدى قىلىشىپ بولدى. كۆردىلىمۇ بۇ تۈزكورلۇقنى، ئىككىنچى خانزادە جاھانگىر مىرزا تەختتە ئولتۇرسا مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىدىن ئەنسىرەپ، مانا مۇشۇ كۈپرانە يولنى تاللىدى. ھەتتا بۇ مۇددىئاسىنى قارشىلىقسىز رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ۋاپاتىنى ئەل ـ جامائەتتىن يوشۇردى. پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك مېيىتى تېخىچە يۇيۇپ تارالغىنى، يەرلىكىدە قويۇلغىنى يوق. نەدىمۇ مېيىتىنى ۋاقتىدا يەرلىكىدە قويماي ئاشۇنداق ئۇزۇن ساقلىغان بار. بۇ دېگەن مۇسۇلماندارچىلىققا يات، شەرىئەت ئەھكاملىرىغا خىلاپ.

ـــ بىز پەقەت پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ۋاپاتى بىلەن دۇشمەنلىرى قۇتراپ كەتمىسۇن دەپ، خانزادە جاھانگىر مىرزا ئالىيلىرىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ، ئەل ـ يۇرتنى ئەمىن تاپقۇزۇشقا ئالدىرىدۇق خالاس، ـــ دېدى ئەھمەد تەنبەل ئەزۇەيلەپ سۆزلەپ، ـــ تەخت ـ سەلتەنەت بىر كۈنمۇ پاسىبانسىز قالسا بولمايدۇ. ئەمما بىزنىڭ بۇ ساداقەتسىز ئاسىيلىق بولۇپ، ئول بەتنىيەت قاسىمبەگ قاۋچىننىڭ تۈزكورلۇقى ساداقەتمەنلىكىنىڭ تەمسالى بولۇپ تەرىپلەنگىنى قىزىق.

ـــ ھەق ـ ناھەقنىڭ بۇنچە ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇپ كېتىشىنى زىنھار ئويلىمىغانىكەنمىز. تەخت ساھىبى بولمىش جا-

ھانگىر مىرزا ئالىيلىرىنى پايانداز سېلىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، قورغانىنىڭ سىرتىدا تۇنەشكە مەجبۇر قىلىشۋاتىدىلا. بۇ دېگەن كەچۈرگۈسىز ئېغىر گۇناھ.

ــ شۇنچە نۇرغۇن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئەندىجانىنى ئالالماسمىزمۇ؟ ئەلۋەتتە ئالالايتتۇق. ئەما بىر نەچىدىن، قورغاندىكى بۈزرۈك خان مومىلىرى بىلەن خان ئانىسىنىڭ ھۆرمىتىگە رىئايە قىلدۇق؛ ئىككىنىچىدىن، سىلىگە ئوخشاش ئۇزۇن مەزگىل سەلتەنەتكە ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلغان تۆھپىكار ئەمىرلەرنىڭ ئىستىقبالىنى ئويلىدۇق؛ ئۈچىنچىدىن، شەھەردىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنى چۆچۈتۈپ بىسەرەمجان قىلمايلى دېدۇك؛ تۆرتىنچىدىن، جاھانگىر مىرزا ئالىيلىرى مېھىر ـ شەپقەت قىلدى. ئەڭ مۇھىمى سىلىنىڭ ئەھۋالدىن خەۋەرسىز ئىكەنلىكلىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئاۋۋال چۈشەنچە بېرىشنى لايىق تاپتۇق.

ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ توختىماي قىلغان سۆزلىرى ئەلى دوست تاغايىغا ئاستا ـ ئاستا تەسىرىنى كۆرسەتتى. ئۇنىڭ يەنىلا دېلىغۇل بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ئۇزۇن ھەسەن تۆمۇرنى قىزىقسىدا سوقۇشقا كىرىشتى.

ــ ئون ئۆلۈكتىن بىر شېھىت ئەلا، ئون شېھىتتىن بىر تىرىك ئەلا دەپتىكەن. ئاللىقاچان ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا سەپەر قىلىپ رەھمەت دەرياسىنىڭ شەربىتىنى تېتىغان بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى ھمايە قىلامدىلا ياكى ئەندىجان شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىپ قالغان جاھانگىر مىرزا ئالىيلىرىغا بەيئەت قىلامدىلا، ئۆزلىرىنىڭ ئىختىيارلىرى. سىلىنى زىنھار زورلىمايمىز. كونا بۇرادەرچىلىكىمىزنىڭ يۈزىنى قىلىپ ئاگاھلاندۇرۇپ قويدۇق.

ــ جاھانگىر مىرزا ئالىيلىرىمۇ رەھمەتلىك پاسىبانىمىز ئۆمەر شەيخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ ئۆز پۇشتى. مەرھۇم بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئانا بۆلەك ئىنىسى. ئاغىسى ۋاپات بولسا ئور-

نىغا ئىنىسى تەخت ۋارىسى بولۇش ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن ئۇدۇم. ئۇنىڭ ئۇستىگە بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى تېخى ئۆيلەنمەگەنلىكى ئۈچۈن پەرزەنتسىمۇ يوق. شۇڭا جاھانگىر مىرزا ئالىيلىرىنىڭ پەرغانە سەلتەنىتىنىڭ خانلىق تاجىنى كىيىشى بەرھەق.

ــ جانابلىرىنىڭ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ۋاپاتىدىن گۇمانلانغانلىقلىرىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. كۆڭۈللىرىدىكى گۇمانىنى تۈگەل ساقىت قىلىش ئۈچۈن ئىسپات كۆرسىتىشكە ئامالسىزمىز. ئەمما، دەرگاھىمىزدا پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ كۆز يۇمغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن مەھرىمى بار. بولمىسا ئۇ سىلىگە گۇۋاھلىق بەرسۇن.

مىرزا ئەلى دوست تاغايى لام ـ جىم دېمەي تۇرۇۋالدى. يۈرىكىنى قامالالمۇالغان زىددىيەتلىك تۇيغۇلار توختىماي ئېلىشاتتى. ئەھمەد تەنبەل سىرتقا چىقىپ كېتىپ، ھايال ئۆتمەي ئون سەككىز ـ يىگىرمە ياشلار ئەتراپىدىكى بىر يىگىتنى باشلاپ كىردى.

ــ مانا بۇ يىگىت بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ مەھرەملىرىدىندۇر. قالدى گەپنى ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىغايلا.

ئەلى دوست تاغايى قورۇنۇپ تۇرغان يىگىتكە مۇنداقلا نەزەر تاشلىدى. بىر قارارغا كېلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغاچقىمۇ، گەپ سوراشقا رايى بارمىدى.

ــ ئەمىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى يىگىت ئۇزۇن ھەسەنىنىڭ كۆز ئىشارىسىدىن كېيىن زۇۋانغا كېلىپ، ــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى قاتتىق ئاغرىپ تىل ـ زەبان، غىزا ـ تائامدىن قېلىپ تۆت كۈن بىھوش ياتتى. ئىلاجسىز ئاغزىغا پاختا بىلەن سۇ تېمىتتۇق. كېيىن ئەمرۇل ئۆمەرا قاسىمبەگ قاۋچىن جانابلىرى بىزنى پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىدىن خالاس قىلدى...

ــ ئاڭلىدىلىمۇ جانابلىرى، ــ مەھرەم يىگىتنىڭ ئارتۇق سۆزلەپ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئۇزۇن ھەسەن دەرھال ئېغىز ئاچتى، ــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئالدىدا دېگەنلىرىم

راست دەپ قەسەم قىلالامسەن؟

يىگىت دەماللىققا بىر نەمە دېيەلمەي دۈدۈقلىندى. ئەھمەد تەنبەلنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ ئاستا ئېغىز ئاچتى:

ــ ئاللاھنىڭ نامى بىلەن قەسەم بېرىمەن بېگىم!

ــ بولدى، چىقىپ كەت، ــ دېدى ئەھمەد تەنبەل.

چېدىرنىڭ ئىچىنى ئېغىر سۈكۈت قاپلىدى. ئەلى دوست تاغايىنىڭ خېلىلا تەۋرىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان ئىككى ئەمىر قەستەن جىم بولۇۋېلىشتى.

«بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى راستتىنلا ۋاپات بولغان بولسا، ئورنىغا ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشى بەرھەق. ئەمما مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى نېمىشقا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنى ھايات دەپ جاھىللىق قىلىدىغاندۇ؟ قانداق قىلسام بولۇر؟ ناۋادا جاھانگىر مىرزا تەختتە ئولتۇرسا، ئۇنى شەھەرگە كىرگۈزمەي قىلغان گۇناھىمىزنى سۈرۈشتۈرمەي قالمايدۇ. سەلتەنەت ئىشلىرىغا توسقۇنلۇق قىلدىڭ، دەپ ئۆلۈمگە بۇيرۇشمۇ مۇمكىن. خاتۇن ــ بالىلىرىم بار ئەمەسمۇ، ئۇلارمۇ مېنىڭ ۋابالىمغا كەتمەسمۇ...»

چېدىرغا جاھانگىر مىرزىنىڭ تۇيۇقسىز كىرىپ كېلىشى بىلەن ئەلى دوست تاغايىنىڭ خىيالىرى بۆلۈندى.

ــ خان ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي!

ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەل دەرھال پۈكىلىنىپ سالام بەردى. جاھانگىر مىرزىنىڭ كۆكۈچ كۆزلىرىگە شۇنداقلا قارىغان ئەلى دوست تاغايىنى ۋەھىمە بېسىپ، پۈت ــ قولىدا جان قالمىدى. دەرھال ئېسىنى يىغىپ سالام بەردى:

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خان ئالىيلىرى.

جىددىيلىشىپ، گېلى قۇرۇپ كەتكەچكىمۇ ئەلى دوست تاغايىنىڭ ئاۋازى خىرىلداپ چىقتى.

چىرايى ئاق سېرىق كەلگەن، ئەمدىلا ئون يەتتە ياشقا كىر-

گەن بولسىمۇ خېلىلا سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان جاھانگىر مىرزا ئەلى دوست تاغايىغا سوغۇقلا نەزەر تاشلاپ، تۆردىكى مەخمەل يوپۇقلۇق كۆرسىغا بېرىپ ئولتۇردى. بېلىگە ئېسىۋالغان قىلىچى كۆرسىنىڭ يېنىغا تېگىپ كەتتىمۇ ئەيتاۋۇر، جاراڭ ـ جۇرۇڭ ئاۋاز چىقىپ كەتتى. ئۇ قىلىچىنىڭ دەستىسىنى تۇتۇپ ئالدىغىراق سۈرۈپ قويدى. يەر تېگىدىن كۆزىتىپ تۇرغان ئەلى دوست تاغايىغا جاھانگىر مىرزىنىڭ بۇ مەقسەتسىز ھەرىكىتى شۇنداق قورقۇنچلۇق بىلىنىپ كەتتىكى، ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن لاغ ـ لاغ تىترىدى.

ـــ مەلۇم بولغاي. ئەندىجان شەھىرىنىڭ دورغىسى ئەلى دوست تاغايى پادىشاھ ئالىيلىرىغا سالامغا كەپتۇ.

جاھانگىر مىرزا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ، چىرايىغا سۇس تەبەسسۇم يۈگۈرەتتى:

ـــ بىلدۇرگەن ساداقەتلىرىگە مىننەتدارمەن.

جاھانگىر مىرزىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئەلى دوست تاغايى يەڭگىل بىر نەپەس ئالدى:

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىستىقبالىغا ۋاقتىدا چىقالمىغانلىقىم ئۈچۈن ئەيىبلىكەمەن. ئەپۇ قىلغايلا.

ـــ ھېچقىسى يوق، ـــ دېدى جاھانگىر مىرزا كەڭ قورساقلىق بىلەن، ـــ سىلىنىڭمۇ قىسىلىدىغان يەرلىرى بار. ئەندىجاننىڭ تىزگىنى يالغۇز سىلىنىڭ قوللىرىدا ئەمەس ـ تە.

ـــ بەرھەق، قىبلىگاھىمىز شەپقەتلىكتۇر، ـــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن ئالدىراپ ئېغىز ئېچىپ، ـــ بايا ئەلى دوست تاغايى جانابلىرى ئېيتتى، مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى تولا جاھىللىق قىلىپ تۇرۇۋالغاچقا ئىمكان قىلالماپتۇ.

جاھانگىر مىرزا بېشىنى يەڭگىل لىڭشىتتى:

ـــ ئەمدى قانداق قىلاي دەيدىلا ئەمىر جانابلىرى.

ئەلى دوست تاغايى بېشىنى تېخىمۇ ئەگدى:

ـــ بول ئەرزىمەس كاللامنى بەدەل قىلىپمۇ بولسا پادىشاھ ئالىيلىرىغا ساداقەت بىلدۇرىمەن.

ـــ باركاللا، ـــ دېدى جاھانگىر مىرزا كۈلۈمسىرەپ، ـــ سىلىدەك ساداقەتمەن ئەمىرلەر بولغاچقا پەرغانە سەلتەنەتىنىڭ ئىشلىرىدىن ئەندىشەم يوق. خوش، ئايىغىمغا قاچان پايانداز سالاي دەيدىلا؟ ئۆزلىرىگە مەلۇم، سەۋر ـ تاقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ، ئەمدى كۈتۈپ تۇرالمايمەن.

ئەلى دوست تاغايىنىڭ پۈت ـ قولىغا خېلىلا ماغدۇر كىرىپ قالغانىدى. سىلىق ـ سىپايە سۆزلەۋاتقان جاھانگىر مىرزا ئۇنىڭ كۆزىگە باشقىچە سۆيۈملۈك كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى.

ـــ ئەسلىدە پادىشاھ ئالىيلىرىغا ھازىرنىڭ ئۆزىدە پايانداز سالسام بولاتتى. بىراق، قورغاننىڭ ئەھۋالى باشقىچىرەك، لەشكىرىي ھوقۇق مېنىڭ ئىلكىمدە ئەمەس. ناۋادا شاھىمىزغا مۇۋاپىق كەلسە، ئەتە كەچتە خاقان دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرسەم، سەركەردە ـ لەشكەرلەر شۇ يەردىن كىرىپ شەھەرنى ئىلكىگە ئالسا. چۈنكى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى...

ـــ ھەببەللى، جايىدا گەپ قىلدىلا. پاسىبانىمىز ئۇچۇن بۇنىڭدىنمۇ كاتتا پايانداز بولامدۇ جاھانىدا، ـــ دېدى ئۇزۇن ھەسەن ھاياجېنىنى باسالماي، ـــ خاقان دەرۋازىسىدىن كىرىۋالساق، ئول خوجا قازىنىڭ ئىشى ئاسان، ـــ ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ يەنە داۋام قىلدى. بىر گۇرۇھ لەشكەرلىرىمىز مىرزا دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلغان بولۇپ، ئول خوجا قازىنىڭ دىققىتىنى ئاشۇ تەرەپكە بۇرىسۇن. ئول چاغدا سىلىگىمۇ خاقان دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىش ئاسانغا توختايدۇ.

ـــ شۇنداق بولسۇن ئەمىسە. ئەتە كەچتە كۆرۈشەيلى، ـــ دېدى جاھانگىر مىرزا.

ئات ئۈستىدە كېتىپ بارغان ئەلى دوست تاغايى كۆڭلىدىن كەچكەن بۇ خىياللارنى باشقىلار بىلىپ قالغاندەك ئەتراپقا خۇدۇكسىرەپ قارىدى. نۆكەرلىرى كەينىدىن بەخىرامان ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. شەھەر ئاھالىسىنىڭ كۆپىنچىسى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە ئۆيلىرىگە بېكىنىۋېلىشقان، ھۇنەرۋەن، تىجارەتچىلەر دۇ-

كانلىرىنى تاقاشقان، كوچا ـ رەستىلەردە ئادەملەر تولىمۇ شالاڭ ئىدى.

«ئى شەپقەتلىك ئاللاھ، ئازغان بولسام گۇناھىمنى ئۆزۈڭ مەغپىرەت قىلغايسەن...»

ئەلى دوست تاغايى ئۇيۇققا ھۇرۇنلۇق بىلەن سىلجىۋاتقان قۇياشقا قاراپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇ قۇياشنىڭ تېزرەك ئولتۇرۇپ كەچ بولۇشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى.

ئاخىر قاراڭغۇ چۈشتى.

ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەلدە، خاقان دەرۋازىسىدىن ئاڭلانغان چۇقان ـ سۇرەن ساداسىدىن پۈتكۈل ئەندىجان شەھىرىنى سۇر باستى. مىرزا دەرۋازىسى تەرەپنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلەلمەي، ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭغۇزدى.

※ ※ ※

خوجەنت ھاكىمى ئابدۇراخمان خەلىپە سەمەرقەنتتىن تۇيۇقسىز يېتىپ كەلگەن بابۇرنى قىلىشقا تېگىشلىك ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىلارنىڭ ھەممىسىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ئىستىقبالىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى.

ـــ خۇداغا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. پەرغانە سەلتەنەتىنىڭ بەخت يۇلتۇزى ئۆچمەپتۇ، ـــ دېدى سالام ـ سەھەتتىن كېيىن بابۇرنىڭ تېخى ھايات ئىكەنلىكىدىن چەكسىز شادلانغان ئابدۇراخمان خەلىپە، ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنى قازا قىلدى دەپ پىتنە قىلىشقان ئول تۈزكورلارنىڭ تىلىغا كۆيدۈرگە چىقار ئىلاھىم!

ھەئە، تېۋىپلارنىڭ كۆڭۈل قويۇپ داۋالىشى بىلەن ئاستا ـ ئاستا ئەسلىگە كەلگەن بابۇر ئەندىجانىنىڭ ئاسىيلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، سەمەرقەنتنى تاشلاپ يولغا چىقىنىغا بۈگۈن توپتوغرا يەتتە كۈن بولغانىدى. گەرچە تىلى گەپكە

كېلىپ، ئانچە ـ مۇنچە غەزالانغۇدەك بولغان بولسىمۇ، ئاتتا ئولـ تۇرالمايتتى. شۇڭا يول بويى تۆت ئات قېتىلغان مەپدە كەلگەندى. شۇ تاپتا ئابدۇراخمان خەلىپىنىڭ كۆرسەتكەن ساداقەتتىن خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن قىلغان گېپى كۆڭلىنى بىر قىسما قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا خەلىپىگە جاۋابەن سۆسلا كۈلۈمسىرەش بىلەن كۆپايىلەندى.

«نېمە گەپ بۇ؟ ئول ئاسىي مۇناپىقلار مېنى قازا قىلدى دەپ پىتنە تارقىتىشقان ئوخشىمامدۇ؟ بۇ گەپ ئەل ـ يۇرتقا تاراپ كەتكەن بولسا ئەھۋال پەرىزىمدىكىدىنمۇ ئېغىر بولىدۇ، يا ھەزەر، بول مەلئۇنلار نېمىدېگەن زەھەرخەندە ـ ھە؟...»

كېسەل ۋە يول ئازابىدا چىرايى تاتىرىپ كەتكەن بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا «بۇ نېمە گەپ؟» دېگەننى قىلىپ قارىدى. ئابدۇراخمان خەلىپىنىڭ شۆپۈك ئېغىزلىق قىلىپ دېمەيدىغان گەپنى ئالدىراپ دەپ سالغىنىدىن جىلە بولۇپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىن كۆزىنى بابۇرنىڭ كۆزىدىن ئەپقاچتى. ئۇ ئەمدىلا ئېسىگە كېلىشكە باشلىغان بابۇرنىڭ بۇ پىتنىلەردىن خەۋەر تاپسا، ئاچچىقتىن يەنە كېسىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى. شۇڭا ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەلنىڭ تارقاتقان بۇ پىتنىسىنى بابۇردىن سىر تۇتقان، باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرگىمۇ ئاغزىنى جىملەپ، قاتتىق ئېھتىيات قىلىشنى جېكىلىگەنىدى. مانا، بىگىز قاپتا ياتماپتۇ دېگەندەك، كۆتمىگەن يەردىن ئابدۇراخمان خەلىپە شۆپۈك ئېغىزلىق قىلىپ قويدى.

ـــ بول ئۆسەكىلەرنى يولدا كېلىۋېتىپ بىزمۇ ئاز ـ تولا ئاڭلىدۇق ئالىيلىرى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ، ـــ بۇمۇ ئاشۇ تۆزكورلارنىڭ سۆيقەستىنىڭ بىر قىسمى. بەلكىم ئەندىجانغا تېخى بېرىپ يەتمىگەندۇ.

«خوجەنت ئاڭلىسۇنۇ، ئەندىجان ئاڭلىمايمۇ قالسۇنمۇ؟ بۇزرۇك مومىلىرىم بىلەن ئانام ھەمدە ئىگىچىم خانزادە خېنىملارنىڭ قۇ-

لىقىغا يەتكەن بولسا، نېمە بولۇپ كەتكەندۇ ئۇلار؟ نامەرد، خۇمسىلار مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن قولىدىن كېلىدىغان شۇملۇقنىڭ ھەممىسىنى قىپتۇ ـ دە، بۇ پىتنىگە دەرھال خاتىمە بېرىش كېرەك. توغرا، بۇنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى ئۇدۇل ئەندىجانغا بېرىش... »

ئەسلىدە ئۇ خوجەنىتتە بىر كۈن ئارام ئېلىپ ئاندىن ئەندىجانغا قاراپ ئىلگىرىلەشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بۇ خىيالىدىن دەرھال ۋاز كەچتى:

ـــ خوجەنتكە كىرمەيلى. لەشكەرلەر ئەندىجانغا قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلىسۇن! ـــ دېدى بابۇر قەتئىيلىك بىلەن.

ئۆزىدىن بىرەر سەۋەنلىك سادىر بولغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان ئابدۇراخمان خەلىپە تەشۋىشلەنگەن ھالدا ئېغىز ئاچتى:

ـــ بۇ قانداق بولغىنى پادىشاھ ئالىيلىرى، ھېچبولمىغاندا قورغانغا كىرىپ بىرەر پىيالە چاي ئوتلاپ...

ـــ كۆرسەتكەن ساداقەتلىرىگە تەسەننا، ـــ دېدى بابۇر كەسكىنلىك بىلەن، ـــ چايلىرىنى چوقۇم ئىچىمەن، لېكىن بۇگۈن ئەمەس. سىلى دەرھال قورغانغا كىرىپ نان بولامدۇ، تەييار غىزا بولامدۇ،ئىشقىلىپ يېگۈدەك نەرسە بولسا ھەممىسىنى ئېلىپ كەينىمىزدىن يەتسىلە. لەشكەرلەر يول بويى تالقان يەپ كۆپ ھەرەج تارتتى. ھە، يەنە قورغان ئامبىرىدىكى زاپاس ئاشلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ چىقسىلا.

يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغان ئابدۇراخمان خەلىپىنى قاسىمبەگ قاۋچىن توسۇۋالدى:

ـــ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى چاقماق تېزلىكىدە بەجا كەلتۈرگەيلا خەلىپە جانابلىرى.

ـــ پەرمانبەردارمەن!

ئابدۇراخمان خەلىپە خانىنىڭ ئىستىقبالىغا بىللە ئېلىپ چىققان بەگ ـ نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ خوجەنت قورغىنىغا قاراپ ئات سالدى.

ـــ ئات كەلتۇرۇڭلارا! ـــ دېدى بابۇر مەپىگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ.

بابۇرنىڭ ئات مىنمەكچى بولغانلىقىنى پەملىگەن قاسىمبەگ قاۋچىنىنىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ كەتتى. خوجەنتتە بىر كۈن توختاشتىكى مەقسەتمۇ بابۇرنى ياخشىراق ئارام ئالدۇرۇش ئىدى. يول بويى بابۇرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتقان قېرى تېۋىپ ئۇنى ئوبدانراق ئارام ئالدۇرۇشنى تەلەپ قىلغانىدى. گەرچە قاسىمبەگ قاۋچىنىمۇ ئەندىجانغا تېزرەك يېتىپ بېرىشقا ئالدىراپ تۇرسىمۇ، بابۇرنىڭ ئەھۋالىنى نەزەرگە ئېلىپ قوشۇلغانىدى. چۈنكى، ئىككى كۈندىن بېرى ئىلەڭ ـ سىلەڭ ماڭغۇدەك بولغان بابۇر ئات مىنىدىغان بولسا قايتىدىن ئۇزۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى.

ـــ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ يەنىلا مەپىدە ماڭغىنى تۇزۇكمىكىن؟ ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىنغا زەردە بىلەن قارىدى:

ـــ ئاڭلىلىمۇ ئەمىر جانابلىرى. دۇشمەنلىرىم مېنى ئاللىقاچان ئۆلدى دەپ ئۆسەك تارقىتىپتۇ. مەپىدە ماڭسام يېزا ـ قىشلاق، لەڭگەر، ئۆتەڭلەردىكى رەئىيەت خاتا چۈشىنىپ، مېيىتىمنى مەپىدە ئېلىپ كېلىۋاتقان ئوخشايدۇ، دەپ قالمىسۇن يەنە، ـــ گەپلىرىنىڭ قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاتتىق تەگكەنلىكىنى ھېس قىلغان بابۇر تەلەپپۇزىنى سەل يۇمشاتتى، ـــ خاتىرجەم بولسىلا، ئاتتا ئولتۇرالىغۇچىلىكىم بار. بابۇر ئاختىچىسىنىڭ ياردىمىدە كۈمۈش ئۇزەڭگىگە دەسسەپ ئاتقا مىندى. قاسىمبەگ قاۋچىن ھەر ئېھتىمالغا قارشى بابۇرغا يانداشتى ۋە نۆكەر بەشى نويان كۆكۈلداشنى بابۇر بىلەن يانداشىپ ھوشيار مېڭىشقا بۇيرۇدى. ئەندىجانغا بېرىشقا ئالدىراۋاتقاچقىمۇ ياكى كېسىلى بىرىدىنلا شىپا تېپىپ قالدىمۇ ئېيتاۋۇر، بابۇر ئات ئۈستىدە خېلىلا مەزمۇت ئولتۇراتتى.

ئۇلار تېخى بىر چاقىرىمىمۇ يول يۈرمىگەنىدى، تۇيۇقسىز

ئالدى تەرەپتىن ئوچقاندەك چىپىپ كېلىۋاتقان بىر ئاتلىق كۆ-رۈندى. ئۇنى تۇنجى بولۇپ كۆرگەن قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ يۈرە-كى ئاغقاندەك بولدى.

«ئاتنى نېمانچە تېز چاپتۇرىدىغاندۇ، خوددى ئارقىسىدىن بە-رى قوغلاۋاتقاندەك. ئەندىجاندىن چىققان خەۋەرچى بولۇپ قالمە-غىيدى...»

قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ خىيالى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە، ئاتـ-لىق كىشى ئۇلارغا روبىرو كەلدى ـ دە، شۇنداقلا قاراپ بابۇرنى تونۇدى بولغاي، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى زەرب بىلەن تارتىپ توخ-تاتتى، ئاندىن ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە بابۇرغا قاراپ يۈگۈردى. ئۇنىڭغىچە نۆكەرلەر دەرھال ئۇنىڭ ئالدـ-نى توستى.

ئۇستىبېشىنى قويۇق چاڭ ـ توزانلار باسقان ئوتتۇز ياشلار ئۆچۈرىسىدىكى يىگىت قاسىمبەگ قاۋچىنغا تونۇش كۆرۈندى.

«بۇ خوجا قازى ئابدۇللا ھەزرەتلىرىنىڭ شاگىرتى شاھ غەـ-رىب مىرزىغۇ...»

ـــ نېمانچە كېچىكتىلا پادىشاھ ئالىيلىرى؟! ـــ ئالدىنى توسۇۋالغان نۆكەرلەرنى بۆسۈپ ئۆتەلمىگەن شاھ غەرىب مىرزا قاسىمبەگ قاۋچىنىڭ توسۇشىغا قارىماي ۋارقىرىدى، ـــ ئەندـ-جان قولدىن كەتتى! تۇزكورلار شۇم مەقسىتىگە يەتتى!...

بابۇرنىڭ تاپىنىدىن كىرگەن بىر پارچە ئوت ئىچ ـ باغرىنى كۆيدۈرۈپ مېڭىسىدىن چىقىپ كەتتى. يۈرىكى ئونلىغان چايان نەشتىرىنى سانجىغاندەك چىدىغۇسىز ئېچىشتى. شاھ غەرىب مىرزىنىڭ كېينىكى سۆزلىرى قۇلىقىغا كىرمىدى. مېڭلىغان ئا-دەملەر قۇلاق تۈۋىدە «ئەندىجان قولدىن كەتتى!» دەپ توۋلاۋاتقاـ-دەك، ئالەم ـ جاھان چۆرگىلەپ، يەر ـ زېمىن ئۆڭتۇرۇلۇپ كەتـ-كەندەك بىلىنىپ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى.

«ياق، مۇمكىن ئەمەس! ئەندىجاننى سەندىن ھېچكىم تار-تىۋالالمايدۇ. بەردەم بول بابۇر. ئۆزۈڭنى يوقتىپ قويما. سەركەر-

دە ـ لەشكەرلىرىڭ ساڭا ئۈمىد بىلەن قاراۋاتىدۇ. ئۇلارنى ئۈمىد-سىزلەندۈرمە...»

بابۇر ئاللىقانداق بىر كۈچىنىڭ تۇرتكىسىدە دىققىتىنى يىغىشقا تىرىشىپ، يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئېگەرنىڭ قۇيرۇقىنى مەھكەم تۇتۇۋالدى. بىر نەچچە دەقىقىدىن كېيىن كۆز ئالدى ئاستا ـ ئاستا سۈزۈلدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ نەچچە كۈندىن بېرى خۇددى توسۇلۇپ قالغاندەك بولۇپ قالغان تەپەككۇرى قايتىدىن ئېچىلدى. ئۆزىنى پەيدەك يەڭگىل، ئاستىدىكى مىنۇتۇالغان ئېتىدەك بەقۇۋۋەت سەزدى. ھەئە، ئۇ بىردىنلا تەمكىنلىشىپ قالغاندى. ۋۇجۇدىدا نە ۋەھىمە، نە تەشۋىشتىن ئەسەر يوق ئىدى.

«خۇداغا شۈكۈر، ھەرنېمە بولسا ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمەپتىمەن. ئى قۇدرەتلىك تەڭرىم، بەرگەن مەدىتىڭگە مېڭ قەتلە شۈكۈر. ئەندىجان قولدىن كەتكەن بولسا ئەمدى ئالدىرىماسلىق كېرەك. ئالدىراقسانلىق قىلسام ئۆزۈمنى ئول مۇناپىقلارنىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىمەن. تۇغرا، خوجەنتكە قايتىش كېرەك. سەمەرقەنتتە ئاچلىق ئازابىنى يەتكۈچە تارتقان لەشكەرلەر يول ئازابىدا ھالىدىن كەتتى. ئۇلارنى تويغۇزۇش، ئارام ئالدۇرۇش، ماغدۇرىغا كەلتۈرۈش كېرەك. ئۇلار بۇ ھالدا ئەندىجانغا بارغىنى بىلەن جەڭگە ھەرگىز يارىمايدۇ. ئەمدى ئالدىرىماي قايتىدىن تەدبىر تۇزمەك كېرەك ...»

مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ ئىستېداتلىق شاگىرتى ھېسابلىنىدىغان شاھ غېرىب مىرزىنى بابۇر تونۇۋالغانىدى. ئەندىجاندىكى ۋاقتىدا ئارام تاپسىلا ئۇنىڭ بىلەن ئىلمىي سۆھبەتلەردە، مۇنازىرىلەردە بولاتتى.

ـــ مىرزىغا يول بېرىڭلار، ـــ دېدى بابۇر نۆكەرلىرىگە قاراپ ۋە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ شاھ غېرىب مىرزىغا قۇچاق ئاچتى.

ھېلىلا باشقىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتقا مىنگەن بابۇرنىڭ ساق ئادەملەردەك ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈشى ئۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغان قاسىمبەگ قاۋچىنىنى ھەيران قالدۇردى.

بابۇر شاھ غېرىب مىرزا بىلەن پادىشاھلىق سالاھىيىتىنى قايىرىپ قويۇپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

ــ خوجەنت قورغىنىغا كىرىپ پاراڭلىشايلى، ــ دېدى ئۇ قايتىدىن ئۆپكىدەشكە باشلىغان شاھ غېرىب مىرزىنىڭ دولىسىغا مېھرى بىلەن يەڭگىل پەپلەپ. ئاندىن قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاردى، ــ لەشكەرلەر ئارقىسىغا يانسۇن. ئابدۇراخمان خەلىپىگە چاپارمەن ماڭغۇزسىلا، سەركەردە ــ لەشكەرلەرگە مول داستىخان ھازىرلىغاي.

بابۇرنىڭ خۇددى مۆجىزە يۈز بەرگەندەك سەللىمازا ساقىيىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن قاسىمبەگ قاۋچىن شاھ پەرمانىنى يەتكۈزۈپ بولۇپ، ئارقىسىدىن ئېتىغا قامچا سالدى.

«ياراتقان ېيگانە قۇدرەت ئىگىسىنىڭ مۆجىزىلىرى چەكسىز. تەقدىرىمىز قىل ئۈستىدە قالغاندا، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ كېسىلى بىردىنلا شىپالىق تېپىپ قالدى مانا. چوقۇمكى بۇ بىر ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى. بايا ئۇنى بالىلىق قىلىپ ئاچچىقىغا پايلىماي ئەندىجانغا قاراپ ئات سالسا قانداق قىلارمەن دەپ ۋايىم يېگەنىدىم. توۋا، ئەجەب تەمكىن بولۇپ قالدى دېسە. بەلكىم بۇنىمۇ ئاللاھ ئىگەم مۆجىزە كۆرسىتىپ كۆڭلىگە سالغاندۇ. جايىدا قارار چىقاردى. بولغۇلۇق بولۇپ بوپتۇ. ئەمدى لەشكەرلەرنى ئوبدان ئوزۇقلاندۇرۇپ، ئارام ئالدۇرغاندىن كېيىن، ماغدۇرىمىزغا كېلىۋېلىپ ئاندىن ئەندىجانغا يۈرۈش قىلىش كېرەك. لەشكەرلەر تويۇپ غىزالانمىغىلى، گۆش يېپ باقمىغىلى خېلى ۋاقىت بولدى. خوجەنت ئەمىرىنىڭ مال ــ چارۋىلىرى خېلى كۆپتۇر بەلكىم. يەتمىسە باشقا بەگلەرنىڭكىنى يېپ تۇرارمىز...»

بابۇر خوجەنت قورغىنىغا كىرگەندىن كېيىن شاھ غېرىب مىرزىنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاشقا ئالدىرىدى.

ــ شۇنداق ئالىيلىرى، ــ دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى شاھ غېرىب مىرزا، ــ شەھەر ھاكىمى ئەلى دوست تاغايى ئول ئاسىيلارنىڭ: «پادىشاھ ئالىيلىرى قازا قىلدى، ئۆز كۆزىمىز بىلەن

كۆردۇق» دېگەن پىتنىلىرىگە، يالغان قەسەملىرىگە ئىشىنىپ، كېچىدە خاقان دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىپ ئەل بولۇپتۇ. بۇ چاغدا ئۇستازىمىز مەۋلانە خوجا قازى ھەزرەتلىرى سەركەردە خوجا مۇ-ھەممەد دەرزى بىلەن مىرزا دەرۋازىسىدا ئىدى. ئەلى دوست تاغا-يىنىڭ ئاسىيلىقى مەلۇم بولغاندىن كېيىن ئىلكىدىكى بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئەرك[1]نى قوغدىدى. سەركەردە خوجا مۇھەممەد دەرزى ئەركىنى قوغداش جېڭىدە كۆكرىكىگە ئوق تېگىپ قازا قىلدى. بىز ھەرقانچە قارشىلىق كۆرسەتكەن بولساق-مۇ، يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ياۋغا تاقابىل تۇرالمىدۇق. ئۇنىڭ ئۇستە-گە ئول ئاسىيلار: «بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى قازا قىلدى. ئورنىغا ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئالىيلىرىنى تەختتە ئولتۇرغۇزىمىز. بۇ-نىڭدىن باشقا مۇددىئايىمىز يوق» دەپ جار سېلىپ تۇرغان بولـ-غاچقا، بىر قىسىم سەرۋاز ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جەڭ قىلىشتىن رايى يانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئامالسىز ئەركىنىمۇ قولدىن بېرىپ قويدۇق. ئول قانخورلار ئۇستازىمىز مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ھەزرەتلىرىنى خان پەرمانىغا سەركەشلىك قىلدى دېگەن گۇناھ بىلەن ئەرك دەرۋازىسىغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. خۇدادىنمۇ ھايا قىلمىدى، پىر قارغىشىدىنمۇ قورقمىدى.

بابۇر ئەمىر ـ سەركەردىلىرى ۋە خوجەنت بەگلىرىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋېلىشقا تىرىشقان بولسىمۇ، كۆز ئالدىغا ئۇستا-زى مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازىنىڭ ئەرك دەرۋازىسىغا ئېسىلغان ئې-چىنىشلىق قىياپىتى كېلىۋېلىپ كۆزىدىن تارىلاپ ياش تۆكۈلدى.

ــ بۇزرۇك مومىلىرىم، ۋالىدەم، ئىگىچىم خانزادە خېنىم-نىڭ ئەھۋالىچۇ؟ ــ سورىدى ئۇ ھۆركىرەپ يىغلىۋېتىشتىن ئۆ-زىنى ئاران بېسىۋېلىپ.

ــ كەمىنىلىرىنى ئالىيلىرىغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم ئالىيلىرى ئەۋەتتى. ئۇلار ھازىر تىنچ ـ ئامان. جاھانگىر مىرزا ھەرقانچە قارا كۆڭۈل بولۇپ كەت-

① ئەرك ــ ئوردا، قورغان.

سىمۇ ئۇلارغا ئىبلىس قولىنى سۇنۇشتىن ئۈيۈلار.

بابۇر شۇكلەپ كەتتى.

داستىخاندىكى گۆش ـ كاۋاپلار سوۋۇپ كەتكەن، تاۋاقلاردىكى بېھى، خوراز گۆشى بېسىلغان پولۇلار قېتىپ قالغانىدى.

شۇ تاپتا ھەممەيلەننىڭ ئىشتىھاسى تۇتۇلغان، غىزاغا قاراشقا ھېچكىمنىڭ زوقى يوق ئىدى.

بابۇرنىڭ كۆز ئالدىغا ئىككى مومىسى، ئانىسى، ئاچىسى كېلىۋالغانىدى. گويا ئۇلار: «نېمىشقا تېزرەك كەلمەيسەن؟» دەپ رەنجىۋاتقاندەك بىلىنىپ كەتكەنىدى.

«ئەندىجانىنى دەپ سەمەرقەنتنى تاشلاپ چىقتىم. ئەمدىلىكتە ئەندىجانىمۇ قولدىن كەتتى. بۇ خۇددى غاپىل بۇ يەردىن يۆتكىلىپ، ئۇ يەردىنمۇ مەھرۇم بولۇپتۇ دېگەندەك ئىش بولدى. بۇ ماڭا نېمە تارتقۇلۇق ئەمدى. مەرھۇم ئاتام قازا قىلىپ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغىنىمدىن بۇيان بۇنداق ھەم نۆكەر، ھەم ۋىلايەتتىن ئايرىلىپ باقمىغانىدىم. ئېسىمنى بىلگىنىمدىن بۇيان بۇنداق جاپا ـ مۇشەققەتنىمۇ، دەرد ـ ئازابنىمۇ كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن. بۇنچىۋالا باش قېتىنچىلىققىمۇ قالماپتىكەنمەن. ئەمدى قانداق قىلسام بولۇر؟ ئەندىجانغا لەشكەر تارتسام غەلىبە قىلىشقا بولىدۇكى، مەغلۇپ بولۇشقا بولمايدۇ. ناۋادا مەغلۇبىيەتكە يولۇقسام ئول مۇناپىقلارنىڭ ئېشىكى تۆت چىشلىق بولۇپ، خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كېتىدۇ. ئەمما ھازىر قولۇمدا سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم ئاز. خەتتىن چېرىك يىغايمىكەن. لېكىن يېڭى چېرىك بىلەن سان توشقۇزغىلى بولغان بىلەن جەڭگە يارىمايدۇ، ياكى بولمىسا تاشكەنتتىكى تاغام سۇلتان مەھمۇدخاندىن ياردەم سوراپ، ئۇنىڭدىن ئەندىجانغا يۈرۈش قىلىشنى تەلەپ قىلايمىكەن؟ ئۇنىڭ ماڭا قورساق كۆپۈكىنىڭ بارلىقى راست. ئەمما، ھەرقانچە بولسىمۇ مۇشۇنداق پەيتتە قورسىقىدا غۇم ساقلاپ، قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋالماس. مېنى دېمىگەندىمۇ ئەندىجاندا نەزەربەندتە تۇرۇۋاتقان ئانىلىرى بىلەن ئىگىچسىدىن ئەندىشە قىلار. ئاخىر بېرىپ ئاشۇ

نائىنساب تاغامغا بويۇن قىسىدىغان بولدۇم دېسە. مەيلى چىداي، ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەر كەلمەيدۇ؟! بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر، خەپ جاھانگىر مىرزا دېگەن ئەقىلسىز بەدرەڭ. ماڭىمۇ قىلدىڭ، ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ. ۋاقتى كەلگەندە قانداق جاۋاب بېرىسەنكىن قېنى؟...»

كۆڭلىنى سەل توختىتىۋالغان بابۇر بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرغان ئەمىرلىرىگە قارىدى:

ــ قازاغا رىزا، بالاغا سەۋر دەپتىكەن جانابلار. قايغۇرۇپ ئولتۇرماي داستىخانغا بېقىشسىلا. قورساق توق بولسا ئۆزىمىز-نىڭمۇ، ئۆزگىلەرنىڭمۇ غېمىنى قىلغىلى بولىدۇ.

ئۇ ئەمىرلىرىنى غىزاغا زورلىغىنى بىلەن ئۆزىنىڭمۇ غىزاغا تاۋى يوق ئىدى. بىر پارچە سوغۇق گۆشنى زورلاپ قولىغا ئالدى ـ يۇ، بىر چىشلەپ قويۇپ يەنە داستىخانغا ئاستا قويۇپ قويدى.

«توۋا ماۋۇ ئىشنى، ــ دەپ ئويلىدى قولىغا بىر پارچە ئۇسـتىخان ئېلىۋالغان قاسىمبەگ قاۋچىن ھەيران بولغان ھالدا، ــ بىز بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا تەسەللى بېرمەكتە يوق، ئۇ بىزگە تەسەللى بېرىۋاتىدىغۇ. بۇگۈن كۈتمىگەن ئىشلار ئەجەب تولا يۈز بەردى. خوجەنتتە بىر خاسىيەت بارمۇ نېمە؟ پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ تېنى سالامەت بولسۇن ئىلاھىم. ئەڭ ياخشىسى ئۇنى ھاردۇرۇپ قويماي بالدۇرراق ئارام ئېلىشقا دەۋەت قىلاي.. »

113

كەندەرلىك داۋىنىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامال جانغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. بابۇرنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ بۇ يەردە ساقلاپ تۇرغىنىغا بۇگۈن ئىككى كۈن بولغانىدى.

دى. ساقلاۋېرىپ تاقىتى تاق بولغان بابۇر داۋاننىڭ ئېگىز يېرىگە چىقىپ ئاھانگىران ۋادىسى تەرەپكە پات ـ پات قارايتتى. ۋۇجۇدىنى ئۇمىد بىلەن ئۇمىدسىزلىك ئارىلاشقان ئەبجەش تۇيغۇلار چىرمىۋالغانىدى.

«ئەسلىدە ئۇلار تۇنۇگۈنلا كېلىپ بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ؟ تاغام ۋەدىسىدىن يېنىۋالغانمىدۇ ـ يا؟ ھەرقانچە بولسىمۇ ئۇنداق تۇتۇرۇقسىزلىق قىلماس. قاسىمبەگ قاۋچىن خېلىلا ئىشەنچلىك خەۋەر ئېلىپ كەلگەن ئەمەسمىدى...»

ھەئە، بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىننى تاشكەنتكە ئەۋەتىپ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ياردەم سورىغان. ئۇنى لەشكەر باشلاپ كېلىپ ئەندىجانغا يۇرۇش قىلىشقا دەۋەت قىلغانىدى.

«خۇش خەۋەر ئالىيلىرى. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئىلتىماسلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئەندىجانغا لەشكەر تارتىشقا ماقۇل بولدى. ئۇلار ئاھانگىران دالاسى بىلەن بارىمىز، كەندىرلىك داۋىنىدا ئۇچرىشايلى دەيدۇ» دېگەنىدى خوجەنتكە قايتىپ كەلگەن قاسىمبەگ قاۋچىن.

شۇ تاپتا بابۇر تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننى ساقلاۋاتاتتى. پات ـ پات يىراق ـ يىراقلارغا بويۇنداپ قارايتتى. شۇ ئەسنادا چاپارمەن يۇگۈرۈپ كېلىپ سالام بەردى:

ـــ مەلۇم بولغاي. سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى نۇرغۇن لەشكەرلىرى بىلەن كېلىۋاتىدۇ.

«ھە، ئاخىر كەپتۇ ـ دە...»

بىرئاز خاتىرجەم بولغان بابۇر چاپارمەنگە قارىدى:

ـــ ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ؟

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى. يىراقتىن قارىسىنى كۆرۈپ خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن كەينىمگە ياندىم. پەمىچە، بىر ئاش پىشىمغا قالماي يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

بابۇر دەرھال داۋاندىن پەسكە چۈشتى. ئۆزىگە يارەملىشىپ ئەندىجانىنى ئاسىيلارنىڭ قولىدىن ئېلىپ بېرىشكە كەلگەن خان

تاغسىنى ياخشىراق كۈتۈۋېلىشى كېرەك ئىدى.

ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئاشپەز ئۇستىلار ئوتتىنى كۆمۈپ قويغان ئوچاقلارغا قايتىدىن ئوت ياقتى. كاۋاپدانلارغا چوغ تاشلاشقا تۇتۇندى. سۇلتان مەھمۇدخاننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئالا ـ ھىدە تەييارلانغان شاھ چېدىرنىڭ ئىشىكى ئالدىدىن بىر ئوق يەـ تتىم يىراقلىققىچە پايانداز سېلىندى. پايانداز نىڭ باش تەرىپىدە تۇغچى، ناغرا ـ سۇنايچىلار سەپ بولۇپ تۇرۇشتى. ئەلۋەتتە بۇ ھەشەمەتلەر بىر تەرەپتىن سۇلتان مەھمۇدخانغا بىلدۈرۈلگەن ھۆر ـ مەت ـ ئېھتىرامنى ئىپادىلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن بابۇرنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى نامايىش قىلاتتى. ھەئە، بابۇر خان تاغسىغا ئۆزىنى بىچارە، بىقۇۋۇل كۆرسەتمەسلىككە تىرىشۋاتقاندەك قىلاتتى.

يىراقتىن سۇلتان مەھمۇدخان قوشۇننىڭ تۇغ ـ ئەلەمىرى كۆرۈنگەن ھامان مۇراسىم بېگى ناغرا ـ سۇناي چېلىشقا بۇيرۇـ دى. شادىيانە ئاھاڭغا رىتىملىق چېلىنغان ناغرا ـ سۇناي، داقا ـ دۇمباق سادالىرى كەندەرلىك داۋۇنىنى لەرزىگە كەلتۈردى. بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بىلەن ئىلدام بېرىپ سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بەجا كەلتۈردى.

ئالاھىدە تەييارلانغان بۇ كۈتۈۋېلىش مۇراسىمىدىن سۇلتان مەھمۇدخان ھەيران قالدى. ۋۇجۇدىدا كاتتا ھۆكۈمدارلارغا خاس شەۋكەت پەيدا بولدى. ئۇ بابۇرنىڭ بۇنچىلىك ھەشەمەت بىلەن تەيـ يارلىق قىلىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. تەكەببۇرلۇق، شۆھرەت تۇيغۇلىرى خېلىلا بېسىلغان سۇلتان مەھمۇدخان ئېتىـ دىن سەكرەپ چۈشۈپ، ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرغان بابۇرنى باغرىغا بېسىپ كۆرۈشتى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى سۇسلاپ قالغان قەھرىنداشلىق مېھرى قايتىدىن ئۇلغايغانىدى. ئۇلار قول تۇتۇشقىنىچە پايانداز غا تەڭ ئاياغ بېسىپ شاھ چېدىرغا كىرىشتى. بابۇر تاغسىنى تۆردىكى ئالاھىدە راسلانغان تۆشەككە ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن قايتىدىن سالام بەردى:

ـــ ئى قەدىرلىك ئوغلۇم، ئاتا ـ بالىلار دىدار ـ مۇلاقاتتا

بولغاندا قائىدە ـ يوسۇنغا زىيادە ئېتىبار قىلىپ كېتىش بىھاجەت، ـــ دېدى ھاياجانلانغان سۇلتان مەھمۇدخان بابۇرنى مېھرىبانلىق بىلەن «ئوغلۇم» دەپ ئاتاپ، ـــ كەلسىلە، يېنىمدا ئولتۇرسىلا.

ـــ خان ئالىيلىرى ئاتا يوللۇق تاغام ھەم ئەزىز مېھمىنىم، ـــ دېدى بابۇر تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ، ـــ خىزمەتكارلىق مەجبۇرىيىتىمنى ئادا قىلۇېلىشىمغا ئىجازەت بەرگەيلا.

ـــ سىلىنىڭ ئوروندىرىدا بەگ ـ سىپاھلىرى خىزمەتكارلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلغاي. بىز ئاران دىدارلاشقانىدا ئىككى ئېغىز مۇڭدىشۇالايلى، ماقۇل دېسىلە.

نېمىلا دېگەنبىلەن ئۆزىنىڭمۇ بىر تەخت، تاج ئىگىسى ئىكەنلىكىنى ئېسىگە ئالغان بابۇر يەنە تۇزۇت قىلىپ تۇرۇۋېلىشنى لايىق كۆرمىدى:

ـــ ئەدەپتىن ئەمىر ئۇلۇغ دەپتىكەن. پەرمانلىرىغا سەركەشلىك قىلىشقا نېمە ھەددىم، ـــ دېدى بابۇر ۋە بېرىپ سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئوڭ يېنىدىن ئورۇن ئالدى.

ـــ بۇزرۇك ئانىلىرىم بىلەن ئىگىچەم قۇتلۇقنىگار خېنىم تىنچلىقمۇ؟

ـــ بەلكىم تىنچلىقتۇ، ـــ دېدى بابۇر مەيۇسلۇك بىلەن، ـــ شول تاپتا كەمىنە جىيەنلىرىمۇ ئۇلارنىڭ ھالىدىن بىخەۋەر. ناۋادا ئىنساب ئىنىم جاھانگىر مىرزا ئۇلارنى نەزەربەند قىلغان بولسىمۇ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئالغاندۇ دەپ ئويلايمەن.

سۇلتان مەھمۇدخان ئويلانمايلا ئورۇنسىز سوئال سوراپ سالغىنىنى ھېس قىلىپ خىجىل بولدى:

ـــ ئېسىم قۇرۇسۇن، ئۇلار ئەندىجاندا ئەمەسمىدى. ئىنىلىرى جاھانگىر مىرزا بالىلىق قىلىپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا باشقىلارنىڭ گېپىگە كىرىپ كەتكەن چېغى.

ھەممە ئىشلاردىن تولۇق خەۋەردار سۇلتان مەھمۇدخان شۇ تاپتا بابۇرغا نە تەسەللى، نە ۋەدە بەرمىدى. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇ ئۆزى

بىر نەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپمۇ بوسۇغىسىدىن ئاتلىيالمايلا ئارمانىدا يۇرگەن سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان بار ـ بۇرغا كۈچ ـ قۇدرىتىنى، چوڭ خانلىق شەۋكىتىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ كەلگەنىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئىككى ئانىسى بىلەن ئىگىچىسى ئۇنىڭغا ئارقا ـ ئارقىدىن خەت يازغاچقا قۇلاق يوپۇرۇۋېلىشقا ئامالسىز قالغانىدى. بابۇرغا چىن كۆڭلىدىن يارەدەم بېرىش خىيالى يوق ئىدى. ئەمما، شۇ دەقىقىدە بابۇر ئۇنىڭ تەسەللىسىگە، ئىشەنچلىك ۋەدىسىگە موھتاج ئىدى.

بابۇر تاغىسىنىڭ ئەمىر ـ سەركەردىلىرى ئارىسىدا ئەمىر ـ لەشكەر سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ يوقلۇقىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى. تاغىسىنىڭ خانىشلىرى، خانزادە ـ مەلىكىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ بولغاندىن كېيىن چاندۇرماي سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەھۋالىنىمۇ سوردى.

ـــ ئەمىرلەشكەر سەييىد مۇھەممەد مىرزىمۇ تىنچ ـ ئامان تۇردى، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان، ـــ ئۆزىنىڭ بۇ قېتىمقى يۇرۇشكە بىز بىلەن بىللە كەلگۈسى بار ئىدى. بىراق تاشكەنتنى ئاشۇنداقلا تاشلاپ قويغۇمىز كەلمەي، چوڭ خانزادە بىلەن ئىككى ـ سىنى تەخت ـ سەلتەنەتكە قارانچۇق قىلىپ قويدۇق.

ـــ ئوبدان قىلىپلا. سىلى بىلەن بىللە كەلگەن بولسا كۆ ـ رۈشۈۋالار ئىكەنمەن.

بابۇر كۆڭلىدىكى ئەپسۇسلۇقىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشتى ۋە بىكاۋۇل بەگكە غىزا تارتىشنى بۇيرۇدى. غىزا ئارىلىقىدا ئەنـ دىجانغا مۇناسىۋەتلىك گەپ سۆزلەر بولۇنمىدى. سۇلتان مەھمۇد ـ خان ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە نېمە مەقسەتتە لەشكەر تارتىپ كەلگەنلىـ كىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك قىلاتتى. يەنە گەپ كوچىلاشقا، پاراڭنىڭ تېمىسىنى ئەسلىي مەقسەتكە يۆتكەشكە بابۇرنىڭ غۇرۇرى يول قويمىدى. بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچسا تاغىسىغا زىيادە يېلىنىپ ـ يالـ ۋۇرۇپ قالىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغانىدى. شۇڭا سەۋرچانـ لىق بىلەن تاغىسىنىڭ ئاتقان لاپلىرىغا قۇلاق سېلىپ جىم ئولـ

تۇردى.

ـــ يەپ ـ ئىچىپ ئولتۇرۇڭەرمەيلى، ـــ دېدى سۇلتان مەھ-مۇدخان ئاخىر ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولۇپ، ـــ ئېيتسىلا، يۇ-رۇشنى نەدىن باشلايمىز؟

ـــ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلايمەن، ـــ دېدى بابۇر كەم-تەرلىك بىلەن.

ـــ گەرچە بىز تاغا بولساقمۇ، ئۆزلىرىگە يارىمىگە كەلدۇك، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان قولىدىكى قىرغاۋۇل پاچىقىنى غاجىلاپ تۇرۇپ، ـــ يەنىلا سىلىنىڭ يول باشلىغانلىرى تۇزۇك.

تاغىسىنىڭ بۇ گېپىى بابۇرغا جەڭنى ئۆزۇڭ قىلسەن، مەن ئارقاڭدىن تاماشا كۆرگەچ قاراپ تۇرىمەن، دېگەندەك تۇيغۇ بەردى. ئۇنىڭ ئاۋۋال ئەندىجانغا ئەمەس، ئاخسىغا تېگىش قىلغۇسى بار ئىدى. چۇنكى ئۇ دادىسىنىڭ ئورنىغا پەرغانە تەختىدە ئولتۇرغان ۋاقتىدا، تەسەررۇپىدىكى ئىككىنچى چوڭ شەھەر ھېسابلىنىدىغان ئاخسىنى ئىنسى جاھانگىر مىرزىغا بېرىپ، ئۇزۇن ھەسەننى ئاخسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەينىلىگەنىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئاخسىدا قوللىغۇچىلىرى كۆپ، ئاساسى پۇختا ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن سەيھۇن دەرياسىنىڭ بويىدىكى ئېگىز يار ئۇستىگە جايلاشقان ئاخسى قورغىنىنىڭ سىپىللىرى مۇستەھكەم، تەبئىي شارائىتى ياخشى بولۇپ، مۇداپىئەگە ئەپلىك، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپسىز ئىدى. ناۋادا ئاۋۋال ئەندىجانغا تېگىش قىلسا، ئىنىسى جاھانگىر مىرزا ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەل قاتارلىق سەركەردىلىرى بەلەن ئاخسىغا قېچىپ بېرىپ مۇداپىئە قىلىۋالسا، ئۇلارنى باش ئەگدۈرمەك تەسكە توختايتتى. مۇشۇلارنى ئويلىغان بابۇر ئاۋۋال ئاخسىنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ چېكىنىش، مۇداپىئە يولىنى ئۇزۇپ تاشلاپ، ئاندىن ئەندىجانغا تېگىش قىلىشنى كۆڭلىگە پۇككەنىدى. گەرچە ئەندىجان شەھىرىنىڭمۇ سىپىللىرى مۇستەھكەم، خەندەك-لىرى چوڭقۇر، ئوزۇق ـ تۇلۇكلىرى مول، ئۇزۇن مەزگىل قامال-

غا بەرداشلىق بېرەلىگۈدەك شارائىتى بولسىمۇ، ئەمما ئەندىجاندا ئۇنىڭ قوللىغۇچىلىرى كۆپ ئىدى. ۋاقتى كەلگەندە ئۇلار ئىچىدىن ماسلىشىپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى.

ــ كەندەرلىك داۋۇنىنىڭ ئۇ تەرىپى ئاخسىغا يېقىن. شۇڭا داۋاندىن ئېشىپ ئاۋۋال ئاخسىغا تېگىش قىلايلىمىكىن؟

ــ مەيلى شۇنداق قىلايلى ئەمىسە، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئارتۇقچە ئىپادە بىلدۈرمەي، ــ بۇگۈنچە لەشكەرلەرنى ئارام ئالدۇرۇپ، ئەتە يولغا چىقساق قانداق بولۇر؟

ھەئە، سۇلتان مەھمۇدخان ئۇچۇن، بابۇرنىڭ ئاۋۋال قايسى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشى بەربىر ئىدى. شۇڭا جەڭگىمۇ ئالدىرماي ئاتاتتى. ئەمما، بابۇرنىڭ لەشكەرلىرىنى ھازىرلا ئاتلاندۇرغۇسى بار ئىدى. تاغنى بىلەن بىرلىشىپ لەشكەر تارتماقچى بولغانلىقىدىن ئىنىسىنىڭ خەۋەر تېپىۋېلىپ، ئاخسى قورغىنىنى مۇداپىئە قىلىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

ــ شۇنداق قىلايلى، ــ دېدى تاغىسىنىڭ گېپىنى يىرالمىغان بابۇر ئامالسىز ھالدا.

بايانتىن بېرى تاغا بىلەن جىيەننىڭ سۆھبىتىگە ئارىلاشماي ئەدەپ ساقلاپ ئولتۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبە بىر پەس خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ھاجەتكە چىقىشنى باھانە قىلىپ، سورۇندىن ئاستا سۇغۇرۇلۇپ چىقتى ـ دە، ئىشەنچلىك خاس نۆكەرلىرىنى بىر چەتكە شەرەتلەپ قۇلىقىغا تېز ـ تېز پىچىرلىدى:

ــ ... يەتكۈزىدىغان گەپنىڭ ھەممىسى مۇشۇ شۇ. دەرھال يولغا چىق. لەشكەرگاھتىن ئايرىلغىنىڭنى ھېچكىم بىلمىسۇن. ئىنىم ئەھمەد تەنبەلگە سۆزۈمنى تولۇق يەتكۈز. ئىشلارىدىن ئازراقلا سەۋەنلىك كۆرۈلىدىغان بولسا كاللاڭغا ھېزى بول.

شۇ دەقىقىدە تاغىسىنىڭ بۇ ئەمرىنىڭ لەشكەرنى مەخپىيەتلىكنى ياۋغا ئاشكارىلاشقا چاپارمەن ماڭدۇرغىنى بابۇرنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايتتى.

※ ※ ※

تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن ئاخىسى شەھىرىنىڭ ئالدىنقى مۇداپىئە سېپى ھېسابلىنىدىغان باب قورغىنىغا يېتىپ كەلگەن بىلەن بۇر، قورغاننى ئىنىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەر ـ لىرىنىڭ ئاللىقاچان ئىگىلەپ بولغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

«تۇنۇگۈن ئايغاقچىلارنىڭ يەتكۈزگەن ئىشەنچلىك مەلۇماتىدىن قارىغاندا، ئۇلار تېخى ئەندىجاندا ئەمەسمىدى؟ باب قورغىنىدىكىلەرمۇ مەن تەرەپ بولۇپ، يېتىپ كېلىشىم ھامان قورغاننى تاپشۇرۇشقا ۋەدە بېرىپ چاپارمەن ئەۋەتكەن ئىدىغۇ؟ ئەجەبكى، جاھانگىر مىرزا مەندىن چاققان چىقىپتۇ ـ يا؟ ئۇلار ئاۋۇال ئاخسىغا تېگىش قىلماقچى بولغانلىقىمنى قانداق بىلىپ قالغاندۇ؟...»

بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىغا غەزەپ، ئۇمىدسىزلىك ئارىلاشقان ئاچچىق تۇيغۇلار قايتىدىن چاڭگال سالدى.

ــ پادىشاھ ئالىلىرىغا مەلۇم بولغاي، ــ دېدى يەزەك[1] قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى ۋەيىس لاغەرى، ــ چارلاپ ئەھۋال ئۇقۇشىمىزدىن مەلۇم بولدىكى، خانزادە جاھانگىر مىرزا ئۇزۇن ھەسەن، ئەھمەد تەنبەل قاتارلىق ئەمىرلەر بىلەن تۇنۇگۈن ئەندىجاندىن كېچىلەپ يول يۈرۈپ، بۈگۈن سەھەردە باب قورغىنىغا تېگىش قىلىپتۇ. قورغاندىكىلەر قورغاننى بېكىتىپ قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، كۆچ سىنىشالماي تەسلىم بولۇپتۇ. ئۇلار ھازىر ئاخسى قورغىنىنىمۇ قاتتىق مۇداپىئە قىلىپ جەڭگە ھازىرلىق كۆرۈۋېتىپتۇ. ئۇلار بىزنىڭ ئاۋۇال ئاخسىغا تېگىش قىلىدىغىنىمىزنى قانداق بىلىپ قالدىكىنە، ھېچ بىلمىدىم.

بابۇر بىلدىم دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىكشىتتى. ئىچ ـ ئىچىدىن قاپساپ كەلگەن غەزەپنى زورىغا بېسىۋېلىپ تۇرغاچقىمۇ

① يەزەك ــ ئالدىن يۈرۈپ چارلىغۇچى قوشۇن.

ئەيتاۋۇر، گەپ قىلىشقا رايى بارمىدى. ئاستا بۇرۇلۇپ ئات ئۈستىدە بەخىرامان ئولتۇرغان تاغىسى سۇلتان مەھمۇد خانغا قارىدى.

ــ بۇ قانداق گەپ ئۆزى، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخانمۇ ھەيران بولغان ھالدا، ــ بۇ بەدىكلەر ئەجەب چاققان چىقىپتۇ دېسە. ئەدەپسىزلىكىنى كۆرمەمدىغان، خان تاغىسىنىڭ ئالدىغا چىقىپ سالام بەرمەكتە يوق، قورغاننى بېكىتمۇالغىنىنى.

ــ چوقۇم بىرى ئۇلارغا خەۋەر بەرگەن گەپ، ــ دېدى قاتتىق غەزەپلەنگەن قاسىمبەگ قاۋچىن ئۆزبىنى تۇتۇۋالالماي، ــ بولمىسا ئۇلار تۇيۇقسىزلا ئەندىجاندىن كېچىلەپ يول يۈرۈپ مۇدا-پىئەدە تۇرۇۋالماسىدى.

ئەنسىرىگەن ئىشىنىڭ ئاخىرى يۈز بېرىپ، شۇنچە باش قاتۇ-رۇپ تۇزگەن پىلانىنىڭ تولۇق بەربات بولغانلىقىنى بىلگەن بابۇر-نىڭ شۇ تاپتا كاللىسى قۇرۇقدىلىپ قالغاندى.

ــ مۇلاھىزىلىرى بەرھەق قاسىمبەگ جانابلىرى، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبە خۇشاللى-قىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، ــ چوقۇم بىرى ئۇلارغا خەۋەر بېرىۋېتىپتۇ. بۇنداق لەشكىرىي مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىغان ئادەم-نى تېپىپ چىقىپ ياساققا تارتىش كېرەك. ئەمىر ــ سەركەردىلىرى ئارىسىدىن جاھانگىر مىرزىغا مايىللىرى بارمۇ يوق، ئوبدانراق ئېنىقلاپ كۆرگەيلا.

ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ مۇشۇنداق ۋاقىتتا كۆڭۈلگە شەك كەل-تۈرىدىغان مۇشۇنداق گەپلەرنى قىلىپ، گۇمانىنى قارىسىغىلا ئۆ-زى تەرەپكە بۇراپ، بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلماقچى بولغانلىقىدىن ئاچچىقى كەلگەن قاسىمبەگ قاۋچىن ئۆزبىنى تۇتۇۋالىمدى:

ــ بۇ ساقىنلىقنى ئەلۋەتتە ئېنىقلايمىز تەلبە بەگ جانابلىرى، ــ دېدى ئۇ ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ كۆزىگە نەشتەردەك تېكىلىپ تۇرۇپ، ــ ئەمما بىلىپ قالغايلاكى، ئەمىر ــ سەركەردىلىرىمىز بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىغا پەرزەنتتەك ساداقەتمەن. ئاسىي ــ مۇناپىقلار سەمەرقەنتتىكى ۋاقىتىدىلا قارا نىيىتىنى ئاشكارىلاپ

جاھانگىر مىرزىنىڭ يالىقىنى يالىغلىق كېتىپ بولغان.

قاسىمبەگ قاۋچىنىنىڭ بۇ گەپنى ئىنىسى ئەھمەد تەنبەلگە ئىشارە قىلىپ دەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ چىرايى قارىداپ كەتتى. ئوسال ئەھۋالدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تۇمۇنى قارىغا ئالدى:

ــ تاشكەنتتىن كەلگەن سەركەردىلەر ساداقەتسىزلىك قىلىپ خەۋەر يەتكۈزگەن دېمەكچىمۇ سىلى؟

ــ يوقسۇ تەقسىر، ــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن زەردە بىلەن، ــ قۇرۇق ياغاچتىن ھۆل پۇتاق چىقىرىپ، ئارىغا نىزا سالىدىغان ئۇنداق پەرەزنى قىلمىسىلا. كەمىنىلىرىنىڭ زىنھار ئۇنداق مۇددىئاسى يوق. ئەمما تۇنۇگۈن بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا ئاشۇ تەدبىرنى دېگەندە سورۇندا ئىككىلا تەرەپنىڭ ئەمىر ـ سەركەردىلىرى بار ئىدى. ئەمما كىمىنىڭ ئىچىدە توڭگۇز قاتىراۋاتقانلىقىنى چىرايىغا قاراپ بىلگىلى بولمايدىكەن.

ئەسلىدىنلا خۇدۇكسىرەپ تۇرغان ئەھمەدبەگ تەلبە يەنە زاكۇنلاشسا ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ زۇۋانىنى يىغىشقا مەجبۇر بولدى.

ــ بولدى، تالاشماڭلار جانابى ئەمىرلەر، ــ دېدى بابۇر تەرىكىپ، ــ ھازىر بۇ ئاسىيلىقنىڭ سۇرۇشتىسىنى قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس، ــ ئۇ گەپ قىلماي تۇرغان تاغىسىغا قاراپ قويۇپ داۋام قىلدى، ــ بىر ھېسابتا ئۇلارنىڭ ئالدىمىزغا كەلگىنىمۇ ياخشى بولۇپتۇ. ئىلگىرى ـ كېيىن بولسىمۇ ھامىنى ئۇلار بىلەن ئۇچراشماي قالمايتتۇق.

شۇ تاپتا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئېنىق بىر نىشانى يوق ئىدى. ئۇ تاشكەنتتىن لەشكەر تارتىپ چىققاندا: «ئۇدۇل ئەندىجانغا بارساملا جاھانگىر مىرزا ئالدىمغا قول باغلاپ چىقىدۇ. ئاغا ـ ئىنى ئىككى جىيەنىمنى راسا بىر ئېيىبلەپ، ئاندىن ياراشتۇرۇپ، بابۇرغا ئەندىجاننى، جاھانگىر مىرزىغا ئاخسىنى بۇيرۇپ بېرىپ

قايتىمەن. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككىلىسى مەندىن مىننەتدار بو ـ لۇپ، ھۆكۈمۈمگە بويۇن تولغىيالمايدىغان بولىدۇ. ئانىلىرىمۇ جىيەنلىرى بىلەن كارى بولمىدى دەپ مەندىن رەنجىيەلمەيدۇ. مۇشۇ باھانىدە بابۇر پادىشاھنى زىممىيلىك بىلدۇرۇش[1] كە مەج ـ بۇر قىلىمەن» دېگەنلەرنى خىيال قىلغانىدى. كۈتمىگەندە جاھاز ـ گىر مىرزىنىڭ ئالدىغا قول باغلاپ چىقىش ئۈيىاقتا تۇرسۇن، رەسمىي جەڭگە ھازىرلىنىپ تۇرۇشى ئاشۇ شەرىن خىيالىلىرىنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتكەنىدى. ئەسلىدىنلا لەشكىرىي تەد ـ بىرگە چولتا، جەڭ ماھارەتلىرىگە خام سۈلتان مەھمۇدخان تۇنۇ ـ گۈنكى لەشكىرىي تەدبىرنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن غەزەپلە ـ نىپ تۇرسىمۇ، ئەمما ھازىر قانداق قىلىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى. ئۇنىڭغا قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ مۇنازىرىسى پەقەتلا تەسىر قىلمىغانىدەك قىلاتتى.

ـــ جاھانگىر مىرزا ئۇرۇشۇشنى تايىن تاپقان بولسا بىزمۇ جەڭگە ھازىرلىق كۆرەيلى، ـــ دېدى ئەڭ ئىشەنچلىك ئەمىرىنىڭ قىلغان سۈيقەستىدىن خەۋەرسىز سۈلتان مەھمۇدخان تىلىنى چاينەپ، ـــ لەشكەرلەر باب قورغىنىغا ھۇجۇم باشلىسۇن ئەمىسە.

ـــ مېنىڭچە، باب قورغىنى بىلەن كارىمىز بولمىسۇن، ـــ دېدى بابۇر كەسكىنلىك بىلەن، ـــ ئۇلارنىڭ بىر قېتىملىق ھۇ ـ جۇمىمىزغا بەرداشلىق بېرەلىشى ناتايىن. كۈچىمىزنى ئارتۇقچە خۇراتمايلى. ئەسلىدە باب قورغىنىنى ۋاقىتلىق لەشكەرگاھ قىلارمەن دەپ ئويلىغۇدىم. ئەمدى ئۇدۇل بېرىپ ئاخسى قورغىنى ـ نى مۇھاسىرىگە ئالايلى. ئاخسىنى ئالساق باب قورغىنىدىكىلەر ئۆزلۈكىدىن ئەل بولىدۇ. ناۋادا خان تاغامغا ماقۇل كەلسە، بىر گۈرۈھ سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى ئەندىجانغا تېگىش قىلىشقا ماڭ ـ دۇرايلى. پەمىچە، ئۇلارنىڭ ئەندىجاندا تۇزۇك لەشكەرلىرى قال ـ مىدى. جاھانگىر مىرزىنىڭ ئىككى تەرەپكە تەڭ يېتىشكۈدەك

① زىممىيلىك بىلدۇرۇش ـــ مۇستەقىل پادىشاھلىقنى ساقلاپ قېلىپ، ئولپان تاپشۇرۇش.

ماغدۇرى بارمۇ ـ يوق، بىر كۆرۈپ باقايلى.
كۇتۇلمىگەن بۇ تەدبىرنى ئاڭلاپ ئەھمەدبەگ تەلىبە ئالدىراپ قالدى:
ـــ مېنىڭچە لەشكىرىي كۈچىمىزنى پارچىلىماي تۇرايلىمىكىن، ـــ دېدى ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانغا قاراپ.
ـــ نېمىشقا؟
تاغىسىنىڭ گالۋاڭلىقىدىن جىلە بولۇپ تۇرغان بابۇرغا ئەھمەدبەگ تەلىبەنىڭ ئاقساقاللىق قىلىشى ياقمىغانىدى.
ـــ چۈنكى، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلىبە كۆزلىرىنى بابۇردىن قاچۇرۇپ تۇرۇپ، ـــ بىر گۇرۇھ لەشكەرلەرنى ئەندىجانغا يولغا سالساق، كۈچىمىز ئاجىزلاپ كېتىدۇ. ناۋادا ئىنىلىرى جاھانگىر مىرزا بۇنىڭدىن خەۋەر تاپسا، ئالدىمىزدىن ئاخسى قورغىنىدىكىلەر، ئارقا تەرىپىمىزدىن باب قورغىنىدىكىلەر تەڭلا ھۇجۇم باشلايدۇ ـ دە، ئىككى تەرەپتىن كەلگەن ھۇجۇمغا بەرداشلىق بېرەلمەي قالىمىز.
ئەزەلدىن تۇزۇك جەڭ كۆرۈپ باقمىغان سۇلتان مەھمۇدخانغا مۇشۇنچىلىك تەشۋىش كۈپايە قىلاتتى. شۇڭا ئۇ بابۇر گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ بولغۇچە ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:
ـــ بۇ گەپنىڭمۇ ئاساسى بار. بەش بارماقنى تەڭلا ئېغىزغا سالغىلى بولماس، دەپتىكەن. ئاۋۋال كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئاخسىغا تېگىش قىلايلى، ـــ ئۇ بابۇرنىڭ چىرايىدىكى نارازىلىقنى كۆرۈپ قوشۇپ قويدى، ـــ ئالدىراقسانلىق قىلمايلى. ئالدىرىغان يولدا قالار. بىر ـ بىرلەپ كېلەيلى.
بابۇر تاغىسىنىڭ سۆزىنى يېرىشقا يەنە ئامالسىز قالدى. ئۆزىنىڭ ئازغىنە لەشكىرىنى ئىككىگە بۆلۈشكە تەۋەككۇل قىلالمىدى.
ـــ لەشكەرلەر ئۇدۇل بېرىپ ئاخسى قورغىنىغا تېگىش قىلسۇن، ـــ دېدى ئۇ قاسىمبەگ قاۋچىنغا قاراپ.
شۇ تاپتا بابۇرنىڭ قانچىلىك جىلە بولۇۋاتقانلىقىنى قاسىم-

بەگ قاۋچىنلا چۈشەنگەندەك قىلاتتى.

ئۇلار ناغرا ـ سۇناي، داقا ـ دۇمباق چېلىپ جەڭگە ئۇندىگەن بولسىمۇ، قورغان ئىچىدىكىلەر نېمە ئۈچۈندۇر جەڭگە چىقماي تۇرۇۋالدى. تاشكەنتتىن چىققان ۋاقتىدىلا جەڭ قىلىشقا ئانچە رايى يوق سۇلتان مەھمۇدخان ئاخسىنىڭ بوسۇغىسى تۈۋىگە كەلـ گەندە يەنە قاشاڭلىق قىلىشقا ئامال تاپالماي لەشكەرلىرىنى بابۇر ـ نىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

بىر قانچە قېتىم قوزغىغان شىددەتلىك ھۇجۇمنى ئاخسى قورغىنىدىكىلەر قورغانىنىڭ چوڭقۇر مۇداپىئە خەندىكى ۋە مۇس ـ تەھكەم سېپىلىغا تايىنىپ، يا ئوقى، مەنچاناق، زەمبىرەك ئوقلـ رى بىلەن ئوڭۇشلۇق چېكىندۈردى. لەشكەرلەرنىڭ بەھۇدە تالا ـ پەتكە ئۈچراۋاتقانلىقىنى كۆرگەن بابۇرنىڭ يەنە قارامىلىق قىلغۇ ـ سى كەلمىدى. چۈنكى لەشكەرلەر ئىچىدە ئۆلۈش ـ يارىلىنىش كۆپەيسە سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ رەنجىپ قېلىشى ئېنىق ئىدى. بىر كۈن ئەنە ئاشۇنداق ئۆتۈپ كەتتى، بىرلەشمە قوشۇننىڭ ھۇ ـ جۇمىغا ئاخسى قورغىنىدىكىلەرنىڭ تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى پەملىگەن ئەھمەدبەگ تەلبە كېچىدە قورغانغا يەنە مەخپىي ئايغاق ـ چى ماڭدۇردى.

«ئۇلارغا سۆزۈمنى يەتكۈز. سۇلھى تەلەپ قىلسۇن. جاھىللىق قىلىپ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈپ قويمىسۇن. ئالىيلىرى ھازىر ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار جەڭنى ئىختىيار قىلسا، چوقۇمكى تاشكەنت لەشكەرلىرىگە يېتـ ەدىغان تالاپەت ئېغىر بولىدۇ. بۇ ئىش خان ئالىيلىرىنىڭ جەھلـ ـنى قاتۇرۇپ قويۇشى، مۇشۇ سەۋەب بىلەن بىراقلا بابۇر مىرزا تە ـ رەپكە ئېغىپ كېتىشى مۇمكىن. بابۇر مىرزا لەشكىرىي تەدبىرگە خىلىلا پۇختا ئىكەن. ئەتە باشقا ئۇسۇل بىلەن قورغانغا تېگىش قىلىشى مۇمكىن. زەمبىرەكچىلىرىمۇ بەك يامانەك قىلىدۇ. يەنە كېلىپ بىرلەشمە قوشۇننىڭ كۆچىنى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بول ـ مايدۇ. شۇڭا ھازىرقى ئەڭ ياخشى چارە سۇلھى. سۇلھى رويابقا

چىقسا خان ئالىيلىرى لەشكەرلىرىنى ئېلىپ تاشكەنتكە قايتىدۇ. بابۇر مىرزا يەنە يالغۇز قالىدۇ. سۇلھىنىڭ ئىشىنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلىمەن» دەپ جېكىلىدى ئۇ ئايغاقچىسىغا.

ئاخىسى قەلئەسىنى ھۇجۇم بىلەن ئېلىشقا بابۇرنىڭ ئىشەنچى بار ئىدى. گەرچە ئەندىجانغا لەشكەر ماڭدۇرۇشقا تاغىسىنىڭ قولىمىغانلىقىدىن رەنجىپ قالغان بولسىمۇ، ئاسىيلارنىڭ ئىشىنى ئاخىسىدا بىر تەرەپ قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئۆزىگە تەسەللى بەرگەنىدى. شۇڭا بۇگۈن ئەتىگەندىلا تاغىسىغا سالام بېرىۋېتىپ، ئاندىن قورغانغا ھۇجۇم تەشكىللەش ئۈچۈن قاسىمبەگ قاۋچىن بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ چېدىرىغا كىردى.

ــ كەلسىلە، يۇقىرى ئۆتسىلە، ــ سۇلتان مەھمۇدخان ئۇنى ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن يېنىغا تەكلىپ قىلىدى. چاپارمەن ماڭىدۇراي دەپ تۇرغانىدىم. كەلگەنلىرى بەك بەلەن بولدى. قېنى مەزەگە باقسىلا. ئاۋۇال ناشتا قىلايلى، ئاندىن مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار.

«مۇھىم ئىش بار» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ بابۇرنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى، ئەمما كوچىلاپ سوراشنى ئەپ كۆرمەي، داستىخانغا ئىشتىھاسىزلا قول ئۇزاتتى.

سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بېرىش ئۈچۈنمۇ ياكى نامەلۇم مۇھىم ئىشنىڭ مەسلىھەتىگە چاقىرتىلغانمۇ ئەيتاۋۇر، داستىخاندا سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ھەممە ئەمىر ــ سەركەردىلىرى بار ئىدى. ئۇلار خۇددى باراۋەتتە ئولتۇرغاندەك تايىنى يوق پاراڭلارنى قىلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ بولغۇسى جەڭنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويماي، ھەدەپ سۇلتان مەھمۇدخانغا خۇشامەت قىلىشلىرى بابۇرغا پەقەتلا ياقمىدى.

ــ مۇنداق ئىش، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئاخىر ئەسلىي مەقسەتكە كۆچۈپ، ــ بايام ئىنىلىرى جاھانگىر مىرزا دەرگاھىدىن ئەلچى كەلدى، مۇددىئاسى سۇلھى تەلەپ قىلىش ئىكەن. قولغا كىرەي دەپ قالغان ئولجىنى بىرى تارتىۋالغاندەك تۇيۇ-

غوغا كەلگەن بابۇرنىڭ ۋۇجۇدى ئاچچىق سىلكىندى، لەۋلىرى سېزىلەرلىك تىترىدى:

ـــ كۆتۈرسۇن ئۇنداق سۇلھىسىنى! ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنى تۇ-تۇۋالالماي، ـــ ئۇنداق نىيىتى بار ئادەم باشتىلا مۇددىئاسىنى ئاشكارىلىسا بولماسمىدى، كىمنى ئەخمەق قىلماقچىكەن؟! ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە سۇلھىگە ئورۇن قالمىدى. يا گۇناھىنى بوي-نىغا ئېلىپ ئالدىمىزغا كەلسۇن، ياكى بولمىسا لەشكەرلىرىنى ئېلىپ چىقىپ جەڭگە ھازىرلانسۇن، بۇنىڭدىن باشقا يول يوق!

بابۇرنىڭ ئاۋازى خېلىلا قاتتىق چىقىپ كەتتى.

چېدىرنىڭ ئىچىدە بىر پەس تىمتاسلىق ھۆكۈم سۈردى.

ئەھمەدبەگ تەلبە سۇلتان مەھمۇدخانغا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ قەستەن گېلىنى قىردى، ئەمما قاتتىق غەزەپلەنگەن بابۇر-دىن ئېھتىيات قىلىپ گەپ قىلىشقا پېتىنالمىدى.

ـــ دېگەنلىرىغۇ تامامەن توغرا، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئېغىز ئېچىپ، ـــ ئەمما، قارشى تەرەپنىڭ سۇلھى تەلىپىنى قو-بۇل قىلماسلىق جەڭ قائىدىسىگە خىلاپ، رەقىبلىرىمىزنى جەڭ-سىز بويسۇندۇرغىلى بولسا، ئەلۋەتتە ئىشنى سۇلھى يولى بىلەن ھەل قىلىش كېرەك. بۇ ئاتا ـ بابىلىرىمىز داۋاملاشتۇرۇپ، ئەمەل قىلىپ كەلگەن يوسۇن. سۇلھى بىلەن بىھۇدە قان تۆكۈلۈشنىڭ، تالاپەتنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ ئەمەسمۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە جا-ھانگىر مىرزا ھەرقانچە گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ سىلىنىڭ ئۇ-نىلىرى، شۇنداقلا جىيەنىم. شۇڭلاشقا ئاچچىقلىرىغا ھاي بە-رگەيلا.

ـــ بەرھەق، خان ئالىيلىرى دانادۇر، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە دەرھال ئېغىز ئېچىپ، ـــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئاچچى-قىنى بېسىۋالالماي شۇنداق دېگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنىسى جاھانگىر مىرزىنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدۇ. پادىشاھ ئالىيلىرى سىلى ئاغا بولغاندىكىن يەنىلا سەۋر قىلسىلا، قاراپ تۇرۇپ جانابى خان تاغلىرىنى تەڭلىكتە قويۇشنى خالىمايدىلا ھەقچان. خان

ئالىيلىرىنىڭمۇ كۆز ئالدىدىلا ئىككى جىيەن ئوغلىنىڭ بىر ـ بىرىگە قىلىچ تەڭلىگەنلىنى كۆرگۈسى يوق. يەنىلا سىلى مەرھەمەتلىك بولغايلا پادىشاھ ئالىيلىرى.

ئەھمەدبەگ تەلبەنىڭ سۆزلىرى بابۇرغا خىلىلا تەسىر قىلدى. بالىلىق دەۋرىدىكى ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بىلەن يېتىلىشىپ، بىر ـ بىرىگە كۆيۈنۈپ ئۆتكەن ئەسلىمىلەر كۆز ئالدىدىن لىپ قىلىپ ئۆتۈپ، ۋۇجۇدىنى خجىللىق تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى. دېمىسىمۇ كىچىك چېغىدا جاھانگىر مىرزا بابۇرغا تولىمۇ ئامراق ئىدى. ئاغا دېسە ئاغا دەپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپلا يۈرەتتى. شۇ تاپتا بابۇرنىڭ ۋۇجۇدىدا ئاداۋەتتىن كۆرە قېرىنداشلىق مېھرى غالىب كېلىۋاتاتتى.

«ئەجەب تىلىنى بىلگىلى بولمايدىغان ئادەمكىنا بۇ تەلبە بەگ، ــ دەپ ئويلىدى قاسىمبەگ قاۋچىن ھەيران بولغان ھالدا، ــ ئۇنىڭ زادى نېمە مەقسىتى باردۇر؟ بىر قارىسا سۆزلىرى شۇنداق ئورۇنلۇق. بۇنداق ياخشى نەسىھەتلەرنىڭ ئالدىدا بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى يەنە نېمىمۇ دېيەلىسۇن...»

بابۇرنىڭ شۇكلەپ قالغىنىنى كۆرۈپ سۇلتان مەھمۇدخان يەنە ئېغىز ئاچتى:

ــ ئاۋۋال جاھانگىر مىرزىنىڭ سۇلھى تەلەپ قىلىشىدىكى مۇددىئاسىنى بىلىپ باقايلى. سۇلھىنى قوبۇل قىلىش ـ قىلماسلىق بەربىر ئۆزىمىزنىڭ ئىختىيارىدا ئەمەسمۇ.

ــ قۇلىقىم سىلىدە تاغا، ــ دېدى بابۇر مەيۈسلۇك بىلەن، ــ مەنمۇ قان تۆكۈشكە خۇشتار ئەمەس. ئەل ـ يۇرتقا ئاسايىشلىق يۈزلەنسىكەن، ئاۋام ـ رەئىيەت ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلۇپ خاتىرجەم ياشىسىكەن، ئاتا ـ بابىلىرىمىزدىن قالغان سەلتەنەت رونىق تاپسىكەن دەيدىغان ئۇمىدىم بار.

ــ ھىممەتلىرىگە باركاللا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان رازىمەنلىك بىلەن، ــ ئۇنداق بولسا مەن ئاغا ـ ئىنى ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۇرگۈچى بولاي. ئۇلارمۇ شۇنى خالايدىغاندەك قىلى-

دۇ. مېنىڭ ئورنۇمدا ئىشكئاغىسى ئەھمەدبەگ تەلبە جانابلىرى بىرىپ ئۇلار بىلەن سۆزلىشىپ كەلسۇن.

بابۇرنىڭ قاسىمبەگ قاۋۇچىنىمۇ قوشۇپ قويغۇسى بار ئىدى. ئەمما، تاغىسىنىڭ ماڭا ئىشەنمىدى دەپ رەنجىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بۇ گەپنى ئاغزىدىن چىقىرالمىدى.

ــ بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇچۇن خاس خىزمەت قىلىشنى شەرەپ دەپ بىلىمەن! ــ دېدى ئىشنىڭ كۇتكەن يېرىدىن چىققانلىقىدىن خۇشال بولغان ئەھمەدبەگ تەلبە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ.

ــ ئەمىسە دەرھال يولغا چىقسۇنلا، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان، ــ ياخشى خەۋەر ئېلىپ كەلگەيلا.

ــ پەرمانبەردارمەن!

ئەھمەدبەگ تەلبە كۇن چۇشتىن قېيىلغاندا ئاخسى قورغىنىدىن قايتىپ كەلدى.

ــ خانزادە جاھانگىر مىرزىنىڭ ئاغىسى بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىدىن پەرغانە سەلتەنەتىنى تارتىۋېلىش نىيىتى زىنھار يوق ئىكەن، ــ دېدى ئۇ ئاۋۇال سۇلتان مەھمۇدخانغا، ئاندىن بابۇرغا لاپ ئېتىپ قارىۋېلىپ، ــ پەقەت كىملەرنىڭدۇر بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرى قازا قىلدى، ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇك دېگەن سۆزلىرىگە، بەرگەن قەسەملىرىگە ئىشىنىپ قېلىپ، تەخت ــ سەلتەنەتنى پاسىبانسىز قالمىسۇن دەپ ئەندىجانغا بارغانىكەن. بىراق، مەۋلانە خوجا ئابدۇللا قازى ھەزرەتلىرى خانزادىگە خۇددى سىھىللارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىپ شەھەرگە كىرگۈزمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاداۋەت ئۇلغىيىپ ئۇرۇش بولۇپتۇ. خوجا قازى ھەزرەتلىرىنى قول ئاستىدىكى بىر قىسىم قارام سەرۋازلارنىڭ دارغا ئاسقانلىقىدىن كېچىكىپ خەۋەر تېپىپ تولىمۇ ئەپسۇسلىنىپتۇ. بابۇر پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھايات ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ خۇشال بولۇپتۇ. ئەمما، ئالدىغا سالامغا بارسا ئەدەپلىنىشىدىن ئەنسىرەپ جۇرئەت قىلالماپتۇ.

ــ شۇنچىلىك ئىشكەن ئەمەسمۇ مانا، ــ دېدى سۇلتان

مەھمۇدخان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ مەنمۇ جاھانگىر مىرزىنىڭ تاجۇ تەخت ئۈچۈن ئىسيان قىلىشىغا ئىشەنمىگەنىدىم. ئارىدا ئۇ-قۇشماسلىق بولغانىكەن ـ دە. ئۇنى دېمىسىمۇ قەدىرلىك جىيە-نىمنىڭ سەمەرقەنتتە ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدىكى شۇم خەۋەر تاشكەنتكىمۇ يېتىپ كەلگەن. شول چاغدا مەنمۇ كۆپ قايغۇرغانىدىم.

ئۆزىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى يالغان خەۋەرنىڭ پۈتكۈل پەر-غانە ۋادىسىغا پۇر كەتكەنلىكىنى بابۇرمۇ ئوبدان بىلەتتى. شۇ تا-تا ئۇنىڭ ئىنىسىغا بولغان ئۆچمەنلىك تۈيغۇلىرى بىردىنلا پە-سىيىپ، ئورنىغا ئەپۇچانلىق ئالماشتى.

«دېمىسىمۇ جاھانگىر مىرزا تېخى كىچىك، ئىشلارغا ئۆز ئالدىغا ھۆكۈم چىقىرالمۇچىلىكى يوق. كىم قاياقتا باشلىسا شۇ ياقتا مېڭىۋېرىدۇ. باشتىلا قاسىمبەگ قاۋچىنىنىڭ گېپىگە كىرىپ ئۇنى سەمەرقەنتتىكى لەشكىرىي يۇرۇشكە بىللە ئېلىپ كەتكەن بولسام بۇ ئىشلارمۇ يۈز بەرمەس بولغىيتتى...»

ـــ ئەمما، ـــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلبە، ـــ جاھانگىر مىرزە-نىڭ كىچىككىنە بىر تەلىپى بار ئىكەن.

بابۇر خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئۇنىڭغا يالت ئېتىپ قارە-دى.

ـــ قېنى خوش، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئەھمەدبەگ تەلبەنى سۆزلەشكە دەۋەت قىلىپ.

ـــ جاھانگىر مىرزا دەيدۇكى: ئاغام سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇپ ماۋەرائۇننەھرنى تەسەررۇپىغا ئالغاندىكىن، پەرغانىنى ماڭا بېرىشى كېرەك ئىدى. بىر قانچە سۇخەنچىلەرنىڭ پىتنىسە-گە ئىشىنىپ ئاتايىن ئەندىجانغا لەشكەر تارتىپ كېلىشىنىڭ ھا-جىتى يوق ئىدى. ئاغام خاتىرجەم سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇ-ۋەرسۇن. مەن ئۇنىڭ ھۆكمىگە شەرتسىز ئىتائەت قىلىمەن. پەر-غانە سەلتەنەتى يەنىلا ئاغامنىڭ ھۆكۈمدە بولىدۇ. قانچىلىك باج، خىراج، ئولپان بەلگىلەپ بەرسە ۋاقتى ـ قەرەلدە ئەۋەتىپ بېرە-

مەن. ئىنىلىق بۇرچۇمنى ئادا قىلىپ ساداقەتمەنلىك بىلەن مۇلازىمەتتە بولىمەن. بۇنىڭدىن ئارتۇق تەلىپىمىز يوق...

ـــ راست، سەمەرقەنت تەختگاھىنى ئىلكىلىرىگە ئالغان ئەسمىدىلە، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان ئەھمەدبەگ تەلىبەنىڭ گېپىنى بۆلۈپ، ـــ سەركەردىمىز شەيبانىخانغىمۇ ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈشكە پۈرسەت بەرمەي قوغلىۋەتكەنكەنلا. ئاردىدىكى بۇ ئۇقۇشماسلىقتىن مەنمۇ كۆپ ئەپسۇسلانغانىدىم. سەمەرقەنت تەختگاھىغا ئىگە بولۇپ تۇرۇقلۇق ئىنىلىرىدىن پەرغانە سەلتەنەتىنى قىزغانغانلىقلىرى پەقەتلا بولماپتۇ. شۇڭا جاھانگىر مىرزىمۇ ئامالسىزلىقتىن سەركەشلىكنى تاللىغان گەپ.

بابۇر تاغىسىنىڭ تەنىگىمۇ، مەسخىرىگىمۇ، تەنبىھكىمۇ، نەسىھەتكىمۇ ئوخشىمايدىغان سۆزىدىن گاڭگىراپ قالدى. سەمەرقەنتنى تاشلاپ چىققىنىنى دېيىشتىن نومۇس قىلدى. شۇ تاپتا سەمەرقەنتنىڭ كىمنىڭ ئىلكىدە ئىكەنلىكىنى ئۇزۇمۇ بىلمەيتتى. ئەس ـ يادى ئەندىجاننى قۇتقۇزۇشتا قالغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوزۇق ـ تۇلۇك مەسلىسىنى ھەل قىلالمىغاچقا، ھەم كېسىلى خېلى ئېغىر بولغاچقا، سەمەرقەنتنى ئاشۇنداقلا تاشلاپ كەلگەندى. بۇ ئەھۋالنى ئېيتسا تاغىسى ۋە تاغىسىنىڭ ئەتراپىدىكى بەگلەرنىڭ مەسخىرە قىلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. بۇنداق مەسخىرىنى ئۇنىڭ غۇرۇرى كۆتۈرمەيتتى.

ئۇنىڭ گەپ قىلماي تۇرغىنىنى كۆرگەن سۇلتان مەھمۇدخان «بابۇر سەمەرقەنتتىنمۇ، ئەندىجاندىنمۇ كېچىلمەيۋاتقان ئوخشايدۇ» دەپ چۈشىنىپ قالغاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا سەمەرقەنت تەختگاھىغا ئېرىشەلمەسلىكتىن ئىبارەت ھەسەت تۇيغۇلىرى قايتىدىن قوتراشقا باشلىغاندى.

ـــ كەڭ قورساق بولسىلا، مەرھەمەتلىكمۇ ئېسىل پەزىلەت، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان يۇرەك ـ باغرى مۇشۇك تاتىلىغاندەك ئېچىشىپ تۇرسىمۇ ئۆزىنى كەڭ قورساق كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، ـــ سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەرگە ئىگە بولغاندىكىن،

ئەندىجاننى جاھانگىر مىرزىغا بەرسىلە. بۇ ئەسلىدە ئالايىتەن لەشكەر تارتىپ كېلىپ ھەل قىلىدىغان ئىشمۇ ئەمەسكەندۇق. مەنمۇ تېگى ـ تەكتىنى ئېنىقلىمايلا تاس قاپتىمەن بۇ ئاداۋەتنى ئۇلغايتىۋەتكىلى. بوپتۇ، مۇشۇ باھانىدە دىدارلىشىۋالدۇق. يەنە مۇشۇ باھانىدە ئەندىجانغا بېرىپ بۇزرۇكۋار ئانىلىرىمنى، ئىگىچىلىرىمنى يوقلىۋېلىپ ئاندىن تاشكەنتكە قايتاي. سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئۇدۇل تاشكەنتكە ماڭغاچ تۇرسۇن. سىلىمۇ مەن بىلەن بىللە ئەندىجانغا بارسىلا. جاھانگىر مىرزا بىلەن ئىككىلىرىنى بۇزرۇك ئانىلىرىمنىڭ ئالدىدا ياراشتۇرۇپ قويماي.

ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان بابۇرنىڭ تاغىسى بىلەن بىللە ئەندىجانغا بېرىشقا رايى بارمىدى. ئەمدى ۋەزىيەتتە تۈيۇقسىز ئۆزگىرىش بولۇپ، ئىشلار ئۇنىڭغا پۈتۈنلەي پايدىسىز بولۇپ قالغان، سۇلتان مەھمۇدخان بىتەرەپ بولۇپ تاشكەنتكە لەشكەر چېكىنىدۇرۇشنى قارار قىلغانىدى. ئۇنىڭ بۇ ھۆكۈمگە قارشى چىقماي دېسە رەنجىپ قېلىشى، بابۇرنى ئىنسابسىزلىقتا ئەيىبلىشى، جاھانگىر مىرزىنى قوللىشى ئېنىق ئىدى. ئۆز ئالدىغا جەڭ قىلاي دېسە، ئىلكىدە جەڭ قىلغۇدەك لەشكەرلىرى يوق ئىدى. يېڭىلىپلا قالسا پەرغانە ۋادىسىغا قايتا ئاياغ باسالمايتتى. ئەھۋالنى ئوچۇق ئېيتىپ تاغىسىغا يالۋۇرۇشقا غۇرۇرى يول قويمىدى.

«خەسىس، نادان كىشىلەردىن ھىممەت كۈتۈش سۆزگە تىنامۇت تەلەپ قىلغانغا ئوخشاش، ئەسلىدىمۇ تاغامنىڭ ئالدىغا يار-دەم تەلەپ قىلىپ بېرىشىم خاتا بولغان. ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈمنىڭ بىچارە ھالىتىمنى ئۇلارغا ئاشكارىلىماي. بەلكىم، سەمەرقەنت تېخىچە ئېگىسىز تۇرغاندۇ ياكى يەنە قايتىدىن ئىلكىمگە ئالارمەن. ئاۋۋال بۇلار بىلەن خوشلىشاي...»

ـــ سىلى ماڭغاچ تۇرسىلا. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىم بىلەن ئەندىجانغا بارسام جاھانگىر مىرزا يەنە گۇمانلىنىپ تەشۋىشكە چۈشۈپ قالمىسۇن. ئۇلارنى خوجەنتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ ئاندىن باراي. بۇزرۇك مومىلىرىم بىلەن ئانامغا سالام ئېيتسىلا.

بەلكىم سەمەرقەنتكە قايتىشمىمۇ مۇمكىن.

ــ ئىختىيارلىرى، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان بابۇرنى ئانچە زورلاپ كەتمەي، ــ سەمەرقەنت تەختگاھى قاراقسىز قالسا- مۇ بولماس. ئۆزلىرى بىلىپ بىر ئىش قىلۇرلا.

ئەتىسى سۇلتان مەھمۇدخان ئەندىجانغا، بابۇر خوجەنتكە قاراپ يولغا چىقتى. پايدىنى ئىككى ئاردا چاندۇرماي ئويۇن ئويۇ- نىغان ئەھمەدبەگ تەلبە ئالغانىدى. ھەئە، ئۇ ئاخسىغا سۇلھىگە بارغىنىدا جاھانگىر مىرزىدىن پارا ئالغان بىر خۇرجۇن ئالتۇننى سۇلتان مەھمۇدخاندىن يوشۇرۇپ تاشكەنتكە ئېلىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئەندىجان بىلەن سەمەرقەنتنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان خوجەنت مېۋە ـ چېۋە ماكانى ئىدى. بولۇپمۇ ئەل ـ يۇرت ئارد- سىدا سەمەرقەنتنىڭ ئالمىسىنىڭ، خوجەنتنىڭ ئانىرىنىڭ داڭقى بار ئىدى. خوجەنت شەھەر قورغىنى بىر ئېگىزلىككە جايلاشقان بولۇپ، سەيھۇن دەرياسى شەھەرنىڭ شىمال تەرىپىدىن ئەگىپ ئاخسى شەھىرى تەرەپكە قاراپ ئاقاتتى. دەريا بىلەن شەھەرنىڭ ئارىلىقى بىر ئوق يېتىم كېلەتتى. شۇڭا دەريا سۇيىنىڭ شاۋقۇ- لىرى شەھەرگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

سارايدا ئولتۇرۇۋېرىپ ئىچى پۇشۇپ كەتكەن بابۇر مەقسەت- سىزلا ئايلىنىپ سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىققانىدى. ئۇ سېپىلنىڭ ئۈستىدە بىر پەس ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭدى. سېپىلدا كۆزەتچە- لىك قىلىۋاتقان لەشكەرلەر ياش پادىشاھقا ئېگىلىپ سالام بېرىپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشەتتى. بابۇر بۇرج[1]قا چىقىپ مۇنۇغىل (يەنە بىر ئىسمى مۇتۇغىل) تاغلىرىغا ئۇزاق نەزەر تاشلىدى. پاھ! دەرۋىش چۆلىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامال ئۇنىڭغا باشقىچە ھۇزۇر بە- غىشلىدى. ئۇ تاغدىن نەزەرىنى ئاغدۇرۇپ ئاۋۋال ئەندىجان تەرەپ-

① بۇرج ــ سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارى.

كە، ئاندىن سەمەرقەنت تەرەپكە قاراپ ھەسرەتلىك ئۇھسىنىدى. سەمەرقەنتنى ئاللىقاچان نەۋرە ئاكىسى سۇلتان ئەلى مىرزا ئىگىدىلەپ بولغانىدى. ئەمدى ئۇ ئەندىجاندا ئىنىسى جاھانگىر مىرزا تەرىپىدىن قارشى ئېلىنمىغانلىغا ئوخشاش سەمەرقەنتتىمۇ نەۋرە ئاكىسى تەرىپىدىن قارشى ئېلىنمايتتى. ھەر ئىككىلا شەھەردىن بىراقلا قۇرۇق قالغانىدى. ئۇنىڭ ھەسرىتى يالغۇز بۇلا ئەمەس ئىدى. تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سۇلھى قىلىشى بىلەن ئەندىجاندىن ئۇمىدىنى ئۈزۈپ خوجەنتكە قايتىشقا مەجبۇر بولغاندىن كېيىن ئەلى دەرۋىش بەگ، ئەلى مەزىد قاۋچىن، مۇھەممەد باقىر بەگ، شەيخ ئابدۇللا ئىشكىئاغىسى، مىرىم لاغەرى قاتارلىق چوڭ ۋە ئىچكى بەگلىرى ئەندىجاندىكى ئۆيۈاقى، خوتۇن ـ بالىلىرىدىن ئەنسىرەپ بابۇردىن ئايرىلىپ، جاھانگىر مىرزىنى پاناھ تارتىپ ئەندىجانغا قېچىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىلكىدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تېخىمۇ ئازلاپ كەتتى. ھازىر خوجەنتتە چوڭ بەگلىرىدىن قاسىمبەگ قاۋچىن، ۋەيس لاغەرى، ئىبراھىم سارۇ مەكلىك، شىرىم تاغايى، سەييىد قارا بەگ؛ ئىچكىيلەردىن مىرشاھ قاۋچىن، سەييىد قاسىم جالايىر، قاسىم نەجەپ، مۇھەممەد دوست، مۇھەممەد ئەلى مۇبەششىر، خۇدابەردى تۇغچى بەگ، يارەك تاغايى، سۇلتان قۇلى، پىر ۋەيس، شەيخ ۋەيس، يار ئەلى بىلال، قاسىم مىراخور، ھەيدەر دەكابدار بولۇپ ئۇچ يۈزگە يېقىن سەركەردە ـ لەشكەرلىرى قالغانىدى. خوجەنت ھاكىمى ئابدۇراخمان خەلىپىنىڭ نۆكەرلىرىنى قاتقاندىمۇ سانى مىڭغا يەتمەيتتى.

بابۇر نەزەرىنى قايتىدىن سەيھۇن دەرياسىغا ئاغدۇردى. يېز كىرگەندىن بېرى سۇيى تېخىچە ئۇلغايمىغاچقىمۇ سۇپسۇزۇك دەر ـ يا سۇيى ياۋاشلىق بىلەن جىمجىت ئاقاتتى.

«ئادەمنىڭ بېشىغا كېلىدىغان تەقدىر ـ قىسمەت خۇددى دەريانىلا ئوخشايدىكەن. دەريا سۇيى بىرده ئۇلغىيىپ كەلكۇن يا ـ سىسا، بىرده سوغۇلۇپ ئازلاپ قالغاندەك، بىرده شاۋقۇنلاپ، قىر ـ غاقلىرىنى چېقىپ ۋەھىمە پەيدا قىلسا، بىرده تىنچىپ ياۋاشلاپ

قالغاندەك. ھەئە، مېنىڭمۇ تۇمەن كىشىلىك لەشكىرىممۇ بولغان. ئەندىجان، سەمەرقەنتتەك كاتتا شەھەرلەرنىڭ تەختىدىمۇ ئولتۇر-غانمەن. مانا ئەمدى ئاشۇ ئىككى كاتتا شەھەر ئارىلىقىدىكى قە-سەبچاق[1] خوجەنت پاناھگاھىم بولۇپ قالدى. بېشىمغا ئېغىر كۈل-پەتلەر كېلىپ، سەلتەنەت بۇرجىمنىڭ يۇلتۇزلىرى خىرەلەشكەن-دە، قەدەمدە بىر تەزىم، خۇشامەت قىلىپ تۇرىدىغان لەببەيچى ئە-مىرلىرىم، سەركەردىلىرىم يېنىمدىن خۇددى ئۆلۈكتىن پېت تار-قىغاندەك تەرەپ ـ تەرەپكە تارقاپ كېتىشتى...»

بابۇر ئۆزىنى ئۆلۈككە ئوخشاتقىنىنى ھېس قىلىپ يۇرىكى جىغىلداپ كەتتى. ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

«نېمىشقا ئۆزۈمنى ئۆلۈككە ئوخشاتتىم ـ ھە، راستتىنلا سەلتەنەتىم زاۋال تاپقانمىدۇ؟ ئەمدى قايتىدىن باش كۆتۈرەلمەس-مەنمۇ؟ ياق، ھەرگىز ياق! قەتئىي چۈشكۈنلەشمەسلىكىم كېرەك. ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىڭ بولسا، ئون بەشى قاراڭغۇ. ئاي قاراڭ-غۇسىدىن كېيىن يەنە ئايدىڭ بولىدۇ. بېشىمغا تېخى بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر كۈلپەتلەر كېلىشى مۇمكىن. ئەمما ئىشەنچىمنى، جاسارە-تىمنى يوقاتماسلىقىم كېرەك. مەرھۇم ئاتام مەندىن نى ئارمانلارنى كۈتكەن بولغىيدى. مومىلىرىم ئىسىن دۆلەت خېنىم، شاھ بېگىم، ئانام قۇتلۇقنىگار خېنىم، يەنە تېخى ئىگىچەم خانزا-دە خېنىملارمۇ ھەممە ئارزۇ ـ ئۈمىدىنى ماڭا باغلاۋاتىدۇ. ئەگەر مەندىن ئاشۇنداق چوڭ ئۈمىد كۈتمىگەن بولسا، ئىنىم جاھانگىر مىرزىنى تاشلاپ ئەندىجاندىن خوجەنتكە كەلمەس ئىدى. قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق ساداقەتمەن ئەمىرلىرىممۇ شۇ، ئۇلارمۇ ماڭا ئۈ-مىد باغلىغاچقىلا تاشلاپ كەتمىدى. جاپا ـ مۇشەققەتنى تەڭ كۆ-رۈشكە بەل باغلىدى. شۇنداق ئىكەن ئۈمىدسىزلىنىشكە ھەققىم يوق. بىر ھېسابتا ئىرادىسى ئاجىز، خۇشامەتچى، مەنسەپ ـ مەر-تىۋە، مال ـ دۇنيادىن باشقىسىنى بىلمەيدىغان ئاشۇ ساداقەتسىز ئەمىرلەرنىڭ ئۆزىنى ۋاقتىدا ئاشكارىلاپ يېنىمدىن كەتكىنىمۇ

① قەسەبچاق ـــ شەھەرچاق، كىچىك شەھەر.

ياخشى بولدى. سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئاز بولسىمۇ ساز بولـ غىنى ئەۋزەل. ئاللاھ خالىسا كۆڭلۈمگە پۈككەن چوڭ ئىشلىرىمنى مۇشۇلار بىلەن ۋۇجۇدقا چىقىرالىشىم مۇمكىن. ئەمدى قانداق قىلسام، ئىشنى نەدىن باشلىسام بولىدىكىن؟ بوپتۇ، تۈكۈرگەن تۈكۈرۈكنى ئېغىزغا ئالغىلى بولمايدۇ. جاھانگىر مىرزا ئەندىجان تەختىدە ئولتۇرسا ئولتۇرغاچ تۇرسۇن، ھازىرچە ئاشۇ تەكسىز سۇلھىگە ئەمەل قىلغاچ تۇراي، بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقانداق ئىشـ نى ئۆز كۆچۈمگە تايىنىپ قىلىمەن. بىر قۇدرەتلىك ئاللاھتىن مەدەت تىلەيمەن...»

بابۇر ئاخىرقى خىيالىنى باشقا بىرى بىلىپ قالغاندەك خـ جىللىق بىلەن ئەتراپقا قارىدى.

«بۇ ۋەدەمگە يەنە ئەمەل قىلالمايمەن نېمە؟ بۇزرۇك مومىلىرىم بىلەن ئانامنى ئەجەب تەڭ شىپى كەلتۇرۇپ تۇرۇۋالدى دېسە. ئۇلارنىڭ رايىغا باقسام يەنە شۇ ھىممەتسىز تاغامدىن ياردەم تىلىسەم بولىدۇ. ئۇلار نېمىشقا كۆڭلۈمنى چۈشەنمەيدىغاندۇ؟ نېـ مىشقا تاغام سۇلتان مەھمۇدخاندىن ياردەم سورىشىمنى تەلەپ قـ لىپ تۇرۇۋالىدىغاندۇ؟ خوش، ئۇنى ماڭا ياردەم بېرىشكە ماقۇل بولدىمۇ دەي، لېكىن بۇ ياردەم بەدەلسىز بولارمۇ؟ سەمەرقەنتنى ئېلىش ئۈچۈن لەشكەر تارتقىنىمدا خجىل بولماي بايسۇنغۇر مىرزىغا ياردەملىشىشكە سەركەردىسى شەيبانىخاننى نەچچە تۈمەن لەشكەر بىلەن ئەۋەتتى. سەمەرقەنتنى ئالغىنىمدىن كېيىن نومۇس قىلماي ئەندىجاننى سورىدى. بۇ نۆۋەت ياردەمگە كەلگەن بولۇپ، ھېچ ئىش قىلىپ بەرمەي، دەردى ـ ئەھۋالىڭ نەدىن ـ نەگىچە دەپ سوراپمۇ قويماي ئەندىجاننى ئىنىمغا بۇيرۇپ بەردى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ سەمەرقەنتنى قايتىدىن ئىلكىمگە ئالـ سام، سەمەرقەنت تەختگاھىدا خاتىرجەم ئولتۇرغىلى قويارمۇ؟ مەندىن ھېچ نەرسە تەلەپ قىلماسمۇ؟ مومىلىرىم بىلەن ئانامنىڭ رايىغا باقماي تەلىپىنى رەت قىلىۋەتسەم بوپتىكەن. رەنجىپ قالسا كېيىن چۈشەندۇرۇپ قويايتتىم ئەمەسمۇ...»

ھەئە، ئەندىجاندىن خوجەنتكە كەلگەن بۇزرۇك خانىش ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم ۋە قۇتلۇقنىگار خېنىملار بابۇر ـ نىڭ سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش خىيالىنى بىلىپ، سۇلتان مەھمۇدخاندىن ياردەم سوراشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغاندى. بـا ـ بۇر ئۇلارنىڭ تەلىپىنى يېرالماي ئىلاجسىز ماقۇل بولغانىدى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ياردەم بېرىشنى رەت قىلىشىدىن ئەنسـ ـ رىگەن ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىم تاشكەنتكە ئۆزلىرى كەتكەنىدى.

«بۇزرۇك مومىلىرىمغۇ خان تاغامنى گەپكە كىرگۈزمەي قال ـ مايدۇ. ماقۇل، ئۇ ياردەمگە لەشكەر ئەۋەتىتمۇ دەي، لېكىن سەر ـ كەردە ـ لەشكەرلىرى مەن ئۈچۈن جان تىكىپ جەڭ قىلارمۇ، بـە ـ جانىدىل پەرمانبەردارلىق قىلارمۇ؟...»

يېنىدىلا ئاڭلانغان ئاياغ شەپىسى بابۇرنىڭ خىيالىنى چال ـ غىتتى. ئۇ قاسىمبەگ قاۋچىننى كۆرۈپ ئۆزىنى كۈلكىگە زورلـ ـ دى. تەختتە ئولتۇرغىنىدىن تارتىپ تا ھازىرغىچە يېنىدىن ئاي ـ رىلماي خۇددى ئاتىسىدەك كۆيۈنۈپ كېلىۋاتقان ساداقەتمەن، تـەد ـ بىرلىك بۇ پېشقەدەم ئەمىرىگە بابۇرنىڭ ھۆرمىتى چوڭ ئىدى. ھەرقانداق ئوي ـ خىياللىرىنى ئۇنىڭغا دەيتتى، مەسلىھەتىنى ئالاتتى. شۇڭا بىر قىسىم سۆخەنچىلەر: «قاسىمبەگ قاۋچىنىدىن ئايرىلسا بابۇر ھېچ ئىش قىلالمايدۇ» دەپ پىتنىمۇ قىلىشقانىدى.

ـــ نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىلا ئالىيلىرى؟

ـــ سەمەرقەنتنى، ـــ دېدى بابۇر ئېنىكى بىلەن سەمەرقەنـت تەرەپنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ، ـــ ئول بەلدەئى مەھفۇزنى يەنە بىـر قېتىم ئىستىلا قىلىش نېسىپ بولارمىكىن تاڭ؟

ـــ ئاللاھ خالىسا نېسىپ بولىدۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى قا ـ سىمبەگ قاۋچىن، ـــ باھادىر ئەزىمەتلەر ئۈچۈن ئاشقىلى بولمـاي ـ دىغان داۋان يوق. شۇنداق بىر كۈنلەر كېلىدۇكى، جاھان سۇلتا ـ نىرىنىڭ ھەممىسى تەختلىرى ئالدىغا كېلىپ باش ئېگىدۇ. جا ـ

سارەت كەمىرىنى مەھكەم باغلىغان كىشى تەلەپ قىلغان ئارزۇ-سىغا يەتمەي قالمايدۇ. قۇدرەتلىك يېگانە ئىگىمىزنىڭ ھىممىتى چەكسىزدۇر. ئۇ ئۇمىدسىزلىك ۋادىسىدا سەرسان بولغانلارنىڭ يۈزىگە رەھمەت ئىشىكىنى ئاچىدۇ. غەم ـ قايغۇ كوچىلىرىدا سەرگەردان بولغانلارنىڭ قولىغا ئۈمىد گۈلدەستىلىرىنى تۇتقۇزىدۇ. «ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمەڭلار» دېگەن ئايەت بۇنىڭغا ئىسپاتتۇر. شۇڭا ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنىشكە ھەققىمىز يوقتۇر.

قاسىمبەگ قاۋچىن داۋاملىق مۇشۇنداق سۆزلەر بىلەن باۋرغا مەدەت بېرەتتى، رىغبەتلەندۈرەتتى. ئۇنىڭ قەلبىدىكى غەم ـ ھەسرەتلىرىنى يېنىكلىتىشكە تىرىشاتتى.

ـــ ئېيتقانلىرى كەلگەي ئىلاھىم، ـــ دېدى بابۇر كۆزىنى سەيھۇن دەرياسىدىن ئۇزمەي تۇرۇپ، ـــ ئەمما بىز شۇ تاپتا ئۇمىدنى قۇدرەت ئىگىسى بولغان ئاللاھقا ئەمەس، تاغام سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرىغا باغلاۋاتىمىز.

بابۇر بۇ سۆزلىرى ئارقىلىق ئۆزىگە كىنايە قىلىۋاتاتتى. قاسىمبەگ قاۋچىنمۇ سۇلتان مەھمۇدخاندىن يارەدەم سوراشنى خالىمايتتى. ئاخسىدىكى سۇلھىدىن كېيىنلا ئۇنىڭدىن بىراقلا كۆڭلى قالغانىدى. ئەمما شۇ دەقىقىدە بابۇرنىڭ ئېچىشقان يېرىگە تۇز سەپكۇسى كەلمىدى:

ـــ بىر ئىشنىڭ ھەل بولۇشى ئۈچۈن يەنە بىر ئىش سەۋەب بولىدۇ، ھەرقانداق ئىش ئاللاھنىڭ ھۆكمىنىڭ تاشقىرىسىدا بولماس. بەلكىم بۇمۇ ئاللاھنىڭ ھۆكمىدۇر، ـــ بابۇردىن تۇيۇقسىز چىقمىغاندىن كېيىن قاسىمبەگ قاۋچىن قوشۇپ قويدى، ـــ تاشكەنتتىن چاپارمەن كەلدى ئالىيلىرى.

بابۇر ئىتتىك قاسىمبەگ قاۋچىنغا قارىدى:

ـــ قانداق خەۋەر بار؟

ـــ سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى چوڭ خانزادىسى سۇلتان

مۇھەممەد خانىكە بىلەن ئەھمەدبەگ تەلبەنى بەش مىڭ لەشكەر بىلەن كۆمەكلىشىشكە ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار بىلەن يار يايلىقىدا ئۇچراشقۇدەكمىز.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ بابۇر ئانچە خۇشال بولۇپ كەتمىدى. ئۇنىڭغا تاغسىنىڭ يارەمچى قوشۇنغا ئالايىتەن ئوغلىنى سەركەردە قىلىپ ئەۋەتىشىدە باشقا بىرەر مۇددىئاسى بارەڭ تۇيۇلدى.

ـــ ئۇنداقتا، ئۇلاردىن چوڭ ئۇمىد كۈتۈپ كەتمىسەكمۇ بولغۇدەك، ـــ دېدى بابۇر، ـــ تاغامدىن ئەمىرلەشكەر سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى ھەمدەمچى قوشۇنغا سەركەردە قىلىپ ئەۋەتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدىم بار ئىدى. خانزادە سۇلتان مۇھەممەد خانىكە سەركەردىلىككە يارىمايدۇ.

ـــ يەنە تېخى ئەھمەدبەگ تەلبەمۇ بار دېسىلە، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ چوڭ خانزادىگە ئەتكە بولغان بۇ ئادەمنى چۈشەنمەك تولىمۇ تەسكەن. ماڭا تىلى بىلەن دىلى بىر ئەمەستەكلا تۇيۇلىدۇ. ناۋادا ئۇنىڭ ئورنىدا سەييىد مۇھەممەد مىرزا جانابلىرى كەلگەن بولسا تولىمۇ ياخشى ئىش بولغان بولاتتى.

بابۇر بىر پەس خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ ماۋەرائۇننەھرنىڭ سەمەرقەنتتىن باشقا شەھەر ـ ۋىلايەتلىرىنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزا ئانا بۆلەك ئىنىسى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ سەمەرقەنت تەختىنى ئىگىلىۋالغىنىغا تەن بەردىمىكىن تاڭ؟

ـــ بۇ ھەقتە تېخى ئىشەنچلىك مەلۇمات كەلمىدى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن، ـــ ئەمما، بايسۇنغۇر مىرزا ئۆتكەن قېتىمقى ھۇجۇمىمىزغا بەرداشلىق بېرەلمەي سەمەرقەنتنى تاشلاپ قېچىپ ئاغىسى مەسئۇد مىرزىنىڭ قېشىغا بارغاندىن كېيىن، ئول ئاغا ـ ئىنىلەر يەنە پېتىشالمىغان ئوخشايدۇ. ھەممە ھوقۇقنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان خۇسرەۋ شاھ ئەمدىلىكتە مەسئۇد مىرزىدىن كۆرە

بايسۇنغۇر مىرزىغا كۆپرەك ئېتىبار قىلغاچقا، مەسئۇد مىرزىنىڭ بەگلىرى ئارىسىدا نارازىلىق پەيدا بولۇپتۇدەك. ھېيلىگەر خۇسرەۋ شاھ يالغان ۋەدىلەر بىلەن مەسئۇد مىرزىنى بىخۇد قىلىپ قويۇپ، بايسۇنغۇر مىرزا بىلەن چېرىك تارتىپ كېلىپ ئاۋۋال چاغانىيانى، ئاندىن ھىسارنى ئاپتۇ ۋە بايسۇنغۇر مىرزىنى ھىسار تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپتۇ. مەسئۇد مىرزا بولسا ھىسار قورغىنىنىڭ سىرتىدىكى دەۋلەت ساريىدا قاپتۇ. سۇلتان ئەلى مىرزا بولسا سەمەرقەنتكە ئىگە بولغىنى بىلەن ھىساردىن ئايرىلىپ قاپتۇ.

ـــ دېمەك، ئول ئوچ خانزادە ئوتتۇرىسىدا يەنىلا ئىختىلاپ ئېغىر ئىكەن ـ دە.

ـــ ئىختىلاپ ئەمەس، دۇشمەنلىك دېسىلە ئالىيلىرى، تاشكەنتتىن كېلىۋاتقان ھەمدەمچى قوشۇن ئوبدان ماسلىشىپ بېرىدىغان بولسا، سەمەرقەنتنى سۇلتان ئەلى مىرزىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىشىمىزدا گەپ يوق.

ـــ لەشكەرلىرىمىز بەكمۇ ئاز، ـــ دېدى بابۇر مەيۇسلەنگەن ھالدا، ـــ يەنە شۇنچىلىك يارام لەشكەرلىرىم بولسىدى، ئول ھەمدەمچى قوشۇننى چىرايلىق ئۆزرىلەر بىلەن قايتۇرۇۋېتەتتىم. سىلى بىلمەيدىلا ئەمىر جانابلىرى، نەۋرە قېرىندىشىم بولمىش سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ ھالى خان تاغامنىڭكىدىنمۇ يامان.

نەۋرە تۇغقانلار ئارىسىدا ئاداۋەت پەيدا قىلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن قاسىمبەگ قاۋچىن سۇلتان مۇھەممەد خانىكەنىڭ گېپىنى قىلغۇسى كەلمىدى:

ـــ قانداق قىلىمىز ئالىيلىرى، بىزمۇ لەشكەرلەرنى ئېلىپ يولغا چىقامدۇق؟

ـــ شۇنداق قىلايلى. ئۇلار بىزدىن بۇرۇن بېرىپ ساقلاپ قالمىسۇن.

ـــ ئۇنداق بولسا بىز ئۇدۇل يول بىلەن مېڭىپ بۇركە يايلىقى ئارقىلىق سەنگزار قورغىنىغا بارايلى. سەنگزار قورغىنى

بىلەن يار يايلىقىنىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس.

※ ※ ※

بابۇر قاسىمبەگ قاۋچىن قاتارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ سەنگىزار قورغىنىغا يېتىپ كەلگەندە، تاشكەنتتىن يارەمگە كېلىۋاتقان نەۋرە قېرىندىشى سۇلتان مۇھەممەد خانكە بىلەن ئەھ ـ مەدبەگ تەلىبەنىڭ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ، تاشكەنتكە قايتىۋاتـ قانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولدى:

ـــ كىمنى ئەخمەق قىلدۇ ئۇلار! كۆمەكلەشكۈسى يوق ئادەم كۆتىنى غىت قىسىپ ئولتۇرماي!

ـــ سەۋر قىلسىلا ئالىيلىرى، سەنگىزار قورغىنىنىڭ دور ـ غىسى ئۇلارنىڭ قايتىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەردى، ـــ دېدى قاسىمبەگ قاۋچىن چۈشەندۈرۈپ، ـــ ئەسلىدە سۇلتان مەھمۇدخان ئالىيلىرى ئىككى ۋالىدەسىنىڭ يۈزىگە كېلەلمەي چوڭ خانزادىسىنى بىزگە يارەمگە يولغا سالغىنى بىلەن، ئاستىر ـ تىن تۇركىستاندىكى سەركەردىسى مۇھەممەد شەيبانىخانغا ماۋەرا ـ ئۇننەھرنى ئىستىلا قىلىشقا پەرمان بەرگەنكەن. سۇلتان مۇھەم ـ مەد خانكە بىلەن ئەھمەدبەگ تەلىبە شەيبانىخانىنىڭ شىرازنى ھۇ ـ جۇم قىلىپ ئالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ دەرھال قايتىپ كېتىپ ـ تۇ. بۇنى ئۇلاردىن كۆرگىلىمۇ بولمايدۇ. سۇلتان مەھمۇدخان ئا ـ لىيلىرى شەيبانىخانغا سەمەرقەنتنى ئېلىش پەرمانى چۈشۈرگەنۇ، ئەمما ئاردا بۇزرۇكچىلار مومىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمگە يۈز كېلەلمەي چوڭ خانزادىسىنى بىزگە كۆمەكلە ـ شىشكە ئەۋەتىپ، ئەھۋالغا قاراپ ئىش تۇتۇشنى جېكىلىگەن گەپ، ھەر ھالدا ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشمىغىنىمىز ياخشى بولۇپتۇ، بۇل ـ مىسا ئول نەۋرە ئىنىلىرى بىلەن سەن ـ پەن دېيىشىپ قېلىش ـ لىرى ئېنىق ئىدى.

«خەپ، تاغام سۇلتان مەھمۇدخانغا، ئۇنىڭ ياردىمىسىزمۇ سەمەرقەنتنى ئالالايدىغانلىقىمنى كۆرسىتىپ قويمايدىغان بولسام، ئۇخلىماي چۈش كۆرمىسۇنكى، مەن بۇنچىلىك كىلىشمەسلىكلەر بىلەن ھەرگىز توختاپ قالمايمەن...»

ـــ خوجەنتكە قايتايلى! ـــ دېدى ئازغىنە لەشكەرلىرى بىلەن سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىشقا تەۋەككۇل قىلالمىغان بابۇر چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە.

※ ※ ※

كۇزگە يېقىن خوجەنتكە مەسئۇد مىرزىنىڭ ئەلچىسى كەلدى. ئىنىسى بايسۇنغۇر مىرزا بىلەن خۇسرەۋ شاھتىن قاتتىق رەنجىگەن مەسئۇد مىرزا بابۇرغا بىرلىشىش تەكلىپىنى قويۇپ: «بىرلىكتە سەمەرقەنت، ھىسارغا يۈرۈش قىلايلى، بۇ ئىككى شەھەرنى ئالغاندىن كېيىن، بىرىمىز سەمەرقەنتتە، بىرىمىز ھىساردا تۇرۇپ ماۋەرائۇننەھرنى بۆلۈپ ئىدارە قىلايلى» دېگەن مەزمۇندا مەكتۇپ ئەۋەتكەنىدى. بابۇر ئەلچىگە تەكلىپىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ۋە پۇختا تەييارلىق قىلىۋېلىپ يولغا چىقىشقا ۋەدە بەردى.

تولىمۇ ئەپسۇسكى، مەسئۇد مىرزىنىڭ مەقسىتىنى بىلىپ قالغان ھىيلىگەر خۇسرەۋ شاھ لەشكەر باشلاپ بېرىپ ئۇنى قولغا ئالدى ۋە كۆزگە نەشتەر سانجىتىپ كور قىلدى. ئۆز ۋاقتىدا خۇسرەۋ شاھ مەسئۇد مىرزىنىڭ بەگ ئەتكەسى بولۇپ، ئۇنى كېچىكتىن تەربىيەلەپ ئۆستۇرگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ ۋەھشىي قىلمىشى پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھرنى زىلزىلىگە سالدى. سەمەرقەنتكە لەشكەر تارتىش پىلانى ئارقا ـ ئارقىدىن سۇغا چىلاشقان بابۇر ئەمدى ئۆزىگە تايىنىش نىيىتىگە كېلىپ، ئالدىراقسانلىق قىلمايلا كۆپلەپ چېرىك يىغىپ مەشقىلەندۈرۈپ، پۇختا تەييارلىق كۆرۈشكە باشلىغانىدى.

ھەئە، بۇ يىل خۇراسان ھۆكۈمرانى سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا غمۇ تۇزۇك خاتىرجەملىك بولمىدى. چۈنكى، ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ يېڭىلگەن چوڭ ئوغلى بەدىئۇززامان مىرزا قەندىھارغا قېچىپ بارغاندىن كېيىن، قەندىھار ئەمىرى زۇنۇن ئارغۇن سۇلتان ھۈسەيىن بايقارادىن يۈز ئۆرۈپ بەدىئۇززامان مىرزىنى كۈيۈ ئوغۇل قىلغانىدى. سۇلتان ھۈسەيىن مىرزا ئۇلارنى ئەدەپلەش ئۈچۈن لەشكەر تارتقان بولسىمۇ، بۇسىت تەۋەسىگە كەلگەندە ئوزۇق ـ تۈلۈكى تۈگەپ كېتىپ، ھىراتقا قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. دادىسىنىڭ شۇنچە ھەيۋە بىلەن قوندۇز، ھىسار، قەندىھار ئۇستىگە بىر قانچە قېتىم لەشكەر تارتىپ غەلىبە قىلالمىغانلىقىنى كۆرگەن ئوغۇللىرى تەرەپ ـ تەرەپتىن ھىرات تەختىگە كۆز تىكىپ، ئۇنىڭ بىلەن دۈشمەنلىشىشكە باشلىغانىدى. خىلىلا ياشىنىپ قالغان سۇلتان ھۈسەيىن بايقارا ئوغۇللىرىنىڭ ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇش بىلەن بولۇپ كېتىپ، سەمەرقەنتكە كۆز تىكىشكە پۇرسەت چىقمىرالمىدى.

بۇ چاغدا شىراز، كەرمىنەنى بويسۇندۇرغان مۇھەممەد شەيبانىخان قوندۇز، ھىساردىكى بايسۇنغۇر مىرزا بىلەن خۇسرەۋ شاھقا ھۇجۇم قىلغاچ، ھەدەپ بۇخاراغا قىستاپ كەلمەكتە ئىدى. ھەئە، ئۇ قەدەممۇقەدەم غەلىبە بىلەن ئىلگىرىلەۋاتاتتى.

تاشكەنت.

سۇلتان مەھمۇدخان قولىدىكى مەكتۇپنى ھاياجان بىلەن ئىككى قېتىم ئوقۇپ چىقتى. شۇنداقتىمۇ خۇددى ئاجايىپ ئېسىل بىر نەرسىگە ئېرىشكەندەك خەتنى قولىدىن چۈشۈرگۈسى كەل-

مەيتتى. ئىچى ـ ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان بىر خۇشاللىق ئۇنىڭ مايى تەپچىرەپ تۇرغان سېمىز، گۆشلۈك مەڭزىدە جىلۋە قىلاتتى. كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، ئاغزى ئېچىلىپ، سۆزارى ئالتۇن بىلەن قاپلانغان چىشلىرى تامامى كۆرۈنۈپ قالغانىدى. ھەئە، خەت شەيـ بانىخاندىن كەلگەنىدى.

«... ئى، قۇدرەتلىك پاناھگاھىم، ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى زىلزىلىگە سالغۇچى شانۇ شەۋكەتلىرىنىڭ سايىسىدە بۇخارانى ئىشغال قىلىپ، ئىلكىمگە ئالدىم. ئاللاھ خالىسا پات يېقىندا سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىمەن. ئالىيـ جىنابلىرىنىڭ سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرۇپ، پۈتكۈل مالۇمارا ـ ئۇنىدەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان قۇتلۇق كۈنلىرىگە سا ـ ناقلىقلا ۋاقىت قالدى. سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن يارلىق بەرسىلە خۇراسان، ئىران، ئەجەم، باغدادلار ـ نىمۇ ئىستىلا قىلىپ، پۈتكۈل جاھان سۇلتانلىرىنىڭ بېـ شىنى سەلتەنەت تەختلىرى تۇۋىگە جەم قىلغايمەن.

ئاڭلىسام، ئوردىدىكى بىر قىسىم ئەمىرلەر ئالىيلـ ىرىغا ھەم سەلتەنەتكە بولغان ساداقىتىمدىن گۇمانلىنىپ، ھەر خىل ئۆسەك ـ پىتنىلەرنى ئاغزىغا كەلگەنچە بىلجىـ لىشىپ ئالىيلىرىنى كۆپ تەشۋىشكە سالغانمىش. ئاللاھ گۇۋاھ بولسۇنكى، خانىمزىغا بولغان ساداقىتىمگە ئىمانىم بىلەن قەسەم بېرىمەن. كەمىنلىرىنىڭ پەقەت بۇيۇك سەلـ تەنەتكە ساداقەتمەنلىك بىلەن نۆكەرلىك قىلىشتىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوقتۇر. جانابلىرىدەك ئادالەتلىك، دانىشمەن ھۆكۈمدارغا خىزمەت قىلىش پۈرستىگە ئېرىشكىنىمدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ھېس قىلىمەن. ئاللاھ خالىسا خان ئالىيلىرى سەمەرقەنت تەختىدە شانۇ شەۋكەت بىلەن ئولـ تۇرۇپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى قولىغا ئالغاندىن كېـ يىن، ئول گۇمانخور، پىتنىچىلەرنىڭ كەمىنە نۆكەرلىرىنى ئۇرۇشقا تەييارلانغان شاپىلىقى ئۆزلىرىنىڭ ئىززەتسىز

يۈزلىرىگە ئۇرۇلغۇسىدۇر.

ئالىيلىرىنىڭ مەرھەمىتىدىن چەكسىز ئۇمىدىم بار. ھازىر لەشكەردىن ئانچە قىسىنچىلىقىم بولمىسىمۇ ئاش-لىق، ئوزۇق - تۈلۈك، خەرج - خىراجەتتىن قىسىنچىلىقىم بار. مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۈچ خانزادىسى سەمەرقەنت تەختىنى تالىشىپ ئۇيەرنى شۇنچىلىك خاراب قىپتۇكى، ئاشلىق ئامبارلىرىدىن چاشقان يامانلاپ چىقىدۇ. خەزىنىلىرى بەئەينى قەلەندەرخانىنىڭ ئۆزى. ئالتۇن - كۈمۈش تۇگۈل بىرەر تال سۇنۇق كىپەكى[1] مۇ تېپىلمايدۇ. شول سەۋەبتىن لەشكەرلەرگە ماڭاش، تەمنات تارقىتالمايكۆپ قىينىلىۋاتىمەن. مۇمكىن بولسا ئوردا خەزىنىسىدىن خەرج - خىراجەت، ئوزۇق - تۈلۈك ئەۋەتىپ بەرگەيلا. يەنە ئاز - تولا ھەمدەمچى لەشكەر ئەۋەتىپ بەرسىلە تېخىمۇ ياخشى، ئازغىنە كۈندە سەمەرقەنت پايانداز سېلىپ جانابى قىبلىگاھىمىزنى كۈتۈۋالىدۇ...»

شۇ تاپتا شەيبانىخانىنىڭ دەبدەبىلىك بۇ سۆزلىرى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە توختىماي جاراڭلايتتى. ئۇ قولىدىكى خەتنىڭ مەزمۇنىنى بىلىشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغان ئەمىرلىرىگە تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، خەتنى ھۆدەيچى بەگكە ئۇزاتتى.

ــ جانابى ئەمىرلەرگە يەتكۈزۈپ بەرسۇنلار، ۋاقىپلانغاي.

شەيبانىخانىنىڭ خېتىنى ئوقۇپ چىققان سەييىد مۇھەممەد مىرزا باشقا ئەمىرلەردەك ھاياجانلىنىپ كەتمىدى. خەتنى ئوقۇش بىلەن كاللىسىدا تۈيۈقسىز پەيدا بولغان بىر ئىشنى مۇلاھىزە قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ــ پاھ - پاھ! ــ دېدى ئەھمەدبەگ تەلىبە خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن ھەجىيىپ، ــ سەركەردە مۇھەممەد شەيبانىخان جانابلىرى ھەقىقەتەن باھادىرلىق مەرتىۋىسىگە لايىق ئىش قىلىپتۇ.

① كىپەكى ــ ئەڭ كىچىك پۇل بىرلىكى، مىس يارماق.

باشقا ئەسىرلەرمۇ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ھېلى سۇلتان مەھمۇدخاننى، ھېلى شەيبانىخاننى ماختاشقا كىرىشتى:

ـــ راست، سەركەردە شەيبانىخانىنىڭ جاسارىتى رۇستەمى داستاندىن قېلىشمىغۇدەك دېسىلە.

ـــ جانابى خانىمىزنىڭ شەۋكىتى ئول سەركەشتىلەرنىڭ يۈرىكىگە ۋەھىمە سالغان گەپ.

ـــ شۇنداق، قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىزنىڭ مۇبارەك نامى پۈتۈلگەن تۇغ ـ ئەلەملىرىمىزنى كۆرگەندە يولۋاسنىڭ يۈرىكىنى يەۋالغان ئادەمۇ تىترىمەي قالمايدۇ.

ـــ بىز ئەزەلدىن شەيبانىخان جانابلىرىنىڭ ساداقىتىدىن قىلچىلىك گۇمانلانغان ئەمەسمىز.

ـــ سەركەردە شەيبانىخان ھەقىقەتەن ۋاپا ئەھلى ئىكەن.

ـــ سەمەرقەنت تەختگاھى مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى!

ـــ خان لەشكەرلىرى خەرج ـ خىراجەت، ئوزۇق ـ تۇلۇكتىن قىسىلىپ قالسا بولمايدۇ.

ـــ جاسارىتىگە تەسىر يېتىدۇ.

ـــ مۇشۇنداق پەيتتە ئۇلارغا ئىنئام بېرىپ غەيرىتىنى ئاشۇرۇش زۆرۇر.

ـــ ھەمدەمگە لەشكەر ماڭدۇرۇش كېرەك.

ـــ سەمەرقەنتنى ئالغاندىن كېيىن، خان لەشكەرلىرىنى بەربىر شۇ يەردە تۇرغۇزىمىز ئەمەسمۇ.

ـــ لەشكىرىي كۆچنى سەمەرقەنتكە مەركەزلەشتۇرۇش كېرەك.

ـــ سەمەرقەنتتىن كېيىن خۇراسانىنى ئالىمىز.

ـــ ئاندىن ئىرانىنى...

ـــ ئەجەم، باغداد، دەمەشقلەرگىمۇ بارىمىز تېخى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەسىرلەرنىڭ بۇ خۇشامەت، لاپلىرىنى ياقتۇرمىغان ھالدا گېپىنى قىردى:

ـــ زىيادە ھاياجانلىرىنى بېسىۋېلىشقايىلا جانابلار، ـــ دېدى ئۇ، بۇ ماختاشلاردىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان سۇلتان مەھمۇد-

خانغا يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ، ـــ سەركەردە شەيبانىخانىڭ بۇخارانى ئېلىپ، سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلماقچى بولغانلىقى تو-لمۇ ياخشى ئىش، تەسەررۇپمىز كېڭەيسە، سەلتەنەتىمىزنىڭ شەۋكىتى ئاشىدۇ. جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ نام ـ شۆھرىتىمۇ جاھانغا تارايدۇ. ئەمما بۇ ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ خانىۋەيرانچىلىقى بەدىلىگە قولغا كەلمەسلىكى كېرەك. ئاۋام ـ رەئىيەت بۇلاپ ـ تالانسا، ئەل ـ يۇرتنى كىم گۈللەندۈرىدۇ؟! ئايغاقچىلىرىمىزنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سەركەردە شەيبانىخان قەدىمى يەتكەنلىكى يۇرت ـ ئايماقلارنى لەشكەرلەرگە بۇلاتقۇزۇپتۇ. قەتلـ-ئام جاكارلاپ بىگۇناھ ئاۋامنى قىرىۋېتىپتۇ، ياساق ـ جازا قارشـ-لىق كۆرسەتكەن بەگ ـ سەركەردىلەرگە قارىتىلىشى كېرەك ئـ-دى. رەئىيەت دېگەن بېگىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنىدۇ. ئۇنىڭ خەزـ-نىدە سۇنۇق كېپەكى چاغلىق بىر نەرسە قالماپتۇ دېگەن گەپنىگە كىم ئىشىنىدۇ؟! ئەجەبا، بۇخارادەك كاتتا شەھەرنىڭ خەزىنىسى شۇنچىۋالا قۇرۇقدىلىپ كەتكەنمىدۇ؟ خان لەشكەرلىرىگە بېرىلـ-دىغان خەرج ـ خىراجەت لەشكىرىي دىۋان ئارقىلىق خەزىنىدىن ئېلىنىپ ئۈدۈللۇق يەتكۈزۈپ بېرىلمۇاتىدۇ. پەقەتلا ئۆكسۈپ قالـ-غىنى يوق. كەمىنەمۇ سەركەردە شەيبانىخانىڭ لەشكىرىي ماھارـ-تىگە قايىل. ئەمما، بۇخارانىڭ ئىشغال قىلىنىشىنى يالغۇز ئۇنىڭ جاسارىتىگىلا باغلاپ قويساق بولماس. ھەممىلىرىگە مەلۇملۇق، خۇسرەۋ شاھ ئۆتكەن يىلى چوڭ خانزادە مەسئۇد مىرزىنىڭ كـۆ-زىگە نەشتەر سانجىتىپ كور قىلغاندىن كېيىن، بۇ يىل ئىككىنـ-چى خانزادە بايسۇنغۇر مىرزىنى بەگلىرى بىلەن تۇتۇپ بوغۇپ ئۆلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ماۋەرائۇننەھىر ۋادىسى چوپانسىز پادـ-غىلا ئوخشاپ قالدى. پاسىبانلىرىدىن ئايرىلغان بەگلەر تەرەپ ـ تەرەپكە چېچىلىپ يېڭىدىن پاسىبان ئىزدەشمەكتە. مۇشۇنداق پايدىلىق شارائىتتا شەيبانىخانىڭ غەلىبىلىك يۈرۈش قىلىشى ئەقىلگە مۇۋاپىق. ئۇنى زىيادە كۆككە كۆتۈرۈپ، ھەرقانداق تەلـەپ-لىرىگە ماقۇل دېيىشتىن ساقلانماق زۆرۈر. ئەسلىدە ئۇنىڭ قەـ-

شىغا لەشكىرىي يۈرۈشنى نازارەت قىلىدىغان خان مۇپەتتىشى ئە-
ۋەتتىش لازىم ئىدى. لېكىن بۇ تەكلىپىمىز ھازىرغىچە ئەمەلىي-
لەشمىدى. شەيبانىخان ھازىر لەشكىرىي دىۋانىغا مەلۇمات يوللا-
ماس، لەشكىرىي دىۋانىنىڭ پەرمانلىرىغا ئېتىبار قىلماس بولۇۋال-
دى. ھە دېسىلا، بىۋاستە خان ئالىيلىرىغىلا مەلۇمات يوللايدۇ.
ئەلۋەتتە بۇنى خاتا دېگىلى بولمىسىمۇ، ئەمما سەلتەنەت قائىدە-
سى، ھەرقايسى دىۋانلارنىڭ خىزمەت تەرتىپىگە خىلاپتۇر. يوللىغان
مەكتۇپلىرىغا قارايدىغان بولساق، ئىستېلا قىلغان يۈرتلاردىكى
ئاددىي رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىدىن بىر جۈملە سۆزمۇ تاپقىلى بولمايى-
دۇ. گويا ئۇ ئاشۇ يۈرتلارنى بۇلاپ ـ تالاشقىلا بارغاندەك. ئاۋام ـ
رەئىيەت دېگەن سەلتەنەتنىڭ ئاساسى، ئۇلارسىز قولغا ئالغان تا-
جۇ تەختىنىڭ ئۇلى بوش بولىدۇ.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىر نەچچە دەقىقە توختىۋالدى.
سارايىنىڭ ئىچى جىمجىت كەتكەندى. ئەمىرلەر باشلىرىنى تونلا-
رىنىڭ ئىچىگە تىقىۋالغان، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ چىرايىدا
نارازىلىق، ياقتۇرماسلىق ئەلەڭگىيىتتى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئەمىرلەرنىڭ ئاۋاز قوشمايلا قەستەن
جىم تۇرۇۋالغىنىنى كۆرۈپ يەنە قوشۇپ قويدى:

ـــ ئالدىنقى يىلى جاھانگىر مىرزىنى قوللاپ پەرغانە تەختە-
گە چىقارغان ئەھمەد تەنبەل، ئۇزۇن ھەسەنلەرنىڭ گېپىگە كى-
رىپ، ئۇلارنىڭ ئەندىجانغا لەشكەر تارتىپ كەلگەن بابۇر پادىشاھقا
تاقابىل تۇرۇشى ئۈچۈن يارەمگە لەشكەر چىقاردۇق. شۇنچە تۇس-
قان بولساممۇ ھەربىرلىرىگە كار قىلمىدى. نەتىجىدە بابۇر پادە-
شاھ بىلەن خان ئالىيلىرى ئوتتۇرىسىدا چوڭ ئاداۋەت پەيدا بول-
دى. ئەسلىدە ئاغا ـ ئىنىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئىشنى ئۆزلىرى ھەل
قىلىشى كېرەك ئىدى. خان ئالىيلىرىمۇ ئاخىسىدا مۇشۇنى نەزەر-
گە ئىلىپ ئۇلارنى سۈلھىگە دەۋەت قىلغانىدى. ئاخىرقى ھېسابتا
بابۇر پادىشاھ يەنىلا ئەندىجاننى ئىنىسىدىن قايتۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ
مۇقابىلىسىگە چىقىشقا ماغدۇرى يەتمىگەن ئۇزۇن ھەسەن بىلەن

ئەھمەد تەنبەل ئارىغا سۇلھى سېلىپ، سەيھۇن دەرياسىنىڭ ئاخسى تەرىپىدىكى ۋىلايەتلەر جاھانگىر مىرزىغا، ئەندىجان تەرىپىدىكى ۋىلايەتلەر بابۇر پادىشاھقا تەۋە بولۇپ پۈتۈم قىلىشىپ، ئاغا ـ ئىنىلەر يەنە يارىشىۋالدى. نەتىجىدە ئۇلارنىڭ بۇزرۇك تاغىسى بولمىش جانابى خان ئالىيلىرى يامان ئاتاققا قالدى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆزلىرى سۇلتان مەھمۇدخانغا تەسىر قىلدىمۇ ئەيتاۋۇر، چاندۇرمىغاندەك ئولتۇرغان بىلەن خېلىلا قىزاردى. ۋۇجۇدىدا ئاللىقانداق بىر پۇشايمانلىق تۇيغۇلار باش كۆتۈرگەنىدى. ھەئە، بابۇر سەنگىزار قورغىنىدىن خوجەنتكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئەندىجانغا ھۇجۇم قوزغىغانىدى. بابۇرنىڭ لەشكەر تارتىپ كەلگىنىنى كۆرگەن ئەندىجانىدىكى بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر جاھانگىر مىرزىدىن يۈز ئۆرۈپ يەنە بابۇر تەرەپكە ئۆتتى. شەھەر ئاھالىسىمۇ بابۇرنى قوللىدى. بابۇرنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئۇزۇن ھەسەن بىلەن ئەھمەد تەنبەل تاشكەنتكە يوشۇرۇن ئايغاقچى ئەۋەتىپ، ئەھمەدبەگ تەلبە ئارقىلىق سۇلتان مەھمۇدخاندىن يارەم تەلەپ قىلدى. شۇ چاغدا سەييىد مۇھەممەد مىرزا بۇنىڭغا قارشى چىققانىدى، ئەمما ئەھمەدبەگ تەلبە، مىرزا نىغمەت پاشا قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ سالا قىلىشى بىلەن سۇلتان مەھمۇدخان لەشكەر چىقىرىش پەرمانى بەردى. ئەمما، تاشكەنتتىن كەلگەن ھەمدەمچى قوشۇن ئەندىجاننىڭ قېشىغا كېلىپ ـ كەلمەيلا بابۇرنىڭ شىددەتلىك زەربىسىگە ئۇچراپ چېكىنىدى. بابۇر ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بىلەن سۇلھى تۈزۈپ ئەندىجانىنى ئىلكىگە ئالغاندىن كېيىن، سۇلتان مەھمۇدخانغا خەتمۇ ئەۋەتمىدى. سۇلتان مەھمۇدخان ئانىلىرى ئىسان دۆلەت خېنىم بىلەن شاھ بېگىمنىڭ قاتتىق ئەيىبلەپ يازغان بىر پارچە خېتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ خېلىلا خىجىل بولدى، ئەمما ئۆزىنى ئاقلاشقا سەۋەب تاپالمىدى. شۇ كۈنلەردە ئانىلىرىمۇ ئەندىجاندا تۇرۇۋاتاتتى.

سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ خىياللىرىنى سەيىدە مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆزلىرى يەنە ئۇزۇپ قويدى.

ــ شۇڭا، بىر قىسىم ئىشلاردا ئالدىراپ، بۇرنىمىزنىڭ ئۇ-چىنى كۆرۈپ ھۆكۈم چىقارماي، ئالدى ـ كەينىمىزنى ئويلىشىپ ئاندىن خان ئالىيلىرىغا مەسلىھەت، تەدبىر كۆرسەتسەك ياخشى بولاتتى. شۇ كۈنلەردە ئىنىسى بىلەن يارىشىۋالغان بابۇر پادىشاھ ھە دەپ چېرىك توپلاپ، ئوزۇق ـ تۇلۇك تەقلەپ سەمەرقەنتكە يۇ-رۇش قىلىشقا تەييارلىنىۋاتىدۇ. ھازىر بىز شەيبانىخانىنىڭ تەلە-پىگە قوشۇلۇپ خەزىنىدىن ھەسسىلەپ خىراجەت، ھەمدەمگە لەشـ كەر ماڭدۇرساق، ئىلكىمىزدە تاشكەنتنى مۇھاپىزەت قىلغۇدەكمۇ لەشكەر قالمايدۇ. ناۋادا بابۇر پادىشاھ سەمەرقەنتكە لەشكەر تار-تىشتىن ۋاز كېچىپ، مۇخالىپەتچىلىك تۇغىنى كۆتۈرۈپ تاش-كەنتكە يۇرۇش قىلىپ قالسا تولىمۇ يامان ئاقىۋەتكە قالىمىز. بەلكىم ھەربىرلىرى شۇ تاپتا بابۇر پادىشاھ خان ئالىيلىرىنىڭ جىيەنى تۇرسا، بۇنداق يۇرسىزلىك قىلىشقا پېتىنالماس دەپ ئويلاپ قېلىشلىرى مۇمكىن. لېكىن، بالا ئاتىسىدىن تەخت تارتـ ۋېلىشتىن ھايا قىلمىغان يەردە، بۇنداق ئېھتىماللىقنى زىنھار نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. ئارىغا ئۇنگەن ئاداۋەت، نىزا تىكەنلىرى كىشىنى ھەرقانداق كويلارغا سالىدۇ. چۈنكى، بابۇر پا-دىشاھىمۇ زامانىسىنىڭ باھادىرلىرىدىن بىرى، سەلتەنەت ھەۋىسى كۈچلۈك ھۆكۈمداردۇر. شۇڭا تاشكەنتتە ئاز ـ تولا لەشكەر تۇرۇ-شى بەكمۇ زۆرۇر. يەنە بىر تەرەپتىن، ئىلگىرىمۇ تەكتىلەپ كەل-گەنمەن، ھازىرمۇ تەكتىلەيمەن: شەيبانىخان سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن ساداقىتى سىنالمىغان سەركەردىدۇر. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئاتا ـ با-بىلىرى بىلەن جانابى خانىمىزنىڭ ئاتا ـ بابىلىرى ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۈرگۈسىز ئاداۋەتلەر، ئۇنتۇش مۇمكىن بولمايدىغان خۇن ـ قىساسلار بار. مۇشۇنداق بىر سەركەردىگە سەلتەنەتىمىزنىڭ لەشـ كىرىي ھوقۇقىنى پۈتۈنلەي تاپشۇرۇپ قويدۇق. ناۋادا ئۇ تۇزكۇر-

لۇق قىلىپ، ئىسيان تۇغىنى كۆتۈرۈپ چىقىدىغان بولسا، تاش-كەنتتىكى لەشكەرلەر بىلەن ئۇنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقمىمىز بەسىي مۇشكۈل. ھەر ھالدا ئىلكىمىزدە بار لەشكەرلەرنىمۇ بولسا تۈتۈپ تۇرغىنىمىز ئەۋزەل.

سۇلتان مەھمۇدخانغا سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ سۆزلىرى خىلىلا تەسىر قىلغاندى. ئەسلىدىمۇ ئۇ مۇستەقىل ھۆكۈم چىقىرىش ئىقتىدارى يوق، باشقىلارنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئىش كۆرۈدىغان، شۆھرەتپەرەس، بوشاڭ ئادەم ئىدى. شۇ تاپتا بابۇر بىلەن شەيبانىخان ھازىرلا ئۆزىدىن يۇز ئۆرۈپ تاشكەنتكە لەشكەر تارتىپ كىلىدىغاندەك تۇيغۇغا كىلىپ، كۆڭلىگە تەشۋىش چۈشكەنىدى.

سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ پەۋقۇلئاددە يېقىنلىقىنى ئېسىگە ئېلىشقان ئەھمەد بەگ تەلبە، مىرزا نىغمەت پاشا... قاتارلىق ئەمىرلەر سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلىشىپ، تىلىنى يىغىشتى. ھەئە، سەييىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى لاپ ئۇرۇشتىن باشقىغا يارىمايدىغان بۇ خۇشاھەتچىلەرنىڭ كۆڭلىگىمۇ ۋەھىمە سېلىپ قويغاندى.

ــ قوبۇل تامام! ــ دېدى بايىقى خۇشاللىقلىرىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان سۇلتان مەھمۇدخان قاپىقىنى تۈرۈپ.

مەسئۇل مۇھەررىر : قەيسەر قۇربان
مەسئۇل كوررېكتور : ئابلىز ئورخۇن
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى : ئەكبەر سالىھ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىرنامە (5)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى : 100013
تېلېفون نومۇرى : 010-64290862
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ شېڭتۇڭ باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2010-يىل 8-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2014-يىل 3-ئايدا بېيجىڭدا 6-قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 1230×880 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 13.75
باھاسى : 45.00 يۈەن
ISBN 978-7-105-11011-7/I.2194 (维316)

图书在版编目(CIP)数据

诸王传.5：维吾尔文/亚生江·沙地克著.—北京：民族出版社，2010.7（2014.3重印）
ISBN 978-7-105-11011-7

Ⅰ.①诸... Ⅱ.①亚… Ⅲ.①历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第130122号

责任编辑：开赛尔·库尔班
责任校对：阿布力孜·买买提力
封面设计：艾克拜尔·萨力赫
出版发行：民族出版社　http://www.mzcbs.com.
社　　址：北京市和平里北街14号　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京盛通印刷股份有限公司
版　　次：2010年8月第1版　2014年3月北京第6次印刷
开　　本：880×1230毫米　大32开
印　　张：13.75
定　　价：45.00元

ISBN 978-7-105-11011-7/I.2194（维316）